

АНАТОЛИЙ РИБАКОВ

ДЕЦАТА НА АРБАТ

„ХРИСТО Г. ДАНОВ“ — ПЛОВДИВ

АНАТОЛИЙ РИБАКОВ ДЕЦАТА НА АРБАТ

Превод: Здравка Петрова

chitanka.info

ЛЕВ АНИНСКИ

БАЩИТЕ И ДЕЦАТА НА АРБАТ^[1]

— Строго беше,
но не можеше иначе с нас.
Ред цареше,
с нас без ред не можеше, знаем.
Този бе нашият път, нашият
час —
е истината на криеница не си
играем.
С вас е същото. И когато
под ярка звезда
счетоводството строго на господа
бога
промени значенията: радост —
беда, —
знайте: с вас ще постъпят
също тъй строго.

Борис
Слуцки,
„Строго
беше...“

— Излиза, че и синът не е син, и бащата не
е баща...

Анатолий Рибakov,
„Деца на Арбат“

Има Време, а има и „времена“. Романът на Рибакков не само изследва това „двойно счетоводство“, той свидетелствува за него. Книгата е писана в „тъмните времена“, а излезе в „светлите“. Писана е през 1966–1983 години, а успя да си пробие път до читателя през 1987-а: в момент, който дълго, почти обезверена, очакваше нашата култура и който не ще се забрави скоро. Именно този е случаят, когато мечтаното за миг съвпада с реалното. И не е нужно да доказваме, че сме свидетели на литературно събитие с огромно значение, не е нужно да обещаваме на читателя, че „след време“ тази значимост ще стане очевидна: тя е очевидна още сега. Мълвата лети, изпреварвайки книгата: романът се чете от милиони хора; не е нужно ние да им обясняваме какво е сензационното в него, те сами го виждат и го знаят. Откъде е намерил Рибакков достатъчно вяра и упорство да пише такива неща в „онези времена“? — това е отделен въпрос; да го оставим на биографите; аз искам да кажа друго. Фактът, че такава книга е „износена“ и написана в така наречените времена на застоя, говори, че не съществуват епохи на пълен застой, както не съществуват и абсолютно „черни времена“. Последното словосъчетание, завършващо романа на Рибакков и произнесено от един сибирски заточеник през декември 1934 година веднага след съобщението за злодейското убийство на другаря Киров, има пряко отношение към темата на романа: към отразените в нея времена и към въпроса как човек може да живее в тези времена.

А трябва да се живее и трябва да бъдеш човек. Всеки път по новому. Всеки път рискувайки. Всеки път „без да знаеш брода“. Защото „времената“ не се повтарят, а черното и бялото сменят местата си, или, казано с думите на поета, щастиято и нещастиято променят значението си в очите на господ бог. В господ не е вярвал твърде нито този поет, нито Рибакков. Но за човека, за неговото достойнство, за неговото Лице, за въздаването и за възмездието се налага да се мисли независимо от онзи, който е на небето.

Нека и ние се замислим. Тази морална свръхзадача в романа на Рибакков е не по-малко важна от неговите конкретни писателски открития, от нахълтването му в неведомото и забраненото, което прави „Децата на Арбат“ сензация на дните ни.

Едно от тези открития е основната група герои: младежи, израсли в малките арбатски улички и навлезли във възрастта на

отговорността в средата на трийсетте години: децата на Арбат са символ, за пръв път прозвучал в нашата словесност, струва ми се, с песните на Окуджава, но преосмислен и обновен от Рибакков.

От Окуджава тръгва антитезата: арбатският двор — военният окоп; поколението на Арбат е светла младост, запокитена в мрака на битката. У Рибакков този мотив съществува, но някак наопаки: от мрака на предвоенните години към светлината и яснотата на войната. Епилогът на романа, който ни показва Саша Панкратов като майор на Белоруския фронт през 1944 година, говори, че и за Рибакков поколението „деца на Арбат“ е поколението, изнесло на плещите си войната. Но не е само това. Тук има още един аспект. Не по-маловажен от гледна точка на духовната диалектика на поколенията.

През 1934 година героите на Рибакков са по на двайсет, двайсет и няколко години. Значи са раждани от 1910 до 1914 година. Сиреч времето на тяхното, формиране е началото на двайсетте години: тъкмо когато животът за пръв път след Гражданската война влиза в релси и съветската власт от исторически епизод се превръща в историческа даденост. Тъй че пред нас е първото съветско поколение: не „озовало се“ в нова реалност и не „новоизковано“ от стар материал, а създадено от новата реалност, извикано на живот от новата реалност, символизиращо новата реалност.

Саша, Варя, Нина, Макс, Лена, Вадим, Вика, Юра... Отначало имената пъстрейт и ни объркват: човек зле различава тези съученици, разпръснали се по институти и училища, по канцеларии и заводи, по кръжци и компании. Те се настаняват във вашето съзнание не толкова като различни, дошли от различни прослойки и класи хора, колкото като фигури от единно, общо „братство“ или най-добре ще е да го наречем „общезитие“. Рибакков не ви разказва миналото им. От малкото ретроспекции научавате: този е син на шивач, а тази — дъщеря на виден партиен деец, трета е дъщеря на известен лекар, а четвърта и пета са сирачета. Тези кратки гмуркания в родословието помагат да се набележи нещичко в характерите на героите, но не миналото определя тяхната обща психологическа структура. Закоравелият антисемитизъм на шивача Шарок е смекчен в сина му, Юра е стегнат и последователен младеж, той иска да се впише в съвсем друга реалност. Както и Лена Будягина, израсла в дипломатическите колонии в чужбина, а сега ориентираща се към

съвършено нови ценности. Родословието на главния герой на романа Саша Панкратов пък е направо отрицателно: бащата е напуснал майката, семейството е разрушено, няма приемственост, но тъкмо в тази липса на корени е същината на погледа към миналото.

Същината е, че назад няма към какво да се обърнат, че трябва да се изграждат сами. „Варя е сираче и затова в още по-голяма степен от другите — дете на Арбат“ — забелязва критикът А. Аронов в своята умна и точна статия за романа на Рибакков. Една поправка: те не са сираци, не гледат на себе си така. Те са нови хора. Те не са се „лишили“ от миналото — те не го забелязват, защото не им е нужно. Миналото е нищо, бъдещето е всичко. „Тоз, който нищо беше...“ Рибакков изследва психологическия експеримент от световно значение: опита да се създаде нов човек, да се създаде той „от нищото“, от една нова идея, от идеята сама по себе си да бъде той утвърден на новата земя, където всичко е сринато до основи. Арбат е полето на този експеримент, една „срединна“ московска улица, загубила през 30-те години обаянието на старината (днес отново станало за нас извънредно скъпо) и придобила съвършено нова тежест — близост до центъра на световната революция, до Двореца на Съветите, който се предвижда да бъде издигнат на мястото на разрушения храм „Христос Спасител“. Децата на Арбат са първата издънка на новото общество и неговият пръв човешки резултат. Рибакков ни показва понятието „Арбат“ от нова страна: той откри този колективен психологически образ, той даде на тези хора ново художествено местожителство, даде им име: „деца на Арбат“, и под това име те започват живота си в нашата литература.

Второто откритие е заточението.

По волята на съдбата Саша Панкратов е изхвърлен от института заради един нищожен стенвестник; по същата воля (неволя) той играе ролята на брънка в поредна политическа интрига: Ягода търси слабо място на Ломинадзе. Това са маневри от голямата политика; Саша няма и представа за тях, но щом е попаднал в „разследване“, вече няма да се измъкне. Осъждат Саша на три години заточение и ние имаме описана от Рибакков картина на живота на заточениците през 30-те години, каквато досега не бе създавана в нашата литература.

Нямахме такава. За лагерите иммахме, а за заточението — не.

„...Подпирайки се на бастун, към тях идваше старец с балтон и шапка, дългата му бяла коса падаше върху яката... Меншевик, един от

лидерите им...“

„...на брега очакваха лодката местните заточени: дребна белокоса бабичка — в миналото прочута есерка; един анархист — също дребен, белокос, с весело добродушно лице...“

„...Дойде един свещеник с руса брадица... с дъждобран и ботуши, тук се преоблече в домашно расо... — Вие откъде сте? — попита Саша. — От Рязанска област, Кораблински район, чували ли сте?...“

Саша не е чувал, не е подозирал нищо подобно. Ние също. Меншевики, есери, анархисти, свещеници — то е нещо книжно, от учебниците по история. Историята ги е помела. Това знаехме. Но нима сме се сещали, ние и Саша, че „пометените“ все още са доизживявали дните си някъде? То беше нещо недействително, „от друга опера“.

Рибаков ни показва това „недействително“. Върна го на литературата. През 90-те години заточението беше нейна ярка страница („Възкресение“ на Толстой е само първото, за което се сещаме). А в нашата литература заточението е мъртва зона. Рибаков хвърли върху нея лъч жива светлина. Това не е само драматично откритие, това е важно звено от нашата драма. Заточението е нещо „средно“ между свободния живот и лагера. Лагерът е затворена система, особен свят, особена реалност или още по-добре ще е да го кажем антиреалност. Заточението е мост между нея и реалността. Заточеният все пак живее „сам“. Той активно си кореспондира с дома си. И трябва сам да се изхранва, като работи или при местните частни стопани, или в организации, подведомствени на местната власт. Саша поправя колхозния сепаратор — председателят на колхоза го обвинява във вредителство, Саша има възможност да нарече председателя глупак — местният пълномощник на НКВД има възможност да потули работата. Това не е ад, това е, тъй да се каже, чистилище. Или мърсилище. Тук все още борбата е възможна. Тук все още можеш да лелееш някаква надежда, тук, в сибирското село, сред недоверчиви мъже, съсипани от работа жени и весели скулести девойчета, тук, където тангата проехтяват внезапни изстрели и страховито приближава зимата, и чак до хоризонта се е ширнал загадъчен свят. Този свят е важен компонент на романа на Рибаков: децата на Арбат се докосват до реалност, твърде далечна от техния Арбат. Подобно хоризонтално

„изнасяне на действието“ е един от факторите за тяхното самоопределяне.

Още по-важно е „вертикалното“ изнасяне — към бащите.

Пирамидата на ръководителите от различен мащаб. Силовата линия от долу до горе. Секретарят на партийното бюро на института Баулин, русокос здравеняк със студени сини очи. Секретарят на районния комитет Столпер — слаб, с ядни и уморени очи. Старият Солц в Централната контролна комисия, обезумял от функционерите, „прекършващи младежките съдби“ на своите жертви. Марк Рязанов, „почти легендарният“ ръководител на „най-великия строеж в света“. И неговият шеф Орджоникидзе. И любимецът на партията Киров. И най-сетне самият Сталин.

Всъщност този роман е за Сталин. Разбрах го при първото четене, още по ръкописа, стори ми се, че Анатолий Рибакков, който пожела да чуе моето мнение, не беше съвсем готов за такова определение; помоли ме да повтора: „Та значи това е роман за Сталин?“ — нали все пак бе писал роман за Саша Панкратов; силуетите на вождовете израствали нейде в далечината, като „фон“; сред тях Сталин бил най-трудната, най-решаващата, най-опасната фигура — и поради продължителната забрана над нея, и поради чудовищната отговорност за всяка дума, казана за този човек.

И ето че думата е казана. Мисля, че това е събитие от огромна важност — образът, създаден от Анатолий Рибакков. Образът е преди всичко художествен. За да го създадеш, не е достатъчно детайлно да познаваш биографията на горийското момче, станало тбилиски семинарист, после руски болшевик и най-сетне „неумолим азиатски бог“. Необходимо е още нещо: да намериш смисъла на една съдба. Необходими са смелост и решимост, необходима е готовността на твореца — да кажеш това, пред което историците изпитват боязън, дали поради недостиг на „материал“, или пък поради наличието на прекалено много „версии“. Рибакков е дръзнал — и е победил.

Когато съберат сили, историците ще съумеят да отделят фактите от хипотезите в художественото пресъздаване. Историците ще проверят дали по този път малкият Йосиф е придружавал от Гори до Атени баща си, този кротък и добър човек; те ще решат дали статистикът от тбилиската обсерватория е чел „Борис Годунов“, намирайки в себе си прилика с Гришка Отрепиев; те ще документират

първата любов на младичкия революционер, за когото разръфаният панталон е белег на достойнство, калено в безброй унижения. Рибakov е казал: така беше! Той е видял фигурата на Сталин обемно, фокусираше и в нея невероятно отдалечени гледни точки.

Това е постижение и преди всичко постижение на духа. Между робското раболепие, с което са рисували Сталин хипнотизираните му съвременници, и отмъстителната злоба, която го заплашва след свалянето му от пиедестала, няма „среда“ и следователно няма дълбока разлика, защото в отмъстителността се крие същата робска зависимост от всесилния „бог“. Страшно е това наше махало: тръгне ли в обратната посока, не можеш го удържа. Мога да си представя и ситуация, в която романът на Рибakov ще се окаже и пример за обективност, пример за разбиране на Сталин, макар че аз не бих го искал и трезво виждам тук едно свое разминаване с автора в оценката на героя. Рибakov смята, че Сталин „създаде в страната обстановка, в която станаха възможни произволът и беззаконието“. Лично аз мисля, че и самата обстановка е създала Сталин, че произволът и беззаконието са се коренили и в устройството на живота, и в готовността на хората за решенията, които са им били предлагани, и тъкмо затова е станала възможна „обстановката“. Тъй че не съм склонен да търся един виновник. Затова не съм толкова категоричен в оценката си за него и дори може да се създаде впечатление, че лично аз се отнасям към Сталин „по-добре“ от Рибakov. Но какво значи „по-добре“, „по-лошо“? Тези думи могат да послужат, когато говорим за някой кооператор от Гори или от Рязан, но говорим ли за човек, в чийто облик са вложени мислите и чувствата на стотици милиони хора, не бива да се препираме за оценките си, а да разберем какво са вложили в този облик хората: какви мисли, какви чувства.

За пръв път в нашата художествена литература същината на Сталиновия характер е извлечена не от „портретни щрихи“ (използувани и от други писатели), а е изведена от неговата вътрешна логика, от хода на неговите разсъждения. Разбира се, това е и фина стилизация на неговия речеви и писмен стил, която Рибakov е почерпал от речи и статии. Ритъмът на повторенията: „Те са намислили да измамат Сталин. Те не ще успеят да измамат Сталин.“ Тази стилистика бе имитирана и по-рано: достатъчно бе във всяка фраза да удариш отново вече забития гвоздей. Рибakov е схванал тази стилистика

другояче: не като окраска на говора, не като „форма“, а като структура на мисленето, като съдържание на битието. „Чуйте тогава — внушително произнесе Сталин, — имайте предвид: на другаря Сталин МОЖЕ да се казва всичко, на другаря Сталин ТРЯБВА да се казва всичко, от другаря Сталин нищо НЕ БИВА да се крие...“ Ритъмът на повторенията не е просто „стил“, той е магия, той е ритуал на въвличане на душата в работа, той е начин на съществуване.

Сега един поглед към основата на пирамидата.

Заради какво изхвъркна от института Саша Панкратов? Заради думи. Заради един стенвестник. Не пожела да публикува уводна статия: и без това тя ще повтори точ в точ уводната статия от многотиражката.

Ще повтори — и тъкмо в това се крие смисълът на повторенията — те въвличат. Въвличат те в ритъма на поклоните, в ритъма на ритуала. Езиковите шаблони и щампи не са „форма“, а същина на мисленето. Рибакков е прозрял това.

Да, той написа книга с огромно гражданско значение. Мина по нови пътища, разработи кардинално важни теми, изяви се със „сензационен“ роман, самата поява на който би била невъзможна в друг момент, освен в сегашния.

И все пак аз бих искал да се абстрахирам от тази сензационност. По-важно е друго: да разберем онзи художествен фермент, който свързва в едно всички отделни открития на Рибакков, всички негови писателски победи. Още повече че Рибакков работи на пръв поглед с „невидимо перо“, използва уж сух и беден език и изобщо, както се изразяват специалистите, пише „с отрицателен знак“.

Никаква „живопис със слово“. Възсуха, ясна, често аскетично пестелива фраза, понякога стигаща до конспективност. Понякога — до предела на усещането за пропуснати възможности: там, където друг писател би се спрял и би извлякъл ефект, Рибакков се ограничава до щрих. Неговият детайл въздействува силно. Но въздействува и липсата на детайл, своеобразното изпадане на брънка. „Юра Шарок обичаше вахтанговци, обади се на Вадим Марасевич и го помоли да му намери билет.“ Кратки фрази, въпрос — отговор. Отговорът е точен, с удар „повече забития гвоздей“. В монолозите на Сталин този похват се изпълва с оловна тежест, но това е общият художествен въздух на романа: животът се разчленява на елементи, въпроси, щрихи, щрихчета, факти,

фактори; в него няма „лепкавост“, а има сцепление на кристална решетка; затова човек не „затъва“ в него, а по-скоро се оплита; главната му черта обаче е, че може да бъде „разплетен“, този живот е вменяем, логичен, отговаря на въпросите на разума.

Твърдото перо на Рибakov очертава с бързи щрихи силуети и събития, но същото това перо спира и внимателно и бавно следва най-фините ходове в мислите на героите. Логичност — ето принципа на тази реалност. Всъщност именно лабиринтът на разсъжденията е истинската база на прозата на Рибakov. Плътна мрежа от предвиждания, хипотези, версии, догадки, решения, поправки. На всички нива „Случайно ли е? Не е случайно!“ е лайтмотивът. Студентът на път за събранието, където ще го „чистят“ и изключват, преценява всяка своя стъпка. Всяка своя интонация премисля директорът на завода на път към Народния комисариат. Всичко премисля, ще прощавате, любовник, който отива при любовницата си (впрочем там не знаят такива думи: младеж отива при момичето си): дали няма да забременее? Кога да ѝ се обади следващия път? Как да не пострада?

Тази всепроникваща логика е в странно сцепление с усещането за „изначалност“ на света, в който всичко се върши сякаш за пръв път. Децата на Арбат нямат като опора нито традиции, нито прецеденти, те живеят „a prima vista“, рисково; упорство и енергия — ето всичко, с което разполагат; създава се впечатление, сякаш те плетат логическа мрежа над пропаст: грешките са недопустими.

Понякога това усещане за пропаст под краката нахлува в съзнанието им като мигновено предчувствие. В техните ясни и точни предвиждания навлиза нещо необяснимо, злоещо, без лице и име. Като онези трима съгледвачи, които според майката на Саша Панкратов го следят. Единият е „с калпак“, другият „с балтон“, третият „с валенки“, но лица няма, качества няма: сенки. Някаква смътна тайна се мерзелее под яснотата на този живот. Дали не идват оттам неочакваните бурни изблици на гняв у разсъдливата Нина Иванова? И изобщо целият сложен контрапункт на яснота и спотаеност в прозата на Рибakov? За гарата са тръгнали да изпратят приятелите си за Далечния изток Нина, Варя; всичко е ясно и определено; едни стават офицери, други ги изпращат; но случайно извърнала се, Варя вижда на перона Саша Панкратов между двама конвоири; онемява; в това

зловещо видение няма никаква логика; „Варя, съвземи се!“ — казва Нина; „Ей-сега видях Саша“ — отвърща Варя; „Какви ги дрънкаш?!“ — вика Нина, внезапно разбрала, че Варя не лъже.

Мигновено изхвърляне „извън пределите на логиката“, в бездна, в несъвместимост, в необяснимост. Читателите, които познават писателския път на Анатолий Рибакков, могат да свържат този художествен контрапункт със стилистиката на другите му произведения и най-вече със стилистиката на „Тежък пясък“: с това непрестанно изброяване на варианти и избор на конкретни пътища — въпреки горчивата яснота, че всички пътища водят към гибел, мисълта продължава трескаво да търси обяснение на събитията до последния, до смъртния час.

В „Децата на Арбат“ тези начала: на неуморно работещата мисъл и на страшната, непредсказуема реалност, с която мисълта иска да се пребори — са в друго съотношение, но самата изключителна издръжливост на мисълта е чисто Рибаккова черта, тя определя и почерка на писателя, и параметрите на създавания от него художествен свят. Това не е нахлуване на мисълта в реалността, това е един вид общ принцип, който важи и за мисълта, и за реалността, общ закон на реалността, в който мисълта напрегнато се вслушва.

Искам да проверя това усещане върху пример, на пръв поглед съвсем парадоксален: върху начина, по който Рибакков очертава от тази гледна точка мисълта На Сталин. Мисъл — на пръв поглед съкрушителна, волева, несъобразяваща се с нищо, сриваща всичко по пътя си, Но нека се вслушаме:

„Историята избра него, защото само той знае тайната на върховната власт в тази страна, единствен знае как да ръководи този народ, докрай познава неговите качества и недостатъци. Преди всичко недостатъците.

Руският народ е народ колективистичен. Открай време форма на неговото съществуване е общината, в основата на неговия национален характер е поставено равенството. Това създава благоприятни условия за обществото, което той гради в Русия...“

Разбира се, тук има с какво да се поспори по същество. Никога няма да се примиря с твърдението, че психиката на „еднородна маса“, която иска винаги да има „върховен вожд“, лежи в основата на руския национален характер; аз смятам, че тази психика е резултат от

злочастните исторически обстоятелства в миналото, а още повече — през 30-те години — плод на обстоятелства бъдещи, предвидими: инстинктивно, търсено на всяка цена сплотяване пред лицето на приближаващата световна война... Но сега думата ми не е за това. Думата ми е за логиката на Сталиновата мисъл в художествения свят на Рибакков: „ТОЙ гради“ обществото? Не, ще прощавате, първо ТО го гради; и той, всесилният диктатор, не толкова се натрапва на страната, колкото отгатва нуждата ѝ: убеден е, че ѝ е нужен, воден е от нейната нужда, от нейната съдба, както той разбира тази съдба. Всъщност той е учудващо предпазлив и благоразумен, този „всесилен бог“, моментално поправя всяка дребна неточност в линията си, страхува се от грешки и непрекъснато прави отстъпки за дребни неща. „Защо трябва един секретар на градски комитет да има пряка връзка с народния комисар? (тоест защо Ломинадзе и Орджоникидзе имат смелостта да се стоварят зад гърба на Сталин? — Л. А.)... — Какво толкова — една пряка връзка — намръщи се Орджоникидзе. — Дребнолия е, вярно — съгласи се Сталин и изведнъж добродушно се усмихна, — но, разбираш ли, разсейва...“ Тези добродушни усмивки ни изглеждат като уловки, дори излишни при властта, която през 1934 година вече е съсредоточил в ръцете си Сталин, но Рибакков се взира по-надълбоко: Сталин през цялото време сякаш се страхува да не наруши някакъв общ закон на реалността, за която той, скромният, обикновен работник с фуражка и ботуши, е не повече от олицетворение.

Причината не е в него, причината е в самата реалност, чийто закон той проумява.

Но как е могло да се случи всичко това? Как всичко това е станало възможно; и нелепото изключване на Саша Панкратов заради един нищо и никакъв стенвестник, и безсилието на Марк Рязанов да помогне на племенника си, и заточението на Саша, и назначаването на Юра Шарок, довчерашия жалък, уязвен завистник, в органите за безопасност и превръщането му във властелин на човешките съдби? Как се е стигнало до това: предубедено следствие, човешки живот, превърнат в брънка на зловеща интрига, Сибир, наводнен от заточени интелегенти, безсилие на Киров пред Сталин? Тези въпроси

мъчително се изправят пред вас при четенето на „Децата на Арбат“: на кой да се спреш? Но къде е трябвало да се спре тогава? Кой е могъл да се спре по онзи съдбовен път? И как е набрал такава сила този обаятелен другар, този скромен миротворец и въдворител на ред, страхът пред който у стотиците милиони хора вдъхновено се е превърнал в обич към него? Къде е набрал той такава сила?

Рибаков показва дяволската пресметливост на този човек. Но показва и нещо повече: почвата на верните му предвиждания. Яростта на Баулин и Столпер, двама низови секретари, мигновено вкопчващи се в смъртна хватка (смъртна!, та нали всеки е готов още от първата фраза да отлъчи, да изхвърли от реалността другия!). Да, Дяков, следователят на Саша, е йезуит и ловец на души, но откъде се е взел той? Ами Юра Шарок, кроткият син на бивш щивач-частник, нали идва „отдолу“, и то идва сам, нали търси хора като Дяков! Да, Ягода е използвал Николаев. Но нали самият Николаев, работник, издигнал се до инспектор, а после изпратен от „троцкистите“ обратно в завода, уязвен, отблъснат, — нали все пак Николаев сам е написал и изпратил до органите писмо, в което казва, че е готов на всичко...

„...Марк Александрович ставаше, ръкопляскаше, викаше «ура». С куртка военен образец, само че по-светла от куртките на членовете на президиума, Сталин бе застанал на трибуната, прехвърляше листовете, спокойно изчакваше да свършат оваците. Изглеждаше, сякаш възприема аплодисментите като адресирани не до него, а до онова, което той олицетворява — до великите победи на страната и партията, и самият той ръкопляскаше на този условен Сталин...“

В художествения свят на Рибаков има една точка, в която тайната на този свят е събрана като във фокус, и има дума, обозначаваща тази точка.

Думата е — знак.

„Сталин го погледна право в очите. Будягин знаеше какво означава този поглед: той означаваше недоверие...“ „Ягода... не гледаше Сталин: да гледаш другаря Сталин означаваше да му задаваш неизречен въпрос, да го караш да заговори; Сталин не обичаше това...“ „Тук Сталин направи... особена пауза, която означаваше, че сега ще произнесе фразата-обобщение... Ежов се съсредоточи...“

Тези психологически щрихи означават нещо повече от черти на характера на действащите лица или стил на поведение във висшия ешелон на властта. Това е стил на битие. Това е битие, което постоянно тълкува само себе си, търси в самото себе си някакъв потаен („истински“) смисъл, неизразен явно в думите и постъпките. Битие, което сякаш само не си вярва, само се крие от себе си, само се поставя под съмнение. „Дяков не зачита прекия смисъл на думите, Дяков ги тълкува...“ Тълкуване — какво е това? То значи не просто да се хващаш за думата на подследствения, то е насилствено вкарване в реалността на смисъла, който тя, реалността, сякаш не знае, че притежава. „Искам да знам за какво съм арестуван. — А ние искаме сам да си го кажете...“ Животът трябва сам да измисли какво „означава“ той.

Понякога ти се струва, че тайната плетеница на отношенията не е химера, че всички тези писмени ангажименти, явки на четири очи, това осведомителство и ровене в чужди сърца, цялата тази свръхяка мрежа, която плетат Дяков и Шарок (и в която естествено и самите те „седят на тръни“), не е нищо друго освен изграждане на изкуствена подпора под живота, който се клатушка от само себе си, руши се и сам себе си смята за реален. На клатушкащата се несигурност е нужна гранитна база, тя я учредява и опипва тайно от самата себе си. Удвоено битие, „двойно счетоводство на господ бог“: фалшиво на повърхността, а „правдиво“ нейде в недрата, които то укрива от самото себе си. Когато след злощастния стенвестник на събранието на актива студентите настояват Саша да се разкае, те изобщо не искат неговото разкайване, тъй и тъй няма да му повярват — те искат да чуят как ще се разкайва; и този предварително определен ритуал превръща в реалност тайното, за което не се говори... Пък и може ли то да се назове? Саша, този горд човек, ще съумее ли да каже сам на себе си истината защо е нужен този ритуал, за какво говори той? Хората не си казват истината тъкмо защото тя ще разруши всичко, за което си говорят постоянно. Реалността далеч не е онова, за което може да се говори; тя е нещо, което може да се разгадае по знаци Софя Александровна припряно си записва какво ѝ разрешават да предаде на сина си: „Парите и продуктите означават заточение, дебелите дрехи — Севера или Сибир...“ Азбука на намеците, школа на заобикалките. Саша бързо я усвоява: „Имайте предвид, че на заточение нито един човек няма да ви

каже истината: който е пратен тук заслужено се прави, че е невинен, невинните пък се правят, че имат някаква вина...“ Размили са се самите категории: истина, вина. Реалността се „преструва“, но истинският ѝ смисъл трябва да се разпознава по „преструвката“.

Но какво е това проклятие над нас? Всеобщо умопомрачение? Или мъдра уловка на живота, който спасява сам себе си? Неопознати качества на принципно нова реалност? Или вековният руски „луфт“, непредсказуемата бездънност на душата, до чието откровение не са се добрали нито Грозни, страшният цар, нито Петър Велики?

Скулестото степно момиче, симпатията на Саша, израсла на село, хитрува и разиграва московския си кавалер, и то без очевиден смисъл: Той: „Искаш ли да се видим?“ Тя: „Че къде да се видим?“ Той: „В шест, в седем?“ Тя: „Ха, в шест, как пък не съм се затърчала...“

„Как пък не съм се затърчала в шест“ означава: ще дойда в седем.

И ето, пропътувал хиляди версти на изток, Саша долавя отзвучите на този стил в репликите на друго „момиче“: сибирското „изчадие“ Лукешка. Той: „На колко си години?“ Тя: „Че знам ли... Шеснайсе гаче...“ Какво става, да не са се наговорили тези „дивачки“, които никога не са се виждали? И какво е това изобщо? Вековен изкусен похват да оплиташ непознатия? Вековна крепостническа „потайност“ пред „господаря“? Готовност за мигновен бунт, па бил той и ритуален: как пък не съм се затърчала в шест! Или инстинктивен измамен жест — да се нагодиш към клатушкащата се, нестабилна реалност?

Ами Тимофей, ангарският селянин, зловещият спътник на Саша, който се заканва да убие Саша просто защото той е безправен и беззащитен, просто от агресивност — не е ли и той от същата коварна реалност?

Ами Федя, демобилизираният червеноармеец, селският активист, магазинерът от Мозгова — не е ли и той оттам? Наредят ли му да помогне на Саша — ще помогне, наредят ли му да го разстреля — ще го разстреля...

Люлее се, плува почвата под нас. Как да я усмирим, как да стигнем до твърдина? Долу я няма. И тогава, като в мита, твърдта надвисва отгоре:

„...На младини той разбра, че демокрацията в Русия означава само свобода за развихряне на грубите сили. Грубите инстинкти могат да се потискат само със силна власт, тази власт се нарича диктатура. Меншевиките, които не познаваха народа, не разбираха това, разбираха го болшевиките, които познаваха народа...“

Поразително е, но на този Сталинов монолог пряко откликва със съгласие заточеник, запокитен от Сталин на края на света:

„...никаква свобода! Свободата би се превърнала във всеобщо клане, а народът иска да има ред. Предпочитам не Степан Разин, не Емелян Пугачов, а Ленин, дори Сталин.

— Тъкмо затова сме тук я.

— Да. А при Стъпка или Емелка щяхме да висим на някое дърво.“

Човек потреперва мислено от тези думи. Така ли се спасяваме — като мачкаме Сами себе си? Защо алтернатива на потискащия ред у нас е само неудържимият, помитащ всичко бунт? Къде е мярката, която ще снемем безумието от самата основа на битието? Нима нищо никога не ще усмири вътрешно тази душа, та да не е нужно тя сама да Се смирява със стоманен нашийник отвън?

„Децата на Арбат“ е политически роман. Ние приветствуваме този жанр, търсим го навсякъде, едва ли ней във вестникарските репортажи, а ето го пред нас — великолепен негов образец. Ако пък го погледнем „откъм материята“, „Децата на Арбат“ е извънредно интересен исторически роман. А разширим ли жанровия ракурс, може да се каже, че той е вариант на интелектуален роман. Но всички тези жанрови системи могат да се използват само защото Рибakov е улучил нерва на духовния процес от края на двайсетия век. Рибakov се вира в корените, макар да описва реалност, на пръв поглед отрекла се от корените си. Неговият роман е общочовешки.

Романът е построен като система от монолози. Читателят остава „насама“ с логиката на един или друг герой. Рибakov „не се намесва“. При това логическите системи, които възпроизвежда, понякога направо се унищожават взаимно. Резултатът от взаимодействието е читателското усещане за реалност.

Вие се вслушвате в монолога на Марк Рязанов за „европейската“ индустрия, която трябва да се построи в Русия с ръцете на „азиатски“ неграмотни работници. После се вслушвате в монолога на сестра му: „Чуй какво ще ти кажа, Марк... Вие вдигнахте меч срещу невинните, срещу беззащитните и самите вие от меч ще загинете!“ Кой е прав? Кой е напълно невинен в тази ситуация? Или и това зависи от господ бог, който от време на време променя значенията на „щастие“ и „нещастие“ и постъпва „строго“ ту с едните, ту с другите? А може би тъкмо там е работата, че в тази ситуация хората минават без господ бог? Наистина Рибakov в един от епизодите въвежда заточения поп Василий, който мие краката на Саша; „библейска“ фигура, лъха на цитат — Рибakov явно се стреми да вземе предвид „и този фактор“. Да, но аз искам друго. Аз искам не „смирение“, взето предвид като фактор, аз искам да проумея общия ход на събитията и общия смисъл на страданията, които си причиняват взаимно хората.

Логиката на Сталин: „Ние с тебе (казва го на Киров — Л. А.) не можем да очакваме пощада от тях (от вождовете на опозицията. — Л. А.). Ако докопат властта, ще избият всички ни до крак. А ти им се доверяваш, либералничиш с тях...“

Логиката на Киров: методите на Сталин са неприемливи, но линията му е правилна. Затова Сталин е непоклатим; Сталин — това е редът, настъпил след хаоса; той е сплотяване след борбата. Вече е невъзможно да се промени нещо: „Осъзнавайки собственото си безсилие, Киров изпадаше в отчаяние...“

Кой е прав? Рибakov мълчи. Да речем, бихме могли да си изградим неговата позиция, като изходим от логиката на любимия му герой Саша Панкратов. Рибakov бе споменал някъде, че пътят на Саша е неговият собствен път, но Саша се държи много по-добре от някогашния си прототип. Да допуснем, че е така. Но сегашният Рибakov знае неизмеримо повече от Саша. Тук имаме много сложно взаимодействие на две начала: на позицията, която авторът заема заедно с героя (уверена и ясна позиция), и на позицията, която авторът заема с нас, мислейки за героя. Тази втора позиция е по-широка и по-горчива от първата, макар че не можем да я наречем уверена и ясна. Но и в неувереността се крие смисъл. Не съм сигурен, че е нормално сплотяването да става за сметка на истината, а истината да се утвърждава за сметка на сплотяването, но нали това усещане за

ненормалност, за трагична подмяна ми го внушава пак Рибакков. Не съм сигурен, че „вождовете на опозицията“ не биха казали на противниците си нещо такова: „и с вас не може другояче...“ Тогава къде е краят на тази кървава въртележка? И дали причината е във „вождовете“? Ами Саша — толкова ли е извън тази логика? Позицията на Саша е: правилната идея е завладяна от баулиновци, столперовци, дяковци, правилната идея трябва да се върне в чисти ръце. Но чири ръце са чисти? Как да го определят в онази ситуация? Квачадзе, троцкистът, заточен заедно със Саша, му подхвърля: Ако вие имахте власт, щяхте да ни извивате ръцете не по-зле от тези конвоири.

Саша отговаря:

— Представям си какво щяхте да правите с нас вие, ако имахте власт.

На което троцкистът презрително отвръща:

— Вие и тогава щяхте да вдигате ръце „за“...

И отново Рибакков бързо отклонява диалога: „Не бива да се карате, момчета.“ Да, но вие, читателят, вече сте получили токовия удар. Фразата на Квачадзе се загнездва в съзнанието ви. И тази фраза взаимодействува не с наивната вяра на Саша, а със змийската мъдрост на вожда, който вижда по-далече от него. Вие няма толкова бързо да отклоните диалога от съзнанието си. Е, и какво: щяха ли да вдигат ръце „за“ или не? Хората като Юрий Шарок, уязвените, обидените, притихналите, очакващите часа си, щяха ли да вдигат ръце? Да, несъмнено! А хората като Саша Панкратов? Съмнително е, така ли?... Ами ако ги убедят, че линията е правилна?

Една смътна догадка ви тревожи, когато четете романа на Рибакков: Саша прилича на вуйчо си, Марк Рязанов, какъвто е бил той на младини. Същата силна вяра, същата твърдост и решителност. Пътят на Марк е прав: неговата стоманена воля намира крилото на още по-голяма стоманена воля. И тогава Софя Александровна изкрещява на брат си: От меч ще загинете! И гибелта е надвиснала, но не над брата, а над сина. Случайно ли е? Саша, който толкова прилича на вуйчо си, би ли се спрял по своя път — нали е твърд, горд, нали мрази страдалците. Защото нали времето е жестоко и ние сме жестоки. „Времето“... Нещо пронизва сърцето му едва когато вижда как майка му блъска белоколата си глава в стените, разбрала къде го отвеждат.

Чудно ли е? Та нали Марк Рязанов най-спокойно ѝ отговаря:

— Е, скъпа ми сестричке... — отмества стола и си тръгва.

Саша е израснал без баща — и нищо, намерило се е кой да помогне. Равнявал се е по вуйчо си. Имало е и деца, израсли дори без майки. Строго време.

И всички тези мисли, на които ни навежда Рибakov в „Децата на Арбат“, пак са негова позиция. Позиция, изразена не по отделни конкретни въпроси, а по един глобален, духовно-практически, нравствен въпрос: как трябва да живее човек и какво става с човека в „строгите времена“? Кое в тези времена е от самия човек? Кое е от проклетото минало? И кое — от илюзиите на настоящето?

Децата на Арбат са деца „без родители“. Без „минало“. Бащите, напротив, имат минало. Фигурата на Сталин в противовес на цялото огромно младо население на романа е представена именно чрез миналото. Именно от миналото носи този човек горчивите си рани и убеждението, че хората са безжалостни и подли, докато не ги накараш да се стреснат.

— Хората уважават само тежката, строга, но здрава и сигурна бащина ръка.

А отдолу, от преизподнята, където той хвърля хората, идва отговорът:

— Синът не е син и бащата не е баща...

Традиционни, осветени от хилядолетията понятия се прилагат към свят, изтръгнал се от вековните орбити; понятията се преобръщат: щастие и нещастие, истина и лъжа, добро и зло разменят местата си. Така в романа на Рибakov се заражда Шекспировата мелодия: човешкото могъщество е длъжно да разбере какво представлява, откъде е и защо е.

Анатолий Рибakov е написал не просто честна и силна книга за „черните времена“. Защото черните времена рядко идват черни, по-често те идват в розово или дори в ослепително слънчево. Тук става дума дори не за това как да различаваме времената: то не се предугажда и всяко поколение ще ги различава, изхождайки от собствения си опит. Въпросът е как човек да издържи във всякакви времена.

Защото времената се правят от хората. Макар хората да мислят, че те нямат нищо общо и всичко е довято от „вятъра на историята“ или от злонамереността на лоши вождове.

Та кой тогава ще издържи?

Ще издържи само онзи, който поеме върху себе си бремето да признае, че тъкмо той прави времето. Прави го и отговаря за него. Инак — гибел: „ще вдигаме ръце“, ще се предаваме.

И това според мен е основният морален урок, който ни преподава Анатолий Рибакков със своята книга.

[1] Л. Анински предостави статията си от сп. „Октябрь“, кн. 10/1987 г. за предговор към нашето издание под горното заглавие. ↑

ПЪРВА ЧАСТ

1.

Най-големият жилищен блок на Арбат се намира между уличките „Николский“ и „Денежный“, сега те се казват „Плотников“ и „Веснин“. Трите осеметажни сгради са подредени в плътна колона, фасадата на първата е облицована с бели гледжосани плочки. Накачени са табелки: „Ажурпико“, „Лекувам от заекване“, „Венерически и пикочно полови болести“... Ниски тунели, облицовани по ъглите с ламарина, съединяват двата дълбоки двора.

Саша Панкратов излезе от къщи и сви наляво — към Смоленския площад. Пред кино „Арбатский Арс“ вече се разхождаха по двойки момичета, момичета от Арбат и Дорогомилово, момичета от Плюшчиха, с небрежно вдигнати яки на палтата, с начервени устни, с подвити клепки, очите им — пълни с очакване, на вратлетата — пъстри шалчета — последната есенна арбатска мода. Прожекцията беше свършила, изходът за зрителите беше през двора, тясната външна врата едва процеждаше тълпата, а на туй отгоре отпред весело се мотаеше групичка момчетии — вечните владетели на тези места.

Арбатският ден беше на свършване. По платното, асфалтирано по краищата, но още с павеа между трамвайните релси, се носеха, изпреварвайки каруците, първите съветски автомобили ГАЗ и АМО. Трамваите излизаха от депото с по един, че и с по два прикачени вагона — безнадежден опит да бъдат задоволени транспортните нужди на огромния град. А под земята вече се строеше първата линия на метрото и на Смоленския площад над шахтата стърчеше дървена кула.

Катя чакаше Саша на Девиче поле, пред клуба на завод „Каучук“, скулесто сивооко степно девойче с пуловер от дебела селска вълна. Лъхна му на вино.

— С момичетата си пийнахме червено. Ами за тебе няма ли празник?

— Какъв празник?

— Какъв... Покров Богородичен.

— А...

— А я...

- Къде ще идем?
— Къде... У една моя приятелка.
— Какво да вземем?
— Там има за хапване. Купи водка.

По „Болшой Савинский“, покрай старите работнически общежития, откъдето долитаха пиянски гласове, нестройни песни, звуци на хармоника и грамофон, после по тясната пътечка между дървените фабрични стобори те слязоха до крайбрежната улица. Отляво — широките прозорци на фабриките „Свердлов“ и „Ливерс“, отдясно — Москва река, отпред — стените на Новодевичия манастир и металните решетки на моста на Обиколната железница, а по-нататък — блата и ливади, Кочки и Лужники...

- Къде ме водиш? — попита Саша.
— Къде, та къде... Върви сега, канят ли те, яж...
Той я прегърна през рамото, тя се опита да махне ръката му.
— Имай малко търпение.
Саша още по-силно стисна рамото ѝ.
— Не се бунтувай.

Четириетажната неизмазана сграда стоеше малко встрани от останалите. Те минаха по дълъг коридор, слабо осветен, с безброй врати от двете страни. Пред последната врата Катя каза:

- Тук е приятелят на Маруся... Не задавай въпроси.

На дивана, с лице към стената, спеше мъж, до прозореца бяха застанали десетина-единайсет годишни момче и момиче, те погледнаха към вратата, поздравиха Катя. Пред кухненската масичка в ъгъла, до мивката, шеташе дребничка жена, много по-възрастна от Катя, с миловидно добродушно лице. Именно тя беше Маруся.

— Откога ви чакаме, вече си мислехме, че няма да дойдете — каза тя, докато си бършеше ръцете и сваляше престилката, — рекохме си, веселят се някъде... Ставайте, Василий Петрович, гостите дойдоха.

Мъжът стана, слаб, мрачен, приглади рядката си коса, прокара длан по лицето си, като да отпъди дрямката. Яката на ризата му се бе поомачкала, възелът на вратовръзката бе разхлабен.

— Млиновете истинаха. — Маруся вдигна месала от наредените на масата ръжени млинове. — Този е със соя, този е с картофи, а оня — със зеле. Тома, дай чиниите.

Момиченцето сложи чинии на масата. Катя си свали jakета, извади от бюфета ножове и вилици, веднага занарежда трапезата, знаеше кое къде е, явно много пъти бе идвала тук.

— Я поразтреби малко! — нареди тя на Маруся.

— Поуспахме се следобед — заоправдава се Маруся, зараздига дрехите от облегалките на столовете — и децата са рязали някакви хартии, събери хартийките, Витя.

Пълзейки по пода, момчето събра хартиените изрезки.

Василий Петрович се изми на мивката, постегна си вратовръзката.

Маруся отрязва на децата по парче от всеки млин и им ги сложи на перваза.

— Яжте!

Василий Петрович наля водка в чашите.

— Честит ни празник!

— Ще се срещнем под масата! — Катя погледна поред всички, освен Саша. За пръв път го водеше у свои познати, тук пиеше водка, а с него бе пила само червено вино.

— Какво черноочко си си хванала! — весело избъбри Маруся, като кимна към Саша.

— Черноочко и къдрокосичко — засмя се Катя.

— На млади години косата се къдри, на стари капе — прогласи Василий Петрович и пак взе бутилката. Сега не изглеждаше мрачен на Саша, в неговата разговорливост се чувствуваше желание познанството им да се укрепи. И Маруся ги гледаше дружелюбно, разбиращо.

На Саша му харесваше покровителството на Маруся, харесваше му този дом в покрайнините, песните и хармониката зад стената.

— Ама защо не ядете? — попита Маруся.

— Ям, благодаря, хубави са ви млиновете.

— То да имаше от какво, къде по-хубави щяха да бъдат — щото и мая не се намира. Пак добре, че Василий Петрович донесе.

Василий Петрович сериозно рече нещо по повод маята.

Децата поискаха още млин.

Маруся им отрязва по още едно парче.

— Да не мислите, че само за вас съм ги правила?! Вашият гуляй свърши, хайде да се миете!

Тя вдигна постелите им и ги занесе при съседката. Децата отидоха да си лягат. После се надигна и Василий Петрович. Маруся тръгна да го изпрати. На излизане каза на Катя:

— Чист чаршаф си вземи от гардероба.

— За какво ѝ е този човек? — попита Саша, когато вратата след Маруся се затвори.

— Мъжът ѝ се крие, да не го хване за издръжка, иди, че го търси, пък нали трябва да се живее.

— Пред децата?

— По-добре ли е да гладуват?

— Стар е.

— И тя не е млада.

— Ами защо не се ожени за нея?

Тя го погледна изпод вежди.

— А ти защо не се ожениш за мен?

— Искаш да се омъжиш ли?

— Дали искам... Хайде стига! Дай да си лягаме.

И това беше необичайно. Инак той винаги трябваше дълго да настоява, за да я има, сякаш се срещаха за пръв път, а сега тя сама приготвяше леглото, сама се събличаше. Само дето каза:

— Угаси лампата.

После зарови пръсти в косата му...

— Ти си силен, сигурно момите те обичат, само че не внимаваши много. — Тя се наведе над него, надникна в очите му. — Не те ли е страх, че ще ти родя едно черноочко бебе?

Рано или късно това трябваше да се случи. Какво тогава, ще направи аборт, нито на него, нито на нея им трябва дете.

— Бременна ли си?

Тя свря глава в рамото му, притисна се до него, сякаш търсеше защита от злочестините и негодите в живота си.

Какво знае той за нея? Къде живее? У леля си? В общежитие? Или в стая под наем? Аборт! Какво ще каже вкъщи, какво медицинско ще представи в работата си? Ами ако е пропуснала срока? Къде ще се дене с детето?

— Ако си загазила, роди го, ще се оженим.

Без да повдига глава, тя попита:

— Ами как ще го кръстим?

— Ще решим, има много време.

Тя пак се засмя, отдръпна се.

— Няма да се ожениш ти за мене, пък и аз не искам. На колко си години? На двайсет и две? Ето, хем съм и по-голяма. Ти си образован, а аз? Учих до шести клас... Ще се омъжа, само че не за тебе.

— Ами за кого? Интересно.

— Интересно било... Имам едно момче от наше село.

— Къде е той?

— Къде, къде... На Урал, ще дойде и ще ме вземе.

— Какво работи?

— Какво... Механик е.

— Отдавна ли го познаваш?

— Нали ти казах, от едно село сме.

— Ами защо досега не се е оженил за тебе?

— Не се беше налудувал, затова.

— А сега налудувал ли се е?

— Сега вече е на трийсет. Знаеш ли какви госпожици го обикаляха...

— Обичаш ли го?

— Ами обичам го...

— А защо ходиш с мене?

— Е, защо, та защо... И на мене ми се живее. Я стига си ме разпитвал като в милиция!

— Ама кога пристига той?

— Утре.

— И вече няма ли да се видим с тебе?

— На сватба ли да те каня?... Яко момче е, ако те фрасне и без тебе.

— Абе то не се знае.

— Де, де.

— Но нали си бременна.

— Кой ти каза?

— Ти ми каза.

— Нищо не съм ти казвала. Измисляш си.

На вратата тихичко се почука. Катя отвори на Маруся и пак си легна.

— Изпратих го — Маруся запали лампата, — ще пиете ли чай?

Саша се пресегна за панталона си.

— Какво така? — каза Маруся. — Не се притеснявайте.

— Той е срамежлив — позасмя се Катя, — срамува се да ходи с мене — иска да се женим.

— Женитбата е лесна работа — каза Маруся, — и разводът е лесна.

Саша си сипа в чашата останалата водка, хапна и от млина. Като помисли човек, би трябвало да е благодарен на Катя, задето всичко свърши благополучно. Този механик сигурно наистина съществува, но не това е най-важното. Важното е, че тя пак си прави шеги с него, а той се хваща, глупчото. Саша стана.

— Къде тръгна? — попита Катя.

— Ще се прибирам.

— Ама защо, моля ви се — разтревожи се Маруся, — спете тук, сутринта ще си идете, а аз ще пренощувам у съседите, на никого не пречите.

— Трябва да си вървя.

Катя го загледа мрачно.

— Ще улучиш ли пътя?

— Няма да се загубя.

Тя го привлече към себе си.

— Остани.

— Ще тръгвам. Всичко хубаво.

Все пак е добро момиче! Жалко, разбира се. И ако не му се обади, никога вече няма да се видят: той не ѝ знае адреса, тя не си го дава — „Леля ще ми вдигне скандал“, дори не казва в коя фабрика работи: „Ще киснеш пред портала.“

По-рано от време на време му се обаждаше от автомат, отиваха на кино или в парка, после се свираха из потайните кътчета на Нескучний сад. Брезентовите шезлонги се белееха на луната, Катя се извърщаше. „Я го виж ти... Какво така се натискаш...“ А после се прилепваше до него, устните ѝ бяха сухи, изпръхнали, ровеше с грапави пръсти косата му.

— Първия път те помислих за циганин. До нашето село веднъж беше спрял цигански катун, и те бяха такива черни. Само че твоята кожа е гладка.

Лете, когато майка му отиваше при сестра си на вилата, тя идваше у тях, очите ѝ бяха гневни, стесняваше се от жените, насядали пред входа. „Като ме зяпнаха! Никога вече няма да дойда.“

Когато се обаждаше, обикновено мълчеше, после затваряше телефона, отново набираше...

— Катя, ти ли си?

— Ами аз съм...

— Защо мълчеше?

— Изобщо не съм ти звъняла...

— Искаш ли да се видим?

— Че къде да се видим?...

— Пред парка?

— Какви ги измисляш... Ела на Девичка...

— В шест, в седем?

— Ха, в шест, как пък не съм се затърчала...

Сега Саша си припомняше всичко това, очакваше тя да му се обади. На другия ден му се прииска по-рано да се прибере от института — дали няма да се обади. Но остана да прави стенвестника за октомврийските празници. А после го извикаха на заседание на партийното бюро.

До вратата нямаше свободни места. Саша се промъкна между редовете столове, препъвайки се в гъсто насядалите хора, с което предизвика недоволния поглед на Баулин, секретаря на партийното бюро, русокос здравеняк с обло, простодушно, упорито лице, с широки гърди, опънали синята му сатенена рубашка, закопчана на късия врат с две бели копченца. След като проследи как Саша седна в ъгъла, Баулин отново се обърна към Криворучко.

— Именно вие, Криворучко, провалихте строителството на общежитията. Обективните причини никого не интересуват! Фондовете били прехвърлени на ударните строежи? Вие отговаряте не за Магнитка, а за института. Защо не ни предупредихте, че сроковете са нереални? Вие сте двацет години член на партията!... За миналите ви заслуги поклон до земята, но за грешките ще ви кастрим.

Тонът на Баулин изненада Саша. Студентите изпитваха страхопочитание към заместник директора Криворучко. В института се говореше за знаменитата му военна биография: до ден днешен той

носеше гимнастърка, брич и ботуши. Този попрегърбен мъж е дълъг оклюман нос, с торбички под очите никога никого не заговаряше, дори на поздрав обикновено отговаряше само с кимване.

Криворучко се бе подпрял с ръка на облегалката на стола. Саша видя, че пръстите му треперят. Слабостта у човек, винаги така страховит, изглеждаше жалка. Но материали за строителството наистина не им даваха. А сега никой не иска да мисли за това. Само Янсон, деканът на факултета, в който учеше Саша, невъзмутим латиш, примирително се обърна към директорката на института Глинска:

— Защо да не определим нов срок?

— Какъв срок?! — със зловещо добродушие попита Баулин.

Глинска мълчеше. Седеше с наскърбения вид на човек, с когото са си направили лоша шега с тоя некадърен заместник. Стана Лозгачов, висок, самодоволен, театрално вдигна ръце.

— Нима и лопатите са изпратили на Магнитка? И студентите са ровили с пръсти замръзналата земя? Ето го тук комсорга на групата, да каже как са работили без лопати.

Баулин с любопитство погледна Саша. Саша стана.

— Не сме работили без лопати. Само веднъж складът се оказа затворен. После се върна склададжията и ни даде лопати.

— Дълго ли чакахте? — без да повдигне глава, попита Криворучко.

— Десетина минути.

Лозгачов, който така несполучливо бе призовал Саша за свидетел, укорно поклати глава, сякаш тази грешка не беше негова, а на Саша.

— И всичко потръгна, така ли? — криво се позасмя Баулин.

— Потръгна — отговори Саша.

— А колко време работихте и колко стояхте?

— Та нали нямаше материали?

— Ти откъде знаеш това?

— Всички го знаят.

— Не е хубаво да адвокатствуваш, Панкратов — строго натърти Баулин, — не е уместно!

Като внимаваха да не поглеждат Криворучко, членовете на бюрогласуваха за изключването му от партията. Въздържа се само Янсон.

Още по-прегърбен, Криворучко излезе от стаята.

— Постъпило е заявление от доцент Азизян — съобщи Баулин и погледна Саша, сякаш питаше: Какво ще кажеш сега, Панкратов?

Азизян водеше в групата на Саша основи на социалистическата счетоводна отчетност. Ала говореше не за отчетността, дори не за нейните основи, а за хората, които извращават тези основи. Саша направо му каза, че не е зле да им даде представа за счетоводството като такова. Азизян, къдрокосичък хитър пройдоха, тогава се засмя. А сега обвиняваше Саша, че се е изказал против марксисткото обосноваване на науката за отчетността.

— Така ли беше? — Баулин загледа Саша със студени сини очи.

— Не съм казал, че не ни трябва теорията. Казах, че не сме получили знания по счетоводство.

— Партийността на науката не те ли интересува?

— Интересува ме. Конкретните знания също.

— Между партийността и конкретността има разлика, така ли?

Отново се надигна Лозгачов.

— Е, другари... Когато открито се проповядва аполитичността на науката... И друго: Панкратов се опита да натрапи на партийното бюро своето особено мнение за Криворучко, перчеше се като представител на широките студентски маси. Но кого всъщност представлявате тук вие, Панкратов?

Янсон седеше мрачен, барабанеше с дебелите си пръсти по претъпканата си чанта.

Глинска се обърна към Баулин.

— Бихме могли да предоставим на комсомолската организация...

— В гласа ѝ звучеше умората на високопоставена личност: Въпросът е дребен, фигурата на студента е незначителна.

Лозгачов погледна Баулин, струваше му се, че той трябва да е недоволен от предложението на Глинска.

— Партийното бюро не бива да остава встрани...

Тази непредпазлива дума реши всичко.

— Никой не остава встрани — навъси се Баулин, — но си има ред. Комсомолът да обсъди положението. Да видим каква е политическата му зрелост.

На закачалката висеше кафяво кожено палто... Вуйчо Марк!

— По разходки, а?...

Саша целуна Марк по гладко избръснатата буза. Марк миришеше на хубав тютюн за лула, на мек одеколон, „уютни ергенски миризми“, както казваше майка му. Марк изглеждаше по-възрастен от своите трийсет и пет години — пълничък оплешивяващ веселяк. И само острият поглед зад жълтеникавите стъкла на очилата издаваше желязната воля на този човек, един от командущите армията на промишлеността, почти легендарен като своя гигантски строеж на изток — новата металургична база на Съветския съюз, недостъпна за авиацията на врага, стратегическия тил на пролетарската държава...

— Мислех, че няма да те дочакам, рекох си, останал е някъде за през нощта...

— Саша винаги се прибира вкъщи — каза майка му.

На масата имаше червено вино, хубав розов салам, шпроти, „турски хлебчета“ — лакомствата, които Марк донасяше всеки път. Беше сложен и традиционният мамин млин, който тя печеше в „чудото“. Явно Марк беше успял да я предупреди, че пристига.

— Ще поостанеш ли? — попита Саша.

— Днес пристигнах, утре си тръгвам.

— Извикал го е Сталин — каза майка му.

Тя се гордееше с брат си, гордееше се със сина си, нямаше с какво друго да се гордее — самотна жена, изоставена от мъжа си, дребничка, пълничка, с още красиво бяло лице и гъста чуплива побеляла коса.

Марк посочи оставения на дивана пакет.

— Развий го.

Софя Александровна се помъчи да развърже възела.

— Я дай на мене!

Саша отрязва канапа с нож. Марк бе донесъл на сестра си плат за палто и пухен шал. На Саша — костюм от тъмносиньо английско сукно. Поомачканото сако му седеше чудесно.

— Като излято — одобри го Софя Александровна, — благодаря ти, Марк, нямаше какво да облече.

Саша с удоволствие се разглеждаше в огледалото. Марк винаги му подаряваше точно каквото му беше нужно. Като дете веднъж го заведе при обуцаря и той уши на Саша високи хромови ботуши, никой нямаше такива, нито в двора им, нито в училище, тогава той много се

гордя с ботушите и досега помнеше миризмата им, не бе забравил и миризмата на кожа и катран в стайчето на обуцаря.

Тази вечер на няколко пъти търсиха Марк по телефона. С нисък властен глас той даваше нареждания за фондове, лимити, ешелони, предупреди, че ще нощува на Арбат, и заръча да му пратят кола в осем сутринта. Когато се върна в стаята, Марк погледна бутилката.

— Охо!

— Пий, другарю, дорде ти се пие, на живота мъките залей! — запя Саша любимата песен на Марк. Отдавна, още хлапе, я беше чул от него.

— Тихо, о, тихо, стига грижи в тази нощ — подхвана Марк, — така ли беше?

— Точно така! — Саша отново запя:

*Утре, може би в този час
тук ще пристигне Чека,
може би тъкмо в този час
ще разстреляме Колчак...*

Беше наследил гласа и слуха на майка си, навремето я бяха канили да пее в радиото, но баща му не я пусна.

*Утре, може би в този час
другари ще ни посетят,
може би тъкмо в този час
на разстрел ще ни изведат.^[1]*

— Хубава песен — каза Марк.

— Само че вие я пеете лошо — обади се Софя Александровна, — като хор от слепци.

— Дует от слепци — разсмя се Марк.

Постлаха му на дивана, Саша легна на походното легло.

Марк си свали сакото, тирантите, ризата и като остана по долна фланелка, обточена по врата и ръкавите с тясна небесносиня шевица,

отиде в банята.

Саша го очакваше легнал, с ръце зад главата...

След заседанието, на слизане по стълбата Янсон го потупа по рамото. Този единствен мил и ободряващ жест само подчерта самотата, която изпитваше Саша. Другите се правеха, че бързат — кой за вкъщи, кой за стола. По пътя към трамвайната спирка, по разкаляната улица в разкопаното предградие го задмина черна лека кола. Глинска седеше на предната седалка и извърнала глава, говореше нещо на седналите отзад. И този разговор на хората, които префучаха наблизко, без да го забележат и без да се сетят за него, отново пробуди усещането за самота, за несправедлива отритнатост.

Саша познаваше Глинска още от училище, беше я виждал на заседанията на родителския комитет, с нейния син Ян бяха в една паралелка — мрачно, неразговорливо момче, което се интересуваше само от алпинизъм. Тя беше съпруга на функционер от Коминтерна, полският акцент придаваше на категоричните ѝ изказвания оттенък на неестественост. И все пак беше си мислил, че Глинска няма да мълчи на заседанието, беше отговорна за общезитията не по-малко от Криворучко. А тя си замълча.

Върна се Марк — окъпан, свеж, извади от пътната си чанта одеколон, натърка лицето си, легна на дивана, повъртя се, докато се намести удобно, свали си очилата и късогледо потърси къде да ги сложи.

Известно време лежах мълчаливо, после Саша попита:

— Защо те е извикал Сталин?

— Извика ме не лично Сталин, извикаха ме да ми предадат негово указание.

— Казват, че бил нисък на ръст.

— Като мене и тебе.

— А на трибуната изглежда висок.

— Да.

— Когато празнувахме неговата петдесетгодишнина — каза Саша, — не ми хареса отговорът му на поздравите, беше нещо от рода на „партията ме роди по свой образ и подобие“...

— Искаше да каже, че поздравите се отнасят за партията, а не за него лично.

— Вярно ли е, че Ленин е писал, че Сталин е груб и нелоялен?

— Ти откъде знаеш?

— Има ли значение... Знам. Писал е, нали?!

— Това са дълбоко лични качества — каза Марк, — те не са най-важното. Най-важното е политическата линия.

— Но може ли тези неща да се делят? — възрази Саша, който в този момент си спомни за Баулин и Лозгачов.

— Съмняваш ли се в това?

— Някак не съм се замислял. Защото и аз съм за Сталин. Но бих искал славословията да са по-малко — дразнят ухото.

— Когато едно нещо е неразбираемо, това не означава, че е неправилно — отговори Марк, — вярвай в партията, в нейната мъдрост. Започват строги времена.

Саша тъжно се позасмя.

— Днес ги изпитах на гърба си.

Той разказа за заседанието на партийното бюро.

— Счетоводството ли?! Тъкмо този ли е принципният въпрос, по който...

— А, виж какво! Принципния въпрос можеш да го очакваш цял живот...

— Нетактично е да започваш пререкания в аудиторията.

— Обвиняват ме не в нетактичност, а в аполитичност. И настояват да си го призная, разбираш ли?

— Ако си сгрешил, защо да не си признаеш.

— А, не, ще имат много здраве. Какво да си признавам? Фалшиво!

— Още ли Глинска ви е директорка?

— Да.

— Тя присъствува ли на заседанието?

— Присъствува.

[1] Стиховете в книгата преведе Марко Марков. ↑

2.

Марк Александрович каза на шофьора да кара напред, а той тръгна пеша.

Прозрачна есенна утрин, умерен ободряващ хлад. Служители бързаха за работа, шумна опашка от жени се бе наредила пред хлебарницата, а мълчалива мъжка — пред павилиончето за цигари.

Марк Александрович винаги бе предпочитал Соня пред другите си сестри, обичаше я и я съжаляваше, особено сега — толкова безпомощна, откакто я напусна мъжът ѝ. Обичаше и Саша. За какво са се заяли с момчето? Нали се е изказал честно, а те му прекършват душата, настояват да се разкае за нещо, което не е вършил. Снощи и той го уговаряше да си признае грешката.

Марк Александрович прекоси Арбатския площад и тръгна по „Воздвиженка“, неочаквано тиха и пуста след оживения Арбат. Само дето една голяма тълпа чакаше да отворят магазина на Военторг и друга, по-малка, се бе събрала пред приемната на Калинин. Марк Александрович се качи в очакващата го кола и по „Моховая“, „Охотний ряд“, през Театралния и Лубянский площад стигна до площад „Ногин“, където в бившия Делови двор в едно грамадно сиво пет-етажно здание с дълги коридори и безброй стаи бе настанен Народният комисариат по тежката промишленост.

В това здание идваха хиляди хора от различните краища на страната, всичко се решаваше, планираше, утвърждаваше тук. Както винаги, Марк Александрович започна посещението си в комисариата не от началниците на главните управления, а от отделите и секторите. И фактът, че Рязанов, ръководителят на най-големия строеж в света, любимецът на Орджоникидзе, посещаваше първо обикновените служители, доставяше удоволствие на тези служители: уважава ги, разбира тяхната сила, силата на апарата. И те на драго сърце се занимаваха с неговите проблеми, решаваха ги така, както го изискваха интересите на завода — тази хубост и гордост на петилетката, тоест така, както искаше Марк Александрович.

След като обиколи отделите, той се качи на втория етаж, измина няколко коридора, пак се качи по стълбището, слезе по другото и се озова в тихото, немногочислено крило на зданието, където се намираха кабинетите на народния комисар и неговите заместници. В застланата с килими приемна зад бюра с телефони седяха секретарките. Познаваха Рязанов, така че той влезе при Будягин без предварителен доклад.

Будягин, член на ЦК на партията, който се познаваше със Сталин още от заточението, преди няколко месеца бе отзован от чужбина. Доскорошният посланик в една голяма европейска държава бе назначен за заместник на народния комисар. Говореше се, че отзоваването му от дипломатическа работа не било случайно, горе били недоволни от Будягин. Но по изпитото черномустакато лице на Будягин, в неговите сиви очи под гъстите вежди нищо не можеше да се прочете. Тези работници интелигенти, заменили шинела на военния комисар с посланически фрак, кожената куртка на председател на губернска ЧК с костюм на директор на обединение, винаги олицетворяваха за Марк Александрович страховития дух на Революцията, всесъкрушителната сила на Диктатурата.

Разговаряха за четвъртата висока пещ. Тя трябваше да бъде пусната в експлоатация по случай Седемнайсетия конгрес на партията, след пет месеца, а не след осем, както предвиждаше планът. Жертвуването на стопанската целесъобразност в името на политическата необходимост беше очевидно и за Марк Александрович, и за Будягин. Но такава беше волята на Сталин.

Когато обсъдиха всичко, Марк Александрович попита:

— Познавате ли Саша Панкратов, моя племенник, той и вашата дъщеря бяха съученици.

— Познавам го. — Лицето на Будягин стана непроницаемо.

— Случила се е една глупава история...

Марк Александрович набързо обясни на Будягин какво всъщност е станало.

— Саша е честно момче — каза Будягин.

— Аполитичност в счетоводството — представяте ли си! Директорка им е Глинска, не се познавам с нея, вие я познавате. Поговорете ѝ, ако това няма да ви затрудни. Жалко за момчето, ще го

изтормозят. Мога да се обърна към Черняк, но не ми се иска да намесвам и районния комитет.

— Черняк вече не е секретар — каза Будягин.

— Нима?

— Да...

— Но докъде ще стигнем по този начин? Будягин сви рамене.

— Конгресът е през януари... — и без никаква пауза продължи:

— Чудесно момче е Сашка, той идва у нас. Странно, нищо не ми е казвал.

— Той не е човек, дето ще тръгне да моли за помощ.

— Глинска способна ли е да му стори нещо? — усъмни се Будягин.

— Не знам. Но няма да им го оставя. Не бива да осакатяваме децата, те едва започват да живеят.

— Сега такива неща стават не само с твоя племенник — отвърна Будягин.

Марк Александрович слезе до бръснарницата, подстрига се и се избръсна, което никога не бе правил тук. И съжали: бръснарят го напръска с одеколон, острата миризма не му хареса. С това неприятно усещане за чуждия натрапчив парфюмен аромат отиде в стола за членовете на колегията.

Бюфетчийката се обърна към него.

— Другарю Рязанов, помолиха да се отбиете при другаря Съомушкин.

Той се качи. Анатолий Съомушкин, секретарят на Орджоникидзе, го поздрави сухо, за да покаже недоволството си, че точно когато му е трябвал, Марк Александрович не му е бил подръка. Съомушкин говореше на всички на „ти“, не признаваше никого освен Серго. Хората му имаха страха не по-малко, отколкото на Серго. През Гражданската война той му беше адютант, от двацет и първа година — секретар и в Закавказието, и в ЦКК-РКИ^[2], и тук, в Народния комисариат по тежката промишленост.

С неподражаемо важна и все така недоволна физиономия Съомушкин набра номера...

— Другарят Рязанов е тук...

И предаде слушалката на Марк Александрович.

...В четири часа го очакват в Кремъл...

Марк Александрович се бе досещал, че тъкмо за това го викат. Но вече му бяха връчили билета за връщане и той бе сметнал, че срещата се е отменила. А сега след четирийсет минути ще бъде при Сталин.

По другия телефон Съомушкин се свърза с Бобринския химкомбинат, оттам му казаха, че Григорий Константинович е заминал за строежа. Но Съомушкин продължи опитите си да го намери, бавеше Марк Александрович, понеже смяташе, че е по-добре той да закъснее за срещата със Сталин, отколкото да отиде на нея, без да е получил указанията на Орджоникидзе. Но Марк Александрович не мислеше така. Съомушкин само бе приет между големите, а той беше един от тях, действуваше на това ниво. И секретарското усърдие на Съомушкин не биваше да му пречи.

Той беше спокоен и невъзмутим. Пречеше му само чуждият бръснарски мирис. Нелепо беше да се яви в Кремъл при Сталин такъв лъснат. Отново се отби в бръснарницата, изми си лицето и главата. Бръснарят остави клиента си, застана пред него с кърпа в ръка. Благодушният Марк Александрович, който преди половин час подхвърляше шеги за оплешивяващите мъже, вече не съществуваше. Властното лице, особено сега, когато си бе свалил очилата, изглеждаше безпощадно.

На Троицките врати Марк Александрович подаде на гишето партийната си книжка. Прозорчето се затвори, после отново се отвори, зад стъклото се мярна силует на военен, той се наведе и едва тогава Марк Александрович го видя добре.

— Носите ли оръжие?

— Не.

— Какво имате в чантата?

Марк Александрович вдигна чантата си, отвори я.

Дежурният му върна партийната книжка с пропуск вътре.

Пред вратата на специалния вход стояха двама бойци с пушки. След като огледа снимката в партийната книжка, караулният плъзна по лицето му внимателно безличен поглед. Марк Александрович се съблече в малкия гардероб и се качи на третия етаж. Пред вратата на кабинета един цивилен пак провери документите му.

В голямата работна стая зад бюрото седеше Поскръобишев. Марк Александрович го виждаше за пръв път и си помисли колко грубо, неприятно е лицето му. Представи се.

Поскръобишев го заведе до следващата стая — приемната, посочи му дивана, сетне влезе в кабинета и плътно затвори вратата след себе си. След малко се върна.

— Другарят Сталин ви очаква.

Просторният кабинет на Сталин беше продълговат. Отляво на стената бе окачена огромна карта на СССР. Отдясно, между прозорците, бяха библиотечните шкафове, в отсамния ъгъл стоеше голям глобус, в отгатъшния — писалище и зад него кресло. По средата на стаята имаше дълга маса, покрита със зелено сукно, и столове.

Сталин се разхождаше из кабинета и когато вратата се отвори, спря. Носеше куртка в защитен, почти кафяв цвят и също такива панталони, напъхани в ботушите. Изглеждаше по-нисък от среден ръст, набит, леко сипаничав, с малко монголоидни очи. Гъстата му коса над ниското чело беше тук там прошарена. Сталин направи няколко леки, пружиниращи крачки към Марк Александрович и му подаде ръка — без церемонии, коректно, но и съзнавайки значението на това ръкостискане. После дръпна от масата два стола. Седнаха. Марк Александрович видя съвсем отблизо очите на Сталин — светлокафяви, живи, те му се сториха дори весели.

Марк Александрович започна доклада си с общо описание на строителството. Сталин веднага го прекъсна:

— Другарю Рязанов, да не губим време. Централният комитет и неговият секретар знаят къде и какво се строи.

Говореше със силен грузински акцент. И както се убеди Марк Александрович, беше добре осведомен за хода на работите.

— Комсомолците бягат ли?

— Да.

— Затова значи ги мобилизирахме, за да бягат! Колко избягаха?

— Осемдесет и двама души.

Погледът на Сталин беше пронизващ, изпитателен...

— Покажете ми сведението!

Марк Александрович извади от чантата си таблица за движението на работната сила, посочи съответната графа.

— Защо сам се клеветите, другарю Рязанов?! Ако от някой завод бяха избягали само осемдесет и двама души, директорът му щеше да се чувства герой.

Той се усмихна. Бръчиците около очите му рязко се откroiха.

Марк Александрович се оплака от завода, който му доставяше оборудване. Сталин попита кой е директор на този завод. Щом чу името, каза:

— Не е умен човек, всичко ще провали.

Очите му внезапно станаха жълтеникави, тежки, тигрови, в тях просветна злоба към човека, когото Марк Александрович познаваше като добър, но попаднал в трудни условия ръководител.

Рязанов премина към най-деликатния въпрос — строителството на втория мартенов цех.

— За година ще го построите ли?

— Не, другарю Сталин.

— Защо?

— Не съм технически авантюрист.

И веднага се уплаши от думите си. Сталин го загледа втренчено. Очите му пак станаха жълти, тежки, едната му вежда се вдигна почти вертикално. Бавно, провлачвайки думите, той произнесе:

— Значи ние в ЦК сме технически авантюристи?

— Не се изразих правилно, извинете. Имах предвид следното...

Марк Александрович подробно и убедително обясни защо вторият етап на мартеновия цех не може да бъде завършен през идущата година. Сталин внимателно слушаше, притискайки към гърдите си лявата ръка със стисната в юмрук лула, човек би казал, че ръката му трудно се разгъва.

— Изложихте ми всичко честно. На нас не ни трябват комунисти, които обещават каквото им падне. Трябват ни такива, които казват истината.

Сталин изрече това без усмивка, много внушително, тези думи бяха адресирани към цялата страна. Марк Александрович понечи да продължи доклада си, но Сталин го докосна по лакътя.

— Изслушах ви, сега вие ме изслушайте.

Той заговори за металургията, за Изтока, за втората петилетка, за отбраната на страната. Говореше бавно, ясно, тихо, с възглух глас, натъртено, сякаш диктуваше на машинописка, говореше общоизвестни

неща, но сега, произнесени от него, те изглеждаха нови и особено важни. Но за четвъртата висока пещ не спомена, като че не искаше да предизвиква възраженията на Марк Александрович — Сталин не би ги приел и Рязанов само би си навредил с тях.

— Кога заминавате? — попита Сталин и стана.

— Днес — стана и Марк Александрович.

— Ако е възможно, отложете с ден два. Мисля, че на другарите от Политбюро ще им е интересно да ви чуят.

Усещането за неудобство и тревога, което изпита Марк Александрович в разговора си със Сталин, изчезна, остана само чувството за нещо велико, до което си се докоснал. Уникалното строителство, което той ръководеше, изискваше желязна воля. Ако над него я нямаше желязната воля на Сталин, и той не би могъл да прояви своята. Тази воля беше корава. Защо не?! Исторически поврати не се правят с милосърдие.

В Народния комисариат знаеха за разговора на Марк Александрович със Сталин и съответните хора вече подготвиха проекторешение на Политбюро. Вечерта и през нощта останаха всички, които можеше да потрѳбват: служителите в Главното управление, машинописките, дежурната бюфетчийка. Членовете на колегията, чийто подпис бе необходим за проекторешението, щяха да се явят в Народния комисариат веднага щом ги повикат и сутринта нарочен куриер щеше да отнесе документите в ЦК.

Никой не питаше Марк Александрович какво е говорил Сталин. Преразказът може да изопачи нещо. Сталин лично казва на народа каквото сметне за нужно. Марк Александрович диктуваше срокове, обекти — именно това беше волята на Сталин.

Най-важното беше, че срокът за завършване на строителството на втория мартенов цех се отложи с една година. Това предвещаваше нов, реалистичен подход към съставянето на втория петилетен план: металът е основата на всичко.

Будягин също взе участие в изготвянето на проекторешението, после си отиде, в осем часа сутринта се върна и мълчаливо го подписа.

Приятелството им с Марк Александрович даваше на Будягин право да го попита за разговора. Будягин нищо не попита. Марк Александрович долавяше неговото опозиционно отношение към

Сталин. Но не допускаше мисълта, че тази опозиция е политическа. По скоро е нещо лично, както бива между някогашни приятели, когато приятелството е свършило. Може да е от обидата, задето го бяха отзовали от чужбина и го бяха назначили на макар и висока, но второстепенна длъжност, която можеше да се превърне в стъпало към още по-ниска.

Пристигна Орджоникидзе. Виж, с него на Марк Александрович му беше леко. Орджоникидзе бе избухлив, гневът му изглеждаше страшен, но всички знаеха колко лесно му минава и колко е човечен. На него Марк Александрович дължеше издигането си, именно Серго постави директора на малък южен завод на сегашния му висок пост, направи го пръв металург на страната. Серго имаше нюх за хората, защитаваше ги, даваше им възможност да работят.

Той седеше зад огромното си писалище, уморен мъж с месест орлов нос на подпухналото лице, с побелял перчем и гъсти, накриво увиснали мустаци. Горното копче на китела му беше разкопчано, виждаше се светлолилавата му риза, якичката ѝ меко обгръщаше дебелия му врат. Прозорците на кабинета гледаха към тясна уличка, отсреща имаше малка старинна църквица, каквито се срещат много в старото московско предградие, затворено между Солянка и Москва река, явно беше забележителна с нещо, щом я бяха оставили, вместо да я срутят.

— Браво!

Похвалата се отнасяше и за проекторешението на Политбюро, и за спокойното поведение на Марк Александрович пред Сталин, затова, че му бе харесал. По този начин хвалеше и себе си — задето бе избрал кадърен човек и изобщо умееше да избира хора, на които може да се разчита в сложни и отговорни ситуации.

— Казвай!

Марк Александрович му преразказа разговора. Орджоникидзе го изслуша напрегнато, сякаш се мъчеше да проникне в истинския смисъл на всяка Сталинова дума.

Колкото повече време минаваше от срещата на Марк Александрович със Сталин, толкова по-величествена му се струваше тя. Такива срещи се случват веднъж в живота. Най-важното беше радостното чувство, че разбира великия човек, осенил времето със своя гений.

— Не съм технически авантюрист... Така му каза, значи? — засмя се Орджоникидзе.

— Точно така.

— Значи ние в ЦК сме технически авантюристи? — продължи през смях Орджоникидзе.

— Точно така го рече.

Орджоникидзе многозначително го изгледа с големите си светлокафяви, леко изпъкнали очи.

— В ЦК ще дойдеш към десет. Докладваш пет минути, повече няма да ти дадат, имай предвид. Не агитирай за съветска власт, говори конкретно, каквото на теб ти е необходимо. На въпросите отговаряй, на репликите — не. Не се тревожи, разчитай на мен!

В стаята за докладващите имаше подредена маса с голям връщ самовар, с нарязани лимони, сандвичи, минерална вода. Шубер и келнери нямаше. Покрай стените и под прозорците бяха поставени малки бюра — за подготовка на материалите.

Тук очакваха да ги повикат секретари на областни комитети, народни комисари и техни заместници и началници на главни управления, няколко военни, голяма група кавказци.

Възрастна секретарка съобщаваше: „Другарят еди кой си... Заповядайте на заседанието.“

Ако викаха по няколко души наведнъж, тя казваше: „Другарите от еди коя си област“ или „Другарите от еди кой си народен комисариат“...

Марк Александрович бе извикан по име.

През стаята, в която работеха секретарите, отиде до залата за заседания, видя редици кресла и хора в креслата. До масата за президиума бе застанал Молотов. Вдясно от него се извисяваше катедрата, вляво и малко отзад седеше референт, а още по вляво — стенографки.

— Другарю докладващ, моля, насам!

Молотов му посочи катедрата. От вътрешната ѝ страна светеше надпис: „На докладващия се дават пет минути.“ Срещу катедрата над вратата бе окачен часовник, черен, със златни стрелки, напомнящ кремълския.

Сталин седеше в третата редица. Отляво до края на редицата местата бяха празни, тъй че Сталин свободно да може да излиза. Марк Александрович бе чувал за навика му да се разхожда из кабинета си. Но както и преди два дена, Сталин не ставаше и не се разхождаше.

Марк Александрович коментира накратко проекторешението. Говори лаконично, на почти технически език, убедителен за хора, свикнали на политически изрази. Подчерта предсрочното влизане в експлоатация на четвъртата висока пещ и само между другото спомена за втория етап на мартеновия цех. Второто беше по-важно от първото. Но днес на това място беше важно да се подчертае именно онова, което подчерта Марк Александрович.

— Въпроси? — попита Молотов.

Някой каза, че в проекторешението мястото, където се говори за доставянето на дървен материал, не е визирано от Народния комисариат по горската промишленост.

Марк Александрович не успя да отговори. Внезапно се възцари тишина и в тази тишина Марк чу гласа на Сталин:

— Другарят Рязанов да си заминава за комбината и да дава метал. Неправилно ще бъде да бавим другаря Рязанов заради някакви си книжа...

Той говореше не само много тихо, но и извърнат настрани и така принуждаваше всички да се напрягат, за да го чуват.

— ... Мисля, че ще успеем да получим съгласие и без другаря Рязанов. Решението е добре обмислено, не съдържа пресилени изисквания и ние имаме сили да помогнем на другаря Рязанов да изпълни задачата на партията.

Той млъкна така внезапно, както бе заговорил. Никакви други въпроси не бяха зададени.

[2] Централна контролна комисия и работническо-селска инспекция (1923–1934) — Б.пр. ↑

3.

Импозантна преди революцията, сградата на Арбат сега се оказва най-населената — обитателите бяха сгъстени. Но някои съумяха да се опазят от това — малката победа на еснафа над новия строй. Между победителите беше и шивачът Шарок.

Чирак в модна шивачница, крояч, майстор и Най-сетне съпруг на единствената дъщеря на собственика — такава беше кариерата на Шарок. Революцията ѝ попречи да достигне върха си: очакваното наследство — шивачницата — бе национализирано. Шарок постъпи на работа в шивашка фабрика и поработваше по малко и вкъщи. Но за да си поръчаш дреха при него, беше нужна стабилна препоръка — предвидливост на човек, решил никога да си няма работа с финансови инспектори.

Този шивач беше още снажен, умерено пълен, красиво остаряващ мъж с почиттелно достолепните обноски на собственик на модно дамско ателие. Шест вечери в седмицата стоеше над масата с праметнат през врата метър и нанасяше с креда линиите на кройката върху плата, режеше, шиеше, разглаждаше шевовете с ютия. Печелеше пари. Неделята прекарваше на хиподрума, тотализаторът беше неговата страст.

Може би старият Шарок щеше да се примири с този живот, ако не беше вечният му страх от домоуправлението, от съседите, от разните неприятни изненади. Една от тях беше осъждането на поголемия му син Владимир на осем години лагери за обир на бижутерски магазин. Той и по-рано много много нямаше вяра на този лекомислен грозник, който приличаше на майка си и следователно на маймуна. Но беше що годе доволен, че Владимир завърши школата по готварство към ресторант „Прага“ и носеше заплата вкъщи. Е, то сега готвачът какво е, ресторантите не са като едновременешните! Но за физически слабия и не твърде способен в учението Владимир професията беше избрана сполучливо. И нали животът му бе запълнен само с тотализатора, старият не обръщаше внимание, че Владимир

обича да играе карти. Но обир?! Не само според съветските, но и според всички закони това означаваше затвор.

По-малкият син на Шарок, Юрий, кротък, спретнат юноша, хитър и предпазлив, израсъл в арбатския двор близо до Смоленския пазар и уличките „Проточние“, тези развъдници на московски мошеници и босяци, се бе досещал за втория живот на брат си — крадеца, но въпреки не бе казал нищо, по драговошно следваше законите на улицата, отколкото законите на обществото, в което живееше. Не знаеше с какво революцията е накърнила интересите му, но от дете бе раснал със съзнанието, че ги е накърнила. Не си представяше как би живял при друг строй, но не се съмняваше, че щеше да е по-добре. Язвителната дума другарчетата, употребявана в тяхното семейство спрямо новите стопани на живота, той прехвърляше върху комсомолците в тяхното училище. Тези надути активисти си въобразяваха, че светът им принадлежи. Когато Саша Панкратов, тогава секретар на комсомолската ядка, излезеше на трибуната и започнеше да крещи, Юра се чувствуваше беззащитен.

Той мразеше политиката, за единствено приемлива смяташе инженерската професия, поне можеше да даде на човека някаква независимост. Тези планове бяха променени от един случай, също свързан с арестуването на брат му. Старият Шарок търси защитник, съветва се с клиентите си. Най-сетне намери адвокат, който се съгласи да участва в процеса срещу петстотин рубли. Огромна сума. Шарок се страхуваше да я връчи на адвоката без свидетели, взе със себе си Юрий. Адвокатът не пожела да преброи парите, отвори чекмеджето на бюрото си и небрежно хвърли пачката в него. С това посещениято им приключи, но Юрий успя да зърне картините с позлатени рамки, златните гръбчета на книгите зад стъклата на шкафовете. Такава къща още не беше виждал.

На улицата старият Шарок завистливо въздъхна.

— Живеят си хората...

Но още по-силно впечатление на Юра адвокатът направи в съда. Това дребно човече със сбръчкано лице и грижливо поддържана брадица въртеше страшния пролетарски съд на малкия си пръст. Така поне си мислеше младият Шарок. Адвокатът бълваше членове и закони, прибягваше до уловки и тънки хитрости, накара съда да извика нови свидетели, да поиска допълнителна експертиза, злъчно се

препираше със съдиите и прокурора. В ръцете на мрачния съдия и неумолимия прокурор беше законът, но законът плашеше самите тях — откритие, което определи житейските планове на младия Шарок. Пътят към адвокатурата минаваше през следването, пътят към следването — през комсомола и завода.

Така в девети клас Юрий Шарок стана комсомолец. Син на работник, а това високо се ценеше в училището, където учеха децата на арбатската интелигенция, той се държеше независимо или според момичетата — загадъчно. Особено го харесваха умните, сериозни, активни момичета. Те смятаха, че го възпитават, че формират личността му. За тях, чистите и доверчивите, това момче — красиво и сдържано — беше много привлекателно.

По-късно в завода Шарок се сдоби с нещо, което не бе му достигало преди — самочувствие. Работник! Синият, винаги чист работен комбинезон стоеше добре на стройната му фигура. В него се появи една грубоватост, която той представяше за принципност, презрение към силно интелигентните, приемано от околните като работническо простодушие. Скромнен и мълчалив в училище, тук често се изказваше по събрания, понеже с право смяташе, че умението да говори публично, ще бъде полезно на един бъдещ адвокат.

В института Шарок не изпъкваше с нищо, но си спечели име на изпълнителен общественик. Той и не искаше да изпъква. Вестниците бяха пълни със съобщения за вредители, саботьори, уклонисти. „Да бъдат разобличени! Безпощадно наказани! Мерзавци! Да ги унищожим! Да ги довършим! Да ги изтръгнем из корен! Да ги изтребим! Да ги изтрием от лицето на земята!“ Когато четеше тези фрази, кратки и неумолими като изстрел, Шарок изпитваше страх. Той добре разбираше, трезво оценяваше всичко. След института ще го пратят в някоя област, район, в народен съд или прокуратура. Не ще посмее да гъкне, че иска да стане адвокат. „Клинчиш, Шарок!“ — това ще му отговорят. Нима ще трябва да се откаже от целта, към която така упорито се стремеше?

Бащата уши на Юра костюм. По последна мода „чарлстон“ — дълги широки панталони и късо тясно сако с високи рамене и подплънки на гърдите. Синеокият Юра беше много представителен в него. Платът беше купен от магазина на Торгсин^[3] на „Тверская“.

— В Арбатския Торгсин е пълно със съседи, ей такива гладни усти са зяпнали — каза баща му, — ще рекат; Шарокови са си скрили злато; способни са в капка вода да те удавят.

Колкото и да му се свидеха на стареца златната гривна и златните копчета за ръкавели, той разбираше: за да се уредиш в Москва на добро място, трябва да бъдеш прилично облечен, слава богу, мина времето на кожените куртки и на рубашките. При цялото си егоистично равнодушие към семейството и децата само към по-малкия Шарок изпитваше нещо като бащинско чувство: в него виждаше себе си на младини. А беше и крайно лично заинтересован Юрий да остане в Москва: домоуправлението и без това се лакоми за втората им стая, премести ли се и Юрий — веднага ще им я отнемат.

— Познанства, познанства трябва да търсиш — напътствуваше той Юра.

Ала нито в завода, нито в института Юра намери приятели. Вкъщи му забраняваха да води колеги. Роднините им бяха бедни, в тях не виждаха нищо друго освен бreme, не ги посещаваха, не ги и канеха. Свободното си време старият Шарок прекарваше на конните състезания, майката — в църквата. За Великден децата получаваха по парче козунак, за Сирница блини — това бяха всичките им празници. Старият Шарок не вярваше в бога, не можеше да му прости своето разоряване. Още по-малко го прощаваше на съветската власт. На Първи май и на Седми ноември работеше като в делник.

Връзките му със съучениците се оказаха най-устойчиви. С трима от тях живееха в един блок. Със Саша Панкратов — секретаря на комсомолската организация в училището, с Максим Костин — синът на портиерката, другарите му го наричаха Макс, с Нина Иванова — милосливата комсомолка, която бе възпитавала и образувала Шарок. Заедно с Лена Будягина, дъщерята на известния дипломат, в училище те бяха образували сплотена група активисти. Събираха се у Лена, в Петия дом на Съветите. Будягин живееше в чужбина, апартаментът беше на разположение на децата. Юра понякога ходеше там, понеже смътно съзнаваше, че тези връзки може, да му бъдат от полза. Сега това предположение се превърна в реална надежда. Будягин, който бе отзован от чужбина и назначен за заместник народен комисар по тежката промишленост, можеше да му помогне.

От Воздвиженка Юра свърна по улица „Грановский“. Тук, в Петия дом на Съветите, здание, вдигнато от сив гранит, живееха те. В дворчето, оградено с островърха решетка, играеха техните деца. Докато старият портиер се обаждаше на Будягини по телефона, Юрий с непроницаема физиономия чакаше във входа. После се качи на третия етаж и натисна звънеца.

Както винаги, отвори Лена, срамежливо му се усмихна. Високият ръст я принуждаваше леко да навежда главата си с тежкия кок черна коса. На красивото матово продълговато лице яркочервената ѝ уста с малко широки устни изглеждаше възголяма. Лена има левантински профил, беше казала веднъж Нина. Юра не знаеше какво е това „левантински“, но беше наясно, че Лена Будягина е най-красивото момиче в училище.

Юрий я дръпна към себе си с грубоватата фамилиарност на стар приятел. Тя не се възпротиви.

— Нашите дойдоха ли?

— Не са още.

— Иван Григориевич вкъщи ли е?

По коридора, наскоро лъскан с паркетин, тя го заведе в кабинета на баща си.

— Татко, Юра иска да те види.

И като пусна Шарок да влезе, му се усмихна с щастлива предана усмивка.

Тясна стая, полутъмна, защото една издатина на външната стена закриваше прозореца наполовина. Книги, вестници, списания, каталози, руски и чуждестранни, бяха натрупани по бюрото, на етажерката, по столовете, по пода. Карта на двете полукълба, изпъстрена с пунктирите на параходните линии, бе окачена над кушетката. Юра забеляза черния трицифрен номер на бюлетина — Будягин го затвори и отместил настрана: беше секретен документ, разпращан само на членовете на ЦК и ЦКК. Юра забеляза също и чуждестранната писалка „Паркер“, цигарите „Тройка“, обувката с каучукова подметка и сакото с особена кройка, каквито шиеше за дипломатите от висок ранг прочутият Ентин.

— Слушам те — каза Будягин със спокоен, делови тон: явно беше свикнал хората да се обръщат към него с различни молби. Очите

му изглеждаха още по-дълбоки от Ленините върху неговото слабо лице с черни мустаци.

— Завършвам института, Иван Григориевич, социалистическо право. А брат ми е в затвора...

От коридора се чу позвъняване, шум на отворена врата.

— В съда, в прокуратурата няма да ме вземат — продължи Шарок, — остава ми стопанско-юридическата работа. Бих искал да отида в предприятие. Преди института работех във Фрунзенския завод. Познавам хората, производството.

Будягин разсеяно погледна Юрий. Сигурен е в правото си да ръководи другите. Какво е за него Юра и другите като Юра? Такива като него са свикнали да управляват масите, да решават съдбите на масите.

— Намини към Егерт. Ще му се обадя.

— Благодаря, Иван Григориевич.

— Брат ти за какво е в затвора?

— Криминален е. Хлапак беше, свърза се с някаква компания...

— Ние разпъдихме старата юстиция — каза Будягин, — а новата не е достатъчно обучена. Трябват ни образовани хора.

— Разбирам ви, Иван Григориевич — на драго сърце; се съгласи Шарок, — но нали не зависи от мен. Това са органи на съда, на прокуратурата, а пък брат ми...

— При Егерт, при Егерт намини — повтори Будягин, — ще му се обадя по телефона. Значи юрисконсул?

Точно така го каза — юрисконсул. Хвана го яд.

И все пак целта беше постигната. Резултатът — само той има значение. Ей-така се върши работа! За едни е трудно, за други всичко е лесно. По-рано е било лесно само на онези, които са имали пари, сега — на онези, които имат власт.

Край вече на института, край на стола, вмирисан на кисело зеле, на омразните съботници, на скучните събрания, на вечните мъмрения, на страха, че може да изгървеш някоя дума не намясто. Той дори нито веднъж не бе ходил в института с новия си костюм, не искаше да прави впечатление сред състудентите си, които крънкаха в профкомитета купон за шаячни панталони.

Те, разбира се, ще заседават, ще държат речи, Юра си представяше техните враждебни физиономии, мрачната

непробиваемост на водачите. Клинчиш, Шарок, дезертираш... А той ще стои пред тях спокоен, усмихнат. Какво толкова е станало? За какво е този шум? Той се връща в колектива, който го изгради като личност. По-рано там имаше седемстотин работници, сега са пет хиляди. Първа рожба на революцията! Да работи в него, е чест за младия специалист. Той ли е настоявал за това назначение? Защо да е той? Просто не се е откъсвал от завода. И когато са го попитали иска ли след института да се върне, е отговорил „искам“. А какво да отговори? Той се гордее, че хората проявяват внимание към съдбата му, към съдбата на обикновения съветски човек.

Ей-така ще им го тръсне. И те ще подвият опашки. Дори ще го потупат по рамото: „Добре, Шарок, действуй, работи!“

Той усети силата си, своето превъзходство над онези в института, и над тези — тук, в Петия дом на Съветите. Тези властни интелегенти винаги са се държали снизходително с него. Ако Сашка Панкратов се бе обърнал с такава молба към Будягин, той щеше да му откаже — трябва да работиш там, където те прати партията! А на човек, когото не уважаваш, можеш да подхвърлиш мръвка. И тези, дето сега са насядали в просторната трапезария, неговите съученици, и те никога не са го уважавали. И сега го презират, задето прибегва до помощта на Иван Григориевич. Да си мислят каквото искат. Може пък нещо да се е съветвал с Будягин. Като с по-възрастен другар. Именно, именно като с по-възрастен другар! Впрочем те няма да попитат, деликатни са.

— Здравсти! — каза Шарок.

— Здравсти! — отговори от името на всички Максим Костин.

С изгладената си гимнастърка и лъснатите до блясък ботуши, с грижливо сресаната си руса коса, широкоплещест, румен, Максим бе грейнал, както е нормално да грее млад курсант, получил цял ден отпуск.

До него на дивана седеше Нина Иванова и мачкаше с пети наполовина изутите си обувки. „Да си беше купила по-голям номер, глупачко“ — помисли си Шарок. Нинка изобщо не умееше да се облича, и в делник, и в празник — с една и съща дреха. Не я биваше дори да се срещне, като имаш конско чело, закривай го, какво си си отметнала космалаците назад.

Потупа Вадим Марасевич по рамото. Към този безвреден дърдорко, синче на известен московски лекар, Юра изпитваше миролюбиви чувства. Пълен, разплут, с дебели устни и къси, рошави като на рис вежди над малките мътни очички, излегнат в креслото, Вадим философствуваше нещо за Уелс.

Малкият Владлен Будягин си пишеше домашните, седеше сред разпилените по бюрото тетрадки, подвил крака в дълги кафяви чорапи. Лена разсеяно следеше движението на писалката, с която брат ѝ изписваше криви букви, усмихна се на Юра, кимна — седни...

Ето я цялата тяхна компания. Няма го само Саша Панкратов.

— Уелс предсказва войни, епидемии, разпадане на САЩ — говореше Вадим, — а после властта ще вземат учените и летците.

— Историята на човечеството не е фантастичен роман — възрази Нина, — властта се взема от класи.

— Безспорно — снизходително се съгласи Вадим, — но е интересен ходът на мислите му: учените и летците са лостове на бъдещата власт, технокрацията, покорила пространството.

— Братлета — каза Максим, — Германия ще се въоръжава, всички се въоръжават.

— Хитлер няма да се удържи дълго — възрази Нина, — осем милиона гласуваха за социалдемократите, пет — за комунистите.

— Ама Телман не можаха да скрият — намеси се в разговора Юра, искаше да каже, че пет милиона, които не са успели да опазят един човек, за нищо не ги бива.

Но на никого и през ум не му мина да търси в думите му скрит смисъл. Твърде силно вярваха самите те, за да поставят под съмнение вярата на другаря си. Можеха да спорят, да се карат, но бяха непоколебими в онова, което представляваше смисъл на живота им: марксизмът е идеологията на тяхната класа, световната революция — крайната цел на борбата им. Съветската държава, е непобедима крепост на международния пролетариат.

— Отвикнали са от конспирацията — каза Максим.

— Димитров разтърсва тази държава като круша — подзе Вадим Марасевич — феерично зрелище, процесът на века!

Той заговори за процеса срещу Димитров, за възможността за война, тоест за нейните симптоми, които разбирал само той и никой друг от околните. Ала тук добре познаваха Вадим и не го оставиха да

дърдори. Нова кланица ли? Човечеството не е забравило световната война, отнесла десет милиона живота. Нападение срещу Съветския съюз? Че нима световната работническа класа ще допусне това? И Русия вече не е предишната. Магнитка и Кузнецк дават чугун, пуснати са в експлоатация Сталинградският, Челябинският и Харковският тракторен завод, автомобилните в Горки и Москва, „Фреза“, „Калибър“, заводът за сачмени лагери, построени са първите съветски блуминги.

Гордост изпълваше сърцата им. Ето я тяхната страна, ударната бригада на световния пролетариат, крепостта на приближаващата световна революция. Да, те живеят с купони, отказват си всякакви удоволствия, но затова пък строят новия свят. Когато хората са гладни, отрупаните витрини на торгсините са отвратителна гледка. Но с това злато ще бъдат построени заводи — залогът за бъдещето изобилие.

Те винаги говореха така. И всичко тук бе както винаги. Лъснати паркети, дълга маса под нисък абажур, на масата мармалад — спокойствието на велможния дом. Когато налива чая, Ашхен Степановна пита: „Максим, с лимон ли го искаш?“, и както винаги руското име Максим, изречено от тази арменка, звучи на Шарок неестествено.

И все пак? Какво са постигнали те, за които всичко е достъпно? Нина е учителка, Лена — преводачка от английски в техническата библиотека. Максим завършва пехотната школа, ще тегли армейския ярем. Простодушни са — ето фаталната им слабост. Такива бяха мислите на Юрий Шарок. Но той попита следното:

— Момчета, а къде е Саша?

— Няма да дойде — отговори Максим.

В този кратък отговор Шарок долови неприятната за него съдържаност на комсомолските активисти, знаещи неща, недостъпни за другите.

— Случило ли се е нещо?

Лена каза, че Саша има неприятности и баща ѝ се е обаждал на Глинска.

Непоколебимият Сашка! Я гледай ти! Настроението на Юра се подобри. Когато него, Шарок, го приемаха в комсомола, Саша произнесе краткото „нямам му вяра“ и се въздържа при гласуването. В завода изпратиха Шарок да учи при един фрезист, а Саша пожела да

участвува в бързото разтоварване на някакви вагони и цяла година блъска хамалин — на страната, видите ли, й трябвали и хамали. Искаше да учи в историческия, но отиде в технически вуз: на страната и трябвали инженери. От една мая са с Будягин, затова чичката толкова го обича. Но какво ли се е случило? Ако беше някоя дреболия, Будягин е нямало да се намеси.

— В нашия институт — каза Юра — едно момче се обади на събранието: „Какво е жената? Пирон в стола...“

— Прочел го е от Мендел Маранц — обади се Вадим Марасевич.

— ...А събранието беше по случай Осми март. Изключиха го от института, от комсомола, от профсъюза...

— Репликата е била неуместна — каза Нина Иванова.

— Ако вземат да изключват всички, кой ще остане? — навъси се Максим.

— Когато се превърнат в правило, изключванията престават да бъдат изключение — пошегува се остроумният Вадим.

Лена Будягина се бе родила в чужбина, в семейство на политемигранти. След революцията живя там с баща си, който беше дипломат, и се върна в Русия доста несигурна в знанията си по родния език. А не искаше да се различава от другарите си, потискаше я всяка дреболия, която подчертаваше особеното й положение. Беше болезнено чувствителна към всичко, което й изглеждаше истински народно, руско.

Юрка Шарок, обикновеното московско момче от работнически произход, независимо, самолюбиво и загадъчно, веднага привлече вниманието й. Тя помагаше на Нина Иванова да го възпитава, но сама разбираше, че прави това не само в името на обществените интереси. И Юра го разбираше. Ала в училище любовните чувства се смятаха за недостойни за истинските комсомолци. Деца на революцията, те искрено мислеха, че да те влече личното, значи да предаваш общественото.

След като завършиха, Юра, без да прави решителни стъпки за сближаване, изкусно поддържаше техните отношения на нивото, на което те се бяха задържали: понякога се обаждаше по телефона, канеше я на кино, на ресторант, ходеше у тях, когато се събираше цялата компания. Когато прегърна Лена в антрето, Юра надхвърли това

ниво. Посегна неочаквано грубо, но с решителността, която покорява подобни натури.

Няколко дни Лена чака той да ѝ се обади и като не дочака, обади се тя, просто така, както обикновено. Гласът ѝ беше спокоен, внимаваше ясно да произнася окончанията на думите, обмисляше ударенията и говореше бавно, дори по телефона се чувствуваше срамежливата ѝ усмивка. Но Юра бе очаквал позвъняването ѝ.

— Тъкмо и аз се канех да ти се обадя. Имам два билета за Деловия клуб, за шести. За танците. Искаш ли да идем?

— Разбира се.

На шести ноември вечерта мина да я вземе. Тя излезе с дълга вечерна рокля, синкаво зелена, с малък шлейф. Лъхаше на непознат парфюм, в черната ѝ гладка коса блестеше бисерен наниз — жена от съвсем друг живот, поразително красива и ефектна. Само усмивката ѝ беше все, така срамежлива, с тази усмивка тя сякаш питаше Юра: Харесва ли му, разбира ли той, че се е облякла така заради него?

Лена отвори вратата на трапезарията.

— Владик, в десет часа да си легнеш.

— Ще си легна — отговори Владлен, който майстореше нещо на перваза.

Като ѝ подаваше палтото, Юра попита:

— А вашите къде са?

— Татко е в Краматорск, мама — в Рязан.

— За празниците ли?

— По празниците татко винаги обикаля заводите, а мама изнася лекции.

Тя подхвана под палтото дългата си рокля и каза:

— Ей това ѝ е неудобството.

Имаха късмет. От двора тръгваше кола. Оказа се, че шофьорът познава Лена и ги закара до „Мясницкая“. Възрастен, важен, от онези, които возят големите началства, той беше любезен с Лена и се правеше, че не забелязва Юра. Но Юра не се задълбочи в тази мисъл, не му даваше мира друга: че Лена е сама и след клуба ще може да се качи при нея. Тя седеше до него на меката седалка, близостта ѝ го вълнуваше, но още повече го вълнуваше и плашеше мисълта, че именно днес може да се реши всичко.

Той беше ходил с жени, но то беше съвсем друго. Домашната прислужница на съседите, едно развалено момиче от техния двор, моми от селото, където ходеше с баща си. С тях всичко беше ясно, те сами отговаряха за постъпките си, а сега за всичко щеше да отговаря той, с Будягин няма шега. Друг на негово място би се оженил, но нещо плашеше Юра, прекалено висок ще е скокът. И дали Лена ще бъде съпругата, която му е нужна? Не си представяше редом със своето семейство нейното — чуждо и враждебно. Трябва да изчака. Не губеше надежда да стане адвокат, да се сдобие с независимост. Ако се ожени за Лена, ще се окаже вързан за тази колесница.

Спряха пред Деловия клуб. Юра не знаеше как да отвори вратата на колата, врътна една дръжка, друга, вратата не се отваряше. Тогава Лена се пресегна през него, натисна, където трябваше, и меко усмихната, каза:

— В тази кола дръжките са много неудобни.

Опитът ѝ да замаже несполуката му уязви Шарок — Лена подчерта, че никога не се е возил на такива коли. Но отново не се издаде. Хвърли студен поглед на шофьора, влезе след Лена в Деловия клуб. Той ще прави това, което си иска, ще живее така, както му харесва. Сега му харесва Лена. Седеше до нея, улавяше насочените към тях погледи, беше свикнал с женски погледи, но днес те бяха други, особени: любопитството към мъжа, удостоен с вниманието на най-интересната жена тук.

Пя Русланова, Хенкин чете разкази на Зошченко. После започнаха танците. Лена танцуваше послушно. Може би не така леко както момичетата по кварталните забави, но сама се смееше на своята несръчност, доверчиво се притискаше до него.

Тя излезе да оправи прическата си, Юра остана при една колона, разглеждаше събралите се тук хора. Командири на промишлеността, научни работници, цветът на московската техническа интелигенция, хора, които работят в народните комисариати, въртят се около началството, получават високи заплати, премии, пазаруват в закритите разпределители, ходят в изгодни командировки. Юра добре знаеше колко бързо се издигат щастливците, които след института си намират служби във висшите учреждения, и какъв ярем теглят другите, изпратените в производството.

Какво ще постигне той в завода? Ще търчи по народните съдилища, ще води нищожни дела за уволнения и самоотлъчки, ще защитава жалби за лошото качество на брезентовите ръкавици. Друго нещо е юридически отдел на народен комисариат, главно управление, тръст.

Големи дела, високи инстанции — върховните съдилища на Съюза на републиките. Това може да му влезе в работа и за бъдещата адвокатура. Но ще мисли за това после. Най-важното е да се изскубне от общото разпределение, а после всичко ще тръгне по-лесно.

Стрелката на часовника показваше единайсет. Юра искаше да се върнат у Лена, преди портиерът да заключи външната врата.

— Не се ли умори? — попита той.

— Да постоим още — усмихната помоли Лена.

Минаваше дванайсет, когато излязоха от клуба. Ръмеше рядък дъждец, приятен и освежаващ след задушната зала. По стъклата на уличните фенери се стичаха струйки вода, по улицата нямаше никакви хора. Само в зданието на ОГПУ^[4] на Лубянский площад прозорците светеха.

Наближиха нейния дом.

— Ще се качиш ли?

Спокойният тон, с който тя произнесе тези думи, поразил Юра.

Той мълчаливо я последва. Вратата им отвори същият дядка, портиерът. Не попита защо външен човек се качва толкова късно у Будягини. Школуван е. На нищо не бива да се учудва.

Лена запали лампата в антрето, откряна вратата на трапезарията.

— Спи... Постои в татковия кабинет, да се преоблека.

Тя запали в кабинета, още веднъж се усмихна на Юра и го остави сам.

Шарок прегледа купчинката книги: томче на Ленин с листчета за отбелязване между страниците, книги по металургия, „Петър Първи“ на Алексей Толстой. Нямаше официални книжа, секретни бюлетини, забранени книги, които могат да четат само те, оръжие, което всички те имат — Юра беше убеден, че имат браунинги, защото браунингът се носи удобно в задния джоб. Обзе го желание да види нещо забранено, недостъпно, да се докосне до тайната на тяхната власт.

Всеки момент можеше да влезе Лена, трябваше да побърза. Подръпна средното чекмедже на бюрото — заключено беше, опита и страничните, и те не се отваряха. Тъкмо се бе отпуснал в креслото, влезе Лена с бяла блузка и синя пола, каквато беше свикнал да я вижда.

— Да сваря ли кафе?

Минаваше покрай него, докосваше го, усмихваше му се и когато се наведе над масата, за да налее кафето, той видя гърдите ѝ. Никога не бе оставал насаме с Лена нощем, никога не бе пил такова кафе, такъв ликьор.

— Искаш ли още?

— Стига толкова.

Той се премести на дивана.

— Да поседим...

С чашката в ръка тя също се премести на дивана. Той взе чашката от ръката ѝ, остави я на масата. Тя го гледаше учудено усмихната. И тогава безцеремонно като уличен хаймана, загледан право в уплашените ѝ очи, той я дръпна към себе си.

[3] Всесъюзно обединение за търговия с чужденци. — Б.пр. ↑

[4] Обединено държавно политическо управление към Съвета на народните комисари (1922–1934). — Б.пр. ↑

4.

На Седми ноември Саша чакаше колоната на института на ъгъла на „Тверская“ и „Большая Грузинская“.

Колоните се движеха бавно. Над редиците се развяваха знамена, транспаранти, портрети... Сталин... Сталин... Сталин... Възрастни мъже съсредоточено надуваха тръби, хората в редиците пееха нестройно, танцуваха и тропаха по руски на асфалта. Високоговорители разнасяха звуците и шумовете на Червения площад, гласовете на радиокоментаторите, приветствията от Мавзолея, възторжените викове на минаващите през площада манифестанти.

Колоната на института се зададе към два часа и веднага спря. Редиците се разбъркаха. Саша си проправи път през тълпата до своята група. И веднага улови напрегнато любопитните погледи, насочени към него: така се гледа човек, изпаднал в беда. Не беше заради заседанието на бюрото. Нещо друго имаше.

Но никой нищо не каза и той не попита. Само приятелят му Руночкин явно искаше да му каже нещо, но не можеше да се отдели от транспаранта, който носеше.

— Строй се! Строй се! — завикаха отговорниците.

Редиците бяха с определен брой хора, Саша застана на опашката на колоната при някакви студенти от други курсове. Оттук виждаше факултетското знаме и транспаранта, който носеха Руночкин и още едно момче. Преодолявайки съпротивата на вятъра, транспарантът се изду, залитна назад, платът се разкриви, после се оправи. Колоната тръгна.

Още преди Триумфалния площад отново спряха. Саша отиде при своята група, Руночкин пое насреща му.

— Свалиха стенвестника.

Дребничък, с различно високи рамена, Руночкин на всичко отгоре беше и малко кривоглед и затова, когато говореше, леко извъръщаше и навеждаше глава.

Свалили са стенвестника! Защо? Такова нещо досега не беше се случвало.

— Кой го свали?

— Баулин. Заради епиграмите. Било опошляване на ударничеството.

Редактор на стенвестника беше Руночкин. Но да се включат епиграми, бе предложил Саша и дори бе написал едната, за отговорника на групата Ковальов: „Упорен труд — такваз е модата, а той, оригиналът смел, пак губи дневник сред природата и всичко знай, макар не чел.“ Останалите три епиграми написа Роза Полужан. За Борка Нестеров: „Пържолка най-тлъста, паница ориз — ще са паметник чуден, умре ли Борис“; за Петка Пузанов — че обича да си поспива; за Приходко — че се изхитря най-много да се вози по автомобилна практика. Не е гениално, дори не е смешно, но е невинно. „Опошляване на ударничеството!“

— Къде го видяха това опошляване?

Руночкин сведе глава настрани.

— В епиграмите. Защо били само за ударниците? Казвам им: сложили сме снимки само на ударниците, та покрай тях и епиграмите.

После — защо нямало уводна статия?

Пак Саша беше предложил да не се пише уводна статия. Защо трябва да повтарят онова, което ще излезе в другите вестници? Броят трябва да бъде весел, наистина празничен, да се чете, а не да виси оклюмано в коридора. Тогава колегите се съгласиха с него. Само плашливата Роза Полужан изразително погледна Саша.

— По-добре напиши уводна статия и я подпиши.

— От Азизян ли те е страх?

Така отговори той на Роза. И ето какво стана сега. Още се влачи историята с Азизян, сега пък нова. Добре де, ще се измъкнем някак!

Преди Страстния площад колоната отново спря. Оттук вече щяха да вървят без забавяне, затова отговорниците проверяваха дали в редиците няма излишни хора, изравняваха, уплътняваха колоната, та после, без да спират, с бърза крачка да изминат последната част от пътя до Червения площад.

До групата приближиха Баулин и Лозгачов. Лозгачов носеше на ръкава си червена лента — като началник на институтската колона.

— Панкратов — Баулин строго изгледа Саша, — ти май смяташ, че не е необходимо да се явяваш в определения час за манифестация?

Баулин не беше прав. Студентите, които живееха в града, винаги се присъединяваха към колоната по пътя ѝ. И Баулин не можеше да знае кой от хилядата студенти е дошъл в института, а кой — по-късно. Виж, обаче за Саша е попитал, а сега дойде, публично отбеляза провинението му. Несправедливостта беше още по-унизителна, защото Баулин беше сигурен: тук, пред всички, Саша няма да посмее да му възрази.

Защо пък да не посмее?

— Аз съм на манифестацията, мисля, че ме виждате. Не е халюци-на-ция — отговори Саша с измамната учтивост, с която интеллигентните арбатски момчета си говорят преди сбиване.

Баулин каза само:

— Много приказваш, ама внимавай.

И без да дочака отговора на Саша, продължи пътя си.

Потоците, прииждаци от двете страни на Историческия музей, се сливаха на Червения площад, стъпката им ставаше по-стройна и бърза и по площада вече дори подтичваха, разделени от плътните редици червеноармейци.

Колоната на Саша се движеше близо до Мавзолея. На трибуните стояха хора, военни аташета с оперетни униформи, но никой не ги гледаше, всички погледи бяха устремени към Мавзолея, само една мисъл вълнуваше всички: тук ли е Сталин, ще го видят ли?

И те го видяха. Лицето с черните мустаци, сякаш слязло от безбройните портрети и скулптури. Бе застанал неподвижно, с ниско нахлупена фуражка.

Виковете се усилваха. Сталин! Сталин! Саша крачеше като всички, не откъсваше очи от него и също викаше: Сталин! Сталин! Вече минали покрай трибуните, хората продължаваха да се обръщат, но червеноармейците ги подканяха — не се бавете! Марш! Марш!

Край храма „Василий Блажени“ колоните се разбъркаха, тълпата безредно заслиза към Москва река, качваше се по моста, изпълваше крайбрежните улици. Барабаните, тръбите, знамената, плакатите и транспарантите се товареха на камиони. Всички бързаха да се приберат, уморени, изгладнели, бързаха към Каменния мост и Пречистенските врати, към трамваите.

В тази минута възторжените викове на площада достигнаха върха си и като гръмотевичен тътен отекнаха чак до крайбрежната

улица — Сталин бе вдигнал ръка, за да поздрави манифестиращите.

След празниците се проведе извънредно заседание на партийното бюро и актива. Събраха се в малката актовна зала. На трибуната стоеше Лозгачов, прелистваше някакви книжа.

— Във факултета — каза той — са извършени две антипартийни прояви. Първата — нападката на Панкратов срещу марксизма в науката за социалистическата счетоводна отчетност, втората — стенвестникът, издаден от същия този Панкратов. Подгласници на Панкратов са били комсомолците Руночкин, Полужан, Ковалъов и Позднякова. Комунистите и комсомолците от групата не са им дали отпор. Това говори за притъпена политическа бдителност.

В празничния брой на вестника — продължи Лозгачов — липсва уводна статия за шестнайсетата годишнина на Октомври, нито веднъж не се споменава името на другаря Сталин, портретите на ударниците са придружени със зловни клеветнически стихчета. Ето едно от тях, написано между другото от самия Панкратов: „Упорен труд — такваз е модата, а той, оригиналът смел, пак дневник губи сред природата и всичко знай, макар не чел.“ Какво значи „такваз е модата“?... — Лозгачов хвърли към залата строг поглед. — Нима трудът у нас е „мода“. Нашите хора създават с труда си основите на социализма, трудът у нас е въпрос на чест. А за Панкратов той е само поредната „мода“. Само злостен враг, целящ да измами нашите хора, може да напише такова нещо. При това на предишното заседание някои се опитаха да защитават Панкратов, уверяваха ни, че неговата нападка срещу лекцията на Азизян, фактът, че той защитава Криворучко, са случайност.

— Кои бяха тези „някои“? — попита Баулин, макар че като всички знаеше за кого става дума.

— Имам предвид декана на факултета Янсон. Мисля, че трябва да му се потърси отговорност.

— Ще му се потърси — обеща Баулин.

— Другарят Янсон — продължи Лозгачов — е създал във факултета обстановка на благодушие, безгрижие и така е дал възможност на Панкратов да осъществи своята политическа диверсия.

— Позор! — извика Карев, студент четвъртокурсник, миловидно момче, известен на целия институт демагог и подлизурко.

— Партийното бюро на института — завърши Лозгачов — решително реагира на вражеската постъпка на Панкратов и свали вестника. Това говори, че като цяло партийната организация е здрава. Нашето твърдо и безпощадно решение ще изрази това още веднъж.

Той събра листовете си и слезе от трибуната.

— Редакторът тук ли е? — попита Баулин.

Всички се раздвижиха, заоглеждаха Руночкин. Дребничкият кривоглед Руночкин се качи на трибуната.

— Обяснете ни, Руночкин, как докарахте работата дотам — проговори Баулин с обичайното си зловещо добродушие.

— Ние сметнахме, че няма смисъл да дублираме уводната статия от многотиражката.

— Какво общо има многотиражката? — навъси се Баулин. — Когато сте пускали броя, тя още не беше излязла.

— Но нали после излезе.

— И вие знаехте каква ще бъде уводната статия в нея, така ли?

— Знаехме, разбира се.

В залата се разсмяха.

— Не се правете на малоумен — ядоса се Баулин, — кой не ви разреши да напишете уводна статия? Панкратов ли?

— Не си спомням.

— Не си спомняте... Това не ви ли учуди?

Руночкин само сви рамене.

— Ами предложението на Панкратов да напишете епиграмите учуди ли ви?

— И по-рано сме писали.

— Разбирате ли грешката си?

— Ако разсъждаваме като другаря Лозгачов, разбирам я.

— А вие как разсъждавате?

Руночкин не отговори.

— Прави се на малоумен! — отново подвикна Карев.

Баулин надникна в листчето.

— Позднякова тук ли е?

Хубавелката Позднякова усмихната се качи на трибуната.

— Какво мога да кажа аз? Саша Панкратов реши да не пишем уводна статия, а нали е комсорг, трябва да го слушаме.

— Ами ако ви беше казал да скочите от петия етаж?

— Не мога да скачам — отговори Надя, — та си мислех...

— Нищо не сте мислили — прекъсна я Баулин. — Може би ви харесва да се подигравате на ударниците в училието?

— Не.

— Защо не възразихте?

— Те нямаше да ме послушат.

— А защо не дойдохте в партийния комитет?

— Аз... — Позднякова допря кърпичка до очите си. — Аз...

— Добре, седнете! — Баулин пак надникна в листчето. —
Полужан!

— Какво да ги слушаме тях, Панкратов да отговаря! — извикаха от залата.

— Ще дойде редът и на Панкратов. Говорете, Полужан!

— Мисля, че това, което направихме, е голяма грешка — започна

Роза.

— Има грешки и грешки!

— Смятам, че това е политическа грешка.

— Така трябваше да започнете веднага, а не да ви вадя думите с ченгел.

— Смятам, че това е груба политическа грешка. Само моля да се вземе под внимание, че аз предлагам да се напише уводна статия.

— Да не мислите, че това ви оправдава? Вие сте си умили ръцете, искали сте да се предпазите, а че тази гадост ще виси на стената — хич не се тревожехте? Вие лично писахте ли епиграми?

— Да.

— За кого?

— За Нестеров, Пузанов и Приходко.

— Единият лакомник, другият — сънливец, третият — мошеник. Може би смятате, че така се прославя ударничеството.

— Това е моята грешка — прошепна Роза.

— Седнете!... Ковалъв!

Ковалъв пребледнял излезе на трибуната.

— Трябва честно да си призная: когато идвах насам, не ми беше напълно ясна политическата същина на въпроса, струваше ми се, че е шега, глупава, неуместна, но все пак шега. Сега виждам, че всички сме били оръдие в ръцете на Панкратов. Вярно, аз настоявах да има уводна статия. Но когато споменаха за епиграми, си премълчах: имаше

епиграма и за мен, затова сметнах, че ако възразя, колегите ще си кажат, че лично аз бягам от критика.

— Стана ви неудобно, така ли? — позасмя се Баулин.

— Да.

— Ковальов веднага дойде в бюрото и честно разказа как е станало всичко — обади се Лозгачов.

— По-добре да беше дошъл, преди да окачат стенвестника — възрази Баулин.

Стана Сиверски, преподавателят по топография. Саша дори не беше предполагал, че той е партиен член. Този мълчалив мъж с военна стойка, със син кавалерийски брич и дълга бяла кавказка риза му приличаше на някогашен офицер от царската армия.

— Ковальов! Било ви е неудобно да се възпротивите срещу епиграмата по ваш адрес, така ли?

— Да.

— Защо тогава не се възпротивихте срещу другите епиграми?

— Демагогски въпрос! — разнесе се гласът на Карев.

— Заплита въпроса! — извика друг. Баулин посочи с ръка залата.

— Чувате ли, другарю Сиверски, как събранието оценява въпроса ви?

— Исках да кажа на младежа Ковальов, че не е хубаво така да започва живота си — спокойно произнесе Сиверски и си седна.

— Ще имате възможност да се изкажете при разискванията — отговори Баулин. — А сега да чуем главния организатор. Панкратов, заповядайте!

Саша седеше на последния ред сред студенти от други факултети, слушаше, обмисляше какво да каже. От него очакват да си признае грешките, искат да чуят как ще се разкайва, с какво ще се оправдава. Съжеляваше ли той за това, което се случи? Да, съжеляваше. Можеше да не се заяжда с Азизян, можеше да пусне вестника такъв, какъвто са го издавали винаги. И тази история, която така неочаквано и нелепо нахлу в неговия живот и в живота на другарите му, нямаше да стане. И все пак трябваше да устои, да защити колегите си, да накара всички да го изслушат. Тук са не само Баулин, Лозгачов и Карев, тук са Янсон, Сиверски. Тук са другарите му, те му съчувствуват.

Залата притихна. Онези, които бяха излезли да пушат, се върнаха. Доста хора станаха от местата си, за да виждат по-добре.

— Предявени са ми тежки обвинения — започна Саша, — другарят Лозгачов употреби изрази, като политическа диверсия, антипартийна постъпка, злостни нападки...

— Правилно ги употреби! — извика някой от залата, сигурно Карев, но Саша реши да не обръща внимание на подвикванията.

Баулин почука с молива си по масата.

— Доцент Азизян не съумя да съчетае в своите лекции теоретичната част с практическата и така ни лиши от запознаване с важни раздели от материала — продължи Саша.

Азизян скочи, но Баулин го възпря с жест.

— За стенвестника. Преди всичко аз като комсорг нося пълната отговорност за този брой.

— Колко бил благороден! — развикаха се от залата. — Позьор!

— Именно аз казах, че не е нужна уводна статия, именно аз предложих да поместим епиграми и лично написах едната от тях. Тъй че колегите може да са сметнали това за указание.

— Указание? От кого сте го получили? — втренчен в Саша, попита Баулин.

В първия момент Саша не разбра въпроса. Но когато схвана смисъла му, отговори:

— Имате право да ми задавате всякакви въпроси, освен такива, които ме оскърбяват. Още не съм изключен.

— Ще те изключим, не се безпокой! — извикаха от залата. Сега вече със сигурност беше Карев.

— По-нататък. Уводна статия не написахме, защото не искахме да повтаряме онова, което излезе в многотиражката и във факултетския бюлетин. Там има по-квалифицирани журналисти...

— Ако съдим по епиграмата, ти дори си поет — насмешливо се обади Баулин.

— Драскач! — извикаха от залата.

— Допуснах грешка — продължи Саша, — трябваше да напишем уводна статия. Сега за епиграмите. В самите тях няма нищо лошо. Грешка беше, дето ги поместихме под портретите на ударниците. Това изопачи смисъла им.

— Защо ги поместихте?

— Мислехме да развеселим колегите по случай празника.

— Весело стана, няма що — съгласи се Баулин.

Всички се засмяха.

— Но — продължи Саша — аз отхвърлям категорично обвинението в политическа диверсия.

— Кажете, Панкратов, търсили ли сте от някого съдействие? — попита Баулин.

— Не.

Баулин погледна Глинска, после Саша.

— А от заместник народния комисар Будягин?

— Не.

— Защо тогава той се е застъпил за вас пред дирекцията на института?

На Саша не му се искаше да споменава името на Марк, но нямаше друг изход.

— Споделих всичко това с Рязанов, мой вуйчо, а той очевидно е споделил с Будягин.

— Очевидно... — насмешливо повтори Баулин. — Но нали Рязанов работи далеч на изток.

— Беше дошъл в Москва.

— Рязанов случайно е дошъл в Москва, вие случайно сте споделили с него, той случайно споделил с Будягин, Будягин случайно се обадил на Глинска... Не са ли прекалено много случайностите, Панкратов? Нямаше ли да бъде по-честно направо да кажете: Да, търсих обиколни пътища.

— Обясних ви как стана в действителност.

— Шикалкави! Неискрено! Нечестно!

Към Карев се бяха присъединили още няколко викачи.

— Имате ли да кажете още нещо?

— Казах всичко.

— Седнете.

Саша слезе от трибуната.

— Кой иска думата? — попита Баулин.

— Янсон! Янсон! Да говори Янсон!

Янсон със сърдита физиономия се качи на трибуната.

— Другари, въпросът, който обсъждаме, е много важен.

— И без да ни го казваш, знаем — развикаха се от залата.

— Но ние трябва да разграничим обективните резултати от субективните подбуди.

— То е едно и също!

— Недей философствува!

— Не, не е едно и също. Но позволете ми да довърша мисълта си...

— Не позволяваме! Стига!

Отново се изправи Сиверски.

— Другарю Баулин, призовете дезорганизаторите към ред. В такава обстановка не може да се работи.

Баулин се престори, че не е чул забележката. — Панкратов е заел аполитична и следователно дребнобуржоазна позиция — упорито продължи Янсон.

— Малко е! Малко е! — разкрещя се Карев.

— Почакайте, другари — намръщи се Янсон, — изслушайте...

— Няма какво да слушаме!

— За да наречем тези постъпки антипартийни, да ги наречем политическа диверсия, ние трябва да намерим у Панкратов преднамереност. Само при наличие на умисъл...

— Не го усуквай!

— За себе си кажи, за своята роля!

— И тъй, искал ли е Панкратов да нанесе вреда на делото на партията? Аз мисля, че не е имало съзнателно намерение.

— Примиренец! Замазва работите!

— Другарю Янсон — каза Баулин, — събранието ви моли да разкажете за собствената си роля в станалото.

— Не съм играл никаква роля. Аз не съм издавал вестника и не съм давал санкции за издаването му. Доцент Азизян се е обърнал към вас, а не към мен.

— А защо вие не свалихте вестника? — попита Баулин.

— Сигурно вие сте го видели пръв.

— А защо вие не сте го видели? Мисля, че сте по-близо? Янсон сви рамене.

— Ако придавате значение на това...

— Достатъчно! Стига!

Янсон постоя малко, отново сви рамене и си отиде на мястото.

Баулин не излезе на трибуната, заговори от масата на президиума. Само окачи сакото си на стола, остана по рубашка. Вече не се усмихваше, не се подхилваше, категорично отсичаше фразите:

— Панкратов е разчитал на безнаказаност. Разчитал е на високи покровители. Бил е сигурен, че партийната организация ще се стъписа пред техните имена. Но за партийната организация делото на партията, чистотата на партийната линия стои по-високо от всяко име, от всеки авторитет...

Той направи пауза в очакване на аплодисменти. На две три места се чува нестройни ръкопляскания и Баулин, като се престори, че не разрешава да му аплодират, продължи:

— Срамна гледка са комсомолците Руночкин, Позднякова, Полужан, Ковальов. И тези хора скоро ще бъдат инженери, съветски специалисти. Ето какви беззъби, политически безпомощни хора е възпитал другарят Янсон. Ето защо те лесно се превръщат в марионетки в ръцете на класовия враг. Ето в какво обвиняваме Янсон. Вие, Янсон, сте създали почва, благоприятна за панкратовците... Дори тук се опитвате да го защитите. И това ни кара да бъдем нащрек.

5.

Юра настояваше Лена да пази отношенията им в тайна: той я обича, тя го обича, нищо друго не им трябва. Именно затова той избягва нейните родители, дома ѝ, познатите ѝ. Лена отстъпваше, за да не наранява самолюбието му.

Баща му не му разрешаваше да води вкъщи момичета, но дъщерята на народен комисар — охо, това е друго нещо! Такава Юрий не бе имал. Старите се отнасяха към Лена сдържано: идва някакво момиче при Юра, какво толкова, младежка им работа, ако си подхождат — ще се оженят, ако не — ще се разделят. В този смисъл те бяха на нивото на века. А ако се оженят, тя ще трябва да тачи свекър и свекърва: какво като е щерка на народен комисар, да се благодари и на това, щото за такива, дето лягат преди сватбата, хората дип не се женят.

Но Лена възприемаше тази сдържаност като проява на достойнство. Родителите на Юра също ѝ изглеждаха необикновени. Баща му — красив, представителен майстор, майка му — набожна старица; патриархален живот — съвсем друг свят, народен, простичък, истински.

Понякога обсъждаха писмата на Владимир от Беломорканал, писма на затворен криминален престъпник с вечните „скъпо татенце“, „скъпа майчице“, „скъпи ми роден братко Юрий“, със сълзливата затворническа поезия за погубения младежки живот, за мечтата „кат птичка лека аз да полетя“. Юра се мръщеше, явно му беше неудобно от Лена, а тя се трогваше от навъсеното внимание на бащата, от тъжната угриженост на майката, от мъжеството, с което Юра приемаше тази неприятна страна на биографията си.

Харесваше ѝ тяхната скромна трапеза, как бащата изтупваше ръцете си от кредата, изтръскваше конците от сакото си, сядаше на масата с достойнството на работен човек, за когото обедът в семейния кръг е награда за тежкия труд, харесваше ѝ, че именно на него майката поднасяше първата порция — той е печеловникът, втората — на Юра, той е мъж, работи, третата — на Лена, тя е гостенка, а каквото остане

— на нея, майката, тя върти кухнята, няма да остане гладна. Семейство — сплотено, задружно, толкова различно от нейното, в което всеки живееше свой живот и със седмици не се виждаха.

Понякога отиваха с Юра в „Метропол“ да слушат Скоморовски, в „Грандхотел“ — Цфасман. Лена отстоя правото си да харчи пари наравно с него, тя работи, получава заплата, не е другарско да не приема нейния дял. Юра снизходително се съгласи. Ласкаеше се, че такава красавица харчи за него, ласкаеше го и любезността на келнерите. На съседните маси седяха красиви жени и добре облечени мъже, свиреше джаз, в „Метропол“ гасяха светлината, разноцветни прожектори огряваха фонтана в средата на залата, около който се танцуваше. Юра се усмихваше на Лена, стискаше ръката ѝ, харесваше му, че всички им обръщат внимание.

Тя си отиваше късно през нощта, ако той ѝ разрешеше, изобщо нямаше да си отива. Вратата се заключваше през нощта, тя звънеше, излизаше съненият портиер, всеки пък подозрително я оглеждаше, тя му пъхаше рубли и изтичваше навън. Токчетата ѝ екливо потрепваха по тротоара на нощния Арбат. Вкъщи пак ще забележат, че се е прибрала късно, те за всичко се досещат, но нищо не питат. Баща ѝ не обича Юра, говори за него насмешливо, дори презрително. В края на краищата това си е негова лична работа. Тя е привързана към семейството си, но ако трябва, ще го напусне, без да се замисля.

В началото на декември извикаха Юра в Народния комисариат на правосъдието. В отдел „Кадри“, в голяма стая с много бюра, до които обаче не седеше никой, го прие жена на средна възраст, леко рижава, слабичка в гърдите, с дребни подвижни черти на лицето. Представи се като Малкова, посочи на Юра стола срещу нейното бюро.

— Другарю Шарок, вие завършвате института, предстои ви разпределение, бих искала да се запознаем по отблизо. Разкажете ми за себе си.

За да не го вземат в съда и прокуратурата, Юра би трябвало да се представи пред Малкова в неблагоприятна светлина. Ала действуваше инерцията на самосъхранението, с години отработваното правило да изглежда безупречен, без никакво петънце, да крие всичко, което би могло да го компрометира. Юра разказа това, което разказваше винаги: син на работник от шивашката фабрика, самият той е бил фрезист,

комсомолец е, няма наказания. Има едно усложнение — брат му е съден за кражба. Споменаването на това усложнение според него само придаваше искреност на разказа му.

Малкова слушаше внимателно, пушеше, после, като угаси фаса в пепелника, попита:

— Ами как така вие, комсомолец, сте изпуснали брат си?

— Когато го затвориха, аз бях на шестнайсет години.

— По време на революцията шестнайсетгодишните командуваха полкове.

Малкова изрече това така, сякаш тя самата бе командувала полк на шестнайсет години. Може пък и да е командувала?! Държи се като войник, мършава една, с кожена куртка, с цигара в устата... Е, че какво! Всички ли сме длъжни да командуваме? Полковете няма да ни стигнат! И от тоя рижав чироз зависи дали ще го пратят в завода, или ще го натирят нейде из джендемите. В института се говори, че целият випуск ще бъде разпределен в Западен и Източен Сибир.

Юра се усмихна.

— Брат ми е много по-голям от мен, как можех да му повлияя?

Малкова прегледа книжата на бюрото си, намери листа, който ѝ трябваше.

— Главното управление на основната химическа промишленост ви е изискала за стопанско юридическа работа. Откъде знаят за вас?

— Преди влизането си в института работих в химически завод, трябва им юрист. Не съм губил връзката си със завода, затова са ме изискали.

Малкова се намръщи.

— Всички гледат да останат в Москва. А кой ще работи в провинцията? В органите на съда и прокуратурата?

Бавно, като обмисляше всяка дума, Юра отговори:

— За да работиш в органите на съда и прокуратурата, трябва да ти вярват, да имаш безупречно име. Когато брат ти е затворник, това доверие е невъзможно.

— За да работиш в органите на съда и прокуратурата, трябва преди всичко да бъдеш истински съветски човек — поучително произнесе Малкова, — нима историята с брат ви може да попречи на това?

— Но нали самата вие ме попитахте: Как съм изпуснал брат си? Освен това смятам, че и на промишлеността са нужни образовани юристи.

Малкова се изправи и каза:

— Ще докладвам вашия въпрос на началника на управлението, а после комисията по разпределението ще реши окончателно.

Стана и Юра.

— Готов съм да работя там, където ме изпратят.

— Има си хас да не сте готов — усмихна се кисело Малкова, — получавали сте стипендия, трябва да се отблагодарите.

— Безспорно аз искам да остана в Москва — внушително произнесе Шарок, — тук са моите родители, възрастни, болни хора, а аз съм всъщност единственият им син. Но това — той посочи листа на бюрото — е инициатива на завода. Трябва им юрист, който добре да познава химическото производство.

— Всички, които искат да останат в Москва, си намират сериозни доводи — каза Малкова — и всички имат ей такива авторитетни искания от различни учреждения.

Тя помълча, после неочаквано добави:

— От друга страна, партийната организация на института препоръчва да ви изпратим на друга работа. Между другото също в Москва.

— Не знам нищо за това... Къде по-точно?

Тя отговори уклончиво:

— Има вакантни места... Например в прокуратурата. Но вие предпочитате завода, нали?

— Да, предпочитам завода. Там съм работил и съм се формирал, оттам ме изпратиха да уча. На завода дължа много неща.

Достоинството, с което Юра произнесе тези думи смекчи Малкова.

— Ще имаме предвид и вашето желание, и искането на Главното управление на химическата промишленост. С една дума ще получите решението на комисията.

От такава жена да зависи съдбата му! Тя сигурно е довтасала от някакво си Орехово Зуево, а него, кореняка москвичанин, е готова да запокити на края на географията. Вярно казва баща му: „Москва се

напълни със селяндури, а ние, гражданите, къде да се дяваме?“ Че и друго подмята: Препоръчват ни да ви оставим в Москва, в прокуратурата. Сигурно лъже... Пък може и да не лъже... Той има жилище в Москва, това се взема предвид...

Дори наистина да са го препоръчали, това още не значи, че ще го вземат. Ще попитат: защо брат ви е криминален престъпник? В едно истинско работническо, пролетарско семейство не може да има престъпници! Има нещо значи в такова семейство, не ще да е много свястно. Малко ли други проверени, наши хора си имаме?!

Романтичният образ на независим адвокат, създаден от момчешкото му въображение, с времето беше леко помръкнал. Практиката в съдилищата му показва обратната страна на медала. Видя прочутите адвокати не само в техните блестящи пледоарии, но и в суетнята, интригите, в ламтежа им за големи хонорари, видя ги как се подмазват на секретарките в съда, как за някакви си мизерни пет рубли втълпяват на тъпи бабички съвети в юридическите консултации, научи цената на разкошните им домашни кабинети, превръщани след работата с клиентите в трапезарии и спални. И все пак само този живот го привличаше.

Но странно! Мисълта, че в инстанцииите може да се откажат от него, го жегна: пак ще го пренебрегнат. За техните хора се пазят високите длъжности, а той, послушният изпълнител, ще върши черната работа. В най-добрия случай ще му подхвърлят някой оглозгай кокал, ще го пуснат в завода да стане юрисконсул, както презрително се изрази Будягин.

Шарок не каза на никого, че са го викали в Народния комисариат. Но Лена долови безпокойството му.

Бяха в театъра, успяха най сетне да намерят билети за „Негъра“.
— Нещо си угрижен май?

Тя го гледаше със своите дълбоки, любещи очи.

Той се усмихна, посочи ѝ с поглед съседите: не бива да пречим.

Вкъщи, полегнала на ръката му, тя отново попита какво го тревожи. Той отговори, че няма нищо особено, просто се усложнява назначаването му в завода.

— Ако искаш, ще поговоря с татко — предложи Лена.

— Иван Григориевич направи всичко, което можеше.

Тя не настоя, разбираше, че баща ѝ няма да направи повече от това, което е направил.

— Вчера у нас идва Саша, мъчно ми е за него — каза Лена.

— Защо, какво се е случило?

— Не знаеш ли? Изключили са го от комсомола и от института.

Той се надигна на лакът.

— За пръв път чувам.

— Не си ли го виждал?

— Отдавна не съм го виждал.

Това не беше вярно, Юра бе видял Саша съвсем наскоро, но той нищо не му бе казал. И Юра не искаше Лена да знае това.

— Заради онази история ли? С преподавателя по счетоводна отчетност?

— Да. И освен това заради стенвестника.

— А какво е писал в стенвестника?

— Някакви стихове.

— Че той пише ли стихове?

— Написал или поместил нечий. Бързаше, не ми разказа подробно, после си отиде. Много ми е мъчно.

Саша Панкратов — изключен! Толкова вярваше човекът, а да го катурнат! Активист, корав като камък, непоклатим — сега и той с видял звезди посред бял ден. Дори Будягин не му е помогнал. Вуйчо му Рязанов, великият човек! Да, тръпки те побиват. Щом и Сашка...

Тогава кой би помогнал на него, Шарок, ако му се случи нещо? Баща му — шивачът? Брат му — престъпникът? Не се тика между шамарите като Сашка, ама знае ли човек... Не биваше да се отказва от прокуратурата, там никой нямаше да го закача, самият той можеше да закача когото си ще, а нали, пипне ли някого, отърване няма...

На другия ден Юра се сблъска със Саша на вратата.

— Здравсти!

— Здравей!

— Чух, че си имал неприятности в института?

— Кой ти каза?

— Срегнах Лена.

— Всичко се уреди — мрачно отговори Саша.

— Така ли? Е, чудесно! — Шарок не скри подигравателната си усмивчица. — Бързо си успял да изплуваш.
— Успях. Е, довиждане.

6.

„Всичко се уреди.“ Така Саша отговаряше на всички, не искаше никакъв слух да стигне до майка му.

Заповедта на Глинска бе окачена на таблото още на другия ден след заседанието на бюрото. Саша като „организатор на антипартийни действия“ бе изключен от института. Руночкин, Полужан бяха наказани с мъмрене, Ковальов — със забележка.

Машината се завъртя, търсеха се документи, подготвяха се служебни бележки. Лозгачов, вече назначен за декан на мястото на Янсон, бързо и дори любезно оформи студентската книжка на Саша, гладкото му лице сякаш говореше: Лично аз нямам нищо против теб, така се подредиха обстоятелствата, но ако те възстановят, искрено ще се радвам.

Саша се сбогува с всички в групата, само на Ковальов не подаде ръка.

— С гадове не искам да си имам работа.

Руночкин потвърди, че Ковальов е гадина и изобщо всички са гадове. Той не се боеше от никого, този дребничък, изкривен на една страна Руночкин.

Извън звънецът. Коридорът опустя. Никой вече не се интересуваше от Саша. Документите си бе получил, оставаше да им се сложи печат, за да си тръгне.

Криворучко още беше заместник-директор по административните въпроси. Докато слагаше печата, той полугласно измърмори:

— Стандартните служебни бележки за декември са изпратени в купонното бюро.

— Благодаря — отговори Саша. Бележките се изпращат по-късно — просто Криворучко иска той да получи купони. А можеше и да не получи.

Сега до края на декември майка му няма да подозира нищо. А дотогава ще го възстановят.

От едно учреждение в друго, мъчително очакване да го приемат, тягостни обяснения, недоверчиви физиономии, неискрени обещания да изяснят нещата. Никой нищо не искаше да изяснява — да отмениш едно изключване означаваше да поемеш отговорност, кой ще вземе да се бърка!

В районния комитет с неговия въпрос се зае някаква Зайцева, миловидна млада жена. Саша знаеше, че тя добре играе баскетбол, макар че е нисичка. Изслуша Саша, зададе му няколко въпроса, които му се видяха несъществени, кой знае защо, бяха свързани с Криворучко, посъветва го да си вземе характеристика от завода, където е работил по-рано, предупреди го, че въпросът му ще се разгледа на заседание на бюрото на районния комитет на партията и комсомола.

Когато наближи завода, Саша си спомни колко рано беше ставал, прохладата на утринната улица, потока хора, вливащ се през портала, студената пустота на утринния цех. Никога не беше се увличал по техниката, но искаше да работи в завода, примамваше го самата дума „пролетарий“, включването му във великата революционна класа. Началото на живота му, поетично и незабравимо.

Още първия ден го изпратиха спешно да товари вагони. Можеше да откаже, Юрка Шарок например отказа и го пратиха в механичния, стана ученик на един фрезист. А Саша отиде, забравиха го и той не напомни: нали все някой трябва да товари вагоните. Тогава му се струваше, че животът никога няма да свърши, че всичко предстои, всичко ще дойде тепърва. С брезентовата роба и брезентовите ръкавици под дъжд и сняг, в жегата и студ той разтоварваше и товареше вагоните на откритата площадка в задния двор, вършеше това, което бе нужно на страната. Презираше чистичкия Юра, който се бе уредил в топлия светъл цех.

Цялата им бригада вкупом нахълтваше в стола, хората се отдръпваха от тях — техните роби и ватенки бяха изцапани с боя, вар, гипс, въглища. Те бяха шумни, псуваха. Саша си спомняше някогашния командир на дивизия Морозов, тих човек, излязъл от партията поради несъгласието си с непа и после пропил се. Спомняше си Аверкиев, техния бригадир, който също се бе пропил — напуснала го жена му, и още няколко такива излезли от релсите хора. Те не бяха алчни за пари, стигаше им да спечелят за четвъртинка водка, кръшкаха

от работата на парче, препираха се с отговорника и с десятника, пазаряха се за по-лека работа, предпочитаха почасовата, а най-вече урока — определена задача, след изпълнението на която можеш да си вървиш. Тогава работеха бързо, с всички сили, но само за да офейкат по-раничко. Саша не ги смяташе за истински работници, но в тях го привличаше нещо трогателно и човешко — бяха хора с неуреден живот. Макар да хитруваха при получаването на наряда, никога не се мамеха помежду си, нищо не прехвърляха върху другаря си. И въпреки че Саша не участвуваше в техните разпивки, не разправяше казармени вицове, не се състезаваше с тях в цинизми, те се държаха добре с него.

Тази сборна, от кол и вѐже, скапаняшка бригада обикновено я пращаха на случайни работи, но понякога и на основната — товаренето на готовата продукция, на кутиите с боя във вагони. Често дълго време не идваха празни вагони, кутиите с боята се трупаха на високи камари в двора, после изведнѐж пристигаха вагоните, композиция след композиция, и тогава изпращаха за товарене всички бригади, включително и Аверкиевата, в която работеше Саша.

Облата кутия с боя тежеше осемдесет килограма. По подпрените дѐски я изтърколваха до вагоните и нареждаха: първата редица, върху нея втората, върху втората третата. Дѐските бяха стрѐмни, трябваше да се затичаш и да покатериш по тях кутията, във вагона да я поставиш върху основата ѝ плътно до другите, за да се събере определената бройка. Осем часа да не изправяш грѐб, да търкаляш цилиндри по осемдесет килограма всеки, да се катериш с тях по стрѐмните дѐски, да ги поставяш върху основата им — тежка работа е тая. Хем трябва да бързаш, след теб тича другарят ти, той не може да чака на дѐската, засилил се е и ако се пипкаш секунда-две повече с твоята кутия, бавиш цялата верига, нарушаваш ритѐма. Отначало Саша не успяваше да поставя кутията на точно определеното място. После му показаха: трябва да хванеш с две ръце основата на цилиндѐра, рязко да го повдигнеш, да го извъртиш на рѐба и да го поставиш. И щом показаха това на Саша, той вече никого не бавеше.

Обикновено на боята работеха двете основни бригади: първата — от татари, дошли на гурбет от Уляновска област, втората — от руснаци, от професионални товарачи, стремящи се да припечелят повече, товаренето на боята се заплащаше добре.

Веднѐж при наряда десятникѐт Малов каза:

— Аверкиев, дай човек за първа бригада, там един се е разболял.

— Иди ти — обърна се Аверкиев към татарина Гайнулин.

— Не искам — отговори Гайнулин.

— Лившиц!

Лившиц, як нискоchel евреин, се отърва с шега:

— Не мога да ида при тях, не ядат свинско.

И тогава Малов каза:

— Нямам време да слушам вашите дебати. Щом не можете да решите, аз ще определя някого.

Малов беше решителен човек, демобилизиран командир на взвод, приличаше на борец и нали някога бе работил като товарач, съумяваше да държи изкъсо дори разюзданата бригада на Аверкиев.

— Определяй! — отговори Аверкиев. Погледът на Малов се спря върху Саша.

— Панкратов, ще идеш в първа!

Малов не обичаше твърде Саша. Може би не му харесваха образованите хамали. Саша тук минаваше за най-образования — беше завършил десети клас. И сега Малов гледаше Саша полувъпросително, полупрезрително, с очакването, че и той ще откаже. Но Саша отвърна:

— Добре, ще ида.

— Тикаш се между шамарите — недовошно подхвърли Аверкиев.

Татарите не търкаляха кутиите, а ги носеха на гръб. Бегом-бегом по дървената настилка, после по дъските, във вагона — и веднага ги поставяха на място. Така става по-бързо, но това е съвсем друга, непоносима работа: да тичаш с осемдесеткилограмовия цилиндър на гърба по нестабилните мостчета, по стръмните дъски, да го хвърляш така, че да не ти смаже краката и да застане точно където трябва, да тичаш през целия ден именно след човека, след когото си започнал смяната. Струва ти се, че кутията ей сега ще се търколи от гърба ти, ще те повлече, ще рухнеш, но не можеш да спреш дори за секунда, чуваш зад гърба си стъпките на следващия, тежкото му дишане, чувствуваш миризмата на потта му и ако спреш, той ще се стовари върху теб. И напрягаш сетни сили, вземаш дъската на един дъх, дотичваш във вагона, стоварваш кутията и хукваш обратно, за да не изостанеш от опитните, силни товарачи, които не щадят никого, а най-малко тебе, чуждия.

Свирката за обед! Саша се просна до камарата. Червени кръгове плувнаха пред очите му, монотонно бучене цепеше главата му.

Саша ту задрямваше, ту се пробуждаше. И когато се пробуждаше, мислеше само за онази минута, когато ще трябва да се надигне, да застане зад тила на якия рижав татарин, когото бе следвал и сутринта, и отново да тича по клатушкащата се дъска с кутията на гърба. Знаеше, че няма да издържи още четири часа, ще падне, ще се простре без дъх на настилката.

Можеше да иде в канцеларията, да заяви, че е пратен тук да получи квалификация, а не да мъкне на гръб осемдесеткилограмови кутии, изпратен е по разпределение в цеха, в производството. Дявол да го вземе! Доброволно се включи в спешната работа, а тия го превръщат в хамалин!... Разбира се, можеше да го направи. Ала знаеше: щом се чуе свирката, ще застане зад рижавия татарин, ще подложи гръб и ще понесе кутията към вагона.

Работниците се връщаха от стола, значи почивката скоро щеше да свърши. С усилие на волята Саша се надигна, седна, размърда ръцете, краката, главата си. Всичко го болеше, всичко му се струваше чуждо.

Някой го извика, той вдигна глава, пред него бяха застанали бригадирът Аверкиев и товарачът Морозов, някогашният командир на дивизия. Явно бяха си пийнали покрай обета, подпухналото лице на Аверкиев беше станало съвсем мораво, сините очи на Морозов изглеждаха още по-сини, светли и мечтателни.

— Лапай! — Аверкиев подхвърли на коленете му комат хляб и парче месо.

— Благодаря.

— Поемай кутията с целия си гръб — каза Аверкиев, — с целия, разбра ли?! Я ми подхвърлете една!

Той приведе гръб, отметна ръцете си назад, Морозов и Саша сложиха на гърба му една кутия. Тя легна равно върху целия гръб.

— А ти виж какво правиш!

Аверкиев се поизвъртя, кутията се премести на раменете му, той я прихвана отпред.

— Носиш я на раменете, не е правилно, трябва на целия гръб. Опитай!

Саша стана, приведе гръб. Аверкиев и Морозов сложиха върху него кутията.

— Какво си привеждаш раменете?! — развика се Аверкиев.

Саша повдигна рамене, кутията прилепна към гръба му плътно, натежа равномерно.

— Така ще мъкнеш! Като се навираш сам, ще мъкнеш!

Сега Саша се чувствуваше по-устойчив, кутията не се хлъзгаше от гръба му. Ала тежестта ѝ все така го притискаше, краката му се подгъваха. Как издържа втората половина от смяната, не знаеше, как се довлече до вкъщи, не помнеше, стовари се на леглото и спа непробудно до сутринта.

А на сутринта Малов каза:

— Поработи още два дена в първа, после ще те преместя.

Той пренася боя две седмици, научи се да носи кутиите. Татарите свикнаха с него, той свикна с тях, дори им пишеше заявленията до селсъвета за данъците.

Не се върна и в старата бригада, изпратиха го в гаража за товарач на камиони.

— Ще се изучиш за шофьор — каза Малов. От тона му не се разбираше дали иска да зарадва Саша, или гледа да се отърве от него.

Саша остана на работа в гаража, научи се да кара камион и често караше. Но сега, когато приближаваше завода, кой знае защо, си спомняше именно как бе работил като товарач. Това бяха първите и най-силно запечатали се в паметта му месеци от заводския живот.

Кого ли ще срещне там? Сигурно няма никого от старите колеги. А може и да има, не е минало чак толкова време, четири години.

Стария дървен портал го нямаше, на ново място бе построен тухлен, голям. И вратата беше на ново място, с каменни стълбове, широка. С фасада към площада се издигаше новото здание на заводското управление. Зад високата тухлена ограда се извисяваха нови корпуси. Площадът бе асфалтиран, сега на него имаше магазини, будки, павилиони. Заводът работеше, растеше, благоустройваше се. Ето това е то, истинското, заради което живее страната, в името на което трябва да живее и той въпреки всичко!

Оказа се, че секретар на партийната организация е Малов. Не твърде приятна изненада! Все така приличащ на борец, пооплешивял, вече не толкова червенобузест, колкото изглеждаше при товарачите,

когато ги ръководеше, отслабнал, уморен, прежълтял. Зад голямото писалище седеше също както някога на перваза, подписвайки работническите купони, някак странешком, в края на писалището. Веднага позна Саша. Сякаш не бяха изминали тези четири години и Саша все така работеше в завода, попита:

— А, Панкратов... Какво става с тебе?

Саша му обясни проблема си.

— Добре — каза Малов, — аз ще присъствувам на заседанието на бюрото, ще кажа каквото трябва...

И този шикалкави, не иска да му даде характеристика...

— Зайцева каза да ѝ занеса писмена характеристика.

— Хартишка ѝ трябва — недоволено избуча Малов, — добре, ще напиша. Припомни ми къде си работил, какви обществени задължения си изпълнявал.

Той записа всичко, което му изреди Саша, после вдигна очи, насмешливо попита:

— Загази ли я най-сетне?

— Защо „най-сетне“?

— Натам вървеше работата. Добре де. Разходи се един час, ще я напиша тая характеристика.

— Искаше ми се да вляза в завода, да видя колегите...

Централната част на завода си бе останала в предишните сгради, новите корпуси се строяха встрани. Първи, втори, трети цех, механичният, котелното, ето го и гаража... На канала — черният директорски форд, край работния тезгях — Сергей Василиевич, шофьорът на директора. Той също позна Саша.

— В завода ли се върна?

— Дойдох по работа.

Сергей Василиевич носеше черен кожен костюм, шапка от северен елен и филцови валенки с галоши, набит, важен, независим, шофьор още отпреди революцията, приближен на директора.

Странно, колко много неща бе забравил и си ги спомни едва сега, когато дойде тук и отново видя цеховете, алеите, чу звуците на завода. Тогава всичко беше просто и ясно — работи, получавай заплата, изпълнявай комсомолски поръчения. Не си спомняше на някого да бяха приписвали политически грешки, тук се даваше продукция,

строеше се завод. А може би и тук сега всичко е друго?! Интересно каква ли характеристика ще му даде Малов?

Малов му даде следната характеристика: „Дава се на А. П. Панкратов в уверение на това, че е работил в завода от 1928 до 1930 година включително като товарач, после като шофьор. Към работата се е отнасял добросъвестно, даваните му поръчения е изпълнявал. Участвувал е в обществената работа като секретар на ядката на ВЛКСМ в транспортния цех. Не е наказван.“

— Когато отида на заседанието на бюрото, ще добавя каквото трябва — обеща Малов.

7.

Когато се върна от завода, Саша видя през дупчиците на пощенската кутия син плик. Писмо от баща му, неговият почерк е. Тези писма никога не бяха им носили радост. Баща му искаше да му пратят технологичните справочници. „На долния рафт са в шкафа, сигурно знаеш къде е долният рафт. Не бих посмял да те товаря с тази молба, но нямам кого друг да помоля. А да идвам за тях в Москва... Пристигането ми няма да достави удоволствие на никого.“

Това беше гласът на баща му, той винаги така говореше. Когато майка му питаше: „Ще обядваш ли?“, той отговаряше: „Мога и да не обядвам.“ „На заседание ли отиваш?“ „Отивам на танцова забава...“ Понеже недочуваше, все си мислеше, че говорят за него, караше се. Правеше кавга, ако не получеше ябълка сутрин или чаша кисело мляко преди лягане. Майка му онемяваше от страх още щом дочуеше стъпките му в коридора, той се прибираше, предварително недоволен от дома си, от жена си, от сина си, готов да направи забележка, да смъмри, да вдигне скандал.

Майката на Саша не се страхуваше от него само когато го ревнуваше. Сърцето на Саша изтръпваше от всичко, което ставаше тогава вкъщи: крясъци, блъскане на врати; от озлобения, заешки израз на маминото лице, от плача ѝ.

Баща му вече шест години не живееше с тях. А тя все така се страхуваше от него, дори от разстояние. И сега, щом видя писмото, по лицето ѝ се изписа познатият и тягостен израз на тревога и страх.

— От баща ти ли е?

— Искат да му пратим справочниците.

Все така уплашено Софя Александровна взе писмото и този израз не изчезна от лицето ѝ, докато не свърши да го чете.

Саша най-много се страхуваше от мисълта какво ще стане с майка му, когато тя научи всичко. И се държеше така, че нищо да не усети. Излизаше от къщи, уж отиваше в института, Спечели парите за декемврийската стипендия, като разтоварваше вагони на Киевската сточна гара. Когато нямаше къде да отиде, отиваше у Нина Иванова.

Тя му даде ключ и сутрин той четеше или учеше там. После от училище си идваше Варя, по-малката сестра на Нина, с тъмно палто, с миниатюрни обувчици, шала си сваляше пътем, правата ѝ черна коса падаше върху яката. Тя сядаше на кревата, премяташе крак връз крак, издуваше пълничките си устни, издухвайки падналата коса от челото си, и вперваше в Саша поглед, с какъвто красивите петнайсетгодишни момичета хвърлят в смут момчетата.

Масата с олющената мушама разделяше стаята на две половини: частта на Нина — с книги и тетрадки, пръснати по масата, и с подпетени пантофи под кревата, и частта на Варя — с ярко шалче на възглавницата, с грамофон на перваза и бронзов атлет с лампа в протегнатата мускулеста ръка.

— За какво те изгониха от института?

— Ще ме възстановят.

— Аз пък тях всичките бих ги изключила, и в нашето училище се намират такива гадини, дето само гледат някого да изядат. Вчера имахме класно, та Лякин вика: „Иванова преписва от пищови, на коленете ѝ са.“ Протегнах си краката и питам: „Къде е пищовът, а?“

Тя изпружи нозе, за да покаже как го направила в клас.

— А пък Кузя, математикът, се изчерви като домати: Престанете, Иванова! Аз какво съм крива? На Лякин да се кара. Миналата година беше страхотен хулиган, вземаше чантите на момичетата, а сега е в учкома. Той прави пищови, а клевети другите. Такива не мога да ги понасям.

— Ти как правиш пищовите?

— Много просто — тя се тупна по колената с опънати памучни чорапи, — написвам го с химически молив и го увивам на тръбичка.

— А без пищов не можеш ли?

— Мога, но не искам.

Тя го гледаше предизвикателно, буболечката с буболечка, с тия заголени колене. На Саша му беше смешно, но се мъчеше да остане сериозен, знаеше колко грижи създава Варя на сестра си.

Момичетата бяха израдли без баща, после почина и майка им. Саша си спомняше заседанието на бюрото — обсъждаха как да помогнат на Нина да отгледа сестра си, издействуваха ѝ пенсия, утвърдиха Нина за платена пионерска ръководителка. После завършиха училище, разделиха се и той си спомни за Варя едва когато

я видя в тунела към вътрешния двор с момичета и момчета на нейната възраст.

— Ти комсомолка ли си?

— Че за какво ми е?

— Повече ти харесва да стоиш в тунела, така ли?

— Харесва ми.

— Не се прибираш нощем.

— Ха-ха! Веднъж останах у една приятелка, във вилата им, страх ме беше да отида до гарата. И Нинка нямаше да тръгне посред нощ. Тя е още по-голяма бълза от мен, сто пъти. Защо ли не се омъжи за тоя неин Макс, за нищо не я бива, пък и на Макс нищо не му трябва, ще ядат на стол.

— Не е ли рано за тебе да даваш такива съвети?

— Тя пък да не ми се бърка. Вдига скандали, ама какво от това.

— Каква искаш да станеш?

Вместо отговор, тя запя с висок детински гласец:

*На прериите цвят чудесен,
със смях, по-нежен и от песен,
с очи, по-сини от небето,
на каубоя от сърцето...*

От коридора се чу позвъняване.

— Нинка е — без да помръдне от мястото си, съобщи Варя, — пак си е забравила ключовете.

— Откъде знаеш, че е тя?

— Знам как звъни всеки в тази къща.

Влезе Нина, видя Варя на кревата в поза, която сметна за неприлична, видя заголените ѝ колена — и започна:

— В главата ѝ само момчета, лак за нокти, червило морковен цвят — от това разбира. С часове стои пред огледалото и си подвива клепките с кухненския нож.

— С ножа? — учуди се Саша.

— Или кисне до телефона, само едно се чува: крепжоржет, кадифе, червена маркизетена, синя копринена... Пет години съм ходила с една блузка, всеки ден я перях и до ден днешен не знам от

какъв плат беше. А моята сестричка три дена търча по магазините да си търси копчета за роклята. Галоши не признава, валенките презира. Задигнала ми обувките, очукала ги на танцова забава, после ги захвърлила в банята. Днес обувките, а утре може и пари да задигне и понеже аз нямам пари, ще тръгне да краде.

— Недей така! — каза Саша. — Не плаши и себе си, и нея.

Но Варя не се плашеше. Престорено се прозя, изкриви скучаещо физиономия — чувала го е всичко това, чувала го е сто пъти.

— Смаяна съм от нейната жестокост. Подиграва се на Максим.

Това нейна работа ли е? Долно е, нетактично.

— Макс не ми изглежда весел — дипломатично отбеляза Саша.

Очите на Нина помрачняха.

— Аз ценя Макс, той е чудесно, чисто момче. Но за какво мога да мисля сега. Тепърва ей това трябва да стъпи на краката си.

— Ако обичаш, не се оправдавай с мен — каза Варя.

— Възложили са ѝ да направи стенвестник — продължи Нина.

— Тя отишла в другата паралелка и преписала техния дума по дума, дори имената я домързяло да смени. Докъде ще я докара така, какво я очаква?

Варя напипа с крак обувките си, стана.

*На прериите цвят чудесен,
със смях, по-нежен и от песен...*

Към районния комитет Саша се запъти спокойно. Ето инстанция, която няма да се уплаши да реши всичко. Заседанието ще води първият секретар Столпер.

Саша дълго седя в коридора в очакване да го повикат. Зад вратата се чуваха гласове, отделни думи от изказвания, но един висок, рязък глас прекъсваше, пресичаше, спираше всички. Подплашени хора изскачаха от кабинета, тичаха към гардеробите, грабваха си чантите, високият, раздразнен глас сякаш ги следваше. На Саша му харесваше, че Столпер е взел страха на тези чиновници. Ей така изкъсо ще подбере той и Баулин, и всички, които лепнаха на Саша етикета „враг“.

Вратата се откряна.

— Панкратов!

— Бяха се събрали много хора, седяха покрай стените и около дългата маса, покрита със зелено сукно. Столпер, слаб мъж с ядни, уморени очи, мрачно погледна Саша, кимна на Зайцева.

— Докладвайте! И по-кратко.

Зайцева с глас на примерна ученичка съобщи материалите по делото. Когато четеше епиграмите, някой се засмя. Епиграмите звучаха глупаво. После Зайцева каза, че тези факти трябва да се разглеждат във връзка с основния въпрос.

И тогава Саша за пръв път чу, че Криворучко е бивш опозиционер, от каква именно опозиция — не разбра. Зайцева спомена Единайсетия конгрес на партията, „работническата опозиция“, после колективното писмо до ЦК на партията, подписано и от Криворучко, а какво е представлявало това писмо Зайцева не каза. После тя съобщи, че навремето Криворучко е бил изключван от партията, задето не е скъсал връзките си. Какви връзки, с кого, кога — също не каза, само добави, че той е бил възстановен в партията, но е бил наказан с мъмрене. После получил друго мъмрене — за замърсяване състава на железниците със социално чужди и класово враждебни елементи. Каква железница и какъв е бил там Криворучко, Зайцева също не каза. И ето го отново изключен, този път за проваляне на строителство. Макар че списъкът на изключванията и мъмренията на Криворучко се намираше в личното му дело, Зайцева говореше така, сякаш именно тя го е разобличила, сама потресена от факта, че е съумяла да разкрие човек, замесен в престъпления, за които е чела в учебниците.

Докато слушаше Зайцева, Саша постепенно разбираше, че делото на Криворучко далеч не е толкова просто. Над Криворучко тегне миналото му. Не можеше да разбере само какво общо има това дело лично с него.

Столпер взе делото на Саша, прелисти го. Всички мълчаха. Чуваше се само бързото шумолене на ядосано прелистваните страници.

— Какви са тия работи при тебе, Баулин?

Баулин стана, рязко проговори:

— Ние изключихме Криворучко от партията.

— Общежитието не построил — подзе Столпер, — ами ей тия неща, дето ги е вършил — той тупна с длан по папката, — през пръсти

ли сте гледали? Стреснали сте се чак когато е излязъл този антипартиен вестник.

— Нямаме данни за връзки на Панкратов с Криворучко.

— Данни нямал! — Столпер изкриви устни. — Панкратов се изказва срещу марксизма в науката и след всичко това му поверявате издаването на празничния брой на вестника, а той го превръща в антипартиен позив. Панкратов защитава Криворучко, тоя декан, как беше?...

— Янсон — бързо подсказа Зайцева, за да подчертае колко добре е проучила делото. — Янсон защитава Панкратов. Та това е кълбо! Къде му е политическата оценка? Обяснете: защо именно Панкратов е защитавал Криворучко?

— Панкратов бе изключен и заради тази постъпка — отсеке Баулин.

— Не, не заради тази! — развика се Столпер. — Изключили сте го, когато вече се е проявил открито. Ами дето е защитавал Криворучко, това не ви ли накара да застанете нащрек? Членовете на бюрото са предлагали да се вземе решение, а вие, другарю Баулин, не сте пожелали. Другарят Лозгачов е предлагал. А вие, Баулин, сте отложили решението и сте дали възможност на Панкратов да издаде антипартийния позив. Под носа ви Криворучко е разлагал студентите. Да не смятате, че Панкратов по своя инициатива е издал вестника, по своя инициатива е застанал срещу марксизма в науката? Кой стои зад гърба му? Не сте пожелали да изясните! От кого се боите?

— Ние от никого не се боим — грубо отговори Баулин, имайки предвид самия Столпер. И Столпер го разбра. Той втрепенено погледна Баулин и неочаквано спокойно каза:

— Ще трябва да проучим обстановката в института.

— Моля — каза Баулин.

— Какво значи „моля“? — отново избухна Столпер. — Ние не ви искаме разрешение за това, другарю Баулин. Защо Янсон не се яви тук за разглеждането на делото?

— Болен е.

— Болен... А къде е директорката на института?

Баулин сви рамене.

— Не дойде.

— Бива си я тая организация — кисело се подсмихна Столпер, — не случайно ви разиграват, както си искат. Ей го, и другарят Малов се размеква, раздава хвалебствени характеристики. Ти знаеше ли, Малов, за какво, е нужна на Панкратов характеристиката?

Малов се надигна от мястото си — висок, широк, прегърбен, борец, облечен в сако. Той седеше до стената, почти до Саша, но Саша го забеляза едва сега.

— Знаех.

— Той разказа ли ти за какво е изключен?

— Разказа.

— Така ли ти разказа, както чу всичко тук?

— Точно така.

— И след всичко това ти му даде характеристиката?

— Да, след всичко това му я дадох.

— Как да разбираме постъпката ви, другарю Малов?

— Аз писах какво е било преди четири години.

— А може би той и тогава е мамил партията?

— Тогава той не мамеше партията, а мъкнеше на гръб боя.

— Каква боя?

— Ами такава — Малов посочи масата, — с каквато боядисват вашето сукно.

— Какво искаш да кажеш с това „вашето“? — пламна Столпер.

— Ами че с него е покрита масата ви.

— И какво следва от всичко това?

— Младеж, комсомолец, работеше, строеше завода. Какво трябваше да напиша? Както си беше, това написах.

— Било е едно, станало е друго — каза Столпер примирително, бащински, — ако Панкратов се беше обърнал само към тебе — то е едно, а когато един човек хуква от народен комисар при народен комисар, използва роднинските си връзки, е съвсем друго. Ей това не сте взели предвид, другарю Малов. Може и да не съм го взел предвид — упорито възрази Малов, — но аз съм виждал момчето в работата. И ми е трудно да повярвам, че е враг на партията.

— И по-стабилни хора са ставали врагове на партията — каза Столпер. — Да чуем Панкратов...

Саша стана. Изключват го, това е ясно. Всичко, което се каза тук, беше нелепо, но колкото повече се проточва делото, с толкова повече

обвинения се обкичва и той по никакъв начин не ще може да се измъкне от този омагьосан кръг. Не ще успее да ги разубеди. Нелепите епиграми, инцидентът с Азизян, Криворучко — ето ги фактите. Действува една неумолима сила. И все пак трябва да се защитава.

— Колкото до Криворучко — каза Саша, — на заседанието на бюрото аз разказах случая с лопатите.

— Какви лопати? — прекъсна го Столпер.

— За лопатите на строежа, склададжията го нямаше...

— Не ни баламосвайте! — кипна Столпер. — Отговаряйте: защо защитавахте Криворучко?

— Не съм го защитавал. Казах само, че наистина нямаше строителни материали.

— Значи не само лопати, не е имало и материали — позасмя се Столпер, — тъй да бяхте казали. Добре, продължавайте — добави той уморено, подчертавайки, че е безполезно да се задават въпроси на Саша — шикалкави.

— Аз не познавах Криворучко, никога в живота си не съм разговарял с него.

Столпер поклати глава, примлясна, но нищо не каза.

— А за преподавателя по счетоводна отчетност, той водеше занятията повърхностно.

— Марксизмът според вас значи нещо повърхностно? — Столпер гледаше Саша от упор.

— Не, но...

— Млъкнете, Панкратов, стига! — Столпер стана, подръпна гимнастърката си, тя му висеше като торба, както виси военната униформа на цивилен човек с тесни гърди и рамене. — Изслушахме ви. Не желаете да се разоръжите пред партията, и тук се опитвате да ни мамите. Свободен сте, вървете!

8.

На Нова година се събраха у Нина Иванова. Украшението на масата беше гъската със зеле, опечена от Варя, кой знае откъде се беше научила. И трябваше да се веселят до сутринта — нощем превозните средства не вървяха. А на сутринта — право на работа, първи януари беше обикновен работен ден.

В единствения фотьойл, праметнала крак връз крак, пушейки цигара, седеше Вика Марасевич, сестрата на Вадим. Дебелото лениво момиче, от онези, дето вечно питат „какво да правя?“, докато другите работят, бе се превърнало във висока, светлокоса, надменна госпожица. Такива мадами можеш да срещнеш в събота вечер в „Метропол“, а в неделя следобед — в „Национал“. Точно преди Нова година се скарала с приятеля си, затова се озовала тук — и го демонстрираше с целия си скучаещ вид.

Юра Шарок се опита да я развесели, започна да я ухажда, уж за да скрие отношенията си с Лена. Подобно поведение изглеждаше странно. Връзката им отдавна вече не беше тайна за никого, освен за Вадим Марасевич. Вадим още не познаваше жените и през ум не му минаваше, че между тях може да съществуват отношения, каквито самият той не бе изпитвал и които според него коренно преобразяват човека. У Лена той не бе забелязал такива промени.

Вадим бърбеше за какво ли не, от оправдаването на Димитров до постановката на „Мъртви души“ в МХАТ, от „новия курс“ на Рузвелт до смъртта на Луначарски в Ментона. Дори за всеизвестни неща Вадим умееше да говори така, сякаш единствен той разбира дълбоката им същина.

Преди да дойде тук, Юра Шарок си бе пийнал с баща си, беше оживен и безцеремонен. Вбесявал всички, като ухаждал Вика? Прекрасно! Тогава още повече ще я ухажда.

Варя си бе останала вкъщи уж заради гъската, не можела да я повери на Нина. Всъщност компанията на големите я привличаше повече от училищната. И Максим бе казал, че щял да доведе един свой

приятел, който танцувал румба. Сега този младичък курсант със странното име Серафим навиваше грамофона.

До Серафим стоеше тъжен Макс. Бе станало решителното им обяснение с Нина. Тя му бе отказала, дори не му бе дала надежда. Чувствуваше се потиснат и от неприятностите на Сашка — обичаше го, уважаваше го, прекланяше се пред него.

Каквото и да беше настроението на Саша, той не можеше да не дойде, трябваше да живее, както бе живял по-рано. Нова година е, той ще посрещне новата година.

И ето, седят около масата, покрита с бяла покривка. На почетното място — Нина, вдясно от нея — Максим, Саша, Варя, Серафим, отляво — Вадим, Лена, Юра и Вика. Всичко блести и святка, всичко е подредено, разнасят се вкусни, апетитни миризми, развихрят веселбата. Навън е мразовита нощ, а те са на топло, момичетата са с тънки чорапи и обувки с високи токчета. Планетата лети по неумолимия си път, звездният свят следва вечното си движение, а те посрещат хиляда деветстотин трийсет и четвъртата година от рождество Христово, имат водка, червено вино и ризлинг, така посрещнаха хиляда деветстотин трийсет и третата година, имат и сельодка със сос от горчица, и шунка от свободния магазин, така ще посрещнат и трийсет и пета, и трийсет и шеста, и трийсет и седма, и още много други години. Млади са, не могат да си представят нито смъртта, нито старостта, родени са не за смърт, не за старост, а за живот, за младост, за щастие.

— Изпращаме старата година — каза Вадим Марасевич, — тя беше една година от нашия живот. Както казват в Одеса, никой не е застлал пътя ни с рози. Но път, застлан с рози, не е път на живота. Пътят на истинския живот е обсипан с тръни...

Чу се биенето на часовника, всички заразместваха столовете, станаха, вдигнаха чашите си.

— Честита да ни е Новата година, за новото щастие ура! — викна Вадим.

Зазвънтяха чаши, чиниите с мезетата тръгнаха от ръка на ръка. Макс чевръсто режеше гъската.

— Майстор си! — каза Саша.

— Е, когато има гъска... — Юра подаде своята чиния.

— Максим, на мене кълка — Най-сетне се обади Вика.

— Другата — на мене! — Вадим обичаше да си похапне.
— Марасевичите ще заграбят всичко!
— Спрете Марасевичите! Вадим почука с ножа по чинията.
— Вдигам наздравица за Макс, надеждата на Червената армия!
— Макс! Максимушка! Не ме ощетявай, миличък!

— Другари, някой ми чопна вилицата!
Вадим отново почука с ножа по чинията.

— Да пием за Серафим, единствения ни гост, който също е надежда на Червената армия.

— За ваше здраве, младежо!
— Младостта не е порок, а е голяма свинщина!
— Серафим, къде е брат ти Георгий?!

Серафим се изчерви, стана, поклони се, попритеснен в тази шумна компания.

Вадим вдигна наздравица за Лена — нашата красавица, за Вика — и тя не е лоша, на никого не искаше да отстъпва арената тоя бърбивец Вадим.

— Да пием за училището! — предложи Максим.
— Браво на сантименталното хипопотамче! — обади се Юра.
Макс го погледна изпод вежди.

— Да се отречем и да отърсим?^[5]

— Аз подкрепям тоста на Макс — намеси се Вадим, — не бива да забравяме родното школо, алма матер, скъпите пепелища.

— За училището, единното и трудовото! — иронично възкликна Юра.

Сълзи и сополи! Но много важно! Щом искат да пият за училището, той ще пие, все му е едно за какво ще пие.

— Юра, излиза, сякаш ни правиш услуга, по-добре недей — забеляза Нина. Не й харесваше, че той ухаква Вика, не можеше да я понася, никой не бе я канил тук, възмущаваше се, че Шарок пренебрегва Лена.

Вадим заобиколи опасния риф.

— За Юрий Шарок, бъдещия генерален прокурор!

— Като ни приберат, да ни спасяваш, ей — добродушно добави Макс.

— А сега — Вадим избърса устните си със салфетка — за домакинята, за нашата Нина, сърцето, душата и мозъка на нашата

компания!

— Ниночка! Нинка!

— Е, тогава за двете домакини — Саша се обърна към Варя.

Слабичка, изящна, най-младата от тях, тя мълчеше от страх да не изтърси някоя глупост. Серафим правеше плахи опити да я заговори. Смущението му развеселяваше Саша, той също се обърна към нея, като опита да включи в разговора и Серафим. Варя отговори на драго сърце, извърна се към Саша и той видя отблизо нейните малайски очи, нежното ѝ лице.

Затрополяха столове, изместиха масата и всички станаха да танцуват. „Ах, очите черни ме плениха, не мога никога да ги забравя аз“ — пееше гласът от грамофона. Юра танцуваше с Вика, Вадим с Лена, Варя със Серафим. После към тях се присъединиха Макс и Нина.

Когато сменяха плочата, Саша каза:

— Момчета, дайте и на мен да потанцувам.

Покани Варя, почувствува гъвкавата ѝ фигурка, леката ѝ стъпка, радостта ѝ. И разбра: всичко, което дразнеше Нина — пудрата, парфюмите, тунелът, момчетиите — не е нещо страшно, просто е жадно любопитство на малка женичка, навлизаща в живота, в прекрасния свят, млад и светъл свят, от който сега болезнено го изтръгваха.

Кавгата избухна неочаквано. Юра и Вика излязоха в антрето и това вече вбеси Нина.

— Нали ви помолих да не вдигате шум. Имам съ-се-ди! — с пламнало от гняв лице каза тя. — Ама вие вземате ли от дума! Защо трябва да се свирате в антрето, като че тук мястото ви е малко.

— Е, стига де, какво толкова — усмихната възрази Лена. Беше ѝ неудобно: Нина подчерта и без това обидното поведение на Юра.

— Не се ядосвай — добродушно я посъветва Макс.

— Просто ме смайват с тяхното нахалство — все така нервирано продължи Нина. — Те ще си идат, а аз трябва да живея с тези хора.

— Хайде стига — каза Саша. Юра и Вика бяха неприятни и на него, но не искаше да става скандал.

Вадим се опита да обърне всичко на шега:

— Сестра ми рядко намира пътя до тоалетната.

Всички познаваха тези избухвания на сериозната Нина, те минаваха така бързо, както и пламваха. Пък и беше настъпил онзи

преломен час от новогодишната нощ, когато всички вече са уморени, сънливи и се дразнят от дреболии.

Юра седна до Лена, сложи ръка на рамото ѝ и студено каза:

— Поредната истерия на старата мома.

Юра изрече това спокойно, обмислено, с ръка върху рамото на Лена, сякаш подчертавайки, че техните отношения засягат само тях двамата. Не бяха моментно изтръгнали се думи.

— Мери си приказките, Шарок! — Саша го загледа изпод вежди. Сега имаше повод да си разчистят сметките. Именно майката на Юра бе казала на неговата, че е изключен от института, само и само първа да съобщи новината. Саша почувствува в това проява на недоброжелателност от страна на Юрка.

— Всички сме си пийнали... — примиряващо подзе Вадим.

— Аз отдавна знам какво си ти — продължи Саша. — Искаш и другите ли да зарадваш с това откритие?

Юра пребледня.

— Какво знаеш? Какво, кажи де!

— Не му е тук мястото и времето и не е интересно на всички!

— А откъде накъде ти ще избираш времето и мястото? Откъде накъде ти ще диктуваш? Все много нависоко хвърчиш. Ама ей го, че падна.

— Млъкни! — каза Макс.

— Непозволен удар — промърмори Вадим.

— Това засяга само мен — спокойно отговори Саша — и ни най-малко теб и твоите роднини. Моето мнение за тебе ли? Ти си дребен егоист и себелюбец. С това моята страна приключва дискусиата.

— А ти си гол крал — отвърна Юра, — генерал без армия. С това и моята страна приключва дискусиата. — Той стана. — Тръгваме, Лена!

— Лена! — извика я Саша.

— Какво? — Лена се обърна, с дружелюбната си усмивка опита да заглади конфликта.

— Не можа ли да си намериш по-голямо леке?

Лена пламна и побягна от стаята. Юра поспря на вратата, погледна Саша и излезе след нея.

— Не биваше така — примирително подхвърли Макс.

— Не обичам подлиците — мрачно отговори Саша.

Но му стана още по-тъжно. Не можа да се въздържи и развали
новогодишната нощ.

[5] „Отречёмся от старого мира, отряхнём его прах с наших
ног...“ — началото на руския текст на Марсилезата, написан от П.
Лавров. — Б.пр. ↑

9.

По-добре майка му да плачеше. Тя се вцепени, онемя, не питаше за подробностите. Със Саша се бе случила катастрофа — това беше важното.

Неподвижният ѝ поглед разкъсваше сърцето на Саша. Вечер тя четеше, без да вижда буквите, машинално обръщаше страниците, денем и нощем мислеше само за едно: до Саша няма мъж, тя не можа да запази семейството, нещастният им живот го травмира още от дете.

Павел Николаевич съобщи, че ще дойде веднага щом се освободи, след около месец и половина. Софя Александровна познаваше мъжа си — той разчиташе през този месец и половина всичко да се уреди без него. Питаше: „Нима Марк нищо не може да направи?“ Вечният му упрек към нейните роднини! Тя писа на Марк. Той отговори, че скоро ще пристигне за конгреса и се надява да помогне. Тези писма не я успокоиха, Саша беше все така беззащитен.

Софя Александровна започна да излиза задълго от къщи. Саша гледаше как тя минава през двора — дребничка, пълна, с побелели коси, самотна. Сам стопляше яденето за обед, понякога нямаше какво да стопли. Къде се губеше тя? Търсеше я по телефона у сестрите ѝ — не беше ходила у тях. Дали обикаля учрежденията, ходатайствува за него, търси влиятелни познати? Но тя нямаше такива познати, той много добре познаваше всички.

— Къде беше, къде се губиш?

Не отговаряше или нещо измисляше — никъде, разхождала се по Арбат, седяла на двора.

Саша също се разхождаше по Арбат, из познатите му от детинство улички, покрай старите богаташки къщи с колоните, гипсовите орнаменти, яркозелените покриви, с белите измазани фасади. На „Кривоарбатский 1“ на мястото на училищната площадка сега бе вдигнал къща архитектът Мелников, странно кръгло здание. В училището прозорците на мазите с басмените перденца все така светеха — както и преди, там живееше обслужващият персонал.

Саша си спомни как като отряден ръководител ходи с пионерите си на лагер в Рубльово. „На лагер тръгваме в Рубльово, за нас е всичко там готово, и кухня има, и легла, натам поели сме сега.“ Тогава стягаше дисциплината с желязна ръка, пионерите му имаха страха, не можеше да излезе наглава само с Костя Шабрин, сина на училищния дърводелец, палаво и непослушно хлапе. След поредната му беля Саша реши да го върне вкъщи.

Училищната готвачка тогава му каза:

— Не го връщай, Саша, баща му ще го убие.

Как тъй ще го убие? Никой няма право да убива. На Саша му беше жал за Костя, децата го молеха да отмени нареждането си, но това би означавало да подрони авторитета си.

Върнаха се от лагера, започнаха училище. Бащата на Костя нищо не каза на Саша, само веднъж се спря в коридора и го изглежда втренчено и продължително. Саша запомни за цял живот този поглед. Наистина колко жестоко и глупаво постъпи тогава. Интересите на колектива изискваха да има дисциплина, именно заради нея пожертвува той малкия Костя. Смяташе, че такова наказание ще бъде полезно за самия Костя. Помисли ли тогава как Костя ще застане пред баща си?

От малката уличка „Плотников“ той завиваше по „Могилцевский“, после по „Мьортвий“. Тук в голямата къща срещу датското посолство се намираше навремето Хамовническият районен комитет на комсомола, тук преди осем години го приеха комсомолец. Тогава носеше кожена куртка, презираше контетата, никога нищо не му се свидеше, освен книгите, пък и тях, щом ги прочетеше, ги подаряваше на библиотеката, дори се опита да създаде училищна комуна — въображението го повличаше в какви ли не посоки.

Защо това се случи именно с него? Дали не трябваше да се съгласи с мнението на мнозинството? Но Баулин, Лозгачов, Столпер все още не са мнозинството. Да пише на Сталин? Сталин разбира, че на страната са нужни специалисти, а не недоучени хлапаци, презира дърдорковците, а Азизян е дърдорко, Сталин не обича кариеристите, а Лозгачов е кариерист, мрази деспотите, а Баулин е деспот. Със своето чувство за хумор Сталин би оценил правилно тези невинни епиграми. Но е нескромно да се обръща към Сталин по личен въпрос.

Веднъж на връщане към къщи Саша видя майка си. Тя стоеше пред тунела към двора, чакаше някого.

Когато стигнаха заедно до техния вход, каза:

— Ти върви, аз ще се разходя още малко.

— Ще измръзнеш.

— Ще се разходя още малко — повтори тя и върху лицето ѝ се изписа упоритият заешки израз, който по-рано бе предвестник на скандал и скарване с баща му.

Друг път Саша я видя на Арбат. Тя бавно мина покрай тунела към техния двор, спря пред часовникарска работилница, престори се, че разглежда изложените на витрината часовници, върна се обратно, като пак се взираше в отдалечения край на улицата, стигна до аптеката, спря се, върна се обратно. Причаква, следи някого, както следеше баща му, когато мислеше, че той се среща с тяхната съседка Милица Петровна. Но баща му го няма, няма ги предполагаемите любовници, вече няма ревност, а тя отново е във властта на някаква натрапчива идея, гледа в една точка със същия напрегнат, упорит израз на лицето. После пресече улицата, както винаги с ниско наведена глава, без да се оглежда, в страха си да погледне напирещите към нея коли. Шофьорите рязко удряха спирачки, подаваха глави от кабините, псуваха, а тя, без да се оглежда и извърща, без да вдигне глава, бързаше да стигне до спасителния тротоар.

Попита я:

— Кого причакваш?

Тя се притесни, страхуваше се да каже нещо, на което Саша няма да повярва.

— Какво криеш от мен?

Тя го погледна с широко отворени от страх очи.

— Следят те. Той се изненада:

— Кой ме следи?

— Единият е с вързана ушанка, другият — дребничък, с касториново палто, третият — с подшити валенки, висок, злобен, трима са, следят те поред.

— Добре правят! Защо да ходят и тримата заедно? — засмя се Саша.

— Познавам всичките по физиономия — продължи тя, — мога да ги позная по гърба, по гласа. Застанах на опашка в хлебарницата и

оня с валенките спря след мен, не се извърщах, но знаех, че е там. Взех хляба, тръгнах си и той тръгна, но не взе хляб, стоеше след мен, за да ме посочи на другия, така се сменят. Вече разбраха, че ги познавам и щом се обърна, изчезват, скриват се в „Николский“, а после излизат от „Денежний“. Аз пък веднага тръгвам към „Денежний“, там го срещам, той се извърща, но аз знам, че е той.

— Кого тогава следят: мен или теб? — усмихна се Саша.

— Следят къщата ни. Кой идва, кой излиза, когато ти излизаш, с кого вървиш, с кого разговаряш. Веднъж на щанда за месо съм откъснала купон за риба, а той стои зад мен и ми казва: „Трябваше да откъснете четвъртия купон.“ Обърнах се, а той веднага застана гърбом към мен, познах го по касториновото палто.

— Така ти каза значи: трябваше да откъснете четвъртия? — съвсем се развесели Саша.

Тя кимаше в такт с думите си.

— И дежурният милиционер на Смоленския площад е с тях. Веднъж вървах след високия, той посочи с очи на милиционера някакъв или милиционерът отиде при този човек и му поиска документите, а високият тръгна в обратната посока, видя ме, изгледа ме злобно и после два дена го нямаше, а дребничкият каза, че началството го мъмрило.

— На кого каза?

— На мен. Той ми говори, когато стои зад гърба ми, та само аз да чуя. И ако се извърна, веднага застава гърбом. Вече не се извърщам, за да не го поставям в неудобно положение, нали няма право да говори с мен. Добре познавам гласа му.

Саша гледаше майка си ужасен. В живота им се промъква нещо страшно. Той отрасна в тази стая, всеки предмет тук е част от живота му; всичко това стои и ще стои на мястото си, но вече без него. Повлечен е във въртоп, който го тегли към дъното. И в тази минута мислеше единствено да не би въртопът да отнесе и майка му — това добро, най-скъпо за него същество.

— Веднъж почувствувах, че стои зад мен — продължи тя, — без да се обръщам, го попитах: „Ще арестувате ли Саша?“ Той премълча, нищо не отговори. Не издържах, обърнах се, той сложи пръст на устните си, отдръпна се заднишком и се скри в тълпата.

— Това е просто твоето болно въображение — каза Саша. — Никой не следи нито мен, нито теб, на кого сме потрябвали, хайде де, държавните престъпници! Направо е смешно! Ако трябваше да ме арестуват, отдавна да са ме арестували, защо ще си губят времето за таква идиотско следене. Освен това знай: ще ме възстановят. Но сега всички са заети с конгреса, не им е до мене, след конгреса ще разгледат въпроса ми. Изхвърли от главата си всичко останало. Не си трови живота, че и моя.

Тя мълчеше, загледана в една точка, прегърбена, клатеше глава, сякаш имаше тик. Колкото и да ѝ говореше Саша, колкото и да я убеждаваше, тя си знаеше нейното — всичко е точно така, както го разказва. Така било днес и вчера, и утре пак ще се повтори: тя ще излезе, ще види единия от тримата и ако е дежурен оня, дребничкият, той пак ще ѝ каже нещо, може би дори ще ѝ отговори дали ще арестуват Саша, или няма да го арестуват.

Онзи, дребничкият, с касториновото палто, пак не отговори на въпроса ѝ, погледна я със съчувствие и се извърна. Сега Софя Александровна очакваше нещо по-лошо. Всеки звук я караше да трепва, тишината ѝ изглеждаше зловеща. С часове стоеше пред вратата, ослушваше се в стъпките по стълбището или се качваше на перваза и гледаше кой върви по двора. Веднъж видя някакъв милиционер и обзета от страх, панически заснова из стаята. Милиционерът не дойде у тях, значи бе отишъл у съседите да разпитва за Саша. Никой няма да каже за него нещо лошо, но хората, без да помислят, причиняват злина на другите, вероятно смятат, че така я отпъждат от себе си.

Всички знаят за неприятностите на Саша, целият блок, всички съседни, сигурно всички са ги викали, у всички са ходили. Тя седеше на пейката в двора, под малката ламаринена козирка, преценяваше кой как минава, как я поглежда, как я поздравява.

Обадиха се от домоуправлението, казаха Саша да отиде там. Винаги се бе страхувала от домоуправлението, но отиде тя. Искана да се уточни стандартният документ за местоработата на Саша. Претекст! Тя познаваше домоуправителя Виктор Иванович Носов от двайсет години, помнеше как мъничкият Витка бе тичал из двора, познаваше и покойната му майка, и той познаваше добре и нея, и Саша. Сега почти

не я погледна, не попита защо Саша е станал товарач, след като е студент, значи всичко знаеше. И за довиждане ѝ кимна сухо. А служителката от паспортното изобщо не ѝ каза довиждане, престори се, че е заета.

Някакъв мъж се обади по телефона, търсеше Сергей Сергеевич, тя му каза, че тук не живее никакъв Сергей Сергеевич. След пет минути пак търсеха Сергей Сергеевич, но вече с друг глас. После телефонът пак звънна, но никой не се обади, тя чу в слушалката нечие дишане. Няколко пъти търсеха по телефона тяхната съседка Галя, по-рано не я търсеха толкова често. Галя говореше със заобикалки, двусмислено и когато затваряше, свеждаше очи и бързо си отиваше в стаята.

Милица Петровна, от която навремето бе ревнувала мъжа си и с която сега пак се бе сприятелила, обеща да помогне. На младини Милица бе имала влиятелни поклонници, а сега никого нямаше, на всички бе омръзнала. Но виж, Маргарита Артёмовна, старата арменка, с която често седяха заедно на пейката, спокойна, мъдра, сериозна жена, каза, че Саша трябва временно да напусне Москва, дори предложи той да замине при нейни роднини в Нахичеван.

Софя Александровна се вкопчи в тази мисъл. Не посмя сама да я сподели със Саша и помоли съседа Михаил Юриевич. Подобен съвет трябваше да излезе от мъж.

Михаил Юриевич, самотен ерген, интелигентен човек с пенсне, колекционираше книги и гравюри. Стаята му, претърпкана с албуми, папки, старинни мебели, беше навеки просмукана от прахта на дебелия томове, от миризми на боя, лепило и туш. Обикновено той показваше придобивките си на Саша — обичаше да си поприказва с него. Този ден се похвали с „Ад“ на Данте с илюстрациите на Доре. Вихрушка от хора се носеше из преизподнята, мъже, жени, деца, глави, ръце, нозе, вечният огън на желаня, страсти, изгарящи човечеството.

Освен Данте, Михаил Юриевич бе намерил издадения от Академията „Князът“ на Макиавели.

— Знам я тази книга — каза Саша, — разсъжденията за властта са наивни, нямат нищо общо с научните разбирания за нейната природа.

— Възможно е — уклончиво отговори Михаил Юриевич, — но във всяка епоха е полезно да се изучава историята на добрите и злите

начала, добрите начала не бива да се погават нито в името на голямото, нито в името на малкото. Извинете, Саша, че се намесвам, майка ви ми разказа вашите перипетии, обещавайте ми само да не ѝ се карате за това. Нали знаете, покритото мляко котки го не лочат. Защо не заминете при баща си или при вуйчо си?

— Да замина? — учуди се Саша. — Не виждам причини. Въпросът ми не може да се разглежда без мене. Мама се самонавива. Обикновена история, има много такива за съжаление. Искали да ме арестуват?! Изключено. Но дори да допуснем тази възможност, със същия успех могат да ме арестуват при татко или при вуйчо. В нелегалност ли да мина?

Той се засмя. Той, Саша Панкратов, да се крие от своите.

— Безусловно страховете на София Александровна са преувеличени — съгласи се Михаил Юриевич. — Но едно политическо дело има такава страна: с всяко обжалване въвличате в проблема все повече хора, инстанции, делото се разраства като лавина.

Саша изненадано погледна Михаил Юриевич. Този безпартиен, незанимаващ се с политика човек имаше точни съждения.

— Аз вярвам в партията — каза Саша — и нямам намерения да бягам от нея.

10.

Саша пристигна на Стария площад сутринта. На мястото на Китайгородската стена зееха мъртви ровове, под снега лежаха купчини древни тухли. Саша влезе в голямото удобно сиво здание — „Централна контролна комисия“, във вестибюла намери по указателя номера на кабинета на Солц и се качи на втория етаж.

В дългия коридор покрай стените бяха насядали мълчаливи хора, очакващи реда си. От кабинета на Солц излезе младеж с костюм от фино сукно, с бяла риза и вратовръзка. Саша сметна, че този човек е посетител и като видя, че никой от чакащите не става, отвори вратата.

В големия кабинет имаше две бюра: малко до вратата, секретарското, и огромно в дъното на кабинета, зад него седеше Солц — пълен, с чорлави бели коси, къс врат, месест нос и заешка устна, приличаше на прочутия шахматист Емануил Ласкер. До Солц бе застанал човек със заоблена фигура и безлична чиновническа физиономия, подаваше му документи за подпис.

Щом видя, че Солц е зает, Саша приседна на един стол до вратата. Солц го погледна, но беше силно късоглед и не видя кой точно бе влязъл, знаеше, че никой не може да влезе без разрешение, а щом бе влязъл и седнал, значи секретарят го бе пуснал и сигурно имаше защо. Чиновникът му подаваше документите. А тези документи бяха присъди по делата на партийни членове. Саша разбра това от кратките коментари на чиновника, който съобщаваше името на осъдения, партийния му стаж, члена от наказателния кодекс и размера на присъдата. Членовете, които той споменаваше, нищо не говореха на Саша. Солц подписваше документите мълчаливо, навъсено, долната му устна бе увиснала, лицето — изнурено и недоволено, сякаш той мислеше за съвсем друго, още по-неприятно от самите присъди, въз основа на които осъдените биваха изключвани от партията.

Саша се досети, че е попаднал тук случайно, не навреме, няма право да присъствува, но не можеше да стане и да излезе. Ако излезе, не се знае кога пак ще влезе тук и дали изобщо ще влезе. Едва сега

схвана, че хората в коридора очакват да ги приемат и сигурно чакат от месец.

Солц избухна неочаквано — бялата му глава се затресе, пръстите неспокойно засноваха по бюрото.

— Осем години за четирийсет метра кабел!

— Член двайсет и шести, точка „б“.

— Член, та член... За четирийсет метра кабел осем години!

Чиновникът се наведе към документите, прегледа небрежно текста. Физиономията му пак стана равнодушна. Материалът бе оформен правилно. И колкото и да викаше, Солц нямаше право да отмени присъдата.

Солц също знаеше, че няма право да отмени присъдата, осъденият трябва да бъде изключен от партията и той трябва да потвърди това изключване, а да излива яда си върху чиновника, е безсмислено.

Погледът му отново се спря върху Саша. Този седнал до вратата човек също го дразнеше: Кой е той? Защо е тук?...

В този момент в кабинета се върна секретарят, младежът със синия костюм от фино сукно, когото Саша бе взел за посетител. Беше опитен секретар, дълги години бе работил със Солц и веднага схвана: Солц е вбесен от някаква присъда, присъствието на външен човек в кабинета го дразни, а това момче е попаднало в кабинета поради негово недоглеждане, когато той отиде до бюфета да си купи цигари.

Солц насочи треперещия си пръст към Саша и попита:

— Какво иска другарят?

В бързия поглед на секретаря Саша прочете: „Казвай какво искаш, не се мотай!“ Саша стана.

— Изключиха ме от института...

— Какъв е пък сега тоя институт — закрещя Солц. — Отде накъде някакъв институт?! Защо всички идват при мен?

— От транспортния — каза Саша.

— Другарят е от транспортния институт — каза делово секретарят, — студент, изключили са го.

И полугласно добави:

— Иди при него.

— Изключиха ме от института за един стенвестник и за един конфликт на лекция по счетоводство — каза Саша и се приближи до

бюрото на Солц.

— Какъв стенвестник, какво счетоводство?! Какви ми ги приказвате?!

— Всичко бе квалифицирано като политическа диверсия.

Солц бе вперил очи в Саша, явно не разбираше какво изобщо става тук, защо този човек е влязъл в кабинета, слуша съдебните решения, разправя за някакъв стенвестник, за някакво счетоводство...

Чиновникът се поусмихна едва-едва, снизходително, от висотата на своята служебна самоувереност — на, ето какво става, когато хората пренебрегват установения ред за водене и оформяне на делата. Именно защото Солц не разбира този ред, някои довтасват направо при него, прескачайки куп инстанции.

Тази снизходителна усмивчица не убягна от вниманието на Солц. Като гледаше Саша изпод вежди, той неочаквано спокойно каза:

— Извикайте всички.

Саша не помръдна от мястото си.

— Какво стоите! — развика се Солц. — Вървете!

Саша отстъпи заднишком. Секретарят със знаци му обясни да отиде при него.

— Кого да извикаме? — полугласно попита той и сложи пред себе си лист с отпечатаните думи: „Партийна колегия на ЦКК на ВКП (б)“.

И едва тогава Саша схвана, че Солц вика всички, които имат връзка с неговото дело. За пръв път през тези месеци сърцето му трепна и на гърлото му заседна буца.

Секретарят го загледа очаквателно.

— Баулин, секретар на партийното бюро — започна Саша.

— Без длъжностите, без длъжностите — заприпира го секретарят, записвайки имената на листа.

— Глинска, Янсон, Руночкин... Колеги може ли?

— Казвай, не ме бави!

— Полужан, Ковальов, Позднякова — изреждаше Саша, а зад гърба му чиновникът пак загъгна имена и членове.

— Това ли са всички?

— Това са.

— За кога?

— Може ли за утре?

— Ще успееш ли да им съобщиш?

— Ще успея.

— Хуквай.

На вратата Саша се обърна. Солц го гледаше накокошинен.

„Партийната колегия ви моли да се явите на 17 януари т.г. в три часа при другаря Солц.“ И имената на повиканите. Само името на Саша липсваше, никой не го попита за него. Смешно е, но няма значение. Делото е спечелено. Саша не се съмняваше в това. Солц няма нужда от никакви инстанции, от никакви документи, от никакви решения. Извикайте всички! Само като си помислиш: ако не беше влязъл в кабинета, ако секретарят не беше принуден да поправи недоглеждането си, нищо нямаше да излезе. И тази чиновническа усмивчица, която вбеси Солц. А сега стана! Стана!

И все пак нещо го потискаше... Тези мълчаливи хора на пейките покрай стената, безмълвни, търпеливи, очакващи решаването на съдбите на техните близки. Диктатурата на пролетариата трябва да се защитава, безспорно е така! Но все пак в тези коридори въздухът е пропит с човешка мъка. И онзи осъден на осем години затвор заради четирийсет метра кабел. Дали Саша не изигра фатална роля в неговото дело, не си ли присвои неволно състраданието, предназначено за друг?

Но беше млад, толкова искаше да живее и се стремеше да мисли за себе си, за края на своите злощастия, а не за хората, насядали на пейките покрай мрачните служебни стени.

Глинска говореше по телефона, когато Саша, минал покрай секретаря, влезе в кабинета ѝ. Тя го погледна учудено, после уплашено, веднага го позна, захлупи с длан слушалката.

— Какво обичате?

Саша сложи пред нея писмото.

Тя го прочете, объркано промърмори:

— Защо мене? Идете при Баулин.

Изглеждаше много жалка.

— Подпишете се, моля!

— Защо, защо? Идете в партийния комитет — мънкаше Глинска.

— Възложено ми е да ви връча писмото. Подпишете се! Тя най-сетне затвори телефона, взе листа.

— Ходил си при Солц? — изведнъж, преминавайки на ти, попита тя.

— Ходих.

Тя загледа листа. Намесила се е партийната колегия на ЦКК... То се знае, в тази работа имат пръст Рязанов, Будягин, което трябваше да се очаква. И то непосредствено преди конгреса. Представи си как на конгреса същият този Солц или Ярославски, а може би и Рудзутак ще спомене в речта си случая с Панкратов като пример за бездушно отношение към един бъдещ млад специалист. Изключили го от последния курс, тя подписа заповедта. Да, подписа я, такова бе решението на партийното бюро. Но тя предупреждаваше Баулин: беше дошло писмо, забраняващо отсяването на студенти от последния курс. Не я послуша, сега да тегли последствията.

Тя погледна Саша, усмихна се.

— Ах, това ваше Седмо училище... Там са ви научили на разни стихчета и епиграмки...

Саша побутна листа към нея.

— Подпишете, моля.

— Ще дойда.

— Ако обичате, подпишете!

Тя се навъси и се подписа срещу името си.

Баулин прочете писмото, язвително се усмихна.

— Много нависоко хвърчиш, да не паднеш?

И се подписа с такъв оскърбен вид, сякаш Саша му бе нанесъл лична обида.

Янсон погледна Саша иззад дебелите стъкла на очилата си, в очите му се мярна надежда, попита на кой етаж е кабинетът на Солц.

В групата си запредаваха листа от ръка на ръка.

— Ще им затреперят мартинките — зарадва се Руночкин. — Ковалъов, сега ще се каеш ли?

— Браво на тебе, Сашка — каза Позднякова.

Плахата Роза Полужан тихо попита:

— Победа ли?

Солц явно беше забравил за Саша. С недоумение загледа как в кабинета му влизат осем души и си помисли, че е свикал някакво съвещание. Но на календара нищо такова не беше записано.

Глинска му подаде ръка, бяха се запознавали, Солц я позна, понадигна се с тромава галантност. Разбра се, че е съвсем нисичък.

— По делото в транспортния институт — съобщи секретарят.

Това нищо не говореше на Солц, той не познаваше делото в транспортния институт, а нали беше късоглед, не позна и Саша. И все пак с привичен жест покани всички да седнат.

Глинска разгърна пред Солц стенвестника. Той непрекъснато се навиваше на руло, затова Глинска го притисна в краищата с тежкото преспапие и с масивната чаша за моливи. Солц слисано следеше действията ѝ.

— Ето ги епиграмите — каза Глинска.

Солц се наведе над вестника, присви късогледите си очи.

*Пържолка най-тлъста, паница ориз —
ще са паметник чуден, умре ли Борис.*

Той вдигна очи, не разбираше защо са тук тези епиграми. И тогава видя Саша, който го гледаше напрегнато. Едва тогава Солц си спомни вчерашния младеж, седнал в кабинета му... Отново прочете епиграмата, навъси се.

— Къде виждате тук контрареволуция?

— Епиграмите са няколко — отговори Глинска.

Солц отново се наведе над листа.

*Упорен труд — такваз е модата,
а той, оригиналът смел,
пак губи дневник сред природата
и всичко знай, макар не чел.*

— Броят е посветен на шестнайсетгодишнината на Октомврийската революция — каза Баулин.

Солц огледа всички с присвити, късогледни очи, опита да разбере на кого принадлежи този глас. Пред него седяха хубавичката руса

Надя, Саша, дребничкият, изкривен Руночкин, уплашената Роза, притесненият Ковальов.

— Октомврийската революция не е отменяла епиграмите — сурово отвърна Солц.

— Те са поставени под портретите на ударниците — не отстъпваше Баулин.

Сега вече Солц видя кой спори с него.

— По-рано са били забранени само епиграмите за височайши особи... И пак са ги писали.

— Трудът бил „на мода“ — нима това е правилно? — упорствуваше Баулин.

— Трудът, та трудът! — Лицето на Солц се разкриви. — Буржоазните конституции също започват с думи за труда. Важното е какъв е трудът и в името на какво се полага. Какво в тази епиграма говори против труда?

— Вижте сега...

— Виждам, че прекършвате младежки съдби! — Солц посочи с широк жест насядалите пред него младежи. — Виждам как ги тормозите. Именно за тях Илич каза: „Вие ще живеете при комунизма.“ А какъв комунизъм им предлагате вие?! Изхвърлили сте го от института, къде да иде сега? Хамалин ли да стане?

— Той работи именно като хамалин — обади се Янсон.

— Ние сме го изучили, той е наш бъдещ съветски специалист. А вие го изхвърляте на улицата. Защо? Заради епиграмите? Младостта има свои права. И нейното първо право е да се смее.

И отново с тромава галантност се обърна към Глинска.

— На техните години и ние се смеехме. Сега се смеят те, и слава богу! Щом младите се смеят, значи всичко е добре, значи те са с нас. А вие им запушвате устата! Написали си един за друг епиграми... За кого да пишат? За мене ли? Те не ме познават. На кого тогава да се смеят?

— Изключването е утвърдено от Районния комитет — предупреди Баулин.

— Утвърдено, та утвърдено! — Солц поморавя. — Много бързо ги вършите тия работи, гледам!

Глинска, която тук се чувствуваше много по-уверена, отколкото в института, с примирителен тон попита:

— Как да постъпим?

— Ще го възстановите! — мрачно и решително отговори Солц.

11.

Младежите излязоха на улицата.

Руночкин хитро изви очи.

— Трябва да го полеем.

— Аз съм „за“ — радостно се съгласи Надя.

— Ще ходя да свърша една работа — отказа Роза.

— Всъщност и аз трябва да тръгвам — каза тъжният Ковальов.

— Много здраве на Лозгачов — иронично го напъти Руночкин.

Двете момчета имаха няколко рубли, Надя също.

— Да отскочим до нас, ще увеличим капиталите — предложи Саша.

Вкъщи той прегърна и целуна майка си.

— Запознай се! Възстановиха ни... Ура! Софя Александровна се разплака.

— И таз добра! — каза Саша.

Тя изтри сълзите си, усмихна се. И въпреки това сърцето ѝ беше изпълнено с тревога.

— Търси те Нина.

— Ще минем да я вземем.

Нина я нямаше вкъщи. В коридора Варя говореше по телефона.

Саша сложи ръка на вилоката.

— Обличай се!

— Къде отиваме? — тя любопитно огледа хубавичката Надя.

— Ще гуляем.

Бързо се мръкваше, уличните лампи светнаха. Саша обичаше здрачения зимен, деен Арбат, последното му оживление. Всичко е наред, всичко е на мястото си. Той крачи по Арбат, както е крачил винаги, онова свърши.

На ъгъла на „Афанасиевский“ срещнаха Вадим, той беше облечен с еленово кожухче, с якутски калпак с дълги чак до кръста пухкави уши.

— Покорителю на Арктика! Хайде с нас!

— Ще поливаме нещо май? — веднага се сети Вадим.

— Именно.

— Да идем във „Въженцето“, чудно място — предложи Вадим, поглеждайки Надя.

— Нина ще ни търси тук.

Те слязоха по стръмната стълба в „Арбатски зимник“, нисък, разделен от дебели квадратни колони, и намериха свободна маса в дъното. Миришеше на кухня, на разлята бира, кръчмарските миризми на полуресторант полупивница. Мъждиво светеха грозноватите аплици, окачени косо по ниските извивки на сводовете. На подиума стърчеше контрабас в калъф, на стола беше оставен саксофон — музикантите вече бяха дошли.

Саша подаде през масата менюто.

— Какво ще поръчаме?

— Колко е скъпо — въздъхна Надя.

— По един силаж и по едно земетресение — предложи Руночкин.

— Дошли сме не за салата и за пача — възрази Саша.

— Единственото, заради което хората идват тук, е кафето с ликьор „какао шоа“ — съобщи Вадим със самочувствието на ресторантски лъв.

На съседната маса над синьото пламъче на спиртник бе поставен кафеник и двама изконтени типове посрѣбваха от мънички чашчици кафе с ликьор.

— Ние сме гладни — каза Саша. — Варя, какво искаш да ядеш?

— Бьоф-строганов.

Поръчаха бутилка водка за момчетата, бутилка вино за момичетата и на всички по един бьоф-строганов.

— По на сметка е да се поръчват различни ястия — обади се Вадим.

— А ето я и Нина — полугласно, сякаш на себе си избъбри Варя, която бе седнала с лице към вратата.

— Сврели сте се чак в ъгъла... — оживено подхвана Нина, приближавайки към масата. — Сашенка, честито! — Тя го целуна. — Щом прочетох бележката ти, всичко разбрах. Пък и не съм се съмнявала — погледът ѝ се спря върху Варя, — и ти си тук, значи...

— И аз съм тук.

— Жалко, че Макс не знае — продължи Нина, докато се настаняваше между Вадим и Руночкин.

Гръмна оркестърът... „Ах, лимончета, вие, лимончета, растете си на Соня на балкончето...“ Келнерите се разтичаха по-бързо по тесните пътечки между масите.

— Солц е човек — каза Руночкин.

— Само че е ужасно нервен — добави Надя.

Дъвчейки месото, Вадим избъбри:

— Саша мина през огъня на страданията. А без страдания...

— Мразя страдалците — прекъсна го Саша.

— Перифразирам Прудон. — Вадим продължаваше да се прави на интересен пред Надя. — След потисниците най-много мразя потиснатите. Но има случаи... Например този...

Той извъртя очи към съседната маса. При контетата вече седеше дама с красиво изпито лице.

— Социално зло — каза Нина.

— А може би — патологично явление — възрази Вадим.

— Нито е патология, нито е социология, ами е обикновена проституция — каза Саша. — Не ме интересува защо си вади хляба по този начин, не желая да се замислям за нейната психика. Ето Нина, Варя, Надя — тях съм готов да ги обичам, уважавам, почитам. Човекът има морал, това го отличава от животното. И неговата жизнена функция не е страданието.

Пригласяйки на оркестъра, Варя тихичко заприпява:

— „Ние те обичахме, нежна и наивна... Искаше да бъде всеки само с теб.“

— Защо толкова обичат уличните песни? — попита Вадим. И сам си отговори: — Мурка умира, горкото момче е забравено, изоставено и никой няма да научи къде е гробът му студен. Човекът страда — ето смисъла на всичко.

— Недей, че ми се гади — прекъсна го Саша.

Вадим обидено изду устни.

— Е де, то бива нетърпимост, ама чак пък толкова.

— Не се обиждай — каза Саша, — не съм искал да те обидя. Но за тебе е абстракция, а мен това ме прегазя. Сега да си преброим ресурсите, може пък да ни стигнат за още една бутилка.

Парите щяха да стигнат за още една бутилка за момчетата и за сладолед за момичетата.

— Само да не бързаме — предупреди Вадим, — да си я пием цялата вечер.

— Варя, утре си на училище — напомни Нина.

— Искам да послушам музика.

— Остави я на мира — каза Саша, — нека поседи.

Искаше му се да достави удоволствие на Варя. И самият той беше щастлив. Не беше най-важното, че доказа на всички. Той беше защитил нещо много по-значително, беше запазил вярата на тези младежи. Повече от когато и да било сега го измъчваше мисълта за незащитеността на хората. На негово място Руночкин щеше да зареже всичко и да замине. Надя Позднякова щеше да си поплаче и също да замине. Ако Вадим попаднеше в такава ситуация, веднага щеше да се прекърши.

И само Варя не придаваше особено значение на неговата история. Ако я бяха изключили от училище, тя само щеше да се радва. Сега седи до него в ресторант, тази кръчма за нея е прекрасно място и тези младежи с „чарлстоните“, оркестрантите на подиума, саксофонистът, издул бузи, барабанистът, жонглиращ в забрава с палките — всичко е прекрасно за Варя. Двама пияни вече закачаха мадамата от съседната маса, а контетата се бяха уплашили, не можеха да я защитят. Мадамата псуваше, плачеше, келнерът заплашваше, че ще я изгони.

— Мераклиите тръгнаха на лов — черните очи на Саша се присвиха.

— Не се намесвай — предупреди го Вадим и тутакси се отдръпна, понеже знаеше, че е невъзможно да удържиш Саша.

Саша стана, приведе се и разкърши рамене, приближи до съседната маса, мрачно се усмихна.

— Май ще е по-добре да не се закачате, а? — Той умееше да бие и биеше лошо.

Две тлъсти нахални мутри, люлякови ризи, единият с плъстени ботушки, другият със свръхширок клоширан панталон, кучи синове, хулигани.

Оня с ботушите пренебрежително оттикна Саша с ръка, вторият се вмъкна помежду им, уж да ги разтърве.

— Я недейте, момчета!

Но Саша познаваше и тази хватка: именно оня, който ги разтървава, пръв ще го удари. И му нанесе къс, бърз удар, който те кара да се превиеш одве, да се хванеш за корема и да гълташ въздух с отворена уста. Саша се извърна към втория, но оня отстъпи една крачка, блъсна масата, издрънчаха чинии, мадамата се разпищя, контетата станаха от столовете си... Саксофонистът ги попоглеждаше, както издуваше бузи, пианистът се обърна, но пръстите му продължаваха да сноват по клавишите, барабанистът жонглираше с палките... „Хау ду ю ду, мистър Браун... Хау ду ю, ду ю, ду ю, ду!...“ Оркестърът свиреше, всичко е наред, граждани, танцуйте фокстрот и танго, пийте кафе с ликьор „какао шоа“, не обръщайте внимание, малко недоразумение — ето вече свърши... Ботушите и клошираните панталони си отиват на масата, седна на мястото си черноокият, седна и другият, кривогледият, дето също искаше да се включи в сбиването, контетата платиха и си тръгнаха с мадамата, келнерът вече изтръсква покривката от тяхната маса... Всичко е наред, граждани!

— Ще изчакат да излезем и там ще напират да се бием — каза Вадим.

— Май те хвана шубето! — засмя се Нина.

Саша беше спокоен, когато се биеше, а сега изпадна в нервна треска и се мъчеше да се съвземе.

— Варя, хайде да потанцуваме...

Оркестърът свиреше бавен валс. „Рамона, навеки моя ще си ти...“ Саша пристъпваше с Варя по тясната площадка пред оркестъра и чувствуваше погледите, насочени към него. Чудо голямо, да си мислят каквото щат! Поглеждаха го и онези двамата, да гледат, много важно! Той танцува английш валс... „Рамона, навеки моя ще си ти...“ Танцува с хубавото момиче Варенка... Тя го гледа, усмихва се, възхищава се на него, на постъпката му, той се държа като герой на улицата, защити леката жена, която преди това бе укорявал. Варя го чувствуваше някак свой, като нея е, само се прави на съзнателен, както и тя се преструва в училище на примерна ученичка. Тя го гледа, усмихва се, притиска се до него. Плаче оркестърът, ридае саксофонът, палките на барабаниста замират във въздуха, пианистът се е привел над клавишите... „Където и да скитах в пролетта цъфтяща, сънувах дивен сън, че ти си с мен.“

- Браво, добре танцуваш — каза Саша.
- Хайде да идем вдругиден на пързалката — предложи Варя.
- Защо именно вдругиден?
- Събота е, ще има музика. Нали караш кънки?
- Карах някога.
- Ще идем ли?
- Аз дори не знам къде ми са кънките.

12.

„Предвид обстоятелството, че Панкратов призна грешките си, да бъде възстановен в института и да се накаже със строго мъмрене.“

Празник не се получи. Изключването му разбуни духовете, възстановяването му не развълнува никого. Само Криворучко, когато подписваше новата студентска карта на Саша, каза:

— Радвам се за тебе.

Толкова страховит преди, сега той изглеждаше смачкан — самотен човек, прекарващ последните си дни в своя кабинет.

— Вие как сте? — попита Саша. Криворучко кимна към купчината папки в къта.

— Предавам работата.

Извади печата от чекмеджето на огромното писалище. Студентите наричаха това писалище палуба. Те често ходеха при Криворучко, от него зависеха стипендиите, общежитието, купоните за продукти и облекло.

— Между другото, с твоя вуйчо се познаваме. Били сме в една партийна организация. Отдавна, около двайсет и трета година. Как е той със здравето?

— Добре е.

— Предай му много поздравя, когато го видиш.

Саша се срамуваше от своя късмет, бе се измъкнал, а Криворучко не можа.

— Вие защо не се обърнете към другаря Солц?

— Солц е безсилен по моето дело. То зависи от друг... Без да поглежда Саша, сякаш на себе си, той добави:

— Този готвач ще готви лютивви гозби.

И се навъси. Саша разбра кой готвач има предвид той. После Саша отиде при Лозгачов. Лозгачов се усмихна така, сякаш се радваше на неговия успех.

— Ходи ли при Криворучко?

Знаеше, че Саша е ходил при Криворучко, и все пак попита.

— Оформих си картата и пропуска — отговори Саша. Влезе Баулин, чу отговора на Саша, сухо попита Лозгачов:

— Нима печатът е при Криворучко?

— Новият идва на работа от понеделник.

— Тя можеше да вземе печата при себе си.

Лозгачов сви рамене, искаше да каже, че Глинска се смята за твърде високопоставено лице, за да удря печати.

Продължават да се занимават със своите работи, със своите интриги, сякаш нищо не се е случило, без да изпитват чувство на вина или угризения на съвестта: тогава трябваше така, а сега, когато го възстановиха, може и другояче... И Саша трябва да се държи другояче...

Говорят присмехулно за Глинска пред него, не крият враждебността си към нея — нима подобна откровеност не говори за доверие?...

Всичко това означаваше: „И ти, Панкратов, трябва да се държиш другояче. Сега си бит, втори път няма да се измъкнеш. Солц е далече, а ние сме близо, дръж се за нас. Младо и неопитно момче си, не си закален, затова сгреси, ние разбираме, на всеки може да се случи. Сега знаеш какво представлява Криворучко, бий го заедно с нас. Взаимно доверие се поражда само там, където има общи врагове. «Каж ми кои са приятелите ти!» — това оstarя! «Каж ми кои са враговете ти и ще ти кажа кой си» — така стои въпросът сега!“

— Оплака ли ти се Криворучко? — попита Лозгачов.

Защо да си има работа с тях? Нали все пак не той, а те са победените, не на него, а на тях им натриха носовете. Да не забравят това.

— Защо ще се оплаква на мене, аз не съм партийна колегия. Лозгачов поощрително се засмя.

— Все пак сте другари по нещастие.

— „Другари“ ли? — насмешливо повтори Саша. — Но нали него още не са го възстановили.

В мрачния поглед на Баулин Саша почувствува желание да го предпази. Но този поглед само го предизвика. От какво го предпазва? Да не го изключат пак? Къси им са ръцете! Опариха се, а искат да изглеждат победители. Да знаеш, не Солц ти прости, прости ти

партията. А понеже именно ние сме партията, значи ние сме ти простили... Не, другарчета, все още не представлявате цялата партия!

Лозгачов го погледна с подигравателно любопитство.

— Смяташ ли, че ще възстановят Криворучко?

— Мен ме възстановиха.

— Ти си друго, ти допусна грешка, а Криворучко е закоравял...

— Него навремето са го изключвали за политически грешки и пак са го възстановили, какво остава за общезжитията...

— Охо, това е нещо ново — отпусна се в креслото и се втренчи в Саша Баулин, — по-рано ти не говореше такива неща.

— По-рано не ме питахте, а сега ме питате.

— По-рано ти се разграничаваше от Криворучко — продължи Баулин: — „Не знам, не го познавам, и две думи не сме разменили“.

— И сега повтарям: Не знам, не го познавам, и две думи не сме разменили.

— Така ли? — Гласът на Баулин прозвуча зловещо.

— Не си прав, Панкратов — намеси се Лозгачов, — партията трябва да прочиства редиците си...

Саша го прекъсна:

— Преди всичко от карьеристите.

— Кого имаш предвид? — навъси се Лозгачов.

— Карьеристите изобщо, никого конкретно.

— Не, ще прощаваш — Лозгачов поклати глава, — партията прочиства редиците си от идейно неустойчиви, от политически враждебни елементи, а ти разправяш: трябва преди всичко от карьеристите. Безспорно трябва. Но защо е това противопоставяне?

Монотонният фалшив глас на Лозгачов, неговото студено лице, тъпата ограниченост на назубрените му формулировки дразнеха Саша.

— Хайде да не си лепим етикетчета, другарю Лозгачов! Вече се поупражнявахте в тази дейност. Аз смятам така: един карьерист нанася на партията повече вреда, отколкото всички грешки на стария болшевик Криворучко. Криворучко ги е допускал и същевременно е милееел за делото на партията, а на карьериста са му скъпи само собствената му кожа и собственото му кресло.

Настъпи мълчание.

После Баулин бавно произнесе:

— Лошо резюмираш, Панкратов.

— Толкова мога аз — отговори Саша.

Те, разбира се, ще извъртят, ще изопачат думите му. Саша разбра това още щом затвори вратата на кабинета на Лозгачов.

Намери пред кого да говори откровено! Не че го е страх от тях. Но беше глупаво.

В аудиторията Саша седна на своето място, името му дори не бе зачеркнато от дневника. И все пак не му се вярваше, че всичко бе свършило. Цялата история със Солц му изглеждаше нереална. Реалното бе институтът, Баулин, Лозгачов, оклюманият Криворучко...

Пое за вкъщи с препълнения трамвай. Навън бързо се мръкваше — ранна, мрачна зимна вечер. Срещу него седеше раздърпан дребничък селянин с рядка рижава брадица, краищата на ушанката му висяха върху окъсаното кожухче. С грамадните си подшити валенки той стискаше чувал, друг чувал беше сложен на скамейката, неугледните селски чували, натъпкани с нещо твърдо и остро, пречеха на всички в тесния вагон. Той неспокойно се озърташе, питаше къде трябва да слезе, макар че кондукторката беше му обещала да го предупреди. Но в дълбините на неговия търсец поглед Саша долавяше нещо сурово, дори жестоко. У дома си този плах селяк сигурно беше съвсем друг. Мисълта колко се променя човек в различни условия Саша си записа на корицата на тетрадката по мостове и пътни съоръжения, та вкъщи да я препише в дневника си, който ту започваше, ту изоставяше, но сега твърдо реши да си води.

13.

Късно вечерта, когато Саша вече си легаше, неочаквано се обади Катя.

Както и преди, отначало слушалката мълчеше, после телефонът даде свободно и след малко отново иззвъня.

— Катя, ти ли си?

— Не ме ли позна? — Гласът ѝ се чуваше отдалече, сякаш се обаждаше от извънградски автомат.

— Как да те позная, като мълчиш?

— Мълчала съм... Мога ли да се развикам тук? Как си?

— Живея, спомням си за тебе.

— Спомнял си... Малко ли момичета има?

— Разбяхаха се моите момичета. Ти как си?

— Как, как... Маруся се е затъжила за тебе, спомняш ли си Маруся?... Влюбила се е в тебе, доведи го, вика, твой черноокия.

— Аз съм готов. Кога ще идем?

— Ще идем... Виж го ти какво му се дощяло, аз съм омъжена жена.

— Омъжи ли се за твой механик?

— Механик... Техник-механик, специалист по джобовете.

— Да не си си пийнала?

— Ти да си ме черпил случайно?

— Кога ще се видим?

— Че къде пък ще се видим? Трийсет градуса е, ще ти измръзнат карантите.

— Ама нали Маруся ни чакала.

— Чака ни тя... Мъжът ѝ пристигна. Добре де, ела на Девичка.

— А къде ще идем?

— Там, където няма да питаш „къде“...

— Значи утре на Девичка. В шест, в седем?

— Ха, как пък не съм хукнала в шест...

Ето че Катя се обади, върна се. И желанието, което винаги бе изпитвал към нея, отново го завладя, пък и не беше угасвало. Бяха се

виждали през септември или през октомври, сега беше януари — четири месеца. Тя, разбира се, не се е омъжила, мъжът на Маруся не се е върнал и именно у Маруся ще идат утре, затова Катя бе заговорила за нея. Все със заобикалки говори, странно момиче!

Мислеше за нея в леглото и колкото повече мислеше, толкова повече я желаше. Утре ще целува сухите ѝ устни, ще я прегръща и тази мисъл дълго не го остави да заспи.

Звънецът, ясно прозвучал в антрето, веднага го събуди. Минаваше един, сигурно току-що беше задрямал. Звъненето се повтори настойчиво и уверено. Саша излезе в антрето по гащета и фланелка, свали верижката.

— Кой е?

— От домоуправлението.

Саша позна гласа на портиера Василий Петрович и завъртя ключа.

На вратата бе застанал Василий Петрович, зад него непознат младеж с палто и шапка и двама червеноармейци в шинели с малинови петлици. Като отмести отначало Василий Петрович, после Саша, младежът влезе в апартамента, единият червеноармеец остана на входа, другият последва Василий Петрович в кухнята и застана пред задния вход.

— Панкратов?

— Да.

— Александър Павлович?

— Да.

Без да откъсва от Саша напрегнат поглед, младежът му подаде заповед за обиск и арестуване на гражданина Александър Павлович Панкратов, постоянно местожителство Арбат...

Влязоха в стаята на Саша.

— Документите!

Саша извади от джоба на самото си, метнато на облегалката на един стол, паспорта и студентската си карта. Младежът внимателно ги прегледа и ги остави на края на масата.

— Оръжие?

— Нямам оръжие.

Младежът кимна към вратата на стаята на майка му.

— Кой е там?

— Стаята на майка ми.

— Събудете я.

Саша си обу панталона, облече ризата, обу си чорапите и обувките. Оперативният работник стоеше с палтото и шапката, докато чакаше Саша да се облече. Саша стана, отвори вратата внимателно, за да не събуди отведнъж майка си, да не я уплаши.

Майка му седеше на леглото прегърбена, придържайки нощницата на гърдите си, бялата коса падаше върху челото и очите ѝ и тя се взираше с кос, неподвижен поглед в оперативния работник, който влезе след Саша.

— Мамо, не се тревожи... Ще правят обиск при мен. Това е недоразумение. Всичко ще се изясни. Лежи си спокойно.

Косо, изпод вежди, тя се взираше покрай Саша в онзи, непознатия, застанал на вратата.

— Хайде, мамичко, нали ти казах, това е недоразумение, успокой се, моля ти се, лежи си.

На връщане към своята стая той понечи да затвори вратата, но оперативният работник я задържа с ръка: вратата трябвало да остане отворена. Оперативният работник е просто технически изпълнител, безполезно беше да спори и протестира. Трябваше да бъде уверен, весел, само така можеше да успокои майка си.

— Какво смятате да търсите, може би сам ще ви го дам?

Оперативният работник свали палтото, шапката си, окачи ги в ъгъла. Беше облечен в тъмносин костюм и тъмна риза с вратовръзка, обикновен младеж, започнал да напълнява, такива често можеш да видиш в канцелариите.

На бюрото бяха натрупани институтски тетрадки, конспекти, учебници. Оперативният работник ги вземаше, прелистваше, хвърляше по един поглед върху страниците и ги нареждаше на спретната купчинка.

Вниманието му привлече изречението, което си бе записал днес. Саша на тетрадката по мостове и пътни съоръжения: „Селянин ѝ трамвая, объркан, жалък, а вкъщи властен и деспотичен!“

Тетрадката бе поставена до паспорта и студентската карта.

В чекмеджетата на бюрото имаше документи, снимки, писма. Оперативният работник се интересува не от съдържанието на писмата, а от кого са написани. И ако не можеше да разчете подписа,

питаше. Саша отговаряше кратко. Оперативният работник отделяше писмата вдясно, те не му трябваха. Актовете за раждане, дипломата от гимназията, документите от работата му и другите документи си останаха на мястото, комсомолската и профсъюзната книжка бяха поставени вляво.

— Защо вземате комсомолската ми книжка?

— Засега нищо не вземам.

Детските и училищните снимки също не привлякоха вниманието му, интересуваха го само онези, на които имаше възрастни. И той отново питаше: кой е този, ами този?

Майка му стана. Саша чу скърцането на леглото, тътренето на чехлите, тропването на вратичката на гардероба, където беше окачен пеньоарът ѝ. Но тя излезе не по пеньоар, а с рокля, набързо облечена върху нощницата. С нажалена усмивка тя приближи до Саша, прокара трепереща ръка по косата му.

— Гражданко, останете в стаята си — каза оперативният работник.

В гласа му прозвуча служебната категоричност, която винаги я плашеше, беше направила нещо, което можеше да навреди на сина ѝ. Софя Александровна уплашено, начесто и ситно закима.

— А защо не ни наредите всички да легнем на пода? — иронично се позасмя Саша.

Както преглеждаше книгите на рафта, оперативният работник учудено се поизвърна и нищо не каза.

— Постой оттатък — каза Саша на майка си.

Майка му още по начесто закима и като погледна със страх широкия гръб на оперативния работник, се прибра в стаята си.

Знаят ли те за Солц? Не знаят, инак нямаше да посмеят да дойдат. Някакво зъбно колелце в машината не се е завъртяло. Как да не те е яд? Това недоразумение ще усложни много неща.

Оперативният работник му нареди да отвори шкафа, да извади всичко от джобовете на самото си, там беше тефтерчето му с адресите и телефоните, то също бе заделено на бюрото. За да провери дали е огледал всичко, оперативният работник обгърна с поглед стаята, видя зад дивана един куфар, нареди му да го отвори — куфарът беше празен. Този човек изпълнява задълженията си, той е усърден и добросъвестен чиновник. Ако Саша беше на негово място, ако

партията го пратеше в органите на ГПУ, ако му възложеха да направи обиск, да арестува някого, той щеше да свърши всичко точно така, макар човекът, при когото са го пратили, да не е виновен в нищо — в такава работа грешките са неизбежни. Трябва да надвие личната си обида, той ще докаже невинността си, както я доказа в ЦКК. Затова нека човекът си върши работата.

— Да идем в другата стая.

Майка му се бе облакътвила на капака на скрина, свряла ръце в бялата си коса, косо поглеждаше вратата.

— Другарят иска да огледа твоята стая. Ти седни, мамо.

Но тя остана в същата поза и само малко се отдръпна, когато оперативният работник приближи.

На скрина бяха поставени снимките на Саша, на Марк, на сестрите на майка му.

— Кой е този?

— Брат ми, Марк Александрович Рязанов.

Нека знае, че брат ѝ е прочутият Рязанов, Саша е негов племенник, тя през цялото време бе мислила как да каже това, тогава те ще прекратят обиска и няма да арестуват Саша. Цялата страна познава Марк, познава го и Сталин. И с жална усмивка додаде:

— А това е Сашенка като малък.

Оперативният работник се намръщи, взе снимката на Марк, освободи я от рамката и я погледна откъм гърба — нямаше никакъв надпис. И върна всичко на скрина: снимката, рамката, стъклото, картоната. Софя Александровна се отпусна в креслото и изстена, като захлупи лицето си с ръце.

Оперативният работник ровеше из извадените чекмеджета на скрина. Бельото излъчваше свежа миризма на пране, то миришеше така, когато майката застилаше дивана на Саша.

— Нали обискирате мен — каза Саша.

— Вие сте едно семейство — отговори оперативният работник.

Върнаха се в стаята на Саша. След тях излезе Софя Александровна — обискът беше свършил и не я накараха да се прибере. Мисълта, че ще отведат Саша, я извади от вцепенението, тя се залута, не знаеше какво да прави: ту приближаваше до Саша, ту следеше с поглед оперативния работник. Той пишеше на бюрото протокола от обиска. На еди коя си дата у еди кого си във връзка със

заповед номер еди кой си... Иззет е паспорт, номера му; профсъюзна книжка, номера ѝ; комсомолска книжка, номера; студентска карта, номера; тефтерче. Поддържа тетрадката „Мостове и пътни съоръжения“ и я остави настрана, реши да не я взема.

После попита:

— Къде мога да си измия ръцете? Софя Александровна се засуети.

— Заповядайте, ще ви покажа.

Трескаво затропа с чекмеджетата на скрина, взе чиста кърпа и докато оперативният работник си миеше ръцете, стоя на вратата на банята с кърпата в ръка, подаде му я с жална, угодлива усмивка: може би там този човек ще облекчи участието на сина ѝ.

Оперативният работник си избърса ръцете, излезе в антрето, обади се по телефона, каза нещо неразбираемо, условно, само една дума изрече ясно — Арбат. После затвори телефона и поспря, опрян на вратата с безучастния израз на човек, който си е свършил работата. Червеноармеецът до вратата бе застанал в стойка „свободно“ и вторият червеноармеец се върна в кухнята, сега и главният, и задният вход бяха свободни, портиерът Василий Петрович си беше отишъл. И макар никой да не бе казал на съседите, че обискът е приключил, в антрето излязоха Михаил Юриевич и Галя.

Майката събираше багажа на Саша, ръцете ѝ трепереха.

— Сложете дебели чорапи — каза оперативният работник.

— Вероятно трябва да вземе нещо за ядене — учтиво се обади Михаил Юриевич.

— Пари — каза оперативният работник.

— Ах, дявол да го вземе, цигарите ми са свършили — сети се Саша.

— Сега ще взема от моя.

Галя изнесе пакет „Бокс“.

— Саша, имате ли пари? — попита Михаил Юриевич.

— Имам малко.

Саша порови в джобовете си.

— Десет рубли.

— Достатъчни са — каза оперативният работник.

— Там в лавката е евтино — поясни червеноармеецът.

Всичко беше мирно и тихо, сякаш Саша заминаваше по работа за непознат град, на север или на юг, та затова го съветват какво да си вземе.

Оперативният работник пушеше цигара, подпрян на вратата, единият червеноармеец разговаряше с Галя, вторият беше приклеknал и също пушеше. Михаил Юриевич окуражаващо се усмихваше на Саша и Саша се усмихваше, чувствуваше, че усмивката му е насилена, но другояче не можеше.

— Сашенка, виж какво ти сложих — София Александровна с треперещи ръце разтвори вързопчето, — ето сапуна, праха за зъби, четката, кърпата, бръснача...

— Бръснач не слагайте — предупреди оперативният работник.

— Извинете — тя извади бръснача, — ето чорапи, чифт бельо, носни кърпи...

Гласът ѝ трепереше.

— Ето гребен, ето... шалчето ти... шалчето...

Думите ѝ преминаха в ридания, тя изнемогваше, умираше, докато докосваше тези вещи, вещите на нейното момче, което ѝ отнемат, което отвеждат в затвора. София Александровна рухна в креслото, ридания разгърсваха дребничкото ѝ пълно тяло.

— Ама успокойте се, всичко ще се уреди — говореше ѝ Галя и я галеше по рамото, — ето и на Алмазови взеха сина, поддържаха го, па го пуснаха. Защо ще плачете, и това се случва.

А тя трепереше и тихичко нареждаше:

— Това е краят, краят, краят...

Оперативният работник погледна часовника си.

— Обличайте се!

Хвърли фаса, стегна се, навъси се. Часовите също се изопнаха, отново поемаха задълженията си. Вече не даваха съвети, застанаха с пушки при нозе, готови за конвоирането. Оперативният работник направи с ръка жест, който предлагаше на Михаил Юриевич и Галя да се отдръпнат от пътя, по който сега ще преведат арестувания.

Саша си облече палтото, сложи си калпака, взе вързопчето.

Единият червеноармеец несръчно се мъчеше със секретната ключалка и най сетне отвори входната врата. Този звук стигна до София Александровна — тя го очакваше и се страхуваше от него. Изтича в

антрето, видя Саша с палтото и калпака, притисна се до него, трепереше и се давеше в ридания.

Михаил Юриевич меко я прихвана за раменете.

— Софя Александровна, недейте така, хайде недейте.

Саша целуна майка си по главата, по разрешената бяла коса. Михаил Юриевич и Галя я придържаха, тя ридаеше и се мятеше в ръцете им.

Саша излезе от къщи.

Колата ги чакаше наблизко. Саша седна на задната седалка, от двете му страни се наместиха оперативният работник и конвоирът, вторият конвоир седна до шофьора. Мълчаливо пропътуваха няколко московски улици. Саша само не може да разбере от коя страна пристигнаха до затвора. Отвори се високите железни врати, пушнаха колата в дългия тесен покрит двор. Първи слязоха конвоирите, после Саша и накрая — оперативният работник. Колата веднага потегли. Въведоха Саша в огромно ниско празно помещение със сводове, гигантска маза без мебели, нито пейки, нито маси, миришеца на хлорна вар, с олющени стени и протрит от безброй крака циментов под. Саша се сети, че това е приемник разпределител, оттук арестуваните се разпращат по килиите, формират се групи за заминаване в други градове — тук бе входната и изходна врата на затвора, нейният последен етап. Сега разпределителят бе пуст.

Оперативният работник и конвоирите вече не следяха всяко движение на Саша — оттук не можеш избяга. Те благополучно бяха завършили своята акция, бяха довели арестувания, вече не отговаряха за него.

— Постойте тук — нареди оперативният работник и излезе.

Конвоирите също отидоха в караулното помещение; от отворената врата лъхна миризма на мокро шинелено сукно и войнишка зелена супа.

Саша стоеше до стената, беше пуснал вързопчето до краката си. Никой не го пазеше, не го следеше — паузата между приключването на акцията по арестуването и началото на затворническия живот. Но именно в тези минути, предоставен на себе си, той почувствува, че в него вече живее съзнанието за новото му положение. Дори крачка да направи, ще го спрат, ще му заповядат да стои, където е стоял, ще бъде

принуден да се подчини, а това още повече ще го унижи. И не бива да дава повод за това. Само така ще може да запази достойнството си, достойнството на съветски човек, погрешка попаднал тук.

Мина един военен с две квадратчета на петлиците и в движение, без да го погледне, каза:

— Елате!

Саша вдигна вързопчето си и тръгна, вече без да изпитва нищо друго освен любопитство.

Още зад първия свод беше поставено малко канцеларско бюро. Военният седна, извади бланка. Фамилно? Име? Бащино? Година на раждане? Особени белези? Татуировки? Белези от рани? От изгаряния? Бенки?... Записа цвета на очите и косата му... Подаде му нещо като тампон за печати. Саша постави на бланката отпечатъците от пръстите си. Описа вещите: палто, шапка, обувца, пуловер, панталон, сако, риза.

— Парите!

Той преброи парите, записа цифрата в бланката, даде му да се подпише и прибра всичко в чекмеджето.

— Ще ви донесат квитанцията. — Той посочи вратата. — Идете там!

В стайчето очакваше Саша разплут, сънен дебелак с цивилни дрехи.

— Събличайте се!

Саша си свали палтото и калпака.

— Обувцата!

Саша събу обувцата и остана по чорапи.

— Извадете връзките.

Дебелакът сложи връзките на обувцата на масата и му посочи ъгъла.

— Застанете там!

В ъгъла бе поставена летва с деления за измерване на ръста. Дебелакът намести върху главата на Саша плъзгача и силно, за да го чуе онзи зад стената, произнесе:

— Сто шейсет и седем!

После опипа палтото и калпака на Саша, разпори с ножче хастара, порови вътре, сложи ги на дървената пейка, кимна към костюма.

— Свалете го!

Саша свали сакото.

— Всичко съблечете!

Саша остана по гащета и фланелка.

Дебелакът опипа панталона и сакото, разпра хастара му, разпра маншетите на панталона, извади колана, сложи го до връзките от обувката, а сакото и панталона хвърли на пейката.

— Отворете си устата!

Приблужи до Саша съненото си лице, огледа устата му, изтегли устните, погледна дали нещо не е скрито зад устните или между зъбите. После кимна към фланелката и гащетата.

— Съблечете ги!

Дебелакът търсеше татуировки, белези, следи от изгаряния или рани, но не намери.

— Обърнете се!

Саша почувствува по бедрата си студено докосване на пръсти.

— Обличайте се!

После, като крепеше панталона си без колан и шляпаше с разхлабените си обувки, Саша, придружен от конвоира, вървя по къси коридори, качва се и слиза по стълбища, обвити в метална мрежа, конвоирът тракаше с ключа по металните перила, скърцаха ключалки, наоколо имаше само мъртви килии и мъртви метални врати.

В един коридор спряха. Надзирателят, който ги очакваше, отвори една килия. Саша влезе. Вратата се затвори.

14.

Както бе настоял Сталин, запалиха четвъртата висока пещ предсрочно, на трийсети ноември в седем часа вечерта, при трийсет и пет градуса под нулата. Марк Александрович можеше да замине само след като се увереше, че с нея няма да се повтори катастрофата, станала с първата висока пещ, също запалена в големи студове. Затова изостана от областната делегация и тръгна за Москва на двайсети януари.

Служебният вагон вече беше закачен за локомотива, снегоринът беше заминал напред. Вятърът свиреше, намиташе преспи и люлееше редките мъждиви фенери — гарата и градът имаха ограничен лимит за електроенергия, тя трябваше на завода, където се лееше металът.

В мъничкото здание на гарата около кахлената печка се бяха събрали служители от заводоуправлението, пристигнали да съгласуват въпроси, които се подготвят дълго преди заминаването на началството за Москва, но се приключват в последната минута. След Марк Александрович те се качиха във вагона с мокрите си валенки, с галошите, с отрупаните със сняг калпаци и яки, та ядосаха шафнера: всичко е излъскало както винаги, когато пътува шефът, затоплил е хубавичко, а те се отръскват, цапат, пушат.

Марк Александрович си съблече шубата, свали калпака и въпреки това му беше горещо, особено на краката в плъстените валенки. Крушките горяха колебливо, но ярко. Той бързо разглеждаше документите и се убеждаваше, че всичко, което му е нужно за Москва, е налице. В тезисите на ЦК за пръв път бе посочен срокът за завършване строителството на завода — 1937 година. И планът за производство на чугун бе намален от дваiset и два милиона тона на осемнайсет — бе победил реалистичният подход. Значи бе дошло време с пълен глас да поиска онова, което едва до вчера се искаше полугласно: жилища, механизация, социални и битови учреждения.

— Влакът потегля, Марк Александрович — докладва появилият се на вратата началник-гара.

Шафнерът, облечен в черно униформено палто и с черна ушанка, обиколи вагона с фенер в ръката, мрачно мърморейки:

— Потегляме, граждани, потегляме.

Изпращачите заслизаха от вагона. Нахлу струя студен въздух. Шафнерът избута с крак снега, полепнал по прага, и затвори вратата. Чу се железничарска свирка, отговори ѝ свирката на локомотива, вагонът трепна и с клатушкане затрака по стиковете на релсите.

Марк Александрович си събу валенките, извади от куфара домашни чехли, с удоволствие се разтъпка с тях, раздвижи краката си. После отиде до прозореца и дръпна перденцето.

Малкият влак се движеше през заснежената степ, заобиколи хълма, на който се издигаше градът, огрян от пламъците на високите и мартеновите пещи. Преди четири годините бяха дошли на голо място, а сега тук имаше двеста хиляди население, завод на световно равнище, гигант, вече дал на страната един милион тона чугун, стотици хиляди тона стомана, три милиона тона руда. Марк Александрович не се отдаваше на спомени, нямаше време, едва успяваше да мисли за това, за което трябваше да мисли в момента. Предстоеше конгрес и мисълта му се връщаше към Ломинадзе, който вече бе заминал за Москва с областната делегация.

За политически грешки Ломинадзе, член на ЦК, бе свален от всички високи постове и изпратен при тях като секретар на градския комитет, а на практика — като секретар на партийния комитет на завода, защото градът фактически беше заводът. Връстник на Марк Александрович, макар и с малко по-дълъг партиен стаж — Рязанов беше партиен член от деветнайсата, а Ломинадзе от седемнайсата — беше си създал име на голям политик, умен и тактичен, с размах и воля. Но ако на конгреса се поведе борба срещу бившите опозиционери, значи ще пострада и Ломинадзе, тогава може и заводът да пострада. Металът е важен, но политиката е още по-важна.

Преценявайки обстановката, Марк Александрович засега стигаше до мисълта, че конгресът ще мине спокойно, за това говореше самият му девиз — конгрес на победителите. Трите предишни конгреса бяха преминали под знака на борбата и бе дошло време да се демонстрира единството и сплотеността на партията около новото ръководство. И все пак трябваше да бъдат готови за всякакви изненади.

Във времената, когато не му даваха отделен вагон и той пътуваше до Москва с товарен, на платформата, на покрива, с шинел и торба на гърба, и през ум не му минаваше да се опасява от нещо. Сега от него зависят съдбите на стотици хиляди хора, има власт, твърдо вярва в правилността на партийната линия, не се присъединява и не се е присъединявал към никакви опозиционни групи, Серго го обича и Сталин го цени, но именно сега трябва да претегля всичко, трябва да очаква усложнения само защото преди година за секретар на техния градски комитет изпратиха Ломинадзе, който навремето си допуснал грешки, с които нито Марк Александрович, нито възглавяваният от него колектив имат нещо общо.

И това неочаквано и нелепо арестуване на Саша... Когато получи писмото от сестра си, обзе го мъчително чувство на тъга и безизходност. Но нали той не знае как се е случило. Инцидентът с преподавателя по счетоводна отчетност не е основание за арестуване, още повече че Солц е възстановил Саша. Причините по-скоро се крият в онова, което Саша тогава, оная нощ му бе говорил: нескромността на Сталин, писмото на Ленин... Той е чел писмото на Ленин? Къде, кога, кой му го е дал? Нескромността на Сталин... Само на него ли е говорил за това? На кого друг? Дали изказваше свои мисли, или внушения от някого? От кого? Той има право да знае всичко, става дума за неговия племенник, има право да разчита на внимателно и обективно разследване.

В Свердловск го посрещна представителят на завода при областния изпълком Киржак. Бързият влак Владивосток — Москва, на който трябваше да се прехвърли Марк Александрович, закъснявал, тъй че началник гарата направо от перона го поведе през гарата към стаята за членове на правителството и за други високопоставени лица.

Бюфетчийката донесе чай и сандвичи. Киржак, дребничък, нервен, суетлив, му докладва за състоянието на работата: доставките били нередовни, транспортът не достигал, фондовете били нереални, Счетоводството правело спънки, областните организации почти не помагали. Марк Александрович беше свикнал с обидения му тон, с него Киржак компенсирал недостатъчната си пробивна сила. Щом свърши с Киржак, Марк Александрович излезе на гарата. Пътечките в чакалнята бяха задръстени с бохчи, чували, сандъчета. На пода, по пейките седяха и лежаха хора, трупаха се на опашки пред касите, край

големите бойлери, от които си наливаха гореща вода за чай, повечето бяха жени и деца. И всичко това — миришещо на овчи кожи, обуто с цървули, несвикнало с промени и пътуване, беше селото с неговата плахост, тъжна нищета и затътеност, селската Русия, раздвигана, изместена от земята.

За Марк Александрович това не беше нещо ново, така е по всички пътища в страната. Маси хора с бохчи и чували, с жените и децата си идват и в неговия завод. И бараките на завода са просмукани от същата остра, кисела, потна, овчо-чесънова миризма. Такива са безпощадните закони на историята, такъв е законът на индустриализацията. Това е краят на старото село, диво, кално, полусляпо, съдрано и неуко, краят на собственическото начало. Сега се твори нова история. И всичко старо се руши с болка и загуби.

Международният вагон, в който пътуваше Марк Александрович, беше полупразен, в купето Марк Александрович седна да поработи и едва когато започна да се мръква, към три часа, излезе в коридора.

Килимените пътчки смекчаваха равномерното тракане на колелата. Вратите на купетата бяха затворени, освен една, откъдето се чуваха гласовете на мъж и жена, разговарящи на френски.

После жената излезе в коридора и щом видя Марк Александрович, смутено се усмихна. Тя се смути, помисли си Марк Александрович, защото не бе очаквала да срещне някого в пустия коридор. Излязла е по пенъоар и чехли, не е вчесана, отива до тоалетната и я вижда непознат руснак, когото тя не е срещала преди тук: Марк Александрович се бе качил, когато те са спели. Жената изглеждаше на около трийсет и пет години, беше висока, с големи рогови очила. На връщане от тоалетната тя пак се усмихна и когато влезе в купето, затвори вратата след себе си.

После вратата се отвори, в коридора излезе мъж, също едър, снажен, приличаше на Луначарски. Марк Александрович веднага позна известен белгийски социалдемократ, един от лидерите на Втория интернационал. Преди около месец във вестниците се бе мярвало съобщението, че през Съветския съюз и Китай е отпътувал за Япония, за да изнася там лекции. Още тогава Марк Александрович си бе помислил, че това съобщение говори за нови контакти, естествени и разумни в днешната международна обстановка.

Помежду им бързо се завърза разговор, както става между спътници, на които предстои дълъг път. Марк Александрович добре знаеше английски, а френски достатъчно, за да се разберат. В коридора излезе и съпругата на белгиеца със сива вълнена пола и пуловер, подчертаващ едрият ѝ бюст. Усмивката ѝ този път изразяваше приятна изненада от факта, че бяха срещнали спътник, който говори френски.

Разговаряха за руската зима, за огромните разстояния в Русия, за трудностите на съобщенията и придвижването. В Токио и Осака било топло, в Нагасаки горещо, а тук — студено. Очевидно студът държи бодър руснака. Белгиецът се оплака, че когато минавали през Сибир и Урал, не можал да види прочутия Кузбас, прочутия Магнитострой. От прозореца на влака се виждал само прочутият руски сняг. Искало му се да види руския експеримент, добави той и с усмивка се извини за баналността на израза.

Той донесе от купето днешния брой на „Правда“ с картата на най-големите строежи на втората петилетка, публикувана по случай конгреса. Строежите бяха обозначени с пещи, камиони, трактори, комбайни, локомотиви, вагони, автомобилни гуми, хидроцентрали... Марк Александрович обясни: топовете плат означават текстилни комбинати, буците захар — захарни заводи, ей тези кръгчета са лагери. Белгиецът одобрително се смееше, но отбеляза, че тази грандиозна програма е изпълнима само за сметка на други отрасли на икономиката, преди всичко за сметка на селското стопанство.

Марк Александрович бе чувал тези меншевишки аргументи. В Русия се извършва втора революция, а този охранен, солиден господин, този лустросан парламентски политик не я разбира, тъй както не бе разбрал и първата революция.

Марк Александрович премълча — не искаше да подхваща политическа дискусия. Много пъти бе ходил в чужбина, беше свикнал да общува с чужденци, но избягваше политическите разговори с тях; никой на никого нищо не може да докаже. И сега се въздържа от съблазънта да разговаря с известния политик. Но не искаше събеседникът му да сметне, че той се страхува от спор с него. В този смисъл Марк Александрович беше самолюбие и не беше свикнал да се оттегля победен от арената. Затова, споделяйки впечатленията си от Съединените щати, където бе работил две години в стоманолеярна

завод, Марк Александрович разказа една смешна сценка, която бе видял в Ню Йорк.

От една църква излезе немощна старица в старомодна черна рокля до петите и с черна шапка, увенчана с някакво подобие на птиче гнездо. За лакътя я крепеше младо момиче, явно нейна внучка или може би дори правнучка. Тя внимателно водеше баба си по стъпалата, а когато стигнаха до спрелия до тротоара пакард, грижливо я настани вътре, нежно я целуна и затвори вратата. А бабичката, едва стигнала до колата, щом се озова зад волана, включи мотора. Пакардът сякаш подрипна от мястото си, полетя напред.

Марк Александрович не коментира случката, просто я разказа, като добродушно си смучеше лулата, но я вмъкна на такова място в разговора, че умният му събеседник не можеше да не схване алегорията — отживял времето си социален строй, въоръжен с най-нова техника, ето това е Америка. Белгиецът оцени такта на Марк Александрович, който тъй дипломатично му бе посочил нивото, на което е свикнал да разговаря. Марк Александрович обичаше да блесне пред чужденците с ерудиция, с остроумие, с широта и свобода на възгледите, смяташе, че именно така трябва да се държи човек, натоварен в страната си със сила и власт.

Съпругата на белгиеца не схвана алегорията. Но сценката, разказана от Марк Александрович, ѝ се видя комична и тя дълго се смя.

От гарата Марк Александрович отиде на „Садово-Каретная“, в Третия дом на Съветите. Залата, където работеше организационната комисия, беше празна, всички делегати бяха пристигнали, но дежурните бяха на местата си. Марк Александрович се регистрира, получи мандата си, резервацията за хотела, купоните за хранене, бележник „Делегат на 17-ия конгрес на ВКП (б)“. Навлизаше в познатата атмосфера на партийния конгрес с неговия твърдо установен ред, регламент, дисциплина, на които трябва и е приятно да се подчиняваш, превключваше мислите си към нещо по-важно и висше от онова, с което живееше вчера, отърсвайки се от бремето на делничните грижи — чувство, напомнящо преживяванията на стар войник, отново призован в частта си.

В хотела го настаняха в стая с още двама. Легло, нощно шкафче — повече не му трябваше. Марк Александрович знаеше, че сред делегатите ще види много стари другари, няколко вече бе срещнал във вестибюла. Те бяха радостни, възбудени и като ги гледаше, Марк Александрович още повече се изпълни със съзнанието за стабилността и правилността на всичко, което се вършеше. Има партия, има партийни кадри, зрели, проверени, закалени, знаещи как и накъде да водят делото. Фактът, че те подкрепят Сталин, говори само за тяхната сила. Тези хора, честни, самоотвержени, справедливи, никога няма да допуснат беззаконие. Това, което се е случило със Саша, е нелепост. Той получи последното писмо на Соня преди десет дена. Може пък вече да са пуснали Саша?

Обади се на сестра си. Още от първия звук на гласа ѝ разбра, че нищо не се е променило.

— Ще дойдеш ли? — попита Софя Александровна.

Сега не му се ходеше до Арбат. Късно беше, нямаше кола, в съседната стая го чакаха приятелите. Но ако не тръгнеше сега, не се знае кога щеше да успее да отскочи.

— Ако не си легнеш, след час, час и половина ще бъда при тебе.

— Че то аз сега спя ли?...

Посещението у сестра му потисна Марк Александрович. Тя разговаряше с него раболепно, трескаво търсеше някакви хартишки, разглаждаше ги с треперещи пръсти, гледаше го с надежда, смесена със страх тази минута той беше за нея не брат, а един от силните на деня: може да помогне на сина ѝ, а може и да не помогне, може да го спаси, но може и да не го спаси. Страданието бе изострило нейната наблюдателност, тя разбираше, че този проблем му е неприятен, той иска да прецени всички обстоятелства, докато за нея не съществуват никакви други обстоятелства, освен едно — Саша е в затвора.

Марк Александрович отново изпадна в мъчителното и потискано състояние на безизходност, усети тъпите болки в тила си. Той обича Соня, обича Саша. Но не може да дава празни обещания. Опитен човек е. Комунист.

— Още утре ще се заема. Ако Саша не е виновен, ще го пуснат.

Тя го загледа уплашено и объркано.

— Саша да е виновен... Допускаш ли?

Жесток е с нея. Но тя трябва да бъде подготвена за всичко. Инак ударът после ще бъде още по-тежък.

— Обвиняват го в нещо... Няма да замина от Москва, докато не изясня в какво именно...

Марк Александрович отиде при Будягин. Заради него Будягин бе изпаднал в двусмислено положение — беше ходатайствувал за човек, който сега е арестуван.

Будягин беше мрачен, нито веднъж не отвори дума за конгреса, вършеше си работата както винаги делнично. Може да беше обиден, дето не бе избран за делегат? Но той беше делегат със съвещателен глас, както и много други членове на ЦК и ЦКК, това никак не е обидно, такъв е редът открай време. Може би за него конгресът не е празник, а още по-тежка, главоболна работа? И все пак... Днес у него се чувствуваше особена потиснатост, съсредоточеност, неприветливост.

— Знаете ли за моя племенник? — попита Марк Александрович.

— Знам.

— Като се обърнах тогава към вас, изобщо не очаквах подобно развитие на събитията.

— Естествено — отговори Будягин спокойно, изтъквайки, че няма претенции към него.

— Той ми е племенник — продължи Марк Александрович — и аз имам право на информация.

Будягин мълчеше. Седеше с лакти на бюрото, със събраните длани подпираше брадичката си и гледаше Марк Александрович.

— На конгреса ще опитам да поговоря с Ягода или с Березин — каза Марк Александрович и така приключи разговора, който Будягин явно не поддържаше.

Но Будягин каза:

— Те са знаели, че той ти е племенник.

Марк Александрович втренчено погледна Будягин.

— Какво искате да кажете?

— Разбрали са, че ще се намесиш. Предвидили са този факт. — И с някакъв странен израз на лицето добави: — Саша не е случайност.

Изрече тези думи със същия тон, с който предишния път бе казал, че Черняк вече не е секретар на районния комитет. Но тогава

беше съобщение, а сега — покана за разговор.

Нима се готви нещо на конгреса? Но какво? Група, фракция, вербуване на съмишленици и гласове? Пак ли има груповщина в ръководството? Но с кого искат да го сменят? Старите лидери са компрометирани. Нови ли има? Кои именно?... Подобна идея е обречена на провал, партията няма да я подкрепи, Сталин е олицетворение на нейната линия, на нейната политика.

За твърде сериозни неща разговарят с Будягин, твърде сериозни последствия може да има срещата им, за да оставят макар и най-малък намек за недоизказаност, за неяснота в позициите си.

— Не мисля, че в арестуването на Саша трябва да се влага толкова дълбок смисъл. Случайностите не са причина за толкова сериозни изводи — твърдо изрече Марк Александрович.

Той отправи към Будягин открит, ясен, непримирим поглед. Жалко. Добър комунист, израсъл в работническа среда, голям държавен деец. Но бе живял дълги години в чужбина, откъснал се бе от страната си, не знаеше основното сега в живота на народа, в живота на партията, в неговия живот, на Марк Александрович... Отдръпват се, правят погрешни стъпки, губят ума и дума пред необичайността на времето, пред жертвите, които то иска.

— Партията не е сляпа, Иван Григориевич, вие знаете това не по-зле от мен.

Той се вглеждаше в Будягин. С него са свързани младостта му, Гражданската война, всичко най-скъпо и незабравимо. Но сега най-важното е неговият град на хълма, огрян от пламъка на високите и мартеновите пещи. Това е днешната революция. Тя продължава и ще продължава дори ако от нея се отдръпне Будягин, както се отдръпнаха други.

Марк Александрович вече не мислеше какво ще му отговори Иван Григориевич. Всичко, което той може да каже сега, ще е дребно, незначително. И затова гласът на Будягин прозвуча за него глухо, отдалече, той почти не чу думите, чиято горчивина стигна до съзнанието му много, много по-късно...

— Тикаме в затвора комсомолци — каза Будягин.

Вестибюлите на големия Кремълски дворец, широкото мраморно стълбище, водещо нагоре, фойето пред заседателната зала бяха

изпълнени е делегати. Те стояха на групи, разхождаха се, подвикваха си, трупяха се около масичките, където им даваха материалите на конгреса.

Марк Александрович също получи материалите, и него го извикаха — колегите от делегацията на Донбас, където бе работил по-рано. После дръннаха звънциите, всички поеха към залата. Тя беше преустроена, имаше нова голяма галерия за гости, всичко беше ново, свежо, миришеше на дърво и боя. Както писаха на другия ден във вестника: „Залата е станала по-строга и същевременно величествено опростена. Премахната е безвкусната пищност на позлатата, изчезнали са колоните, гербовете, регалиите — боклукът на няколко епохи е изметен от тези стени. Станало е просторно и светло.“

Местата, определени за тяхната делегация, бяха на четвъртия и петия ред точно срещу трибуната. До нея бяха застанали Каганович, Орджоникидзе, Ворошилов, Косиор, Постишев, Микоян, Максим Горки. На стъпалата седеше Калинин, бързо пишеше нещо в бележника си и току поглеждаше към залата през селяшките си очилца с телени рамки.

Аплодисментите, с които делегатите приветствуваха появянето на Молотов в президиума, избухнаха с нова, още по-голяма сила — отстрани излезе Сталин. Аплодисментите нарастваха, смесваха се с тракането на седалките и поставките за писане, всички станаха, някой отгоре извика: „Да живее другарят Сталин! Ура!...“ Всички завикаха: „Ура! Да живее великият щаб на большевизма! Ура! Да живее великият вожд на световния пролетариат! Ура! Ура! Ура!“

Оваците за Сталин се повториха няколко пъти... Когато Молотов назова името му: „Около вожда и организатора на нашите победи, другаря Сталин...“ В края на речта му... „Начело с другаря Сталин — напред, към нови победи...“ После, когато Хрущов предлагаше състава на президиума... И най сетне най-продължителната овация — когато председателят обяви: „Има думата другарят Сталин.“

Като всички, и Марк Александрович ставаше, ръкопляскаше, викаше „ура!“. С куртка военен образец, но по-светла от куртките на другите членове на президиума, Сталин бе застанал на трибуната, прехвърляше листовите, спокойно изчакваше да свършат оваците. Изглеждаше, сякаш възприема аплодисментите като адресирани не до

него, а до онова, което той олицетворява — до великите победи на страната и партията, и самият той ръкопляскаше на този условен Сталин. Фактът, че Сталин разбира това и дори иронично го отбелязва в доклада: „Нали изпратихме поздравии до другаря Сталин — какво още искате от нас“, създаваше усещане за близост и разбирателство между него и хората, които възторжено го бяха приветствували.

— Докато на Петнайсетия конгрес — каза Сталин — все още се налагаше да доказваме правилността на партийната линия и да водим борба с известните антиленински групировки... то на този конгрес няма нужда нищо да доказваме, пък май няма и с кого да се борим. Всички виждат, че линията на партията победи.

Тези думи потвърждаваха прогнозата на Марк Александрович, че конгресът Ще мине спокойно, няма да се появят усложнения заради Ломинадзе. Сталин сам се стреми към сплотеност. Борбата е приключена, трябва да изчезнат и свързаните с нея крайности. И тези кратки парадни речи също ще изчезнат. Мислите на Марк Александрович намериха потвърждение и във факта, че Сталин се отказа от заключително слово:

— Другари! Разискванията на конгреса показаха пълното единство във възгледите на нашите партийни ръководители, може да се каже, по всички въпроси на партийната политика. Както знаете, нямаше никакви възражения срещу отчетния доклад. С една дума прояви се необичайната идейно политическа и организационна сплотеност на редиците на нашата партия. Пита се необходимо ли е след всичко това заключително слово? Аз мисля, че не е необходимо. Затова разрешете ми да се откажа от заключително слово.

Ломинадзе се бе изказал почти веднага след доклада на Сталин, после се изказаха и другите някогашни опозиционери: Риков, Бухарин, Томски, Зиновиев, Каменев, Пятаков, Преображенски, Радек. Това бяха не разкаяни като на Шестнайсетия конгрес, а делови анализи на собствените им грешки, те присъединиха гласа си към гласа на партията. Никой не ги прекъсваше, не искаше от тях повече, не намираще изказванията им недостатъчни. Само веднъж нетърпелив възглас: „Регламента!“ прекъсна изказването на Риков.

Пятаков бе предложен за член на ЦК; Риков, Бухарин, Томски и Сокольников — за кандидат членове. И раздаденият за гласуване списък на новия ЦК беше почти същият като на предишния конгрес с онези

естествени промени, които стават на всеки конгрес: някой влиза в ръководството, друг излиза. Марк Александрович видя в списъка и своето име — беше предложен за кандидат член на ЦК. Марк Александрович видя в това признание на ролята, която играе строителството на неговия завод през втората петилетка. Намери в списъка и имената на други началници на големи строежи и на директори на големи заводи — белег на времето, белег на индустриализацията на страната.

Будягин го нямаше в списъка.

А Саша често бе ходил в дома на Будягин. Дали Иван Григориевич не бе говорил пред него разни неща? Дали именно той не му бе дал да прочете Лениновото писмо? Може пък да го е въвлякъл не само в разговори?...

Марк Александрович не се познаваше нито с Ягода, нито с Березин. Да се обърне към Ягода, председателя на ОГПУ, не би отговаряло на значението на делото на Саша. Пък и този свъсен, затворен човек му беше неприятен. А към Березин беше съвсем естествено да се обърне: именно той се занимаваше с такива дела. Но в почивките все някой забавяше Марк Александрович или пък той не можеше да намери Березин. Березин току изчезваше. Намери сгоден момент на трийсет и първи януари по време на манифестацията в чест на Седемнайсетия конгрес на партията.

Беше най-грандиозната от всички манифестации, които бе виждал Марк Александрович, а той беше виждал доста. Над един милион души минаха през Червения площад за два часа и нещо в януарския студ, в мрака, под светлината на прожекторите, това придаваше особена внушителност на манифестацията.

„Сталин!“ Тази единствена дума, изписана на всички плакати и транспаранти, извикваха и скандираха хората, тя висеше в мразовития въздух и всички погледи бяха обърнати към трибуната на Мавзолея, където стоеше той с шинел и обикновена ушанка със спуснати уши. Всички на трибуната бяха с калпаци, но само на Сталиновата ушанка ушите бяха спуснати, студено му беше и това правеше облика му още по-простичък и човешки за този милион хора: и на тях им е студено, но на него повече — те вървят, а той няколко часа стои неподвижно на трибуната на Мавзолея, за да ги приветствува.

Заедно с другите делегати на конгреса Марк Александрович стоеше на трибуната пред кремълската стена. На своя строеж той беше свикнал и с по-големи студове и въпреки това краката му измръзнаха, беше дошъл с обувки, а трябваше да обуе валенки. Намери Березин, той бе застанал наблизко и когато митингът свърши и започна манифестацията, отиде при него.

Върху бронзовото ескимоско лице на Березин се изписа напрегнато очаквателният израз на човек, когото хората търсят само по въпроси на живота и смъртта. Той учтиво кимна — към него се обръщаше делегат на конгреса, а когато Рязанов се представи, се здрависа с него дори доброжелателно. Марк Александрович изложи накратко делото на Саша, спомена за стенвестника, за Солц, каза, че гарантира за племенника си, макар да допуска, че в отговор на несправедливите обвинения в младежкия си гняв той може да е казал нещо, което не е бивало да казва. Ако пък Саша е арестуван по друго дело, той моли да го информират, делото на племенника му не може да не го вълнува. Березин слушаше внимателно, от време на време поглеждаше към крачещите по площада хора, тогава светлината на прожекторите озаряваше лицето му, то изглеждаше уморено, подпухнало и състарено. Слушаше мълчаливо Марк Александрович, само повторно попита за фамилното име на Саша и в отговор на молбата за информация по делото усмихнат промълви: „В тъма дълбока се укрива той...“ — в смисъл че и той не знае нищо за делото, а и да знае, не му е мястото и времето да говори за него. Дори и на подходящо място пак не би могъл да каже нещо, такава му е работата.

— Ще проуча делото и ще направя всичко възможно. Следствието ще бъде проведено внимателно и обективно.

Този отговор прозвуча на Марк Александрович сериозно, искрено и добросърдечно. Успокоен, той се сбогува с Березин.

Марк Александрович искаше да поговори и със Солц. Но Солц не присъствуваше на конгреса, бил болен. А да отиде вкъщи при болен човек Марк Александрович сметна за неудобно, пък и след разговора с Березин — и за ненужно.

15.

В момента, когато московчани крачеха по осветения от прожекторите Червен площад, поздравявайки застаналия на Мавзолея Сталин, в Бутирския затвор настъпи часът за вечеря. В коридора тихо се затътриха валенки, чуха са разни шумове, скърцане на ключалка, удар с лъжица по тенекиена паница, звук на наливана в канче вряла вода. Отмести се крилото капаче на ключалката, за миг се появи светла точка и веднага изчезна, затулена от главата на надзирателя — той огледа килията, после пусна капачето, отвори прозорчето.

— Вечерята!

Саша подаде паницата си. Бакарят, един криминален, сложи в нея лъжица каша, загребана от тенджерата, която неговият помощник, също криминален, държеше с две ръце, наля му в канчето вряла вода от чайника. Надзирателят следеше да не би Саша да предаде нещо на бакаря, бакарите да не гледат Саша.

В този коридор бяха политическите. Те всички се приближаваха до прозорчето, подаваха паница и канче, получаваха кашата и врялата вода.

Кои са тези хора? За две седмици освен бакарите Саша успя да види само двамина затворници. Бръснаря, мършаво старче с ниско чело, остра брадичка и безжалостни очи на убиец. Той бръснеше с тъп бръснач. Саша не отиде втори път при него, реши да си пусне брада. Втория — млад криминален с брашнесто на цвят женско лице. Той метеше коридора и когато водеха Саша, застана с лице към стената — нямаше право нито да гледа минаващия затворник, нито да му показва лицето си. И въпреки това Саша почувствува неговия кос, любопитен и дори весел поглед.

Когато извеждаха Саша на разходка или до тоалетната, всички килии изглеждаха мъртви. Но първата вечер след вечеря Саша чу предпазливо почукване по дясната стена — бързи, ситни удари, къси паузи и шумолене, сякаш прокарваха някакъв предмет по стената. После всичко утихна — съседът очакваше отговор. Саша не отговори, не знаеше сигнализацията.

На другия ден, пак след вечеря, почукването се повтори.

За да покаже на съседа си, че го чува, Саша няколко пъти чукна по стената с кокалчето на пръста си. Сега правеше зова всяка вечер. Не можеше да разбере какво иска да му каже съседът, макар да долавяше в звуците някаква закономерност: няколко удара, кратка пауза, пак удари и накрая шумоленето. И въпреки че Саша не разбираше какво иска да му каже съседът, вълнуваше го това предпазливо почукване, изпълнено с упорита затворническа надежда.

Отляво никой не чукаше на Саша, не отговориха и на неговото чукане.

Саша дояде кашата, облиза лъжицата, разбърка с нея запарката и захарта в канчето, изпи студения чай, стана, разгъпка се из килията, шест крачки от стената до вратата, пак толкова от единия ъгъл до другия. Вярно, зова противоречеше на законите на геометрията — хипотенузата е по дълга от катета, но разликата беше толкова незначителна че не се забелязваше. В единия ъгъл — гърнето, в другия — нарът, в третия — масичка, четвъртият ъгъл беше празен. На тавана светеше слаба крушка в телена мрежа. Високо горе, в дълбоката, силно скосена ниша на прозореца, зад решетка от дебели метални прътове беше мъничкото мръсно стъкло.

Обущата без връзки се тътреха и шляпаха по бетонния под. С панталона без колан се бе справил, като бе закопчал горния илик за копчето за тиранти. Панталонът се кривеше и му пречеше да ходи. Затова пък не изпитваше унижителното чувство, че му падат гащите.

Никой не викаше Саша, не го разпитваха, не му предявяваха обвинения. Той знаеше, че трябва да му предявят обвинението след определен срок. Но какъв е този срок, не знаеше и не можеше да научи.

Понякога му се струваше, че са го забравили, че е зазидан тук навеки. Не си позволяваше да мисли за това, потискаше тревогата си. Трябва да чака. Ще го извикат, ще го разпитат, всичко ще се изясни и ще го освободят.

Представяше си как ще се прибере вкъщи. Ще позвъни на вратата... Не, прекалено изненадващо е. Ще предупреди по телефона: „Саша скоро ще се върне“ — и после ще се появи. „Здравей, мамо, аз си дойдох...“

Мисълта за нейните страдания беше непоносима. Може би тя дори не го знае къде е, обикаля затвор след затвор, стои на безкрайни опашки — дребничка, уплашена. Всичко ще се забрави, само тя нищо няма да забрави, няма да се съвземе от този удар. И му се дощяваше да блъска по тези стени, да раздрусва желязната врата, да крещи, да се бие...

Изскърца ключалката, вратата се отвори.

— До тоалетната!

Саша метна през рамо кърпата, взе гърнето и тръгна по коридора пред надзирателя.

В клозета миришеше на хлор още по-силно, отколкото в килията. Саша изплакна гърнето, плисна го с хлорен разтвор, той почти не го използваше, но пак миришеше. После се върна, желязната врата се затвори, сега вече до сутринта.

Звездите още не бяха угаснали в мътното стъкло чак под тавана, а из коридора пак се дочу някакво движение. Изщрака ключалката на неговата врата.

— До тоалетната!

Започна обикновеният затворнически ден. Завъртя се колелцето на шпионката, отвори се прозорчето.

— Закуската!

На гърдите на бакаря висеше голяма шперплатова табла с филии черен хляб, с купчинки захар, чай и сол, с пакети цигари „Бокс“, разкъсани по средата, с кибритени клечки и късчета фосфор от кибритена кутия. На Саша му провървя. На ден даваха по осем цигари, а в пакета са двайсет и пет. Третият поред получаваше девет и освен това остатъка от пакета — парченце картон, който все пак си е хартия. И ето че днес Саша има късмет — да получи това парченце — може би ще успее да прати бележчица напън. Само не знаеше къде да го скрие и го мушна зад радиатора.

Хлябът, който им даваха, беше клисав, недопечен, кората му се отлепваше, но все пак сутрин той миришеше на истински пресен черен хляб. Тази миризма напомни на Саша един отдавнашен случай, когато майка му даде във фурната брашното, което баща му бе получил от работата си вместо хляб, дажбата за половин година. От фурната получиха повече хляб от даденото брашно, този тайнствен добив дълго владя въображението му. Те с майка му докараха хляба с детската

шейна и усещането за онази гладна зима, и хрупкащите по скрежа, обковани с ламарина плазове, и топлият аромат на пресния хляб, и радостта на майка му — ще опекаат сухари и ще преживеят зимата — всичко това се върна в спомена му сега, когато пиеше чай с коричка хляб. И сърцето му нажалено потръпна — тези детски спомени бяха прекалено човешки за затвора, за полутъмната килия, в която бе заключен неизвестно защо.

Издърнча ключалката, вратата се отвори, пред него застана конвойният с кожух, с пушка в ръце.

— На разходка!

Трябва да се облече, да излезе от килията, да тръгне наляво до края на коридора, да изчака конвойният да отвори вратата към дворчето. После по същия път, със същото отваряне и затваряне на вратите да се върне обратно. И за всичко това заедно с разходката се даваха два̀сет минути.

Квадратното дворче бе оградено от двете страни със стените на затвора, от третата — с висок каменен зид, от четвъртата имаше кръгла тухлена кула, по-късно Саша научи, че тя се казва Пугачовска. Саша обикаляше в кръг по утъпкана в снега пътечка. Пътечки бяха утъпкани и по диагонал на дворчето, някои затворници предпочитаха да го кръстосват, а не да обикалят. Часовият стоеше до вратата на зданието, подпрян на касата, държеше пушката, понякога пушеше, понякога гледаше Саша изпод полупритворените си клепачи.

Утъпканият сняг скърцаше под краката... Синият небесен свод, синкавите мразовити звезди, далечният шум от улицата, миризмите на пушек и горящи въглища човъркаха душата на Саша. Светлинките в прозорците на килиите му говореха, че не е сам. След смрадния задух в килията свежият въздух го опияняваше. И животът в затвора е живот, човек живее, докато диша и се надява, а на два̀сет и две години целият живот е една надежда.

Конвойният отлепваше рамо от вратата; тракваше пушката, отваряше втората врата.

— Влизайте!

Саша свършваше обиколката и напускаше дворчето. Качваха се по стълбата, отново издърнчаваха ключове, вратата на килията се затваряше, отново голите стени, нарът, гърнето, шпионката на вратата. Но споменът за ободряващия студен въздух и за далечния шум от

улицата дълго не го напускаше и Саша стоеше под прозореца, вираше се в късчето зимно небе, този син безметежен свод, който току-що бе висял над него.

Имаше още една радост — банята. Там го водеха нощем, веднъж в седмицата. Вратата се отваряше и конвойният събуждаше Саша с въпроса:

— Скоро къпали ли сте се?

— Не, отдавна беше.

— Пригответе се!

Саша скачаше, бързо се обличаше, вземаше кърпата и излизаше от килията. В съблекалнята конвойният му даваше миниатюрно кубче сив сапун и Саша влизаше в кабинката. Лееше се ту гореща, ту студена вода, нямаше с какво да се регулира. Саша заставаше под душа, наслаждаваше се, пееше. Струваше му се, че гласът му, заглушавай от шуртенето на водата, не стига до конвойния, седнал на перваза в съблекалнята. Този дребен на ръст червеноармеец, весел и сговорчив наглед, не припираше Саша, седеше търпеливо — не е ли все едно кого ще изчаква, ако не този, друг ще е. Саша се къпеше дълго, сапунчето се превръщаше в размекната топчица, а той все така стоеше под душа, обръщаше се, подлагаше на водата гърба си, корема, краката... „И летеше тройка със звънчета, и трептяха светлилки пред нас. Ех, кога ли с вас ще съм, момчета, да разсея мъката си аз...“

Връщаше се в съблекалнята, избърсваше се, конвойният го гледаше любопитно, може би недоумяваше за какво ли държат тук това младичко и както личи, образовано момче, а може би се възхищаваше на мускулестото тяло на Саша.

Една нощ конвойният го събуди с обичайния въпрос:

— Скоро къпали ли сте се?

Саша се бе къпал предишната нощ, конвойният нещо беше объркал.

— Не, отдавна беше.

— Пригответе се!

Вече след като излезе от кабината, докато се бършеше, Саша каза:

— Добре ще е да идвам по-често...

Дребничкият конвоен нищо не отговори, но на другата нощ пак дойде. Саша взе да ходи на баня почти всяка нощ. Понякога не му се

ставаше, спеше му се, но ако откажеше, конвойният нямаше да дойде следващата нощ. Какви ли са тези привилегии лично за него? Може би другите отказват, не искат да се къпят нощем и конвойният скучае — пестеливо селско момче, жал му е за водата, дете изтича напразно от душа. А може да е благосклонен към Саша, задето цени банята, за която той отговаря.

Изскърцването на ключалката събуди Саша. В килията влезе конвойният. Но не онзи, който го водеше на баня, а друг, непознат, с огромна връзка ключове на колана. На вратата бе застанал мирно коридорният надзирател.

— Име?

— Панкратов.

— Обличайте се.

Саша стана от леглото... Къде?... Освобождават ли го?... Но защо нощем? И колко е сега часът? Понечи да си облече палтото.

— Няма нужда.

Конвойният с кимване му посочи да върви надясно и тръгна след него. Ключовете подрънкваха на кръста му. Вървяха дълго по късите коридори, покрай стълбищните площадки, оградени с метална решетка. Преди да отключи желязната врата на поредния коридор, конвойният почукваше по нея с ключа. Оттатък му отвърщаха със същото метално почукване. И чак тогава той отключваше.

Саша вървеше пред конвойния, опитваше се по посоката да определи към коя част на затвора се движат. Те ту се изкачваха по стълбища, ту слизаха, според неговите сметки стигнаха до първия етаж.

И тук имаше много врати, но не железни, а обикновени, от дърво, без малки прозорчета и шпионки. Конвойният почука на една.

— Влезте!

Лъч светлина заслепи Саша. Човекът, който седеше зад бюрото, извъртя лампата и я насочи към лицето му. Саша стоеше, заслепен от тесния лъч, и не знаеше какво да прави, къде да върви.

Лампата се наведе, огря бюрото и човека.

— Седнете!

Саша седна. Пред него беше следователят, сух, светлокос млад мъж с големи рогови очила и три лентички върху петлиците на

гимнастърката, добре познатият и приятен на Саша тип на селски комсомолски активист, културмасовик и учител, ако човек си го представи без униформа. На бюрото имаше бланка и той започна да я запълва... Фамилно име?... Име?... Бащино?... Година на раждане?... Място на раждане?... Адрес?...

— Подпишете!

Саша подписа. В бланката фигурираше и името на следователя — Дяков. Той остави перодръжката до мастилницата, вдигна очи към Саша.

— За какво сте тук?

Такъв въпрос Саша изобщо не беше очаквал.

— Мислех, че вие ще ми кажете.

С нетърпеливо движение Дяков се облегна на стола.

— Я ги зарежете тия работи! Не забравяйте къде се намирате. Тук аз задавам въпросите, а вие отговаряте. И ви питам: за какво сте арестуван?

Каза го така, сякаш някой друг е арестувал Саша, а той, Дяков, е принуден да изяснява защо. И Саша не може да не знае за какво е арестуван, и не бива да си губят времето, колкото по-бързо се заемат със същественото, толкова по-добре. Стаята потъна в мрак. Само бюрото беше осветено от настолната лампа, а когато Дяков се облягаше назад, лицето му изчезваше, гласът му се чуваше някъде от тъмното.

— Вероятно е заради оная история в института — каза Саша.

— Каква история? — попита Дяков незаинтересувано, сякаш тази история му беше известна и нямаше нищо общо с арестуването на Саша. Ей с такива номера започват всички подследствени, налага се да ги изслушваш, макар че ти е дошло до гуша от тяхното безполезно упорство.

Преструвка? Или наистина следователят нищо не знае?

Всичко вървеше съвсем различно от очакванията на Саша, за друго се бе готвил. Обзе го тягостното, непоносимо чувство, което го спохождаше като малък, когато се покатерваше на покрива по пожарната стълба — горните ѝ пръти се бяха откачили от стената, краят се люшкеше и той трябваше да издебне момента, когато е най-близо, за да прескочи. От височината на осмия етаж виждаше момчетата в дълбокия кладенец на двора, вирнали глави, те го гледаха

и чакаха. Обземаше го страх, струваше му се, че няма да скочи сполучливо, че няма да успее да откъсне навреме краката си от стълбата и ще се строполи върху асфалта на двора.

Същото усещане за смъртно опасна и фатална игра го владееше и сега, когато седеше пред следователя, пак тъй жално и обречено се свиваше сърцето му. Неговото дело е глупост, дреболия, но облечено във формата на политическо престъпление, с арест, затвор, разпити, става страшно. Насреща му седи другар, комунист, но за него Саша е враг.

И все пак трябва да се защитава, трябва да говори онова, което бе мислил да говори. И с думите, които много пъти си бе повтарял в килията, Саша разказа за конфликта с Азизян, за стенвестника, за Солц.

— Но нали казахте, че ЦКК ви е възстановила?

— Да, възстанови ме.

— Значи сте арестуван не за същата постъпка, а за нещо друго...

— Друго няма.

— Помислете, Панкратов, възможно ли е да са ви арестували заради спора ви с преподавателя по счетоводство или заради някакъв си несполучлив брой на стенвестника? Ние тук да не гърмим с топ по врабци? Странна представа имате за органите на Чека.

— В какво ме обвиняват?

— Искате формално обвинение? Смятате, че ще спечелите от това ли?

— Искам да знам за какво съм арестуван.

— А ние искаме сам да си го кажете. Даваме ви възможност да бъдете честен и открит пред партията.

— Кажете в какво ме подозирате и аз ще отговоря.

— С кого сте водили контрареволуционни разговори?

— Аз? С никого! Не бих могъл да говоря такива неща.

— А кой ви е говорил?

— Никой не ми е говорил.

— Настоявате ли на този си отговор?

— Да, настоявам.

Дяков се намръщи, поразмести книжата по бюрото си...

— Е, няма що, много жалко. Друго очаквахме от вас. Не искате да бъдете правдив и искрен. Това няма да подобри положението ви.

— Освен историята в института, не знам да съм виновен в нищо.

— Значи са ви арестували за нищо и никакво? И ние затваряме невинни хора? Дори тук продължавате контрареволуционната си агитация, а ние не сме жандармерия, не сме Трето отделение^[6], не сме просто наказателни органи. Ние сме въоръжен отряд на партията. А вие сте двуличник, Панкратов, ето какъв сте вие!

— Как смеете да ме наричате така!

Дяков трясна с юмрук по бюрото.

— Ще ви покажа аз какво смея и какво не смея! В санаториум ли мислите, че се намирате? Тук имаме и други условия за такива като вас! Двуличник! Кулаците не са стреляли по вас. Цял живот сте живели на гърба на работническата класа и досега лежите на гърба на държавата, тя ви учи, плаща ви стипендия, а вие я мамите.

Известно време той мрачно мълча, после недоволно, сякаш изпълняваше ненужно, безполезно задължение, каза:

— Добре де, да запишем какви ги наприказвахте тук.

Той започна да пише, като от време на време задаваше на Саша кратки въпроси: кога и с кого е издавал вестника, кога е станал конфликтът с преподавателя и по какъв повод, кога и къде са го изключили, в какво са го обвинили тогава.

Свърши и подаде листа на Саша.

— Прочетете и подпишете.

И се облегна назад. Саша чувствуваше втренчения му поглед, Дяков следеше израза на лицето му, използваше свободната минута, за да го разгледа хубавичко. Всичко беше записано правилно, но някак едностранчиво. По случай празника издали стенвестник, включили в него епиграми, опорочаващи ударничеството, участвували в това едикои си, изключен от ядката и от районния комитет... Вярно, всичко това се пише проформа, за да се фиксира разпитът, причината за арестуването очевидно е друга.

Все пак той каза:

— Тук не пише, че по решение на ЦКК съм възстановен като студент.

Дяков се навъси и взе листа.

— А какво пишеше в заповедта за възстановяване в института?

— Не беше съвсем правилно написано... Дяков го прекъсна:

— Не ви питам какво е трябвало да пише, а какво пишеше?

— „Предвид обстоятелството, че Панкратов призна грешките си...“

Дяков взе перодръжката и добави отдолу: „По-късно ме възстановиха като студент, понеже признах грешките си.“

Той отново подаде листа на Саша.

Саша подписа. Дяков взе листа, остави го настрана.

— Съветвам ви да си помислите, Панкратов. Ние не искаме да ви загубим за общото дело. Само затова сме толкова търпеливи с вас. Щадим ви, разберете. И го оценете. Поровете в паметта си, поровете!

Той стана от бюрото, отвори вратата, кимна на конвойния.

— Отведете го!

Саша се върна в килията, ключалката изскърца след него. В мътното стъкло все така светеха зимните звезди. Нощ ли е или сутрин?

Чу потропване по стената. Очевидно съседът питаше къде са го водили. Саша отговори с обичайните три потропвания и легна, без да се съблича.

Какво иска от него Дяков? Какво трябва да си признае? „С кого сте водили контрареволуционни разговори?“ Какви разговори? Той се чудеше какво да мисли. По-рано беше убеден, че е арестуван заради историята в института. Новината, че не е така, го смая, обърка, заплете всичко. Беше се надявал да срещне разбиране, доверие. Стана обратното. Щом институтът не е поводът за арестуването, значи има друг повод, прокурорът го е сметнал за убедителен. Да го обвинят в контрареволуционни възгледи — на кого може да е хрумнало? Той няма разногласия с партията. Да, подмазвачите и нагаждачите превъзнасят Сталин до небесата, но той никога на никого не е говорил за това — друго е най-важното у Сталин. Каза само на Марк, но нали не е възможно Марк да е предал някому този разговор. Може би и той е арестуван? При обиска оперативният работник обърна по-специално внимание на неговата снимка, въртя я и я разглежда от всички страни. Дяков може би иска той да даде показания срещу Марк? Надява се Саша да прояви малодушие?

Будягин? Възможно е. Той май беше близък с Ейсмонт или със Смирнов? И Смирнови живееха в Петия дом. Дъщерята на Смирнов учеше в тяхното училище, едно набито русоляво момиче. Иван Григориевич бе отзован от чужбина през пролетта, точно след процеса

на Смирнов Ейсмонт. И ето, научили са, че Будягин се е обаждал на Глинска, че Саша ходи у тях, и искат да получат показания срещу Иван Григориевич. Глупости! Той си внушава, пресилва нещата. Никого не арестуват, задето е нечий племенник, задето е бил съученик с някого. Има нещо друго, заради което го държат тук... Следователят няма да му играе комедии я.

Ден след ден преравяше Саша последните месеци от живота си. Да е изтърсил нещо в яда си? Но на никого не бе разказвал дори онова, което се случи в института. Знаеха само приятелите: Нина, Лена, Вадим, Макс, Юра... Юра Шарок! Тяхното скарване на Нова година... Но Юра не е способен на такава подлост. Колегите от групата? Ковальов? Но нали причината не е в институтската история. Къде е тогава?

Следобед в килията дойде офицер от затвора с две лентички.

Саша се надигна машинално, както бе свикнал вкъщи, движение, което после не можа да си прости.

— Име?

— Панкратов.

— Молби?

— Не получавам нищо от къщи.

— Обърнете се към вашия следовател.

— Също така вестници, книги.

— За всичко това — към следователя.

И излезе. Надзирателят заключи килията.

Затворническият опит се придобива в самия затвор. Затворникът в единична килия, за пръв път попаднал тук, сам научава комплекса от неписани правила, които всъщност формират облика на затворническият живот, изработен от предишните поколения затворници. Посещението на офицера показва на Саша, че вече се води в друга категория — следствието по неговото дело е започнало. Офицерът всъщност не се интересуваше от молбите му. Той даде на Саша да разбере, че от следователя зависи не само бъдещата му съдба, но и какво ще бъде държането към него тук.

От този ден животът на Саша, на пръв поглед същият, както и през предишните седмици, в действителност рязко се промени.

По-рано той очакваше разпита с нетърпение и надежда, сега с таен страх. Плашеше го неизвестното, което неочаквано можеше да му

поднесе следователят, нещо, за което Саша не е подготвен, за което вероятно не би съумял да се оправдае и което още повече ще задълбочи пропастта на недоверието и подозрителността помежду им.

[6] Орган за политически надзор и разследване към личната канцелария на императора (1826–1880 г.). — Б.пр. ↑

16.

Родителите на Шарок не обичаха семейство Панкратови. Не обичаха бащата — инженер, майката — „прекалено образована“, а най-вече вуйчото — един от онези, началствата. На двора майката на Саша седеше при „интелигентните“, а майката на Шарок — при портиерките и чистачките. Арестуването на Саша те изкоментираха така: началствата се хапят, дай боже да си прегризят гърлата.

Но Юра Шарок не можеше да остане безучастен към арестуването на Саша. Колкото и да е, от една компания бяха.

А какво го свързваше него с тази компания? Не са истински приятели, те само го търпят, истеричката Нина, мухльото Максим, дърдоркото Вадим. Сега те ще оплакват Саша — той обаче не.

Лена... Добра женичка, приятна, чиста, но чужда. И не е за съпруга. Какво умее тя? Да вари кафе? Гледа уж да му угоди, ама той само се дразни от несръчността ѝ. Освен това са връстници. Я какъв е баща му на шейсет! А тя още на четирийсет ще стане дебела като майка си, Ашхен Степановна. Сталин е недоволен от Будягин, Лена сама му го каза. А той добре знае какво значи „Сталин е недоволен“, как свършва такова недоволство. Домът на Съветите, луксозният апартамент — всичко е илюзия. Будягин му прочете нотация за съветското право, но какво ли разбира от него? Изостанал е с тази негова наивна партийна съвест. На сцената излезе сила, която огъва и по-яки дъбове. Как ли ще изглежда в очите на баща си, ако Будягин изгори? На ти една щерка на народен комисар!

Стига! Москва е пълна с хубави момичета. Вика Марасевич — само чака да ѝ свирне. Ами Варка Иванова! Момиче един път!

Цяла седмица не потърси Лена. Тя ще го потърси. Ами добре, така ще и отговори, че повече няма да го търси. Но когато чу по телефона гласа ѝ: „Юрочка, къде се изгуби?“ — притесни се, замънка, че е зает, готви дипломна работа, действа за разпределението си, прибира се към дванайсет, а в института има само един автомат, че и той развален.

Тя закри слушалката с длан.

— Затъжих се.

— Щом се освободя, ще ти се обадя. Може би другата седмица. Не й се обади нито другата седмица, нито следващата. Изобщо няма да се обади. Никакви обяснения! Но се обади отново Лена.

— Юра, трябва да те видя.

— Казах: щом се освободя, ще се обадя.

— Трябва да те видя спешно.

— Добре — ядосано отговори той. — В девет пред Художествения театър.

Обиколиха Арбатския площад и тръгнаха по Никитския булевард. Беше лют студ. Лена беше с кожухче, с червени плетени ръкавички, с кръгла кожена шапчица, нахлупена върху вълнен шал, който закриваше ушите ѝ. Високите боти плътно обхващаха пълните ѝ стройни прасци, това винаги вълнуваше Юра. И този познат парфюм. Може би днес... за последен път? Че то бива ли да скитат из улиците в тоя студ?

— Саша! Какъв ужас! — каза Лена. Той сви рамене.

— Арестували са го...

— Не ти ли е жал за него?

— Не е въпросът дали ми е жал. Той презира всички. И аз му нямам вяра, не, нямам му вяра.

— На Саша нямаш вяра?!

— Когато ме приемахте в комсомола, Саша каза: Аз нямам вяра на Шарок. Тогавя никой не се засегна. А когато аз казвам — нямам му вяра, това ви възмуцава.

Тя се стъписа, уплашена от гнева му.

— Повярвай ми, всички приятели имат добро отношение към теб.

— Това е снизхождение. И твоето е снизхождение.

Тя го погледна объркано. Исква да се скарат, не ѝ се обади две седмици. И не посмя да му каже онова, заради което бе дошла.

В мълчание стигнаха до Никитските врати.

— Да се върнем обратно?

— Да идем до паметника на Пушкин. Кажя как вървят твоите работя.

Той сви рамене, какво да ѝ разказва, омръзнало му е.

— Какво става с разпределението?

— Нищо.

Побелелият от снега Пушкин се издигаше над площада.

— Да поседнем. Уморих се.

Юра с недоволна физиономия почисти за нея снега от скамейката. А той ще постои прав, ще стои ей така и ще гледа към Страстния манастир... Не чу, а почувствува как тя тревожно си поедъх.

— Юра, аз съм бременна...

— Сигурна ли си?

— Да.

— Може да е само закъснение?

— Вече от две седмици.

Тъкмо тези две седмици, през които не бяха се виждали. Преди две седмици щяха да измислят нещо, а сега аборт... Но как се е случило това? Той толкова внимаваше. Пък и тя няма ли си някакви чужбински хапове, таблетки за такива случаи?

— Вземала ли си някакви мерки?

— Искях да се посъветвам с тебе.

— Аз не съм лекар.

Мрачно, с такъв вид, сякаш Лена беше забременяла само за да му създава неприятности, добави:

— Не искам да вляза във вашето семейство по такъв начин. Тя се оживи.

— Какво значение има?

— Трябва да почакаме.

Той седна до нея, взе ръката ѝ, намери ивичката топла кожа между ръкавицата и ръкава. Само да се съгласи, само да не се заинати.

— Разбери, институтът, разпределението, всичко е неуредено, неясно... И това със Саша. Не може да го зачеркнем от компанията си... Всичко се усложни и не бива да го усложняваме още повече. Не е моментът сега. Операцията е неприятна, знам, но е само няколко минути. Да потърпим, да почакаме, ще имаме деца. И моите родители... Те са хора със стари разбирания: първо гражданското, после детето. Вярно, еснафщина е, но не искам да плъзнат клюки, това обижда, ти трябва да разбереш.

— Разбирам — оклюмано каза Лена.

— Да вървим, че ще измръзнеш.

Той стана, подаде ѝ ръка и не се стърпя, бързо огледа фигурата ѝ, макар да разбираше, че две седмици са нищо. И все пак му се стори, че е напълняла, че тежко се надигна от скамейката. Обзе го страх от това, което е можело да се случи. След седем или осем месеца, без дори да подозира, щеше да стане баща. А това е за цял живот.

Тя се усмихна срамежливо.

— Засега нищо не личи.

Такава нощ още не бяха прекарвали. Тя се съгласи да абортира заради него, той е най-скъп за нея на този свят. Покорството ѝ го трогваше, изпълваше го с гордост, той беше нежен с нея, стремеше се още повече да я предразположи и привърже към себе си, да я направи съвсем послушна. Всичко на света се повтаря и ще се повтаря милиони пъти, не е тя първата, не е и последната, това е нещо обикновено за жените. Майка му е направила седем аборта, в тяхното село бременните моми скачат от портата и нищо им няма. Защо да си усложняват живота, през лятото ще идат в Сочи, разправят, че сега бил прекрасен курорт, поне ще види морето, какво е виждал той, освен Москва? Лена си е добре — обиколила е света, а той?

Юра засегна нейната най-чувствителна струна, аргументите му ѝ се видяха изпълнени с ясни, трезви, народни разбирания. Наистина бива ли сега да го товари с деца, с грижи, с това няма да го привърже, само ще го отблъсне. Няма да му пречи, той никога за нищо не ще може да я упрекне. И за бременността си му каза просто така, с кого друг да сподели? Нека не мисли за това, да не се тревожи.

Случилото се ги сближи. Той за пръв път беше толкова мил, искрен и толкова слаб. Тя за пръв път го видя объркан, уплашен, сърцето ѝ се изпълни с жал към него, обичаше го още по-силно. На сутринта той дремеше с ръка, отпусната върху гърдите ѝ, а тя пазеше съня му. По-рано той не я оставяше вкъщи, отпращаше я незабелязано, нощем, а този път не я пусна. И когато най сетне я пусна, изпрати я до вратата не както друг път, на пръсти, а открито, високо разговаряше с нея, не мислеше за скърцането на вратите, за шума от ключалката, усмихна се, притисна буза до нейната буза.

И портиерът не я гледаше с подозрение, прие подадената рубла не като нещо задължително, а с благодарност: „Благодаря.“ Токчетата ѝ затропаха по Арбат спокойно и уверено, тя вървеше по неговата улица,

по своята улица. И едва когато наближи Арбатския площад, се сети, че когато слизаше по стълбището, мина покрай жилището на Саша. Защо чак сега се сети за това? Всичко ли забрави покрай любовта си? А Софя Александровна лежи нощем сама с отворени очи и мисли как ли е сега Саша...

Три дена в болницата не могат да се запазят в тайна. Будягини и сега могат да изтръгнат от нея истината, от майка трудно се скрива, майките разбират от тези неща. Ленка не умее да лъже, пък и защо да лъже, това е недостойно. А от кого е — ще се сетят. И ще я разубедят: роди си, ще минем и без твой Шарок.

Какво ли може да ѝ хрумне? Юра се обаждаше на Лена в службата, говореше мило с нея, но в гласа му се долавяше умора — работа, грижи, да не вземе и тя да му досажда със своите работи и грижи. Обикновените арбатски момичета никога не му причиняваха подобни неприятности, сами вземаха мерки... Оцет? Калиев перманганат? Хинин?! Това не го интересуваше. А тази глезла, мамина щерка, нищо не знае, нищо не умее, чужбинска госпожица, дявол да я вземе! Ако сега не се откачи от нея, никога няма да се откачи. Как пък не можа да пометне! Колко хора се подхлъзват на тротоара, особено такива като нея, късогледни и тромави.

В семейство Шарок рядко се водеха откровени разговори и все пак Юра реши да поговори с майка си. Тя знае тайните средства, които използва простият народ, или поне познава хора, които могат да помогнат. Виждал беше как майка му си шепне с жените на двора, по физиономията ѝ личеше, че говорят за това.

И сега тя впи очи в него, лицето ѝ се покри с петна. Загазила е Ленка, забременяла е тая уличница, къде е гледала, проклетницата! Ей това са те, образованите, по-лоши са от простите. Гледа да върже момчето тая кучка! Да му е мислила, не е на петнайсет години, стара мома такава!

Тъкмо днес се бе хвалила, че Юра ще се ожени за дъщеря на народен комисар, ще живее в Кремъл, а сега кипеше от злоба. Тези другарчета само ни командуват, няма да пуснат родителите на Юра да припарят до тях. И Юра няма да пуснат. Ще кажат на Ленка — живеј с детето при мъжа си, той има стая. Той има стая, ама те имат три. Щото нали мъжът и има майка ще гледа малкото. Не, лошо случиха, не е тя

за тяхното семе. Не е дори рускиня! По носа ѝ личи — чифутка! Сега това Иродово племе ще крънка пари за аборт!

— Престани! — викна ѝ Юра. — Какво трябва да направим?

Тя сви устни, делово попита:

— Кой месец е?

— Няколко дена — излъга Юра, страх го беше, че ако тя научи истинското изтекло време, ще откаже да помогне.

— Синапена баня да си направи, да си напари краката. Хем погореща, колкото може да търпи. Ама те сигур и кофа нямат.

— Ще намерят.

Не каза, че Лена не може да направи това у дома си. Ще трябва да дойде у тях.

На Арбат нямаше синап, той отиде на Усачовка, купи, прибра го в чантата си, където майка му не смееше да наднича, страх я беше да не счупи сложната ключалка. Отиде в кухнята, провери — имаха кофа, дори две.

Вечерта отидоха на „Човекът с чанта“ в Театъра на революцията. Юра харесваше Гранатов. Във фаталното стечение на обстоятелствата в живота на Гранатов долавяше нещо общо с онова, което преживяваше и той.

Във фойето оглеждаше тълпата, вдишваше ароматите на парфюми и пудра, всяко театрално представление беше празник за него. Затова никога не бе разбирал Саша Панкратов, Нина, които се отбиваха в театъра между другото, без подготовка, или Вадим, който анализираше спектаклите, сякаш препарираше жаба. В антракта каза:

— Нося ти добра новина. В нашия факултет имаме едно момче, Коля Сизов... Баща му е много известен лекар, чувала ли си?

— Сизов... Не, не съм го чувала.

— Професор от Втори медицински факултет. Гинеколог.

Тя се сви зиморничаво, разбра за какво ѝ говори, но това нямаше да е скоро.

Шарок безжалостно продължи:

— Имало едно безопасно средство — синапена вана за краката, нали знаеш, прави се при настинка.

Тя се поуспокои.

— Помага ли?

— Много помагало.

— Но вече мина доста време...

— Тъкмо сега е моментът.

Неговата категоричност я плашеше.

— Все пак може би е по-добре да се обърнем към лекар...

Той настоя:

— Това не е аборт, болки няма никакви, малко ще трябва да изтърпиш горещата вода. Какво рискуваме? Да не би изобщо да се откажа?

— Не съм се отказала — тихо продума тя, — но вкъщи трудно мога да го направя, ще ме видят...

— Вярно — съгласи се той.

После, сякаш му бе хрумнала внезапна мисъл, каза:

— Ела тогава у нас. Татко, когато е хремав, си прави такава процедура. Сигурно имаме и синап.

17.

— Пари ли?

— Не много... Дори е приятно.

Лена седеше на леглото с крака в кофата, напълнена с кафяв разтвор, извърщаше глава, синапът ѝ щипеше на очите.

Вдигнатата ѝ долна риза откриваше заоблени, бели, стиснати колене, едрите ѝ ходила едва се побираха в кофата. Тя седеше наведена напред, с ръце, събрани на корема, презрамките ѝ бяха паднали и оголваха налетите рамене, гърдите под небесносинята дантелка, тя леко помръдваше крака, мръщеше се, опитваше се да се усмихне.

— Дори е приятно.

Той подпря чучурчето на чайника о ръба на кофата, за да не залее направо краката ѝ, и прибави още вряла вода.

Лена помръдна рамене, още по-силно потри краката си...

— Пари...

— Потърпи, сега ще изстине...

С едната ръка държеше чайника, с другата опитваше водата в кофата. Стори му се недостатъчно гореща и затова доля още вряла вода.

— Ох!

Тя се сгърчи от болка, застена, затвори очи, задиша тежко.

— Потърпи, потърпи, сега ще мине, Леночка, минутка само.

Тя се изви назад, опря глава в стената, стискаше с пръсти и отпускате ризата си.

— Сега, сега ще мине, потърпи...

Капчици пот избиха по горната ѝ устна и по челото.

Юра опита с пръст водата, доля още. Тя застена, загърчи се, издърпа краката си от кофата и той видя поморавелите ѝ глезени. Синапената миризма се разля из стаята.

— Юрачка, не мога — изохка тя, — ще ги извадя за минутка, само за минутка...

— Сега всичко ще свърши, потърпи още малко...

— Краката ми отекоха, не ги чувствавам, не са мои...

Стиснала зъби, със затворени очи тя се гърчеше на леглото.

— Задушавам се...

Той се наведе над безсилно проснатото тяло, освободи го от презрамките, разкопча сутиена, погали коленете.

— Хайде, хайде, спокойно.

И внимателно доля още вода, тя тихо застана, едва помръдна крака — едро, бяло, безжизнено тяло, едва прикрито от смачканата небесносиня риза.

Юра отиде в кухнята, свали от котлона втория чайник. Дръжката предателски издрънча, и дръжката на кофата дрънчеше, стара беше, запоявана безброй пъти. Косъма на две цепят, скръндзи такива! Почувствува, че някой влезе, уплашено се озърна, на вратата бе застанала майка му. Загледаха се мълчаливо.

— Да не й свариш краката.

Той не отговори, върна се в стаята, плътно затвори вратата, чу зад гърба си щракване — майка му угаси лампата в кухнята.

Главата на Лена лежеше на възглавницата, краката ѝ висяха навън — върху прасците ѝ гореше пурпурна ивица.

— Леночка, спиш ли?

Ресниците ѝ трепнаха, тя дишаше съвсем тихо, почти нечуто, по челото, по веждите, по горната устна и брадичката ѝ блестяха едри капки пот. Той внимателно ги избърса с крайчеца на кърпата.

— Леночка!

— Повръща ми се — прошепна тя, без да отваря очи.

Той повдигна главата ѝ, доближи едно канче до устните. Зъбите ѝ ситно изтракаха о канчето, тя с усилие преглътна, жадно допи водата и останала без сили, се отпусна на възглавницата. Той я зави с одеялото, доля още вряла вода и колкото и да внимаваше, плисна крака ѝ.

— Ау... — изстена тя, пак се сгърчи и отхвърли одеялото.

— Добре, добре, край! Това беше за последен път...

Тя затрепера като от треска, раменете ѝ се гърчеха, китките трепереха. Той пак я зави с одеялото.

— Добре, добре, край.

Тя заплака тихо, безнадеждно.

— Край, край, вече няма.

Погледна часовника — беше един и петнайсет. Бяха минали четирийсет минути. Добре, още пет!

Тя престана да плаче, легеше с лице, свряно във възглавницата, като мъртва. Шарок се наведе над нея, пипна челото ѝ, беше студено, вслуша се — дишаше. Внимателно извади краката ѝ от кофата — също като сварени. Ще мине... Из стаята отново се пръсна тръпчивата миризма на синапа. Сложи краката на леглото, зави я с одеялото, изнесе кофата в кухнята, изля я, изплакна от синапа мивката и всичко останало и се върна в стаята.

Лена спеше. Той отиде до прозореца, дръпна завесата. В съседния блок мъждиво светеха стълбищните площадки, крушките в телените мрежички блещукаха сиротно. Само дано не е било напразно. Глезла. Друга нямаше и да гъкне. От това не се умира. Ще се намаже с нещо.

Съблече се, угаси лампата, легна до Лена, внимателно поотмести краката ѝ, дръпна към себе си одеялото. Почувствува горещия полъх от тялото ѝ, тя беше безсилна, неподвижна, остро, възбуждащо миришеше на синап... И я взе такава, безучастна и затова още по-възбуждаща. В това имаше нещо пикантно, още неизпитвано, животинско. Стремеше се да предизвика сътресение, което да унищожи онова живо нещо в нея, да откъсне от тялото ѝ нищожния зародиш, който едва не обърка живота му. И когато тя застана, си помисли, че сега онзи, другият живот, зародил се у Лена, най-сетне е убит.

На сутринта тя не можеше да си обуе чорапите.

— Боли.

После не можа да си обуе ботите, не ѝ ставаха. Той донесе едни валенки, големи, подшити, с разрязани кончови.

— Сега влязоха свободно — каза тя и внимателно и тронаво се разходи из стаята. Веднага стана по-ниска, набита, с валенките изглеждаше като селска жена с бледо подпухнало лице, със сенки под мъченическите очи.

И изведнъж седна на леглото.

— Зави ми се свят.

Той реши да я изпрати, че току-виж, паднала на улицата... Добре би било да ѝ даде чаша чай, но майка му вече шеташе из кухнята и на Юра не му се влизаше при нея.

На двора никого не срещнаха. На Арбат той я преведе на другия тротоар — пред хлебарницата стояха на опашка познати от техния блок. Лена вървеше бавно, опираше се на ръката му — намерила кога да го хваща под ръка. Но това е последният им път заедно, трябва да го доизвърви. Само тя да не падне, само да стигне до вкъщи. Днес има почивен ден, ще полежи, ще ѝ мине. Вече в техния двор я пусна сама, на входа тя се обърна, усмихна му се.

Следобед искаше да ѝ се обади, да разбере как е, но не се обади, припряността само щеше да издаде тревогата му, да подчертае опасността от извършеното. Ще ѝ се обади утре в службата. Ако е отишла на работа, значи е здрава, ако са успели, ще му каже. Тя беше на работа. И тихо, натъртено, като закриваше слушалката с ръка, каза:

— Всичко е наред.

В гласа ѝ той долови щастливото съзнание, че тази вест ще го зарадва.

— Е, честито, браво, целувам те, пак ще се обадя — отговори Юра и затвори.

Няма да ѝ се обади вече той, стига, пито-платено!

Когато се прибра вечерта от института, майка му каза:

— Нинка Иванова те търси по телефона.

— Какво иска?

— Да ѝ се обадиш.

Ще въздиша за Сашка, ще разтяга локуми. Абе тия свини що не си гледат работата! Нина се обади пак.

— Знаеш ли за Лена?... Той изстина.

— Какво има?

— Странно. Вярно, не сме се виждали отдавна, но тъкмо днес говорихме по телефона. Тя беше на работа.

— Именно, от работата са я откарали.

— В коя болница е?

Нина му каза номера и адреса на болницата, някъде в Марина рошча.

Той се колеба около минута, после решително попита:

— От какво го е получила?

— Не знам.

— Кой ти каза, че е в болница?

— Ашхен Степановна. Лена била в тежко състояние.

— Благодаря ти, че ми се обади. Ще отида в болницата.

Върна се в стаята, затвори вратата, приседна до масата. Загази! Добре познава законите, все пак юрист е. Нелегален аборт, престъпление. Действия... причинили смъртта на потърпевшата... Идиот! Защо го направи вкъщи? Тя можеше да си го направи у тях, никой нямаше да я види, нали си има отделна стая. Глупак! Глупак! Глупак!!!

Ако остане жива, тя няма да го издаде. Ако умре, той ще отрича всичко. Доказателства няма. Да, знаел е, че е бременна, че не иска да ражда, че взема някакви мерки, смятал е, че са някакви чуждестранни таблетки, и досега не знае какво е направила. Предишната вечер е имала болнав вид, изпратил я е до вкъщи, на другия ден ѝ се е обадил в службата, при техните отношения това е естествено, но не доказва съучастничество.

А може ли синапена вана да се приравнява с аборт? Защо законодателят е избрал тъкмо тази дума? Аборт! Дава ли този термин право на широко тълкуване? „Изкуствено прекъсване на бременност“ — ето този термин може да се тълкува по всякакви начини. Но законодателят се е изразил ясно — аборт, имайки предвид медицинското значение на тази дума, тоест хирургическа намеса.

Трябва да се уточни версията, да се обмислят подробностите. Къде, кога, денят, часът, минутата, мястото, всички убедителни подробности. Ако Ленка умре, от Будягин мира няма да види. А може да не пожелае да се вдига скандал? Изтъкнат обществен деец, а дъщеря му си изхвърля плода по най-селяшкия начин. Ами ако се разровим хубавичко, нали именно Будягини са виновни, върху тях лежи главната отговорност: те се противопоставяха на брака им, именно заради тях Лена не искаше детето, обективно те я тласнаха към тази постъпка. Може би не само обективно? Не искаха да се разчуе. Ето така май се оформя делото, ако се поразровим надълбоко. За какво я готвеха те? На какво я научиха? Да превежда от английски? Това е малко за един бъдещ живот. Той винаги бе мразил това семейство, те пак са господари на положението, в ръцете им е, страда в стайчето си, а те там, в Петия дом на Съветите, в тази своя непристъпна крепост, мобилизират лекарите, за да спасят Лена. И сигурно ще я спасят. А после ще си разчистят сметките с него.

Майка му мрачно мълчеше, досещаше се какво става, но не искаше да говори, страх я беше, че разговорът ще се превърне в обвинения срещу нея. А тя какво е крива? Искаше да помогне, всички правят така, виж я ти, важната госпожица! Ама и него си го бива, престара се, изгори ѝ копитата, мярка нямаше.

Юра отиде в болницата, но не влезе, пообиколи отдалече — страх го беше да не срещне Будягини, да не увеличи свидетелите. Колкото по-малко хора го видят, толкова по-добре.

Върна се на Арбат, но не от къщи, а от автомат се обади в болницата, попита за състоянието на болната Будягина, Елена Ивановна. „Състоянието е тежко, температура трийсет и девет и осем.“ Обаждаше се всеки ден и чак към края на седмицата чу: „Средно тежко състояние, температура трийсет и осем и две.“ След още три дена: „Задоволително състояние, температура нормална.“ В края на втората седмица Ашхен Степановна прибра Лена вкъщи.

Тъкмо същата вечер майката попита Юра:

— Как е твойта красавица? Той кисело се позасмя.

— Жива и здрава.

Не ѝ се обаждаше, не знаеше как ще приеме тя обаждането му: нито веднъж не отиде в болницата, не ѝ писа, няма никакви оправдания. Чудо голямо! Правилно постъпи, като не отиде! Трябваше да узнае само едно: казала ли е на някого? Но не смееше да набере телефона ѝ. И тя не се обаждаше. Обади се Нина.

— Юра, днес всички смятаме да идем у Лена, ще дойдеш ли?

— Днес съм зает.

— Ще дойдеш по-късно.

— Късно ще се освободя.

Дали се обаждаше по своя инициатива, или по молба на Лена? Трябваше да разбере.

Набра номера на Лена. Чу нейния тих, дълбок, нежен глас:

— Най-сетне. Страшно се тревожех за тебе.

— Аз се тревожех за тебе.

— Непрекъснато си мислех: как ли ще понесеш всичко това? Защо не дойде?

— Всеки ден се обаждах по телефона, питах как си.

— Така ли? — радостно възкликна тя. — Днес ще се събираме у нас, ти ще дойдеш ли?

- Не ми се ще да сме сред толкова хора.
- Разбирам те, кога тогава?
- Ще ти се обадя.

18.

Нина се върна от училище в пет часа. Пред вратата на стълбището бяха седнали Варя и приятелката ѝ Зоя.

— Затръшнах вратата, а съм си забравила ключовете.

Забравила си ключовете... Вечните лъжи. Забранено и е да води Зоя вкъщи, затова са седнали на стълбището — стълбището не е твое, как можеш да ни забраниш?

— Давам ти половин минута за мислене, две минути за изпълнение — каза Варя на Зоя.

И тези техни плиткоумни лафове.

— Ходи ли у Софя Александровна?

— Ходих.

— Всичко ли купи?

— Всичко.

— Купоните?

— Взех продуктите.

— Колко пари ти останаха?

Варя ѝ подаде рестото.

— Взех си петдесет копейки за пързалката.

— Ами домашните?

— Ще ги напиша.

Всеки трябва да си гледа задълженията. Нина работи като вол, хапва набързо и — във вечерната гимназия, не може да се откаже от половинката бройка. А Варя успява да иде и на пързалка, и на театър, и на кино, и у приятелка, значи домакинството не ѝ отнема чак толкова време.

— За вечеря си стопли кашата, ще я оставя в тигана, маслото е в бюфета — каза Варя.

— Ще се върнеш най-късно в единайсет — предупреди я Нина, като си закопчаваше палтото.

Вратата се затвори след нея. Варя се обади на Зоя.

— Идвай, Нинка се измете.

Разтреби масата, приготви вечерята, изми съдовете — тъй, всичко е в ред. Нинка никога не оставя нещата по местата им.

Телефонът иззвъня. С кърпата в ръка Варя вдигна слушалката:

— Наташа, ти ли си?

Беше момчето, с което се запозна по телефона, но нито веднъж не го бе виждала, и той нея. Казваше се Володя, а тя не пожела да си каже името.

— Може би Наташа?

— Наташа да бъде.

И той започна да я нарича така. Но всеки път питаше:

— Наташа, как се казваш все пак?

Харесваше ѝ гласът му, беше откровена с него — нали никога няма да го види, може да му казва всичко. Той също я уверяваше, че с никого не е бил така откровен, както с нея.

— Всяка Наташа трябва да има светла коса.

— Моята е именно светла.

— А очите?

— Оранжеви със синьо небе.

— Има ли такива? Как прекара снощната вечер?

— Великолепно. Бях на забава в един техникум, свиреха все неща, на които може да се танцува румба.

— Блазе ти. Аз пък учих.

— Учи, приятелю, учи, залягай, учението плод е сладък, учението път е верен, от мрака то към светлина ни води...

— Кога ще се видим?

— Никога.

— Ами ако се влюбим един в друг?

— Няма, прекалено еднакво разсъждаваме за всичко.

— Какво ще правиш днес?

— Отивам на пързалката.

— На коя?

— На заводската.

— На кой завод?

— На сапунено пиронения.

— Взemi me и мен, аз се пързаям добре.

— Аз пък — лошо, няма да ти е интересно. И хайде, дочуване, дойдоха ми гости.

Зоя пристигна с бяла шапчица и дълги шалвари под полата, цялата беше пъпчива — цвете от буницето, както я наричаше Нина. Майката на Зоя, разпоредителка в кино „Карнавал“, пускаше приятелките на кино без билети.

— Защо си сложила бялата? — попита Варя, оглеждайки шапчицата на Зоя. — Нали се разбрахме.

— На червената ѝ се скъса ластикът. Сложи си ти червената, отива ти.

— С бял пуловер да сложа червена шапка?! Ти ще сложиш моята червена, а аз бялата.

— Защо все трябва да става каквото кажеш ти?

— Не каквото кажа аз, а както сме се разбрали.

Зоя обидено сви рамене.

— Е, щом толкова настояваш...

— Не искам да ми правиш отстъпки! Изобщо няма да дойда на пързалката.

Варя захвърли обувките си и се качи на леглото.

— Глупости — промърмори Зоя, — добре де, ще сложа червената.

— Няма да дойда на пързалката.

Известно време мълчаха. Зоя се притесни, съжаляваше, че се скараха заради някаква си дреболия.

— Хайде да идем — започна да я моли тя.

— Никъде не мога да ида, когато той е там.

— Нали искаше.

— Исках, ама сега се отказах.

Арестуването на Саша веднага открии Варя сред приятелките ѝ. Сега беше една от тези, чиито приятели внезапно изчезват, после пак се появяват, приятелките им ги чакат, а ако ги чакат нечестно, биват жестоко наказвани. Всички знаеха, че бе танцувала със Саша в „Арбатски зимник“, бяха ги виждали, също и сбиването. Сега Варя дружи с майката на Саша, носи колети в затвора...

Варя тръгваше рано сутрин, заемаше място на опашката, зъзнеше на студа, после пристигаше Софя Александровна и двете се приближаваха малко по малко към гишетото. Софя Александровна не умееше да спори, страхуваше се да не ядоса човека на гишетото,

притесняваше се да не бави опашката — уморени хора, застанали от пет часа сутринта на улицата край високата, дълга и студена стена на затвора. Варя от никого не се страхуваше, не се притесняваше от нищо. Те търсеха Саша по всички затвори. На гишето им даваха да попълнят бланка: трите имена на арестувания, адрес. Софя Александровна попълваше бланката, пак се нареждаха на опашка, предаваха данните, чакаха отговор два, дори и три часа... „Не е тук...“ И тогава Варя дръзко питаше: „А къде е?“ „Не е известно.“ „А на кого трябва да е известно? Вие го прибрахте, вие трябва да знаете.“

Тя се вслушваше в съветите, които ѝ даваше всезнаещият арбатски двор. Едно момиче от булевард „Новински“, приятелят му лежал в Таганския затвор, ѝ показва как се слага бележка в бельото, каза, че трябвало да изпращат повече захар и ябълки, те там правели вино от захар и ябълки. Софя Александровна я слушаше, клатеше глава.

— Не, Варенка, на Саша не му трябва вино...

От красива възрастна жена Софя Александровна за една нощ се превърна в побеляла старица. Отначало ѝ се струваше, че ако застане пред онези, които арестуваха нейния Саша, сърцата им ще трепнат, нали и те имат майки. После видя много такива майки — видът им не трогваше ничие сърце. Те стояха на дълги опашки и всяка се страхуваше, че онази капчица състрадание, която може би още не се е изпарила зад дебелите врати, ще се падне не на нея, а на жената, която влезе през тези врати по-рано.

Видя часовете с пушките, непристъпните каменни зидове, зад тях беше Саша, нейното момче бе лишено от онова, на което има право всяко живо същество: свободно да диша. Каква ли участ му готвят? Нощем не заспиваше — на какво ли спи той? Не можеше да яде — какво ли яде той, приведен над затворническата паница, той, нейното живо и скъпо същество, нейният живот, нейната кръв? Възглавниците миришеха така, както миришеше неговата главица в детските години, обувката — на сухата пръст, по която като мъничък тичаше бос, масата — на мастилото от неговите училищни тетрадки.

Обикаляше из улиците с надеждата да види онези хора, които преди арестуването го следяха. Те знаят какво го заплашва, от какво се нуждае той. Ако срещне онзи, дребничкия с касториновото палто, ще

го спре и ще го попита за Саша. Ще му каже, че не им се сърди, работата им е такава. Но след като си изпълниха задължението, могат да бъдат и милосърдни, нали сега им е все едно. Тя сновеше по Арбат, и по единия тротоар, и по другия, отбиваше се в магазините, преструваше се, че чака на опашка. Но все не можеше да срещне дребничкия с касториновото палто, нито онзи с шапката, нито третия, високия и злобния.

Премръзнала, потисната от съзнанието за безсилието си, се прибираше вкъщи, в празната стая, и там, самотна и страдаща, се молеше на господ, в който отдавна не вярваше, а сега му се молеше, та дано духът на доброто и милосърдието, вездесъщ и всепроникващ, да смекчи сърцата на онези, която ще решават съдбата на Саша.

Сутрин тропването на пощенската кутия я вдигаше от леглото. Тя чакаше отговор от прокуратурата или писмо от някой таен, но влиятелен доброжелател, чакаше писмо от самия Саша, предадено по човек, лежал заедно с него, но вече заточен, от заточение писмата пристигат. Имало такива случаи, бяха й разказвали. Когато четеше вестниците, се вираше в портретите на Сталин: скромно облечен, с добродушни бръчици около очите, с мъдро, спокойно лице на човек с чиста съвест. Наскоро бе чествувана неговата петдесетгодишнина, сега е на петдесет и четири, не, на петдесет и три години, колкото Павел Николаевич, нейния съпруг. Големият му син е сигурно колкото Саша, той има и друг син, и дъщеря и разбира какво е да имаш деца, знае какво е семейна мъка — съвсем наскоро загуби жена си. Само дано делото на Саша стигне до него. Всичките си надежди тя възлагаше на Марк. Марк ще разкаже на Сталин за Саша. Сталин ще поиска делото му, дори може да го извика на разговор. И Саша ще му хареса. Саша не може да не хареса на някого.

Пристигна Павел Николаевич. Естествено беше огорчен, но не смяташе случилото се за катастрофа. Няма да разстрелят Саша, няма да го осъдят на доживотен затвор — нямаме такава присъда. Млад е, животът е пред него. Да, трябва да се действа. Но само висшите инстанции са в състояние да помогнат. Той няма достъп до тях. Достъп до тях има Марк. Как тъй тя не може, не иска да разбере това! Павел Николаевич по пътя насам твърдо бе решил да бъде търпелив, дори добър. Ала още щом влезе в този омразен дом, щом видя старицата,

която някога му беше жена, щом долови взискателните интонации в гласа ѝ, още щом видя упорития заешки израз на лицето ѝ, а той се появи от нейния стремеж да преодолее страха — след като видя всичко това, отново го завладя яд, нетърпимост и злоба. Тъкмо тя е виновна за всичко, тя и братчето ѝ възпитаха Саша.

И ето че седят един срещу друг: тя — побеляла, с треперещи устни и трясеща се глава, той — гладко избръснат, добре гледан, със сиви ядни, изпъкнали очи. Седят до масата, до която бяха седели дълги години, която е покрита със същата мушама под същия платнен абажур. Софя Александровна нервно прекарва длан по мушамата, разглажда я, макар че няма защо да я разглажда, и този жест дразни Павел Николаевич.

— Искаш да обикалям учрежденията ли? Безполезно е, обясних ти вече. Обжалва се след като излезе решение. Решение още няма, води се следствие.

Дали тя не иска да се възползува от това и да го върне?

— Какво целиш? Да оставя завода ли? Няма да ме пуснат. И нямам никакво намерение да се връщам в Москва, запомни! Какво?

Стори му се, че тя каза нещо, нарочно тихо, за да не я чуе. Но тя нищо не бе продумала, само беззвучно мърдаше устни.

— Нищо... Слушам те.

— Да бе, да бе, слушаш... Слушаш и си мислиш: не баща, а мръсник, не иска да си мръдне пръста за сина си. Винаги си мислила за мен така подло и тази подлост си внушила на сина ни.

И по-рано бе страдала непоносимо, когато бе слушала нападките, упреците му, сега това страдание отново се върна, тя с ужас чувствуваше, че както и преди, не може да преодолее страха си пред него, особено унизителен сега, когато ставаше дума за спасяването на сина им, на техния син. В думите му долови неприязън към Саша, той иска да остане встрани от неговите страдания. Как смее сега да говори за обидите си, за своите претенции? И как може да се страхува от него, когато става дума за живота на Саша?! Тя от никого не бива да се страхува, няма право да се страхува, тя е майка!

— Ако беше видял как го отведеха...

Изрече това с горчивина. Но с него трябваше да се говори високо, трябваше почти да крещи, та да я чуе.

— То се знае, то се знае, пак съм виновен аз, само аз... Ти си мъченица, нещастница, а аз съм негодник, развратник, гуляйджия, пияница...

Боже мой! Дори такова нещастие не го променя, поморавява, както преди, цупи устни, имитира я. Тя го чакаше да дойде, разчиташе на помощта му — нали е баща, мъж! За какво друго може да мисли, освен за Саша! Няма право да мисли за нищо друго. И тя ще го накара да мисли. Софя Александровна отиде до бюрото, извади заявлението си до прокурора.

— Виж.

По лицето му се изписа недоволство, погнуса. Тая глупава жена лак го кара да върши нещо безполезно. На кого е потрябвало нейното заявление, кой ще седне да го чете?

Ала не можеше да не го прочете. Всички биха го упрекнали, ако се скараше с нея в такъв момент. А за пред хората Павел Николаевич искаше да остане почтен човек и баща. Няма да ѝ даде повод да каже: „Не пожела дори да прочете заявлението.“

Какви ги е измъдрила! „Пише ви една майка... Върнете ми сина...“ Наивно, сантиментално, неубедително. „Обръщам се към нашето справедливо и милосърдно правителство“ — думи, думи... „Зная, че синът ми за нищо не е виновен“ — кой ще повярва?... „Дори да е сгрешил, то е било без никакъв умисъл, той е още дете...“ Двайсет и две години — как ще е дете?! И защо пише за грешки? Нали така косвено потвърждава вината му?!

Софя Александровна седеше на дивана на Саша и с наведена глава слушаше тези забележки, без да обръща внимание на тяхната язвителност, която трябваше да докаже нейната глупост: едно заявление не я бива да напише. Нищо! Да го поправи, само да помогне на Саша. Тя сложи пред него лист и мастилницата.

— Напиши го както трябва.

Погледна я слисано, схвана, че се бе държал глупаво. Заявлението е безполезно, има ли значение как е написано. Сега ще трябва да го пише той, а какво да напише, като не знае обвинението срещу Саша?

— Знаеш ли — каза Павел Николаевич, — може да го пратиш и така. Е, като махнеш фразата за грешките и това: „Върнете ми сина.“ А останалото... Да, може да го пратиш и така.

— Добре — каза тя и взе заявлението, — ще го поправя.

Не бе очаквала нищо друго. И все пак без Марк няма да прати заявлението.

— Кога заминаваш?

Той отново избухна:

— Струва ми се, обясних ти, че утре трябва да съм на работа?

— Ако обичаш, остави пари — твърдо изрече тя, — за колетите купувам всичко от скъпия магазин.

За малко щеше да избухне в ругатни. Обикновен инженер е, живее на една заплата, но парите не му се свидят. Само го възмуцава този тон, тази настойчивост, той винаги ѝ е бил нужен само заради парите. Извади сто и петдесет рубли.

— Повече не мога да отделя.

19.

И отново е нощ. Отново металното изскърцване на резето събуди Саша. Беше дошъл вчерашният конвоен и те отново дълго крачиха по безбройните къси коридори. Отново на колана на конвойния подрънкаше връзката ключове, отново чукаше с ключа по дръжките на вратите или по металните перила на стълбата, предупреждавайки, че води затворник. Но сега Саша броеше изкачванията и слизанията и се убеди, че стигнаха до първия етаж. Зад отворената врата в края на коридора се чуваха гласове, дори смях, долавяше се присъствието на друг, не затворнически живот.

Този път Дяков не го освети с лампата, явно прилагаше този похват само при първото запознанство. Днес беше не във военна униформа, а с кафяво сако, облечено върху син пуловер. С кимане посочи на Саша стола и продължи да пише. Пишеше, препрочиташе, пак пишеше, без да обръща внимание на Саша, навел глава над бюрото. От Саша го делеше само масивният прибор за писане и също такава масивно преспапие. Саша си помисли, че като нищо би могъл да грабне преспапието и да строши главата на Дяков. На този стол седат различни затворници, между тях може да се намери такъв, на когото ще хрумне да го стори. Всичко тук е предвидено, всяка стъпка, всяко движение, а това не е. Да не би да смятат, че никой не би се решил на такава постъпка? А може да има някакъв таен механизъм, който се задействува, щом докоснеш преспапието? Естествено оттук няма начин да избягаш, но човек може да стори това от отчаяние. И въпреки всичко Дяков не се страхува. Може пък истинските затворници да не ги разпитват тук?

Дяков събра изписаните листове и излезе от стаята, като остави вратата отворена. Беше с валенки, с прибрани вътре кафяви панталони. И понеже беше така дебело облечен, Саша със своите половинки веднага усети студа на циментовия под.

Всичко беше различно, съвсем различно от миналия път. Дяков сякаш беше зает с някаква по-важна и спешна работа и Саша, изглежда, бе доведен тук само защото Дяков го е извикал по-рано,

когато още не е знаел, че ще бъде зает с друго. Цивилен и с валенки, той изглежда обикновен и неофициален, излиза и оставя Саша сам до бюрото, по което са пръснати разни книжа, не се страхува, че Саша може да надникне в тях, както не се страхува и че Саша ще го удари по главата с тежкото преспапие.

В коридора се затръшна врата, чува се гласове, Дяков говореше с някого, после се върна, тремаво пристъпвайки с валенките си, затвори вратата, седна зад бюрото, порови в чекмеджето, извади тъничка папка — в нея бяха листовете от предишния разпит, после потърси нещо друго и така, както продължаваше да рови в чекмеджето, без да поглежда Саша, попита:

— Тъй, Панкратов, какво ще ми кажете днес?

Зададе този въпрос някак между другото, спокойно, дори дружелюбно, сякаш бе забравил за какво бяха разговаряли миналия път.

— Ами... вижте — подзе Саша.

— Аха! — Дяков най-сетне намери листа, който търсеше, и пак излезе с него.

После се върна и както беше прав, подреди листовете в чекмеджето, седна, отвори папката с делото на Саша.

— Тъй, Панкратов... Помислихте ли за онова, за което ви посъветвах?

— Да, помислих. Но не знам какво имате предвид.

— Лошо! — Дяков заклати глава. В гласа му пролича упрек, съжаление, дори съчувствие — ех, сам не се щадиш, братле!

Той се замисли, кимна към папката с делото.

— Искате да протакате ли?

— Не знам за какви контрареволуционни разговори ме питахте миналия път.

Дяков се намръщи.

— Не сте искрен, Панкратов. Искате да се занимаваме не със същественото, а с вашите институтски истории. Но дори в тях проявихте нечестност. Много неща скрихте. И това също показва какво представлявате.

— Какво съм скрил? — учуди се Саша.

В този момент в стаята влезе възрастен мъж с ескимоско лице, облечен в тъмносин костюм, който седеше добре на набитата му, дори

възтежка фигура.

Дяков стана. Човекът с кимване предложи на Дяков да седне и също седна на стола до него.

— Продължавайте!

И втречено погледна Саша: Саша разбра, че този е началник на Дяков, но в погледа му долови нещо повече от обикновения служебен интерес към поредния подследствен. У него плахо просветна надеждата, че този човек ще промени съдбата му.

— И тъй, Панкратов — каза Дяков, — докъде бяхме стигнали?

— Вие казвате, че съм скрил нещо. Какво съм скрил?

— Достатъчно е да се прегледат протоколите от партийното събрание. Дори сте прибягвали до ходатайството на високопоставени лица...

Дяков погледна Саша с очакване, изпитателно.

Тъй. Всичко е ясно. Цялата работа е в Марк, в Будягин или и в двамата. Намекът е ясен. Той нарочно не каза „високопоставени другари“, а „високопоставени лица“. И имената не каза. Не, да каже имената. От Саша няма да ги чуе.

— Кого имате предвид?

— Панкратов!...

Устните на Дяков се свиха в погнушена и укорна усмивчица.

— ...Срамота, Панкратов! Не си играйте с нас на котка и мишка. Ние сме по-осведомени, отколкото си мислите. Искате нас да накарате да говорим, а ние искаме да говорите вие, това е във ваш интерес. За вас са ходатайствували Рязанов и Будягин, вие сам сте признали това на партийното събрание, а тук ни разигравате.

И пак — не „другарите Рязанов и Будягин“, а просто „Рязанов и Будягин“.

— Не съм прибягвал до ничии ходатайства — възрази Саша, — разказах на вуйчо си, Рязанов, всичко, но не съм го молил да се намесва. Той сам, без да зная аз, е помолил Будягин да се обади на директорката на института Глинска.

— Да допуснем, че е така — съгласи се Дяков. — Но защо не казахте това миналия път? Защо не посочихте точно тези имена? Споменахте маса хора. — Той извади от делото на Саша тясно листче, Саша не го бе видял по-рано. — Баулин, Лозгачов, Азизян, Ковальов, обаче не посочихте Рязанов и Будягин. Защо?

Саша трескаво мислеше. Сега всяка негова дума може да се окаже фатална и за Марк, и за Иван Григориевич. Цялата работа е в тях — ясно. В какво ги обвиняват?

— Не съм допускарал, че е важно. Това са чисто роднински връзки. Дори не разбирам защо толкова ви интересуват.

Каза го твърдо, както човек говори за нещо, което не иска и няма да обсъжда. Дяков му сочи пътя, по който трябва да върви, но той няма да тръгне по този път.

Дяков го погледна, както се стори на Саша, внимателно, заинтересувано, дори някак боязливо.

— Пак вуйчо ви ли уреди Солц да разгледа вашия въпрос?

— Никой нищо не е уреждал. Аз сам отидох при Солц.

Дяков се поусмихна иронично.

— Хората с месеци чакат да ги приемат, а вие отидохте и готово: веднага ви прие, веднага разгледа въпроса ви. Кой ще ви повярва, Панкратов?

— И все пак е така — каза Саша, — така се случи. Влязох в кабинета, той ме видя, попита какво искам...

— Помогна ви щастливата случайност?

— Може би... Нима нямах право да се обърна към ЦКК? Нима моят вуйчо е нямал право да ходатайствува за мен? Каква вина имам аз? И за това ли ме държите тук? За нищо и никакво!

По лицето на Дяков се плъзна лека гримаса. Но той нищо не каза, само извъртя очи към началника си, сякаш го приканваше да се убеди с какъв човек си има работа той, Дяков, а може би очакваше онзи да каже нещо. Но човекът с ескимоското лице нищо не каза, тежко се надигна и излезе.

Дяков се навъси и вече с друг тон заяви:

— Вашата вина е, че сте неискрен, нечестен пред партията. Скрихте и много други неща. Посочихте своите обвинители, но нито веднъж не споменахте кои са били защитниците ви. При това в разглеждането на вашия въпрос са вземали участие много хора... Да речем, същият този Криворучко...

Саша почувствува опасност. Провалът можеше да дойде от най-неочаквана посока. За Марк и Будягин е ясно, той не може да каже нищо компрометиращо за тях и няма да каже. Но Криворучко... „Този готвач ще готви лютивни гозби...“ Криворучко каза това за Сталин. Ако

цитира тези негови думи, Саша не само ще се оплете повече, но и ще предаде Криворучко. Ако пък премълчи, ще тръгне по пътя на неискреността и лъжата.

— Бил съм при него два пъти. Първия път той ми сложи печат на документите за изключването, втория път оформи възстановяването ми.

Дяков се засмя.

— Ту ви изключват, ту ви възстановяват, ту пък попадате в затвора... И нищо ли не ви е казвал?

— Стори ми се потиснат, нали го изключиха от партията.

— И вас са ви изключили. Нима той не намери какво да ви каже?

Дяков все така не откъсваше поглед от него. Знае ли нещо, досеща ли се или пък опипва, почувствувал колебанието му?

— Никак ли не изрази отношението си към обстоятелството, че са ви изключили, а после са ви възстановили? — настояваше Дяков. — Нима дори нищо не ви попита? Още повече че на заседанието на партийното бюро сте го защитавали?

— Просто му разказах как стана всичко...

— Ето, виждате ли?... И той просто удари печата.

Не, не бива да се поддава! Опипва, поставя клопки, отвлича вниманието му от същественото, от Марк и Будягин, оплита го...

— Никакъв по-особен разговор не можеше да има. Той е заместник-директор, а аз обикновен студент.

Дяков го пронизваше с очи.

— Ние имаме сведения, че Криворучко с други студенти е водил антипартийни разговори. А на вас, човек онеправдан, при това човек, който го е защитавал, нищо да не каже. Странно!...

Криворучко се познава с Марк, поръча да му предаде поздрави. Не, не бива да казва това.

— Така беше — каза Саша.

Дяков все не откъсваше очи от Саша и внезапно злорада усмивка се разля по лицето му. С тази злорада усмивка той дръпна към себе си чиста бланка за протокол на разпита.

— Добре, ние сме хора търпеливи, ще почакаме кога най сетне ще решите да бъдете честен, кога ще си спомните това, което трябва да си спомните.

Този път записаното от Дяков започваше с думите: „Като допълнение към показанията, които дадох по-рано...“ — и съдържаше признанието на Саша, че е ходил в кабинета на Криворучко и се е изказвал пред партийното бюро в негова защита, а Янсон и Сиверски са защитавали Саша. За Марк и Будягин в протокола нямаше нито дума.

Всичко беше записано правилно, но както и миналия път, нещо навяваше на Саша смътно чувство за опасност. Каква беше тази опасност, не можеше да схване. Само поиска да се добави, че е ходил при Криворучко по работа.

— Вие сте студент, ясно е, че сте ходили по работа.

„Ех, карай да върви!“ И Саша подписа протокола.

— Не получавам колети от майка си, това ме безпокои. Освен това моля да получавам вестници и книги от библиотеката.

Дяков поклати глава.

— Докато се води следствие, нищо не ви се разрешава. Ако се държахте по-откровено, щяхме да приключим всичко и тогава щяхте да получите това, за което молите. И имайте предвид, Панкратов, следващата ни среща ще бъде последна — той вдигна пръст към тавана — и на мен ми държат сметка. А аз искам да приключа следствието благоприятно за вас. Не изпускайте тази възможност.

Или Марк, или Иван Григориевич, или и двамата. Честни, предани на партията комунисти! Слабо познава Будягин, но познава добре Марк, може да гарантира за него, дори не допуска мисълта за някаква негова вина. Едно арестуване на Марк би било същото недоразумение, както и неговото, дори по-голямо: той поне забърка тая глупава каша в института. Марк в нищо не може да бъде обвинен: голям инженер, прекрасен стопански деец, безкористен човек, истински комунист, целият му живот е работа, работа и само работа. И него да са затворили? Може да е някъде наблизо, в същия коридор, до неговата килия? Марк, този късоглед човек с болно сърце, тук, в също такава килия?

Не знае за никаква вина на Марк, убеден е в неговата честност. И дори да сметнат, че прикрива Рязанов, нека! Готов е да сподели участва на Марк. Случило се, струпало се всичко наведнъж, какво да се прави,

трябва да издържи, ще дойде време, когато и той, и Марк ще докажат невинността си.

Всичко е ясно, какво да си бльска главата. Той е честен пред партията, нищо не крие, не премълчава, не може да каже нищо лошо за Марк. Край. Точка.

Само едно го измъчваше... Криворучко... Единственото място, в което се чувствуваше уязвим. Каквото и да говорим, премълча за него. Може да е нещо маловажно, несъществено, но го премълча. Искаше съвестта му да е чиста. Криворучко пречеше на чувството му за чистота и яснота.

Следобед дойде непознат надзирател с лист хартия и молив.

— Пишете поръчка за библиотеката.

Библиотеката му е разрешена! Саша не знаеше колко книги може да вземе и докога. Ала не издаде неосведомеността си. Персоналът уважава повече опитните, отколкото неопитните затворници.

Толстой — „Война и мир“, Гогол — „Мъртви души“, Балзак — „Изгубени илюзии“, Стендал — „Пармският манастир“, последните броеве на списанията „Красная новь“, „Новый мир“, „Октябрь“, „Молодая гвардия“, „Звезда“... Пишеше, без да се замисля, нямаше време за мислене, човекът чакаше, затворникът трябва предварително да е решил какво иска, пишеше каквото му хрумнеше, важното беше да получи книги, по-дебели книги, та да му стигнат до следващия път, а не се знаеше кога щеше да дойде той.

Само едно заглавие поиска обмислено — „Наказателно-процесуалния кодекс“. Няма да го получи. И все пак написа: „Наказателно-процесуален кодекс на РСФСР“, та поне с това да изрази протест срещу положението си.

Защо Дяков му разреши да получава книги? Иска да го предразположи? В негов интерес е престоят на Саша тук да бъде непоносим, така ще го принуди да направи признания. Страх го е да не наруши закона, според който книгите са разрешени? Съжаление? Когато обвиняваш някого в контрареволуция, няма място за съжаление. Може да е станало независимо от Дяков, както беше с извънредните къпания? Жалко. Ще открият грешката и няма да му донесат книгите.

На другия ден обаче дойде друг надзирател, носеше пакет, обвит с чисто бяло парче плат с жълти следи от изгаряния. Саша веднага

позна това парче, вкъщи през него си гладеше панталоните. Значи разрешени са не само книгите, но и колетите.

— Име?

— Панкратов.

— Подпишете тук.

Надзирателят му подаде описа на колета и късче молив. Описът беше направен от майка му едро, нечетливо и само думата „шоколад“ беше добавена с непознат, ясен, сякаш калиграфски почерк. Половината от описа бе плътно задраскана с химически молив.

Саша опипваше кесиите и пакетите, грижливо подредени от майка му, а после разхвърляни от чужди ръце... Един бял хляб, кашкавал, варено месо, салам — всичко беше разрязано на парченца при огледа, масло в пергаментова хартия, захар, един чифт бельо, чорапи, носни кърпи. И тъй, майка му е жива, издържала е, знае къде е.

— Мога ли да пратя бельо?

— Завийте го.

Той зави мръсното бельо в парчето плат. Това обгорено с ютията парче плат му донесе мириса на дома, на неговия дом.

— Пишете какво искате.

На гърба на листа Саша написа: „Получих всичко. Не изпращай нищо освен бял хляб, месо и бельо. Всичко е наред, здрав съм, целувам те. Саша.“

— Моливчето! — напомни му надзирателят.

20.

Софя Александровна докосва, опипва, препрочита десетки, стотици, хиляди пъти това късче хартия — символ на страданията на сина ѝ, на горчивата му съдба, но и вестоносец, че той е жив. Показва го на всички: на Михаил Юриевич, на съседката Галя, на Милица Петровна, на сестрите си, на Варя Иванова и на Макс Костин... От нищо нямам нужда, всичко е наред, здрав съм, целувам те... Тези думи можеше да напише само той, нейното добро и мъжествено момче.

Сега всичко придоби нов смисъл. Омачканото листче, бельото с миризмата на затвора, месото и хлябът, които искаше той, тези зрими подробности бяха ѝ липсвали по-рано, за да си го представи жив. Вечерите и нощите вече не бяха така самотни — тя е до него, знае всяка негова минута, чувствува всяко негово движение. Болеше ли я сърцето — значи той боледуваше; не можеше ли да заспи — той лежеше на затворническия си нар с отворени очи; спохождаха ли я пристъпи на мъчителен страх — него го водеха на разпит и той се измъчваше, луташе в мислите си и страдаше. Тя си спомни как веднъж, много отдавна, го наказва, защото не я пускаше да иде на театър, тогава той плака не от болка, а от обида, тя го унижи, него, мъничкия. Сега го удря животът.

Марк бе говорил за Саша с високопоставени и влиятелни хора. Тя вярваше на Марк той не лъжеше, не успокояваше, той бе направил всичко, което бе могъл. И все пак повече, отколкото на Марк, тя вярваше на жените от опашките пред затворите. Там всичко беше ясно, просто, справедливо. Тези слаби жени имаха силата да защитават своите близки, сгряваха ги с топлината си, която губеха, докато чакаха на студа, утоляваха глада им с нищожния зальк, който откъсваха от оскъдните си дажби, през дебелите каменни стени им изпращаха своята любов и надежда. Сега Софя Александровна мислеше без страх за опашките пред затвора: там не се чувствуваше самотна. Това не намали страданията ѝ, но премахна острото чувство за изключителност. Тя трябва да върши същото, което правят другите. Светът, който по-рано ѝ изглеждаше страшен, искаше от нея да

действува, а действието потиска страха. Жените я научиха как да намери Саша, как да предаде колетче и какво да сложи в него, към кого да се обръща, на кого и какво да пише. Именно адресите, които ѝ даваха те, излизаха верни. Издействува да я приеме прокурорът по надзора над органите на ОГПУ. „Когато следствието приключи, ще научите резултата“ — отговорът, който те ѝ бяха предсказали и който въпреки това беше важен: сега прокурорът ще обърне внимание на делото на Саша, това може да промени много неща. Жените от опашките знаеха какво трябва да се прави, ако осъдят Саша, знаеха целия път и този път бе път на живота, хората вървяха по него — и това я успокояваше повече, отколкото надеждите и обещанията. Къде ще го изпратят — зависи от това дали Саша ще се сети да поиска медицински преглед, той има слаби бронхи, може да си издействува Приволжието вместо Сибир. Ако ѝ се обадят и ѝ кажат да пригответи топли дрехи, това означава Сибир или Севера, а ако не ѝ кажат — значи в Средна Азия.

И когато дойде домоуправителят Виктор Иванович Носов, тя беше готова, бяха я предупредили, че ще запечатат стаята на Саша, трябва да го стори домоуправителят, макар че сигурно ще се чувства неудобно. Страх я беше само, че той от смущение ще се държи грубо и си беше приготвила специална фраза, ако се случеше така.

„Виктор Иванович — смяташе да му каже, — ако ми говорите спокойно, ще ви разбера по-добре.“

Но Виктор Иванович не се държа грубо.

— Такъв е редът, Софя Александровна. Когато му дойде времето, ще я разпечатаме. И вие ще сте по-спокойна. Нали знаете какви са хората, намести ли се някой вътре, после иди, че го гони. Ако искате да пренесете някои мебели, ще ви пратя портиера. А каквото не ви трябва, оставете го, стаята си е ваша.

Той ѝ намекваше, че не бива да изважда всички мебели, Софя Александровна и без това го разбираше: докато в стаята има мебели, никой не може да се настани в нея самоволно. Но не пожела портиерът да ѝ помогне — трябваше да му плати, а нямаше пари.

Тя освободи не общата стая, в която по-рано спеше и учеше Саша, а своята спалня. Трябваше да изнесе оттам всичко, което ѝ беше нужно, а да премести в спалнята бюрото, дивана, закачалката.

Точно когато разместваше, дойде Варя. Бързо си съблече палтото и се захвана да помага — пренасяше купчинките бельо, роклите, килимчетата, възглавниците, одеялата, нищо не изпускаше, нищо не губеше, точно знаеше кое къде да сложи и подреждаше така, че за всичко да има място.

На Софя Александровна ѝ беше приятно, че това момиче ѝ помага, и самото то ѝ харесваше. Понякога си мислеше, че може би не е хубаво да въвлича Варя в своя живот, в своето нещастие, ала съчувствието на Варя, нейният стремеж да помогне бяха толкова непоколебими, че Софя Александровна не можеше да си представи как ще я отстрани.

И сега благодарение на помощта на това момиче работата им приличаше на обикновено шетане, на обикновено разместване на мебели и за да запази тази илюзия, Софя Александровна нищо не ѝ говореше. Ала усещаше, че мъжеството я напуска. Съпругът ѝ я остави, затвориха сина ѝ, отнемат ѝ стаята... Отдавна трябваше да даде тази стая на Саша. Вече бе мъж, било му е неудобно в общата стая, а тя не му я предложи, не искаше да се лиши от удобството. Колко егоистично от нейна страна! А той не отваряше дума за това, нейното скъпо, скромно момче.

Не можаха да разглобят железния креват, едното краче на гардероба се счупи, скринът не щеше дори да помръдне, макар че извадиха чекмеджетата.

Михаил Юриевич си дойде от работа, довтаса и съседката Галя, те помогнаха да преместят гардероба и скрина, разглобиха кревата, пренесоха в малката стая дивана, на който спеше Саша, неговото бюро и етажерката. Софя Александровна подреди приборите за писане, сложи няколко книги на Саша, окачи перденце.

Варя си тръгна от Софя Александровна, когато свършиха всичко, макар да знаеше, че вкъщи я чака Серафим, същият онзи младичък курсант, когото Макс беше довел на Нова година.

Този Серафим — виж го ти колко е бърз — се обади на Варя по телефона още на другия ден и ѝ определи среща на Арбатския площад. Тя тръгна ей тъй, на шега, взе Зоя и още едно момиче. Приятелките ѝ останаха на отсрещния тротоар, видяха как до Варя приближи младичък военен, как двамата тръгнаха по Арбат. Момичетата също

вървяха по другия тротоар, правеха й знаци, които тя не разбираше, и тя им правеше знаци, които те също не разбираха. Серафим я покани на танцова забава в Дома на Червената армия. Варя не можеше да отиде тази вечер, имаше билет за кино. Но знаеше колко е трудно да идеш на забава в Дома на Червената армия, затова обеща на Серафим за следващата събота. Серафим играеше всички модерни танци, започнаха да ходят там всяка седмица, приятелките й заблязваха.

Варя се примири със смешното му име, единият от братята Знаменски^[7] също се казваше Серафим. Вярно, не беше като момчетата от техния двор — кореняците московчани, арбатчаните — стеснително провинциалистче. Но той я ухажваше сериозно, това ласкаеше Варя, тя се чувствуваше голяма, пък и Нинка не можеше да има нищо против дружбата им, нали Серафим беше приятел на нейния Макс, а Макс не може да има лоши приятели.

Вкъщи Нина посрещна Варя със сърдит поглед: вече цял час Серафим скучаеше на дивана с книга в ръце, шумоленето на страниците дразнеше Нина, пречеше й да работи — тя поправяше ученически тетрадки. И нейният укорен поглед означаваше: „Щом си определила среща на човека, прибирай се навреме, не съм длъжна да забавлявам кавалерите ти.“

Варя не захвана да й обяснява защо бе закъсняла. Ще и каже после. А сега нареди на Серафим да излезе в коридора: трябваше да се преоблече.

Огледалото беше окачено на вратата на гардероба. Варя отвори вратата така, че да стои не с гръб, а странично към светлината, и започна да се преоблича. Това също ядоса Нина, нали и без това беше с хубава рокля, можеше да иде с нея. И как само си обува чорапа! Изопва си крака и чак примира, любува се на себе си. Ами този навик да снове из стаята почти гола, откъде ли се е взел пък той?! На шестнайсет години!

— Не забравяй, че те чакат.

— Да — кротко отговори Варя. И все така кротко попита: — Ще ми дадеш ли обувките си за тази вечер?

На Нина не й се даваха единствените официални обувки, но тя нямаше търпение да чака Варя най сетне да се махне.

— Вземи ги.

Варя извади обувките, дълго ги оглежда и опипва, а когато ги обу, пак ги заоглежда, изопна крак и пак му се залюбува. Най-сетне приключи с обличането, отвори вратата.

— Влез, Серафиме.

Чак когато си облече палтото, върза шала и се огледа в огледалото, Варя се обърна към сестра си.

— Бях у Софя Александровна. Помагах ѝ да размести мебелите. Стаята на Саша се запечатва.

Варя нанесе удара на Нина инстинктивно, но точно: Нина научава от нея дори онова, което става в дома на Саша.

Разбира се, нито Нина, нито който и да било може да помогне на Саша. Какво да сторят? Без да знаят в какво е обвинен! И все пак тя е виновна пред Саша дори затова, че е на свобода, а той е в затвора. Най-добрият измежду тях! И всички си мълчат. Нина се бе надявала, че недоразумението ще се изясни, но щом са запечатали стаята, значи няма да го освободят. Тогава какво? Да признаят, че Саша е враг на съветската власт? Да се отрекат от него? Те изоставиха Саша в нещастие му, отдръпнаха се. Веднъж тя се бе отбила у Софя Александровна, за да изрази съчувствието си — на кого е притрябвало нейното съчувствие?!

Да напише писмо... Да събере подписите на съучениците, нали Саша им беше комсомолски секретар, да напише, че всички гарантират за него. Макс ще подпише, и Вадим, и Лена, и другите. И директорът на училището им, и учителите, които познаваха Саша. Нина преподаваше в същото училище, където някога бяха учили със Саша, и се надяваше, че ще успее да събере подписи. Юрка няма да подпише, да върви по дяволите. Тя се обади на Лена и Вадим, уговориха се утре да се съберат у Лена. После слезе у майката на Макс и я помоли да му предаде утре, когато си дойде в градски отпуск, да ѝ се обади.

Тъжна среща беше. Лена мълчеше, загръщаше се в шала. Да подпише писмото — готова е. И Макс изглеждаше тъжен. Знаеше, че писмото е безполезно, разбираше какви последствия би имала подобна стъпка, но не искаше да откаже, да не би Нина да си помисли, че е страхливец. Само Вадим каза:

— Ама вижте, каква работа ще свърши това писмо? Ще помогне ли на Саша? Ами ако навреди, ако усложни работата? Ще ни извикат: Какво знаете за Панкратов? В училище той беше добър комсомолец. А

това е било преди шест години. Какъв е сега? Знаете ли какво се е случило в института? Разказвал ли ви е? Какво ви е разказвал? А после ще извикат Саша: „Какво сте казали на съучениците си?“ Аз не поставям под съмнение честността на Саша. Просто искам да си представя какво би станало.

— Да оставим Саша на произвола на съдбата ли? — попита Нина.

— Защо на произвола на съдбата? Нали хората водят следствие. Какви основания имаме да смятаме, че изводите ще бъдат неправилни? Да, ние познаваме Саша, но и те сигурно са изискали характеристики за него. И са го арестували не защото е Саша Панкратов, а защото се е случило нещо нередно. А ние не знаем какво.

— Ние трябва да го подкрепим — каза Нина.

— Разсъждавай трезво — възрази Вадим. — Саша дори няма да научи за нашето писмо. Напротив, ще започнат да го разпитват за всеки от нас и това само ще го затрудни.

— Страхуваш се, че и за тебе ще попитат, така ли?

— От нищо не се страхувам — пламна Вадим.

Всички разбраха, че Вадим е прав. И Нина разбираше, но има нещо по-висше и по-важно от това разбиране. И има още нещо, болезнено и срамно — те се страхуваха от последствията. И да преодолеят този страх беше по-трудно, отколкото да изпратят писмото.

— Защо не се посъветваш с татко? — каза Лена.

— Точно така! — подзе Нина с тайната надежда, че Иван Григориевич ще се намеси и ще помогне на Саша.

Тази мисъл хареса и на Вадим: Иван Григориевич ще ги разубеди, ще им каже да не пращат такова безразсъдно писмо. Той, Вадим, и без това няма да го подпише, вече твърдо е решил. Само Максим със своя трезв селски разум разбираше, че не бива да поставят Иван Григориевич в неудобно положение.

— Знам ли — изказа съмнението си Максим, — мисля, че ние сами трябва да решим.

— Но можем да се посъветваме — категорично възрази Нина.

За чая в трапезарията излязоха Иван Григориевич и Ашхен Степановна.

— Татко — каза Лена, — как да помогнем на Саша?

— Че какво можете да направите вие?

- Искаме да напишем писмо до ОГПУ. Будягин се навъси.
 - На кого е притрябвало вашето писмо?
 - Но нали трябва да предприемем нещо — каза Нина.
 - И без вас ще се ориентират — ядосано отговори Будягин.
-

[7] Братя Знаменски, Георгий и Серафим — известни лекоатлети от 30-те години, рекордьори на СССР, победители в международни състезания. — Б.пр. ↑

21.

След завръщането на Будягин от чужбина Сталин нито веднъж не го прие, макар че Иван Григориевич би могъл да му каже много неща, за които не се пише в докладите и които не търпяха отлагане в създалата се международна обстановка. Той молеше за среща. „Чакайте, ще ви извикат.“ Чака повече от година. Това не беше случайно, както и фактът, че не го включиха в новия състав на ЦК. Като посланик в една голяма западна държава бе провеждал политиката, диктувана от Централния комитет, но имаше право да изразява пред Централния комитет своето лично мнение.

Със Сталин обаче винаги всичко беше сложно. Когато бяха на заточение, той бе престанал да говори на другаря си, който се бе пошегувал с навика му да спи с чорапи. Имаше си пъстър копиринен юрган. Юрганът също беше обект на шеги. Сталин възприемаше тези шеги като подчертаване на неговата неприспособеност и слабохарактерност. Престанаха да се шегуват с него. Не биваше да стигат до скарване — той не умееше да се сдобрява. Силният грузински акцент, тромавите фрази не го правеха добър оратор: в спор също изглеждаше незащитен и също не им се искаше да бъдат несправедливи към него. Да не бъдат несправедливи означаваше да не му противоречат.

Споровете и разногласията не пречеха на заточените да общуват помежду си. И само Сталин никога не предприемаше първата стъпка към сдобряването — идейният противник се превръщаше в негов личен враг. Смяташе за нещо съвсем естествено другарят му да му даде валенките си, от които сам се нуждаеше. Но никога не би взел валенки от човек, с когото е спорил преди това. Ставаше непоносим със своите капризи, сръдни, тягостни недоразумения. Другите ходеха на лов, за риба, само той никъде не ходеше, по цели вечери седеше до прозореца и четеше на светлината на газената лампа. Този самотен непримирим грузинец в затынтената сибирска тайга, в дървената къща на края на селото будеше съчувствие у местните жители, с които трудно се разбираше. И другарите му прощаваха много неща.

Будягин единствен се посближи с него. Младичък работник от Мотовилиха, той за пръв път виждаше кавказец и съжали този южняк, запокитен в студения Сибир, в условия, чиято суровост дори не всеки руснак би издържал. Будягин му правеше услуги, помагаше му с каквото можеше, Сталин приемаше това като нещо естествено. На Иван Григориевич тук му беше по-леко, отколкото на другите: знаеше ковашкия занаят, беше и добър шлосер, умееше да върти брадвата, биваше го да поправи и плуг, и пушка, обичаше да ходи за риба, особено нощем, есенно време, със запалена борина на носа на лодката. Мълчаливо слушаше споровете на своите образовани другари, техните разговори, разсъждения, много четеше, дори учеше английски. Повечето заточени учеха немски, френски, само Сталин не учеше езици. Другарите даваха на Будягин книги, обясняваха му, помагаха му. И Сталин му обясняваше и му помагаше. В неговата праволинейност, в семинаристката му склонност към подробни разбори, в непоколебимата му увереност, че неговите знания са върхът на мъдростта, имаше убедителност, която тогава импонираше на Будягин повече, отколкото ерудираното красноречие на другите. С времето това престана да му харесва, той бързо се развиваше и срещна хора, по-образовани и бляскави от Сталин. Ала тези осем месеца на съвместното им заточение се запечатаха не само в паметта, те останаха навеки в сърцето му — първото приобщаване към делото, превърнало се в дело на живота му.

Бе срещал Сталин и в годините на Гражданската война. Именно тогава Сталин започваше да се издига. Неговата воля и енергия можеха да служат на революцията: нелоялността, грубостта, стремежът към единовластие бяха търпими, революцията прилага и крайни средства. Но в епохата на създанието тези недостатъци ставаха опасни. Сталин се сдобиваше с всеобхватна и безконтролна власт. Именно за това бе писал в писмото си Ленин. Предаността на идеята Сталин измерваше с предаността към него самия. В онова, в което Рязанов виждаше край, Иван Григориевич предугаждаше начало. Той предполагаше, че промените ще станат на конгреса. Промени не станаха. След като на конгреса утвърди своята изключителност, Сталин сега ще утвърждава своята единственост.

Будягин се чувствуваше отговорен за всичко: всяко революционно действие смяташе за свое действие, всяка грешка — за

своя грешка, всяка несправедливост — за извършена от самия него, той притежаваше висшето мъжество на революционер: поемаше отговорността за съдбите на хората, хвърлени в кипежа на социалните сътресения. Наоколо падаха хора — виновни, невинни, но той вярваше, че прокарва път за новото поколение, величието на истинската революция се измерва не с това КАКВО разрушава, а с това КАКВИ ХОРА създава.

Сталин прие под крилото си Рязанов. Иван Григориевич не се самозалъгваше по този въпрос. Когато един човек бива въведен в състава на ЦК, хората, които го въвеждат, не може да не знаят, че племенникът му е арестуван. Арестуваният племенник ще бъде ахилесовата пета на Рязанов, ще го подтиква предано да служи на човека, игнорирал такова обстоятелство. Ако е така, намесата на Будягин в делото на Саша още повече ще усложни отношенията му със Сталин.

И въпреки това той не можеше да не се намеси. Приятелите на Лена, които седяха и обсъждаха как да помогнат на Саша, бяха зрелище, което го накара да потрепери: в тези младежи, чисти и безкористни, Будягин виждаше продължителите на делото на революцията. И ето че той, старият болшевик, който я бе подготвил и извършил, нищо не може да им отговори. Не може да им каже, че арестуването на Саша е справедливо, знае, че не е така. Но не може да каже и че арестуването е несправедливо, тогава би трябвало да им обясни защо е могло да се случи такова нещо.

И макар да разбираше, че намесата е безполезна, Будягин се обади на Березин. Познаваше го като честен, мъжествен чекист. И му каза, че гарантира за Саша Панкратов и моли делото му да бъде разгледано внимателно.

Березин знаеше по-добре от Будягин и Рязанов, че Панкратов за нищо не е виновен — беше запознат с делото. Бе присъствувал на разпита му и видя, че Саша е честен младеж. Гъстата черна брада не му попречи да види красивото младо лице, огряно от доблест, мъжество и дълбока почтеност. И това кратко, достойно „за нищо и никакво“, усмивката на младостта, която няма страх от нищо и на която всичко ѝ предстои тепърва. Ала Березин знаеше много неща, за

които не подозираха нито Будягин, нито Рязанов, и се досещаше за неща, за които те не можеха да се досетят.

Ломинадзе, в миналото един от ръководителите на Коминтерна, бе изказал за китайската революция мнение, различно от мнението на Сталин, бе обсъждал този проблем с Шацкин и Сирцов. Този техен разговор бе дал повод на Сталин да ги обяви за „дяснолевичарски дегенерати“. Ломинадзе бе свален и изпратен на Урал като секретар на градски комитет на партията.

Срещу него бе заведено дело. В делото фигурираха показанията на Чер, бивш деец на Коминтерна, че уж Ломинадзе е подготвял създаването на нов Интернационал. Чер, човек с неясна националност, поданик на много държави, бе назовал имената на доста хора, уж свързани с Ломинадзе, и сред тях Глински, бивш деец от левицата на Полската социалистическа партия, човек, който бе правил важни услуги на Ленин, докато той беше в емиграция.

Съпругата на Глински беше директорка на транспортния институт. В института уж била разкрита нелегална опозиционна организация, възглавявана от заместника на Глинска Криворучко, някога участвувал в „работническата опозиция“. Ягода веднага се вкопчи в това обстоятелство. Връзката на съпругата на Глински с нелегална опозиционна организация придаваше стабилност на не твърде убедителните показания на Чер — всяка косвена връзка прави едно дело по-обемно и по-убедително, всеки факт натежава, всяко име става важно, ако се намира в делото и бъде умело свързано с главната версия.

Березин прекрасно разбираше, че в института не е имало никаква нелегална организация, че Саша Панкратов няма нищо общо с Криворучко, както и Криворучко няма нищо общо с делото на Глински, че самият Глински не е свързан с Ломинадзе и че Ломинадзе не е възнамерявал да създава никакъв нов Интернационал. Ала делото на Ломинадзе се водеше под личното наблюдение на Ягода, тъй че то щеше да се раздува нашироко и надълбоко, а накъде точно — Березин можеше само да се досеща... За това бе осведомен Ягода, а Березин добре знаеше какво представлява той... Страшна и зловеща верига. Освобождаването на Панкратов може да бъде изтълкувано като изваждане от веригата на една брънка, макар и миниатюрна, но все пак брънка. Ягода няма да го допусне. И Вишински няма да го допусне.

Солц възстанови Панкратов, Вишински санкционира арестуването му. Березин ще трябва да подържи Панкратов в сянка, не бива да привлича вниманието към него — само това може да спаси момчето. Засега всичко трябва да си остане, както е, Дяков да си продължава следствието, неговите функции са ограничени в рамките на института — той не знае нищо повече. Единственото, което направи Березин, бе разрешението Саша да получава колети и книги от библиотеката на затвора. Дяков почтително изслуша това нареждане, той винаги слушате Березин почтително — досещаше се, че Березин няма да работи още дълго тук, в централния апарат. Наистина колетите и книгите са прекалено милосърдие, но то понякога се прилага в интерес на следствието, тъй че нямаше за какво да се заяде.

— Ще бъде изпълнено — отговори Дяков.

Березин изповядваше духа на революцията, смяташе работата в ЧК за свой революционен дълг. В годините на Гражданската война беше председател на губернска ЧК и осъществяваше червен терор, но се случваше и да пусне някой жалък либерал или подплашен буржоа да си върви по пътя, ако видеше, че не е опасен за революцията. Малката, но здрава ръка на Дяков не изтърваваше никого, да се случиш при него, вече от само себе си означаваше да излезеш виновен. Дяков вярваше не в действителната виновност на хората, а в общата версия за виновност. Достатъчно е да приложиш умело тази обща версия към даденото лице и да създадеш конкретна версия. Щом създадеше тази конкретна версия, той подчиняваше на нея себе си, следствието и подследствията. Ако пък подследствията отхвърляше версията, това само служеше като поредно доказателство за вражеското му отношение към държавата, която Дяков смяташе, че представлява тук.

Версията, създадена от Дяков (а той искрено бе убеден, че тя е стройна, логична и неопровержима), се свеждаше до следното: институтът се оглавява от Криворучко, бивш опозиционер, вече пострадал и следователно обиден, тоест според логиката на Дяков — озлобен завинаги. Такъв човек не може да не действа: врагът не спи, врагът пакости където свари, най-вече сред политически незрелите младежи. И ето че една група такива младежи издава антипартиен стенвестник. Има ли връзка между тези два момента? Не може да няма! Ръководителят на тези младежи, студентът Панкратов, защитава Криворучко. Случайно ли е? Не може да е случайно! Случайно ли

делото на Криворучко съвпадна по време с делото на Панкратов? Кой би повярвал в това? Панкратов има вдъхновител, стар опозиционер. Криворучко е въвлякъл в дейността си Панкратов, а това е вече контрареволуционна организация.

Дяков не се съмняваше, че Панкратов ще проговори и версията ще бъде доказана. Дяков делеше подследствените на доверяващи се на следствието, тоест вярващи в съветската власт, и на недоверяващи се на следствието, тоест невярващи в съветската власт. Освен това той ги делеше на дребнави, такива, които треперят над всяка буква в протокола, и недревнави — дето не се заяждат за такива неща. Панкратов вярва на органите, не е дребнав, потресен е от арестуването, надява се да го освободят, търси доверие, неопитен и простодушен, той ще гледа да опази другарите си, всичко ще поеме върху себе си, дори онова, за което няма вина. Лек случай.

Криворучко бе арестуван същата нощ, когато арестуваха и Саша. Той даде показания, че е чувал за делото на Панкратов, но не си спомня самия Панкратов — в института учат хиляди студенти. В действителност Криворучко не бе забравил какво говори Панкратов на заседанието на бюрото, спомняше си как бе дошъл в кабинета му за оформянето на документите. Отричаше познанството си с Панкратов не защото това можеше да навреди лично на него, на него вече нищо не можеше нито да му навреди, нито да му помогне — тази акция бе насочена срещу хората, които някога са участвували в някаква опозиция. И не защото бе отгатнал версията — дори не знаеше, че Панкратов е в затвора. Отричаше, защото знаеше: всяко изречено име може само да навреди на човека, който носи това име.

22.

Донесоха на Саша четири книги, между тях нито една от онези, които бе поръчал, макар че библиотекарят се бе придържал към известна близост. Вместо „Изгубени илюзии“ — „Цезар Бирото“, вместо „Война и мир“ — „Детство“, „Юношество“ и „Младост“, списание „Природа и люди“ от 1905 година, „Красная новь“, брой 2 от 1925 година. Всичко бе захабено, раздърпано, със син овален печат: „Библиотека на Бутирския градски затвор“. Балзак беше издаден през 1899 година, Толстой — през 1913-а. Много страници липсваха, описът на липсващите страници в края на книгата беше неточен. И все пак предстоеше му цяла седмица празници. Отначало Саша прегледа списанията, после прочете книгите, после пак списанията. В „Красная новь“ намери стихотворението на Есенин „Синя мъгла. Снеговете се ширят...“. Саша го срещаше за пръв път. Беше чел „Цезар Бирото“, тогава историята на нещастния парфюмерист му се бе сторила мелодраматична, а сега го трогна... „Нещастieto е стъпало към извисяването на гения, очистителна чаша за християнина, съкровище за умелия човек, бездна — за слабия.“ Той не е гений, не е християнин, не е умел, нито слаб човек. Но все пак в тези думи почувствува нещо важно за себе си.

Една седмица се наслаждава на книгите, на чистото бельо, на лакомствата, изпратени от майка му. Пускаше късчетата месо в супата и така стоплени, ги добавяше към кашата — обедът вече ставаше за ядене. Сутрин и вечер си правеше сандвич от франзела, масло, салам и кашкавал — миризмата на тази училищна закуска надвиваше миризмата на затвор. Сит, размекнат, се наместваше на нара и четеше. Денем беше забранено да се лежи, но Саша не обръщаше внимание на забележките на коридорните пазачи и те го оставиха на мира, настояваха само когато се зададеше някое началство. Цяла седмица сит, ленив живот с книги, салам и шоколад. Май посвикна, нагоди се, обръгна... „Успокоиха се всички, всички затам сме, били и усърдни във този живот...“ Това не убеждаваше, но навяваше покой и дрямка.

Животът в книгите и списанията нямаше нищо общо с днешния му живот, пък и с миналия. Всички страдания в „Детство“ и „Юношество“ бяха различни от неговите, през неговите детство и юношество.

Тogaва той бе казал на баща си:

— Няма да ти позволя да обиждаш мама.

Баща му го гледа известно време със сивите си изпъкнали очи, после оброни глава на ръцете си.

— Добър син си имам... — и заплака.

Бащата си е баща. Нищо, че ръката му беше студена, той помнеше от детинство нейното докосване. Доця му се да го утеши, да му поиска прошка. Баща му махна ръцете от лицето си. Очите му бяха зловни, сухи.

— Кой ти е дал право да се намесваш?!

— Тя ми е майка.

Няколко дни баща му мълча още от ставането сутрин, бръснеше се, дълго се миеше, обличаше, разглеждаше се в огледалото, мълчаливо сядаше на масата, мълчаливо се хранеше, събираше книгата си в чантата, нещо мърмореше, после тръгваше за работа, без да каже довиждане. Щом се върнеше, злобно оглеждаше стаята, обядваше, без да пророни дума, шумно отблъсваше чинията, не отговаряше на плахите въпроси на майка му. Чак късно вечерта, когато си отиваха с майка му в тяхната стая, Саша чуваше оттам неговия приглушен глас, а майка му само мълчеше, мълчеше и Саша се страхуваше, че от това мълчание ще й се пръсне сърцето.

После той каза на Саша:

— Трябва да си поговорим с тебе.

Излязоха от къщи и тръгнаха по Арбат. В светлината на уличните лампи се рояха снежинки. Баща му носеше висок кожен калпак, от същата кожа беше и яката на шубата му, вървеше до Саша — висок, красив, гладко избръснат, категоричен, нетърпящ възражения.

...Той не искал да намесва сина си в техните отношения, тя била, която от детинство му внушавала неприязън към баща му. Тя била виновна за неразбирателството в семейството, тя не споделяла неговите стремежи, неговите интереси. По-близки й били сестрите и брат й. Тя била способна единствено на ревност.

Страшна мъка налегна Саша. Какво да възрази на баща си тук, на сред улицата, баща му недочува, ще трябва да вика.

И каза само:

— Щом двама души не могат да живеят заедно, те трябва да се разделят.

След един месец баща му замина на работа в Ефремовския завод за синтетичен каучук. Така на шестнайсет години Саша вече трябваше да разчита само на себе си.

Дяков не го викаше и това не вълнуваше Саша. Бе очаквал първия разпит с надежда, втория — със страх, сега не изпитваше нито надежда, нито страх. Само мисълта за Криворучко не му даваше мира. Може да арестуват Криворучко и той да признае, че е казал на Саша онези думи за готвача. Тогава ще хванат Саша в лъжа, а уличеният в лъжа вече не може да разчита на доверие в най-важното, което засяга Марк.

Защо му трябваше на Криворучко да говори такива неща? В какво глупаво положение го постави. Дърдорко! Как би постъпил Саша, ако въпросът за Криворучко се разглеждаше в партийното бюро? Там нямаше да скрие думите му... Нека другарят Криворучко обясни какво е имал предвид! Но защо пък тук трябва да постъпва другояче? Защо е длъжен да прикрива Криворучко?

Ще разкаже всичко, както си беше, и ще отхвърли бремето от себе си. Съвестта му ще бъде чиста, а те там да решават... „Сибир е ужасен, Сибир е далечен, но в Сибир също хора живеят...“ Откъде ли беше това?

А той живее в затвора, лежи, чете, сладко си хапва салам, шоколад, всяка нощ пее под топлия душ, мисли, спомня си. Израсна му брада, вече я поглажда, ще му се да види как изглежда с брада, но няма огледало.

Пак дойде надзирателят с молива и листа, взе книгите. Саша написа нова заявка. Този път изреди десет книги, дано поне някоя се окаже налице. Повтори „Война и мир“ и „Изгубени илюзии“, поръча литературните списания от януари, февруари, март, Стендал, Бабел, „История на упадъка и разрухата на Римската империя“ от Гибън — беше започнал да я чете малко преди да го арестуват, поиска Гогол, когото обичаше, и Достоевски, когото не обичаше — нали все пак

трябваше да го прочете. И отново кодекса, да знаят, че иска да го види. Безспорно Дяков преглежда заявките му. Тъкмо затова, да разбере Дяков, че той иска да знае правата си.

Двата дена без книги отново го върнаха в предишното състояние. Отново дебелите стени, потискащата тишина, следящата го шпионка на вратата, извеждането до нужника, отново тежката храна и киселините — продуктите, изпратени от майка му, се свършиха.

Той мислеше за Катя, спомняше си горещите ѝ ръце, сухите изпръхнали устни. Не можеше да заспи, ставаше и ходеше. Но надзирателите забраняваха нощем да се разхождаш из килията.

— Арестуваният, легнете!

Той лягаше, не можеше да заспи, ако заспеше, сънуваше мъчителни сънища, изнурителни видения, както някога, когато беше на седемнайсет години...

Когато беше на седемнайсет години, веднъж отидоха с майка си в Липецк. У хазяйката, в чиято къща живееха, дойде на гости снаха ѝ от Самара, мъжът ѝ бил там железничар. Казваше се Елизавета Петровна — слабичка блондинка с пенъоар, който едва се прихлупваше върху голото ѝ тяло. Тя се взираше в Саша с тесните си, леко дръпнати очи, двусмислено се усмихваше, кокетираше — малка еснафка от Самара. И все пак нейната двусмислена усмивка, тялото, надничачо от полуразгърнатото пенъоарче, евтиният парфюм вълнуваха Саша. Денем тя лежеше в градината с разкопчан пенъоар, изложила на слънцето белите си стройни нозе. Саша не гледаше към нея, само чувствуваше под ябълката бялото петно на възглавницата, пъстрите шарки на пенъоарчето, голите стройни нозе със заоблени колене, чувствуваше косия ѝ поглед, усмивката.

— Саш-шша... — каза тя веднъж, удължавайки „ш“-то.

Той отиде, седна до нея.

— Саш-ш-ша — провлачи тя, обърна се към него, пенъоарчето се разтвори и оголи бялото слабичко рамо и малката гърд. — Саша... Къде се губите по цял ден? С момичета ли? Разкажете ми...

Той не можеше да продума, гледаше плътно събраните ѝ нозе, малката гърд... Слънцето сухо приличаше, бръмчеше някаква оса, миришеше на ябълки. Саша нямаше сили да стане, да помръдне, засрамен чувствуваше, че тя вижда всичко, всичко разбира, усмихва се с двусмислената си усмивчица и вътрешно му се подиграва.

— Само четете, четете, ще се побъркате от това четене.

Тя взе от ръцете му томчето на Франс.

— Няма да ви го дам!

И скри книгата зад гърба си. Той посегна да я вземе, ръцете им се сплетоха, тялото ѝ горещо го облъхна, тя хвърли крадлив поглед към портичката, отметна глава, тежко задиша, върху лицето ѝ се изписа нещо отвъдно, тайно. Обгърна врата му с горещите си ръце, привлече го, устните му докоснаха нейните и тя се отпусна по гръб.

После се взираше в очите му и се смееше.

— Виж какво направи... Сега ще трябва да го пера. А на тебе неприятно ли ти е, кажи?... Нищо, миличък, само първия път е неприятно, а на тебе ти беше за пръв път, нали, хайде кажи?

Срам го беше, отбягваше я, но на другия ден, на обед, тя каза:

— Саша, проявете се като мъж, повозете ме с лодката.

— Иди, Саша — каза майка му, която се притесняваше, че на Саша му е скучно в Липецк.

С лодката прекосиха Воронеж — така се казва реката в Липецк, и тук, на поляната, тя пресметливо и делово му се отдаде.

През нощта дойде при него, той спеше на дивана в трапезарията, и идваше така всяка нощ, а денем го отвеждаше на другия бряг на Воронеж.

— Събрал се дявол с пеленаче, у, пачавра недна — съскаше свекърва ѝ.

Майка му нищо не забелязваше.

Пристигна мъжът на Елизавета Петровна, подозрително поизгледа Саша, види се — беше научил нещо от майка си. Елизавета Петровна играеше на нежна съпруга, а Саша представяше като безнадеждно влюбено хлапе. Пред мъжа си, като провлачваше думите и се подхилваше, казваше:

— Ето го и моя кавалер...

Кокетирането ѝ отвращаваше Саша, дразнеше го шепненето и кикотенето на съпрузите в тяхната стая. Впрочем той скоро трябваше да започне работа в завода, затова замина за Москва, като остави майка си в Липецк. Дълго време след това отбягва жените.

Веднъж в завода организираха съботник, почистваха територията, разтоварваха дърва, изнасяха снега. Една апаратчица от

трети цех, Поля, високо красиво момиче, работеше близо до него, все се шегуваше и закачаше, а когато съботникът свърши, тихо му каза:

— Хайде да те водя у нас, ще се постоплиш.

И още по-тихо добави:

— Днес съм сама.

Тогавата той не отиде, твърде обмислено му го предложи тя. Сега съжаляваше, че не бе отишъл.

Кръвта му вреше и мира не му даваше, знаеше до какво води понякога самотата и се страхуваше от това. Правеше гимнастика сутрин и вечер, денем не лягаше, кръстосваше килията, определи си дневна норма — десет хиляди крачки, вземаше съвсем студен душ, лягаше си колкото може по-късно, ставаше колкото може по-рано.

След два дена му донесоха книгите и той пак потъна в четене. Само че сега четеше не легнал, а седнал, дори прав, подпрян на стената. Бяха му пратили първите два тома на Гибън, „Братя Карамазови“ и вместо „Мъртви души“ — „Тарас Булба“.

Доведоха му съсед — слаб, направо мършав младеж с протритото пардесю, скъсани обуца и каскет. После донесоха нар, дюшек и одеяло.

Той се казваше Савелий Кусков, бил студент третокурсник от Московския педагогически институт, лежал в Бутирки вече пет месеца. Живя при Саша два дена, после го отведоха, а нарът остана.

Впечатлението на Саша беше, че дори да не бе съвсем побъркан, младежът вече беше леко откачил. С часове лежеше и мълчеше, не помръдваше, после внезапно скачаше, обикаляше килията, като се блъскаше в нарове, тихичко си припяваше: „Метличини, метличини, тъй много са в полето.“ И това монотонно мънкаване на стихотворението на Апухтин подсилваше усещането за нещо ненормално.

Не излезе на разходка, не дойде със Саша в банята, не правеше гимнастика. В Москва нямал роднини и близки, не получаваше колети, но не изяждаше веднага храната, която им носеха, а чак когато съвсем изстинеше, а тя и без това беше едва едва топла, после как да е изплакваше лицето и равнодушно гледаше как Саша мие своята. Тогавата майка му изпрати втори колет, Саша сложи всичко на масата, но Савелий почти не докосна и тази храна. Поддържа Гибън и го остави. За Гогол и Достоевски каза, че вече ги е чел. Не се интересуваше от делото на Саша, за своето разказа равнодушно. Бил от Себежки район,

селото им било в граничната зона, преди да си замине за ваканцията, майка му му писала, че са зле с дребните пари — нито да купиш, нито да продадеш нещо, нито да получиш ресто. Той започнал да събира сребро^[8], при обиска намерили у него двацет и осем рубли и четирийсет копейки и го обвинили в намерение да избяга в чужбина, още повече че учел във факултет за чужди езици. Признал се за виновен, следствието по делото приключило, сега чакал присъдата.

— Ама защо си признал?

— Че как да докажа — флегматично отговори Савелий.

— Не си длъжен да доказваш, те са длъжни.

— Ами ето, доказаха, събирал съм сребро.

Идиотска нелепа история. Впрочем сега да разкажеш на някого, че са го арестували заради стенвестника или заради вуйчо му, и на него не биха повярвали.

Савелий се оживяваше само когато разказваше затворнически легенди за бягства. Решетката на прозореца се изпилява, покатерваш се на покрива, после скачаш върху оградата, а от оградата на улицата. Съвсем наскоро избягали двама спекуланти с валута, скочили от четвъртия етаж на улицата.

Колкото и малко да бе лежал в затвора, Саша разбираше, че е невъзможно да се избяга. Но не му противоречеше. Само се изненадваше от примитивността на Савелий. Опитваше се да разговаря с него на немски, спомняше си няколко думи от училище. Савелий говореше немски добре, без засечки и Саша напълно се отърси от подозрението, че не е никакъв студент от педагогически институт.

С не по-малко оживление говореше Савелий за затворническата болница. Там имало всичко, всякакви кабинети, и електролъчение, и зъболекар. Пъпка, цирей, диария — веднага ти предписват синя лампа, ще те водят всеки ден, дори ще те оставят на лечение, а там има кифли, мляко. За кифлите и млякото Савелий говореше с възторг, съвсем необясним, като се има предвид, че нищо не ядеше.

Разказваше и някои важни за Саша неща. Ако в килията дойде лекар и попита: „От какво се оплаквате?“ — това означава, че е осъден на заточение, ако искаш да те пратят на юг, в Средна Азия или в Казахстан, трябва да кажеш, че имаш туберкулоза, ревматизъм, ишиас

или радикулит; искаш ли на север — оплачи се от болно сърце. Ако пък не дойде лекар, значи — лагер, тогава вече не можеш да избираш.

От него Саша научи как се казва тяхното здание, другите и как е разположен целият комплекс. Кулата в дворчето се казва Пугачовска. Това дворче е най-малкото, има и по-голямо, най-хубавият е онзи до работилниците, където работят криминалните, по тях може да предаде писъмце до близките.

На третия ден отведоха Савелий. Той си тръгна така равнодушно, както беше дошъл. Бе дошъл при непознат човек и си тръгна от непознат.

Но когато видя на вратата тесния, превит, покорен гръб на Савелий и как той излезе от килията, без да се обърне и да каже сбогом, Саша почувствува безкрайния, затворнически път. По този път ще срещне още много хора. Савелий беше първият.

[8] Сребърни 50 копейки, емисии 1921 и 1924 г., сребърни 20 копейки, емисии 1922 и 1924 г. — Б.пр. ↑

23.

— Другарю Будягин, сега ще разговарят с вас.

После добре познат глас произнесе:

— Здравей, Иване!

Иван Григориевич не беше свикнал да се обръща към Сталин по фамилно име, а не посмя да го нарече по име и бащино. Затова отговори:

— Здравейте...

— Пристигнал си и не се обаждаш, възгордял си се, забравил си пътя до мене.

— Аз съм готов. Кога?

— Щом си готов, идвай. На две крачки си.

За последен път Будягин бе ходил у Сталин преди две години, месец преди смъртта на Надя. После, когато си идваше в Съюза, обсъждаше всички въпроси с Литвинов, който се радваше на доверието на Сталин.

Сталиновата концепция беше, че противниците на Съветския съюз са Англия, Франция и Япония. Англия вижда в СССР заплаха за своята колониална империя, Япония — за властта си над Китай, Франция — за своето влияние в Европа. Същевременно Англия и Япония са главните съперници на Съединените щати на световния пазар. Победената Германия е враг на победителката — Франция.

От това следваше, че всички сложни проблеми са прости: Англия, Франция, Япония са едната страна, другата са СССР, САЩ, Германия. Сталин смяташе за свой голям талант способността да превръща сложното в просто.

Тази Сталинова концепция, оформила се още по време на Ваймарската република, Иван Григориевич смяташе за остаряла, а способността на Сталин да опростява всичко — за катастрофална. Идването на Хитлер на власт променя разположението на силите, прави германския проблем основен.

Литвинов очевидно споделяше мнението на Будягин, но не го показваше. Надяваше се, че времето ще промени позицията на Сталин.

„Jaisser passer“^[9] — каза той на Будягин.

Сталин не познаваше Европа, презираше партийните интелегенти-емигранти, надутите всезнайковци, омесени от същото тесто като западните работнически лидери с техните смокинги и фракове. Бе водил нелегален живот в Русия, бяха го пращали на заточение, беше бягал, беше се крил, а те си бяха живели в чужбина, в безопасност, бяха си чели книжчици, бяха пописвали, бяха ставали известни. На Петия конгрес на партията в Лондон той добре ги огледа отблизо.

Преди това Сталин бе излизал от Русия само до Тамерфорс и до Стокхолм. Но онези конгреси не можеха дори да се сравняват с Лондонския, където се бяха събрали над триста делегати: болшевики, меншевики, бундовци, полски и латишки социалдемократи. За пръв и единствен път Сталин видя столицата на една държава от световна величина, град, какъвто не бе познавал, капиталистическия Вавилон, крепост на буржоазната демокрация. Сред невъзмутимите хора, израсли в неразбираеми, чужди традиции, той, нали не знаеше езика, чувствуваше своята потискаща незабележимост, отгоре на всичко си изгуби шала, този април в Лондон беше студен, тръгнаха с Литвинов да купуват нов, но дълго не можаха да изберат, острата вълна му боцкаше на врата. Купиха най-мекия скъп шал, но въпреки това Сталин капризничеше, въртеше глава и хулеше англичаните. В района на доковете Литвинов го остави за малко сам, а когато се върна, настръхнали докери вече бяха наобиколили Сталин: може би го бяха попитали нещо, а той не бе отговорил, нали не знаеше езика. Литвинов, човек смел и говорещ английски като кореняк лондончанин, пропъди докерите.

По-късно Литвинов разказа на Будягин за шала, но за докерите никога не продума. Сталин не би му го простил: слаб и хилав от дете, той беше болезнено чувствителен към всичко, което поставяше под съмнение неговата физическа сила и смелост — душевно състояние, което прерасна в мнителност.

Още при заточението бе казвал на Будягин: на грубостта трябва да се противопоставя още по-голяма грубост — хората я възприемат като сила.

Една от дългите им зимни вечери Сталин сам разказа на Будягин за случая с докерите: ето на, взели го за индус, искали да го набият, но

той им разкрасил физиономиите и те избягали. Сталин много обичаше израза „разкрасявам физиономията“.

— Ей това представлява прехвалената английска работническа класа — каза Сталин, — същите колонизатори като господарите си.

Повече от година Будягин настоява Сталин да го приеме, смяташе, че е длъжен да му съобщи мнението си. Знаеше, че е трудно да разубедиш за нещо Сталин, този човек лесно се отричаше от симпатиите си, но от антипатиите — никога. Ала същевременно знаеше, че Сталин се страхува от евентуална война.

Сега Будягин разбираше, че опитът му е обречен на неуспех. Времето не бе променило позициите на Сталин, времето бе променило самия него. Сега бе убеден в своята непогрешимост повече от когато и да било. Иван Григориевич ясно съзнаваше как ще свърши всичко, ако захване да му противоречи.

Будягин тръгна за Кремъл не по Воздвиженка, откъдето минаваше обикновено, а по улица „Херцен“, пресече площада при Манежа и покрай оградата на Александровската градина стигна до Троицките врати, удължи пътя си с няколко минути, искаше по-съсредоточено да обмисли предстоящия разговор, а може би и да поотдалечи срещата, която, той предчувстваше, щеше да изиграе решаваща роля в съдбата му.

Иван Григориевич никога не бе участвувал във вътрешнопартийни разпри. Ала не се включи и в общия хор, не славословеше. Това беше достатъчно за Сталин.

Будягин стана революционер не защото се бе стремил към по-добър живот, семейството му беше сравнително заможно: и баща му, и братята, и той самият — всички бяха квалифицирани ковачи в Мотовилихинския завод. Мотовилихинският завод беше държавен и бе прочут като един от най-мощните в страната, казваха, че неговият петдесеттонен чук е най-големият в света. Самата Мотовилиха, разположена на левия бряг на Кама, на магистралната железопътна линия, беше промишлено и търговско предградие на Перм, трудово, заможно и сравнително трезво селище.

Николай Гаврилович Славянов, създателят на дъговото електрозаваряване, забеляза способния млад работник и го привлече към първите електрозаваръчни работи. Допирът до прогресивната за

онова време техника, до нейни блестящи представители възпламеняваше мислите. Будягин влезе във връзка със социалдемократите, те бяха много сред заводската интелигенция и в града сред политическите заточеници. Иван Григориевич сигурно също щеше да остане редови социалдемократ. Той се записа в общообразователните курсове при Томския технологически институт, които даваха зрелостно свидетелство и право за постъпване в института. Професионален революционер го направи Първата руска революция. През декември 1905 година той участва във всеобщата политическа стачка, после във въоръжените схватки с войската. Арестуваха го и го екстернираха в Нарим.

Всичко беше ясно, докато Будягин се бореше срещу самодържавието. Революцията също беше ясна — крайната цел на тяхната борба, победата на тяхната идея. Крайностите бяха неизбежни — яростта на народа се стовари върху вековните потисници, революцията се защитаваше.

Гражданската война свърши, всяко нещо намери мястото си. Непът означаваше не само нова икономическа политика. Зараждаше се нов начин на живот.

Онова, за което Ленин бе казал, че е „сериозно и задълго“, продължи съвсем кратко време. Сталин ликвидира непа, като при това твърдеше, че следва заветите на Ленин. Той обичаше да се къдне в името на Ленин, да се позовава на него. Вярно, още в Сибир бе казал на Иван Григориевич, че Ленин не познава достатъчно Русия, затова е издигнал лозунга за национализация на земята, който няма да бъде последван от селячеството. А в Царицин пак той внушаваше лично на него, на Будягин, че Ленин не разбира твърде от военни работи. Ала Сталин винаги бе осъзнавал значението на Ленин, неговата роля в партията, затова никога не му бе опонирал открито. Когато в крайна сметка излизаше, че Ленин е прав, а той винаги излизаше прав, Сталин се обявяваше за негов съмишленик, провеждащ без колебание политиката му. И сега на всяка крачка се къдне в Ленин, представя се едва ли не за инициатор и вдъхновител на Лениновите решения. Обаче вместо социалистическа демокрация, към която винаги се бе стремил Ленин, Сталин създаде съвсем друг режим.

Нищо не се бе променило в малкия апартамент на Сталин от деня, когато Иван Григориевич бе идвал тук за последен път.

Сталин беше сам, седеше до масата в трапезарията. На масата имаше бутилка атенско вино, чаши, плодове във фруктиера, две бутилки минерална вода, разтворена книга. Сталин и вкъщи стоеше с полувоенен костюм, с панталон, прибран в червени сахтиянени ботуши с малинови орнаменти.

Той извърна глава. Бузите и брадичката му закриваха бялата ивица на якичката, куртката се издуваше на корема му. Ниското чело, познатите следи от сипаница, меката красива ръка. Будягин разбираше, че тази е последната им среща.

Сталин бавно стана, не подаде ръка, продължаваше втренчено да гледа Будягин. Беше по-нисък, но гледаше не отдолу, дори не направо, а сякаш през тежките си сведени клепачи.

Иван Григориевич очакваше, че Сталин ще го покани да седне и ще го освободи от неудобното положение.

Сталин кимна към прозореца.

— Плюят ли ме там?

Той питаше не за страната, откъдето бе пристигнал Будягин, не и за страната, в която се намираха сега, а за целия свят, за цялото човечество, за всичко отвъд прозореца: у неумолимия азиатски бог се бе пробудил самотният заточен грузинец в сибирската селска къща. Само че зад прозореца беше не затътената тайга, а огромната, покорна на волята му страна.

Задава този въпрос след триумфа си на конгреса, все така на никого не вярва. И иска за пореден път да се убеди, че е прав в недоверието си, в своите подозрения, още веднъж да провери какво представлява Будягин и хората като Будягин. Вече се е настроил срещу него, не се усмихна, не го попита за семейството, не припомни дори с намек за предишните им отношения.

— Различно... — отговори Будягин. — Има и такива, дето плюят.

Сталин леко помръдна ръка. Иван Григориевич седна.

Със стисната в юмрук ръка Сталин закрачи по стаята, походката му си беше все така лека, пружинираща.

— Как е Рязанов?

Неочакван въпрос. Сталин бе приемал Рязанов, бе го слушал на заседанието на Политбюро, бе го издигнал в ЦК. Може би се бе усъмнил в него във връзка с арестуването на племенника му?

— Делови, знаещ човек — отговори Будягин.

— Разправят, че бил захванал странично строителство?

В Народния комисариат бе постъпил сигнал, че Рязанов на своя глава строи в града киносалон, спортен комплекс, дори поставя основите на курорт Уралска Мацеста.

— Пятаков изпрати там комисия — отговори Будягин.

Сталин го погледна право в очите. Будягин знаеше какво означава този поглед: той означаваше недоверие. Сталин не е доволен от отговора му. Защо? Будягин му каза истината. Впрочем той добре познаваше този Сталинов похват да смуцава събеседника си: да изразиш недоверие там, където няма причина за недоверие, да се правиш, че вярваш, когато имаш причина да се съмняваш.

Сталин бавно извърна поглед, позасмя се.

— Серго предложи Рязанов да влезе в ЦК. Искане ЦК да се състои само от стопански дейци.

Замълча, очакваше реакцията на Будягин. Такъв му беше характерът на този човек: Орджоникидзе, видите ли, предложил Рязанов да влезе в ЦК, а не предложил Будягин.

Сталин повиши глас:

— При цялото ни уважение към Серго ние не можем да превърнем ЦК на нашата партия в Президиум на ВСНХ. Централният комитет на нашата партия е ареопаг, в който имат свое място и стопанските дейци, и политиците, и военните служители, и дейците на културата. В Централния комитет трябва да имат свои представители всички сили на нашата партия. Особено младите сили.

Той застана пред Будягин.

— Трябва да се дръпнем встрани и да сторим път на хората от народа. Народът иска да вижда начело на държавата свои синове, а не нови пришълци, нови дворяни. Руският народ не обича дворяните. Историята на руския народ е история на борбата с дворянството. Руският народ е обичал Иван Грозни, Петър Първи, тоест именно онези царе, които са унищожавали болярите и дворяните. Всички селски движения, от Болотников до Пугачов, са били движения за добър цар и срещу дворяните.

Думите му очевидно бяха едно от обичайните за него исторически отклонения. Той познаваше историята, особено добре познаваше историята на църквата и на църковните ереси. Но това можеше да се разбира и така: именно старите кадри, такива като Будягин, са новите дворяни. Именно тях народът вече не ги иска.

Сталин продължи:

— Защо селячеството подкрепи революцията в централните губернии и не я подкрепи в отдалечените, в Сибир, да речем? В централните губернии селянинът знаеше какво е помещчик, дворянин, а в Сибир нямаше помещчици и дворяни. А когато довтаса дворянинът Колчак; тогава сибирският селянин подкрепи революцията.

Сталин гледаше Будягин. Очите му потъмняха, станаха кафяви. После застана до прозореца и така, с гръб към Иван Григориевич, каза:

— Но не всички младежи могат да бъдат смятани за нови сили. Веднъж през лятото минавах с колата по Арбат, гледам: на ъгъла застанали млади безделници с чуждестранни шлиферчета, смеят се. Пита се: кое им е по-скъпо — съветската родина или чуждестранният шлифер?

Заговори за младежите. Значи знае, че Будягин е ходатайствувал за Саша.

— Човек може да носи чуждестранен шлифер и да обича съветската си родина — каза Будягин.

— Така ли мислиш? — Сталин се обърна към него. — Аз не мисля ТАКА. МОИТЕ деца не носят чуждестранни шлифери, на МОИТЕ деца им харесва нашето, съветското. МОИТЕ деца няма откъде да вземат чуждестранни шлифери. Пита се: откъде ги намират ОНЕЗИ?

Може би има предвид Лена? Някой ехидно е подхвърлил: „Щерката на Будягин носи само вносни рокли.“ Сталин винаги придаваше значение на дреболиите, запомняше ги и ги пускаше в ход, когато искаше да покаже своята осведоменост, гордееше се с уменията си да обобщава дреболиите, да прави изводи от тях.

— И аз съм облечен в чуждестранен костюм — каза Будягин, искаше да подчертае, че след като бяха живели десет години в чужбина, той и неговото семейство естествено си бяха купували дрехи оттам.

Сталин схвана намека, насмешливо разпери ръце.

— Е... Ти си ни деец от международен мащаб, къде ще се мерим с тебе?...

Той бавно се приближи до Будягин, неочаквано протегна ръка и докосна главата му.

— Съвсем млад си, чернокос, красив...

Будягин си помисли колко лесно може да падне главата, която Сталин докосна сега. Сталин отпусна ръката си, сякаш долови мисълта на Будягин, лека усмивчица отново се плъзна под мустаците му.

— Ти, Иване, открай време обичаш да спориш, непоправим полемист си...

Той пак отиде до прозореца, пак застана с гръб към Иван Григориевич, пак заговори:

— Ние обичаме нашата младеж, младежта е нашето бъдеще. Ала трябва да я възпитаваме. Младежта трябва да се отглежда, както градинар отглежда дърво. Не бива излишно да я ласкаем, да ѝ се умилкваме, не бива да ѝ прощаваме грешките...

Да, за Саша говори. Изтъква осведомеността си. Една малка част от нея. А когато потрябва, ще я покаже изцяло.

— ...Не бива да се стремим към евтина популярност сред младежта — продължи Сталин. — Народът не обича вождове, които се стремят към евтина популярност. Ленин не я търсеше, не се разхождаше по улиците. Народът не обича вождовете празнодумци, я Троцки какъв дърдорко беше, ама какво остана от него?

Този камък беше по Киров. Киров ходи пеша по ленинградските улици, Киров е най-добрият оратор на партията. Какво се крие зад всичко това? Не, засега той няма да се откаже от Киров и Орджоникидзе. Още не му е дошло времето. Сега започва с него, проверява го като човек, близък с Киров и Орджоникидзе още от времето на отбраната на Астрахан и военните операции в Северен Кавказ, тъкмо затова го е извикал. Международните проблеми не го интересуват. Ако го интересуваха, щеше да го извика преди една година.

Както винаги, у Сталин го порази откровеността на оценките му за близки хора, убеждението му, че Будягин няма да им предаде тези думи. Дори един намек пред Киров или Серго за чутото тук щеше да опетни Будягин като интригант. Та нали Сталин не каза нищо лошо, само подчерта стремежа на Орджоникидзе да вижда в ЦК повече

стопански дейци и с право изрази опасение за свободата и откритостта, с която Киров се разхождаше по ленинградските улици.

— Между другото — попита Сталин, без да се обръща — какъв човек е Кодацки? Май по едно и също време бяхте в Астрахан?

— Да, той ръководеше областното рибно стопанство. Сигурно и ти го познаваш, сега е председател на градския съвет в Ленинград.

Сталин се престори, че не е забелязал скритата язвителност на отговора, спокойно изрече:

— Кодацки е зиновиевец.

Будягин се учуди:

— Кодацки? Той се е изказвал против Зиновиев.

— Да, уж се изказваше... — съгласи се Сталин. — А когато ленинградските работници поискаха Троцки и Зиновиев да бъдат изключени от партията, другарят Кодацки не прояви голям ентузиазъм. Колебаеше се. По такъв въпрос! И тогава сам другарят Киров предложи да го освободим от длъжността секретар на Московско-Нарвския районен комитет на партията. Освободихме го. Задържаха го на стопанска работа. А сега го издигнаха за председател на съвета. На мястото на председателя на Ленсъвета Григорий Зиновиев — нов председател, пак зиновиевец. Как трябваше да възприемат това ленинградските работници?

— Доколкото знам, Кодацки не е участвувал в опозицията — каза Будягин. — Ако е проявил колебание по организационен въпрос, от подобни колебания никой не е застрахован и сега, да не говорим за времето преди осем години.

— Никой не иска да пролее кръвта на другаря Кодацки — равнодушно произнесе Сталин и се обърна към Будягин. — И все пак в такава организация като ленинградската трябва да бъдем по-предпазливи в подбора на кадрите. Впрочем партията е доверила на другаря Киров да си избира помощниците по собствено усмотрение. Няма да се намесваме.

Последната фраза звучеше като предупреждение, че разговорът за Кодацки не е от официален, а от личен характер. И вече проформа, за приключване на аудиенцията Сталин зададе въпроса, който Будягин отдавна бе очаквал:

— Какво ще кажеш за Хитлер?

— Хитлер означава война — отговори Будягин.

Сталин помълча, после попита:

— А има ли с какво да се бие?

— Промисленият потенциал на Германия е висок. Не ѝ е трудно да се въоръжи.

— Ще му позволят ли да се въоръжи?

— Той няма да иска разрешение.

— Ще се задържи ли на власт?

— Очевидно да.

Сталин отново помълча, прокара пръст под бялата си якичка.

— Немците ще се бият ли?

— Ако ги накарат, ще се бият.

Бавно, внушително Сталин произнесе:

— Англия и Франция натрапиха на Германия Версай, репарациите, обраха я до шушка, отнеха ѝ колониите, Судетите, Данциг, Полския коридор, откъснаха Източна Прусия. С кого тогава възнамеряват да се бият немците?

— Англия и Франция опитват да се спазарят с Германия за наша сметка.

Сталин се обърна към Будягин. Всичко е ясно: не намира за нужно да скрие мнението си, напротив, смята, че трябва да го изкаже тук, пред него, в дома му.

И все пак запази привидно спокойствие:

— Англия и Франция никога няма да допуснат в сърцето на Европа да съществува силна Германия. Напротив, ние сме заинтересовани Германия да бъде силна — като противовес на Англия и Франция.

— Германия е съвсем реална заплаха за нас — отговори убедено Будягин.

Сталин се навъси.

— Да преувеличаваме германската опасност означава да омаловажаваме главната опасност. Безспорно английските империалисти имат интерес от това. Но ние, съветските хора, нямаме такъв интерес.

— Аз оставам на мнението си — каза Будягин.

— Затова вече не си там, където беше — без да откъсва поглед от Будягин, отвърна Сталин. Будягин издържа погледа му.

Сталин помълча, после, без да поглежда Будягин, сякаш се обръщаше към някой друг, изрече:

— На партията не ѝ трябва парадирание с нюанси на мнения. На партията ѝ трябва делова работа. Онзи, който не разбира това не е нужен на партията.

— Дали съм нужен на партията ще реши партията — каза Будягин.

Сталин седна до масата, извърна се, взе книгата.

— Зает съм. Извинете.

[9] Да върви, както си върви (фр.) — Б.пр. ↑

24.

Вратата след Будягин се затвори. Сталин остави книгата, стана, разходи се из стаята с лулата в ръка, спря до прозореца, погледна познатото жълто-бяло здание на Арсенала, медните оръдия по фасадата му.

Дипломатът от Мотовилиха! Не разоръжената Германия, а японските войски в Манджурия, в тила на нашия Далечен изток — ето я опасността. Колкото и да е ограничен, Будягин също го разбира. Пък и дойде тук не за да му каже за Хитлер. Дойде, за да му покаже, че в партията има сили със собствено мнение, запазили правото си да го имат и в необходимия момент да го противопоставят на неговото мнение. Дойде не по собствено решение, твърде е дребен за това. Дойде по поръка. По поръка на онези, които уж му помогнаха да разгроми противниците си, които уж му бяха, са и трябва да му бъдат опора, иначе ще го отстранят така, както отстраниха онези. Те са убедени, че той дължи всичко на тях.

Дълбоко се заблуждават. Истинският вожд идва САМ, дължи своята власт САМО НА СЕБЕ СИ. Инак той не е вожд, а креатура. Не те избраха него, той избра тях. Не те го изтикаха напред, а той ги изтегли след себе си. Не те му помогнаха да се утвърди, а той ги издигна до висотите на държавната власт. Те станаха това, което са, само защото бяха до него.

На кого дължеше издигането си Ленин? На лондонските и женевските емигранти ли? На кого го е дължал Петър? На Меншиков? На Лефорт? Наследствеността на властта не променя нещата по същество. За да се извиси до положението на вожд, монархът трябва да унищожи обкръжението си, свикнало да вижда в него марионетка. Така е било с Петър, така е било с Грозни.

Той стана вожд не защото съумя да разгроми противниците си. Той разгроми противниците си, защото е вожд, именно нему е отредено да води страната. Противниците му не разбираха това и бяха разгромени, не го разбират дори сега и ще бъдат унищожени. Несполучилият претендент винаги е потенциален враг.

Историята избра него, защото само той знае тайната на върховната власт в тази страна, Единствен знае как да ръководи този народ, докрай познава неговите качества и недостатъци. Преди всичко — недостатъците.

Руският народ е народ колективистичен. Открай време форма на неговото съществуване е общината, в основата на неговия национален характер е поставено равенството. Това създава благоприятни условия за обществото, което той гради в Русия. В тактическо отношение непът беше правилна маневра, но „сериозно и задълго“ вече е грешка. Маневра беше временната сделка със селячеството с цел да се сдобият с хляб. „Сериозно и задълго“ — това е политика на фермерство, а фермерството е път към неравенство, което е противопоставено на народната психика. Сталин отиде до библиотеката, извади един том на Ленин с отбелязани страници, отново препрочете: „За да се постигне чрез непа участие в кооперацията на цялото население изобщо — за това вече се изисква цяла историческа епоха... Без всеобща грамотност, без достатъчна степен на разумност, без да сме научили в достатъчна степен населението да използва книжките и без материална основа за това, без известно подсигуряване, да речем, срещу слаба реколта, срещу глад и т.н. — без това няма да можем да постигнем нашата цел.“^[10] Той затвори книгата, остави я на мястото ѝ. Това е път на култивиране у селянина на чуждата му фермерска психика. А на фермера не му трябва диктатура на пролетариата. Фермерът, собственикът, индивидуалистът трябва да бъде задушен у руския селянин още в зародиш. Кооперативи ли? Да. Но такива, в които селянинът ще бъде обикновен работник. Той направи това и то беше втората революция в Русия, не по-малко значителна от Октомврийската: в Октомврийската революция селянинът беше на наша страна, при колективизацията бяхме врагове с него. Да, нужни са и книжки, и науки, и борба със слабите реколти... Всичко това е нужно. Ала не за да предшества колективизацията, а върху основата на колективизацията. Той постъпи точно така: първо колективизацията, после културата.

Онова, което Ленин наричаше бюрократично извращение, е единствено възможната форма на управление. В нея се крие и опасност: бюрокрацията се стреми да застане между народа и върховната власт, опитва се да замени върховната власт. Този стремеж

трябва безпощадно да се пресича. Апаратът е безотказен изпълнител на върховната воля, той трябва да бъде държан в страх, внушеният му страх ще се предава на народа.

Има ли той такъв апарат? Не! Няма! Апаратът, създаден в борбата за власт, все още не е инструмент на вожда, той се смята за съучастник в победата. Посещението на Будягин целеше да му го напомни.

Апаратът на истинския вожд — това е апаратът, който той си създава след идването си на власт. Този апарат не може да бъде вечен, постоянен, инак взаимовръзките в него ще се циментират здраво, той ще придобие монолитност и сила. Апаратът трябва от време на време да се разбърква като тесте карти, да се обновява, подменя.

Създаването на такъв апарат е задача, по-сложна от отстраняването на съперниците, апаратът представлява стотици хиляди хора, сплотени в организъм, свързани и споени отгоре до долу. Днешните членове на Политбюро вече не са онези хора, които се върнаха с Ленин от чужбина. Това са хора с връзки вътре в апарата, цели верижки, проточили се отгоре до долу. Достатъчно е да докоснеш една брънка, за да се раздрънчи цялата верига.

Има ли той доверие на своето обкръжение?

В политиката никой няма доверие на никого.

Най-много може да се разчита на Молотов, Каганович и Ворошилов: те не претендират за самостоятелност, добри изпълнители са. Доказаха, че са способни да провеждат необходимите акции, обвързаха се с тези акции, без него са нищо. Ворошилов може да му изменено ще се държи за него, страх го е от военните интелигенти, и най-вече от Тухачевски. В армията Ворошилов се опира на конниците — на Будьони, Тимошенко, Шчаденко, Городовиков, но и те не са сериозна подкрепа, времето на сабите мина.

Калинин и Андреев. Най-старият и най-младият член на Политбюро. Единият е на петдесет и девет, другият — на трийсет и девет. Кадри отдолу. Калинин го издигнаха селяните, Андреев — работниците, те ще бъдат с мнозинството.

И най сетне — онези, на които не може да разчита. Киров, Орджоникидзе, Косиор, Куйбишев, Рудзутак.

Тогава, по времето на онова писмо, тъй нареченото завещание, Ленин негласно бе препоръчал вместо него на поста генерален

секретар да поставят Рудзутак. Възможно е Ленин да не се е съветвал по този въпрос с Рудзутак, да не е искал съгласието му. Редзутак се държи предпазливо. Няма сериозни връзки в апарата: след Лондонския конгрес почти десет години, до Февруарската революция, бе прекарал на каторга. И все пак той е човекът, с когото Ленин е искал да го замени. Това не бива да се забравя. Няма да го забрави и самият Рудзутак.

Куйбишев има дворянски произход, учил е в кадетски корпус. Човек на живота. Отдръпнал се е в личното, боледува, иска само да не го закачат. Добре работи, но в партията ще се намерят и други добре работещи хора.

Косиор идва веднъж и докато вървеше с него по коридора, току подтичваше наоколо — наляво, надясно. Защо подтичваше? Неискрен човек. Не заслужава доверие.

Орджоникидзе. Сложен въпрос. Единственият човек, който му е близък, запознаха се преди трийсет години в Тифлис. Но именно там е работата — прекалено отдавна го познава, в твърде различни ситуации го е виждал, смята се за негов съмишленик. А един вожд няма съмишленици, вождът има съратници. Апостоли се избират не измежду приятелите, а измежду учениците. Романтичен, простодушен, доверчив, твърде искрено вярва в това, което говори и върши — все опасни качества за един политик. След капитулацията на опозиционерите предлагаше да ги възстановят всичките наведнъж в партията. Нима не разбираше, че хората, опълчвали се срещу него, трябва да бъдат унищожени? Народът трябва да знае, че онзи, който се опълчва срещу него, се опълчват срещу съветската власт. Защо той не пожела да унищожи враговете от съветската власт, когато тези врагове бяха не вън от партията, а вътре в нея? Това беше не грешка, а линия, желание да запази в партията негов противовес, стремеж и занапред да бъде арбитър, да има резерв, който в случай на нужда да насочи срещу него.

Доказателство за това е случаят с Ломинадзе. Серго знае за писмото на Ломинадзе до Шацкин, прехванато през трийсета година. Как реагира той? Сви рамене... „Хлапак...“ А какво пишеше за него този „хлапак“ в писмото си? В политиката няма хлапацини, политиката не е детска игра. Ломинадзе и Шацкин са се готвили за наследници, бързали са. А какво представлява Ломинадзе? Ако се

беше родил три години по-рано, щеше да бъде в една компания с меншевиките, с Жордания, с Чхеидзе и Церетели, нали и те го смятаха за невежа. Тези грузински интелегенти бяха олицетворение на всичко най-лошо в грузинския национален характер: въобразяваха си, че са европейско островче на азиатския материк. Сега Ломинадзе е на Урал, но Серго продължава да го покровителствува. Случайно ли е това? Не е случайно. Ломинадзе е една от брънките на неговата политика.

Сам ли е Орджоникидзе в тази си политика? Не е сам. Двама са с обща политика, той и Киров. Неразделните другари и приятели! Когато идва в Москва, Киров отсяда само у Серго. Какво се крие зад тяхната нежна дружба? Какво ги обединява? Каква лична дружба може да съществува между политически дейци? Защо трябва двама членове на Политбюро да изпъкват сред останалите с дружбата си? И двамата са по на четирийсет и осем години, и двамата са били в Северен Кавказ и в Грузия, и двамата са членове на Политбюро от трийсета година — това все още не е причина за такава спойка. В дружбата няма равни. В дружбата е като в политиката: един води, другия го водят, един влияе, другият е под влияние. Главният в тази дружба е Киров. Честолюбив като всеки недоучен, демагог като всеки посредствен провинциален вестникар и като всички умели дърдорковци си има почитатели, които го смятат за пръв оратор на партията, едва ли не за „трибун на революцията“.

Като изпрати навремето Киров в Ленинград, Сталин искаше да покаже на ленинградчани, че Ленинград не е втора столица, а областен град в северозападната част на страната. Две столици не може да има, втората столица винаги е съперница на първата. Ленинградчани бяха свикнали с гръмки имена, а при тях от далечен Азербайджан дойде почти неизвестният Киров, дори не член на Политбюро. Питерските работници се перчат с революционното си минало, а им изпратиха човек, който преди революцията е бил обикновен служител в незначителното вестниче „Терек“. Изпратиха го като пришълец, спуснат отгоре, като изкоренител на опозиционната крамола. Предполагаше се, че ленинградчани няма да понесат това, че обстановката там ще се изостри и ще се породят условия за пълното ликвидиране на този вечно фрондиращ център.

За осем години Киров стана в Ленинград свой човек, „любимец“, сплоти около себе си партийната организация, укрепи значението на

Ленинград именно като втори град в държавата, поощрява отколешния ленинградски сепаратизъм, смехотворната убеденост, че градът им е особен, че е единственият европейски град в Русия. Жаден е за популярност, парадира с простота. Живее на Каменоостровския проспект, в голям жилищен блок, населен със случайни хора, ходи на работа пеша, разкарва се из ленинградските улици, вози деца в колата си, играе с тях в двора на „котка и мишка“...

Съратникът трябва да се равнява по вожд. Начинът на живот на вожд — това е стилът на епохата, която той олицетворява, стилът на държавата, която ръководи. Като парадира със своята простота и достъпност, Киров хвърля предизвикателство към него, иска да подчертае, че Сталин живее в Кремъл, под охрана, не излиза на улицата, не играе с децата на „котка и мишка“, иска да подчертае, че Сталин се страхува от народа, а Киров не се страхува.

На Седемнайсетия конгрес Киров каза: „В Ленинград от старото останаха само славните революционни традиции на петербургските работници, всичко друго е ново...“

Не беше вярно! В Ленинград бе останало дореволюционното чиновничество, дворянството, буржоазната интелигенция, бяха останали латишите, естонците, финландците и немците — тези агенти на буржоазните разузнавателни служби, там живеят работници еснафи, които си въобразяват, че са извършили Октомврийската революция, там живеят десетките хиляди хора, подкрепили Зиновиев в неговата атака срещу партията. Ленинградската организация бе подкрепяла Зиновиев, комунистите и комсомолците бяха гласували за опозицията. Къде се дянаха те? Живи и здрави са и сега представляват мнозинството в ленинградската организация. Коренчета останаха, много коренчета. Защо Киров не иска да ги унищожи? Оправдава се с Чудов, с Комаров и други някои, дето се изказаха срещу Зиновиев. Ама защо се изказаха? Зиновиев нещо ги е засегнал, затова се изказаха. Бездарни типове! Зиновиев е разбирал това, препъвал ги е. И той ще ги препъва, тогава те ще мътят и неговата вода. Виж, другарят Киров обаче се заобикаля с такива хора.

И след всичко това как може да говори, че от старото са останали само революционните традиции?! Направо откровена защита на ленинградските опозиционери — открити и скрити, разобличени и спотаили се, умилкване пред ленинградските работници еснафи,

желание още по-дълбоко да спечели техните симпатии, да покаже, че ги защитава от Сталин, опит да запази за себе си ленинградската крепост. Както и Серго, той му готви противовес. Обща тактика — обща политика. Те са намислили да измамят Сталин! Те не ще успеят да измамят Сталин! Колкото и да го славословят, колкото и да се кълнат в името му — няма да го измамат.

Миналата година прекара една седмица с Киров. С тях беше и Ворошилов. Ходиха на Беломорканал, разглеждаха пристанищата в Сорока, Мурманск и Ленинград. Почувствува сдържаното отношение на Киров към Беломор. А нали Северният морски път е излаз към Тихия океан, към тила на Япония. По този стратегически въпрос Киров е на друга позиция, той се ориентира не към Изтока, а към Запада — и това му е внушено от петербургчани, нали се смятат за европейци. На една и съща позиция са с Будягин. И следователно Будягин бе дошъл да го предупреди не само изобщо, но и конкретно.

Киров го бива да ти изиграе възторг, а по повод Беломорканал дори не се опита. Все гледаше да си мълчи. И все пак не се сдържа. Когато началникът на Мурманското пристанище показваше новия портален кран, Киров се опита да му разтълкува неговите обяснения, реши да изтъкне превъзходството си. Има си хас! Той е завършил занаятчийско училище, а не семинария, професионален механик е. Ама кой знае защо, през всичките тези двайсет години другарят Киров нито ден не е работил като механик. Във вестник „Терек“ явно му се е видяло по-чистичко. Нищо не е останало от неговото средно техническо образование, тъй че няма защо да вади на показ остарелите си и отдавна забравени знания. Ръководителят, който няма техническо образование, се стреми да разбере нещата, а ръководителят, който има повърхностни знания по въпроса, дърдори и се мъчи да поучава другите. Кого смята да поучава той?!

Тогава, онази вечер, Надя му крещеше: „Те мислят, че на тебе може да ти се повлияе за добро... Наивници! Не те познават! Невъзможно е да ти повлияе човек, ти си непоправим...“

ТЕ — бяха най-близките ѝ приятели, Киров и Орджоникидзе. Те я изторможиха! Те! Те!... Искане да му влияят чрез нея, внушиха ѝ недоверие към него. Използуваха тази политически ограничена жена, лишиха го дори от този тил, лишиха го от дом, от съпруга, от семейство, заобиколиха го и го удариха в гръб. Никога няма да им

прости това. И нея си я биваше! Смъртта ѝ също беше предизвикателство срещу него. И Надя беше от този проклет град, израсла бе там, до мозъка на костите беше петербургчанка, всичко в нея беше против него, а тези още задълбочиха нещата. На никого не бива да се вярва — дори на съпругата. Те искат да го оставят сам. Нищо! И сам може да се изправи срещу всички тях.

Да му влияят!... И Серго иска да му влияе... На него да влияе! Самонадеяни глупци!

Киров е полуинтелигент-разночинец и демагог. На Седемнайсетия конгрес — овации. Митингът на Червения площад в чест на конгреса — пак овации. А пред московчани трябва да говори член на Политбюро, който представлява ЦЯЛАТА партия, а не ленинградската областна организация. Не отказа. Говори. Не заслужава доверие!

Киров трябва да бъде прехвърлен в Москва. Тук ще му бъде пред очите, тук напълно ще се разкрие. И стига вече с тая втора столица.

Кого намислили да му пратят — Ваня Будягин! Не можах да намерят по-умен човек. Още на първия въпрос за Рязанов той го хвана натясно: „Пятаков изпрати там комисия...“ Избегна отговора. Нали Рязанов поставил комисията под домашен арест, а после я върнал обратно в Москва. Защо крият това от него? Искат да скрият раздорите си, да покажат апарата си като единен и монолитен. Секретар на градския комитет при Рязанов е Ломинадзе, искат да скрият и неговата роля. Да скрият от него, от него, който знае всяка тяхна стъпка, всяка тяхна мисъл.

Арестът и отпращането на комисията са изключителен случай, Рязанов ще трябва да отговаря за това. Но този случай говори за сериозни процеси сред обкръжението на Орджоникидзе. Това е плесница за Орджоникидзе, макар комисията да е организирал Пятаков.

Опитаха се да скрият всичко това от него, за да локализируют конфликта сами. Грешат. Той сам ще разреши въпроса.

Сталин се дръпна от прозореца, вдигна телефонната слушалка и нареди на Поскръбишев да извика спешно Рязанов в Москва.

[10] В. И. Ленин. За кооперацията. Събрани съчинения, т. 45. С, Партиздат, 1983 г. с. 372 ↑

25.

Рязанов бе очаквал това повикване и щом то дойде, същия ден замина.

Разбираше как може да свърши всичко: ще го свалят от поста му, ще го изключат от партията. Бе постъпил така съзнателно и бе готов да отговаря.

Освен жилищния комплекс, Марк Александрович наистина бе започнал да строи киносалон, клуб на Осоавиахим, пионерски лагер, детска градина и лечебница близо до сероводородния извор, наречен Уралска Мацеста. Без нормални условия за живот не е възможно да се осигури на завода постоянна квалифицирана работна сила. Марк Александрович най-добре от всички знаеше колко е нужен метал на страната и той й го даваше. Ала знаеше също, че въпросът не е само в метала. На страната й е нужна промишленост. Не азиатска Русия с няколко завода, отделни заводи могат да се построят и в Конго, а европейска, индустриална, социалистическа Русия. За тази цел са необходими не селяни, надве натри обучени да работят на струг, а висококултурни работнически кадри, способни да използват всички постижения на съвременната цивилизация. Културата на бита е съставна част от културата на производството. Един завод може да се построи сред мразовити вихрушки. Така обаче не може да се създаде съвременна промишленост.

Само едно кино, един клуб, детска градина, една сграда за лечебница — нищо не е. Но всички разбираха — това е само началото. Хората работеха вечер и в почивни дни с ентусиазма, с който навремето издигаха заводските пещи. А някой бе съобщил в Москва, че Рязанов се е захванал с извънпланово строителство в ущърб на завода, че кара хората да работят безплатно.

Пятаков изпрати комисия. Възглавяваше я един в миналото изтъкнат, но ограничен стопански деец, който знаеше само едно: главната задача е чугунът. Голяма работа — бараките! По време на Гражданската хората спяха на снега. За главен експерт на комисията бяха определили един известен икономист от Бухариновата школа. В

края на двайсетте години той твърдеше, че Урал не е перспективен, че промишлеността трябва да се ориентира към Сибир, където има значително повече въглища, нефт, а най-важното — водни ресурси — главните предпоставки за електрификация според него.

От самото начало беше ясно, че комисията няма да подкрепи жилищно-битовата програма на Рязанов и ще постави под съмнение перспективите за развитие на завода. Да допусне такава комисия в завода, да ѝ позволи да направи изводите си би означавало да деморализира колектива.

По заповед на Марк Александрович уважаемата комисия бе настанена в Извънградския дом, така наричаха резиденцията за членове на правителството, която имаше специална кухня и специално обслужване и бе разположена в живописна местност на двайсет километра от завода. Членовете на комисията щяха да останат доволни, ако не беше една подробност: не им изпратиха кола, а нямаше с какво да стигнат до завода. Три пъти дневно ги хранеха добре, но не ги свързваха по телефона нито с Рязанов, нито с Москва. Първия ден, след като хапнаха здравата, се развличаха с подигравки по адрес на Рязанов, задето не бе съумял да им осигури кола: на втория ден се възмутиха, на третия разбраха, че ги разиграват. На четвъртия по тяхно настояване ги закараха всичките на гарата, подпечатаха им командировъчните, връчиха им билетите за първа класа и ги изпратиха за Москва.

Марк Александрович проведе тази операция без знанието на Ломинадзе. Сталин не го обичаше, неговото участие само би навредило.

След Седемнайсетия конгрес отношенията между Рязанов и Ломинадзе се усложниха. Ломинадзе бе изведен от състава на ЦК, а Рязанов — въведен, той зае по-високо политическо положение от Ломинадзе. Марк Александрович беше инженер. Ломинадзе при целия си ум и талант не разбираше от техника. Освен това директорът на завода отдавна беше член на партията, началниците на повечето цехове, отдели, смени, участъци бяха комунисти. Те не бяха военни специалисти и сега нямаше гражданска война, комисари не им трябваха.

Блестящи речи, исторически паралели — прекрасно! Но в друго време, на друго място, друг път, ако обичате! Марк Александрович три

години е живял в Америка, обиколил е цяла Европа, знае колко е пропуснато, трябва да се работи, да се догонва, всичко останало са дрънканици. Комунизмът трябва да се строи, а не да се говори за него.

Всичко би имало смисъл, ако Ломинадзе се ползуваше с предишното си влияние. Но в центъра, в областта, тук на място думата на Рязанов тежеше повече. Вярно, Ломинадзе бе любимец на Орджоникидзе, имаше пряка телефонна връзка с него, но всичко необходимо за завода Марк Александрович можеше сам да получи от Орджоникидзе. Пък и как за всяка дреболия да се обръщаш към Серго, всичко решава апаратът, а апаратът познаваше само Рязанов. Заводът — това беше той, Рязанов, неговият живот, неговата смърт.

Марк Александрович внимателно бе обмислил постъпката си с комисията, разбираше целия риск. Но в случай на успех печалбата щеше да бъде огромна, задълго щеше да укрепи положението му. Той разчиташе на подкрепата на Орджоникидзе — Пятаков бе изпратил комисията без негово знание. Освен това Серго ще оцени решението му да не намесва в историята и Ломинадзе. Марк разчиташе и на подкрепата на Ворошилов. Преди месец, на връщане от Далечния изток, той се бе отбил, бе останал доволен от всичко, приятелски бе потупал Марк Александрович по рамото.

— Имам болшевишки нюх, усещам миризмата на метал.

Рязанов се надяваше, че Сталин ще го разбере, защото на негово място би постъпил по същия начин — ето кое най-вече го ръководеше. Рязанов беше човек на Сталин, негов завод, негов Урал, Сталин не може да не цени това.

В Кремъл въпросът се обсъждаше от Сталин, Ворошилов, Орджоникидзе и Ежов — кротък, възпитан човек с теменужени очи, новия завеждащ организационно-разпределителния отдел на ЦК.

Марк Александрович даде обясненията си. Той никого не бе арестувал. Членовете на комисията можеха да идат където пожелаят. Просто бе забавил отиването им в завода, докато разговаря с другаря Орджоникидзе, бе искал да помоли другаря Орджоникидзе да върне комисията в Москва, тъй като бе смятал пребиваването ѝ за вредно за завода. Той се бе обадил в Москва и му бяха казали, че Серго е на юг, ще се върне след няколко дена. Комисията можеше да почака през тези няколко дена, не беше фатално. Колкото до битовото строителство, то

се извършва в рамките на утвърдените инвестиции и с доброволното участие на работниците. За проверка е било достатъчно да изпратят финансов ревизор, а не толкова авторитетна комисия.

Слушаха го мълчаливо, без да го прекъсват. Сталин се разхождаше из кабинета с лула в ръка, Орджоникидзе се мръщеше. Ежов скромно седеше в края на масата, държеше отворен голям бележник. Ворошилов окуражаващо се усмихна, а когато Рязанов нарече комисията авторитетна, се разсмя. Той пръв взе думата:

— Наскоро ходих в завода. Заводът бързо израства, дава метал, трябваше там да се изпраща професор, който е бил против създаването на комбината? Рязанов е постъпил правилно, не виждам нищо осъдително в действията му. Той е чакал другаря Серго, и комисията е трябвало да почака. Не пожелали. Добре, тяхна си работа. Пък и прав е Рязанов: обичаме да изпращаме комисии там, където е достатъчен един инспектор. Трябва да подкрепим другаря Рязанов.

Всички чакаха какво ще каже Орджоникидзе. Той сухо пророни:

— Всичко това е вярно. Да допуснем, че е вярно. Но вие, другарю Рязанов, сте лишили членовете на комисията не само от транспорт, но и от връзка със света. Искали сте да поговорите с мен — това е ваше право. Но и те са искали да се свържат с Москва — това пък е тяхно право.

— Неточно са ви информирали, Григорий Константинович — възрази Рязанов. — Връзката ни с Москва е лоша, това се знае. И практически е невъзможно да се свържеш с Москва по обичайния начин. А преки линии до вас, Григорий Константинович, имаме само двама души — аз и другарят Ломинадзе. Не са се обръщали към другаря Ломинадзе, той изобщо няма връзка с тая работа, а аз не сметнах за възможно да им предоставя своя апарат: щяха да се свържат с Пятаков и той щеше да потвърди мандата на комисията. А аз очаквах вас, честно казано, разчитах, че няма да потвърдите мандата.

Когато спомена за пряката линия между Ломинадзе и Серго, Марк Александрович видя как трепна гърбът на Сталин.

Сталин веднага заговори, бавно произнасяше думите, явно се вълнуваше и грузинският му акцент се чувствуваше силно:

— На Урал не ни трябва хора, които не признават Урал. Онези, които не признават Урал, да си седят в Москва, в креслата си.

Изпращането на такава комисия е груба грешка. Трябва да се обърне внимание на другаря Пятаков.

Той направи пауза. Ежов бързо записваше в бележника си.

— Жилищното и битовото строителство в разумни мащаби също е необходимо — продължи Сталин, — особено там, където успешно се изпълняват производствените задачи. Работническата класа трябва да вижда реалните придобивки на социализма. Не само заплатата, заплатата дават и капиталистите. Тя трябва да вижда резултатите от социализма във вид на културни и битови учреждения, като почивни станции, детски градини именно за нейните деца, за децата на работниците. Работниците от комбината изпълняват плана си и имат право на това. Именно това е грижата за хората. Реално ли е? Реално е. Нагледно ли е? Нагледно е. Убедително ли е? Убедително е.

Той напълни лулата си, после попита:

— Но каква е ролята на градския комитет на партията в този конфликт? Аз не виждам неговата роля. Къде е той изобщо? Защо директорът на завода не му е съобщил за комисията? Защо не се е посъветвал?

Рязанов понечи да отговори, но Сталин го спря с жест и продължи:

— Авторитет ли няма? Защо няма авторитет? Ако другарят Ломинадзе не се занимава със завода, тогава, пита се, с какво се занимава? Той е активен човек, не може да стои без работа. Със световни проблеми ли се занимава? А защо не изпълнява преките си функции? Там, където партийните органи не изпълняват преките си функции, стопанските ръководители са принудени да предприемат действия, които в друга обстановка биха могли да ги компрометират. Защо секретарят на градския комитет има пряка телефонна връзка с народния комисар? Би трябвало да има пряка връзка със секретаря на областния комитет.

— Какво толкова — една пряка връзка — намръщи се Орджоникидзе.

— Дреболия, да — съгласи се Сталин и изведнъж добродушно се усмихна, — но разбираш ли, разсейва. Другите секретари на градски комитети нямат пряка връзка с теб и нищо, пак работят. Защо другарят Ломинадзе да бъде в привилегировано положение? Не е педагогично спрямо младия партиен ръководител, какъвто е другарят Ломинадзе.

Това му вдъхва лъжлива представа за собствената му личност. Лоша услуга правим на другаря Ломинадзе.

Марк Александрович не се бе излъгал в Сталин. И Сталин не се бе излъгал в него. Те се сближиха вътрешно и това много извиси Марк Александрович. Разделящите ги хора, инстанции, документи — всичко сякаш изчезна, изгуби значение. Сега само Сталин ръководеше Марк Александрович. Само към него се обръщаше мислено Рязанов, с него се съветваше, по него премерваше и преценяваше постъпките си.

Това изпълваше Марк Александрович с гордото съзнание за собствената му сила и значение. Властен по природа, той вече не го криеше. Не промени нито начина си на живот, нито навиците си, преди да се качи при народния комисар, обикаляше отделите и секторите, разговаряше с обикновените служители. Те все така на драго сърце се занимаваха с неговите проблеми и ги решаваха така, както изискваха интересите на завода, тоест както искаше Марк Александрович. И никой не забелязваше новото, което се бе появило у Рязанов — подчертаната властност. По-рано той присядаше до бюрото, сега разговаряше прав, затова служителят също ставаше. Любезен и дружески разговор, но в движение. Това изглеждаше естествено: човекът беше не само прочут директор на прочут завод, не само любимец на Сталин и Орджоникидзе, но може би и бъдещ народен комисар. Но той продължаваше да идва при тях, редовите служители от апарата, не се възгордяваше, не се надуваше.

Леко се поусложниха отношенията на Марк Александрович и Орджоникидзе. На съвещанието при Сталин Орджоникидзе не възрази на Сталин и Ворошилов. Ала истинското му мнение беше, че Рязанов би могъл да се държи по-дипломатично, да избегне скандала, в който Народният комисариат се представи в не твърде добра светлина.

Марк Александрович забеляза недоволството на Серго, беше огорчен, но знаеше, че Серго не е отмъстителен, нито злопаметен, още повече че по същество Марк Александрович беше прав и не беше виновен, че Серго и Сталин имат разногласия относно Ломинадзе.

Марк Александрович не отиваше при Орджоникидзе, чакаше той да го извика, засега си вършеше работите в апарата, в плановата комисия, в банката. Всяко идване в Москва, дори по спешно правителствено повикване, бе винаги придружено от маса проблеми,

които можеха да се решат само тук. И при Будягин трябваше да се отбие, макар че той изкарваше последни дни в народния комисариат. Марк Александрович го съжаляваше повече, отколкото Ломинадзе: не беше теоретик, нито оратор, а труженик и въпреки че не беше инженер, разбираше от работата му, веднага схващаше всичко. Но той се отдръпна встрани, времето го изпревари, времето — това е Сталин, а той не обича Сталин, противопоставя му се и значи се противопоставя на страната и партията.

Марк Александрович разговаряше с Будягин като с началник, като със заместник-народен комисар, спокойно и делово, само дето изведнъж си помисли: защо за заместници на Серго са назначени Пятаков и Будягин? В обкръжението на Серго има много хора, чиято преданост на Сталин е съмнителна. Дали самият Серго си бе подбрал такива помощници, или други му ги бяха назначили? С каква цел? Будягин също разговаряше сдържано с Рязанов, дори не го попита за комисията. В замяна на това, след като подписа документите и с работата бе приключено, го попита друго:

— Какво става с племенника?

Марк Александрович не бе очаквал подобен въпрос. Канеше се довечера да отскочи до сестра си, но за съжаление се случи така, че вечерта трябваше да замине.

— Засега е в затвора...

Будягин нищо друго не го попита и Марк Александрович излезе от кабинета му. Но го загложди неприятно чувство. Будягин и без това знаеше, че Саша е арестуван. Питаше всъщност за друго: дали Марк Александрович не се е възползувал от срещата си със Сталин, за да ходатайствува за Саша? Оскърбителен въпрос.

Има ли той право да МУ отнема времето заради хлапак, когото държат там явно не без основание? Безспорно е направил някакви глупости. Березин не може да не е обърнал внимание на молбата на Марк Александрович и въпреки това Саша е още там. Значи има защо.

Как може Марк Александрович в такава ситуация да ходатайствува пред Сталин? Сталин го въведе в състава на ЦК, въпреки че племенникът му е арестуван. Сталин го отдели от Саша, от неговото дело. Сега той сам да повдигне въпроса пред Сталин?! Нетактично! Точно така ще го приеме Сталин. И тогава вътрешната им близост, взаимното из разбиране ще рухнат. Такава е истината. Будягин

обаче смята, че той просто се е страхувал да заговори за това със Сталин. „Примитивен, политически деградирал човек“ — раздражено си помисли Марк Александрович за Будягин.

26.

Савелий показва на Саша как става връзката с чукане по стените: азбуката се дели на пет реда, по пет букви във всеки. Първите удари означават реда, вторите — мястото на буквата в реда. Между ударите има кратки паузи — това е редът: между буквите паузите са мъничко по-дълги, между думите са още по-дълги, драценето по стената означава „свърших!“ или „стоп!“, или „повторете!“. Паузите и интервалите са съвсем кратички, опитните затворници ги съкращават до частици от секундата. Основната трудност се крие в паузите — ако не ги доловиш, звуците се сливат, чуваш друга буква и губиш смисъла.

Саша написа азбуката с изгоряла клечка кибрит върху картонче от цигарена кутия и започна да чука по стената. Чукаше бавно, с големи паузи, легнал и завит с одеялото, за да не чуе надзирателят. Съседът го разбираше, но Саша се справяше зле, молеше да повторят, макар че съседът чукаше отчетливо, ясно, с дълги паузи. Попита Саша за името и каза своето — Чернявски, член на партията. Попита дали Саша получава вестници и съобщия, че и той не получава.

Ала той разполагаше с информация, изглежда, от другия си съсед. Състоял се партийният конгрес, на него не станало нищо особено. Той всяка вечер предаваше новините на Саша. Ако до неговата килия или до килията на Саша дойдеше надзирателят, трябваше да спират и после да започват всичко отначало. Цели две вечери Саша слуша как във водите на Ледовития океан потънал параходът „Челюскин“, смачкан от ледени блокове, още две вечери — съобщението, че във Франция била обявена обща антифашистка стачка.

Саша не можеше да не изпитва благодарност към този човек, който с риск да иде в карцера разговаряше с него през стената, искаше да облекчи самотата му. Страната кипи, строи, а той седи в единичната килия и страхливо поглежда към вратата: не дай си боже надзирателят да забележи, че той, Саша Панкратов, се интересува от събитията, за които пишат съветските вестници.

Чувството за примирение с неизбежното, готовността да приеме съдбата си го напускаха. Не! Той не иска да приеме такава съдба. Не иска да се примири, не иска, не иска, не иска... Не иска този път — неговият път е пътят на партията, на народа, на държавата. Какво да направи? На кого да пише? На прокурора? Прокурорът именно е санкционирал арестуването. На Сталин? Писмото му ще стигне само до Дяков. И от какво ще се оплаче? Да пише, че няма нищо общо с делото на Марк? Но той дори не знае какво представлява това дело и дали е арестуван във връзка с него.

И тогава Саша скрои план. Нереален, но нищо не пречеше да опита.

Вечерта при разговора през стената Саша попита какво пишат за строителството, ръководено от Марк, и получи отговор: „Ще попитам и ще ти съобща.“ На следващия ден се обади: „Запалили са пеща получили са ордени.“ Саша попита: „Рязанов?“ Съседът отговори: „Орден «Ленин.»“

Марк е на свобода, още е началник на строителството!... Причината не е в него! Как можа да му хрумне такава нещож? Причината е в института, само че е по-друга, не стенвестникът, а Криворучко. На това наблягаха и в районния комитет. Последният му разговор с Баулин и Лозгачов — той е изиграл решаващата роля. Той и тогава го разбираше, и тогава почувствува, че направи грешка, сега жъне плодовете ѝ.

И Дяков настойчиво го разпитваше за Криворучко. „Кой е водил с вас контрареволуционни разговори?“ Оттам значи е тръгнало всичко! Може би и Криворучко е арестуван и е признал, че е говорил със Саша за Сталин, и то от страх да не би Саша да го изпревари. Ето на, Криворучко е честен, сам си признава, а той, Саша, е нечестен, прикрива го... „Кой е водил с вас контрареволуционни разговори?“

Дяков е прав, той беше неискрен, сам пропусна момента, сам си изпроси заслуженото възмездие. Не го викат на разпит вече три седмици, може би изобщо няма да го викат вече, защо да го викат, щом се опъва, щом отрича фактите. Може би следствието е приключено и всичко е решено. Той кръстосваше килията, вслушваше се в стъпките в коридора, очакваше някой да дойде и да му съобщи присъдата, съзнавайки, че всичко е изгубено и виновният е само той. Дори още да няма решение, дори Дяков да го извика още веднъж, и тъй, и тъй вече е

късно да си признае. Ако беше разказал всичко на първия разпит, такава признание щеше да изглежда доброволно, честно. Сега то ще бъде признание по принуда, тоест неискрено и нечестно.

Сутрин не му се ставаше, следобед не му се чакаше вечерното отвеждане до нужника, затова и той като Савелий започна да използва гърнето. И за баня не му се ставаше нощем, отказа веднъж, отказа втори път и конвойният спря да идва. Изпитваше само глад и с нетърпение чакаше бакарите, колет, мечтаеше за храна, съжаляваше, дето писа в бележката да му пращат само бял хляб и месо. Сега би нагънал и някое голямо парче салам! Има право поне на това. Животът свършва, каквото и да разправят! Петното на контрареволуционер не се заличава.

Почука му Чернявски. Но Саша не отговори. Не знае какъв е тоги Чернявски, защо трябва да общува с него? Какво го свързва със затворените тук хора? Отначало Мислеше, че тук са Марк и Будягин, честни, невинни комунисти. Тук ги няма нито Марк, нито Будягин, тук няма честни комунисти, тук всички са затворени заслужено. И Савелий, и Чернявски, и той, Саша, си го заслужи — съжали Криворучко, прояви слабост и плаща за това. Той не застана на ясна, непримирима позиция и затова грешките му с Азизян, със стенвестника не са случайни, както не са случайни съмненията в Сталин, във великия Сталин! Той е лекомислен, самоуверен, иска сам да проумее всичко, а има неща, които по-силни улове вече са проумели.

През мътното парче стъкло зад желязната решетка си пробиваше път априлското слънце. Първият истински пролетен ден, Саша долови неговото слънчево ликуване. Той се качи на масата, отвори прозорчето, макар че не беше редно — само при излизане на разходка. И веднага се чу желязното скърцане на резето, на вратата застана надзирателят.

— Затворете! Махнете се от прозореца! Карцер ли искате? Саша затвори прозорчето, скочи от масата.

— Въздух исках да подишам!

И все пак успя да чуе далечните звуци на улицата, звъна на трамваите, клаксоните на колите, детските гласове. Саша си представи изсъхващия асфалт по тротоарите. Момичетата вече са облекли леките си рокли: оголени шийки, ръце, стройни нозе. Нима ще го лишат от

това? Сега, когато е здрав, млад... Не! Той иска да излезе там, на пролетната улица, иска да живее като всички.

Беше пак такава пролет, когато миналата година ходеше на практика в автобазата. В гаража миришеше на бензин, на изгорели газове, цареше полумрак — на стъкления покрив почти не бяха останали стъкла, кърпеха го с ламарина. В този стар гараж, един от най-старите в Москва, построен още от Мосселпром^[11], се бяха запазили дори еднотонни „Форд-Т“, фургони за превозване на хляб. Саша харесваше директора на автобазата Антонов, още млад, русокос, с очила, харесваше неговата съобразителност, здравия му разум, денонощното му присъствие в гаража. Този работник, издигнат на отговорен пост, олицетворяваше всичко ново, завоювано от революцията, хората от най-ниските слоеве на обществото, призвани за творчески живот, истинската работническа власт, народа! И той трябва да бъде с народа, там е неговото място, при Антонов — бившия шофьор, при Малов — бившия хамалин, те не мъдруват, не философствуват, те работят и създават. Колко прекрасен е животът и колко не го ценеше Саша. Но той ще се върне в живота, каквото и да му струва това!

Донесоха му книгите. Саша ги прегледа равнодушно. Без възторга, който бе изпитал първия път. Трети и четвърти том на Гибън, едно разръфано книжле с мукавена подвързия — „Впечатления от едно пътуване из СССР“ от френския сенатор Дьо Монзи, дребнобуржоазен политик, ляв радикал. В средата на двайсетте години той бе идвал в СССР и бе написал книжка — смела, но повърхностна. Саша не беше я поръчвал. Защо ли му я пращаше библиотекарят?

Дьо Монзи бе писал за Съветския съюз, общо взето, със симпатия, но тук-там и критично, особено за наказателното и гражданското законодателство. И като доказателство сочеше член петдесет и осми. Именно заради този член библиотекарят беше му изпратил книгата вместо кодекса, който Саша бе поръчал и който той не можеше да му изпрати.

Саша не научи от този член нищо особено важно и съществено. Пък и член петдесет и осми не беше най-важното.

Важното беше, че непознатият библиотекар на затвора се бе вслушал в гласа му, бе се отзовал на молбата му, бе показал на Саша пример за човещина, безстрашие и доверие.

Какво го бе накарало? Нарушил ли бе служебния си дълг? Да, възможно е. Затова пък бе изпълнил друг, по-висш дълг — човешкия. Законите, установени от хората, не могат да противоречат на законите на съвестта. Нарушава дълга си онези, които осъждат невинни хора, оставят беззащитните без защита, лишават от последни права безправните.

Саша не скочи от нара, не заснова из килията. Случилото се бе толкова чисто, ясно, толкова съвпаднаше с всичко истинско, човешко в него, че той не изпита нито потрес, нито вълнение, нито шок. Той намери онова, което трябваше да намери. И само се засрами, задето бе изгубил мъжеството си.

Саша тръгна за последния си разпит без надежда, знаеше какво го очаква и от нищо не се страхуваше. Човекът, казал, че Сталин ще готви люти гозби, все още не е враг. Дяков не зачита прекия смисъл на думите, Даков ги тълкува, той не желае да участвува в това. Той иска да излезе оттук — да, но иска да излезе чист и пред партията, и пред собствената си съвест.

Дяков го посрещна официално.

— Да приключим с институтското дело — делово каза той, — вашите признания са фиксирани в протокола. Сега вие сам трябва да им дадете политическа оценка.

— Признавам, че издаването на стенвестника беше грешка — отговори Саша.

— Субективна... — подзе Дяков. — Но грешките имат обективни причини и обективни последствия. Нали така?

Започва тълкуването. За Дяков човекът е само единица, необходима за попълване на протокол, протоколът е необходим единствено за да бъде произнесена присъдата над този човек.

— И тъй, Панкратов, какви са обективните причини и обективните последствия от вашите грешки?

Саша разглеждаше момчешкото лице на Дяков. Да му беше паднал на Арбат...

— Да обсъдим — с лекторски тон обяви Дяков. — Ако във вашия институт имаше здрава политическа обстановка, издаването на подобен стенвестник щеше да бъде невъзможно. Но не е имало здрава политическа обстановка. Криворучко е ръководил нелегална

антипартийна организация, тя е разкрита, участниците са разобличени и арестувани. Те са тук, при нас, всичко си признаха...

В завода такива се уреждаха из канцелариите — за отчетници, за нормировчици, за писарушки някакви в отдел „Кадри“. Какво ще му стори Дяков? Той умее да мъкне на гръб осемдесеткилограмови кутии, няма да пропадне и като секач, ще се върне при бригадира Аверкиев, при бившия командир на дивизия Морозов, те са навсякъде, те са народът... А именно тези дяковци са истинските врагове на партията.

Дяков известно време се взира в Саша, надяваше се да се наслади на ефекта от думите си, после продължи:

— Вие сте неопитен, Панкратов, не ги познавате. Криворучко е протакал строителството на общежитията, за да предизвика недоволството на студентите, тактика, измислена за политическо дезориентиране на студентските маси. Именно в тази атмосфера е станало възможно издаването на стенвестник, какъвто сте издали вие, Панкратов. Дали сте искали, или не, вие сте станали оръдие в ръцете на Криворучко и неговата банда, те са ви използвали за контрареволуционни цели. Затова сте тук сега. Още повече че не пожелахте политически да оцените грешките си. Но още не е късно да ги оцените, Панкратов. Повярвайте ни.

„Повярвайте ни...“ Стига, достатъчно им бе вярвал! Бе вярвал на думи като тези, колкото пъти ги бе чувал, колкото пъти сам ги бе произнасял. Това не са човешки думи, това са шамански заклинания. Шаманствуваха Лозгачов и Азизян, шаманствуваше Баулин, шаманствуваше Столпер, сега шаманствува Дяков. И на този шамански олтар е принесен животът на невинни хора.

Дяков погледна Саша.

— Разбрахте ли ме, Панкратов?

— Разбрах ви.

— Много добре — каза Дяков, — така и ще запишем.

— Само че да бъде убедително — изрече Саша с онази особена интонация, която не би измамила който и да е арбатски хлапак. А този некадърник нищо не разбра, защото е сигурен в способността си да сплашва хората, в правото си да решава съдбите им, надул се е като пуяк и не знае, че тук, сред същите тези стени, други хора в униформи като неговата виждат тази лъжа, това шаманство, знаят, че рано или

късно ще дойде краят на всичко това, и помагат на хората, рискувайки живота си.

— Естествено — важно отговори Дяков.

Като надничаше в листа — Дяков предварително си бе приготвил черновата на признанието на Саша, — той попълни бланката, препречете написаното наум, после го прочете на Саша:

— „След като обмислих своето поведение и постъпки и тъй като желая да им дам чистосърдечна и искрена оценка, като допълнение на дадените по-рано показания заявявам следното: признавам за своя политическа грешка издаването на антипартиен брой на стенвестника по случай шестнайсетгодишнината на Октомврийската революция и факта, че въвлякох в издаването му студентите Руночкин, Ковальов, Полужан и Позднякова. Също така признавам, че направих политическа грешка, като защитавах Криворучко. Признавам, че издаването на антипартийния брой на стенвестника по случай шестнайсетгодишнината на Октомврийската революция представляваше част от антипартийния курс, който провеждаше в института Криворучко.“

Той сложи листа пред Саша.

— Проверете, Панкратов, дали съм написал всичко вярно, и подпишете.

— Аз никога няма да подпиша това — каза Саша, загледан право в очите на Дяков.

[11] Московско обединение, на предприятия за преработка на селскостопанска продукция. — Б.пр. ↑

Арбат живееше своя предишен живот. Априлското слънце надничаше в прозорците, сгряваше платното и тротоарите. По булевардите се слягаха и се чернееха снежните преспи, пукнатините в асфалта излъчваха топлата миризма на пробуждаща се земя. Учениците без палта и шапки ритяха из уличките футболни топки. Около къщите израснаха скели, по скелите се появиха зидари и бояджии, къщите се ремонтираха, боядисваха, надстрояваха. На Арбатския площад премахнаха градинката и къщите, които пречеха на движението. Москва обрастваше с нови заводи, предградия, бараки.

Вечер на Арбат все така пламваха светлините на кината „Арбатский Арс“, „Карнавал“, „Прага“, „Художественный“.

По тротоарите се разхождаха момичета от Арбат и Дорогомилово, момичета от Плюшчиха, яките на палтата им свалени, пъстрите шалчета развързани, на краката им — елегантни обувчици и тънки чорапи с телесен цвят. Пред входа на Саша както винаги се въртеше групичка момчетии. Варя не се спря, махна им за поздрав, бързаше за Дома на Червената армия, на тържеството по случай завършването на военните училища.

Никога още не бе присъствувала на такова грандиозно тържество. На сцената седяха в президиума известни на цялата страна военачалници. Варя позна Будаони, а от другите, които шепнешком ѝ представи Серафим, запомни Тухачевски, той беше страшно красив, толкова красив мъж тя виждаше за пръв път. И макар че не обичаше събрания и доклади, Варя бе запленена от празничността на тази вечер, от великолепието на залата, от романтиката на воинския подвиг, към който призоваваха випускниците легендарните командири на армии, от атмосферата на мъжка, военна, войнишка близост, при която изчезват стъпалата на субординацията, младият офицер вижда своето бъдеще в прочутия командарм, а командармът — своята младост в него. И съпругите на командири ѝ изглеждаха по-различни жени, те споделят със съпрузите си всички несгоди и опасности на професията им. Поканените тук млади момичета също бяха сериозни, с чувството,

че са приобщени към този живот. Варя внимателно ги оглеждаше, някои бяха много красиво облечени. Червеноармейският ансамбъл за песни и танци никога не бе интересувал особено Варя, но днес ѝ хареса, хареса и как войниците пееха и танцуваха по руски вихрено и заразително.

Духовият оркестър във фоайето не по-зле от джазов свиреше фокстроти, румби и танга. И до спретнатите курсанти, похватни, простодушни и весели, младежите с широки развети чарлстони, крещящи вратовръзки и нелъснати обувки изглеждаха нелепи.

Днес и Нина е друга, не ѝ досажда с вечните си забележки, сега е добра и мека, тъжна е, сигурно ѝ е мъчно, че Максим заминава, а тя отказа да се омъжи за него.

Утре и Серафим заминава за Далечния изток, но Варя не тъгува, защото тази вечер се съгласи да му стане жена. Ще завърши училище и ще отиде при него. А тази година той ще ѝ пише, тя ще му отговаря и всички приятелки в училище и в двора ще научат, че тя ще замине за Далечния изток, при мъжа си. Това пак ще я изтъкне между приятелките ѝ — никое от познатите момичета не го очакват в Далечния изток. На театър, на пързалката, на кино ще ходи сама, на забави изобщо няма да ходи. Ако пък отиде, ще танцува със Зоя. Впрочем може и с мъже, но няма да се запознава с тях... Благодаря... Не, извинете... Не мога... Сама, самотна, привличаща вниманието, недостъпна, заминаваща за Далечния изток. Колкото до Саша, тя няма да изостави Софя Александровна, а значи и Саша. И мисълта, че в Далечния изток я очаква Серафим, а в Москва тя е необходима и на Софя Александровна, и на Саша, я правеше още по-интересна и оригинална в собствените ѝ очи.

На Варя ѝ беше весело. Двамата със Серафим танцуваха прекрасно, заглеждаха ги дори висшите военачалници и съпругите им. Варя все гледаше да се върти повечко край ъгъла, където бе застанал Тухачевски.

Максим танцуваше с Нина. Месестото му чипоносо лице излъчваше добродушие. При Нина идваха негови колеги, канеха я за следващия танц и Максим се усмихваше все така добродушно, чакаше я в някой ъгъл. Висок, широкоплещест, той бе надарен с изключителна физическа сила и както повечето силни хора, избягваше да я използва, страх го беше да не засегне някого, да не повреди нещо.

Баща му, огняр, много пиеше и умря от алкохолизъм; майка му, портиерка, остана с четири деца. Максим беше най-големият. От бедняшкото детство му бе останала пестеливостта, в училището неговите другари я смятаха за скъперничество, подхвърляха шеги за неговия педантизъм. Той държеше гребена си в калъф от изкуствена кожа, банкнотите в портфейл, монетите в кесийка, молива в метално калпаче, за да не се чупи графитът, бележника с телефоните и адресите го имаше от години, обичаше здравите вещи, простата и сита храна, само че не бе свикнал да харчи за нея много пари, ако се наложеше, би могъл и да погладува.

Като на най-уреден в училище му възлагаха всички изпълнителски задачи. Той водеше протоколите, събираще членския внос, подшиваше в папка инструкциите от районния комитет, съставяше отчетите. Да обиколи хората, да съобщи нещо, да напише обява, да разлепи плакати, да намери червен плат за празник, да купи билети за колективно посещение на театър, да запише хората в кръжоци и семинари, да преброи гласовете при гласуване — всичката тази работа лягаше върху Максим. Не че не го смятаха способен за нещо по-важно. Просто така си беше тръгнало, всички така бяха свикнали.

Той беше с година, че и с две по-голям от колегите си, разбираше незначителността на техните спорове, шегуваше се, обезоръжаваше с добродушието си. С пъргавия си практичен ум умееше да заобикаля рифове и плитчини, можеше понякога и да изхитрува, но никога не пренебрегваше убежденията си, предаността към своите другари. С годините в него се разви и затвърди нещо простичко, войнишко, твърдо и непоколебимо. Максим постъпи във военното училище след казармата — така се стабилизира материално, можеше да помага на семейството си, на болната си, уморена от живота майка. Освен това Максим обичаше реда. Военната професия му харесваше: командир в Червената армия, млад, силен, образован. Мястото му е там, във войската, на границата, където назрява конфликт. И все пак напускаше Москва натъжен. Мъчно му беше, че се разделяше с компанията, с Нина, със Саша Панкратов, с Лена Будягина, с Вадим Марасевич. Тези хора олицетворяваха живота, в който той и хиляди като него навлязоха от тъмните и влажни бордеи.

Като малък Максим понякога чистеше стълбището вместо майка си. Нина му помагаше. Не защото му тежеше, а за да покаже на живеещите в сградата, че това е работа като всички други, не е унизителна. Това беше комсомолска постъпка, акт на другарска солидарност, чрез него Максим по-добре, отколкото от коя да е книга, схвана същността на новия морал. После, вече в девети клас, му се случи нещо страшно... Баща му открадна от чантата му и пропи парите, събрани за фонда за построяване на самолета „Московски комсомолец“, близо трийсет рубли, много пари за онова време. Максим искаше да посегне на живота си — откъде ще вземе той трийсет рубли, как ще се оправдае пред съучениците си? Нина забеляза състоянието му, принуди го да признае всичко и веднага разказа за случилото се на Саша.

— Ех, че си — каза му Саша, — много евтино си оценяваш живота.

И му даде парите, петнайсет рубли взе от майка си, петнайсет от Марк Александрович. Ето от какви приятели се лишава сега. Саша го опази, а той не можа да опази Саша...

Нина му харесваше още тогава, когато играеха на криеница в задния двор, харесваше му и в училище: висока, снажна, решителна. Харесваше му нейната несръчност, неотстъпчивост и безпомощност. Не ѝ вярваше, като му казваше, че не го обича; тя самата можеше да не знае. Нарочно доведе у тях Серафим — Варя да се омъжи за него, добро момче е, умно, красиво. И тогава ще отпадне основната причина, с която се оправдава Нина: не можела да реши нищо, докато не видела Варя стъпила на краката си. Нина пък мислеше другояче... Командирите безспорно имат импозантен вид, но те са политици, стратегии, държавни дейци, Максим няма да стане нито стратег, нито политик, той ще обучава червеноармейците на плаца... Раз-два!... Раз-два!... Ето го, стои и я чака, широкоплещест, червенобузест, с грижливо сресани руси коси, ботушите му лъщят и копчетата му лъщят, новият колан скърца, а когато танцува, стоманените палчета на ботушите му потропват по паркета. Ще стане старателен и ограничен офицер... Жалко! Би могъл да постигне повече. Ще дойде войната, всички ще се бият, а сега трябва да се работи и живее. Тя каза това на Максим още когато той кандидатствуваше за училището. Не я послуша. Добре тогава! Той има право на собствено мнение. Но и тя

има право да решава съдбата си. Нина твърдо реши да не се омъжва за Максим и да не напуска Москва.

28.

В театъра на Вахтангов поставиха „Хамлет“ с нисичкия и дебел Горюнов в главната роля. Юра Шарок обичаше вахтанговци, обади се на Вадим Марасевич и го помоли да му намери билет, каза, че ще се отбие у тях на „Староконюшенный“ довечера.

Професор Марасевич, известен московски терапевт, веднъж месечно даваше консултации в поликлиниката на ЦЕКУБУ^[12] на малката уличка „Гагаринский“, хората се записваха при него половин година предварително. Клиниката на „Пироговская“ беше известна като клиниката на професор Марасевич; катедрата в медицинския институт — като катедрата на професор Марасевич. Вкъщи той приемаше само близки и приятели. Далечен потомък на някакъв украински хетман, Марасевич като баща си, също лекар и професор, беше кореняк московчанин със стари и здрави връзки сред московската интелигенция. В къщата му на „Староконюшенный“ гостуваха Игумнов, Станиславски, Прокофиев, Нежданова, Гелцер, Качалов, Сумбатов, Южин, Мейерхолд, бе идвал и Луначарски. Нито един прочут западен гастролър или модерен изпълнител не подминаваше този богат, макар и разхвърлян апартамент. Гостите приемаше красивата дъщеря на лекаря, вадеха се кристалните сервизи от Бакара, застилаха се колосаните покривки. Младите актьори, които често се отбиваха след спектакъл, с удоволствие лапаха телешкото и бледорозовата съомга. Младежта размърдваше всички, понякога направо на масата започваха импровизации, разиграваха се сценки. Вадим начаса предлагаше устната си рецензия, според професор Марасевич, доста остроумно. Вадим бе завършил университета, имаше диплома на изкуствовед, четеше лекции, понякога водеше екскурзии из музеите, а сега правеше опити в театралната критика.

Професор Марасевич посрѣбваше минерална вода, от време на време разказваше по някоя смешна история от своята практика или от практиката на баща си, но след дванайсет не оставаше при гостите, пожелаваше на всички лека ноц, казваше, че хората с неговата професия са длъжни да спазват режим.

Вика също бе правила опити в театъра и киното, засега нищо свястно не излизаше, ако не броим връзките ѝ с известни актьори, перспективни режисьори и пробивни журналисти. Любовите започваха възвишено, с цветя и писма, с ресторанти и разходки с такси, а свършваха с кавги, упреци и обяснения по телефона.

Само връзката ѝ с Юра Шарок започна и завърши просто. Те се срещнаха случайно на Арбат, повървяха по огрения от слънцето тротоар. После Юра каза:

— Да идем у нас, ще видиш как живея.

Вика беше съвсем наясно какво означава да отиде и види как живее той. Но тази форма на покана ѝ действуваше почти автоматично. Подтикваше я и съперничеството с Лена Будягина. Не знаеше, че Юра и Лена вече не се срещат.

Запознаването с това как живее Юра стана без излишни приказки и обяснения, сякаш връзката им беше започнала преди много години. В сравнение с другите, рефлектираци и вече доста поживели, поклонници, Юра беше на ниво. Но тази стая, това жалко апартаментче, миризмата на огладен плат, който ѝ напомни какво работи баща му...

Тя мислеше, че Юра ще започне да ѝ досажда и ще се наложи да му бие шута — тя го правеше с лекотата, с която случайно се отбиваше у самотни мъже. Но Шарок излезе почтен човек. Виж го ти шивашкия син!

Ала неговата тактичност имаше просто обяснение: тя го остави равнодушен — студена, глупава. Сравняваше я с Лена — сравнението не беше в нейна полза. И как спокойно ляга в чуждото легло! В него кипваше яростта на еснафа, който вижда във всяка лековата жена собствената си съпруга.

Днес намина у Вадим заради „Хамлет“.

— Да хапнем — предложи Вадим.

Отидоха в трапезарията, по-голяма от целия апартамент на Шарокови.

Вадим ядеше лакомо, бърнест, с малки очички и къси, рошави като на рис вежди. И при тази си външност имаше смайващ глас — мъжествен, отекващ из стаята, с меки, интелигентни интонации.

Като си мажеше масло на филията, макар че ядеше супа, Вадим говореше:

— Той бърка юрисдикция с юриспруденция, раритет с паритет, прецедент с претендент. Да, но пък е нов човек, наречи го както щеш: ударник, челник. Той пробива с темата си, забележи, с главната тема и с героя си, забележи, героя на бъдещето. Но нима ние ще продадем бъдещето си срещу сто грама масло?! — Вадим отбутна масленицата. — Хем скърбящите скърбят именно по тези сто грама...

Юра слушаше философствването на Вадим за героите на бъдещето без раздражение — колкото и да е, те прибавяха нещичко към познанията му за този непознат нему свят. Неотдавна Вадим говореше обратното, ругаеше лошия вкус и превъзнасяше майсторството. Притежаваше невероятно умение да подушва откъде духа вятърът, винаги следваше по-силните, в училище се лепеше за Саша Панкратов, в университета за друг, а сега се държеше за един известен критик, който публикуваше статии за безумстващата поезия. Но Юра не се заяждаше с непоследователността на Вадим. Харесваше му домът на семейството Марасевич, актьорите, потокът весели, безгрижни и прочути хора. В разговорите на тези галеници на славата той долавяше нещо леко, цинично, затова и славата им му изглеждаше лека, достъпна, въпрос на случайност и хитрост. Въпреки безгрижието си, тези хора се държаха като неприкосновени особи.

И професор Марасевич му харесваше: аристократ с охранено лице, красива брадица и меки ръце, също неприкосновен.

Сега те се виждаха с Вадим почти всеки ден. Вадим го изпрати до театъра. Юра ходеше на театър и сам, когато Вадим или някой от неговата компания му препоръчаше спектакъл.

Разкошни месеци! Юра Шарок дълго помни пролетта на трийсет и четвърта година. Кандидатурата му за прокуратурата още не беше утвърдена. Но Малкова му бе обещала, че всичко скоро ще се реши. Юра изживяваше последните месеци от своя свободен, безгрижен живот и се стремеше да му е колкото може по-интересно. Само споменът за Лена не му даваше мира. Когато влизаше в театъра, оглеждаше залата в страха си и същевременно в надеждата си да я види.

След боледуването Лена още не бе ходила на театър. Тя почти не излизаше от къщи, на никого не се обаждаше, дори приятелите си не бе виждала от деня, когато се събраха да пишат писмо за Саша.

Днес неочаквано ѝ дойде на гости Гера Третяк, също дъщеря на посланик, като деца бяха приятелки, понякога се случваха заедно в Лондон, Берлин, Париж, а в Москва почти не бяха се виждали.

Хубавичка брюнетка, духовита и с остро езиче, Гера умееше да говори интересно дори за дреболии, Лена я слушаше и се усмихваше. Спомниха си как бяха ходили на екскурзия до Южен Уелс и бяха отседнали в Кардиф, в едно евтино хотелче и в същото хотелче живееха някакви футболисти от Шотландия, тогава двама футболисти им предложиха да избягат в някаква страна, където на жените се разрешавало да сключват брак от четиринайсетгодишна възраст. Тогава Лена и Гера бяха навършили само по петнайсет. Спомниха си как посетиха двореца Фонтенбло и как екскурзоводката им показа леглото на Наполеон и им каза ръста му — метър и петдесет и два сантиметра. Гера се изненада, обади се, че може да е бил метър и шейсет и два. Екскурзоводката се обиди и заяви, че мъжът ѝ е висок метър и петдесет и два, а всички знаят, че ръстът му е колкото Наполеоновия. Сега това им се видя особено смешно, примираха от смях. Лена се радваше, че Гера седя при нея цялата вечер. Прегърна я, целуна я за довиждане, тъжно каза: „Не ме забравяй.“

[12] Централна комисия по подобряване бита на учените. — Б.пр. ↑

29.

Същата вечер, когато Варя, Нина и Макс танцуваха в Дома на Червената армия, Юра вечеряше у Вадим Марасевич, а у Лена бе дошла на гости Гера Третяк, същата тази вечер, към осем часа телефонът у Софя Александровна иззвъня и някой ѝ съобщи, че утре в десет часа сутринта тя трябва да се яви в комендатурата на Бутирския затвор за свиждане със сина си, Александър Павлович Панкратов. Да донесе дебели дрехи, пари и продукти. Гласът беше монотонен, спокоен, на човек, свикнал да говори всеки ден едно и също, лаконично, ясно. И след като каза всичко, той веднага, без да чака въпроси отсреща, затвори.

Софя Александровна се уплаши да не би той да не е доизказал, да е забравил нещо важно, съществено, поради което тя няма да направи всичко както трябва. Страхуваше се да не забрави нещо, да не обърка и затова трескаво се мъчеше да удържи в паметта си каквото ѝ бе казал той: „Утре, в десет, в Бутирка, свиждане, дебели дрехи, продукти, още нещо... Боже, забравих какво друго... А, да, пари, пари за път...“ И за да не забрави нещо, Софя Александровна записа всичко на листче. Парите и продуктите означават заточение, дебелите дрехи — Севера или Сибир.

Всичко трябваше да се събере и приготви за една нощ, тъй че на Софя Александровна не ѝ оставаше време да изпада в отчаяние. Само не можеше да си прости, дето нищо не беше приготвила — смяташе, че е лоша поличба предварително да готви момчето си за такъв път. Саша влезе в затвора със зимното си палто, с ушанката, с пуловера и дебелия шал, вярно, няма валенки, но където и да го изпратят, сега, през април, те няма да му трябват. Ще му потрябват през зимата, а дотогава тя ще му прати. Сега му трябват ботуши, там е кално, кишаво, загубен е с неговите половинки, ботуши — да, точно това му трябва, те ще спасят живота му. Но Саша няма ботуши. И магазините вече са затворени, пък и изобщо ботуши се продават срещу снабдителна карта, а тя няма такава. Може да се купят на битпазар на баснословна цена, и

то с риск, че ще ти пробутат картон вместо гъон. Но и битпазарът е вече затворен.

Тогава си спомни, че Вера, сестра ѝ, има на вилата здрави груби ботуши, които стават на Саша, четирийсети номер. Тя ще им купи други, колкото и да струват, а тези трябва да се дадат на Саша.

Обади се на Вера. Вера заминала с мъжа си Володя на вилата, Щели да се приберат чак вдругиден. Ей че късмет!

По-малката ѝ сестра Полина нямаше телефон. Телефон имаше в съседния апартамент. Софя Александровна знаеше номера му от времето, когато Полина беше в приятелски отношения с тези съседи, но вече от няколко години те не я викаха на телефона и Полина помоли да не звъни у тях. Въпреки това Софя Александровна набра номера с потискащата мисъл, че ще ѝ откажат, и то грубо.

Обади се мъжки бодър, жизнерадостен глас.

— Извинете — каза Софя Александровна, — много ми е неудобно, че ви безпокоя, но работата е спешна... Бихте ли извикали на телефона Полина Александровна?

— Коя Полина Александровна?

— Съседката ви, от двайсет и шести апартамент, но много ви моля да ме извините, сестра ѝ се обажда.

— Е, ама вие...

Но мъжът не затвори телефона, обади се женски глас.

— Кого търсите?

— Много ви моля да ме извините — каза Софя Александровна.

— Обажда се сестрата на вашата съседка Полина Александровна. Разбирате ли, случи се една неприятност, много е спешно, как да ви обясня... Не бихте ли повикали сестра ми, имайте добрината.

— Сега — с недоволен тон отговори жената.

Софя Александровна чака дълго, най-сетне слушалката взе Полина, беше развълнувана, явно беше се сетила, че става нещо лошо със Саша.

— Утре пращат Саша на заточение — каза Софя Александровна.

— Някой трябва да иде при Вера на вилата, да донесе ботушите.

— Ох, лошо, лошо — завайка се Полина, — Игоръок лежи с температура, а Коля ще се прибере след единайсет, какво да правим? Щом се върне Коля, аз ще дойда при тебе, но вече ще е късно за вилата.

— Добре, ела, ще ми помогнеш да му съберем багажа — каза Софя Александровна, — за ботушите ще измисля нещо.

— Какво да донеса?

— Нищо, всичко имам.

Ще трябва да иде тя, макар да не знае ще намери ли през нощта пътя в новото вилно селище с просеки вместо улици. Никой не знаеше имената им, номерата на вилите бяха объркани, пък и виладжиите още рядко ходеха там, кого да попита? И все пак трябваше да върви. Ами ако иде на вилата, кой ще напазарува? Набра номера на Варя. Нито Варя, нито Нина бяха вкъщи. Да помоли Милица Петровна? Няма да иска, пази си сърцето, не вдига дори бидонче с мляко, а ще трябва да се купят много продукти: хляб, сухари, захар, кондензирано мляко, лимони, той не приема никакви витамини, сух салам, кашкавал, шунка... Тя написа всичко на лист и почука на Михаил Юриевич. По халат, наведен над масата, той лепеше нещо.

Михаил Юриевич я гледеше мрачно през пенснето си.

— Но как така ще тръгнете нощем извън града? И кога ще се върнете?

— Ще се върна с нощния, тръгва в един и нещо...

— Няма да вървят трамваите.

— Все някак ще се прибера.

— Вие идете на магазина — каза Михаил Юриевич, — а аз ще отида при сестра ви.

— Ама как така, Михаил Юриевич, далече е, четирийсет и осмия километър, от гарата има двайсет минути път, селището не е осветено, няма нито улици, нито тротоари, кално е, моля ви се, моля ви се, може и да ви убият.

— Пригответе ми адреса — каза Михаил Юриевич, — ако можете, начертайте маршрута, аз сега ще се облека.

Тя начерта маршрута, доколкото можа и доколкото можа — му обясни. До гарата има павилионче, зиме е заковано, най-важното е да се тръгне надясно от павилиончето, тогава веднага намираш въпросната просека. Това е най-важното — да се намери просеката. А пък вече по просеката се намира третата пресечка вляво, тя така се и казва — Трета зелена, само че няма табелка, хлапетата я смъкнаха през лятото. Вила номер двайсет и шест, номерът е написан на портичката. Вилата лесно се познава по стоборчето от тънки летвички. Съседната е

с плътен стобор, следващата също, а помежду им има редичко стоборче, точно там е Верината вила. Но най-важното е да се тръгне веднага надясно от павилиончето. Михаил Юриевич стоеше пред нея с боти, с висок кожен калпак, свъсен и внушителен със старомодното си пенсне и същевременно, като си го представи човек шляпащ през калта из пустото вилно селище, безпомощен. Ще търси цяла нощ, а нали утре сутринта е на работа.

Тя погледна часовника и се ужаси — девет и петнайсет! Дежурният магазин работи до десет.

Трамваят беше пълен, Софя Александровна се качи отпред във втория вагон, нека я глобят, но пък няма да я свалят я, никой обаче не я глоби, тя предаде парите за билета и остана на платформата. Мислеше си колко много работа я чака след пазаруването, какво ли ще прави с куфара, не знае къде са му ключовете, работи ли ключалката, отдавна не са използвали този куфар. А без ключалка не бива, Саша може да се случи в една група с криминални престъпници, ще го окрадат.

При мисълта, че Саша може да се случи в една група с криминални престъпници, че може да го окрадат, обидят, набият, тя отново почувствува цялата огромност на нещастieto, стоварило се върху сина и: белязан, гонен, отхвърлен, безправен.

Москва, през която пътуваше сега, цялата тази грамада от улици, светлини, площади, автомобили, витрини, трамваи, ѝ изглеждаше неправдоподобна. Всичко се движеше, устремено нанякъде, нереално, неестествено, мъгляво като тежък сън, восъчни фигури, манекени, огрени от млечната светлина на трамваите.

Тя слезе от трамвая на Охотний ряд. Десет без четвърт. От спирката видя движение пред вратата на дежурния магазин. Отворен е! Бързаше, задъхваше се от подтичването. И когато приближи, видя пред магазина тълпа, вече не пускаха, хората крещяха, ядосани, че са закъснели с някаква си половин минута. Някои се мъчеха да си пробият път до магазина и не можеха. Една дебела продавачка държеше вратата.

Софя Александровна също опита да се промъкне, но не успя. Тази малка, но буйна тълпа я изпомачка. После навалицата намаля, все по-рядко от магазина излизаха хора, вътре угасиха лампите. Малко по малко всички се разотидоха. И само Софя Александровна не си

тръгваше. Когато вратата се отваряше, тя молеше продавачката да я пусне.

Продавачката — с месесто, червено, увредено от измръзване лице — повтаряше с груб глас:

— Другарке, дръпнете се, другарке, не пречете тука!

— Бъдете така добра, много ви моля.

От магазина се изсипа група весели младежи, единият се развика с млад, свеж глас:

— Пуснете бабчето да си купи бутилчица!

И веселата компания хукна към Охотний ряд.

— Моля ви се, нали все още има време — умоляваше Софя Александровна, щом вратата се отвореше.

Продавачката не ѝ обръщаше внимание, беше свикнала с такива упорити, всяка вечер ги има, хленчат, докато не видят катинара на вратата.

— Не се навирай! Махни се от вратата!

Чистачките метяха пода, бяха пръснали жълти стърготини, продавачките прибираха продуктите от щандовете, бързаха. Софя Александровна продължаваше да стои. Продавачката пусна последния купувач да излезе и изостави поста си. Софя Александровна бутна вратата и влезе в магазина.

— Къде?! — втурна се срещу нея дебелата продавачка.

— Няма да си ида — тихо каза Софя Александровна.

— Сега ще викна милиционера! — заплаши я продавачката.

— За сина си, в затвора е. — Софя Александровна се взираше в това грубо намръзнало лице, лице на търговка, която продава на студа пирожки и сладолед. — Утре го пращат на заточение, трябва да му купя нещо да си носи.

Продавачката въздъхна.

— Всички лъжат, всички измислят по нещо. А ние кога ще почиваме?

Софя Александровна мълчеше.

Жените си обличаха палтата, приготвиха си чантите.

— Михеева, я седни малко на касата! — извика продавачката през цялата зала.

Дойде Полина, после, късно през нощта заедно с Михаил Юриевич пристигна и Вера, донесе ботушите. Излезе, че са не четирийсети, а четирийсет и първи номер, но пак щяха да свършат работа.

— Не са хромови, празнични ботушки, а походни, работнически — каза Вера, — с вълнен чорап ще му станат чудесно: топло и удобно.

Освен ботушите, Вера бе донесла раница с широки презрамки, можеха да стават по-къси и по-дълги.

— В раницата продуктите, в куфара — дрехите.

Вера беше най-енергичната, най-сръчната от трите сестри, пък и бе делова като истинска провинциалистка от Подмосковието. Мъжът ѝ беше ловджия и въдичар, децата ѝ — скиори и туристи, живееха си на вилата, обработваха овощна и зеленчукова градина. „Ама много си свита“ — кореше тя Софя, когато навремето настояваше тя да се разведе с мъжа си. Бранеше сестра си, караше се с Павел Николаевич, не можеше да понася забележките му и в края на краищата престана да ходи у Панкратови.

Вера сама подреди всичко, сръчно, умело, поиска вилица, лъжица, нож, канче. Софя Александровна съвсем беше забравила за тези неща, беше забравила и бръснач, изпращаше онова, което бе свикнала да изпраща в затвора, а сега стягаше Саша за път, сега можеше да сложат всичко, всичко беше разрешено.

— Не му давай много пари отсега — поучаваше я Вера, — може да му ги откраднат по пътя, по-добре да му пратиш после. На свиждането му кажи: щом пристигне, веднага да телеграфира, тогава ще му пратиш до поискване. Нищо, ще го излежи, млад е!

Но успокоително действуваха дори не самите думи, а действията на Вера, нейната енергия, деловитост, в тях кипеше живот, те приготвяха и Саша да живее.

30.

Нина не обърна внимание, че у Софя Александровна свети, а Варя видя — тя всичко забелязваше. Но това не я обезпокои — Софя Александровна понякога по цели нощи лежеше на светло — беше и казвала. Пък и мислите на Варя бяха другаде: утре вечер двете с Нина ще отидат на гарата да изпатят Макс и Серафим.

Танците в Дома на Червената армия продължиха до два часа през нощта. Много хора си тръгнаха по-рано, за да хванат трамвай. И Нина искаше да си тръгне, но Варя и Серафим я придумаха да останат. Макс добродушно се усмихваше. Нинка остана малцинство и се подчини.

Вървяха пеша през нощната студена Москва, Варя беше без галоши, на главата само с леко газено шалче. Серафим я наметна с наметалото си, нахлупи ѝ своята фуражка, край един уличен фенер тя се огледа в огледалцето, фуражката, макар че се смъкваше над делото ѝ, много ѝ отиваше, с нея тя приличаше на младичко хубаво войниче. Дватама със Серафим вървяха отзад, ръката на Серафим бе върху рамото ѝ, а когато Макс и Нина завиваха зад някой ъгъл, те се целуваха. Серафим се целуваше така, че устните я боляха. Варя никога дотогава не беше се целувала истински, тъй че не изпитваше никакво удоволствие, просто я болеше. Ала разбираше какво значи това. Това значи, че Серафим е страстен. Нина сигурно се досещаше защо Серафим и Варя изостават, но се преструваше, че не забелязва. И вкъщи нищо не и каза, само нареди по-скоро да си ляга и да угаси лампата — утре тя е на работа.

Сутринта Нина остави на масата бележка за класната ръководителка на Варя: „Моля да освободите Варя Иванова след третия час по семейни причини.“ Семейните причини бяха изпращането на Макс и Серафим. Но Варя дори не бе помисляла да ходи на училище. Искаше ѝ се да отиде на гарата добре облечена. Заминават новопроизведените офицери, ще има много изпращачи, там ще бъдат онези красиви и добре облечени момичета, които тя бе видяла в ЦДКА, затова искаше да се облече не по зле от тях, да изглежда голяма и сериозна, нали изпраща бъдещия си съпруг. Да се

облече не в черно, обаче строго, да изпъква между другите. Трябва да си направи прическа, да се гримира, тъй че ако си тръгне след третия час, а учеа следобед, времето няма да ѝ стигне за нищо.

Тя набързо сготви за Нина, взе си учебниците и отиде у Зоя. Зоя също не отиде на училище, помогна на Варя да се приготви, да се срещне, да си подвие клепките. Даде ѝ модерните си боти със стоманените катарамии и най-важното, майчиното си палто от морска котка, с което майка ѝ ѝ разрешаваше понякога да се разходи по улицата. И ето, сега го облече Варя и както каза Зоя, изглеждаше в него страхотна, същинска дама, и то не каква да е, а с палто от морска котка, с модерни боти, а на главата с бял шал, който също беше на Зоината майка.

Към пет часа Варя най сетне беше готова и се обади на Нина.

— Ще дойда направо на трамвайната спирка.

— Откъде се обаждаш?

— От училище.

Те стигнаха до трамвайната спирка едновременно.

Нина не можа да я познае...

— Какъв е този маскарад?

— Гардеробът беше затворен, сложих палтото и шала на Зоя.

— Ами Зоя?

— Ще облече моите дрехи.

— Къде ти са учебниците?

— Оставих ги под чина, няма да ги мъкна на гарата я!

Училищният гардероб наистина може да е бил затворен по време на час и все пак Варя лъже: и палтото на Зоя щеше да бъде заключено, ако наистина е нейно. Но не ѝ се щеше да разпитва, да изобличава Варя. Не е малка вече, скоро ще се омъжи, пак добре, че ще се омъжи за Серафим, сваятно момче е, нека животът ѝ бъде какъвто тя го иска, нека и да изпрати своя Серафим както иска.

Гарата беше пълна с народ, перонът — претъпкан до последна възможност. Нина и Варя объркани спряха пред изхода. Но Макс и Серафим вече тичаха насреща им, махаха с ръце, после всички заедно тръгнаха покрай композицията към техния вагон, промъкнаха се през тълпата, страх ги беше да не се изгубят сред хората, които също бързаха и търсеха своите близки сред мъже, жени с вързопи, с армагани за из път, сред момичета с цветя, прегръщащи и целуващи

тези чудесни момчета, новоизпечените командири от Червената армия, с гимнастърки, стегнати с колани, без фуражки: бяха оставили фуражките и шинелите си във вагона... Младо, радостно, оживено и същевременно сериозно — страховитата военна сила на съветската държава. И Нина разбра, че тези жизнерадостни червенобузести момчета първи ще тръгнат на бой, първи ще поемат удара върху себе си. Помисли си, че сигурно нейното място е до Максим, който е толкова силен и спокоен. И когато той замине, неговото спокойствие и добродушие ще ѝ липсват.

А Варя се наслаждаваше на влюбените погледи на Серафим, на впечатлението, което правеше на другите офицери. Тя е най-красивата тук, неочаквано висока, почти колкото Нина. И никоя няма такава палто от морска котка, такъв шал. Тя беше пламнала, възбудена от суетнята на гарата, от тънките и дебели свирки на локомотивите, предвещаващи дълъг, неизвестен и примамлив път. Макс каза, че прилича на киноактриса, Серафим ѝ пошепна, че я обича повече от живота си, дори Нина се усмихваше, доволна, че има такава сестра.

Както прилича на голяма жена, годеница, Варя гледаше само своите близки, Нина, Макс и Серафим, никого друг, да не си помислят, че ѝ играят очите. Дори когато извиваше глава, правеше го разсеяно, уж небрежно разглежда влаковете и хората, бързащи към влаковете.

И когато погледна към съседния перон, видя Саша.

Той крачеше между двама червеноармейци, отпред бързаше дребничък офицер с дълъг шинел, угрижено проправяше път през навалищата, а след него между двамата червеноармейци крачеше Саша с раница на гърба и с куфар в ръката.

Той почувствува, че някой го гледа, озърна се и тя видя неговото бяло като хартия лице и черната му, сякаш циганска брада на масурчета. Саша плъзна поглед по заминаващите курсанти, по Макс, по Нина, по Варя, но не позна никого, извърна се и продължи към влака, композиран на някакъв далечен перон. След тях и пред тях вървяха хора с чували, куфари и сандъчета, бързаха, изпреварваха ги и те се изгубиха в тълпата.

А Варя все гледаше нататък, където изчезна Саша. Не чу как дрънна звънецът, не видя как всички започнаха да се сбогуват, как Нина целуна Макс по челото, не видя как Серафим се приближи съвсем и се взря в очите ѝ.

— Варя, съвземи се! — каза Нина.

— Ей сега видях Саша.

— Какви ги дрънкаш?! — развика се Нина, внезапно разбрала, че Варя не лъже.

— Водеха го под конвой, има брада — мънкаше Варя и не откъсваше поглед от съседния перон, сякаш сред навалищата от хора, тичащи с чували и куфари, той все още върви, все още върви и тя ще успее да го види... — Има брада като на старец.

Давеха я сълзи.

— Същински, същински старец...

— Престани, нещо грешиш — каза Нина, а гласът ѝ трепереше.

Максим, също развълнуван, но като се мъчеше да запази спокойствие, добави:

— Грeшиш, Варя, не може да са го изпратили така.

— Не! Той беше... — Гласът ѝ пресекваше. — Познах го... Той се обърна и ни погледна — съвсем бял, същински старец...

Серафим смутено ѝ подаде ръка.

— Довиждане, Варя.

— Бял, бял като мъртвец! — ридаеше Варя. — И мъкне куфар, те вървят, а той мъкне...

Притеснен и изчервен, Серафим я целуна по бузата, мокра от сълзите, цялата в черни браздулици туш, капещ от клепачите ѝ.

Влакът бавно потегляше, курсантите висяха на стъпалата, трупаха се на платформите, махаха с ръце, изпращачите също махаха, също викаха нещо напътствено и вървяха редом с влака. И Макс махаше, и Серафим махаше.

А Варя стоеше наред перона, плачеше, бършеше лицето си с кърпичка, размазваше грима, давеше се и гълташе сълзите. Нина, уплашена, потресена, я успокояваше:

— Престани, какво можем да направим, сега ще идем у Софя Александровна, ще разберем всичко.

Покрай тях минаваше някаква бабичка, спря, погледна Варя, съчувствено поклати глава.

— Момите плачат за войничетата.

ВТОРА ЧАСТ

1.

Старият път към Ангара, утъпкан през тайгата от първите заселници, започва от Тайшет. Новият — от Канск: тук свършва железопътният етап на пътуването и започва пешият.

Тихо градче с дървени тротоари, без градини, прилича на степно. Отново синьо небе и упойващ мирис на живот. Вече я няма килията, Дяков, дворчето в затвора, часовия с пушката, който те следи със сънлив поглед. Не ти се вярва, че всичко това е било. Тук сякаш си като всички, свободно си вървиш по улицата, мъкнеш куфара, до теб крачи Борис Соловейчик, мърмори, задето не успял да остане в Канск.

— Да изпращат на село специалист с моята квалификация?! Каква полза има от това държавата?

Пощата — малка къща със стълбище и навесче отпред, в нея е и спестовната каса. Момичетата по домашни рокли, с пръсти, оплескани с лепило и мастило, познават Соловейчик: симпатичният, общителен московчанин получава тук писма до поискване.

„Здрав съм пиши Кански окръг село Богучани поискване целувам Саша“ — първата телеграма до майка му.

Момичето преброи думите, каза му цената, написа квитанция, взе парите. Весели, красиви момичета има тук...

Хазайката на Соловейчик, слабичка млада жена с кротко лице, сложи да хапнат. Какво я бе накарало да се събере със Соловейчик? Ще си замине и ще я забрави. Харесал ли й беше? Или бе съжалила заточеника? Редом с нея Борис с неговите маниери на столичен паркетен кавалер изглеждаше жалък.

Саша извади от куфара си кутия шпроти — само тя бе останала от майчините продукти. Борис отвори бутилка водка. Имаше си свои чашки, дори салфетки, и тук искаше да живее като човек. Всичко имаше тук, като в нормалния живот, само дето от мисълта кой си ти ставаше чоглаво, криво, страшно, впрочем вече не толкова страшно.

Още от първата чашка на Саша му се замая главата.

— Естествено е след затвора — каза Борис, — ще свикнете. На Ангара ще прием спирт, по-евтин е за транспортиране от водката —

шестстотин километра с конски каруци. Общо взето, живее се. Богучани е голямо село, аз ще си намеря работа по специалността, и вие сте почти инженер, там има трактори, сеялки, веялки.

— Не разбирам от трактори, пък и от сеялки и веялки.

— Като ви застърже — ще почнете да разбирате. Навремето интеллигентната младеж е ходила в странство, а ние с вас — при белите мечки. По добре е да бъдеш Соловейчик в Москва, отколкото Воробейчик на Соловецките острови. Е, какво толкова? Да седнем да плачем ли? Аз си точех зъбите за председател на Госплан^[13], по-точно за заместник-председател, защото съм безпартиен. От ония съм, дето ги товарят, от мулетата, на никого не пречех и на всички бях нужен. Но на пътя ми застана един препинателен знак, спря ме едно двоеточие. Имайте предвид, че тук нито един от заточените няма да ви каже истината: който е пратен заслужено, се прави, че е невинен; който е невинен, се прави, че е имал вина. Но на мен можете да вярвате. Та тъй. В нашето учреждение беше окачен лозунг: „Техниката в периода на реконструкцията решава всичко. Сталин.“ Нали го знаете този лозунг? Знаете го. Чудесно. Прочетох го пред едно прелестно младо момиче. И то ме обвини, че не знам пунктуацията. Слушайте внимателно. Сторило й се, че съм прочел лозунга така: „Техниката: В периода на реконструкцията решава всичко Сталин.“ Образовано момиче излезе, не можа да понесе невежеството ми и споделило огорчението си където трябва. Открай време си имам лоша дикция, мислех, че най-много ще си отнеса едно яко мъмрене. Лепнаха ми обаче член петдесет и осми, алинея десета, контрареволуционна агитация и пропаганда. Пак добре, сметнаха, че три години ми стигат, за да науча правописа. Тук се уредих сравнително добре: икономист съм в кантората за доставка на кожи. Може да бъдете сигурен, откак съм тук, количеството на доставените кожи не е намаляло. Ала явно град Канск е прекалено приятно място за усвояване на препинателните знаци. Още с първата група, тоест заедно с вас поемам за Ангара. Мечтая си за длъжността счетоводител в Богучанската кантора за доставка на кожи. Това, за което ние с вас, Саша, ще драпаме, ще се стори нищожно за някое московско конте. Но за нас то означава живот.

Може би Борис беше прав. Но за себе си Саша бе избрал друг път. Ще иде там, където го пратят, ще живее там, където му дадат

работа. Да драпа за нещо би означавало да признае правото на дяковците да го държат тук. Той не им признаваше това право.

— Къде живеете в Москва? — попита Борис.

— На Арбат.

— И там не е лошо. Аз пък на „Петровка“, в блока, където е пързалката, знаете ли го?

— Знам го.

— Както вече сте се досетили, младостта ми премина в парка „Ермитаж“. Прекарал съм там няколко нелоши вечери. Но както казваше моят дядо — цадикът... Знаете ли какво е цадик? Не знаете. Цадик е нещо средно между мъдрец и светец. Та ви казвам, моят дядо, цадикът, в такива случаи казваше: гинуг! Не знаете какво е и „гинуг“ ли? „Гинуг“ значи „стига“, „престани“... Та и аз сега казвам: Гинуг на спомените, гинуг на сълзите!

Сутринта хазайката беше отишла на работа, докато те още са спели. Закуската беше в зиданата печка, във фурничката.

— Ето голямото предимство на обикновената женица — каза Борис, — защо, ще речете, се разделих с моята? Тя, видите ли, не искаше да става рано, не искаше да ми приготвя топла закуска. И какво? Загуби мъжа си. Впрочем тя и без това щеше да ме загуби. И тъй, да тръгваме към могъщото обединение за доставка на кожи да си оформя напускането. Не разчитам да ми дадат компенсация за отпуските, но ще им изтръгна писмо за Богучани. Ще се бръснете ли?

— Не.

— Послушайте ме, Саша, обръснете си брадата, за какво ви е? Сега ще излезем и ще видите какви момичета има тук.

Саша вече беше видял тези момичета. Чудесни бяха — снажни русокоси сибирячки, силно тяло, силни крака. Беше си представял живота си в Сибир като живот на отшелник, ще учи френски, английски, политикономия, трите години не бива да отидат на вятъра. Сега го обзеха съмнения. Сигурно ще трябва да живее не само с това.

— Никаква козметика, всичко е натюр — бърбеше междувременно Борис, — тръгването е след три дена, ще го ударим на живот. Но, драги мой, с такава брада можете да си седите вкъщи.

— Тук не ми се бръсне.

— Чуйте съвета на един опитен човек. За първи ден сте в заточение, а аз вече трети месец. Ако отлагате живота до момента, когато ви пуснат на свобода, с вас е свършено. Само един е начинът да се запазите — да живеете така, сякаш нищо не се е случило. Тогава имате шанс да се измъкнете читав.

Ниска стая с избелели тапети, на тавана бялата хартия се е издула на мехури, цялата на жълти браздулици, оттатък плаче дете. Но мирише на одеколон и пудра. Два обикновени бръснарски стола, бръснари с бели престилки, макар и с ботуши, и физиономиите им — като на московските, строго любезни бръснарски физиономии.

Мътното, напукано огледало отрази бледото лице на Саша, черната къдрава брада, равна, сякаш току-що подстригана.

— Цялата ли да я обръснем?

Бръснарят замислено изтрака във въздуха с ножицата, после с решително движение отрязва брадата. Кичурите ѝ нападаха по не твърде чистата кърпа. Бръмчеше машинката, топлата сапунена пяна сгръваше бузите, Саша си спомни бръснарницата на Арбат, нейните аромати, яркото ѝ осветление, предпразничната суетня.

— Вие ли сте или не сте? — разпери ръце Соловейчик. — Я какъв сте красавец, юначага.

Пак тръгнаха по улицата, Саша смело заглеждаше момичетата и те го заглеждаха.

— Ако ни бяха оставили тук, щяхме да подобрим местната порода — каза Борис. — В Канск е пълно със заточени, щяха да се увеличат с двама.

— Кого оставят?

— „Ха“... Оставяха болните, многодетните, грохналите... Ей го, задава се един, само не го зяпайте много, меншевик, един от лидерите им.

Подпирайки се на бастун, към тях идваше старец с балтон и шапка, дългата му бяла коса падаше върху яката. Соловейчик се поклони. В отговор и старецът се поклони колебливо, като човек, който не може да познае срещнатия. После го позна, привдигна шапката си, приветливо се усмихна.

— Отива да си отметне присъствието — съобщи Борис, горд с уважението, което му оказва старецът, — явяват се на пето и на двайсетото число. Колко години му давате?

— Шейсет.

— А какво ще кажете за седемдесет и две?! Тук ще видите всякакви: меншевики, есери, анархисти, троцкисти, националуклонисти. Има хора, дето едно време са били прочути.

Саша никога не бе предполагал, че в Съветския съюз още има меншевики и есери. Троцкистите и той ги помнеше. Но тези? Нима не разбират?! Още се надяват на нещо... Продължават си своето?... А може би нищо не продължават?

Обядваха в стола на кантората за доставка на кожи, в нисък сутерен с квадратни маси без покривки. Зад широкия правоъгълник на шубера беше кухнята: три големи алуминиеви тенджери на печката, от тях се вдига пара, наблизо — зачервена готвачка с черпак в ръката.

— Това е закрит стол — обясни Борис, — само за служещи от кантората. Но гледат през пръсти на външните хора — и оборотът ги интересува. Имат си помощно стопанство: свине, зайци, птици. Тук се хранят половината от заточените. Ако някой ви каже, че именно аз съм го уредил тук, можете да му вярвате.

Щом видя Борис, готвачката остави черпака, избърса си ръцете в престилката излезе от кухнята.

— Днес, Борис Савелиевич, имаме борщ, бьоф-строганов с пюре, ако почакате, ще изпържа картопки — тя се наведе към него, имам малко краве масло.

— Изпържете — величествено разреши Борис.

— Заминавате ли, Борис Савелиевич?

— Заминавам — навъси се Борис. — Докараха ли трици?

— Докараха, четири чувала, обещаха утре да докарат още. А калкулацията пак е объркана: гулашът върви по-евтино с осем копейки. И с печкаря не можах да се разбере, печката пуши, очите ме болят.

Тя говореше с него като с човек, благодарение на когото всичко е вървяло добре, а щом замине, ще започнат неразбории. И Борис с целия си вид показваше, че сигурно точно така ще стане, но му е приятно да съзнава, че макар да не е вече никакъв фактор тук, пак го уважават.

— Разбърх се, пък вие сте гладни — сепна се готвачката.

— Преди мене — каза Борис — в стола работеха пет души, сега са двама: общ работник в кухнята и тя. Готвачка е, касиерка, келнерка и управителка. Впрочем столът е нищо. Бих могъл да ви разкажа какво съм направил тук само за два месеца. Но сега вече това никого не интересува. У нас няма незаменими хора: днес съм аз, утре — ти. Впрочем като помисли човек, тези думи са безсмислени. Ако в библиотеката няма Пушкин, бих могъл да го заменя с Толстой, но това ще бъде Толстой, а не Пушкин. На моята длъжност назначават друг, но той вече е друг Пушкин.

В стола плахо влезе дребно човече. Младо, но прегърбено, неспретнато, небръснато, каскетът му с пречупена козирка, дългото опърпано яке — навлечено върху мръсна риза, много копчета липсват, обувката му подпетени. Безформеният ватиран панталон му виси като чувал, издут на колената, вързалките отдолу се мяткат.

— А, Игор! — поздравя го Борис. — Я ела, ела тука!

Игор дойде стеснително усмихнат. Саша видя сини очи, бял тънък врат.

— Свали си каскетчето — в стол се намираш — каза Борис.

Игор смачка в ръце каскетчето си, русата му, отдавна неподстригвана мръсна коса щръкна на всички страни.

— Как е? — попита Борис.

— Бива, добре е — Игор забели в усмивка редките си зъби.

— Бива е едно. А добре — съвсем друго. Пак ли те изгониха?

— Не, защо? Не ме пускат в експедиция.

Нещо особено имаше в неговия приятен интелигентен глас, но какво именно — Саша не можа да схване. Гласът се запомняше.

— Игор работеше в инвентаризационната кантора — обясни Борис, — приятна работица: измерваш здания, чертаеш планове, плаща се на парче и добре се печели. Но това приятелче го мързи, представя чертежите целите в мазни петна. Да не би да имаш масло, Игор? Ами тогава си го мажи на филия, а не по чертежите. Пък дето не те пускали в експедиция, вече ментиш! Половината група остава в Канск, и ти би могъл да останеш, ама човек ли си...

Игор виновно се усмихна, все така мачкаше в ръце каскета.

— Добре де! — приключи Борис с наставленията. — Гладен ли си? Има си хас! Пари имаш ли? То се знае — нямаш!

— Тия дни трябва да ми платят осем чертежа.

— Вече от два месеца слушам за тези чертежи...

Борис извика:

— Маря Дмитриевна, нахранете Игор, аз ще платя. Готвачката мрачно сложи на шубера чиния борш и комат хляб. Игор пъхна каскета в джоба си, стисна под мишница хляба и тръгна към една отдалечена маса, несръчно хванал чинията с две ръце.

— Какъв е този? — попита Саша.

— Лично момче е тук, колоритен тип. Поет. Син на белоемигрант. В Париж станал заклет комсомолец, дошъл в СССР и ето, моля, вече е в Канск.

— Какво е направил?

— Задават наивни въпроси. Нали унищожаваме бунта в зародиш. Ако мой виц не хареса на някого, значи умът ми работи в определена насока и при благоприятни условия съм способен на антисъветски действия. Вие сте издали стенвестник с неуместно съдържание, утре ще издадете нелегално списание, вдругиден позиви. Това дори е хуманно: за стенвестника са ви дали три години, а за позивите щеше да се наложи да ви разстрелят — запазили са ви живота. Игор е отраснал в Париж, син е на емигрант, тоест на човек, пострадал от революцията, от него може да се очаква какво ли не. Значи трябва да бъде изолиран в негов собствен интерес.

Игор седеше в ъгъла, припряно ядеше.

Загледан в него, Борис каза:

— Обикновеният човечец сам почиства около себе си и затова навсякъде остава човек. Аристократът обаче е свикнал да търчат около него и да му чистят и ако няма кой да чисти, се превръща в животно. Господинчото не желае да работи, дояжда огризките по столовете, от квартирата го гонят — живее като свиня! От всички е взел пари назаем, на никого не връща. А както сам разбирате, сред заточените няма крезове. Но самите заточени са го развалили: треперили са му като над писано яйце. Щото нали — поет! От Париж! Париж! Франция! Тримата мускетари! Дюма-баща! Дюма-син!... Само аз го уважавам: онези, дето са му треперили, не му дават да яде, а аз му давам. Принуден е да търпи нотациите ми, макар че вътрешно ме презира, за него съм плебей и простак. Обаче сега, като замина за Ангара, без мене ще пукне от глад! Но друго е най-интересното. Той

чака своята дулцинея. Ако дойде, ви предстои зрелище, каквото никога не сте виждали и няма да видите. А, ето я и нея.

В стола влезе жена на около трийсет години, поразително красива, величава богиня с рязко очертана голяма волева уста. Спокойно огледа стола, равнодушно кимна на Борис, той ѝ кимна със сдържано достойнство. После видя Игор, наведен в ъгъла над чинията.

— Такова нищожество, пък има такава жена — покрусено промърмори Борис.

— Коя е тя?

— Дойде от Ленинград, търси заточения си съпруг и на, влюби се в това бостанско плашило. Седят тук всеки ден, той ѝ декламира стихове, а тя го гледа, сякаш е портретът на Дориан Грей.

Жената разказваше нещо на Игор, той хихикаше, събираше трохичките от масата и ги хвърляше в устата си. Ошмулено, суетливо човече без капчица обаяние. После жената стана, отиде до шубера, готвачката все така недоволено ѝ тикна чиния борш. Игор се сепна, понечи да помогне и си остана на мястото. Когато жената се върна за хляб и прибори, той пак уж скочи след нея, но се върна.

Тя ядеше, сега той ѝ разказваше нещо, лицето му беше хем младо, хем похабено. Тя слушаше, от време на време кимаше. После донесе второто, половината пресипа в чинията си от борша, останалото побутна към Игор.

— Ненаситен търбух, ей! — негодуваше Борис. — Може да яде от сутрин до вечер, да подяжда любимата жена. Хората и в най-тежки условия си остават хора. А това булевардно парижко леке ей го на какво е заприличало. Хич не си мислете, че е простодушен. Не! Нахалник е, циник, вътрешно се надсмива над хората, които обира. Паразит! Щади себе си, а да щадиш себе си означава да не щадиш другите, това го казваше още моят дядо — цадикът. Дошъл в СССР! Мислел си, че е оказал голяма чест на Съветския съюз, а тук излязло, че трябва да работи. Не пожелал да работи и обществото го изблъскало, изхвърлило го от себе си.

Саша се усмихна и каза:

— По-правилно е било да го изхвърлят обратно в Париж.

Междувременно жената се нахрани, отмести чинията, облакът се на масата, притисна брадичка до ръцете си и се загледа в Игор.

А той се накокошини, облегна се на стола, приведе глава и загъгна...

Декламираше, без да повишава глас, до Саша долитаха само отделни думи: кръстоносци, стените на Йерусалим, жълти пясъци, знойно слънце, жени, очакващи рицари, които никога не ще се върнат.

— Как ви харесва това? — тихо попита Борис. — Храбри рицари и чаровни дами. А? В Канск, в стола на кантората за доставка на кожи?!

Наистина смешно. И все пак имаше нещо хипнотизиращо в тази ситуация, в отнесеното лице на Игор, в дълбокия поглед на красивата жена.

Саша потисна в себе си моментното раздражение. То идеше от нетърпимостта, възпитана у него.

И каза на Борис:

— Да бъдем снизходителни.

[13] Държавна планова комисия (след 1948 г. — комитет). — Б.пр. ↑

2.

Сталин дойде към края на съвещанието по генералния план за реконструкцията на Москва. Знаеше какво ще каже в уводното си слово Каганович, беше чел на Булганин. Всички мнения и предложения по реконструкцията вече му бяха докладвани, два пъти бяха обсъждани в Политбюро и той си бе изработил мнение. Именно това мнение бе заложено в генералния план за реконструкцията на Москва. Генералният план бе израз именно на неговата гледна точка.

Когато се появи в президиума, всички станаха, избухна, нараствайки, обичайната буря от аплодисменти. Сталин вдигна ръка за поздрав и веднага седна, с това покани и другите да седнат.

На трибуната някой завършваше изказването си. Като се преструваше, че го слуша внимателно, Сталин рисуваше на лист хартия развалините на древните църкви в Атени, малкото селце на десетина километра от Гори, където баща му, общият Висарион Джугашвили, имаше клиенти. Баща му им носеше поръчките, а понякога работеше и там ден два.

Той често вземаше и малкия Йосиф. Излизаха от Гори рано сутрин, вървяха по брега на Тана покрай лозята, докато стигаха до развалините на древните църкви, в Атени, това малко селце, те бяха деветдесет, сред тях — църквата на Сионския манастир, увенчана с кубе и според преданието построена още през седми век. На фасадата ѝ се бяха запазили скулптурни изображения на исторически личности от онази епоха, а в храма имаше фрески, също изобразяващи исторически личности.

От паметниците най-значими са архитектурните: те са дълговечни заради материала си, стоят на открито, достъпни са за гледане и в естествен вид, и на репродукция, и на снимки. Значението на скулптурата бе разбирал и Ленин, той бе изисквал монументална пропаганда. Ленин обаче я бе схващал като средство за внедряване на новите исторически авторитети в съзнанието на масите. А истинската задача на монументалната пропаганда е да увековечи епохата. Колко от създадените тогава петдесет паметника останаха до днес? Един? Два?

Паметник на НЕГОВАТА епоха ще бъде Москва, градът, който ТОЙ ще създаде наново, само градовете живеят дълго. Скромната архитектура на двайсетте години беше грешка. Противопоставянето на революционния аскетизъм на показния разкош на непа беше прикритие за архитектите формалисти, отказали се от класическото наследство. А именно класическото наследство трябва да се използва преди всичко.

Петър е разбирал това и е създавал Петербург именно според класическите образци, затова от архитектурна гледна точка Ленинград е град. Но той е град на миналите векове — приземен е. За потомците Москва ще бъде град, устремен нагоре. Високи здания в съчетание с класически решения — ето нейния бъдещ стил. Първото високо здание ще бъде Дворецът на Съветите. Предложи го Киров през двайсет и втора година на Първия конгрес на Съветите. Кой си спомня това? Двореца на Съветите ще построи ТОЙ, ще го построи като архитектурен център на нова Москва, ще прокара нови магистрали, ще построи метро, ще издигне модерни жилищни сгради и административни здания, ще направи нови мостове и крайбрежни улици, ще украси града с хотели, училища, библиотеки, театри, клубове, градини и паркове. Всичко това ще бъде величествен паметник на НЕГОВАТА епоха.

Такива мисли пробудиха у Сталин спомените му за развалините на старите църкви в Атени.

А тогава, в детството му, тези полуразрушени храмове го поразяваха с еквивалента си пустота, с далечната си тайна.

И сега, седнал в края на дългата маса на президиума, той рисуваше на листа техните праволинейни очертания. Не умееше да рисува, но праволинейните фигури му се удаваха дори без линия, имаше твърда ръка.

— Има думата другарят Сталин — обяви Каганович.

Отново всички наставаха, отново обичайните овации, обичайният гръм от аплодисменти.

Сталин излезе на трибуната, с жест прекрати аплодисментите, тихо заговори:

— Тук вече се каза достатъчно за необходимостта от реконструкция на Москва. Няма смисъл и аз да го повтарям. Старата дървена Москва с нейните тесни улици и улички, пресечки и задънени

кътчета, с хаотичната си планировка, бедняшки къщурки и мрачни работнически бараки, с нейните допотопни превозни средства изобщо не може да удовлетвори московските трудещи се.

Той замълча, вслуша се в напрегнатата тишина — нито трепет, нито въздишка.

— През годините на съветската власт — продължи още по-тихо Сталин — ние направихме много за подобряване бита на московските трудещи се. Работниците, които се тъпчеха в бордеи, преселихме в нормални жилища, като сгъстихме представителите на бившите експлоататорски класи. Построени са много училища за децата на работниците, работнически клубове и дворци на културата. Постиженията в тази област са значителни, те будят законна гордост в сърцата на съветските хора. Но ние сме длъжни да мислим за бъдещето. Да ръководиш — значи да предвиждаш. Ние трябва да създадем план за десетки години напред. Именно такъв ще бъде генералният план за реконструкция на Москва.

Сталин излезе иззад трибуната, направи няколко крачки по авансцената, в залата цареше същата тишина.

Върна се на трибуната и продължи:

— При осъществяването на този план ние трябва да се борим на два фронта: срещу тенденцията Москва да си остане „голямо село“ и срещу излишествата на урбанизацията. Не бива сляпо да копираме със западните образци. Москва е социалистически град, столица на социалистическа държава, именно това трябва да определя облика и. Тя не е град, където богатите живеят в дворци, а работниците в бордеи, напротив, тя е град, където именно за работниците са създадени най-добрите, най-висшите жизнени удобства.

Следователно първата задача на плана е да направи града удобен за живеене. Ние трябва да създадем нови удобни жилищни комплекси, по възможност в паркови зони. Трябва да застроим с удобни и красиви жилищни сгради бреговете на Москва река и Яуза, това ще ни даде още петдесет километра благоустроени улици. Трябва да построим нови здания по главните улици на града, като сринем всичко старо, да разширим магистралите до петдесет-осемдесет метра и така да решим транспортните проблеми на града пак в интерес на трудещите се.

Сталин отново помълча. Знаеше, че говори общоизвестни неща, но същевременно знаеше, че всички, които го слушат, възприемат

думите му като откровение, защото ги произнася ТОЙ.

— Преминавам към втората задача — продължи Сталин, — нашата втора задача е: столицата на първата в света социалистическа държава трябва да бъде красив град. Още в зората на нашата държава под ръководството на великия Ленин бе изработен план за монументалната пропаганда, великият Ленин искаше нашата епоха да остави паметници за векове — ние трябва свято да пазим и развиваме този Ленинов завет. Ала в онези години бяхме бедни и бяхме принудени да се задоволяваме със скромни архитектурни решения. За съжаление това разкри широк път пред формалистичното изкуство, а формалистичното изкуство е неразбираемо за масите, то е чуждо нам изкуство. Сега сме достатъчно богати и могъщи, затова трябва да използваме преди всичко класическото наследство. Разбира се, не да го копираме сляпо, както са направили петербургските градостроители. В класическите форми ние трябва да влеем ново, социалистическо съдържание.

Той пак направи дълга пауза, после продължи:

— И накрая, другари, последното: в каква насока трябва да се развива Москва?

Първото предложение беше да се остави Москва такава, каквато е, като един вид музей, мемориал, а новата Москва да се строи на ново място. При цялото ни уважение към авторите на това предложение ние не можем да го приемем. Москва е историческият център на Русия, Москва е обединила и създала Русия, ние не можем, нямаме и не ще имаме право да се откажем от нея.

Второто предложение беше да оставим в сегашния му вид днешния център на Москва приблизително в границите на Садовое колцо и да го заобиколим с осем района сателити, да създадем осем жилищни конгломерата, които именно ще представляват новата Москва. Не е трудно да се забележи, че това е само облекчен вариант на първото предложение.

От какво произтичат тези две предложения? Те произтичат преди всичко от неверието в нашата способност да реконструираме Москва. Вярно, най-лесното е да се построи нов град. Но ние, болшевиките, имаме сили и за най-сложната задача: да преустроим нашата Москва, да оставим нашата Москва на мястото ѝ, да оставим Москва като център на нашата страна, като център на световната революция. И

затова ние решихме да развиваме Москва по нейната исторически формирала се радиално пръстеновидна схема. Неин архитектурен център ще стане Дворецът на Съветите, увенчан с грандиозната фигура на Владимир Илич Ленин. От Двореца на Съветите като лъчи ще се разпръскват основните магистрали на Москва, широки, благоустроени, с високи здания на всяка. Москва ще се устреми нагоре, към висините. Устремена към висините Москва в съчетание с класически, но социалистически осмислени решения — ето нейния бъдещ облик. Облика на бъдеща Москва.

В десет без петнайсет, след съвещанието, Сталин се отби в кабинета си.

Поскръобишев му докладва:

— Шумяцки донесе филма, Йосиф Висарионович.

— Добре — каза Сталин. — Шумяцки е свободен. Кажете на Климент Ефремович да дойде да гледа.

Кинозалата се намираше зад кабинета на Сталин, делеше ги само стаята на охраната. Беше малка, със седем реда, по осем места всеки.

Обикновено Сталин гледаше филмите заедно с някой от членовете на Политбюро. В такъв случай си слагаше очилата и сядаше на последния, седмия ред от края, та да не му пречи лъчът на прожекционната машина и самата машина да не трака над ухото му. Понякога, макар и много рядко, само ако имаше гости, Сталин сядаше на средата на втория ред и не си слагаше очилата. Той пред никого не се показваше с очила, никога не го снимаха или рисуваха с очила.

Днес по нареждане на Сталин бяха докарали „Светлините на големия град“ на Чарли Чаплин. Сталин гледаше този филм за трети път. Обичаше Чаплин, той му напомняше баща му, неговия единствен близък човек. А понякога долавяше в Чаплиновия герой прилика със себе си — и той беше самотен като него в този свят. Ала пропъждаше тази мисъл — тя не отговаряше на действителността. Чаплин му напомняше баща му и само баща му. Злочестият Чарли се отдалечаваше по пътя, извърщаше се, беззащитно се усмихваше. Сталин се просълзи, избърса с кърпичка очите си...

Ворошилов се наведе към него.

— Коба, какво ти е?

— Този филм е за мен — сухо отговори Сталин.

Но този филм не беше за него, а за баща му, несретния обуцар. Висарион Джугашвили... Когато отиваше на гурбет, обикновено в Телавив или другаде някъде, той също като Чаплин се извърщаше пътем, махаше на Йосиф, тъжно и беззащитно се усмихваше.

Тогава те живееха в къщата на Кулумбегашвили, също обуцар. Къщата имаше две стаи, в едната живееше семейството на Кулумбегашвили, в другата се бяха подслонили те, семейство Джугашвили. Мъничка, просмукана с обуцарски миризми къщичка, нали в нея работеше Кулумбегашвили, а баща му рядко се свърташе тук, пътуваше до Кахетия, скиташе, не се разбираха с майка му. Майка му беше властна жена, чистокръвна грузинка картвели, а баща му май от южните осетинци, населяващи Горийска околия. Дедите му се бяха асимилирали и дядо му бе сменил осетинското „ев“ във фамилното си име Джугаев с грузинското „швили“.

Майка му ходеше да пере и чисти у богатия вдовец Егнатошвили. Из училището се приказваше, че тъкмо той е баща на Йосиф, той го е настанил в енорийското училище, ако беше син на обуцаря Джугашвили, баща му щеше да го учи на обуцарски занаят вместо да скитосва из Грузия.

Всички лъжат — не може да се вярва на никого! Малкият Йосиф добре знаеше, че баща му е обуцарят Висарион Джугашвили, този кротък и добър човечец, макар майка му вечно да го хокаше, да говореше, че заради него са толкова бедни, че той им е съсипал живота. Именно заради тези натяквания Йосиф не обичаше майка си.

Дума да няма, майка му му желаше доброто, искаше той да стане свещеник, да го даде на бога. И у Егнатошвили го водеше, за да похапне добре и вкусно. А той не искаше да ходи там. Те са богати, той е беден, изнасят му на двора чиния супа, овнешко с царевица, а пък те седят в стаите, пият вино, разговарят. Когато отиваха у Егнатошвили, майка му гледаше да го облече по-прилично. И защо? С облеклото си едни подчертават своето богатство, други се мъчат да скрият бедността си. А той не се срамуваше от своята бедност. Панталонът му се разръфал? Чудо голямо! Той няма друг панталон. Обуцарят му били разкривени? Той няма други обуца. В Тифлис, в семинарията, дори се гордееше със сиромашките си дрехи — така трябва да изглежда истинският мъж! И сега се облича като обикновен войник...

Той не искаше да се подчинява на волята на майка си. Баща си обичаше, но и на неговата воля не се подчиняваше по простата причина, че той нямаше воля. Майка му беше волева личност и всички казват, че е наследил нейния характер, но нейната воля и характер бяха насочени към припечелването на парчето хляб. А баща му не пожела да превива гръб за копейки, обичаше да пее, да се шегува, да седи на трапеза с приятели. И в тези минути беше истински мъж, симпатичен, обаятелен, весел. А редом с майка му изглеждаше дребен, смачкан, мълчалив. Слаб човек!

После се получи писмо, че баща му е убит в Телави в пиянско сбиване. Пак лъжеха. Баща му никога не се биеше, беше кротък, миролюбив човек. Кой и защо може да го е убил? Просто баща му е умрял. Момчетата в училище се подиграваха на Йосиф: баща му не е могъл да се защити. А Йосиф със сигурност знаеше, че не е било така, че всичко е лъжа, дори не им отвърщаше, подсмиваше се и се дръпваше настрана, презираше всичките си съученици, презираше богатите, които се перчеха с богатството си, презираше бедните, задето се срамуваха от бедността си.

Там, в Телави, бяха погребали баща му, а къде — никой не знае. И той, неговият син, не знае. А обичаше баща си и баща му го обичаше, не го наказваше, никога не го мъмреше, галовно рошеше косата му, пееше песни. Именно от него ТОЙ бе наследил своята музикалност. В училищния хор го поставяха винаги в горния ред, където нареждаха ниските момчета. Всички признаваха, че НЕГОВИЯТ глас е най-хубавият, диригентът казваше, че има и слух. Всичко това го имаше от баща си и на баща си приличаше изобщо, и той беше дребен, възрижав, а майка му беше висока, мургава. Баща му обичаше шегите, разбираше ги, майка му не разбираше от шегата, мрачна жена беше.

Земляците му искат да нарекат Гори с неговото име. Не бива! Да нарекат Сталин град Цхинвали — столицата на Южна Осетия, това ще бъде паметник на баща му и на цялата им осетинска рода по бащина линия. За майка му е полезно да знае, че той тачи паметта на баща си, общаря Висарион Джугашвили. Не е глупава жена, ще разбере. Безусловно в очите на съветския народ той трябва да бъде примерен син, това прави образа му по-човечен, по-близък и скъп. Но неговото детство — това е преди всичко баща му.

Той отново си спомняше как бе ходил с него в Атени, там селяните се занимаваха с лозарство, мачкаха с крака гроздето, пълнеха грамадни глинени делви с хубавото вино „Атенури“.

И баща му по цели вечери пиеше с приятелите си атенско вино и пееше с тях песни — раздиращото сърцето грузинско многогласие. Хубаво пееха, хубаво пиеха — по грузински, ставаха по добри и повесели от виното, а не като руските мъже, дето водката ги прави пиянски заядливи, та се бият и вадят ножове. Но това е руският народ, огромен по численост, по територия, само с такъв народ може да се прави история. Присъединяването към Русия запази грузинците като нация и затова грузинският социализъм е част от общоруския социализъм.

И все пак друго нещо са грузинците. В училището, в семинарията никой не му натякваше за повредената ръка, в това личеше дълбокото грузинско благородство. Но после хората не се съобразяваха с този негов физически недъг, нито в Баку, нито в Батуми, нито в Сибир, бяха груби и безжалостни. Той устоя тогава, противопостави им още по-голяма грубост. Ленин го упрекваше заради грубостта му, но само така може да се управлява: грубостта на апарата съдържа като с юзда грубостта на народа. Басма му цепят само интелегентите и тъкмо тях после ги изхвърлят като боклук. Още тогава, на младини, той разбра, че демокрацията в Русия означава само свобода за развихряне на грубите сили. Грубите инстинкти могат да се потискат само със силна власт, тази власт се нарича диктатура. Меншевиките не разбираха именно това, те не познаваха народа, разбираха го болшевиките, които познаваха народа. Тъкмо затова руските социалдемократи тръгнаха в мнозинството си след болшевиките, а неруските социалдемократи — след меншевиките. Болшевизмът е руско явление, меншевизмът — неруско. От всички големи грузинци само ТОЙ разбираше руския народ и тръгна с болшевиките. Другите грузинци — Ной Жордания, Церетели, Чхеидзе и тем подобни, не познаваха руския народ и тръгнаха с меншевиките. Вярно, тогава ТОЙ беше против национализацията на земята. Кой беше правият за онова време, той или Ленин, не се знае. Историята не дава еднозначен отговор кой е бил прав или неправ в миналото — прав е победителят. Но ТОЙ не застана срещу Ленин: неговият път беше с болшевиките, с Русия, само в нея можеше да успее като политик.

Много се е занимавал с националния въпрос и добре знае: сред нациите, както и сред хората, побеждава най-силният, сред народите, както и сред политиците, има водещи и водени. В Съветския съюз, който наброява стотина народа, водещ може да бъде само един народ — руският, той представлява повече от половината от населението на страната. Трябва да се ПРОВЪЗГЛАСЯВА безпощадна борба с руския великодържавен шовинизъм, защото той предизвиква в отговор местен национализъм. Нито за миг не бива да се забравя, че главната, обединяваща сила е руският народ. За руския народ той трябва да бъде руснак, както е бил французин за французите корсиканецът Наполеон Бонапарт.

Сталин остана доволен от съвещанието. На него ТОЙ се прояви не само като инициатор и организатор на реконструкцията на Москва. ТОЙ запази за Русия града, чието име е скъпо на всеки руски човек. ТОЙ запази Москва такава, каквато я познава и си я представя всеки руски човек. Не тези седнали в залата високочели интелегенти, радатели за културата на Русия, а ТОЙ, именно ТОЙ и само ТОЙ почете дълбоко руското чувство на обич и уважение към Москва. И затова сега Москва е НЕГОВ град, бъдещата Москва ще бъде НЕГОВ паметник. Руснакът Киров се суети в Ленинград, тръби наляво и надясно за реконструкция на Ленинград, ама какво има да му се реконструира на Ленинград? Той е готов град, каменна грамада, с която нищо не може да се направи и с която Киров нищо няма да направи.

Но както винаги, след като демонстрираше своята изключителност, ГО завлядаваше остро чувство на самота. Те стават и ръкопляскаат, но не го обичат, страхуват се от него, затова стават и ръкопляскаат. С голямо удоволствие, тържествуващо и радостно биха го тъпкали повален. Не могат, не желаят да се примирят с превъзходството му, с неговата изключителност и уникалност. За тях той е недоучил семинарист, нискоchel плебей. Дори „съратниците“ се страхуват от укрепването на властта му, дрънкат за колективно ръководство, за ролята на ЦК, държат си в резерва школичката на Покровски, която отрича ролята на личността в историята, като по този начин искат най-вече да омаловажат НЕГОВАТА роля в историята на партията, в историята на Русия.

Няма да успеят. ТОЙ ще създаде не само нова история на Русия, но и ще изработи нови критерии за оценка на историческите събития — само така днешните и бъдещите поколения ще съдят правилно за епохата. За НЕГОВАТА епоха.

Цезар и Наполеон са станали императори не от тщеславие, а по силата на историческата необходимост. Само Цезар с неговата еднолична власт е можел да отблъсне варварите, само Наполеон императорът е можел да покори Европа. Върховната власт трябва да бъде царствено величествена, само пред такава власт ще се прекланя народът, само на нея ще се подчинява, само тя е в състояние да му внуши трепет и уважение. Руската историческа наука представя Иван Грозни като злодей. В действителност Иван Грозни е бил велик държавник, присъединил е към Русия Казан, Астрахан и Сибир, пръв в Русия, а може би и не само в Русия, е въвел монопола във външната търговия пръв от руските царе е направил основен принципа на държавността: всичко се подчинява на интересите на държавата. Болярите са се противопоставяли на създаването на могъща централизирана държава и затова грешката на Грозни е била не унищожаването на болярите, а недостатъчното им унищожаване, че не е изтребил до крак четирите основни болярски рода. В този смисъл древните са били по-далновидни, изтребвали са враговете си до трето и четвърто коляно, докрай и завинаги.

Неправилно е оценявала историческата наука и ролята на опричинната. Трябва да се различават понятията „опричина“ и „опричник“. Опричинната е била гвардията на Грозни, прогресивна войска, предназначена за борба с болярството и болярите. Опричникът пък е изпълнител, сред опричниците трябва да има и палачи. Законите за смъртното наказание се приемат от хуманни парламентаристи, от високообразовани законодатели, а самото смъртно наказание се осъществява от палачи.

Петър Първи е бил велик владетел, създал е нова Русия. А какво е писал за Петър Покровски? Ето тези редове: „Петър, наречен от историци ласкатели Велики, е затворил жена си в манастир, за да се ожени за Екатерина, която преди това е била слугиня на един пастор в Естония. Собственоръчно е измъчвал сина си, а после е наредил тайно да го умъртвят в една тъмница в Петропавловската крепост... Умрял е

от последиците на сифилис, след като заразил и втората си съпруга...“
Ето всичко, което е видял Покровски в Петър.

Ей такива глупости е дрънкар „главата на историческата школа“. А че Петър е преобразил Русия — това не забелязал! Ето до какви глупости може да се стигне, ето до какво водят доктринерското разбиране за марксизма и отричането на ролята на личността в историята! И именно този примитивен социолог Ленин издигна за пръв историк, хвалеше неговата „Руска история в най-сбит очерк“ — безпомощна работа, представяща всички исторически дейци на Русия като некадърници и нищожества. Как можа Ленин да хвали това? Ленин, който добре разбираше ролята на личността в историята!

Покровски искаше да се представи като пазител на ленинизма, като единствен тълкувател на възгледите на Ленин. Не, ще прощавате! Единствен тълкувател на възгледите на Владимир Илич Ленин може да бъде само неговият наследник, само продължителят на неговото дело, само онзи, който поведе страната след него. Неговият наследник, неговият продължител е Сталин, Сталин води страната. Значи само Сталин е единственият тълкувател на Лениновото наследство, включително и в областта на историята, защото ТОЙ ПРАВИ тази история. Обаче цели десет години другарят Покровски не е казал нито дума за приноса на другаря Сталин в разработката на обществените науки. Нима другарят Покровски не разбираше, че да ръководиш една държава означава да разработваш теорията на държавата? Разбираше. Но не желаше да признае другаря Сталин нито за учен, нито за теоретик.

Антимарксистката „историческа“ школа на Покровски трябва да се разбие на пух и прах. Авторитетът на Ленин трябва да служи на онова, което е нужно на партията днес и може да потрябва утре. И наследникът на Ленин трябва да наследи неговия авторитет. Сталин — това е Ленин днес. Когато Сталин умре, неговият наследник ще се казва Сталин днес. Само така може да се създаде несъкрусимата приемственост на властта, нейната непоклатимост и устойчивост. Историческата наука трябва да потвърди, че Сталин е истинският наследник на Ленин, че не е бил възможен друг наследник, че онези, които претендираха за Лениновото наследство, са жалки самозванци, политически авантюристи и интриганци. Историческата наука трябва да потвърди, че Сталин винаги е бил редом с Ленин. Не Зиновиев,

който в емиграция беше секретар на Ленин и нищо повече, не Каменее, който му беше там само референт, а именно ТОЙ, който в Русия на практика създаваше партията. Именно затова тя се нарича Ленинско-Сталинска партия. Всички дребни несъгласия на Сталин с Ленин трябва да бъдат забравени, изхвърлени от историята завинаги. В историята трябва да остане само онова, което прави Сталин днешен Ленин. Главната задача е да се създаде могъща социалистическа държава. За това е необходима могъща власт. Сталин е ръководител на тази власт и значи заедно с Ленин е присъствувал при нейното раждане, заедно с Ленин е ръководил Октомврийската революция. Джон Рид описва историята на Октомврийския преврат другояче. Такъв Джон Рид не ни трябва.

Ще бъде ли това извращение на Историята? Не, няма да бъде. Октомврийският преврат бе извършен от партията, а не от емигрантите, които живеяха в Париж, Цюрих и Лондон. Изпраскаха се там в дискусии и диспути, научиха се да дърдорят и да правят митинги по верандите на парижките кафенета, а революционерите в Русия бяха принудени да мълчат или да говорят полугласно. Но именно те, редовите, скромните партийни дейци, именно те вдигнаха в решителния час масите за борба, за революция, а после и в защита на революцията. Именно ТОЙ е представител на тези партийни кадри и затова ТЯХНАТА роля в историята на Октомври е именно НЕГОВА роля. В това се състои истинската роля на масите и истинската роля на личността в историята. Гражданската война спечелиха не военните специалисти, които само пречеа, Гражданската война спечелиха десетките хиляди комунисти, кадровите партийни работници, които създадоха армии и дивизии, полкове и отряди. ТОЙ е представител на тези кадри и затова ТЯХНАТА роля в Гражданската война е НЕГОВА роля, а НЕГОВАТА роля е именно ролята на партията.

Именно така, върху такива принципи трябва да се създава историята, и то преди всичко историята на партията. Така нареченото колективно ръководство е мит. В историята на човечеството не е съществувало никакво „колективно ръководство“. Римският сенат, ще кажете? С какво свърши той? С Цезар. Френският триумвират? С Наполеон. Да, историята на човечеството е история на борбата на класите. Но като изразител на класата се явява ВОЖДЪТ и затова историята на човечеството е история на неговите вождове и владетели.

Тук няма идеализъм. Духът на епохата се определя от онзи, който твори тази епоха. Епохата на Петър е една от най-ярките в историята на Русия, тя е отражение на неговата ярка личност. Царстването на Александър III е най-бледото, то напълно е отговаряло на собственото му нищожество.

3.

На сутринта Борис излезе да спазари каруцар. Саша седна да пише писма.

...„Скъпа мамо!“

Произнесоха присъдата в същата стая, където по-рано го разпитваха. Някакъв офицер прочете решението на Особеното съвещание. Член петдесет и осми, алинея десета, задължително заселване в Източен Сибир за три години с приспадане на предварителния арест.

— Подпишете!

Саша препрочете документа. Може би в него пише за какво е осъден на три години? Нищо не пише. Това дори не е присъда, а точка от някакъв общ списък, където той е номер пети, двайсет и пети или може би дори триста двайсет и пети.

Саша се подписа. Присъдата му съобщиха сутринта, следобед имаше свиждане с майка си, вечерта го качиха на влака.

Предишната вечер дойде надзирателят, даде му лист и молив:

— Кого ще извикате на свиждане?

Той написа имената на майка си и баща си... Варя? Може да напише: Варя Иванова — годеница. Те са длъжни да извикат годеницата му. Защо именно Варя? Нима той я обича или тя него? И все пак именно нея искаше да види. „На прериите цвят чудесен, със глас по-нежен и от песен.“ Този нежен глас му липсваше. Но Саша не написа името на Варя: дали тя иска това свиждане, очаква ли го, дали ѝ е нужен?

Надзирателят заведе Саша в мъничка килийка и си тръгна, като заключи вратата. Саша седеше до масата и си мислеше как ли ще се ужаси майка му, когато го види с брада, колко страшно ще бъде за нея да върви по коридорите на затвора.

Изскърца ключът, мярна се лицето на надзирателя, след него и маминото лице, белокосата ѝ глава. Надзирателят застана странишком, като закриваше с гръб Саша, тъй че майка му да не може да отиде до него, посочи ѝ стол от другата страна на масата. И тя, дребничка,

белокоса, забърза към посоченото място с наведена глава, без да поглежда към Саша. И чак когато седна, вдигна очи и вече не откъсна поглед от него. Устните ѝ трепереха, главата също ситно потрепваше.

Саша я гледаше, усмихваше се, сърцето му се късаше. Толкова състарена бе майка му, толкова нещастна изглеждаше, толкова страдание имаше в очите ѝ. Беше дошла с вехтото си протрито манто, което наричаше „моя габардин“, то напомни на Саша, че вече е пролет, а той бе виждал майка си през януари.

Долната половина на прозореца беше белосана, а през горната нахлуваше пролетното слънце, лъчите му падаха в отдалечения ъгъл, където с безучастна физиономия седеше надзирателят.

— Исках да се обръсна и не успях, днес бръснаря го нямаше — весело приказваше Саша.

Тя го гледаше и мълчеше, устните ѝ трепереха, главата трепереше — не можеше да надвие това треперене, мъчеше се да не заплаче.

— Бръснарят е самоук, одира ти кожата, никой не иска да се бръсне при него, а може пък да ми отива брада, да я оставя ли, какво ще кажеш?

Тя мълчеше, често-често кимаше и го гледаше.

— Как са всички? Живи, здрави?

Имаше предвид приятелите си — всичко ли е наред при тях?

Тя разбра за какво пита.

— Всичко е наред, всички са здрави.

Но мисълта, че всички са добре, а само Саша е зле, единствен той, който знае защо именно той, тази мисъл бе непоносима. И тя се разплака, отпусна глава на ръцете си.

— Не плачи, трябва да ти кажа нещо. Тя извади кърпичка, изтри си сълзите.

— Ще обжалвам, делото ми е за дреболии, свързано е с института.

Надзирателят го прекъсна:

— За делото няма да говорите!

Но майка му не се уплаши, както се плашеше по-рано, когато се сблъскваше с грубата служебна сила. На лицето ѝ се изписа познатият на Саша упорит израз, тя се напрегна, докато слушаше Саша, и го

изслуша докрай. Именно това беше новото, което Саша видя у майка си.

— Заминавам за Новосибирск, всичко ще се нареди.

Не искаше да каже „Сибир“, затова каза „Новосибирск“.

— Щом пристигна, ще ти бия телеграма, а после ще ти пиша. Ще започна работа, не ми пращай пари.

— Предадох за тебе сто и петдесет рубли.

— Защо толкова много?

— И продукти, и ботуши.

— Ботушите — хубаво, но от продукти нямаше нужда.

— И дебели чорапи, и шал — тя вдигна очи, — на колко те осъдиха?

— Нищо работа — три години административно заселване, ще бъда на свобода. След половин година ще се върна. Татко идва ли?

— Идва през януари, а сега не можах да го извикам, обадиха ми се едва снощи. Как си със здравето?

— Прекрасно! От нищо не съм боледувал, храната е прилична, направо курорт!

Той гледеше да бъде весел, да я ободри, но тя виждаше как страда и също страдаше, насила се усмихваше на шегите му, също искаше да го ободри — да знае, че не е сам, че ще се грижи за него.

— На Вера ѝ беше много мъчно, че не си я извикал, тя дойде с мен, не я пуснаха, и Полина не пуснаха.

Той някак си не беше се сетил за лелите.

Като бъркаше подготвените думи с думите, които ѝ идваха наум сега, тя каза:

— Пази се, всичко това ще мине. Не се тревожи за мен, започвам работа.

— Каква работа?

— В обществената пералня, ще приемам бельото, на булевард „Зубовский“, съвсем близо до къщи, вече съм се споразумяла.

— Да се занимаваш с мръсно бельо?!

— Приех вече. Не сега, а след като дойда при тебе.

— Защо ще идваш при мене?

— Ще дойда.

— Добре, ще си пишем, ще се разберем — примирително каза Саша. — Идвал ли е някой от института?

— Онзи дребничкият, кривогледият...

Руночкин! Значи с колегите всичко е наред.

— Какво каза той?

— За заместник-директора...

Криворучко! Значи той е тук. Дяков не го е излъгал.

— В него е причината за всичко — издума тихо Саша.

Надзирателят стана.

— Свиждането свърши.

— В него е причината — повтори Саша. — Кажете това на Марк.

Тя закива, че разбира: Саша е арестуван заради заместник-директора, тя трябва да каже това на Марк. Ще каже, макар да знае, че е безполезно. Всичко е безполезно. Така да е, по-лошо да не е.

Три години са, ще минат, все някой ден ще свършат.

— И освен това му кажи: Не съм дал никакви показания.

Надзирателят отвори вратата.

— Излизайте, гражданинко!

Саша стана, прегърна майка си, тя се сгуши на рамото му.

— И таз добра — Саша я погали по меките бели коси, всичко е наред, а ти плачеш.

— Излизайте, гражданинко!

Забранено е да се прегръщат, да се приближават един до друг, но всички ей така се приближават, прегръщат се, целуват се.

— Хайде, хайде — надзирателят с привично движение на раменете побутна майката към вратата. — Нали ви се каза, вървете!

Саша писа на майка си, че всичко е наред, здрав е, весел е, няма нужда нищо да изпраща. А да му пише до село Богучани, Кански окръг, до поискване.

Борис се върна ядосан — никой не искал да тръгне, страх ги било от лошия път и искали луди пари. А комендатурата не чака — твоя си работа как ще стигнеш дотам. За пътни дават грошове — и за половината преход не стигат. Пак обядваха в стола на кантората за кожи. В ъгъла, до една празна маса, зиморничаво свит, седеше Игор.

— Графът е на поста си — подхвърли Борис, — чака мене и дулцинеята. Дулцинеята — за да ѝ декламира стихове, а мене — за да го нахраня, без да плаща. Ама няма да дочака — и аз сега съм безработен.

Готвачката този път не излезе при Соловейчик, дрънчеше с тенджерите, блъскаше алуминиевите чинии.

— Лошо го научихте, Борис Савелиевич, от сутринта кисне тук, неудобно е от хората, това да не е черква, да събира огризките като просяк.

— Ще поговоря с него.

Борис вече не беше началник, но както и вчера, готвачката му сложи в чинията лъжица сметана повече.

— Трябва да й влезем в положението — каза Борис, — забранено е да се пускат просяци в стола, тя отговаря.

— Той е гладен — отговори Саша.

— Вижте какво, Саша — разпалено възрази Борис, — аз уредих на заточените да се хранят тук. Сега вече естествено не ме интересува, заминавам. Но за онези, които остават, това е въпрос на живот или смърт. А тях в края на краищата ще ги изгонят от стола. Предупреждавал съм ги: идвайте към два часа, когато служителите вече са обядвали, не вдигайте шум, не се набивайте в очи, тихо, кротко, внимателно. Ама чуват ли! Тоя довтасва още сутринта, кисне по цял ден, събира огризките, рецитира стихове, а стиховете, знаете, биват различни, и любителите на стихове са различни... Разбирате ме, нали?...

— В Париж хората се събират по кафенетата, бърбят си, Игор така е свикнал.

— Аз бях свикнал с отоплен клозет — отсече Борис, — с баня, телефон, ресторант. Както виждате, отвикнах.

— Да го нахраним за последен път — предложи Саша, — аз ще платя, повикайте го.

Борис сви рамене, намръщи се, повика с пръст Игор.

Игор бе очаквал този знак, засуети се, тронаво се измъкна иззад масата, приближи, угоднически усмихнат.

— Какво става, получи ли парите за чертежите? — попита Борис.

— Обещаха са ми, тия дни.

— Ами къде ти е дамата?

— Валерия Андреевна си замина за Ленинград.

— Завинаги ли?

— Завинаги.

— „Бе странна срещата ни, странна ще е нашата раздяла“ — промърмори Борис. — Хайде, сядай.

Игор бързо седна, сложи омачкания си каскет на масата, сепна се, премести го на колената си. Борис кимна към Саша.

— Утре ни...

Игор с понадигна и се поклони на Саша. Саша му се усмихна.

— Та тъй — продължи Борис, — утре ни изпрацат на Ангара.

— Уредил съм: тебе и другите другари ще продължават да ви пускат тук. Но е време да разбереш: това не ти е кафене на Монмартър.

— Разбирам — наведе се над масата и прошепна Игор.

— Тук е закрит учрежденски стол. Обядваш и си тръгваш. Ако нямаш пари — не идваш. Такъв е редът тук. А ти го нарушаваш. Тебе може да те изгонят, но това както и да е. Заради тебе обаче може да изгонят и другите, твоите другари по заточение. Ясно?

— Ясно, но аз не съм заточен — бързо издума Игор.

— Ами какъв си, ако може да попитам? — насмешливо рече Борис.

— Не са ме съдили, само ме извикаха и ми казаха: Заминете за Канск, там ще живеете.

— Ходиш ли да ти отмятат присъствието?

— Ходя.

— Имаш ли паспорт?

— Никога не съм имал съветски паспорт.

— Имаш ли право да заминеш оттук?

— Не.

— Значи си също като нас. А сега хайде!

Борис и Игор отидоха до шубера и се върнаха: Игор с чиния борш, Борис с хляб и лъжица.

— Яж! — нареди му Борис. — И не бързай, никой няма да ти вземе яденето.

Игор ядеше мълчаливо, наведен над чинията.

— Нали си художник, можеш да рисуваш портрети.

Игор остави лъжицата, изтри устните си с пръсти.

— Не искат, казват, че в снимките имало повече прилика и били по-евтини.

— Можеш да плескотиш разни пейзажчета — настояваше Борис, — тук обичат тия работи, в клуба можеш да припечелиш нещичко за

празниците. Трябва само да си раздвижваш мозъчните клетки и да не се мислиш за аристократ.

— Аз не се мисля — прошепна Игор.

— Лъжеш, мислиш се. А мен ме смяташ за плебей.

Игор врътна глава.

— Не, не за плебей.

— Ами за какъв?

Игор наведе глава, лъжицата му замря във въздуха.

— Смятам ви за простак.

И още повече се наведе над чинията. Саша не можа да сдържи усмивката си. Борис пребледня.

— Това не е ново за мен. Грубиян, плебей, простак — то е едно и също. В Русия. Не знам как е в Париж. Но тъй като плебеите, тоест, прощавайте, простаците са длъжни да хранят господата дворяните, аз ще ти оставя седем рубли — Борис извади от джоба си и отброи седем рубли — за десет обеда. Парите ще оставя в кухнята, инак ти ще ги излапаш за един ден. Виж, после, след като ометеш тези десет обеда, или ще си намериш друг простак, което е изключено, или ще започнеш да работиш, което е съмнително, или ще пукнеш от глад, което е най-вероятно.

Той отиде до шубера, поговори с готвачката, подаде ѝ парите. Тя с недоволна физиономия ги хвърли в чинията, която ѝ служеше за каса.

Саша стана. Стана и Игор. Каскетът му падна, той се наведе и го взе.

Саша му подаде ръка.

— Довиждане, надявам се в края на краищата да си уредите живота.

— Ще се мъча — печално отвърна Игор.

— Хайде! — сухо му кимна Борис.

На сутринта пред къщата спря каруцар с окъсана антерия, омазнен калпак и безформени ичиги.^[14] На сбръчканото му лице вместо брада стърчеше възрижава четина, той гледаше тревожно и угрижено: дали не се бе измамил в цената?

Саша и Борис сложиха в каруцата багажа си, хазайката — кесия с храна. И дълго стоя в преддверието, загледана след тях.

Крачейки след каруцата, Борис тъжно каза:

— Каквото и да приказваме, тя направи много за мен.

В комендатурата ги очакваха спътниците им от групата: Володя Квачадзе — висок красив грузинец с нова черна памуклийка, която получил месец преди да доизлежи присъдата си в лагера, а присъдата му била пет години; Ивашкин, възрастен печатар от Минск; Карцев, бивш комсомолски деец от Москва, докаран в Канск от Горноуралския политически изолатор след десетдневна гладна стачка.

Борис почука на гишето и съобщи, че каруцата е пристигнала, че са пристигнали и той, Соловейчик, и Александър Павлович Панкратов.

— Почакайте!

Гишето се затвори.

Володя Квачадзе се държеше надменно, всъсеше се и мълчеше. Карцев също не искаше да разговаря, седеше на скамейката със затворени очи, слаб, измъчен, безучастен към всичко.

— Още няма път и каруцарят ме одра сто рубли — каза Борис, — а за пътни ни дават петдесет. Останалите ще трябва да доплащаме от джоба си.

— Дума да не става — отсече Володя, — те да доплащат.

— Дават колкото е определено — обясни Борис, — лете естествено са достатъчни.

— Аз мога да тръгна и през лятото, не бързам за никъде — отговори Володя — и изобщо какво да приказваме: нямам пари.

— И аз нямам — без да повдигне клепащи, тихо отговори Карцев.

— И аз — виновно добави Ивашкин.

Гишето се отвори.

— Ивашкин!... Подпишете тук!

Ивашкин слисано се озърна.

Квачадзе го изтика настрана, мушна глава в гишето.

— Вие давате по десет рубли, а каруцата струва сто.

— Даваме колкото е определено.

Борис се наведе отново.

— Не всички имат пари, какво да правим тогава?

— Вие мислете какво да правите — беше отговорът.

— Вие ще трябва да помислите! — кресна Володя. — Вие! —

Квачадзе заудря с юмрук по прозорчето.

— Ей, какво сте се развилнели?

— Извикайте началника!

Ивашкин го дръпна за ръкава.
— Не е хубаво да вдигаме скандали, момчета!
Володя го изгледа презрително.
Излезе охранен човек с две лентички на петлиците.
— Кой тука има някакви претенции?
— Ние не можем и не сме длъжни да плащаме транспортирането си — подхвърли през рамо Володя Квачадзе.
— Вървете пеша.
— Ами багажа? Вие ли ще го носите?
— С кого разговаряш бе?!
— Все ми е едно с кого... Питам ви: кой ще носи багажа?
— Нормативът за пътните е утвърден от народния комисар по вътрешните работи — като се сдържаше, заяви началникът.
— Тогава вашият народен комисар да пътува с толкова пари.
— Абе ти да не искаш пак да се върнеш в лагера?
Володя клекна до стената.
— Върнете ме де!
— Като нищо!
— М-моля!
— Конвой! — извика началникът.
Излязоха двама конвоири, вдигнаха Квачадзе, извиха му ръцете.
— Това връзване няма да му помогне да се сдобие с пари — обади се Саша.
— И ти ли искаш?! — поморавял, изкрещя началникът.
— И на мен това няма да ми донесе пари — спокойно продължи Саша.
Началникът се извърна и нареди:
— Каруцата да се вкара в двора.
Поведоха Квачадзе навътре в комендатурата.
Ивашкин се окашля.
— Ще си изпатим, момчета!
Карцев не повдигна клепачи.
Гишето се отвори.
— Соловейчик!
Борис приближи.
— Сега ще дадете на каруцаря пътните, които имате, останалите ще доплати пълномощникът в Богучани. Ще му предадете този плик,

тук са документите на цялата група. Тръгвайте!

Излязоха на улицата. От портите на управлението се зададе каруцата, след нея двама конвоири на коне и с пушки. На каруцата лежеше вързан Володя Квачадзе, черните му очи ядно святкаха.

Групата потегли.

[14] Леки обуца без токове, с мека подметка. — Б.пр. ↑

4.

До тухлената стена се наредиха момчетата, на пейките седнаха преподавателите, на земята — момичетата, издокарани, радостни, тържествени. Завършиха девети клас, завършиха училище, разделят се завинаги с него. Само Варя не дойде.

Да не дойде в такъв ден! Нина се задавяше от възмущение. Да не си вземе довиждане с класа си, със съучениците, с които е прекарала девет години от живота си, да не си направи за спомен дори снимка. Да не помисли в какво положение поставя сестра си пред педагогическия колектив.

Преди няколко дни в учителската стая математикът ѝ похвали Варя — „даровита госпожица“. Стана ѝ неприятно от думата „госпожица“. У сестра ѝ наистина се бе появило нещо подчертано старомодно, тя се реши на прав път, но не стягаше косата си на кок на тила, а я пускаше върху ушите, като на старинните портрети. И се бе научила да извърща глава, сякаш гледа на всичко отстрани, от разстояние.

Нина смяташе думата „госпожица“ за социално чужда, обидна, затова се подготви за неприятен разговор с математика, но той го бе казал с добро чувство, физикът и химичката също казаха хубави неща за Варя и той кимаше в знак на съгласие, Варя може да не се страхува от приемните изпити, никой от тях не се съмняваше, че тя ще следва.

Нина се измъкна с общи фрази: Варя рисува добре, прекрасно чертае, а когато човек има много способности, трудно му е да намери себе си... Та нали не можеше да признае, че сестра ѝ изобщо не се съобразява с нея, живее както си иска, и се държи както си иска.

Пуши. На въпроса откъде има такива скъпи цигари, „Херцеговина флор“, малко пакетче с десет къса, спокойно отговори: „Купих си ги.“ И на въпросите защо толкова закъснява, къде ходи, отговаряше също кратко: „У приятели.“ Откъде взема пари за цигари и у какви приятели стои до зори — не казваше. Когато Нина я попита кой ѝ дава вносните грамофонни плочи, нагло присви очи: „Ами аз работя за японското разузнаване. Не знаеше ли?“

Тръсна го предизвикателно, искаше да се скарат. Нина сдържа яда си, усмихна се, сякаш бе чула шега.

— Мисля, че в разубаването повече ценят хора с висше образование. Огледай се наоколо, Варюша, виж в какво време живеем. Всеки има възможност да развие способностите си, не е ли това най-важното? Защо трябва да губиш години, всички учат...

— Не ми е интересно, разбираш ли?

— А какво ти е интересно? — развика се Нина. — Да киснеш в тунела ли?

Как ѝ се откъсна от езика този тунел, не знаеше, тя разбираше, че сега работата не е в уличната компания, ама на, откъсна се и сега я беше яд.

Какво иска Варя? Да стане чертожничка? Машинописка? Да замине за Сибир при Саша? Какво ли не може да ѝ хрумне, на всичко е способна.

Тогава на гарата, когато видя Саша под конвой, Варя изпадна в истерия, ридаеше, нищо не искаше да слуша. В трамвая се обръщаха да ги гледат: момиче с дамско, явно чуждо палто от морска котка плаче, закрива с шал лицето си.

Вкъщи Нина я придума да не ходи у Софя Александровна и Варя неочаквано я послуша, легна си, тресеше я, Нина я зави с дебело одеяло: ще се наспи, ще се успокои, ще ѝ мине. Варя спа цялата вечер и през нощта, не чу как дойде Зоя за проклетото си палто, не чу как сутринта Нина се стягаше за училище. Нина се разтревожи, върна се по-рано, но не намери Варя вкъщи.

Варя се прибра късно, каза, че е ходила у Софя Александровна. И също като предната вечер легна под дебелото одеяло, а следващия ден прекара пак при Софя Александровна.

След някое време и Нина се отби у Софя Александровна. Тя я посрещна хладно, без обичайната сърдечност, сякаш Нина беше виновна, че Саша бе изпратен на заточение, а другарите му останаха на свобода. Така трябваше да се разбира държането ѝ. Варя седеше на дивана и четеше, когато Нина влезе, погледна я едва-едва. Разговорът не вървеше, Софя Александровна отговаряше едносрично, в паузите се чуваше как Варя обръща страниците. И тя сигурно смята, че Нина е предала Саша, щом не направи нищо за него.

Нека си мисли така. Нина не бе ходила често у Софя Александровна и вече няма да иде. С Варя пък изобщо няма да говори по този въпрос. Няма за какво да се оправдава, за нищо не е виновна.

Но ѝ остана едно неприятно чувство, усещането, че бе изгонена. Тя там е чужда, а Варя е близък човек. Ето откъде идва нейната непримиримост, всяка крушка си има опашка.

Какво ли ѝ внушава Софя Александровна? Нали тя е на отвъдната страна, защото и Саша е на отвъдната страна. Нелепо е, но е така. Нина си спомня какъв беше Саша в училище, но трогателната училищна дружба не е достатъчна за политическо доверие. Детството си е детство, животът — живот. Какво остана от тяхната компания? Саша е на заточение. Макс е в Далечния изток. Сигурно ще се ожени, ще стане глава на семейство. Шарок е в прокуратурата. И това е нелепо. Юрка Шарок се разпорежда с човешките съдби, прокурор е, дума, която за Нина олицетворява рицарската преданост към революцията, а Саша Панкратов — заточен контрареволуционер!

И все пак това е жестоката, но неумолима логика на историята. Ако оценяваме комуниста само според личните му качества, партията ще се превърне в аморфна маса от мекушави интелегенти.

И така кой остана? Вадим Марасевич? Той е все тъй приветлив, когато се срещнат на Арбат. Публикува статийки във вестници и списания, процъфтява, както и цялото му миличко семейство, хем те признаха съветската власт едва на седемнайсетата година от нейното съществуване.

Варя стоеше боса на перваза, по късо избеляло сукманче, миеше прозореца. Тъмни капки се стичаха по ръцете ѝ, пълзяха по стъклото, събираха се в локвички между рамките.

— Ти защо не дойде да се снимаш?

— Забравих. А когато си спомних, беше вече късно.

— Слава богу, че поне не забравяш другите си задължения.

Варя хвърли парцала в легена с водата, скочи на пода.

— Не съм се била снимала. — Тя заизмъква чекмеджетата, извади снимки, сложи ги на масата. — Ето ме в шести клас, ето ме в седми, в осми. Между другото ето ме и в девети, снимахме се през есента. Не съм се променила много през тези шест месеца. Можеш да се убедиш.

Без да поглежда снимките, Нина спокойно съобщи:

— След два дена заминавам на семинар. Решавай какво ще правиш. Мога да ти помагам само при условие, че се готвиш за кандидатстване. Инак ще трябва сама да се грижиш за себе си.

— Мисля, че няма защо много да се безпокоиш — отговори Варя, — започвам работа.

Ужасът, който Варя изживя на гарата, когато видя Саша, не минаваше. Видя ѝ се страшно как го водеха под конвой, страшен изглеждаше самият той, блед, състарен, обрасъл с брада. И как покрай него по перона тичаха хора, загрижени само за едно — по-скоро да се качат във влака и да заемат по-хубави места. И как младите офицери, весели, румени, дори не погледнаха човека, когото водеха под конвой, те заминаваха за Далечния изток, убедени, че всичко е така, както трябва да бъде.

Още повече я порази Саша: как покорно крачеше, сам мъкнеше куфара си, със собствените си крака отиваше на заточение.

Защо не се биеше, не се съпротивляваше, защо не го носеха вързан? Ако се биеше, съпротивляваше, викаше, протестираше, ако го носеха с вързани ръце и крака, тогава щяха да го съпровождат не двама конвоири, а цял взвод, тогава нямаше да го качват в общ вагон, а в железен, с решетки, тогава хората нямаше да подтичват по перона така безгрижно. И тези максимовци и серафимовци с новичките военни униформи също нямаше да бъдат толкова самодоволни, ограничени, толкова послушни.

Саша се бе покорил.

Когато тя му носеше колетите в Бутирка, струваше ѝ се, че тези високи, дебели, непробиваеми стени са иззидани заради Саша — толкова се страхуват от него тези въоръжени хора. Не, те не се страхуват от него, той не е страшен за тях, те са страшни за него. Затова тъй безропотно крачеше между двамата младички конвоири, които би могъл да повали само с едната си ръка. Не е можел.

Но Варя жалеше Софя Александровна, продължаваше да ходи при нея всеки ден, съобщаваше ѝ разни новини, гледаше да я разтуши. Когато Софя Александровна започна работа в пералнята, пазаруваше вместо нея, вземаше ѝ продукти срещу купоните.

Софя Александровна хвалеше Саша, наричаше го честен, мъжествен, безстрашен. Варя не възразяваше, но вече не мислеше, че Саша е мъжествен. Щом бе позволил така да го унижат, значи е като всички. И винаги е бил като всички, изпълнявал е каквото са му заповядвали. А сега са му заповядали да иде на заточение и той е тръгнал на заточение, покорно крачеше по перона, мъкнеше куфара.

Софя Александровна реши да даде под наем стаята на Саша. Варя ѝ помогна да я приготвят за квартирантката. В гардероба видя кърките на Саша с износените обуца с дълги връзки, завързани на скъсаните места на възелчета. Софя Александровна взе кърките и заплака, те ѝ напомниха детството на Саша.

А на Варя те припомниха мразовитата миризма на пързалката, петното бледа светлина на леда, оркестъра в раковината, горещия чай в бюфета, навалищата в съблекалнята. И нейните скъсани връзки бяха вързани на такива груби възли. Тези възли пречеха връзките да се промушват през дупките, беше дълга и широка да се обуеш.

Варя си спомни също как седяха в „Арбатски зимник“ и тя покани Саша да идат на пързалката. Тогава сякаш всичко беше завършило благополучно, Саша сякаш бе победил всички. Те се веселиха, танцуваха танго, румба, оркестърът свиреше „Мистър Браун“ и „Черни очи“, „Ах, лимончета“ и „Където и да скитах в пролетта цъфтяща“... И Саша защити някакво непознато момиче, държа се храбро.

Тогава, в „Арбатски зимник“, той ѝ изглеждаше герой.

Сега тя разбра, че не е герой. И изобщо герои няма.

Има един огромен жилищен блок без слънце, без въздух, издъхващ от мазетата си миризми на загнило зеле и картофи. Претъпкани общи жилища, затънали в интриги и клюки. Стълбища, вмирисани на котки. Опашки за хляб, захар, маргарин. Купони. Интелигентни лъже с кърпени панталони. Интелигентни жени със захабени блузи.

И съвсем наблизко, на ъгъла на Арбат и Смоленския площад — свободният магазин, където има всичко, но само за притежателите на злато и чужда валута. И пак тъй наблизко, на улица „Плотников“ — закритият разпределител, където също има всичко. И пак тук, на Арбат, е „Арбатски зимник“, и в него има всичко, но за хора, които имат много пари. Не е честно, не е справедливо!

В шести клас Варя участвуваше в драмкръжока, водеше го бившата актриса Елена Павловна. Активистите я критикуваха, че поставя Островски и Грибоедов и не поставя агитационни пиеси от съветски автори. Уволниха Елена Павловна, а тя трябваше да издържа болната си дъщеря. Варя бе поразена от жестокостта, с която лишиха една стара жена от парчето хляб. Оттогава минаха три години, драмкръжокът не се възобнови, не можах да намерят ръководител срещу такова мизерно заплащане. Всичко провалиха. И никой от виновниците не пострада. Варя бягаше от училищните събрания, там всичко беше решено предварително, беше унижително да вдигаш ръка. И Нинка ги защитава, Нинка е глупачка, има готов отговор за всеки въпрос. Въпросите са различни, а отговорите ѝ са еднакви.

Варя намираще спасение в двора, сред момичета и момчета, несретни също като нея. Пушенето било забранено — момчетата пушеха, не било хубаво да си червиш устните — момчетата се червяха, пудреха се, пускаха си дълги коси, носеха ажурени чорапи, ярки шалчета.

Но сега и това ставаше безинтересно. Ужасът, който Варя изпита на гарата, я тласкаше да потърси друга независимост. Пък и по това време друга компания ѝ замени двора.

Веднъж Варя срещна на Арбат Вика Марасевич с някакъв издокаран мъж на около четирийсет, много неприятен.

По-рано Вика не забелязваше Варя, а сега спря, дори я прегърна. Миришеше на страхотен парфюм.

— Виталик — моят приятел, Варя — моя съученичка...

Варя обърна внимание на тази лека неточност, някакви си пет класа разлика...

— Виждаш ли какви хубавици имаме ние на Арбат — продължи Вика. — А? Какво ще кажеш, Виталик?

Виталик вдигна глупашките си вежди, разпери ръце, не намери думи.

— Съвсем изчезна, не се обаждаш по телефона, не се отбиваш.

Варя никога не беше се обаждала на Вика, никога не бе ходила у тях.

— Как е Нина?

— Добре е, работи.

— Нина е сестра ѝ — обясни Вика на спътника си, — обаждай се, и аз ще ти се обаждам.

Вика извади от чантичката си бележник, прелисти го, прочете техния телефонен номер.

— Има ли промяна?

— Не.

— Е, хайде, не изчезвай.

След два дена Вика ѝ се обади и я покани у дома си.

Варя отиде.

Вика явно току-що беше станала, още беше по пеньоар, чорапите, коприненото бельо, роклята бяха небрежно хвърлени на фотьойла: тези парцали са нищо за нея, не им трепери.

Вика ѝ показа гардероба си: поли, костюми, шлифери, обувки — шест-седем чифта. С малко ключе отключи дървено ковчето стоеше на тоалетката сред флакончета и бурканчета, — там имаше обеци, гerdани и брошки. Показваше ѝ ги не за да се изфука, а да ѝ демонстрира каква е модата, какво се носи в чужбина, разлистваше чуждестранни списания: от техните страници ги гледаха зиморничави хубавици, загърнати в кожени палта, с чорапи телесен цвят и лачени обувчици.

После седнаха до масичката, която изместиха към дивана, пиха кафе и ликьор „Бенедиктин“ от мънички чашчици, пушиха дълги цигари, позлатени на края.

Да, съвсем друг свят! Там стоят на опашки, пазаруват срещу купони. Тук пият кафе, пушат цигари, любуват се на чужбински моди.

— Нина знае ли, че си у нас?

— Не.

— Казвала ли си ѝ, че се срещнахме?

— Длъжна ли съм да ѝ докладвам?

— Добре си направила — похвали я Вика. — Аз уважавам сестра ти, девет години сме учили заедно. Но тя разсъждава по мъжки, безразлично ѝ е всичко женствено, презира ме, знам. Нина е кон с капази. Не че това е лошо, аз уважавам стремежите ѝ, тя е общественичка, това е хубаво, прекрасно е! Но не всички са създадени такива.

— Нина иска всички да живеят като нея — каза Варя.

— Кой певец обичаш? — попита Вика, докато въртеше ръчката на грамофона. — Мелехов? „Момичета, на вашата дружка кажете...“ Не, банално е!...

Тя пусна Вертински, после Лешченко. „Из края Прибалтийски на всички аз до гуша съм дошъл...“ — Виталий има чудни плочи. Някой път ще идем да ги послушаме.

Варя се разсмя.

— При него ли?!

— Какво имаш против?

— Аз, разбира се, знам, че човекът е произлязъл от майmunата, но защо трябва да ходим при него?

— Подценяваш го. Виталик е твърде влиятелен другар.

— Да влияе на другите.

— Няма ли да кандидатствуваш за театралния?

— Тази година няма. Ще работя.

— Къде?

— Ще ида някъде чертожничка.

— Варя! — възкликна Вика. — Виталий моментално ще те уреди. Има приятели в цяла Москва. Сега ще му се обадя.

Взе телефона, той имаше дълъг шнур, и набра някакъв номер.

— Вика се обажда.

От слушалката се чуваше джазова музика.

— Намали я тая твоя латерна! — заповяда Вика. — При мен е Варя — продължи тя, — моята съученичка, дето я видяхме на Арбат... Добре — тя кимна на Варя, — имаш много поздравя...

— Мерси!

— Слушай, тя иска да започне работа като чертожник-конструктор... В нашето училище... имаше засилено изучаване на чертане, тя чертае прекрасно. Какво? Кой е при тебе?... Не, не е интересно... Ами къде ще го намериш? (Явно ставаше дума за човек, заради когото Вика би се съгласила да отиде.) Не! Може вдругиден, в събота, Ерик ще дойде със сигурност, ще идем в „Метропол“... Сега ще я питам... Варя, свободна ли си вдругиден?

— Да.

— Свободна е. Ще дойде и Ерик... Аз пък ти казвам, че ще дойде! Инак мен и Варя няма да ни видиш. Трябва да го осигуриш на всяка цена, имай предвид...

Вика затвори телефона.

— Ела у нае вдругиден в шест, оттук ще тръгнем. Ще обсъдим и ще уредим твоите работи. И между другото ще се повеселим.

Тя се усмихна, разроши косата на Варя.

— Мога да те заведа при Павел Михайлович да ти направи прическа.

Павел Михайлович беше прочут фризьор, салонът му, близо до „Прага“, се казваше „Пол“. Навремето клиентките го бяха наричали точно така: „Господин Пол“. Като го нарече по име и бащино, Вика подчерта близкото си познанство с него.

5.

Как ще се облече утре, с какво ще иде в „Метропол“? Варя си представи как ще стои до Вика — хлапачка с протрита блузка. Всичко, което има, е старомодно, грозно. Ами чорапите? Ами обувките? Тя ровеше в гардероба, обличаше се, събличаше се. Само старата синя рокля ѝ стоеше прилично. „Булдожките“ с високите токчета ще трябва пак да измоли от Зоя, какво да се прави.

Цялата рокля на Вика беше обшита с мъниста, отпред беше малко под коляното, отзад почти до глезена и встрани по-дълга от едната страна. Роклята плътно очертаваше гърдите и талията ѝ. Висока, руса, ефектна, с гладка кожа и големи сиви очи.

Тя си свали роклята, остана по бельо с цвят на чайна роза, така разсъблечена, си сменяше прическата, не бързаше, макар че срещата бе определена за седем, а вече приближаваше осем.

Звънеше телефонът, тя водеше сложни преговори с Виталий. Той не можел и не можел да намери Ерик, предлагаше да отидат при него. Вика заяви, че те и тук се чувствуват чудесно.

— Щеше да бъде още по-чудесно да сме с теб, но за съжаление ти трябва да стоиш на телефона.

Вика все още седеше пред тоалетката само по бельо. — Ленка Будягина идва ли у вас?

— Не е идвала от Нова година.

— Ходи ли у Юрка?

— Не съм я виждала, Юрка е ченге, не мога да го понасям!

Вика се извъртя със столчето, гневно погледна Варя — в тяхната къща не се говори така. Вика, брат ѝ, баща им, целият техен кръг са приели действителността като даденост, като неизбежни условия за съществуване. Формата на това примирение е проста: почтителна съдържаност, никакви двусмислици, вицове, намеци — твърде добре се знае как свършват тези неща.

— Варя, запомни много добре! Ще те запозная с някои хора. Положението, което имат в обществото, е доста задължаващо. Ще трябва да си мериш приказките.

— Че какво толкова съм казала?

Вика не искаше да повтаря думата „ченге“, не беше я произнесла тя.

— Епитетите ти вонят на улица.

Варя пламна.

— Аз съм израсла на улицата.

— Не ме разбра. Не исках да кажа, че са вулгарни, и през ум не ми е минало. Но от някои неща и думи човек трябва да е настрана. Юра си гледа неговата работа, а ние с теб не можем да знаем каква е тя.

Варя мълчеше. Какво ли пък знае наистина?... Е, от опашки пред затвора разбира... Но Вика е права: този свят е нов, непознат за нея и тя трябва да се държи другояче.

— Просто не обичам Шарок, има един такъв неприятен поглед.

Вика я прегърна.

— Ти си ми умничка. „Животът е кратък“ — банални думи, но в тях има известна истина. А останалото не ни засяга. Нали така?

Когато Варя дойде у Вика, в апартамента беше тихо. Към девет къщата оживя, чуха се гласове, стъпки в коридора, затропаха врати. Вика не обърна на това никакво внимание: тук всеки си живее своя живот, никой не се интересува от другия, дори Вадим нито веднъж не надникна при сестра си. И Варя сравняваше това със своето общо жилище, където живееше с Нина, под нейния досаден контрол.

В десет часа се обади Виталий и ги помоли след петнайсет минути, не по-късно, да слязат на входа.

Вика без бързане си нагласи прическата, отново се начерви, облече роклята, обшита с мъниста.

Ерик беше висок и строен младеж с гладко вчесана назад лъскава черна коса. По костюма и по това как му стоеше той си личеше, че е чужденец. Слезе от колата, отвори на Вика и Варя вратата с галантността на принц, който кани пастирки да се качат в карета. После седна зад волана и през целия път дума не обели. Пред „Метропол“ помогна на момичетата да слязат от колата.

Опашката пред ресторанта им стори път, портиер в ливрея им отвори вратата, посрещна ги салонен управител с черен костюм, в препълнената зала веднага се намери свободна маса, сервитьор

подреди приборите. С портиера, гардеробиера, салонния управител, сервитьора разговаряше Виталий, но Варя забеляза, че всички се стараят заради Ерик, и най-вече самият Виталий. Като свой човек тук Виталий разлисти менюто, посъветва ги какво да си поръчат, сервитьорът с бележник и молив в ръка записваше.

Вика се преобрази. Опашката пред ресторанта, портиерът, гардеробиерът, препълнената зала, вниманието на салонния управител, услужливостта на сервитьора — тези неща не я засягаха. Краткото си преминаване през залата тя превърна в триумфално шествие, вперените в нея погледи трябваше да говорят за красотата ѝ и да подсилват впечатлението, което тя искаше да направи на Ерик. Пристъпваше, загледана право пред себе си — никакви познати, които биха могли да я компрометират с фамилиарността си, днес тя сама ще реши с кого ще общува.

След като седна на масата и огледа залата с равнодушни, нищо непропускащи очи, тя кимна на миниатюрна блондинка, която седеше с нисък набит японец с тъмни очила.

— Позна ли Ноеми?

Както и тогава, на Арбат, тя се държеше с Варя като с близка приятелка. Варя и представа нямаше коя е Ноеми, само беше чувала как преди един час Вика се уговаряше с нея да се видят в „Метропол“.

После Вика ѝ посочи една хубава млада китайка.

— Вижте, и Сибила е тук!

Докато следеше как сервитьорът подрежда приборите, Виталий обясни на Варя и Ерик, че Сибила Чен, дъщеря на китайския министър на външните работи, прочута танцьорка, утре започва гастроли в Москва, ще гастролира и в Ленинград, после ще замине на турне из Европа и Съединените щати. Той спомена имената и на още няколко артисти. Основният им приток се очаквал след половин час, когато свършат представленията. От единайсет започвал да свири теа-джазът на Утьосов без самия Утьосов, той не пеел в ресторанти.

Много млади момичета бяха с чужденци. Варя знаеше, че те им подаряват модерни дрешки, возят ги с автомобили, женят се за тях и ги отвеждат в чужбина. Чужденците не интересуваха Варя, но този ресторант, фонтанът и музиката, прочутите хора наоколо — не беше ли се стремил към това тя от своя блед живот в теснотията!

Колосани покривки и салфетки, блестящи полилеи, сребро, кристал... „Метропол“, „Савой“, „Национал“, „Грандхотел“... Тя, коренячката московчанка, само беше чувала тези имена, сега дойде нейният час... Момиче от арбатски двор, будна и наблюдателна, тя забеляза всичко — и как я гледат мъжете, и как уж небрежно ѝ хвърлят погледи жените. Не я приемат на сериозно, защото е зле облечена. Нищо, другояче ще я погледнат, когато дойде тук по-елегантна от доста жени. Как ще съумее да се сдобие с такива гиздила — Варя не се замисляше. Тя няма да се продава на чужденците, не е проститутка. И не всички тук са такива. Ей там през една маса седи компания — една бутилка за всички, нямат пари, дошли са да потанцуват, и тя ще намери своята компания.

Обсъждаха вината. Виталий ги посъветва да вземат „Шато-икем“, но Вика поиска „Барзак“, Варя за пръв път чуваше такова вино. Ерик предпочете чашка водка и хайвер. Любезната усмивка не слизаше от лицето му, той говореше сносно руски, макар и с лек акцент, понякога се напрягаше, за да си спомни някоя дума. Баща му — швед, собственик на известна телефонна фирма — оборудвал наши заводи с някакви особени средства за връзка, Ерик пък бил инженер, представител на бащината си фирма. Майка му била родена в Русия, в Прибалтика, тя научила Ерик на руски език, дори баща му знаел руски — тяхната фирма още преди революцията снабдявала Русия с първите телефони. Варя се усмихна, каза, че един скандинавец е редно да бъде синеок блондин. Също тъй сериозно Ерик ѝ обясни, че баба му по майчина линия била дъщеря на грузински княз, омъжила се за остзейски барон, генерал на руска служба. Той каза името му, познато от кръстословиците, които Варя обичаше да решава. Тя бе учила в един клас с потомци на старинни дворянски фамилии, бяха момчета и момичета от „Сивцев Вражек“, от „Гагаринский“, „Староконюшенный“ и други арбатски улички. А потеклото на Ерик пресичаше не само векове, но и страни, то бе чудато като самата история, която разбива старинни родове и разпръсва по света техните късчета.

— Не се обръщайте веднага — наведена над масата, тихо избъбри Вика, — после погледнете. Зад нас, вдясно, на втората маса седят двама — италианец и момиче...

Всички поред уж между другото огледаха масата. Там седяха италианец и високо слабо младо момиче с марсианска физиономия —

огромни очи и много бяла кожа.

— Нина Шереметева — съобщи Вика.

— От онези ли е? — вдигна вежди Ерик.

Забелязала интереса на Ерик към графинята. Вика отговори:

— От тях е, но не от основните, а от западналите.

— Беше омъжена за фотокореспондент, после за актьор, после — актьорът се върна при жена си, интересно как ли ще свърши авантюрата и с италианеца — додаде Виталий.

Тези разобличения бяха провокирани от Вика. Но сега, след като всички ги чува, тя сметна за нужно да демонстрира такт.

— Е, нали знаете, за хубава жена винаги се чуват клюки.

Намалиха светлината, прожекторите огряха фонтана, засвири оркестърът. Едно момче гледаше Варя: невисоко, с херувимско лице с правилен, леко издължен овал, с високо чело, грижливо вчесана кестенява коса, прав възкъс нос, с добри усмихнати сини очи. Костюмът, ризата, вратовръзката, обувките — всичко беше безукорно, дори прекалено, без гънчица, без прашинка — момче от великденска картичка. Варя си помисли, че е актьор. Толкова красив и елегантен можеше да бъде само един актьор. Танцуваше простичко, без фигури и предизвикателство — именно такъв беше новият стил. А Виталий танцуваше старомодно. Варя се срамуваше да танцува с толкова възрастен кавалер. Херувимът ѝ се усмихна не нахално, а така, приятелски: виждаш ли колко хубаво танцуваме ние в „Метропол“; явно беше от нашите момчета, а не чужденец, малко нещо конте и постоянен посетител на ресторантите.

Музиката замлъкна и всички се върнаха по местата си. Херувимът мина близо до Варя, пак ѝ се усмихна, настани дамата си, благодари ѝ и тръгна към своята маса — от същата страна, на която седеше Варя, само че по-близо до фонтана. Не можеше да се разбере колко точно души и кои именно седят на неговата маса, идваха някакви младежи, сядаха, някои оставаха, други си тръгваха, идваха нови. Херувимът и единствената дама на масата, хубавичка луничава дебеланка, от онези, дето ти е приятно да ги гледаш, не пропускаха танц, дебеланката танцуваше с някого от компанията, херувимът канеше различни момичета. И когато оркестърът засвири румба, се озова до масата на Варя, направи общ поклон и като се обърна към Виталий, поиска разрешение да покани дамата му. Варя сметна тази

молба за обикновена ресторантска формалност — тя самата има право да решава с кого ще танцува. Стана и тръгна пред херувима към дансинга.

Той танцуваше румба със същата стъпка, както и фокстрота — стъпка — плъзгане, стъпка — плъзгане. Варя и с лоши партньори танцуваше чудесно, какво да говорим за този...

— Аз пък ви познавам — каза той усмихнат. Имаше снежнобели зъби, но при усмивка се виждаше, че един от тях е леко изкривен.

Начин да се запознаеш чрез заинтригуване: задават ти насочващи въпроси и получават желаните отговори. Примитивно! Варя направи лека гримаса: щом ме познавате, познавайте ме.

— Приятелката ви се казва Вика.

Варя отговори със същата физиономия: защо пък да не познава Вика? Тук сигурно всички я познават.

— Живеете на Арбат — продължи той с усмивка, която откриваше изкривения му зъб и го правеше още по-симпатичен. И гласът му беше приятен.

— Като знаете, че Вика живее на Арбат, не е трудно да се досетите.

— А другата ви приятелка се казва Зоя.

Херувимът се усмихваше тържествуващо: играха, играха и ето че победи той.

Варя се поотдръпна и се вгледа в лицето му. Значи не е било похват, нито игра. Но къде я е виждал със Зоя?

— Вие откъде я познавате?

Загадъчната му усмивка означаваше, че той знае много неща, но няма да ги каже току-така, сега е неин ред да се разкрие.

— Казвам се Льова, а вие?

— Варя.

— Ще разрешите ли да ви поканя за следващия танц?

— Моля.

Тя се върна на масата едновременно с Вика и Ерик. Виталий седеше там, не беше танцувал.

— Варя, да поизлезем — предложи й Вика.

Жените се червяха, пудреха, сресваха — тоалетната приличаше на фризьорски салон. Някаква жена си шиеше копче на колана.

Служителката, която даваше салфетки, имаше игли и конци, жените ѝ подхвърляха дребни пари.

— Ама ти какво си мислиш? — попита Вика. — Дойде с нас, а танцуваш с когото ти падне. Нима не разбираш?

— Но Виталик позволи.

— Той позволи да те поканят, а ти трябваше да откажеш. В какво положение ме постави, какво ще си помисли Ерик? Сега всички ще се извървят на нашата маса — видяха момиче, което на никого не отказва.

— Ами ако не искам да танцувам с Виталик?

— Тогава идвай с хора, с които искаш да танцуваш. Но щом си дошла с нас, ще танцуваш с Виталик, с Ерик, с наши познати в края на краищата. Но да танцуваш с когото ти падне?!

— Между другото той не е който ми падне, защото между другото те познава.

— Да, познава ме. По име. И аз го познавам. Льовочка! Тук всички го познават — тя презрително изкриви устни, — чертожник от проектантско бюро.

Ето откъде значи познава Зоя, и тя работи в проектантско бюро. Точно там я е виждал, тя се беше отбивала при Зоя. Запомнил я е, а тя си мислеше, че е актьор. Защо не, още по-добре, щом е чертожник, и тя смята да стане чертожничка.

— Ресторантско момче за танци — продължи Вика. — Паразитира покрай един играч на билиард, яде и пие за негова сметка. Ако ти харесва, следващия път можеш да дойдеш с него, да танцуваш с него и с неговите приятели, но днес, ако обичаш, имай добрината да не ме поставяш в идиотско положение.

Върнаха се в залата, Ерик и Виталий станаха, отместиха им столовете, помогнаха им да седнат.

Льова седеше на своята маса, но вече не с гръб, а с лице към Варя и когато оркестърът засвири, я погледна въпросително. Варя едва забележимо въртна глава. Льова пое към друга маса. Вика тръгна към дансинга с Ерик. Варя каза на Виталий, че не ѝ се танцува.

Вечерта бе провалена. Виталий се мусеше на Вика: той честно ѝ организира Ерик, а на него какво пробутаха? Философствуваше мъгляво за егоистите, които използват почтените хора за собствените си интереси. Вика се преструваше, че не разбира намеците му, на Варя пък изобщо не ѝ пукаше за този Виталик.

Излязоха от ресторанта към три през нощта. Виталий предложи да идат у тях да слушат плочи. Вика заяви, че е уморена и е късно.

— А ти? — попита тя Варя.

— На мен отдавна ми е време да си бъда вкъщи.

Ерик каза, че е техният шофьор и е готов да изпълни всяко нареждане. Виталий не се качи. Живееел наблизо, на улица „Горки“, прекрасно можел да се прибере пеша. Много благодарим за приятната вечер!

Вика насмешливо му помахаша с ръка.

Общо взето, Вика остана доволна от Варя. На такава може да се разчита, не се продава евтино, не е празноглавка, добро, чисто момиче, отблясък от нейната наивност ще пада и върху Вика, именно такава спътница ѝ е нужна. Заедно са класическа двойка: блондинка и брюнетка, еднакво високи, и двете красиви, само дето Варя трябва да се пооблече, посреше, да се научи на добри обноски.

Тя си уреди среща с Ерик утре в „Национал“.

Ще отиде с Варя и с един друг приятел, известен архитект, който наскоро получи първа награда на някакъв конкурс. Ерик се зарадва, името му беше познато.

Възнамеряваше ли Вика да се омъжи за чужденец и да замине с него, каквито бяха стремежите на другите „метрополски“ мадами? Още не беше решила. Беше възпитана в неприязън към всичко това. Като малка не можеше да понася простака, когото бяха настанили в една от техните стаи — той въвеждаше свой ред в коридора и в кухнята, мръсен и раздърпан работник, идваше си призори от нощна смяна, превръщаше банята в кална локва и виждаше в баща ѝ, собственика на апартамента, недобита контра. А баща ѝ, професор със световно име, беше принуден да получава хонорарите си в брашно, мармалад, слепнали бонбони — дори това криеха от съседите, за да не им окачат етикета „буржоа“. Незабравимите години на детството...

Сега всичко се промени. Върнаха им целия апартамент, баща ѝ получава баснословни хонорари, снабдяват ги на най-високо ниво, вкъщи се събират прочути хора, тя има всичко, тоалети, козметика. И тук не ѝ е зле, нали е една от първите красавици на Москва.

Но по-нататък? Професор? Народен артист? Голям началник? Разводи, издръжки... Младите започват от нулата, с четиристотин рубли заплата, не е в нейния стил да доведе вкъщи храненик. Вярно,

вече има и нов елит — летци, авиоконструктори, правителството ги котка, дават им чудесни апартаменти, продукти, заплати, дори част от заплатите в бонове, за торгсина. Водопянов, Каманин, Доронин, Ляпидевски, Леваневски, Молоков, Слепньов — най-популярните имена в Москва. Но къде са тези летци? Сигурно са женени. Къде са тези тайнствени авиоконструктори?

С една дума нищо не е решено. Във всеки случай няма да е японец, нито американец — прекалено далече живеят, не и немец — там е неспокойно. Някой родовит англичанин, богат французин, дори лекомислен италианец, тоест Париж, Рим... Ще свърши работа и някой швед — потомък на крал на кибрита, холандец — син на нефтен крал... Те само минават за шведи и холандци, а живеят в Лондон и Париж. Ако се омъжи за Ерик, мадамите ще се пукнат от завист, за тях дори един турски кебапчия е вече принц.

Във всеки случай на ресторант може да се ходи само с чужденци — обслужват те, угаждат ти, срещу валута всичко се намира, чувствуваш се човек. Утре следобед ще иде в „Национал“. Още не знае ще се качи ли после при Ерик, може да се оправдае с присъствието на Варя. Щадейки нейната скромност, ще изтъкне собствената си добродетелност.

И ето че Вика и Варя седят на малка масичка в „Национал“, с тях а Ерик и известният архитект Игор Владимирович, висок и слаб, на около трийсет и пет, с нервна физиономия и тих глас. Варя беше чувала нещо за него по радиото. Вика го наричаше просто Игор.

Продълговата зала с малки масички по за четири души, сервитьорки разнасят чай. На подставките има монограми на ресторант „Национал“, на захарниците и бисквитиерите — също. Паста, вино. Всичко е достолепно, спокойно, солидно.

Варя видя няколко от снощните посетители на „Метропол“: Ноemi с японца. Нина Шереметева с италианеца, луничавата дебеланка, но тя беше без Льова. Жените не бяха с дълги рокли, а с дневни, къси, много от тях — с костюми. Ноemi беше облечена в пурпурночервен костюм с велурен колан и сребърна катарама, на рамото на сакото имаше ивички, наподобяващи пагончета.

Разговаряха за музика и балет. Ерик разказваше за Стравински, Дягилев, Павлова, споменаваха имената на руски музиканти и

артисти, живеещи в чужбина.

Варя обичаше музиката, ходеше с приятелки в консерваторията, но когато Игор Владимирович я попита каква музика обича, отговори:

— Силната.

Игор Владимирович и Ерик се засмяха. И Вика се засмя, защото се засмяха те.

Засвири оркестърът: цигулка, виолончело, пиано, тромпет и ударни. Танцуваха на малкия дансинг пред оркестъра.

Игор Владимирович танцуваше не толкова професионално, колкото Льовочка, но добре, хората ги гледаха — той беше известен, познаваха го по физиономия. Дебеланката се усмихна на Варя, за да ѝ покаже, че я е познала, че нейната компания я е забелязала.

— Вие танцувате чудесно — каза Игор Владимирович, — с вас човек се чувства леко.

— И с вас.

Игор Владимирович се държеше, както възпитан възрастен човек се държи с младо момиче. Но Варя чувствуваше, че му харесва.

Вика танцуваше с Ерик, той я покани после да се качи в стаята му, не би било практично да откаже: виждаха се за четвърти път, нямаше как да протака повече.

Значителна роля в това решение изигра и костюмът на Ноemi. Такава дреха! А Вика освен вечерната рокля с мънистата, няма нищо истинско. Взема модели от тоалетите, които носят от чужбина жените на нашите дипломати, и после си ги ушива при московски шивачки. А какво могат да ушият те!

Трябва да се реши. Днес. Не довечера, а сега, поддавайки се на чувството. Разговорът им беше добро начало, освен с увлечението, ще го обясни и с копнежа по интелигентен човек. А денем на никого не е забранено да влиза в чужда хотелска стая.

Но какво да прави с Варя? Да я вземе в стаята, а после да я отпрати — не е удобно, ще бъде ясно за какво е останала. Да я откарат до вкъщи, а тя да се върне е още по-лошо. Предложи да си разменят кавалерите и докато танцуваше с Игор, го помоли да изпрати Варя.

— Трябва да ида до шивачката. Варя е чудесно момиче, но когато става въпрос за шивачка, и най-близки приятелки трябва да се разделят за малко.

Двамата излязоха от „Национал“. Игор Владимирович предложи:
— Да се разходим из Александровската градина, ако имате време.

Макар че беше рано, входът на градината, който знае защо, беше препречен със скамейка.

— Да преодолеем това препятствие.

Игор Владимирович поизмести края на скамейката и те тръгнаха покрай металната решетка, покрай липи и подстригани храсти, по мокрите от дъжда алеи. Вечерта беше топла, още не беше се стъмнило, по издатините на Кремълската стена светлееха отблясъци от залеза.

— Някога тук е текла река Неглинка — каза Игор Владимирович, — после са направили езерца, а още по-късно засадили паркове. Проектирал ги е Бове, един велик архитект.

— Да, имаше такъв — насмешливо потвърди Варя.

Като си спомни отговора ѝ за музиката, той се умълча.

— Манежа — продължи Варя, — построил е и Малий театър, Большой театър след пожара, фасадата на ГУМ... Какво друго? Триумфалната арка, Първа градска болница, къщата на князете Гагарини на „Новинский“.

— Откъде знаете толкова добре тези неща?

— В училище усилено изучавахме чертане и архитектура. Учили сме ги.

Той каза:

— Очите ви имат необичайна форма, дръпнати са чак до слепоочията.

— Имам татарска кръв.

— Не — възрази той, — формата им не е монголоидна, очи като вашите могат да се видят по персийските миниатюри.

— А татарски миниатюри не съществуват — каза Варя.

Двамата се разсмяха.

После той каза:

— Жалко, че обичате силната музика, аз обичам тихата.

— Аз обичам хубавата музика — отговори Варя.

В далечината се появи фигурата на пазача.

— Сега ще ни изгонят ли оттук? — попита Варя.

— Ще си поприказваме с него — мъжествено отговори той.

— Я по-добре да си плюем на петите.

Като прескачаха локвите, те побягнаха към изхода. Подире им се чу свирка. Но те вече бяха отместили пейката и изскочиха от парка.

— Спасени сме — обяви Игор Владимирович.

Тя заскача на един крак, подпря се на оградата, свали си обувката.

— Намокри ли се? — наведе се той над нея.

— По-лошо. Пусна ми се бримка.

Той стоеше до нея и не знаеше какво да прави, огорчен от нейното огорчение. А тя много се оклюма: беше единственият ѝ чифт прилични чорапи.

Той вдигна обувчицата ѝ, извади носна кърпичка, избърса я отвътре и отвън. Тя стоеше, подпряна на решетката.

— Кой номер носите?

— Трийсет и пети. — Варя се обу, — всичко е наред, можем да тръгваме.

Отидоха до спирката.

— Ще позволите ли да ви се обадя по телефона? — попита той, когато Варя се качи на стъпалото на трамвая.

— Защо не.

6.

На дваайсет и девети юни бе открит пленум на ЦК на партията, а на трийсети от Германия се получи съобщението за убийството на началник-щаба на щурмоваците Рем и на много ръководители на щурмови отряди. Тази акция, влязла в историята под името „Нощта на дългите ножове“, се ръководеше лично от Хитлер.

Още на първи юли „Правда“ и други вестници публикуваха статии, сред тях статиите на Зиновиев и Радек, в които тези събития се оценяваха като конвулсия на фашисткия режим, предвещаваща неизбежния му крах.

Сталин не възрази срещу подобна трактовка: слабостта на чуждата власт винаги подчертава силата на своята собствена. Макар да знаеше добре, че разколът не отслабва едно политическо движение, а разширява неговата социална база, като привлича към него различни съратници и в борбата с разколниците укрепва основното течение. Най-нагледният пример за това е християнството.

Ленин не се страхуваше от разкол преди вземането на държавната власт, но се боеше от евентуален разкол вътре в правителствената партия. Това бе причината за неговото така наречено завещание. Ленин гледаше на държавната власт като на фактор, обединяващ хората, заинтересовани от нейното запазване и укрепване. А в действителност властта разединява, защото всеки се стреми да я завземе. Властта става консолидиращ фактор тогава, когато е съсредоточена в такива ръце, от които никой не само не е способен да я изтръгне, но и не смее да помисли за такова нещо.

За тази цел у народа трябва да се създаде убеждение в непоклатимостта на властта и да се унищожат онези, които са способни да посегнат на нея.

Ленин сам доведе до революция своята партия, той я създаде и никой не би посегнал на неговото ръководно положение. Сега е друго. ТОЙ, Сталин, утвърждава своята власт в условия, когато за нея има много претенденти, убедени, че притежават по-голямо право на Лениновото наследство от НЕГО. Дори повалени, те не губят надежда.

Същият този Зиновиев... Нима той не разбира, че убийството на Рем не отслабва, а засилва позицията на Хитлер? Не е новак в политиката. И този хитрец Радек го разбира. Но те искат да внушат на партийните маси убеждението, че физическото унищожаване на противниците е присъщо само на фашизма, а с болшеvizма, видите ли, е обратното, той винаги се е стремил да сплотява редиците си, своите сили. Че те сила ли са?! Отдавна трябваше да се разделят с политиката. Не се разделят. Пишат, изказват се, напомнят за себе си, искат да бъдат пред очите на хората, на повърхността, правят всичко, което е по силите им, очакват своя час, плашат го с война. Нещо повече, те провокират тази война. Как иначе може да се оцени намерението на редакцията на списание „Болшевик“ да публикува статията на Енгелс „Външната политика на руския царизъм“? Откъде накъде точно сега? Четирийсет години след като е написана? По случай, видите ли, двайсетата годишнина от световната война! Примитивна уловка на Зиновиев — член на редколегията на „Болшевик“, на която обаче е клъвнал този глупак, главният редактор Кнорин.

В статията си Енгелс твърди, че в периодите на най-висше военно могъщество Русия е била ръководена от талантиливи чуждестранни авантюристи, преди всичко немци: Екатерина Втора, Неселроде, Ливен, Гирс, Бенкендорф, Дубелт и други. Защо това трябва да се подчертава именно сега? Защо да даваме такъв коз на Хитлеровата пропаганда, като възвеличаваме немците? Защо изобщо да се подчертава ролята на неруския елемент в ръководството на Русия? Не е ли това намек за него, за грузинския му произход? И Зиновиев, и Кнорин не са руснаци. Но кой се сеца за тях, на кого са потрябвали?! Такъв паралел няма да хрумне на никого. Хората ще се сетят за другаря Сталин, именно така е пресметнат ударът. А целият тезис за неруския елемент се подхвърля на един чист руснак — Киров, на него подхвърлят това подаръче, на него те сега залагат най-много, също както навремето залагаха на другаря Сталин, за да отстранят Троцки.

Този път обаче те отиват по-далече, много по-далече. Защото в статията на Енгелс са видели не само тезиса за неруския елемент в ръководството на Русия. Енгелс нарича Русия крепост на европейската реакция, обвинява я едва ли не в експанзия, представя бъдещата война срещу Русия едва ли не като освободителна война. Точно така пише:

„Победата на Германия означава победа на революцията... Ако Русия започне война — в атака срещу руснаците и техните съюзници, които и да са те!“ И нито дума за противоречията между Англия и Германия, а нали именно те се оказаха главен фактор за световната война. Очевидно Енгелс не е можал да предвиди всичко.

В крайна сметка основният смисъл на тази публикация е такъв: те искат да покажат на Хитлер, че в СССР има политически сили, които очакват война, които възлагат всичките си надежди на войната, за да съборят днешното ръководство, и затова са готови да се спазарят с Хитлер, за да му отстъпят едно-друго; да му дадат илюзия за външнополитическа победа, която му е нужна за оправдаване на идеята за реванш, а в тази идея е цялата сила на Хитлер, с нея той сплотява нацията.

Ала на Съветския съюз не му е нужна война, Съветският съюз не е готов за война — промишлената реконструкция на страната още не е приключена. Войната е нужна на тях, само на тях, защото те нямат друг начин да ГО свалят, защото не виждат други пътища към завземането на властта. Зиновиев и Радек се пишат непримирими противници на Хитлер, а като се опитват сега да публикуват статията на Енгелс, служат на него, подхранват амбициите МУ, подхвърлят му идейки за сговор със Запада, подготвят сделка зад гърба МУ и за НЕГОВА сметка.

Сталин взе лист хартия, потопа перото в мастилницата и със ситния си, но четлив почерк написа писмо до членовете на Политбюро относно статията на Енгелс. Само относно същината на статията. Не изложи личните си съображения, свързани със Зиновиев, Радек и Киров, не спомена и имената им. Сталин завърши писмото си така:

„Редно ли е след всичко казано да печатаме статията на Енгелс в нашия боен орган, в «Болшевик», като ръководеща или, във всеки случай, дълбоко поучителна статия, защото е ясно, че да я напечатаме в «Болшевик», означава мълком да ѝ дадем именно такава сила?

Мисля, че не е редно. Й. Сталин.“

После той прекоси кабинета и отвори вратата към приемната, която служеше и за кабинет на Поскръобишев. Сталин рядко използваше звънеца, ако му трябваше Поскръобишев, отваряше вратата и го поканваше или чрез него извикваше човека, който му

трябваше. Поскръбишев винаги беше на мястото си, а ако се отлъчеше за малко, на мястото му седнаше Двински.

Поскръбишев беше тук. Сталин отиде до окаченото на стената сведение. В него ежедневно се нанасяха данните за хода на сеитбата — пролетно време, за прибирането на реколтата — през лятото, за доставките — есенно време. Както обикновено, той го прегледа внимателно и както обикновено — не го коментира. На връщане към кабинета си каза на Поскръбишев:

— Елате при мен.

Поскръбишев влезе в кабинета след Сталин и внимателно притвори вратата (Сталин не обичаше вратата да остава отворена, но не обичаше и да я затръшват шумно) и застана на няколко крачки от бюрото, така че да не стои до Сталин (той не обичаше и това), а достатъчно близко, та да чува тихия глас на Сталин, без да го моли да повтори (Сталин не обичаше да го молят да повтаря).

— Вземете това писмо — каза Сталин.

Поскръбишев приближи, взе подадените му листове.

— Запознайте с писмото членовете на Политбюро. Заедно с писмото разpratете на членовете на Политбюро следното проекторешение: другарят Кнорин се освобождава от длъжността главен редактор на списание „Болшевик“. На длъжността главен редактор се назначава другарят Стецки. Зиновиев се изважда от редколегията на „Болшевик“ и вместо него се включва другарят Тал.

Поскръбишев разбираше от половин дума какво иска другарят Сталин. В случая другарят Сталин искаше: а) писмото му да остане в един екземпляр и след като бъде прочетено от членовете на Политбюро, да се прибере в личния му сейф; б) писмото обяснява на членовете на Политбюро причините за промените в състава на редколегията на „Болшевик“; в) официално обяснение за тези размествания няма да последва.

— Разбрано! — отговори Поскръбишев.

Но не си тръгна. Той притежаваше още една способност: по физиономията на Сталин безпогрешно преценяваше време ли е да си тръгне или още не е време.

Сталин взе от писалището тъмночервена сахтиянена папка и я даде на Поскръбишев.

— Вземете пощата.

Сега вече Поскръбишев разбра, че трябва да си тръгва, направи няколко крачки заднишком, после се обърна и излезе от кабинета, като пак така плътно и внимателно притвори вратата.

Когато седна зад бюрото си, Поскръбишев прегледа върнатата му от Сталин поща в сахтиянената папка.

На Сталин се докладваше само най-важното от пощата. Умението да различава важното от маловажното, нужното от ненужното също беше ценно качество на Поскръбишев. Той естествено не можеше физически да прочете сам цялата поща, изпратена до Сталин, с това се занимаваха специални хора в секретариата, те сортираха писмата и предаваха на Поскръбишев онези, които смятаха за съществени. А вече от тях той подбираше онези, за които смяташе за необходимо да докладва. Хората в секретариата си разбираха от работата, знаеха какво се изисква, знаеха, че писмата, отнасящи се за членове на ЦК и особено за членове на Политбюро, задължително се докладват. Поскръбишев поставяше на писалището на другаря Сталин тази сахтиянена папка с пощата всяка сутрин, а я вземаше, когато Сталин сам му я дадеше, както му я даде днес.

Както обикновено, Поскръбишев разделяше върнатите писма на две купчинки: писма, до които се е докоснало перото на другаря Сталин, и писма, до които перото му не се е докоснало. Първите той веднага предаваше в секретариата, за да ги регистрират и да постъпят с тях според резолюцията на Сталин. Вторите, тоест писмата, на които нямаше никаква резолюция, не се регистрираха, а се запазваха в сейфа, докато ги поиска другарят Сталин.

Ала имаше и още една група писма — такива, които Сталин не връщаше веднага, а понякога и изобщо не връщаше, пазеше ги в писалището си, а често ги и унищожаваше. Това бяха писма от изключително значение.

Когато сутрин оставяше пощата на писалището на другаря Сталин, Поскръбишев преброяваше и си записваше броя на писмата. Когато получаваше пощата от другаря Сталин, отново ги преброяваше и така научаваше колко писма Сталин е оставил при себе си. Знаеше също кои именно е оставил. Той имаше силна канцеларска памет: когато сутрин оставяше пощата, в общи линии помнеше съдържанието ѝ.

Този път всичко беше налице, освен затворения плик с доклада на Ягода. Но тези пликове Сталин никога не му връщаше.

7.

Марк Александрович пристигна в Москва на два̀сет и девети юни, непосредствено преди откриването на пленума на ЦК, и замина на първи юли вечерта, веднага щом пленумът завърши. Бързаше. Предстоеше пускът на прокатния стан, с този стан заводът ще стане предприятие със завършен металургичен цикъл. Главното жизнено дело на Марк Александрович — създаването на най-големия в света металургичен гигант — ще бъде приключено.

Марк Александрович не се отлъчи от нито едно заседание на пленума. Обсъжданите въпроси — доставките на зърно и месо, подобряването и развитието на животновъдството — са част от икономическата политика на партията и той, един от ръководителите на икономиката, е длъжен да бъде в течение на всеки неин аспект. Дори не се отби в Народния комисариат: главната задача — пускът на прокатния стан — се пешава вече не в Москва, а там, в завода.

И само едно неотнасящо се до пленума задължение предстоеше на Марк Александрович — да види Соня. Саша е осъден, интерниран и вече с нищо не може да му се помогне. Не помогнаха ходатайствата преди произнасянето на присъдата, още по-малко биха помогнали сега: присъдата на Особеното съвещание не подлежи на обжалване. Фактът, че за Саша е ходатайствувал той, Резанов, кандидат членът на ЦК, безспорно е докладван на най-високо равнище, но Саша е осъден и значи е замесен в нещо. Но това не е катастрофално: Саша е млад, три години ще отлетят бързо, животът е пред него.

И все пак мисълта за Саша потискаше Марк Александрович. В живота си той бе имал затруднения, но в това отношение всичко винаги бе оставало наред, чисто и ясно, нито той, нито негови близки бяха свързани с някакви уклони или фракции. Той израсна в семейство, което не се интересуваше от политика, единствено Марк стана член на партията. Сестрите му бяха безпартийни, мъжете им също. Той виждаше член на партията, комунист в Саша. Ето какво се случи със Саша обаче! Неговият племенник, племенникът на Рязанов, бе осъден по член петдесет и осми — контрареволуционна агитация и

пропаганда. Марк Александрович чувствуваше вината си пред партията — не бе догледал, бе подценил, пропуснал нещо. Опетнен е. Ако такова нещо се бе случило веднага след революцията, щеше да бъде ясно: революцията раздели не едно семейство. Дори ако се бе случило през двайсетте години: те бяха години на промени в ръководството, години на уклони, опозиции, на увлечения сред някои кръгове от нашата младеж, особено от учащата се младеж, по демагогията на Троцки. Но сега, през трийсет и четвърта година, когато завинаги е свършено с разните уклони и опозиции, когато се утвърди новото партийно ръководство, стабилизира се генералната линия на партията, когато сред партията и народа е налице неவிжданo единство и сплотеност, това, което се случи със Саша, е нелепо, грозно, петни и него.

Какво му липсваше на Саша? Всичко имаше: Москва, жилище, институт, прекрасно бъдеще. Един конфликт с преподавателя по счетоводна отчетност, един стенвестник — не може да са го затворили за тези неща, за тях не може да са го осъдили. Значи е имало и друго, значи е криел от него. Поддал се е на нечие влияние? Но той не е хлапе, на двайсет и две години е, вече мъж, длъжен е бил да мисли! И не само за себе си. Бил е длъжен да мисли за майка си, да се сети и за вуйчо си, който му замени бащата, да се сети как би се отразило това на него, на неговото положение, на авторитета му в партията и страната. Не е помислил! Не се е сетил! Защо? Смятал се е за много умен. „Ще ми се да беше малко по-скромен“ — така посмя да се изрази за Сталин това сукалче, той има нахалството да разсъждава какъв трябва да бъде Сталин! Марк Александрович има в завода си единайсет хиляди комсомолци, младежи и девойки, те работят! Работеха по шестнайсет часа в денонощието, когато се изграждаше втората висока пещ, без почивни дни, зиме, в люти студове, под леден вятър. Веднъж се върна от Москва (Орджоникидзе го бе извикал за няколко дни) и му докладваха: пясъкът, чакълът и циментът замръзват във вагоните. А бетонът трябва да бъде топъл. И тези момчета и момичета, едва вчера дошли от село, намериха изход: прокараха тръби от локомотивите и по тях денонощно подаваха пара и гореща вода — ето така работеха за честта да нарекат тази втора висока пещ комсомолска! Храната си приготвяха на място, на огньовете. Конете затъваха в глината, количките се хлъзгаха от дъсчените настилки,

основното оръдие на труда беше лопатата, основният транспорт — конската каруца, изкопи, изкопи, планини от пръст, прах чак до небето, шум, грохот — ето от какъв хаос се роди огромният съвременен завод И тези млади хора, тези ентузиастични не се щадяха, не се оплакваха от трудностите. Живееха не в благоустроени жилища на Арбат, а в палатки, землянки, бараки, цяло семейство на един нар, на един сламеник. Какво ли нямаше. Въшки, бълхи, хлебарки, тиф... Не достигаха учители, децата учеха в същите бараки, в които спяха, филмите се прожектираха на голите поляни, магазини скалпваха в плевните, а и какво ли имаше в тях — празни рафтове. Ударниците получаваха като награда купон за панталон, за пола, за обуца, а понякога и само пликче бонбони. И те се гордееха с тези награди. Разбираха че създават бастиона на социалистическата индустрия, преборват се с вековната изостаналост на страната, укрепват нейната отбранителна способност, икономическата ѝ независимост, строят новото, социалистическото общество.

Ето какво разбираха тези младежи и девойки. Те за нищо не ще упрекнат другаря Сталин. Сталин е символ на техния живот, на техния безпримерен труд. Те, тези младежи и девойки, творят историята, те, а не неговият племенник Саша, който стигна до затвор и заточение в Сибир.

Марк Александрович наближи добре познатия блок на сестра си...

По фасадата зданието е облицовано с бели гледжосани плочки, над кино „Арбатский Арс“ вятърът трепка в ярките афиши, дълбокият двор е образуван от нагъсто подредени сгради, Саша често играеше тук, тичаше насреща му, протягаше ръчички и се качваше с него в апартамента, радостно се провикваше: „Вуйчо Марк пристигна, ура!“, ясно изговаряше всички „р“-та.

Да, светът не е безоблачен, негодите винаги вървят редом с нас, сега те се стовариха върху Соня, най-меката и беззащитната от сестрите му: напусна я мъжът ѝ, синът ѝ е заточен. Той жалеше сестра си, но беше безсилен да ѝ помогне тогава, когато си отиде Павел Николаевич, безсилен беше и сега. Може да ѝ даде само обичта си, съчувствието си, да ѝ помогне материално. Трябва да бъде издръжлива, мъжествена. Нещастията не са вечни, те отминават.

Спомни си последното посещение при нея. Колко нажалено, потреперващо беше лицето ѝ, как раболепно разговаряше с него, колко притеснено търсеше някакви хартишки и ги разглаждаше с нервни пръсти. Още преди да влезе в жилището ѝ, той почувствува тъпа болка в тила. Сега отново ще срещне погледа ѝ, изпълнен с надежди и страх, че тези надежди няма да се сбъднат. Нищо не може да се направи за Саша, време е вече да го разбере и да се примири. Саша ще се прибере след три години.

Софя Александровна току-що се бе върнала от работа, топлеше си обета. Поздрави го спокойно, без онази радост, с която го посрещаше обикновено. По-рано тя се приготвяше за гостуването му, печеше млин, обличаше се специално, днес той дойде в дома на самотна трудова жена, която всеки ден ходи на работа и на която не ѝ е до млинове и гости. Поздрави брат си, предложи му да сподели обета ѝ, макар да не бе сигурна, че той ще яде булгурена супа и сланина с картофи, пържени с маргарин. С безразличие погледна пакета, който донесе Марк Александрович, малките пакетчета, които той извади от чантата си. Марк с удовлетворение си помисли, че работата е от полза на сестра му, че я е преоборила. По-рано тя беше само съпруга, майка, домакиня. Сега трудовият живот, колективът, грижите извън къщата са отвлекли вниманието ѝ от личните неприятности, разширили са кръгзора ѝ, придали са ѝ устойчивост и сила.

Марк Александрович се радваше за сестра си и за себе си: посещението няма да бъде тъй тягостно, както се бе опасявал.

Но дълбоко в душата си не можеше да не си даде сметка, че сдобила се с нещо ново, според Марк Александрович, много хубаво, Соня бе загубила нещо, което му бе много скъпо, нещо далечно и мило: своята кротост и доброжелателност. Бе изчезнал привичният привлекателен уют на дома ѝ, редът, спретнатостта, милите дребни украшения. Сега тук имаше само най-необходимото, тук се живееше припряно, набързо. Тя ядеше картофите от тигана, тиганът бе поставен на метална скара, покривката беше подгъната в единия ъгъл. Сестра му не беше небрежна към себе си, напротив, беше се стегнала, отслабнала, беше станала по-подвижна и делова. Просто очевидно домът ѝ бе загубил смисъла си за нея. В него го нямаше сина ѝ.

Тя му заразказва за работата си в пералнята. Работата на приемчика на бельо не е сложна, вярно, случват се неприятни клиенти,

какво да се прави, сега всички са нервни, отрудени. Има и нередности в самото производство — понякога губят или развалят някоя дреха. Тогава е трудно: разправи, търсене на виновните, оформяне на документи, а хората чакат, опашката негодува. С конфликта трябва да се занимава началникът, за да не се откъсва тя от приемането, но началникът не излиза, никога го няма на работното му място, по цял ден се губи някъде направо загадъчно. Оказа се, че тя и сега е в състояние да се шегува, винаги бе имала чувство за хумор.

Но нито дума за Саша. Разговаряше с Марк от любезност, колкото да не мълчи, не го гледаше, избягваше погледа му и той чувствуваше, че тя има подготвена фраза. И ще я произнесе. Но още се колебае и в тази нерешителност, в криещия се поглед Марк Александрович виждаше предишната Соня.

В един момент тя прекъсна разказа си:

— Между другото, Марк, трябва да те предупредя, че съм дала под наем малката стая. Тъй че, ако останеш, довечера ще спиш тук, при мен.

— Настаних се в хотел — отговори Марк Александрович.

Знаеше, че сестра му е успяла да запази стаята. Не са формално разведени с Павел Николаевич, след арестуването на Саша Павел Николаевич успял да ангажира тази стая за себе си — като специалист, временно работещ в провинцията. Но сестра му е дала стаята под наем — той не беше във възторг от тази новина, не бива да се взема наем, по-голям от държавния, според закона това е спекулация с жилищна площ. Сега на тези неща се гледа през пръсти — в тази жилищна криза хората няма къде да живеят, и все пак не би му се искало сестра му, сестрата на Рязанов, да живее от даване на стая под наем. Той никога не бе й отказвал помощ, може да й дава сума, много по-голяма от онази, която тя получава за стаята.

— Необходимо ли беше?

Тя не го разбра.

— Кое?

— Да дадеш стаята?

— Да, трябва ми пари.

— Колко ти плащат?

— Петдесет рубли.

— А кои са наемателите?

— Една е. Възрастна жена...

— Как попадна при теб?

— Съседите я пратили... Защо? — Тя най сетне го погледна в очите. — Смяташ, че съм постъпила неправилно ли?

— Не я познаваш... Пратили я съседите... Защо ти трябва? Да се занимаваш с домоуправление, с регистриране, да обясняваш защо и как... Повтарям: Защо ти трябва? Предлагам ти не петдесет, а сто и петдесет рубли на месец. Донесъл съм ти петстотин. Знаеш, на мен пари не ми трябва.

Тя помълча, помисли. После спокойно каза:

— Няма да взема твоите пари. Лично на мен не ми трябва, аз печеля достатъчно, за да живея. А колкото до Саша... Саша има баща, има майка, те ще се погрижат за него.

Не би могъл да я придума, пък и не искаше да спори. Предложи ѝ пари, но тя предпочита да дава стаята под наем — нейна си работа, макар да вижда, че това не му харесва. И думите, които каза сега, все още не са онази, подготвената фраза, нека я произнесе, стига са играли на жмичка.

— Как е Саша? — попита Марк Александрович.

Тя не бързаше да отговори.

— Саша... Последното му писмо беше от Канск. Определен е за село Богучани, но оттам още нищо не съм получила. Не знам как се е придвижил нататък — с превозно средство или пеша. Гледах по картата... Богучани е на река Ангара, дотам няма никакъв път, сигурно пеша... — Тя неочаквано се усмихна. — Не знам как ги карат сега на каторга; навремето са ги карали със стопинските вагони, а сега хич не знам...

— Соня! — натъртено произнесе Марк Александрович. — Разбирам, много ти е тежко. Но аз искам ясно да си представиш положението на нещата. Първо, ние нямаме каторга. Второ, Саша е изпратен не в лагер, а е въдворен на местожителство. Аз ходатайствувах пред най-високи инстанции. Те се намесиха, но нищо не можах да направя! Законът си е закон. Саша е виновен за нещо, вероятно немного значително, но е виновен. Живеем в строги времена, какво да се прави, интерниран е за три години, ще живее на село, по селата живеят милиони хора, ще работи. Млад е, три години ще

отлетят бързо, трябва само да се примирим с неизбежното, спокойно и търпеливо да чака ме, да не изпадаме в отчаяние.

Тя внезапно се усмихна, после още веднъж. Той добре познаваше тази усмивка. После тя каза:

— Излиза, че са му дали малко, само три години.

— Нима казвам, че е трябвало да му дадат повече?! Соня, опомни се! Казвам, че това е, да си говорим истината, дреболия за днешно време — три години задължително заселване... Защото има и разстреляни...

Тя все така се усмихваше, сякаш всеки момент щеше да се разсмее.

— Тъй значи... Не го разстреляли... За няколко стихчета в стенвестника не го разстреляли, за стихчетата му дали само три години заточение в Сибир — да бъдем благодарни! Три години какво са, нищо! Нали и Йосиф Висарионович Сталин не е осъждан на повече от три години заточение, а той е вдигал въоръжени въстания, стачки, демонстрации, издавал е нелегални вестници, нелегално е пътувал в чужбина, и за всичко това — три години, той бягал от заточението и го въдворявали обратно пак за толкова. А ако сега Саша избяга. В най-добрия случай ще го осъдят на десет години лагери... — Тя престана да се усмихва, прямо и строго изгледа Марк Александрович — Да! Ако царят ви беше съдил по вашите закони, щеше да се крепи още хиляда години...

Той удари с юмрук по масата.

— Какви ги плещиш?! Глупачка! Кой ти втълпи тези неща? Веднага млъкни! Как смееш да говориш така? Пред мен! Да, имаме диктатура, а диктатурата означава насилие. Но насилие на мнозинството над малцинството. А при царя малцинството е потискало мнозинството, именно затова царят не е смеел да прилага крайните мерки, които прилагаме ние в името на народа и за благо на народа. Революцията трябва да защитава завоеванията си, само тогава тя струва нещо. Нещастие то ти е голямо, но то не ти дава право да се превръщаш в ограничена еснафка. Не си даваш сметка какво говориш. Ако кажеш това на някой друг, ще те пратят в лагер. Имай го предвид, макар и само заради Саша, който не бива сега да се лиши от майка.

Тя го слушаше мълчаливо, с крайчетата на пръстите си напипваше и притискаше трохичките към масата. После спокойно заговори:

— Виж какво, Марк... Моля те никога да не удряш с юмрук по масата в моята къща. Неприятно ми е. Освен това имам съседи, неудобно ми е пред тях: по-рано мъжът ми удряше с юмрук, сега пък брат ми. Никога вече да не се случва. Ако много ти се ще да удряш с юмрук, удрай в кабинета си, на своите подчинени. Запомни това, ако обичаш. Колкото до лагера, не ме заплашвай, от нищо не се плаша вече, стига, достатъчно съм се плашила! Не можете да изпозатворите всички, няма да ви стигнат занданите... Нищожното малцинство... Как ти се обърна езикът! „В селата живеят милиони!“ А ти виждал ли си как живеят? Навремето, като млад, обичаше да пееш: „Покажи ми ти нейде кът някой — помниш ли?... — дето твоят сеятел, селяка, не е стенал с измъчена гръд!“^[15], помниш ли? Хубаво пееше, душа влагаше, беше добър, жалеше селянина. Защо не го жалиш сега? За кого пееше тогава? „В името на народа, за благо на народа“... Саша не е ли част от този народ? Толкова чист, толкова открит, така вярваше, а го пратиха в Сибир, не могло да го разстрелят, ама поне го пратиха в Сибир. Какво остана от вашите песни?... Обожествили сте този ваш Сталин...

Марк Александрович стана, бутна стола.

— Е, скъпа ми сестричке...

— Не викай, не се нервирай — спокойно продължи тя, — чуй какво ще ти кажа, Марк: Ти ми предлагаше пари, но с пари не можеш се откупи. Вдигнахте меч срещу невинните, срещу беззащитните и самите вие от меч ще загинете! — Тя сведе побелялата си глава, погледна брат си изпод вежди, насочи пръст срещу него. — И когато дойде твоят час, Марк, ще си спомниш за Саша, ще се замислиш, но ще бъде късно. Ти не защити един невинен. И теб не ще има кой да те защити.

[15] Превод: Ангел Тодоров. ↑

8.

Вече четвърти ден групата навлизаше все по-дълбоко в тайгата. Отпред каруцата, отзад селският изпълнител — сънлив младеж, яздец на кон, с ловна пушка на гърба.

Селският изпълнител е повинност, селяните се изреждат, във всяко село конвойт се сменя. Между другите задължения на сибирския селянин открай време съществува и това. По същия начин са придружавали заточеници бащата, дядото и прадядото на младия ездач, а прапрадядо му някой друг го е придружавал по същия начин.

Това конвоиране е формално, групата се приема и предава без разписка. Истинският пазач е тайгата, тук не можеш се скри, тук от трийсет версти разстояние усещат чуждия човек. Охрана е невъзможността за нелегално съществуване във време, когато на всеки се проверяват и кътните зъби.

Случват се, и то рядко, бягства от самото място, когато заточеният вече изнемогва за свобода и хуква, накъдето му видят очите, без да мисли какво го очаква. Побягват напролет, когато пролетните аромати, еднакви по всички ширини, задавят сърцето с непреодолима тъга по родните места, или в ранна есен, когато мисълта за дългите месеци страшна сибирска зима стане непоносима. А случва се да бягат и зиме, един месец преди изтичането на присъдата: с всичките си помисли си вече вкъщи, нямаш сили да чакаш и те плаши часът, когато ще отидеш за документа, а вместо да ти дадат документ, може да ти съобщят новата присъда. И такъв зимен беглец го намират напролет под стопения сняг, затова го наричат „кокиче“.

А от етапа не бягат. Току-що са излезли от затвора, от лагера, от задушния вагон, крачат волно, свободно, багажецът е на каруцата, не можеш да си го свалиш, без да те видят. И документът е един за цялата група, избягаш ли, всички ще загазят, на всички ще припишат помагачество. Ако искаш да бягаш, бягай от селото, имай човещина.

В долчинките вече се топеше последният сняг, слънчеви лъчи проникваха през клоните отгоре, а на пътеката беше мрачно и влажно. Окършени съчки, повалени от буря дървета, изсъхнали от корен,

покрити с космат сив мъх, прогнили пънове, нито храст, нито цветче, само тук там пожълтяла ланшна тревица и навсякъде следи от пепел, сякаш тук е вилнял неукротим горски пожар. Гора, несвършваща и унила, еднообразна: лиственица, лиственица, нарядко бор, кедър, ела, още по рядко бреза или трепетлика. Живот се долавяше само из короните на високите дървета, там шушнеше ветреца, обаждаха се синигери, от дърво на дърво прескачаха катерици, чоплеха шишарки. И напред ги очакваше същата плътна гора, хребети и ридове.

Около Канск селата бяха нагъсто, от всяко бързаха да ги отпратят нататък, само да не остават за нощувка. За нощувка спираха късно вечер, тръгваха рано сутрин. Псуваше стопанин, дрънчейки с резето, плачеше разбудено дете, мърмореше стопанка и хвърляше на пода дрипави постелки, че и нищо не хвърляше — спете както искате. На пода беше студено, по цяла нощ кашляше болният Карцев, скръбно въздишаше Ивашкин, замислен за жена си и децата си.

Но в тайгата селата са нарядко, преходите траеха по цял ден. В първото селище в тайгата пристигнаха по светло и най-сетне си отспаха.

Конвоирите развързаха Володя, когато групата се поотдалечи от Канск.

— Сега върви.

Той поразкърши схванатото си тяло, после леко закрочи, не се уморяваше, не се оплакваше, погледът му беше озлобен и непримирим. Имаше типично лагерническа психика: всяка дреболия може да ти струва живота, трябва да бъдеш нащрек, мигновено да вземаш решения, да не отстъпваш в нищо, от никого да не се плашиш, напротив, от тебе трябва да се боят. Беше снизходителен към Борис, към Саша, към Ивашкин — „случайните жертви на сталинския режим“, презираше Карцев, този „капитулант“, не разговаряше с него, не го забелязваше дори. Саша се чудеше на тази му способност да игнорира човек, с когото крачи рамо до рамо, спи, споделя несгоди.

Володя Квачадзе вървеше напред. Карцев, болен, запъхтян, се тътреше отзад, често спираше. Спираше и групата. Володя стоеше, без да се обръща, ядосан, задето се бавят. Обясняваше физическата слабост на Карцев с душевната му слабост, в това виждаше и причината за неговата ренегатщина. И на всеки, който изоставаше с

Карцев и му помагаше при трудни преходи, гледаше с подозрение, като на шпионин от вражески лагер.

Саша харесваше храбростта на Володя, съпротивата, която той оказваше на началството, достойнството в поведението. Но Володя по никакъв начин не приемаше чужди мнения, Саша знаеше, че също има този недостатък. Още първия ден каза:

— Володя, не искам да има недоразумения помежду ни. Аз споделям линията на партията. Всеки да пази своите възгледи за себе си. Защо ни са безполезни спорове.

— Толкова по зле, нямам абсолютно никакво желание да дискутирам със сталинистки подлоги — високомерно отговори Володя, — но щом веднъж сте ме докарали тук, не можете да ми запушите устата.

Саша се усмихна.

— Не съм ви докарал аз, мен самия ме докараха.

— Своя своих не познава. Инак щяхте да ни извивате ръцете не по зле от онези в Канск.

— Представям си какво щяхте да правите вие с нас, ако имахте власт — каза Саша.

— Вие и при наша власт щяхте да вдигате ръце „за“ — презрително подхвърли Квачадзе.

— Не се карайте, момчета — намеси се Борис. — Вечното нещастие на политическите е, че се карат... А криминалните са сплотени, затова администрацията не ги притиска.

— Криминалните са отрепки! — каза Володя. — Говеда, палачи. За паница леща продават другаря си. Те са главната опора на администрацията, нейни помощници. Убил жена си — осем години, че и тях им намаляват наполовина за примерно поведение. А за две подметки, изнесени от фабриката — десет години.

Тайгата ставаше все по-затънтена. Същите обрасли с гъсти гори хребети, хълмове, долчинки и височинки, птичи гласове в короните на дърветата, сумрак и влага по пътеката. Веднъж в брезовия храсталак се мярна огромен дългокрак лос и се скри сред пукащите клони.

От сутринта грееше слънце. Лъчите му не стигаха до пътеката, но все пак беше по-приятно и леко да се върви.

За почивка спряха по пладне край някакво зимовище, мъничка горска къщурка с тъмни окадени стени, без таван, без прозорци, без

печка, с под от утъпкана и обгоряла пръст — зиме на него се пали огън, а пушекът излиза през един отвор на покрива. В ъгъла имаше наръч сухи съчки — на тръгване всеки оставя гориво за човека, който ще дойде след него, той може да дойде в студ, в сняг, във виелица, не ще намери вън съчки, за да си стъкне огън, и ще замръзне на пръстения под. Добрият човек оставя не само съчки, но скрива на сухо място и кутийка кибрит.

Те напалиха огън, донесоха вода от изворчето, свариха си просена каша, чай.

Груханото просо Борис бе купил снощи от селската потребителна кооперация. Продавачът му бил познат, отвори бакалницата през нощта и освен просо, му даде пакет тютюн, намери отнякъде и бутилка домашна водка, която те изпиха веднага.

Съзнанието, че го познавай дори тук, в затънтеното селце сред тайгата, че без него другарите му щяха да бъдат загубени, връщаше Борис в обичайното му състояние на активна действеност, укрепваше увереността му, че и в Богучани няма да е последният човек.

Той плащаше нощувките, храната, плащаше за всички, те нямаха пари, пари имаше Саша, но не се знаеше дали ще си намери работа. А на Борис работата в Богучани му бе осигурена. Той приличаше на началник: куртка с ревери, панталон, прибран в солидни ботуши, шлифер-дъждобран, фуражка в защитен цвят. И мек, властен глас на началство от онези, образованите, с които е трудно да се спори, тъй и тъй ще те надприказва, ами по-добре веднага да изпълниш, каквото ти нарежда.

Командуваше ги и сега, едного изпрати за вода, друг за съчки, в гората вече можеше да се намерят сухи и затова решиха да не използват оставените в зимовището. Не изпрати никъде само Карцев. Карцев седна на едно пънче, затвори очи, подложи на слънчевия лъч бледото си страдалческо лице.

Същият магазинер им уреди с тях да тръгне, без да му е ред, един добър, услужлив и чевръст момък — през почивката им издялка лъжици от брезова кора. Той вървеше пеша, пъргав, русоляв, водеше коня за юздата. Саша, както излезе редом с него от селото, така и стигна до зимовището. Момчето му даде пушката да гръмне по една лещарка, но Саша не улучи.

— Ако срещнеш мечка и не улучиш, тогава лошо — засмя се момчето.

— А ти ходил ли си на лов за мечка?

— Ходил съм, три пъти. Хващаме мечока, както си е в бърлогата. Щом кучетата подушат звяра, отсичаме дебели върлини, ръчкаме с тях в бърлогата, той започва да се измъква, тогава стреляме. Има пък някои, ходят на лов с вила, че и само с нож, тука му викаме кинжал. Мечката е хитър звяр, на човек се хвърля направо, а на кон или добиче някакво — крадешком.

Той се усмихна, когато Саша каза, че има зверове, по-силни от мечката: лъвът, тигърът, слонът... Не повярва.

Все така усмихнат, разказа как преди година на поляната, покрай която минаваха, били убити трима заточени криминални престъпници.

— Карали ги ей така като вас, та в едно село седнали да играят карти. Нашите хора видели, че имат пари. Дошли тук, почнали да стрелят. Ония хукнали към гъсталака, нападали, снегът ги засипал, тогава беше скрипнал студ. Нашите си рекли — зверовете ще ги доизядат, тука много звяр се въди. Да, ама от района тъкмо минавал пълномощникът по доставките, та кучетата му подушили труповете. Започнаха следствие, нашите ги пратиха в Новосибирск. А там разбойниците в затвора ги изтрепали.

— И много пари ли са взели от убитите?

— Май десетина рубли.

Край огъня пак се подхвана приказка за тази история. Знаеше я Борис — разказвали му я заточените от Канск, знаеше я и Квачадзе — чул я в лагера. Убили двете момчета още през нощта, когато ги завели в затвора: вестта стигнала дотам преди тях. Килията била голяма, сговорна, така че никой не разбрал чии точно ръце свършили работата.

— Пак добре, че са им видели сметката — каза Володя, — инак са щели да ги осъдят най-много на по пет години и да ги пуснат след една — чудо голямо, убили някакви заточеници. А сега местните ще знаят: телеграфът на затвора по го бива от държавния. Щом държавата не ни защитава, ще се защитаваме сами. Друг изход няма.

— Володя — обади се Саша, — нали самият вие казахте, че криминалните не са хора! Как тъй им давате право да съдят?

— Каторгата си има свои закони, като посвикнете с тукашния живот, ще разберете — приключи Володя, — интеллигентски

дрънканици...

— Но защо нападате интелигенцията? И тя струва нещо — каза Саша.

Володя вдигна пръст.

— Отделни представители.

— Нали и вие сте интелигент.

— Мислите ли, че се гордея с това?

— Първият интелигент — каза Саша — е бил човекът, който е открил огъня. Естествено неговите съвременници са го убили. Един си опарил пръста, друг петата, трети участвувал в убийството просто така — да не е надигал много глава! Още през каменния век го е имало това — не надигай глава!

— На Саша — първа награда за логика — заяви Борис. — Володя, съгласен ли сте да дадем на Саша първата награда?

— Дайте му я, щом я имате — отговори Квачадзе.

Всички бяха настроени миролюбиво. Слънцето вече слизаше зад короните на дърветата, но те чувствуваха топлика му, бяха се поразхвърляли, метнали палтата и калпаците си на каруцата. Придружава ги услужливо младо момче, дава им да пострелят с пушката, не е никакъв конвоир, изобщо това пътуване не прилича на пътуване по етапен ред. За пръв път се хранят не на чужда маса, а в гората, край огън. Пукат борови клонки, мирише на смола, на загоряла каша, в чая плуват борови иглици — всичко това ти връща спомена за детството. Не беше много отдавна, когато седяха край огъня в пионерския лагер.

Карцев бе подложил болнамото си лице на слънцето, извъръщаше главата си натам, накъдето се изплъзваше тесният му мъгляв лъч.

Ивашкин се съгласяваше и с Володя, и със Саша, обичаше умните разговори. Смяташе своята професия за интелигентна, особена. Припрян ли си — току станала грешка, па хайде в Сибир, дори и да не си го набирал ти. В една реч на другаря Сталин вместо „разкрием“ бяха набрали погрешно „скрием“. Шестима влязоха в затвора. Ивашкин остави вкъщи жена и три дъщери.

И момчето конвоир слушаше разговора им, усмихваше се. Хапна съвсем малко каша, да не ги подяжда.

Каруцарят все беше мрачен, не щя да яде каша, и чай не щя, дъвчеше нещо в каруцата си, после задряма, докато конят му си

поотпочина и поскуба тревица. Тогава го впрегна. Отпусналите се край огъня мъже неохотно станаха. Групата потегли.

Минали не минали пет километра, не щеш ли, из върхарите на дърветата зафуча вятър, веднага се здрачи, изви се виелица, заваля сняг.

Каруцарят се разбърза, разбърза се и момчето конвоир, искаха да излязат на Чуна по светло. Снегът секна така неочаквано, както бе завалял, само покри храстите с бели калпаци и съвсем развали и без това лошия път. Трябваше да тикат каруцата. Движеха се бързо, както и преди.

Само Карцев не можеше да върви, задъхваше се, спираше и кашляше, подпрян на някое дърво.

— Карцев, качи се на каруцата — каза Саша. Но каруцарят не разреши:

— Не съм се пазарил да возя хора, конят се мъчи, няма път.

— Съвест нямаш, ей — каза Ивашкин.

Саша хвана коня за юздата.

— Спри! Карцев, качвай се!

— Не барай коня, момче! — развика се каруцарят. — Като обърна назад, ще ви научат там как ще се бунтувате!

— Я да не се караме, чичка — с началнически тон произнесе Борис и помогна на Карцев да се качи.

Наложи се да свалят от каруцата два куфара, по-леки, конвоирът ги върза за седлото си. Само Володя Квачадзе не продума, равнодушно чакаше как ще свърши всичко. За „капитулант“ не се застъпва, пък ако ще оня да мре.

Преминаха Чуна със сал. Той не стигаше до брега, трябваше да газят с багажа, да тикат каруцата. Съвсем се измокриха.

Селото се случи голямо, но занемарено, с разкривени, почернели къщи, с празни обори. Имаше някаква веселба, лампите в къщите бяха отрано запалени, чуваха се пиянски викове и песни, олюлявайки се, по улицата минаваха селяни, ловци от тайгата, горяни, различни по ръст и боя, неприличащи на снажните русокоси сибиряци от степната ивица. По трупите пред вратите бяха насядали моми и момци, смееха се, извикаха конвоира и му казаха, че днес е съборният им празник.

Конвоирът веднага се разбърза, хукна да търси председателя, та по-скоро да се отърве от групата.

Докато чакаха председателя, при тях дойдоха местните заточени: внушителен мъж с буйна коса и бавни движения, с внимателен поглед — добре познатият на Саша от Петия дом на Съветите тип на държавник, и слаба рижава жена със строго, измъчено лице. Беше пристигнала първата група, откак що годе бе засъхнал пътят насам, и те нямаха търпение да разберат дали с нея не идват техни хора.

— Здравейте, другари!

Погледът на жената спря върху Квачадзе, в неговия тя позна свой съмишленик. Володя си каза името, то им беше познато, техните пък бяха познати на него. Прегърнаха се, разцелуваха се, а към другите изобщо не проявиха интерес. Мъжът се усмихна уж приветливо, но на никого не подаде ръка — да не би да я подаде на когото не трябва или пък на такъв, който няма да подаде своята. Жената дори не се усмихна.

Отведоха Володя със себе си. Той крачеше между двамата — висок, гъвкав, с черна ватирана дреха и торба на рамо, отговаряше на някакви техни въпроси, явно те имаха много въпроси, пощата не била идвала вече два месеца.

— Адио! — каза подире им оскърбеният Борис: Володя беше нарушил солидарност, по висша от политическата.

Дотича едромуцунест, дъвчещ в движение младеж, пиян, суетлив, облещи очи.

— Кой са туканка заточените? Тез ли? Нещо бая черни ми се гледате, руснаци ли са ви правили? Айде с мене!

Той ги отведе в някаква изоставена къща на края на селото с порутена печка, а те трябваше да се стоплят, да си изсушат дрехите, да настанят болния Карцев на топло. Но докато разглеждаха това отдавна напуснато жилище, от муцунестия вече и следа нямаше. Беше заминал и каруцарят, като бе захвърлил багажа им на земята.

— Ще натиснем местните власти — каза Борис, — тръгвайте, Ивашкин!

— Че къде да вървим? Селото празнува.

— Ще говоря аз, а вие ще ми помогнете да домъкнем лапачката — успокой го Борис.

Тръгнаха. Саша извади от куфара чифт чисто бельо, вълнени чорапи, риза, подаде ги на Карцев.

— Преоблечете се.

Саша остана поразен от неговата мършавост. Кожа, опъната върху кокали, остри колена, безплътни нозе, дълги, безсилно увиснали ръце, ключици, щръкнали като чокани от подрязани криле.

— Станали сте кожа и кости от тая гладна стачка — каза Саша.

— Храниха ме със сонда, принудително — Карцев несръчно напъхваше ризата в дългите гащи, — после ме прехвърлиха на болнично, наливаха ме с мляко. Рязах си вените, та загубих много кръв.

Очите му трескаво блестяха, лицето му се покриваше с червени петна, сигурно имаше температура, но нямаха термометър, пък и защо да я мерят, утре от всяко положение трябваше да продължат пътя си. Най-сетне той се преоблече, уви се в памучното одеяло на Саша, седна на пейката, облегна се на стената, затвори очи.

— Защо сте си рязали вените? — попита Саша.

Карцев не отговори, не го чу, може да беше задрямал.

Саша разгледа печката. От огнището и под него стърчаха телове, някой вече беше задигнал вратичките. Саша понечи да я запали, но се отказа: може Борис да намери друго помещение.

Борис и Ивашкин донесоха самун хляб и кана от брезова кора, пълна със сметана, нищо друго не можали да намерят. И по-свястно помещение не издействували — всички били пияни, с кого да разговарят, никой не ги пуска за нощувка.

Ивашкин намери на двора някакво дръвце, нацепи го на трески, но те гаснеха, само дето напразно си хабиха кибрита.

Така, на тъмно, ядоха сметана с хляб.

— По-добре студена, отколкото никаква вечеря — заяви Борис.

Карцев не пожела да вечеря, помоли за вода. Вода нямаше.

— Ще ида при приятелите на Володя, дано го вземат за тази нощ — каза Саша.

Борис със съмнение поклати глава.

— Няма да го вземат. Впрочем можем да опитаме. Ще дойда с вас.

— Защо?

— Цялото село е пияно до козирката, а тези момци по трупите са настроени агресивно.

Навън беше по-светло, отколкото в къщата, в безоблачното небе висеше пълна луна. По трупите все така седяха моми и момци. Един от младежите, очевидно местният зевзек, разказваше нещо смешно, размахваше ръце, отговаряха му взривове от смях. Щом видя Саша и Борис, той им подвикна:

— Ей, клетници забравени, елате тука!

— Не им обръщайте внимание — тихо издума Борис.

— Но защо? — Саша тръгна към трупите. — Какво искате?

— Кво така се мотате по улиците? Моми ли търсите? А тояга да искате случайно?

На трупите седеше младичкият конвоир, мълчаливо се усмихваше. Но беше очевидно: ако започнат да ги бият, той пак така ще се усмихва.

Саша се обърна към Борис:

— Защо пък не. Я вижте какви красиви момичета имат.

— Красиви са, ама не са за вас! — изкрещя момъкът.

— Само за тебе ли са? — позасмя се Саша. — Ами ще смогнеш ли?

На трупите се засмяха.

— А де, а де — намеси се друг момък, — ти, таковата, недей много да...

— Таковата, онаковата — имитира го Саша, — ах, твоята...

Саша извъртя такава псувня, че всеки от хамалите, с които бе работил в химическия завод, би му завидял.

И си продължи пътя.

— Не е хубаво да се закачате, момчета, трябва да бъдете по-сериозни — наставнически добави Борис и последва Саша.

По пътя му каза:

— Ако не ви убият тук, дълго ще живеете. Бива ви да внушавате едно-друго.

Вратата на къщата не беше заключена. Володя, мъжът и жената седяха край масата. Гореше газена лампа.

— Това са Панкратов и Соловейчик — каза Володя, — говорих ви за тях.

Явно беше говорил нещо хубаво, защото мъжът се усмихна.

— Седнете, другари, пийнете чай с нас.

— Благодаря!

Саша не седна, обърна се към Володя.

— Какво ще правим с Карцев?

— Че какво трябва да го правя аз?

— Ти очевидно смяташ да нощуваш тук. Защо не отстъпиш мястото си?

Вместо Володя отговори мъжът:

— До известна степен аз решавам кой ще нощува при мен.

— Може би знаете у кого можем да се настаним за една нощ? — попита Борис.

— Тук никой не приема транзитни. Болни пък съвсем. Жената се обърна към Володя:

— Кога за последен път видяхте Илин? Вече на улицата Саша, огорчен, каза:

— А вие разправяте, че ме бивало да внушавам.

— Драги мой — отговори Борис, — тук действуват политически страсти, а те са най-фанатичните.

9.

Привечер Поскръобишев сложи на писалището пред Сталин прочетеното от членовете на Политбюро писмо за статията на Енгелс. Всички се бяха съгласили, че тя не бива да се публикува. Взетото чрез допитване решение за промените в редколегията на „Болшевик“ също беше единодушно.

Сталин не се бе съмнявал, че двете решения ще минат: ходът със Стецки е правилен. Стецки е човек на Бухарин, а те държат Сухарни в резерва. Засега няма да го дадат, както миналата година не искаха да дадат Смирнов, Толмачов и Ейсмонт, а по-миналата — Рютин.

И все пак всички противници — предишни, сегашни и бъдещи — трябва да бъдат унищожени и ще бъдат унищожени. Единствената в света социалистическа държава може да устои само ако е непоклатимо устойчива отвътре, това е залогът за стабилността ѝ във външния свят. Държавата трябва да бъде могъща за в случай на война, държавата трябва да бъде могъща и ако иска мир, тя трябва да буди страх.

За да превърнеш в кратък срок една страна от селска в индустриална, са нужни неизброими материални и човешки жертви. Народът трябва да ги даде доброволно. Но само с ентузиазъм това не се постига. Народът трябва да бъде принуден да ги даде. За целта е нужна силна власт, внушаваща страх на народа. Страхът трябва да се поддържа с всякакви средства, теорията за незатихващата класова борба дава всички възможности за това. Ако при този процес загинат няколко милиона души, историята ще го прости на другаря Сталин. Ако той остави държавата беззащитна, ако я обрече на гибел — историята никога не ще му прости. Великата цел изисква велика енергия, великата енергия на един изостанал народ се постига само с велика жестокост. Всички велики управници са били жестоки. Каменев, сега директор на издателство „Академия“, не случайно издаде Макиавели. За НЕГО го издаде, на НЕГО иска да покаже, че методите, които прилага ТОЙ, са били известни още през петнайсети и шестнайсети век. Каменев обаче греша. Препоръките на Макиавели са остарели. Впрочем не се знае дали са били годни и през петнайсети

век?! Ефектно, но повърхностно, не е диалектично, схематично е. „Властта, която се гради върху любовта на народа към диктатора, е власт слаба, защото зависи от народа, властта, която се гради върху страха на народа от диктатора, е власт силна, защото зависи от самия диктатор.“ Това положение е вярно само частично: властта, която се гради само върху любовта на народа, е слаба власт, това е така. Но властта, която се гради само върху страха, също е нестабилна. Стабилна е онази власт, която е изградена и върху страха от диктатора, и върху любовта към него. Велик управник е онзи, който чрез страха е съумял да внуши любов към себе си. Такава любов, при която всички жестокости на управлението му народът и историята приписват не на него, а на изпълнителите.

Изгонването на Троцки в чужбина беше хуманен и следователно погрешен акт: Троцки е на свобода и действа. Той няма да прати в чужбина Зиновиев и Каменев, те ще легнат като първи камъни в крепостта на страха, която ТОЙ трябва да издигне, за да защити народа и страната. Ще ги последват техните съюзници. Бухарин им е съюзник, търчеше при Каменев през задната вратичка, водеше с него тайни преговори, разправяше, че вместо Сталин, би искал да види в Политбюро Зиновиев и Каменев. Сам си избра съюзниците и ще сподели участта им.

В политиката няма място за съжаление. Ако съжالياва за някого, само за един човек е — за Каменев. Съжالياва, в смисъл че Каменев не е с него, а е със Зиновиев. „Уютен“ човек е, мек, отстъпчив, при това е тифлисец, завършил е гимназия в Тифлис, дълги години е живял там. В него има нещо и от еврейския, и от грузинския интелегент — гальовност, деликатност, приветливост, малко е циник, но добродушен циник. Образован е, ориентира се в политическата обстановка, умее точно и ясно да формулира изводи, за това справедливо го ценеше Ленин. Не е честолюбив, не претендира за лидерство, традиционно втори човек. Такъв беше при Ленин, такъв би могъл да остане и при другаря Сталин. Не пожела! Предпочете пред НЕГО дърдоркото Гришка! Някога те отлично действаха заедно, прекрасно се разбираха. Именно Каменев предложи него, Сталин, за поста генерален секретар на партията. Но го предложи само за да го използва срещу Троцки, бяха измислили това със Зиновиев — да превърнат партийния апарат в тояга за Троцки, бяха свикнали други да

им вадят кестените от огъня. Не бяха разбрали най-важното: партийният апарат не е тояга, партийният апарат е лост на властта. Като му предадоха този лост, те му връчиха и абсолютната власт. НЕГОВИЯТ гений единствен проумя това. Впрочем и Ленин го проумя, но не веднага, а почти след година, късно го проумя! Но дори когато Ленин поиска ГОЙ да бъде свален от поста генерален секретар, дори тогава Каменев нищо не схвана и предложи на конгреса да не взема под внимание писмото на Ленин. Сети се чак след смъртта на Ленин, когато от Лениновото наследство се оказаха отстранени не само Троцки, но и Каменев, и Зиновиев. Точно тогава беше моментът да направи правилен политически избор, заедно с цялата партия да последва другаря Сталин. А той последва това нищожество Гришка! Защо? Вярвал е в големия талант на Гришка ли? Глупости! Той сгреша, защото никога истински не бе ГО разбирал, не бе разбирал, че така наречената примитивност, така наречената посредственост на другаря Сталин в действителност е простота на вожд, който не само чете лекции в Комунистическата академия, а преди всичко разговаря с масите, води масите след себе си.

Евреите никога не са разбирали какво значи ВОЖД? Никога не са умеели истински да се подчиняват, това е формирано в тях от историята, в това се състои тяхната национална трагедия. Всички народи са се подчинявали на Рим и са се запазили като нации. Единствени евреите не са се подчинили. Във всички религии бог е въплътен в човек: Христос, Мохамед, Буда... Само евреите нямат обожествен вожд, само юдаизмът не допуска олицетворяването на бога в човек. За тях не съществува абсолютен авторитет, затова не са успели да запазят държавното си начало — върховната власт в една държава трябва да е олицетворена във върховен вожд. Евреите са спорили през цялата си история, демокрацията означава за тях възможност да спорят, на тях им дай да противопоставят на мнението на мнозинството своето лично мнение.

Разбира се, има и евреи, способни да признаят един вожд и да му служат, например Каганович. Именно Каганович пръв, още през 1929 година, в своя лекция в Института на червената професура ГО нарече вожд... Но Каменев предпочете повърхностната ерудиция и сладките приказки на други хора. И сгреша. За един вожд не е достатъчно да бъде ерудиран и сладкодумен. Къде се дянаха всички дореволуционни

„вождове“ интелигенти и „литератори“? Разните там Луначарски, Покровски, Рожков, Голденберг, Богданов, Красин? Ами Ногин, Ломов, Риков? Няма ги и нищо не остана от тях. Троцки притежаваше някои качества на вожд. Но интелектуалното му високомерие го правеше непоносим за партийните кадри. На всяка крачка подчертаваше умственото си превъзходство, хората не обичат да ги смятат за глупаци. Хората признават умственото превъзходство, когато то е съчетано с превъзходството на властта. Умственото превъзходство е приемливо за тях само в управник, по този начин те се подчиняват на умен управник, това не ги унижава, напротив, въздига ги, оправдава в собствените им очи безпрекословното им подчинение, утешава ги мисълта, че се подчиняват не на сила, а на ум. А докато не е взел само в свои ръце властта, вождът трябва да умее да убеждава, да създава у хората увереност, че са негови доброволни съюзници, че той само е изразил, формулирал техните собствени мисли. Троцки не разбираше това, както не разбираше и значението на апарата. Като се смяташе за вожд, си мислеше, че сам, без чужда помощ може да поведе масите с красноречието, с интелекта си. Не! За овладяване на масите не са достатъчни бляскавите речи, нужен е инструмент и този инструмент е апаратът. „Дайте ни организация от революционери — и ние ще преобърнем Русия!“ — Троцки никога не бе разбирал тази основна Ленинова постановка. Именно в това се състоеше неговият „неболшевизъм“, за който споменаваше Ленин в своето „завещание“.

Може би Ленин не е вземал на сериозно мисълта за колективното ръководство? Не! Ленин разбираше значението на вожда. „Съветският социалистически демократизъм ни най-малко не противоречи на едноличието и диктатурата... волята на класата в някои случаи се осъществява чрез диктатор, който понякога може сам да направи повече и често е по-необходим...“^[16] И друго... „Да се стигне до противопоставяне изобщо на диктатурата на масите на диктатурата на водачите е смешна безсмислица и глупост...“^[17] Това Ленин го разбираше, но смяташе да управлява Русия с европейски методи, а в НЕГО, в Сталин, виждаше азиатец.

Ленин разбираше значението на апарата. Но той искаше да се засили държавният апарат, на който се опираше лично той като глава на правителството, и не искаше да се засилва партийният, на който се опираше другарят Сталин. Именно затова тогава предложи да го

свалят от поста генерален секретар. Някъде в перспектива наред с непа той очевидно е мислил за по-широки промени, защото, когато се залага на фермера, фермерът ще потърси правата си. За такива маневри Ленин е смятал по-подходящи Троцки, Зиновиев, Каменев, Бухарин, дори Пятаков и е смятал неподходящ НЕГО, другаря Сталин. В другаря Сталин е виждал главния „апаратчик“, а той имаше страх от засилването на апарата. И с право. Апаратът има свойството да закостенява, апаратът, сплотен от дългогодишните връзки, вместо да бъде лост, се превръща в спирачка, мумифицира се. Канцеларията в една огромна изостанала аграрна и многонационална страна е необходима за опазване завоеванията на революцията, но канцеларията крие в себе си заплаха и за самата революция — властта на тази канцелария става всеобхватна, могъща и безконтролна. Ленин с право се опасяваше от това и затова обичаше да казва, че „ние наследихме от царска Русия най-лошото, бюрократизма и обломовщината, те буквално ни задушават“. Това е така. Но то далеч не означава, че апаратът трябва да бъде унищожен, че трябва да се създаде политически баланс. Политическият баланс означава КРАЙ на диктатурата на пролетариата. Апаратът трябва да се запази, апаратът трябва да се укрепва, но е необходимо в него да бъде убита в зародиш самостоятелността, непрекъснато да се сменят хората, да не се позволява взаимните връзки да се циментират, един непрекъснато сменящ се апарат няма самостоятелна политическа сила, но остава могъща сила в ръцете на вожда, в ръцете на всесилния управник. Този апарат, като инструмент на властта, трябва да внушава на народа страх, но пред вожда самият апарат трябва да трепери.

Има ли той такъв апарат? Не, няма. Отдавна иска да промени състава на ЦК, но не успя да го направи дори на Седемнайсетия, на СВОЯ триумфален конгрес. Нямало, видите ли, основания за отвод, та беше принуден да остави в ЦК хора, на които мястото вече не е там, действуваше тяхното взаимно застъпничество, тяхната сплотеност, техните затвърдени взаимни връзки, той не можа да преодолее всичко това. Край! Този апарат вече си изслужи, каквото му бе отредено и вече не му е нужен в този вид, нужен му е друг апарат, такъв, който няма да разсъждава, за който ще съществува само един закон — НЕГОВАТА воля. Сегашният апарат е вече вехтория, отработена пара, дрипи. Обаче именно тези стари кадри са най-циментирани помежду си, най-

взаимосвързани, те няма така лесно да напуснат местата си, ще трябва да ги събаря. Но това ще бъдат завинаги обидени, завинаги спотаени, потенциални смъртни врагове, готови всеки миг да се присъединят към онзи, който се опълчи срещу НЕГО. Ще се наложи да ги унищожават. Сред тях ще има и заслужили в миналото хора — историята ще прости това на другаря Сталин. Сега техните минали заслуги стават вредни за делото на партията, те си въобразяват, че се разпореждат със съдбините на държавата. И затова трябва да ги смени. Да ги смени — значи да ги унищожи.

Сталин отново се разходи из кабинета, спря пред прозореца... Да, Октомврийската революция бе ръководена от Ленин, Ленин я извърши, това е неговата историческа заслуга. Но след като извърши революцията и запази новата власт в огъня на Гражданската война, той тръгна всъщност по пътя, подсказан му от опита на ортодоксалния марксизъм: непът беше началото на този път. С крайни революционни средства Ленин довърши буржоазната революция, разчисти пътя за нея, като унищожи остатъците от феодално-помещическия строй. Но Ленин умря. Историята е велик режисьор. Тя навреме отстрани Ленин и даде на Русия нов вожд, който ще я поведе по истински социалистически път. За това ще е нужна още не една революция. Една революция, не по-маловажна от Октомврийската, той вече извърши — ликвидира индивидуалното селско стопанство, ликвидира кулачеството, ликвидира самата възможност за фермерски път на развитие на селото. При това загинаха милиони хора — историята ще му го прости. Той извърши и втора революция — насочи Русия по пътя на промишленото, индустриалното развитие, превърна я в съвременна промишлена, могъща във военно отношение държава. Висока цена бе платена за това, много жертви паднаха — историята ще го прости на другаря Сталин, историята не би му простила, ако бе оставил Русия слаба и безпомощна пред лицето на враговете ѝ. Сега трябва да се създаде нов, особен апарат на властта. И да се унищожи старият. Унищожаването на стария апарат трябва да започне от онези, които вече са се опълчвали срещу НЕГО — от Зиновиев, Каменев, те са по-уязвими, те са се борили против партията и толкова много грешки са си признавали, че ще продължат да си признават, ще признаят какво ли не. И никой не ще посмее да ги защитава, и Киров не ще посмее.

Девет години Киров е в Ленинград. Какво направи той през тези години за превръщането на ленинградската партийна организация не в показна, а в истинска опора на Централния комитет на партията? Той реши да умиротвори този вечно фрондиращ град, вместо да го смачка. Да го смачка — значи да смени стария апарат с нов, старите кадри — с нови. Да го умиротвори — значи да остави стария апарат невредим, да остави старите кадри по местата им, само да ги привлече на своя страна. Именно по този път тръгна другарят Киров. Защо тръгна по него? Не разбираше задачата си ли? Добре я разбираше. Но разбираше именно своята задача, а не партийната, превърна Ленинград не в опора на партията, а в своя опора. Не той ги привлече на страната на партията, а те го привлякоха на своя страна, създадоха от него нов лидер.

Сталин отново отиде до писалището, отново препрочете доклада на Ягода. Да, протежето на Ягода — Запорожец — не е в състояние да промени обстановката в Ленинград. Безпомощен човек, нищожество!

Сталин отвори вратата към приемната и нареди на Поскръбишев да извика за утре при него народния комисар по вътрешните работи другаря Ягода.

[16] В. И. Ленин. Реч за стопанското строителство. Събрани съчинения, т. 40, С, Партиздат, 1982 г., с. 257. ↑

[17] В. И. Ленин. „Левичарството“ — детска болест на комунизма. Събрани съчинения, т. 41, С, Партиздат, 1982 г., с. 25. ↑

10.

На Ангара излязоха по пладне. Надвисналите над могъщата река огромни скали, нашарени от кафеникав, жълт, червен варовик, оголваха първичния строеж на земята.

След един час влязоха в Богучани. Тук им предстоеше да живеят.

По брега имаше бани без комини, мрежи, прострени на подпори, лодки, вързани на стълбчета. От двете страни на широката улица — черно-сиви къщи от греди. Дъсчените покриви бяха обрасли със зелен мъх. Между къщите — високи плътни стобори. Дървени верандички пред всички. Към улицата гледат прозорци с резбовани рамки, боядисани в синьо и виолетово.

Каруцарят вкара каруцата в голям двор с яхър, сеновал, с обори, с открита кошара за добитъка. Добитъка обаче го нямаше, само кокошки ровеха купчина тор. Каруцарят отвори вратата на просторната къща, в носа ги удари кисела миризма, видяха груба, саморъчно скована маса, пейки покрай стените — бедно вдовишко жилище.

Стопаните: прегърбена бабичка с тояжка седеше на една пейка и сподиряше с тревожен поглед всяко движение на новодошлите; дъщеря ѝ — жена на четирийсетина години с хлътнала гръд и увиснал корем, препасан с мръсна престилка, мълчеше, като да беше няма; и Найсетне синът ѝ, дребен и грозноват шестнайсетинагодишен момчурляк.

Оставиха си багажа и тръгнаха към районния пълномощник на НКВД^[18]. Този човек се казваше Баранов, дебеланко със сита службашка физиономия, която говореше, че е проспал цялата зима и би спал още, ама на, държавните работи не позволяват. Отвори плика, нацупи се важно, прочете документите и определи местожителството на всеки. Ивашкин оставаше в Богучани, Володя Квачадзе заминаваше надолу по Ангара, останалите — нагоре: Карцев за село Чадобец, а Борис и Саша в друг район, в село Кежма, на разположение на тамошния пълномощник.

— Вижте какво — обясни Борис, — мен ме пращат в местната кантора за доставка на кожи. Има нареждане на другаря Хохлов до другаря Косолапов.

Хохлов беше управител на окръжната кантора за доставка на кожи, Косолапов — на богучанската. Но Борис не показа писмото на Хохлов, страхуваше се, че Баранов може да му го вземе.

— На Хохлов не му е работа да се бърка във функциите — навъси се Баранов, — щом дойде пощенската лодка, тръгвайте за Кежма.

Володя отиде да търси свои хора.

Ивашкин веднага стана сериозен, отново го обзе съзнанието за изключителността на професията му: в Богучани се подготвяло откриване на печатница, а словослагатели не се намират лесно, навсякъде са дефицитни.

— Откъде знаете за печатницата? — учуди се Саша.

— Чух в Канск — уклончиво отговори Ивашкин и хукна да си търси квартира.

Неприятно беше, че през цялото време си бе мълчал за това, сигурно от страх някой да не му заеме мястото.

Борис изглеждаше потиснат. Далечната Кежма, още триста километра, кой знае дали ще има вакантна длъжност, а той сглупи, че не си поиска писмо и за там.

— Все пак ще отскоча до Косолапов — каза Борис, — може да направи нещо. Баранов напълно оправдава фамилното си име.^[19]

Саша и Карцев тръгнаха да се прибират. Карцев съвсем отпадна, едвам стигна до къщата, стовари се на пейката, поиска вода, тресеше го. Саша го зави, попита старицата:

— Имате ли преварена вода?

— Кипвана ли? Ей там, в котела.

Тя седеше в своя кът като бухал.

— Нефелен е от пътя. Нищо. Ще живне, млад е. Ще ядете ли?

— Когато се върнат другарите ни.

Пръв се върна Володя, взе си торбата, каза, че се е настанил у познат, третата къща зад училището, и излезе.

После дойде Борис. Косолапов бил безсилен, всичко командувал Баранов — от такъв тъпанар да ти зависи животът! Ех, много му здраве!

— Знаете ли, Саша, дори се радвам. Свикнах с вас. Заедно тръгнахме на път, заедно ще го изминем.

Той вече кроеше планове как ще се уреди в Кежма, ще уреди и Саша, припомняше си някакви цифри за Кежемски район, с които ще покори тамошния началник на кантората за доставки на кожи.

Пристигна Ивашкин, съобщи, че си е намерил евтино легло с храна, заплатите били добри, със северна надбавка, щял да изпраща вкъщи, че дори щял да извика семейството си тук. Не остана за обяд, за днес вече си бил платил.

— Ще си бягам, момчета, човекът ме чака.

Не попита те къде отиват, не си остави адреса, не предложи да му лишат, и той не обеща... Ще си бягам, момчета, човекът ме чака.

— Ей така се разделят хората — позасмя се Саша.

— И на вас ли ви направи впечатление? Браво, Способно дете сте.

Ядоха тиганици от обща паница и отидоха на пощата, оставиха молби всичко да им се изпраща в Кежма. Саша писа на майка си, че се чувства прекрасно, Ангара е грандиозна река, от нищо няма нужда, а писма да му праща до Кежма, до поискване.

Върнаха се вкъщи. По улиците лежах северни кучета с извити на геврек опашки, дори не помръдваха глави, когато край тях минаваше жена с кобилица иди от някоя порта на тумба се изсипваха дечурлига.

— Не виждам нито един що годе подходящ обект — каза Борис, — момичето от пощата — с това се изчерпва местният елит... Между другото тук е разпространен битовият сифилис, отваряйте си очите. И трахомата — пази боже да се избършете с техен пешкир! Впрочем по основния въпрос: Забелязахте ли девойчето, дето се върти около нашата къща? Едно скулестичко, не е лошо.

Саша го бе видял, то разговаряше със сина на хазаина.

— Заглежда се по вас — добави Борис.

— Съвсем малко е още.

— Защо? Има шестнайсетина. Време ѝ е. После такива се омъжват и се превръщат в работни коне. Вижте, може да ви хареса.

— Развращаване на малолетни — засмя се Саша, — стига ми и член петдесет и осми.

Пред къщата на пръстения вал седеше същото момиче, дребно, стройничко, със силни нозе и изваяно, добре очертано лице, с високо чело, с пълни устни. В леко издадените напред зъби едва-едва

бе загатнато нещо тунгуско, монголоидно. Закопчана догоре жилетка, дългата селска фуста закрива до прасците босите ѝ крака с корави мръсни ходила. Тя дъвчеше смола и гледаше Саша с малките си кестеняви засмени очи.

— Какво се смееш? — попита Саша.

Тя прихна, закри устата си с ръка, скочи, побягна и затръшна портичката. Но Саша видя, че го поглежда през цепнатината.

— Дива е, но иначе е като статуетка, просто прелест.

За вечеря им дадоха паренки — нарязана задушена сладка ряпа, и бурдук — кисел от овес. И този път всички, включително хазайката и синът ѝ, сърбаха от обща паница. Бабата се оплакваше: нямало нито мляко, нито месо, дори риба — нали нямат мъж вкъщи, кой да лови.

Докато вечеряха, съседското момиче пак довтаса. Отвори вратата, видя Саша и я затвори, спотаи се в пруста.

— Какво се криеш, змийско изчадие такова?! — викна старата. Момичето продължаваше да се спотайва в пруста. — Чалното момиче — обясни старата. — Лукерия я викат. Лукешка — пак викна тя, — влизай вкъщи де. Глей гражданята кво донесоха за ядене.

Саша бе нарязал останалия салам за Карцев. Лукешка влезе и застана на прага.

— Ситнория — каза старата, имаше предвид малкия ръст на Лукешка, — и по майка, и по баща е ситна... Къде го брат ти?

— Рогатият го знай — отговори Лукешка, като попоглеждаше Саша, — в гората е сигур.

— Къртят пънове, вадят ги, па може и да къркат, щото чашката мами. Тейко ти с тях ли е?

— С тях...

— Лукешка кимна към Карцев.

— Болен ли е?

— Болен — отговори старицата, — току мърмори. За кво ли мърмори? Душата му се разделя с тялото. Какво стоиш? Сядай, поприказвай с тях, я го глей какъв е личен — и кимна към Саша.

Но Лукешка не седнаше, стоеше на прага, дъвчеше смолата и хвърляше засмени погледи на Саша, босонога, по блуза, пусната върху дългата фуста. Кръшното ѝ тяло лъхаше на вода, река, сено. Намираше се в краткия разцвет на селската младост, когато момичето още не е съсипано от работа, от къща, от деца, още е сръчно, силно, всичко

знае, възпитано е в единствената стая на селската къща, където спят бащата с майката и братята с жените си, на грубата селска улица, откровено, наивно, безсрамно.

Саша ѝ подаде парче салам.

— Опитай.

Лукешка не помръдна.

— Вземай, гяволова щерко, лапай! — каза старата.

Лукешка взе салама.

— Ваште оня ден ходиха ли за риба? — попита старата.

— Ходиха.

— Колко донесоха?

— Две ведра.

— На колко си години? — попита Саша.

— Кво? — не разбра Лукешка.

— За годините, за годините ти питам?

— Че знам ли... Шеснайсе гаче...

— Кого мяташ — възрази старата, — нашият Ванка е на петнайсе, и ти си на петнайсе.

Лукешка почеса рамо в рамката на вратата и нищо не отговори.

— Лукешка!!! — чу се от улицата.

— Тебе викат — каза старата.

— Мене — отвърна Лукешка и не помръдна от мястото си.

— Лукешка!

— У, проклетникът! — изруга Лукешка и излезе, като затръшна вратата.

— Бива го момето — каза старата на Саша, — подари ѝ едно чумберче, ще походи с тебе.

— Какво е това чумберче?

— Ами дето вие му викате забрадка.

— Интересно — позасмя се Саша.

През нощта Карцев стена, задушаваше се, моли да го вдигнат да седне, вече не можеше да седне сам.

На сутринта Саша и Борис отидоха в болницата. За лекаря чакаше дълга опашка. Хората седяха в коридора и пред входа. Соловейчик влезе направо в кабинета. След него и Саша. Младият

лекар изслуша Борис и като разбра, че става дума за заточен, поиска да му донесат нареждане от пълномощника на НКВД.

— Човекът умира — грубо каза Саша, — какво нареждане?!

— Баранов знае какво — отговори лекарят.

Баранов излезе на двора сънен, намусено попита какво искат, недоволно надраска на листче: „До районния лекар. Прегледайте болния административно заселен Карцев.“

Върнаха се в болницата. Борис пак се вмъкна без ред и връчи бележката. Лекарят каза, че след приема ще намине.

Вечерта дойде, прегледа Карцев, установи пневмония и белодробен оток върху фона на обща дистрофия. Необходима е кислородна възглавница, а няма, необходима е хоспитализация, но болницата е с десет легла, а са приети двайсет души. Предписа лекарство и каза през нощта да му дават топло мляко. Но по сурово затворения му поглед Саша разбра, че за него Карцев е вече мъртъв.

На сутринта Карцев се почувствува по-добре и помоли да повикат Баранов.

— За какво ти е? — учуди се Саша.

— Иди, кажи му — като се задъхваше и кашляше, говореше Карцев, — има кислород, всичко има. Вървете, вървете, нека дойде.

Те тръгнаха, Борис предложи да вземат и Володя Квачадзе.

— Той умее да разговаря с тях.

Володя ги изслуша спокойно, дори със съчувствие. Може би искаше да забравят постъпката му на Чуна, когато остави Карцев в студената барака? Едва ли... По-вероятно беше друго: имаше повод да се скара с началството, да се самоутвърди, хем поводът е сериозен — на един заточен не искат да окажат медицинска помощ.

— Карцев помоли да повикаме Баранов при него.

— Какво?! — Володя се извърна към Саша, лицето му беше страшно. — Помолил Баранов да иде?!

Гласът му трепереше и както винаги, когато се вълнуваше, грузинският му акцент се чувствуваше много явно.

— Та нали той в това състояние не може сам да иде при него.

— Той е помолил да извикате Баранов при него?! — повтаряше Володя, с омраза втренчен в Саша. — И вие се заехте с това поръчение?!

На Саша му омръзна тази негова нетърпимост.

— Какво ме гледаш, като че ме виждаш за пръв път?

— Володя, успокойте се — каза Борис. — Саша няма никаква вина.

Володя помълча, после мрачно произнесе:

— Карцев е провокатор.

— Защо?! — смая се Саша. — Той е лежал три години в политически изолатор, гладувал е, рязал си е вените.

— Лежал, гладувал, рязал си вените! — закрещя Володя и нервно закръстосва стаята. — Там лежат какви ли не, а щом лежат, трябва и да гладуват заедно с всички... Защо са го карали в Москва?

— Осъдили са го на заточение — обади се Борис.

— И какво от това?! — пак закрещя Володя. — Такива са им нужни и на заточение. „Отрекъл си се, признал си грешките си? Не, драги, не е достатъчно, трябва да го докажеш на дело! Трябват ни референти...“

— Ако беше така — възрази Саша, — Баранов нямаше да го прати в Чадобец, а щеше да го остави тук, в Богучани.

— Баранов нищичко не знае! В плика бяха само документите ни. А онова ще пристигне после, със специалната поща. Карцев иска да му обясни, че е техен човек, че трябва да го лекуват, да го спасят. Всички от Верхнеуралск ги разпратиха по лагери и затвори, само него — в Москва! Защо? Да разгледа Третяковската галерия ли?

— Всички, които не се съгласяват с тебе, са или гадове, или провокатори — каза Саша, — ние ще идем при Баранов.

— Добре бе — заканително произнесе Володя, — присъединявайте се към тая работа, присъединявайте се!

— Недей да плашиш! Всякакви сме ги виждали!

— Кого си виждал?! — пак закрещя Володя. — Ти нищо не си виждал. Мамино синче! Не си сякъл дървета при четирийсет градуса студ. Не си виждал как хората умират на снега. Как хратат кръв. Карцев ще ми съжалява. Ами онези, дето Карцев ги праща на смърт, защо не пожалиш?

— Преди всичко ми с жал за тебе — каза Саша.

Когато приближиха до къщата на Баранов, Борис спря.

— Саша, хайде да обмислим всичко спокойно. Можем да не се съгласим с Володя, но не можем да отречем, че в думите му има известна логика. Защо му е Бараноз на Карцев? За да го настани в

болницата ли И ние можем да настояваме за това. Тогава защо? Вие, Саша, тепърва започвате живота си тук, а аз вече съм се отракал в тази обстановка. Няма нищо по-страшно от такова подозрение, то се разнася мигновено И остава за цял живот — невъзможно е да докажеш обратното. Аз съм готов да ходя в болницата, да се грижа за Карцев, изобщо всичко, гърнето да му изнасям... Но не искам да му уреждам среща с Баранов.

— Аз ще ида сам — каза Саша.

Борис се замисли, после предложи:

— Хайде да направим така — да настояваме Баранов да то настани в болница, но да не казваме, че Карцев го е викал. А там, в болницата, ако му трябва Баранов, да си го вика официално, чрез лекаря.

— Пратих ви лекаря, какво искате още? — нервира се Баранов.

— Трябва да го настаните в болницата.

— Нали са ви казали, няма места.

— Човекът умира.

— Няма да умре.

— Но ако умре, ще съобщим в Москва, че сте отказали да го настаните в болница.

— Зле започвате тук, Панкратов — зловещо произнесе Баранов.

След около три часа пред къщата спря болничната каруца. Саша и Борис изнесоха Карцев.

Горещият юнски ден свърши, откъм реката духна лек ветрец, Карцев лежеше със затворени очи, дишаше по-равномерно, по-спокойно.

Вечерта Лукешка пак седеше пред къщата, беше с кожени ичиги, опънати по малкия ѝ крак. Ярък шал покриваше главата и раменете ѝ.

Тя се попремести, с това движение канеше Саша да седне до нея. Саша седна.

— Е, разкажи ми нещо, Луша, Нали Луша те казват?

— Лукешка ме викат.

— Ние пък казваме Луша. Аз ще те наричам Лушенка.

Тя закри устата си с шала.

— Харесва ли ти, Лушенка?

Тя махна шала от устата си, очите ѝ се смееха.

— Ти работиш ли или учиш?

— Свърших аз с науките.

— Кой клас си завършила?

— Трети гаче.

— Знаеш ли да четеш, да пишеш?

— Знаех, ама забравих.

— Работиш ли нещо?

— Готвя. Ти къде ще живееш?

— В Кежма.

— У-у... — разочаровано проточи тя. — Далечно е. И туканка живеят заточени, много са.

— Ти ходила ли си в Кежма?

— Не, от гората по далече не съм стъпвала.

— Не те ли е страх от мечка?

— Страх ме е. Лани ходихме в гората за боровинки, па като изскочи една, па като ревна, чак дъбравата разцепи. Ние писнахме и беж към лодката. Жал ни беше за боровинките, ама те тежки, събарят ни. Хвърлихме ги. Мецаната не върви бързо, замята краката. Сграбихме веслото, а тя — хоп във водата... Едвам се измъкнахме с гребане, режем ли, режем, примряхме... Уф, край... Прибрахме се с празни ръце. Сега не ходим навътре в гората, страх ни е.

Тя говореше оперено, хихикаше и същевременно смутено прикриваше устата си с крайчеца на шала.

— Ще дойдеш ли с мен в Кежма? — попита Саша. Тя спря да се смее, погледна го.

— Ако ме вземеш, ще дойда.

— А какво ще правим там?

— Ще си живеем. Ти колко трябва да живееш в Кежма?

— Три години.

— Три години ще поживеем, после ще си заминеш.

— Ами ти?

— Кво аз? Ще си остана. Те туканка всички тъй, поживеят, па си идат. Или ще останеш на Ангара?

— Не, няма да остана.

— Утре отиваме на Сергункини острови. Айде с нас.

— Защо?

— Ще преспим тамка — с наивно безсрамие заяви тя.

— Лукешка! — чу се глас от съседния двор.

— Какво, ще дойдеш ли?

— Трябва да помисля.

— Ама че си, ще мислиш, та ще премисляш — засмя се Лукешка и побягна.

В ковчегата имаше стружки, Саша искаше да ги изхвърли, но Борис каза:

— Не бива да се изхвърлят, не знаете ли?

Саша не знаеше — за пръв път погребваше човек.

Служителят и каруцарят слязоха в зимника, там беше моргата.

Лекаря излезе на верандата, погледна Саша строго, както бе гледал умирация Карцев, и каза:

— Смъртният акт е предаден на районния пълномощник.

Саша и Борис нищо не отговориха — за какво им е смъртният акт, на кого да го изпратят?

Лекарят не си отиваше, гледаше ги. Беше техен връстник.

Служителят и каруцарят изнесоха тялото, сложиха го в ковчегата.

Заковаха капака. Каруцата излезе от двора. Отстрани вървеше нисък селянин — каруцарят, след ковчегата — Саша и Борис. Изминаха дългата селска улица, покрай черно-сивите къщи от греди, свърнаха по друга, и тя черносива, излязоха от селото, по един стръмен път се качиха де дървена църква със закована врата. Зад нея беше гробището.

Взеха лопати, започнаха да копаят Само отгоре пръстта беше мека, по надълбоко ставаше корава, замръзнала, с късчета лед.

Ето че свърши жизненият път на Карцев, техния случаен спътник по преселване. Работник от „Сърп и чук“, комсомолски работник, затворник от Верхнеуралския политически изолатор, заточеник. Дали Володя беше прав? Какво би подтикнало Карцев да постъпи така? Желанието да изкупи вината си, да докаже искреното си разкаяние ли? Може да са му обещали свобода. Или е било просто слабост?

Отговорите на тези въпроси бяха заровени заедно с Карцев в гроба му, в далечния Сибир, на края на света.

Но дори да е било така, Саша не бе познавал този Карцев. Той бе познавал един болен и страдащ човек.

Каруцарят остави лопатата.

— Стига. Мечката не може да го изрови.

Свалиха ковчега от каруцата, поставиха го върху въжета и като го прехвърлиха внимателно през пресния насип, го спуснаха в ямата.

После измъкнаха въжетата и запълниха гроба с пръст. Всичко свърши. Каруцарят скочи в каруцата, дръпна поводите и шибна коня към селото. Саша и Борис останаха край гроба.

— Да поставим поне дъсчица с името — каза Борис.

Но никой нямаше нито парче шперплат, нито молив.

От хълма в далечината се виждаше Ангара, тя влачеше водите си сред скали и гори от неведоми земи към неведоми земи. На хоризонта водата ставаше на цвят като небето, сливаше се с него, сякаш бог още не беше създал твърдта, за да отдели вода от водата.

Горчиво и радостно чувство прониза Саша. Застанал тъжен и отчаян наред изоставеното гробище, внезапно напълно ясно усети незначителността на своите несгоди и страдания. Тази велика вечност укрепваше вярата в нещо по висше от онова, в името на което бе живял досега. Онези, които изпрацат хората на заточение, се заблуждават, като смятат, че така могат да прекършат човека. Могат да го убият, но не могат да го прекършат.

[18] Народен комисариат по вътрешните работи. — Б.пр. ↑

[19] Овен. — Б.пр. ↑

11.

— Четете!

Докато Ягода четеше последното си донесение, Сталин го разглеждаше: грубо, тясно тухленочервеникаво лице с малки мустачки като Хитлеровите. Мразен, напрегнат поглед. Не е красавец!

Той го бе избрал още през 1929 година. Менжински тежко боледуваше, фактически беше освободен и на Седемнайсетия конгрес на партията вместо него в състава на ЦК бе включен Ягода, неговият заместник. Другарят Менжински можеше и официално да бъде освободен от длъжността председател на ОГПУ и на негово място да бъде назначен Ягода, но това щеше да бъде разбрано неправилно — всички виждаха Менжински като продължител на делото на Феликс Дзержински. Преди един месец Менжински почина. Веднага бе оповестено отдавна подготвеното решение на Политбюро за създаване на Народен комисариат по вътрешните работи. В него включиха Главното управление за държавна сигурност, милицията, граничните и вътрешните войски, изправителнотрудовитс лагери и колонии, а също и пожарната охрана, и отдела по гражданското състояние. За народен комисар на вътрешните работи назначиха Ягода.

В Политбюро не възникнаха възражения срещу кандидатурата на Ягода — стар член на партията, кадрови чекист не е политик, не е член на Политбюро, „неутрално лице“, няма да наруши равновесието в партийното ръководство.

Свердлов, за чиято племенница бе женен Ягода, навремето нямаше твърде високо мнение за способностите на своя роднина: отначало го изпрати в редакцията на „Деревенская беднота“, после на редова работа във ВЧК. Но Свердлов не разбираше много от хора и напразно се хвалеше, че собственото му тефтерче му заменя целия отдел „Кадри“ на ЦК. Та нали и НЕГО Свердлов смяташе за „индивидуалист“, казваше му това в очите още там, в Туруханското заточение и ТОЙ не се обиждаше. Общо взето Свердлов е простодушие и добро момче, но не е личност. Затова Ленин го постави начело на ВЦИК^[20], длъжност чисто формална. След смъртта на

Свердлов Ленин намери за това място тверския селянин Калинин — „всеруския кмет“.

Покойният Дзержински също не обичаше много Ягода, държеше го настрана — в деловодството. Но въпреки всичките си добри качества Дзержински си беше аристократ по рождение.

Естествено Менжински, също аристократ, при това полиглот, владеещ четиринайсет езика (за какво са му на един болшевик четиринайсет езика?!), му беше по-близък от Ягода — този обикновен аптекар от Нижни Новгород. Пък и при всичките си добри качества другарят Дзержински, да си го кажем, страдаше от известно позъорство... Тъкмо затова не обичаше Троцки, оня далеч го превъзхождаше в позъорството. Естествено беше, че нискообразованият „канцеларист“ не импонираше твърде на Железния Феликс...

Но в ГПУ ангели не са нужни, и красавци не са нужни, изкуството да ръководиш се състои в умението да поставиш един човек на мястото, на което ти е нужен, а после, и това е най-важното, когато вече не ти е нужен, да го махнеш оттам. Засега Ягода си е на мястото — разбира истинския смисъл на онова, което му говориш.

Подозрението, че Ягода е работил за царската тайна полиция, може и да е основателно. Но подобни разследвания са сложни и заплетени, практически е невъзможно да се проверят тези подозрения. Косвените улики винаги са неясни и несигурни, преки доказателства почти не съществуват — още в първите часове след революцията тайната полиция унищожи почти всичките си архиви. Колко имена на бивши осведомители получихме? Нищо работа. Пък и полученото почти няма доказателствена стойност: тайната полиция умееше да заплита следите си, да те праща по лъжлива следа. И изобщо за човек, който е общувал с жандармски офицери и е бил принуден да маневрира, за да се опази за партията, са неизбежни ситуации, които сега, след толкова години, може да се видят съмнителни на някого.

Трудно е да се докаже, че един човек е бил свързан с тайната полиция, но още по трудно е да се докаже, че не е бил свързан с нея, ако се е зародило такова подозрение и са налице някои материали. Някои материали срещу Ягода му бяха представени, косвени, неубедителни материали, но достатъчни при добро желание Ягода да бъде обвинен в провокаторство. На лицето, представило тези

материали. ТОЙ тогава заяви, че партията смята тези материали за неубедителни, и заповяда никога и никъде да не се връща към този въпрос. Но материалите прибра. И Ягода знае това. Ще бъде предан от страх, а така е по-добре, отколкото да е предан по убеждение: убежденията се менят, страхът не преминава никога.

Ягода сложи книгата на писалището и нищо не каза — Сталин още нищо не бе го питал. И не гледаше Сталин: да гледаш другаря Сталин означаваше да му задаваш неизречен въпрос, да го караш да заговори, Сталин не обичаше това, той сам знаеше кога и какво трябва да говори. Вярно. Сталин му показа неговия собствен рапорт, но засега не се знаеше какво се крие зад това.

Сталин едва забележимо кимна към стола, до който бе застанал Ягода. Предложи му да седне, значи разговорът ще бъде дълъг и както Ягода вече схващаше, сериозен, в смисъл че той ще трябва да разгадава много ребуси в нето.

Разхождайки се из кабинета, Сталин каза:

— За какво говори вашият доклад? Той говори, че другарят Запорожец не се справя със задълженията си. Ако ликвидирането на зиновиевската опозиция в Ленинград беше проста работа, можехме да възложим тази задача на другаря Медвед и на неговия апарат. Но другарят Медвед е човек на Киров, а другарят Киров за съжаление не съзнава размерите на зиновиевската опасност за партията и лично за себе си. Неправилно оценява обстановката в Ленинград.

Бавно и тихо Сталин се разхождаше по килима.

— Какво е особеното в тази обстановка? — продължи той. — Особеното в обстановката в Ленинград не е само, че в ленинградската партийна организация все още има много зиновиевци. По-важното е, че те все още са много в ръководството на ленинградската партийна организация, много са в обкръжението на другаря Киров. Къде, пита се, отидоха десетките хиляди хора, гласували за Зиновиев на Четиринайсетия конгрес на партията? Те са пак там, в Ленинград, на същите места, на същите постове. Другарят Киров твърди, че сега те подкрепят генералната линия на партията, че сега те подкрепят ЦК... Дали е така? Да, те са за другаря Киров, но това не означава, че са за ЦК! Как да не бъдат за другаря Киров, когато другарят Киров ги запази здрави и читави в Ленинград? Естествено е да бъдат за другаря Киров, естествено е да са предани на другаря Киров. Но дали другарят Киров

не взема предаността към него за преданост към партията? Дали другарят Киров не поставя знак за равенство между себе си и партията? Дали не е твърде рано да го прави? Какво чудно има, че честните ленинградски комунисти са недоволни от подобно положение в ленинградската партийна организация? Няма нищо чудно. Такова недоволство е напълно основателно, особено, когато вие самият правилно сте писали в донесението си, сред младите комунисти, израсли и съзрявали вече след зиновиевския период. Те протестират срещу подобно положение, още повече че пътя за техния растеж и издигане им препречват старите зиновиевски кадри, които естествено издигат свои хора и не дават път на другите, на чуждите, а за тях чужди са честните и искрени привърженици на ЦК.

Сталин замълча, като продължи бавно и тихо да се разхожда из кабинета, после пак заговори:

— В какво се състоеше задачата на другаря Запорожец? Той трябваше да промени обстановката в Ленинград, да промени отношението на ленинградската организация към зиновиевците, да посочи размерите на троцкистката и зиновиевската опасност. А какво направи другарят Запорожец? Нищо. Оплаква се, че Киров и Медвед не му позволявали, представете си, да го направи. Такива оплаквания са недостойни за един истински чекист. Оплаква се, че апаратът е подчинен не на него, а на Медвед. Глупак! Или да си подбере апарат, или да си признае, че е безсилен.

Сталин внезапно спря срещу Ягода.

— С привържениците на Зиновиев и Каменев трябва да се свърши веднъж завинаги. Другарят Киров се е заобиколил със зиновиевци и те ще му се отблагодарят за всичките му благодеяния. Безспорно — Сталин пак се заразхожда из стаята, — безспорно в конкретната днешна обстановка зиновиевци нямат сметка да отстранят Киров — той пази в Ленинград техните кадри. Но при евентуално изостряне на ситуацията в обстановката на борба за власт Киров няма да им бъде нужен. Обстановката може да се изостри и в случай на заплаха от война. А войната е от полза сега само на противниците на ЦК, войната би им отворила път към промяна на властта. Сега Зиновиев и Каменев се опитват да използват другаря Киров като ударна сила срещу ЦК, но ще дойде време, когато той няма да им бъде нужен и те ще го премахнат, за да предизвикат криза в страната. Киров

държи в пазвата си троцкистка змия срещу Сталин, но дали тя няма да ухапе тъкмо другаря Киров?

Той взе от писалището доклада на Ягода и му го хвърли.

— На партията ѝ трябват не хартишки, а дела. Свободен сте.

Сталин пусна Ягода. Дали той го разбра? Всичко разбра. Впрочем най-добре би било Киров да се съгласи да се премести в Москва. Той е секретар на ЦК; да си работи като секретар на ЦК. Ще му бъде пред очите. Вярно, редом с Орджоникидзе, но ще видим какво ще излезе от нежната им дружба, ако на Киров като на секретар на ЦК се възложи да отговаря за цялата промишленост, включително и за тежката, а значи и за Серго с целия му апарат. Орджоникидзе не е твърде умен, в този дует пее втори глас, но няма да пожелае да се подчинява на Киров и пряко. И много хубаво, здравото недоверие е най-добрата основа за съвместна работа.

Сталин влезе в приемната и нареди на Поскръобишев да извика при него другаря Ежов.

Ежов се появи в апарата на ЦК през двацет и седма година. Дребничко човече, почти джудже. Сталин обичаше ниските — той самият беше висок метър и шейсет.

Рядък случай — Сталин бе забравил кой го препоръча. Мехлис ли? Поскръобишев? Товстуха? Някой от тях. Преди това Ежов беше на партийна работа в Казахстан.

В секретариата се прояви добре — помнеше кой къде кога и на кое място е работил, пазеше в паметта си стотици имена. Роден кадровик. През 1930 година ТОЙ го направи завеждащ отдел „Кадри“ на ЦК: И не сгреша. За десет минути Ежов даваше изчерпателни сведения за всеки номенклатурен кадър, включително и за всеки член на Политбюро — картотеката на Ежов включваше всички хора, този дребосък не признаваше авторитети, за него партийният стаж, социалният произход, миналите заслуги не играеха никаква роля. Смяташе всички тези понятия за остарели, дори за вредни, защо го те даваха на носителя си илюзорно право на изключителност. Когато Ежов докладваше материал за някой член на Политбюро, теменужените му очи ставаха равнодушни, за него членовете на Политбюро по нищо не се различаваха от кой да е номенклатурен кадър. Ежов единствен в секретариата нямаше никакви лични връзки,

нали никой не познаваше отпреди партийния деец от далечен Казахстан, а той именно затова мразеше кадрите, циментирани със здрави връзки, безжалостно разбиваше тези „обръчи“, изваждайки от тях най-важните брънки, прокарвайки по този начин НЕГОВАТА политика на разделяне хората в апарата. Вярно, Ежов беше единак, в борбата с мощните „обръчи“ той бранеше себе си и своето положение. Безспорно сляпата омраза е лошо качество в политиката, пречи да се вземат правилни решения. Но и лошите черти на характера могат да се използват. Ежов не е „бели ръкавици“. Ежов е „черни ръкавици“, но и те са полезни за работата. Не разсъждава, а действа, лишен е от всякакви нравствени задръжки, от етични условности. Външно е скромен, но иначе е честолюбив, иска да управлява хората, да решава съдбите им, но тайно, в своя кабинет, на своето бюро, със своите папки, с всемогъщата си картотека. Фактически той вече контролира органите на НКВД и Ягода го мрази — тук балансът е намерен. На Седемнайсетия конгрес ТОЙ го включи в състава на ЦК — една от малкото промени, които успя да направи. Сега трябва да го въведе в секретариата като наблюдател на органите на НКВД, съда и прокуратурата — тогава равновесието ще бъде постигнато напълно. С Ежов и Ягода, двама партньори, които се мразят, може да бъде спокоен за тази територия.

Сталин кимна към стола.

Ежов седна и сложи бележника пред себе си.

— Има предложение — каза Сталин — да се промени структурата на ЦК, да се допълни ЦК с нови отдели.

Когато Сталин казваше „има предложение“, това означаваше, че предложението излиза лично от другаря Сталин.

— От какво е предизвикано това предложение? — Сталин сякаш задаваше въпрос на самия себе си.

И сам си отговори:

— Мисля, че е предизвикано от разумни съображения.

Ежов гледаше в бележника си, готов веднага да записва.

— Ние преди време простихме на другаря Рязанов постъпката му — каза Сталин, — простихме му я, защото го беше предизвикал Пятаков. Но сама по себе си тази постъпка е възмутителна. Да арестуващ комисия отгоре! Нито един секретар на областен комитет не би посмял. А ето че един директор на завод посмя, дори без да се

посъветва със секретаря на Градския комитет на партията. Това е сериозен сигнал.

Сталин направи пауза. Ежов записваше, без да вдига глава.

— За какво говори този сигнал? — отново запита себе си Сталин.

И сам си отвърна:

— Този сигнал говори, че ръководните кадри в промишлеността не се контролират. Промисленият апарат се превръща от апарат съветски в апарат технократски. Това е голяма опасност!

Тук Сталин направи онази особена пауза, която означаваше, че сега ще произнесе фразата-обобщение, предназначена за най-широка аудитория. Ежов се съсредоточи, за да я запише точно.

— Технократският апарат се стреми към икономическо господство, икономическото господство е господство политическо, това е азбучна истина на марксизма. Ние не можем да допуснем икономическо, а следователно политическо господство на технокрацията, това би означавало край на диктатурата на пролетариата.

Като изчака Ежов да запише, Сталин каза:

— За съжаление другарят Орджоникидзе подценява тази опасност.

Ежов спря да пише: всичко, което се отнасяше за членове на Политбюро, той трябваше да запомня, а не да записва.

— Впрочем другарят Орджоникидзе повтаря грешката на много наши висши ръководители, които вземат предаността на своя апарат лично на тях за преданост на този апарат на партията и държавата. Технократският апарат наистина е предан на другаря Орджоникидзе. Че защо да не му е предан? Другарят Орджоникидзе всячески защитава този апарат, пази го от контрола на партията, поощрява неговите автономистки тенденции, винаги е против арестуването на кой да е инженер вредител, дори беше против процеса срещу Промпартията. Естествено при това положение технократският апарат ще му с предан. Но ще му е предан до време, докато набира сила. Виж, когато наберат сила, те ще минат вече и без другаря Орджоникидзе! Рязанов арестува и изгони комисия, изпратена от Пятаков. Но нали Пятаков е заместник на другаря Орджоникидзе! Къде е гаранцията, че утре другарят Рязанов няма да изгони комисия, изпратена лично от другаря Орджоникидзе? Като изгони комисия от Москва, другарят

Рязанов извърши политически акт. Но защо не е съгласувал своята политическа стъпка с политическото ръководство в лицето на секретаря на градския комитет другаря Ломинадзе? Другарят Ломикадзе няма ли личен авторитет пред другаря Рязанов? Да допуснем, че е така. Но какъвто и да е другарят Ломинадзе, все пак той оглавява партийната организация, а никой няма право да пренебрегва партийната организация...

От момента, когато Сталин престана да говори за Орджоникидзе и заговори за Рязанов, Ежов отново бе започнал да записва.

— Другарят Рязанов — продължи Сталин — вече не се съобразява нито с Москва, нито с местното партийно ръководство. Какво означава това? Това означава, че технократският апарат се е почувствувал неконтролиран и безнаказан. Защо?

Сталин отново направи пауза, предвещаваща обобщение, и Ежов се наведе над бележника.

— Стопанският апарат — продължи Сталин — се е почувствувал неконтролиран, защото за него не е организиран равностоеен партиен контрол. Каква роля може да играе партийната ядка в Народния комисариат на тежката промишленост, когато начело на Народния комисариат стои член на Политбюро? Каква роля могат да играят партийните ядки в главните управления, с обединенията, в заводите и фабриките, когато началниците на главните управления и директорите на заводите са членове на областните комитети, та дори и на ЦК на партията, а секретарите на ядките в най-добрия случай са членове на районните комитети? На такова ниво ролята на партийните организации фактически е нулева. Случаят с Рязанов ни подсказва решението на една първостепенна задача: контролът върху дейността на стопанския апарат трябва да се осъществява на равностойно партийно равнище. Партийният апарат трябва да контролира всички апарати в страната, включително и народностопанския, и преди всичко промишления апарат, който разполага с най-самостоятелни, образовани и големеещи се кадри.

При думата „големеещи се“ в жълтите очи на Сталин просветна злоба и след кратка пауза той допълни:

— Всякакви попълзновения за създаване на технокрация в нашата страна трябва да бъдат унищожавани из корен, разбивани на пух и прах. Затова има предложение към днес съществуващите отдели

на ЦК да се прибавят още три отдела: промишлен, селскостопански и транспортен. По този начин основните отрасли на народното стопанство — промишлеността, селското стопанство и транспортът — ще имат пряка връзка с Централния комитет на партията. По този начин партията ще може по-добре да помага на решаващите отрасли на народното стопанство. Ръководители на тези нови отдели трябва да станат дейци от същия, а може би и от по-широк мащаб от народните комисари, тогава те ще имат тежест и авторитет. Подгответе проекторешение за реорганизацията на партийните органи и ми го представете. Подберете кандидатури за постове завеждащи новите отдели и също ми ги представете. Всеки отдел да се наблюдава от секретар на ЦК, а може би и от член на Политбюро. Промисленият отдел като най-важен трябва безспорно да се наблюдава от член на Политбюро. От другаря Киров например. Нали той, струва ми се, има техническо образование Между другото донесете ми пълното му лично досие.

Сталин стана.

Бързо се надигна и Ежов, затвори бележника и пусна в джобчето на гърдите си автоматичната писалка.

Вече прав, Сталин каза:

— Да накажем Рязанов тогава би означавало да оправдаем провокационния акт на Пятаков. Но принципът на демократическия централизъм не бива да се нарушава дори когато центърът не е прав. Нека сега областният комитет на партията разгледа този въпрос. Комитетът да поиска обяснения, да проведе разследване и ви докладва материалите. Инцидентът трябва да бъде фиксиран.

[20] Всеруски централен изпълнителен комитет. — Б.пр. ↑

12.

Още през пролетта, преди дипломирането, Малкова се обади на Шарок и му нареди на другата сутрин да се яви в отдел „Кадри“ на Народния комисариат на правосъдието.

И тъй, въпросът му е решен. Ако го пращат в завода — прекрасно, ако ли в съда или в прокуратурата, значи явно ще е в Москва, инак нямаше да го викат в Народния комисариат. Всички в института вече получиха назначения и всички ги пръснаха из провинцията.

На другия ден, в определения час, Юра се яви при Малкова. Щом влезе, тя стана, каза кратко и сухо:

— Елате!

Заведе го в малка полупразна стая с голи стени, имаше само вехто канцеларско бюро без странични чекмеджета, покрито със зелен, изпоцапан с мастило зелен картон, и три стола. От тавана висеше гола крушка — занемарена, кой знае за какво предназначена стая.

До мътния, отдавна немит прозорец бе застанал нисък мъж. Когато влязоха, се обърна. Малкова пусна напред Шарок и веднага излезе, плътно затвори вратата след себе си.

Те се оглеждаха известно време. Мъжът имаше неподвижно детинско лице, на което големите рогови очила придаваха неестествено възрастен вид. Юра винаги бе избягвал такива сухари — слабосилни, но обидчиви и отмъстителни. Сухарят се казваше Дяков, той предложи на Юра да седне и също седна насреща му.

— Вие завършвате института, другарю Шарок — започна Дяков, — предстои ви разпределение, бих искал да се запознаем по-отблизо. Разкажете ми за себе си.

Със съвсем същите думи го бе посрещнала навремето и Малкова. Не са твърде оригинални служителите от отдел „Кадри“. И Шарок отговори на Дяков по същия начин, по който бе отговорил някога на Малкова Син е на работник в шивашка фабрика, предишната му специалност е фрезист, в института се е занимавал с такава и такава обществена работа. Има и усложнение — брат му е съден за кражба.

Изобщо отговори така, че с нищо да не се компрометира и същевременно да се покаже неподходящ за работа в органите на съда и прокуратурата, дано го пуснат да иде в завода.

Ала за разлика от Малкова, Дяков не захвана да му чете нотации относно брат му, явно вече беше осведомен по този въпрос. За сметка на това го разпита за друго: Откъде са родом родителите му, какви роднини има, къде живеят, с какво жилище разполага семейството, най-сетне какви са плановете му след завършването на института.

— Искам да се върна в завода.

Дяков разбиращо кимна.

— Моята работа е да чуя какви са намеренията ви, нататък ще реши началството. Пак ще ви се обадя.

И тъй, искат да го вземат в комисариата или в прокуратурата, не е ясно само на каква работа. Избрали са него от целия випуск, приятно е наистина, но обърква плановете му. И макар че комисариатът или прокуратурата означаваха Москва, той реши все пак да настоява за завода.

След няколко дни Дяков му се обади и му каза да дойде в Народния комисариат на правосъдието. Юра отиде. Дяков го чакаше на пропуската. Качиха се с асансьора на четвъртия етаж и влязоха в същата стая, в която предишния път го бе приел Дяков.

До прозореца седеше и четеше вестник човек с военна униформа, с четири ромба на петлиците на гимнастърката. Петлиците бяха малинови на цвят — войските на ОГПУ. Юра се напрегна — разбра на каква работа искат да го вземат.

— Другарят Березин — представи го Дяков.

Березин остави вестника и Юра видя бронзово ескимоско лице, отново го обзе тревога.

С жест Березин покани Юра да седне.

Дяков остана прав и седна вече по време на разговора, когато Березин и на него посочи с кимване стола.

Березин отначало мълчаливо огледа Юра, после бавно произнесе:

— Партийната организация ви препоръчва за работа в органите на НКВД. Запознах се с вашето лично досие. Брат ви е осъден за криминално престъпление. Познавахте ли хората, съдени заедно с него?

— За пръв път ги видях на процеса.

— Бяхте ли близък с брат си?

— Той е четири години по-голям. Аз имах свои приятели, той — свои.

— Поддържате ли връзка с него?

— Той пише на мама, на татко... Те му отговарят... Предават му моите пожелания да изтърпи присъдата и да се върне към трудов, честен живот. Дали ще помогнат съветите ми, не зная.

Березин се интересува не от брат му, а от него, Юра ясно разбираше това. И трябваше да отговаря така, че да не събуди съмнения в искреността си, но и така, че да не го вземат в органите. Те сами трябва да се откажат от него. Березин никога няма да му вярва, той е от породата на Будягин, от железната кохорта.

— А какви са вашите приятели? — попита Березин.

— Нямам особено близки приятели — предпазливо започна Шарок, понеже разбираше, че това е основният въпрос. Само че за кого иска да чуе Березин: за Саша Панкратов или за Лена Будягина?... Но и Саша, и Лена отдавна не са му приятели... — Нямам особено близки приятели — повтори Шарок. — Имам познати от института, от училището, в което учих, от блока, в който живея.

— Учили сте в Седмо училище, нали?

Тъй, ясно... Въпросът е за Саша или за Лена.

— Да, в Седмо.

— На „Кривоарбатский“?

— Да.

— Хубаво училище. С кого от съучениците си се срещате?

Опипва за Саша Панкратов. Да премълчи ли? Защо пък? И без това знаят. Че в какво могат да го обвинят? Двамата изобщо не са били приятели, напротив, бяха врагове. Но не бива да говори и за враждата между него и Саша, ще помислят, че иска да наклепа арестуван човек. Нищо не е имало — нито приятелство, нито вражда. Живееха в един блок, връстници са, учеха в едно училище, после работиха в един завод, всичко това беше отдавна...

— Вижте какво — каза Юра, внимателно обмисляйки всяка дума, — всъщност вече не се срещаме. Пък и по-рано се срещаме ей тъй, случайно — живеем в един блок. А сега се пръснахме. Максим Костин например завърши пехотното училище, замина за Далечния

изток. Александър Панкратов е арестуван, откровено казано, не знам за какво. Нина Иванова е учителка, виждаме се понякога на двора, добър ден и довиждане... Освен това срещам Вадим Марасевич, той не живее в нашия блок, но на Арбат, филолог е... Кой друг? Да, Лена Будягина живее в Петия дом, и с нея почти не се виждаме.

— Дъщерята на Иван Григориевич ли? — попита Березин.

— Да.

— Имате ли годеница, приятелка?

Този въпрос, зададен веднага след като Шарок спомена Лена, му показва, че те за всичко са осведомени. И трябва да бъдат осведомени. Целта на тези въпроси не е толкова да научат подробности от неговия живот, колкото да проверят честността му.

— Засега не възнамерявам да се женя — усмихна се Шарок.

— Обичате театъра, киното, да потанцувате...

Знаят, че е ходил с Лена на ресторант.

— Обичам да потанцувам.

— С хубави момичета, а?

— По-добре да са хубави.

Березин помълча, после попита:

— Споменахте Панкратов. Александър Павлович Панкратов ли имахте предвид?

— Да, казвахме му просто Саша. Той ни беше комсомолски секретар. Но е арестуван.

— Какво представлява той?

Шарок пак сви рамене.

— Отдавна беше. Осем години минаха, тогава той уж беше добро момче, честно — той се усмихна, — комсомолски вожд. А какво е станало с него после — не знам.

Не можеше да отговори другояче. Отрицателната, дори сдържана характеристика би предизвикала въпроси, на които не би искал и не виждаше смисъл да отговаря. Тогава Панкратов е бил добро момче, тогава Саша е бил на петнайсет години, тогава и Шарок е бил на петнайсет години, тогава е гледал на всичко с младежки доверчиви очи. Той и сега е доверчив, едва ли им трябва такъв открит, откровен човек, че и с брат престъпник на всичко отгоре.

Шарок дори не подозираше, че именно тази негова добра, „откровена“ оценка за Саша Панкратов реши съдбата му. Върху него,

Шарок, Березин прехвърли отношението си към Саша, както и у Панкратов, той видя у Шарок добър, честен младеж. Жестока грешка, по-късно Березин скъпо плати за нея.

А в момента каза:

— Ще обмислим вашата кандидатура. Но преди всичко трябва сам да решите: Искате ли да работите при нас или не? Това е висока чест, органите на Чека са въоръженият отряд на партията. Не насилваме никого, ако откажете, няма да ви се сърдим.

Той пак се обърна към Дяков.

— Дайте на другаря Шарок телефонния си номер.

— Разбрано! — Дяков се понадигна.

— Въпросът не е решен — каза Березин, — затова разговорът си остава между нас.

— Разбирам — отговори Шарок.

Защо именно той? Той е среден студент, не е отличник. И като общественик е среден — изпълнява каквото му възложат. Очевидно тъкмо такива средни им трябва.

Той се опита да си представи разговора им за него. Березин ще се колебае. Защо брат му е престъпник? Защо ходи по ресторанти? Сигурно и оня, престъпникът, е обичал разкошния живот, та затова е обрал бижутерския магазин. Защо ще вземаме точно такъв човек? А Дяков ще бъде за Шарок, той се е спрял на неговата кандидатура и ще трябва да защити избора си. Някаква искра припламна помежду им, взаимно разбиране ли беше, кой знае. С него Юра би се сработил.

Виж, с Березин...

— Ходите ли с баща си на конни състезания? — попита Березин.

— Не, не ходя.

Този въпрос се видя най-неприятният на Юра. Те знаят всичко за него, знаят всичко за всички тях. А той винаги се бе страхувал от Будягин. Не от Будягин трябва да се страхува, а от Березин. Будягин е известен, Березин не е и все пак Березин е главната сила. Натоварени с тайна власт, те стоят зад гърба на онези, чиято власт е на показ.

Дяков също е сила, нищо, че ставаше всеки път, когато Березин се обръщаше към него. Юра си спомни първия си разговор с него, колко стабилно се настани тогава Дяков на стола си. Не, не среднячета е търсил в института, за какво им са среднячета. Изборът на Дяков е

точен — той, Шарок, е създаден за такава работа, той, а не простодушният Максим Костин, не мекотелият интелгент Вадим Марасевич, не прекалено самостоятелният Саша Панкратов. От Шарок никой не би се изскубнал, пред него никой не би се оправдал, той не вярва в ничия искреност — невъзможно е искрено да се вярва във всичко това и онзи, който твърди, че вярва, лъже.

Това е. Решението е правилно. Трябва да се довери на съдбата. Той ще даде съгласието си, пък те да решават. Ако искат, ще го вземат, ако не искат, няма да го вземат. Именно там той ще бъде в безопасност. Там никой няма да го закача, самите те докопват хората.

Юра се обади на Дяков и каза, че е решил въпроса положително.
— Наминете довечера — каза Дяков.

С пропуск в ръката Юра вървеше по дългия коридор и се взираше в номерата на стаите. Нима и той ще работи тук?

Дяков го прие в мъничко кабинетче, но то беше негово кабинетче, разполагаше се тук като стопанин. Във военна униформа, с три лентички на петлиците на гимнастърката. Колкото и да е чудно, военната униформа му отиваше, правеше хилавата му фигурка представителна.

— Правилно постъпваш.

Вече му говореше на „ти“, приветливо, като на свой човек, извади от бюрото една папка.

— Твоето досие. Ще го оформяме.

Юра чувствуваше, че му харесва.

— Слушай, Шарок — каза Дяков, — миналия път ти спомена за Панкратов, какво представлява това момче?

— Ами... — сви рамене Юра, — нали казах вече... В училище ни беше комсомолски секретар. Тогава ми изглеждаше честен човек. Като недостатък у него бих могъл да посоча стремежа му да изглежда по-умен от другите, по-знаещ, по-осведомен.

— Може наистина да е бил по-осведомен?

— Може — съгласи се Юра. Разбра всичко и вече знаеше какво да говори. — Вуйчо му е Рязанов, началникът на онова строителство. В нашето училище изобщо имаше деца на много отговорни ръководители. Панкратов беше близък с тях, гостуваше им. Бих казал за него: Обичаше да командува, да бъде пръв.

— Там е работата я — сериозно продума Дяков, — и ето че загази. И себе си насади, и добри, честни младежи.

— Чух, че издал някакъв стенвестник...

— И това, и връзки по друга линия... Кажи у кого от отговорните ръководители ходеше?

Интересува се от Будягин, но не го назовава — твърде голямо име е. И Юра няма да го назове, такава информация по-добре да излезе от друг. В разговора с Березин вече спомена Лена, стига толкова!

— С нас учеха младежи от Петия дом, у тях ходеше.

Дяков изкосо погледна Шарок.

— Ще попълниш анкетата и ще си напишеш автобиографията...

— И весело добави: — Мисля, че ще се сработим с тебе.

В новите условия Юра сякаш веднага заплува в свои води, пасна на това учреждение, дори го украси с младостта си, с приветливата си усмивка, с откритото си руско лице, с годините то бе придобило скандинавска правилност. Строен, похватен, същевременно той беше съобразителен, делови, сдържан — качества, оценени и от Дяков, и от Березин.

Покровителството на Березин осигуряваше на Шарок бързо издигане, но Юра малко се плашеше от това покровителство, страхуваше се от Дяков. Березин е високо, по цели седмици не вижда Юра и си спомня за него, когато той му се яви пред очите. Дяков е наблизко, може всеки момент да се възползува от неопитността му и да го подхлъзне. Березин е един, дяковците са много. Пък и буквоедството на Дяков бе по-близко на Юра от прямотата на Березин. Березин вярваше. Юра в нищо не вярваше. Дяков се преструваше, че вярва.

Но с Дяков трябва да бъде нащрек, той е интригант — Шарок веднага схвана това и си отваряше очите на четири. Дяков му предаде доста хора, с които работел, сред тях беше и Вика Марасевич.

Случайно ли му я предаде или знаеше нещо за отношенията им?

За всеки случай Шарок каза:

— Познавам я тази Вика Марасевич, учихме в едно училище. С брат ѝ бяхме в един клас, а тя беше или с една година по-голяма, или с една година по-малка, вече не помня.

Но Дяков с нищо не се издаде дали е знаел, или не, безразлично поясни:

— Тази дамичка се zlepостави с връзки с чужденци, ще разгледаш досието ѝ, ще видиш. Но у баща ѝ, професор Марасевич, ходи Глински, трябва да я насочиш към този обект. Ще я приемаш на Маросейка. Денят и е вторник. 11 часа. Тя е точна, не закъснява.

Вика наистина се яви точно в единайсет часа. Юра ѝ отвори. Щом видя Шарок, Вика тръгна заднишком към асансьора. Знаеше, че Юра работи в НКВД, но изобщо не беше предполагала, че той ще я води.

— Влизай, влизай, драга, не се стеснявай — Юра широко се усмихна, — отдавна не сме се виждали.

Введе я в стаята, любезно я настави на стола, строен и красив във военната си униформа. Всичко си имаше — колан, кубчета на гимнастърката, ботуши — всичко новичко, лъснато, святкащо. Той олицетворяваше силата, властта, успеха, разговаряше с нея дружелюбно, дори весело, сякаш в тази нейна роля нямаше нищо особено. И сякаш в тяхната среща в такава ситуация също нямаше нищо особено.

Но когато Вика дойде за следващата среща с открита лятна рокля, прилепнала по бедрата ѝ, и с чевръсто движение смъкна презрамката, като съвсем оголи облото си бяло рамо, Юра плъзна по него равнодушен поглед и взрян право в очите ѝ, каза:

— Ние с тебе бяхме в едно училище и дори да сме се целували в междучасията, това никого не интересува. Нищо друго не сме имали. Ясно?

Тя вдигна презрамката и смутено замънка:

— Да, да, разбира се.

Навремето Дяков беше привлякъл за работа Вика, защото се бе появила необходимост да се проникне в дома на професор Марасевич, а тази необходимост на свой ред бе свързана с делото на Ломинадзе.

Глински, съзаклятник на Ломинадзе, посещава дома на Марасевич — земляк ли е, роднина ли — и там се среща с чужденци. Защо чрез тях да не се осъществява тайна връзка със съмишлениците на Ломинадзе в чуждестранните компартии?

Това на пръв поглед неочаквано съображение позволяваше да се създаде версия, да се придаде устойчивост на колебливите показания на Чер, да се подкрепят те с имена на хора, които нямат пряко отношение към Коминтерна, косвените връзки придават на едно дело

обемност и убедителност. Всеки факт е важен, съществени са дори нищожните показания на Вика, ако те се свържат с версията, името на Глински се нарежда до имената на хора, за които Чер сигурно ще си спомни като за куриери на Ломинадзе. От друга страна, съпругата на Глински е директорка на института, където бе съществувала нелегална троцкистка група, възглавявана от заместника ѝ Криворучко.

Шарок още от училище познаваше сина на Глински, Ян, беше слушал спомените на баща му за Ленин, беше виждал майка му, една внушителна дама, тя после стана директорка на института, където учеше Саша Панкратов, и между другото го изключи от института. Не е знаела, глупачката, че след време делото на Саша ще стане част от делото на съпруга ѝ, а после и от нейното.

Сега с това се занимаваше той, Шарок.

Срещата му тук, в този нов свят, с познати имена свърза миналото с настоящето. Шарок за пръв път усети реалността на възмездието за онези, които навремето го бяха унижавали и тормозили. Саша вече си получи заслуженото, не от него, но го получи. И останалите ще си го получат.

13.

Квартирата, в която Юра приемаше Вика, беше на Дяков, но самият Дяков живееше у жена си Ребека Самойловна, дебела, патрава, страхотно грозна жена, но в замяна на това политически образована — преподаваше политикономия. Благодарение на нея и Дяков се образова политически, макар че според наблюденията на Шарок четеше само една книга — „Въпроси на ленинизма“ от Сталин.

Ребека не харесваше на Шарок. Откровено казано, той изобщо не обичаше евреите. В техния двор и в училището никой не делеше хората на евреи и неевреи, но Юра ги делеше. И баща му, и майка му ги делиха.

Антисемитизмът в семейство Шарок беше отколешен, охотнорядски. НеЙде дълбоко в спомените им пъплеше някакъв еврейн още от времето, когато бащата и дядото държаха шивачница на улица „Москворецкая“, а наблизо, в уличките на Зарядие, до Глебовския хан живееха евреи, там беше и синагогата им. Те — шивачи, шапкари, кожухари — бяха вечният обект на подигравки за бакалските чираци. Сега от безправни те изведнъж надигнаха глава, станаха началства. Нашите Ивановци, неграмотните селяндури, взеха властта — това е нетърпимо, но още по-нетърпимо е, дете дадоха част от властта си на разните Мошета. Протеста си срещу новия строй старият Шарок превръщаше в омраза към евреите. Срещу самия строй беше опасно да протестира.

Факта, че Дяков се е оженил за Ребека, Юра си обясняваше със собствената му скапанящина. Не говореше на Дяков нищо за евреите, изобщо не говореше за тях. Дори вкъщи, когато баща му си изливаше душата на тази тема, Юра само се подсмиваше.

Сега семейството представляваше за него сериозен проблем. Той бързо строи майка си, забрани ѝ да плещи из двора. Пък и тя нямаше време да се шляе там: всеки ден ходеше в закрития магазин — пускаха ту едно, ту друго. А на двора не се спираше — защо да знаят хората какво носи в торбите. С баща му работата беше по-сложна. Той продължаваше да шие вкъщи. Не много, по два-три костюма на месец,

но скриваното от финансовите инспектори негово занимание даваше възможност на стария да ходи на конни състезания, да играе на тотализатора. Всичко това компрометираще Юра, можеше да погуби кариерата му.

Старият не пожела по никакъв начин да се откаже от частната си практика, тя беше неговата форма на независимост от проклетата власт. Във фабриката беше една нула, прост работник, а тук сам си беше господар. За него драпаха най-префинените московски дамички, не можеха лесно да пробият, подмилкваха се, не смееха да спорят за цените. Той харесваше засуканките, крачетата им с ажурените чорапки, кокетството им, па макар и предизвикано от желанието да му угодят. Гледаше да шије на млади и красиви клиентки, дори на красиви еврейки понякога, има едни мургавелки, луд те правят! Само жената да е млада, свежа, налята, той обичаше пълничките, гърдестите, на стари, дори на възрастни жени не шиеше — нямат талия, нищо не им стои както трябва.

Баща му беше единственият човек, когото Юра уважаваше, към когото бе привързан, ценеше житейската му мъдрост. И знаеше: и баща му беше привързан единствено към него. Беше налагал Володка безжалостно, Юра с пръст не бе пипнал. Двамата с него, красиви, приличащи си, хора на живота, в семейството бяха антиподи на майката, махленска скандалджийка, и на по-големия син — престъпник. Старият Шарок под никаква форма не изрази отношението си към новото положение на сина си. Така навремето не бе осъдил или одобрил влизането му в комсомола, в партията, не осъди и не одобри връзката, а после и скъсването с Лена. Не от равнодушие, а от доверие. Всеки е на някаква служба, сега всичко е държавно, няма на кого друго да работиш, а се нарежда кой както може. Лично той защити своята независимост и няма да престане да упражнява занаята си. Да продума по този въпрос би означавало да нанесе на баща си обида, която той никога не ще му прости.

Да се отдели? Да лиши и себе си, и старите от рядкото в Москва предимство да имаш самостоятелно жилище? Завинаги да се скара с баща си?

Юра не можеше да измисли нищо. Но и не смееше да крие в службата си усложненията в своя живот. По-добре да ги знаят от него, а не от чужд човек.

— В този блок живеем още отпреди войната — обясни той на Дяков, — всички са ни познати, приятели — на един сакото да обърне, на друг да скъси балтона, на трети да сложи някаква кръпка. И родителят ми обича да припечели за четвъртинка — шивач е, нали разбираш!

— Баща ти работи във фабриката — отговори Дяков, — ако в извънработно време зашие две кръпки — не е престъпление, не е престъпление и да обърне една четвъртинка.

Дяков не се интересуваше много какво щели да си помислят и да кажат хората. Те с Шарок решават тук човешки съдби, те са на предния фронт на борбата с врага, носят особена отговорност и затова имат по-специални права. Секретна е не само работата им, но е таен и личният им живот. Прекаленото любопитство към него може да се квалифицира по всякакви начини.

Сега Юра носеше униформата на служител в НКВД. Прибираше се призори, тръгваше за работа следобед, почти никого не срещаше по двора, а срещнеше ли някого, правеше се, че не го забелязва.

Клиентите от техния блок спряха да идват при баща му. И по-рано бяха малко, а сега старият съвсем престана да ги приема. Юра съзря в това такт и разбиране. Баща му стигна дори до такава деликатност — започна да посещава двете си основни клиентки вкъщи, а останалите идваха у тях. Така Шарок старши стана още по-недостъпен и оттам — още по-търсен.

И тъй, тази страна на бита се уреди, като внуши на семейство Шарок чувство за сигурност, от което те твърде дълго бяха лишени, дори донякъде изчезна страхът, който бяха изпитвали. Остана другата страна на бита — жените.

Юра и по-рано беше предпазлив, гледаше да не се върже с колежка. На новата работа жените го заглеждаха, но в своя колектив човек не пипа. Нови връзки не възникваха, а той не възобновяваше и старите.

Харесваше му Варка Иванова. В нея винаги бе имало нещо, а сега беше направо мадона! Но беше гадинка. Веднъж я срещна на двора, усмихна ѝ се приятелски, а тя му отвърна с поглед, пълен с омраза. От компанията на Сашка са и тя, и нейната сестричка истеричка. Юра не бе забравил посрещането на Нова година. Оскърби

го Саша, но цялата история захвана Нина, тя вдигна скандала. Със Саша е свършено, на Саша му духнаха под опашката. И на тези може да им духнат. Но той няма да участва в това, не! От един двор са. Подобно чувство Дяков би нарекъл дребнобуржоазна псевдопорядъчност. Но тук е неговият дом, тук е израсъл, тук са баща му и майка му, тук ще се върне брат му — той не иска да ги заобикаля с врагове.

Спомените за една единствена жена вълнуваха Шарок. Лена. Не можеше да забрави нейното любещо, страдащо лице. Освен баща му, тя беше единственият човек, към когото се чувствуваше привързан, в чиято преданост вярваше, тя беше готова на жертва за него и го доказва. Тази страшна нощ, болницата — и нито с дума, нито с въздишка не го издаде. Обичаше го. Не бе забравил онази последна синапена миризма, синапената миризма го възбуждаше и сега. Мисълта, че тя може да обикне друго, да се събере с друго, да се омъжи, го тормозеше. За малко не я уби, захвърли я и все пак само той има права над нея. Ще върне Лена, ще я накара да забрави всичко, отново ще я подчини.

Юра разчиташе на случайна среща, но нямаше къде да се срещнат. Знаеше къде работи, но не беше удобно да иде там. Постъпи така, както бе постъпвал и по-рано — обади ѝ се вкъщи по телефона. Наложил се веднага да затвори — слушалката вдигна Иван Григориевич.

На другия ден и се обади в службата.

Лена не се изненада или се престори, че не се е изненадала. Все същият бавен дълбок глас. Как е със здравето ли? Добре е. Да се видим? Защо не, може. Само че от работата тя заминава направо на вилата. Трябва да се чуят и с другите, защо да не се съберат всички?

Юра се учуди:

— Кого имаш предвид?

Тя се разсмя.

— Да, наистина, никого. Имах предвид Нина, но тя замина на някакъв семинар. Може би Вадим, обади се на него.

— Ще опитам — отговори Юра, веднага решил да не се обажда на Вадим. — Как ще се уговорим?

— За неделя, да речем.

Донякъде колеблив отговор, но тя винаги си говори така. Ясно произнася края на думите, малко поспира на ударенията, това придава

на говора ѝ оттенък на колебливост.

Лена му каза кога тръгва автобусът от Театралния площад, номера на линията (улиците в Серебряний бор се казвали така) и му обясни как се стига до тях от колелото — от последната спирка, откъдето автобусът тръгва обратно за Москва.

Нито упреци, нито обида, нито радост, нито злоба, нито смущение. Доста оскърбителна деликатност. Превъзходството на аристократката. И все пак това му беше добре дошло.

Смущаваше го срещата с Иван Григориевич и Ашхен Степановна, но те сигурно нищо не знаят. Иван Григориевич не го обича, добре де, той и по-рано не го обичаше. Ще го види ли изобщо? Ще отидат с Лена да се къпят на Москва река, няма да остане за обед, трябва само да се види с нея, всичко да уреди, да възстанови предишните им отношения. И не е изключено Лена да с сама.

Може родителите ѝ да са заминали на курорт, да са взели и Владлен. Може би затова тя го покани в неделя и помоли да заведе и Вадим — страхува се да останат двамата.

Мисълта, че след два дена, в неделя, ще я види, върна Шарок в миналото. Спомни си как седеше в кабинета на Иван Григориевич, Лена се преобличаше в своята стая, той я чакаше и сърцето му замираще от вълнение. Сега отново се вълнува, повече от тогава.

14.

Новата работа, новото положение, тайното могъщество бяха направили Шарок самоуверен. Но когато пристигна в Серебряний бор, той се попритесни. Улиците, или как го ги наричаха тук линиите, имаха само номера. Еднакви стоборчета с надвесени над тях храсти люляк и жасмин, еднакви портички, също от летви, алейки от портичките към вилите, които се гушеха зад дървета и храсти. Нито бариери, нито часови, никакви външни хора — като в резерват.

Портичката не беше заключена. Юра тръгна по пътеката с цветя от двете страни и се озова пред двуетажна вила, боядисана в светлозелено. Ни човек, ни звук. На голямата веранда имаше маса, още неразтребена след закуската — чаши и чашчици, чинийки. И приборите много, и столовете около масата много — значи Лена не е сама.

Той нерешително спря пред верандата, не знаеше как да се обади, че е тук. От прозореца надникна домашната помощничка, погледна го приветливо и въпросително.

— Търся Лена — каза Шарок.

— Ако обичате, заобиколете отзад.

Тя му посочи откъде да мине.

Юра заобиколи къщата и видя още една веранда, съвсем мъничка, обвита с диво грозде, чу мъжки глас и веднага видя Вадим.

А той не му се беше обаждал. Как тогава Вадим се е озовал тук? Странно съвпадение. Може би често гостува? Или е извикан специално, за да наруши тет-а-тета?

Впрочем щом всички са си вкъщи, присъствието на Вадим дори е полезно. С него се чувствава по-сигурен тук, изглежда именно като стар приятел от училище. Лена сама е поканила този хапльо, за да избегне неудобството.

Той се качи по дървените стъпала. Лена и Вадим седяха на плетени кресла. Тук имаше и кръгла масичка, тясно диванче с плетена облегалка, Юра седна на него. От верандата се влизаше направо в малката стая.

Ако Вика се е изгървала пред Вадим, той ще се издаде: с поглед, със смущение, със стъписване. Но няма нищо такова. Вадим е същият, както винаги, заел е цялата площадка, току подскача, дебел, грациозен като слон, и все така дърдори за неща, които знае само той.

Лена го слуша внимателно. Тя никак не се е променила. Все така стеснително се усмихва изпод вежди. Същото кокче черни коси на тила, яркочервените, леко завърнати устни. Държи се простичко и естествено. Но Юра виждаше, че го обича както преди... Сърцето му се изпълни с гордост и ликуване.

Впрочем, както и по-рано, този високопоставен дом му е неприятен, както и по-рано, той се страхува от нещо, странно, тук би трябвало от него да се страхуват. Така и не можа да разбере тайната на властността у тези интелегенти. Защо той трябва да им служи? А не разбираш ли нещо — започваш да се страхуваш.

Вадим разказваше, че за Венеция заминала наша делегация, занесла четири филма: „Лоената топка“ на Михаил Ром с участието на Галина Сергеева, „Веселите момчета“ на Александров с Утьосов в главната роля, „Челюскин“ на Поселски с оператор Трояновски, който бил плавал с кораба „Челюскин“, „Новият Гъливер“ на Птушко.

Вадим намекуваше, че е участвувал в подбирането на тези филми, разказваше съдържанието им, предричаше им успех, особено на „Лоената топка“. С изключение на „Челюскин“, тези филми още не бяха прожектирани, Юра и Лена не бяха ги гледали, та затова излизаше, че Вадим пак говори за неща, които знае само той.

Според Вадим много филми били развалени от формалистични шантавии и снобски префърцунщини. Но „Лоената топка“ и „Веселите момчета“ внушавали големи надежди. Нашата кинематография ставала истински народна.

— „Лоената топка“ на Мопасан ли е за народа? — усъмни се Юра.

— Да, да, да — развика се Вадим, — представи си! Това не е само историята на една проститутка. Това е антимилиитаристки, антифашистки филм. Това е разбираемо и нужно за народа.

Юра млъкна засрамен. За него „Лоената топка“, както и целият Мопасан, представляваше преди всичко еротика Изобщо не беше обърнал внимание, че Лоената топка става плячка на пруски офицер.

— И „Броненосецът Потьомкин“ е доста сложен, но хората го гледаха — каза Лена.

Юра си отбеляза, че Лена го защитава.

— Да — съгласи се Вадим, — но докъде стигна Айзенщайн със своя формализъм? „Октомври“ е вече съвсем неразбираем за зрителя, беше опошлена велика тема. Вземете и Дзига Вертов! Не сте ли гледали неговата „Симфония на Донбас“? Хаос, пародия на действителността! Сега Вертов работи върху филм за Ленин — Вадим сви дебелите си рамене, да допуснат Дзига до такъв материал? Големи майстори, но е време да определят с кого са?

Юра си спомни как навремето Вадим в захлас дърдореше за Анри дьо Рение и за други французи, дори му даваше да чете пикантни книжлета из живота на френските сутеньори.

Може би не биваше да влиза в спор с Вадим. Но желанието му да си върне за „Лоената топка“ надделя.

— Вкусовете ти се променят, Вадик — каза Юра.

— Към по-добро, към по-добро, драги — предизвикателно отговори Вадим, — всички претърпяваме еволюция, въпросът е накъде вървим.

— Какво искаш да кажеш? — навъси се Шарок. Агресивността на Вадим го слиса. Не, той не е Вика. Чувствува се силен.

— Прекрасно! Може би Айзенщайн ще стане социалистически реалист?

Той назова само Айзенщайн, страх го беше да не сбърка името на втория режисьор. Странно име, странна фамилия. Чифут до чифутина, не можеш излезе наглава!

Лена го погледна с благодарност.

— Може би застоят, за който говори Вадим, се обяснява с преминаването към звуково кино?

Вадим моментално възрази:

— Не съм говорил за застои, но относно звуковото кино имам резерви. Каквото и да си говорим, киното е великият ням. Словото може да превърне киното в театър на екран. Представяте ли си Чарли Чаплин да говори? Аз не си го представям.

В Лондон Лена беше гледала много звукови филми. Звуковото кино там се бе утвърдило, ще се утвърди и у нас. Но не захвана да спори с Вадим, само се усмихна, като си спомни как на една

прожекция на американски звуков филм публиката се смееше на произношението на американските артисти.

— А какво ще кажеш за „Човекът насреща“, за „Златните планини“? — попита Юра смирено, признавайки превъзходството на Вадим.

Вадим се усмихна.

— Че това говорещи филми ли са? Това са филми, озвучени с музика на Шостакович. Тя е хубава и отделно, а също и защото Шостакович взема за основа народни мелодии. Това е важно за формирането на един композитор.

Вадим изтъкваше своята осведоменост, искаше да внуши на Юра, че е защитен от всички страни. Юра го разбра, разбра също, че желанието му с породено от страха пред него. Тази е причината за странната агресивност у Вадим. Той не сдържа усмивката си, усмихна се на Лена и тя му се усмихна, благодареше му за толерантността.

— Преди обяд ли ще се изкъпем или после? — попита Лена.

— Не мога да ви правя компания — заяви Вадим, като си погледна часовника, — трябва да отскоча до Смидович. А за обяд, ако позволиш, ще се върна.

Лена отиде да се преоблече, затвори вратата след себе си. Вадим и Юра останаха на верандата. Прозорецът на стаята гледаше към верандата, закриваше го леко перденце. То плющеше на вятъра, издуваше се и тогава се виждаше Лена — вдигнала ръце, тя си събличаше роклята. Юра застана пред прозореца и го закри с гръб, притиснал пердето.

— Как я караш, Вадик?

Вадим прехвърляше книгите на масата.

— Както по-рано. Ти не се обаждаш, не идваш.

— Много работа.

Вадим взе от масата една книга, показва я на Юра.

— Чел ли си я?

— Каква е?

— Спомените на Панаев.

— Не се сещам... Ако не греша, попадали са ми спомените на Панаева.

— Тя му е съпруга. Формално. Фактически е жена на Некрасов. Нейните спомени са доста интересни. А този е самият Панаев —

Вадим прелистваше книгата, — тук има интересни местенца.

От съседната вила долетя приятен мъжки глас:

— „Защо те обичам, о, светла нощ...“ Вадим вдигна очи от книгата, послуша се.

— Музика Чайковски, текст Яков Полонски.

И пак запрелиства книгата.

Излезе Лена — с червен цигански сукман на тънки презрамки, с разголени рамене и гръб.

Ефектна жена, разкошна и едра. Тъкмо каквото трябва на Шарок.

Притеснена от голотата си, Лена се усмихна.

— Сложих си банския, та там да не се преобличам. Тръгваме ли?

— Сега, един момент! — Вадим най сетне бе намерил, каквото търсеше. — Ето едно интересно място. Панаев цитира Белински. Белински казва: „На нас ни трябва Петър Велики, нов гениален деспот, който в името на човешките принципи да действа с нас безпощадно и неумолимо. Ние трябва да минем през терор. По-рано тоягата на Петър Велики ни беше нужна, за да ни даде що годе човешко подобие, сега трябва да минем през терор, за да станем хора в пълното и благородно значение на тази дума. Ние, славяните, не се пробуждаме лесно. Знаем се — дорде не тресне гръм, селянинът не се кръсти, не, господа, каквото и да ми приказвате, светата майка-гилотина е хубаво нещо.“

Вадим остави книгата.

— А?... Как ви се струва?

Юра мълчеше, не знаеше как да реагира на този откровен намек. Поразителни думи, от Вадик човек може да научи едно-друго, но така направо...

Отново го спаси Лена:

— Чела съм това място. Написал го е не Белински, а Панаев. Той приписва тези думи на Белински.

— Той точно цитира Белински — запъна се Вадим, — тези думи на Белински ги има и в други спомени за него, по-точно на Кавелин. Да, Белински е бил велик човек и е разбирал, че на Русия ѝ трябва твърдо ръководство. Но е бил човек на своето време, не е знаел и не е можел да знае, че такава власт трябва да бъде диктатурата на пролетариата.

Юра скритом се изненада на политическата гъвкавост на Вадим.

— „И за какво ли те обичам, о, тиха нощ...“

Беше същият глас от съседната вила.

— Хубаво пее — каза Юра, — кой е?

— Нашият съсед — отговори Лена, — работи в ЦК. Николай Иванович Ежов.

Вадим врътна глава в смисъл, че за пръв път чува това име. Той ли, всички имена знае той!

— Не знам кой е — каза Юра, — но пее хубаво.

— Много мил човек — отвърна Лена.

Когато Юра и Лена останаха сами, Лена продума:

— Не мога да позная Вадим. Дори ме е страх от него, честна дума. Станал е един такъв категоричен, нетолерантен, мнителен. Защишава съветската власт! От кого? От мене и тебе ли?

Лена винаги бе гледала да прикрива особеното си положение, и сега внимаваше да не изпъква. И все пак тя бе от онези, които управляват държавата, а не просто ѝ служат като Вадим и неговия баща. И Юра е от онези, които управляват държавата, той е от работническата класа, от народа, от тях сега израстват ръководителите. Именно затова го взеха в органите. В дома на Лена на улица „Грановски“ и тук, в Серебряний бор, живеят видни чекисти, има прекрасни хора, и нейният баща навремето е бил член на колегията на ВЧК-ОГПУ. В поведението на Вадим имаше нещо неестествено, фалшиво, дразнеха тези „НИЕ можем“, „НИЕ не можем“, „НИЕ вече имаме“, „НАШАТА държава“... Нина Иванова, дори Саша Панкратов биха могли да говорят така, това е техен свят, те имат право. А Вадим няма. Той може да служи, не повече.

В минутата, когато Лена си помисли за Саша, Юра заговори за него — съвпадение, което накара Лена да трепне.

— Вадим се промени от деня, когато арестуваха Саша — каза Юра, — тогава веднага го забелязах. Арестуването на Саша го подплаши. Сега от уплаха се напъва да крещи най-силно от всички.

— Да — тъжно се съгласи Лена, — след арестуването на Саша станахме други.

Както в разговора с Березин, така и сега Юра разбираше: от думите, които ще каже за Саша, зависят много неща.

— Мъчно ми е за Саша. Тогава не бях прав. Той ме обиди на Нова година и аз бях необективен.

— Какво все пак се е случило? — Лена впери в Юра поглед, разчитащ на доверие.

Обмисляйки всяка дума, Юра каза:

— Саша беше свикнал да играе главни роли. В института главните роли са ги играли други хора. Саша се е присъединил към онези, които са искали да ги свалят. Тези, които са искали да свалят партийното ръководство, са били уклонисти. Саша е бил замесен в игрите. Три години заточение — това беше всичко, което можеше да се направи за него, останалите бяха осъдени на затвор, на лагери, на повече години.

В думите му се съдържаше намек, че и той е направил нещичко за Саша.

— Отидох на работа в НКВД след института, по разпределение, нали съм юрист, както знаеш — продължи Шарок, — моето назначаване съвпадна с процеса на Саша. Откровено казано, до последния момент не знаех като какъв съм там.

— Как е възможно?! — остана смаяна Лена. — Но нали сте учили в различни институти, а училището... В училище всички бяхме приятели.

Той се усмихна многозначително:

— Леночка, ако не са се заинтересували от всички приятели на Саша, това не означава, че не са се заинтересували от някои. Не забравяй, че със Саша живеехме в един блок, в един вход, две години работихме в един завод. Вадик не случайно се е уплашил. Когато арестуваха Саша, бях принуден с никого да не се срещам, включително и с тебе, не можех да допусна да усложня положението на Иван Григориевич, той е ходатайствувал за Саша, намесил се е в работа, за която е знаел малко. За щастие всичко се изясни. Саша се отърва сравнително леко, подозренията от приятелите му са снети, само Вадик продължава да нервничи.

Лена вървеше до него с леко приведена глава. Дали му вярваше? Нямаше причини да не му вярва. Тя знаеше не само какви прекрасни хора работят в органите, но и какви прекрасни хора преследват те. Допускаше, че приятелите им са викани, а тя не — и това е един вид лотария. И Юра е бил в трудно положение, както казва, а не е искал да

усложнява положението на баща ѝ, много е прав: Сталин не обича баща ѝ, един нищожен повод е достатъчен, за да си има големи неприятности. Друг на мястото на Юра вероятно би постъпил другояче: щеше да каже, да обясни. Но Юра си е такъв, какъвто е. Важното е какво го е водило.

На плажа нямаше много хора. На брега шумно се плискаха дечурлига, почернели от слънцето младежи по гащета играеха карти на пясъка.

Лена смъкна сукмана и остана по черен бански, сякаш залепен за тялото ѝ: гърди и бедра. Пак тъй срамежливо се усмихна на Юра, но не се извърна, докато той си обуваше плувките, напъхвайки ги под гащетата.

— Да идем нататък, там е по-дълбоко — каза Лена.

Тя плуваше, като загребваше със свити в лактите ръце, ниско, досами водата навеждаше глава, извиваше я ту наляво, ту надясно. Юра не знаеше този стил. Той плуваше кучешката. Изненада се колко хубаво плува Лена. Тя му се разкриваше днес от нова, непозната страна. Едно опасение, че нещата няма да се уредят тъй лесно и просто, се прокрадваше в сърцето му.

После лежаха на пясъка, изложили на слънцето голите си гърбове. С глава върху преплетените си ръце тя го поглеждаше отстрани и на него пак му се струваше, че го обича както преди.

Тя наистина го обичаше. Може би защото друга любов не бе заменила тази. Пък и беше чувствена, а Юра беше първият и единствен мъж в живота ѝ. Страданията, които ѝ беше причинил, само бяха засилили това чувство. Нали и той бе страдал.

— Кога ще се срещнем? — попита Юра.

Тя отговори простичко:

— Когато искаш.

Той можеше пак да я заведе вкъщи, в своята стая. Баща му ще се мръщи, майка му ще плесне с ръце, нищо, ще го преживеят. Но го възпираше примитивната мъжка предпазливост. Да си възобновят отношенията — да. Но не като тогава — лудешки. Втория път няма да се отърве така лесно.

Къде да се срещнат? Къде да я покани? Имаше само една квартира — на Дяков. Фактически Дяков живее у жена си в Замоскворечието. Не е съвсем подходящо място за срещи. Ако Лена

научи... Но тя нищо няма да научи. Постелята е стара, мръсна, дори не беше сигурен има ли чаршафи. Нищо. Може да донесе чаршафи от къщи в чантата.

— Разбираш ли каква е работата — каза Юра, — сега правим ремонт вкъщи, спим всички заедно, местим се от стая в стая и мъкнем мебелите с нас. Имам един приятел, колега от института, сега е на курорт, ключовете от стаята му са у мене. Можем да поседим там.

— Може — съгласи се Лена.

15.

Зоя изпадна във възторг, щом научи, че Варя е танцувала с Лъвочка в „Метропол“. Фамилното му име било Синявски, бил чертожник-конструктор, сладур, чудесно момче, винаги помагал в работата. А как се обличал! Шиел си при най-добрите шивачи. А как танцувал! Не по зле от прочутия Ваган Христофорович. Онази хубавката дебеланка, дето е седяла с Лъвочка, също била чертожничка. Казвала се Рина.

Зоя умилно се взираше в очите на Варя. Тя винаги бе мечтала да попадне в компанията на Лъвочка и не бе могла. Какво нещо е да си красива, всичко само ти идва в ръцете.

— Ах — искрено въздъхна тя, — колко ти е провървяло.

Лъвочка не харесваше твърде на Варя — не беше мъжествен. Но танцуваше прекрасно, а най-важното, беше наше момче, цялата им компания беше от нашите. Не като Вика с нейния Виталик, като леките момичета с техните чужденци. Единственият, който ѝ направи впечатление, беше Игор Владимирович. Но той беше на трийсет и пет години, стесняваше се от него. С него всичко трябва да бъде насериозно, а тя не можеше да обикне толкова стар мъж и че искаше да му завърта главата. Будеше уважение, беше благороден човек, срамота бе да го огорчава. Варя си имаше свой кодекс за почтеност, знаеше какво може и какво не може.

Тя се надяваше Лъвочка да я приеме в своята компания и чакаше покана. Поканата дойде не твърде скоро, близо две седмици след запознаването им в „Метропол“.

Възбудена дотърча Зоя и тържествено съобщи, че утре цялата компания ще бъде в парка „Ермитаж“, чакат и тях.

И точно тогава се обади Вика, предложи утре вечерта да идат с Игор Владимирович в ресторант „Въженцето“.

— Не мога — отговори Варя, — отивам в „Ермитаж“.

— Интересно, с кого отиваш?

— С компанията на Лъвочка. Постъпвам на работа при тях.

— Това задължава ли те да ходиш с тях? Обади се и откажи. Нали ти казвам, с нас ще бъде Игор Владимирович.

— Не мога. Обещала съм и не мога да ги измамя.

— Но и аз съм обещала — възмути се Вика, — и то не на някакъв си Льовочка, едно говнарче, а на Игор Владимирович. Не съм мислила за себе си. Ти му харесваш. Не е женен.

— Извинявай — отговори Варя, — друг път. Обаждай се. Всичко хубаво.

И затвори телефона.

Както тогава в „Метропол“, така и сега в парка „Ермитаж“ компанията на Льовочка ту растеше, ту намаляваше, идваха разни хора, изчезваха, пак се връщаха. Това беше естествено — не е задължително да ходят на тумба. Те дори не се разхождаха, а стояха пред главния вход, та да виждат всички и всички да ги виждат.

Мъжка компания: Льовочка, две момчета от проектантската организация — Поля големия и Воля малкия, един красив младеж със странното име Ика, освен това Вили Лонг, син на отговорен деец от Коминтерна, юначага с хулиганска физиономия, и най-сетне Мирон, асистент на прочутия преподавател по танци Ваган Христофорович, добродушен къдрокос момък с духа на бизнесмен. Единственото постоянно момиче беше пухкавата Рина, момиче-луничка, лунички покриваха кожата ѝ като загар и това беше много симпатично. Воля големия казваше, че това са целувки на слънцето. Рина се бе родила на този свят, за да се весели. Тя излъчваше веселие с луничките си и пламтеше с рижавата си коса като латинка.

Други момичета се присъединяваха към компанията случайно. Днес тук беше случайна и Варя. Но никой не се държеше с нея като с новачка. Тук никой никого не ухажваше, всички бяха равни, момичетата и момчетата, обикновени чертожници като Зоя. Тези момчета ще ѝ помогнат да започне работа в архитектурното бюро на Щусев, който проектира хотел „Москва“. Заплатите там не били помалки, отколкото в организациите, проектиращи обекти на тежката промишленост.

Льовочка се усмихваше мило и показваше кривото си зъбче, момче с лице на херувим, като слънчице се усмихваше Рина, бърбреха

си за какво ли не, разглеждаха и обсъждаха минаващите момичета, весело и без вулгарност, момичетата не се сърдеха.

Именно те бяха стопани на парка, тези момчета без пари, дори тук бяха влезли без билети, и днес щяха да отидат в някой ресторант да танцуват. Къдрокосият Мирон, добродушният бизнесмен, изчезваше някъде, беше загадъчен, споменаваше за някакъв Костя, но никой не проявяваше тревога, знаеха, че от всяко положение ще отидат.

Варя се чувствуваше леко и свободно в тази компания, виждаше, че харесва на момчетата, на мълчаливия Ика, на Львовочка, но не беше сигурна, че ще я вземат в ресторанта, още повече със Зоя. Зоя им се бе натрапила, беше шумна и възбудена и както винаги в такива случаи, всички искаха да се отърват от нея.

Близо до входа имаше малка масичка, до нея седеше човек с брадичка. На масичката имаше купчинка пликове и моливи и табелка „Д. М. Зуев-Инсаров, графолог. Изследване на характера по почерка. Цена петдесет копейки“.

— Отдавна искам да науча какъв е характерът ми — изведнъж заяви Зоя, — има ли и други желаещи?

Рина недоумяващо вдигна вежди.

Вили Лонг покрусено въздъхна, разпери ръце.

— Жалко, че няма въртележка, иначе и на въртележката щяхме да се повозим.

Варя разбра каква грешка бе допуснала приятелката ѝ: за компанията това беше обикновена атракция.

Зоя отиде при масичката, извика Варя:

— Варя, ела тук!

Ако не отиде при Зоя, ще ѝ се отвори известен шанс да я вземат на ресторант, ако отиде, ще бъде отхвърлена заедно с нея.

И все пак тя отиде при масичката на графолога. Прелисти книгата с отзиви... Максим Горки, Луначарски, известни актьори... „На Зуев-Инсаров от разобличения Ярон...“

Зоя надписа един плик, подаде го на графолога, кимна на Варя:

— Пиши!

— Не, не искам — отказа Варя. Имаше само осем копейки за трамвай. Пък и кой ли може да ти определи характера, и то по един надписан плик, глупости!

Но Зоя вече бе подала на графолога една рубла.

— За нея и за мене.

Варя надписа плика. Върнаха се в компанията, никой не обърна внимание, че те пак са тук, това си е в реда на нещата, всеки може да се отдалечи и да се върне.

Довтаса Мирон, произнесе нещо неразбираемо и пак изчезна.

Когато Зоя се заплесна да разговаря с единия Воля, Рина тихо каза на Варя:

— Ще идем в „Савой“, но без Зоя.

— Къде ще я дядна?

Рина сви рамене — твоя си работа, тебе те вземаме, а нея не, оправяй се както можеш. Слънчево усмихната, Рина сякаш нищо не бе казала.

И те започнаха да изчезват, не всички заедно, а един по един, умело и незабелязано като фокусници... А сега си отворете очите, няма никого.

Зоя и Варя останаха сами.

— Офейкали са — прошепна Зоя и заплака.

— А ти да не мислеше, че ще те изпратят с автомобил? — присмехулно попита Варя. — Или с фойтон с гумени колела?

— Те са свине — мрачно проговори Зоя, — а най-голямата свиня е Рина, фуклата луничава. Рижава такава.

Те тръгнаха по алеята, смесиха се с навалищата из парка, навалищата беше гъста — и в театъра, и на естрадата, където свиреше джазовият оркестър на Цфасман, бяха обявили антракт. Направиха две скучни обиколки и видяха Ика на същото място, където бяха стояли през цялата вечер.

— Момичета — развика се Ика, — вас търся. Да тръгваме, бързо!

— Къде? — попита Варя.

— В „Савой“. Чакахме ви на спирката, не дойдохте, всички заминаха, а мен ме пратиха да ви взема.

— Никой нищо не ни е казал — възрази Зоя.

— Не знам — Ика не искаше да влиза в обяснения, — нещо не сте разбрали. Да вървим, бързо!

16.

Компанията вече седеше около голяма обла маса. Появяването на Варя и Зоя не предизвика никакви емоции, щом сте дошли, сядайте. Варя така и не разбра дали Ика се бе върнал да ги вземе по своя инициатива, или го бяха пратили.

На масата разговаряха за някаква Алевтина, убита от мъжа си, бухарец, от ревност. Рина присъствувала на процеса.

— Спаси го защитникът Брауде — разправяше Рина, — като се разпени, съдиите само дето не заподсмърчаха... „Въртящата врата на входа на «Национал» въвлича нашите момичета в порочния кръг на ресторантския живот.“ — Тя завъртя ръка, за да покаже как точно вратата въвлича момичетата в порочния кръг на ресторантския живот.

— Убил жена си — и да му дадат само две години! — възмути се Зоя.

— И то сигурно условно, поради културната му изостаналост.

Льовочка се усмихваше като херувим, мило лъснал кривото си зъбче.

— А ако влизаме през друг вход, не през въртящата врата, няма ли да бъдем въвлечени?

— В цял свят хората прекарват времето си в ресторантите и кафенетата — каза Вили Лонг.

Воля малкия захлупи лицето си с ръце и олюлявайки се като мюсюлманин при молитва, загъгна:

— Горката Алевтина, клетата Алевтина, защо я е заклал тоя див бухарец, заклал я е като кокошчица, заклал я е като пиленце.

— „Цыпленок жареныш, цыпленок пареный — запя Воля големия, — цыпленок тоже хочет жить...“

— Ами ако махнат въртящата се врата и сложат обикновена, тогава няма ли да има порочен кръг? — пак попита Льовочка.

Влезе Мирон и сядайки на масата, съобщи:

— Свършва партията, сега ще дойде.

— Ето го! — съобщи Вили, който седеше с лице към вратата.

Към масата им идваше мъж на около двайсет и осем години, набит, широкоплещест, с малки мустачки, с лъскави черни лачени обувки, с великолепен костюм, който му седеше малко небрежно и затова по-добре от костюма на безукорния Льовочка. Той прекосяваше залата с лека, уверена, но малко напрегната походка, кимаше на познати и с усмивка отвръщаше на поздравявания. Беше Костя, прочутият билиардист, за когото между другото бе споменал Мирон в „Ермитаж“.

Компанията го поздравя. Той бавно огледа масата, погледът му беше странен, зевзешки и същевременно недоверчив — какви са тези хора тук, които той впрочем познава до мозъка на костите им. Този поглед спря за малко само върху непознатите Варя и Зоя.

Той седна до Варя.

— Нищо не сте поръчали — забеляза Костя.

— Рина ни разказваше за Алевтина, била на процеса — отговори любезният Льовочка.

Праволинейният Ика грубовато го поправи:

— Тебе чакахме.

Костя внимателно погледна Ика каза:

— Жалко за Алевтина, добро момиче беше. Хем я предупреждавах — недей да си имаш работа с бухарец, не ме послуша.

Той говореше бавно, натъртено, извивайки устни и леко провлачвайки думите, както се говори из южните краища на Русия. Очите му бяха тъмнокафяви, а косата му имаше топъл светлостатист цвят.

Обърна се към Варя.

— Момичетата сигурно са огладнели.

— Аз не искам да се храня — почна да се превзема Зоя.

— Аз пък съм гладна — заяви Рина, — страшно съм гладна, сега ще изям всичко.

— Не е зле да похапнем — каза Ика. Очевидно той единствен тук не зависеше от Костя. Дойде сервитьорът.

— Засега донеси цигари — нареди му Костя.

— „Херцеговина флор“?

— Да.

Говореше и правеше всичко нарочно бавно. Всички изгарят от нетърпение да хапнат, той го знае добре и не бърза.

Отвори с нокът цигарената кутия, подхвърли я на масата — пушете. Попита само Варя:

— Пушите ли?

В тона му тя долови очакване на отказ, явно не му се искаше Варя да пуши.

Но взе цигара.

— Мислех, че не пушите.

— Какво разочарование — разсмя се Варя като жестока кокетка.

Костя отмести от нея бавния си поглед и все тъй провличайки думите, попита:

— Та какво, значи, ще ядем, какво ще пием?

Львовочка зачете менюто. Костя го прекъсна:

— Салата, желирано — той огледа масата, за да преброи хората, — две бутилки водка и една мускатово. Черно или розе?

— По-добре черно — каза Рина. Той се обърна към Варя.

— А вие?

— Все ми е едно.

— Значи две бутилки водка и едно черно мускатово. За ядене — шаран на фурна.

— Охо! — изпъшка Вили Лонг.

— Костя, не се разпускай толкова — кротко се обади Мирон.

— Аз черпя — отговори Костя.

— Рожден ден ли имате? — уж сериозно попита Варя.

— Да. Рожден ден. В известен смисъл.

Този човек върви право към целта. Няма да говори за формата на очите ѝ. Тя знае как да му се опре, ако стане нужда. Засега не е необходимо, той само се перчи.

Пристигна някакъв тип с мутра на бандит в оставка, наведе се над Костя и му зашепна нещо на ухото.

— Не — отговори Костя, — за днес край.

Типът изчезна, изпари се.

Неочаквано за Варя и незабелязано за другите Костя взе от коленете ѝ чантичката, пъкна в нея пачка пари и тихо изрече:

— За да не играя днес.

Варя се смути. Ако поиска да играе, ще си вземе парите, ако не иска — защо да не стоят в джоба му. Примитивен франтовски номер: изразява ѝ доверието си, прави я съучастничка Сигурно крадците така

дават парите си да ги пазят техните мадами, но да ги връща пред всички беше неудобно, тя не би успяла да ги върне незабелязано, както го направи той. Парите останаха в чантичката и. Варя беше недоволна.

Сервитьорът нареждаше виното и мезетата. Костя следеше действията му като домакин, който обича добре подредена трапеза. В „Метропол“ и в „Ермитаж“ компанията непрекъснато се менеше, едни си отиваха, други идваха, беше разпиляна, шляеше се. Тук всички седяха мирно. И Варя разбра, че тази компания не е случайна, както и се бе сторило по-рано, тя е обединена около Костя, негова компания е. Само Мирон си позволяваше да се отлъчва от масата, ходеше по някакви свои бизнесменски работи, а Ика, демонстрирайки независимост, седна за малко на съседната маса.

Готвач с бяла престилка и висок бял калпак поднесе съд с мрежа, на дъното на мрежата се мяташе жива риба.

— Как се казва тази риба? — попита Костя Варя и предупредително вдигна пръст: никой да не отговаря вместо нея.

— Нали поръчахте шаран — отговори Варя, — значи явно е шаран.

— Но какъв шаран — обикновен или огледален?

— Не знам.

— Това е огледален шаран — обясни Костя, — неговото гръбче е високо, остро, виждате ли, и люспите му са едри. А гръбчето на обикновения шаран е широко и люспите му са дребни. Разбрахте ли?

— Разбрах. Благодаря. Сега мога да кандидатствувам за рибния институт.

Костя кимна на готвача и той отнесе рибата.

— Вие въдичар ли сте? — попита Варя.

— Аз не съм въдичар, а рибар, от Керч съм, баща ми е рибар, и дядо ми е рибар, като дете съм ловил таранка в морето.

— Откога шаранът стана морска риба? — попита Ика, като се върна на тяхната маса.

— Ами аз не съм ловил шаран в морето — Костя разтегли устни, гневно изгледа Ика, — ловил съм таранка. Знаеш ли каква е разликата между таранката и каспийската бабушка? Не знаеш? Я гледай, музикантите дойдоха, върви да танцуваш, после ще ти обясня.

Варя танцува с Львовочка, с Ика, с Вили. Костя не танцуваше, не умее. И сега това, кой знае защо, не изглеждаше на Варя като

недостатък, дори някак представяше Костя в по-добра светлина от останалите. Той седеше сам на масата и вдигаше глава само за да я погледне, да ѝ се усмихне. И на Варя и домъчняваше за него: веселят се тук с неговите пари, а го зарязват сам, танцът им е по-скъп от приятеля.

Когато всички станаха за следващия танц, Костя я хвана за ръката.

— Постойте с мен.

Тя остана.

— Вие работите ли или учите?

— Завърших училище и започвам работа.

— Къде?

— В проектантско бюро, в нашето училище усилено изучавахме чертане.

— А няма ли да следвате?

— Засега не.

— Защо?

— Стипендията е малка. Задоволява ли ви този отговор? И изобщо защо ли говорим за това. И вие ли сте проектант?

— Проектант ли? — Той се позасмя. — Не, имам друга специалност.

— Билярд?

Долови иронията, изгледа я тежко, гняв проблясна в очите му, но той го угаси. Бавно, проточвайки думите, каза:

— Билярдът не е професия. Както казваше един образован човек, билярдът е изкуство.

— Аз пък мислех, че билярдът е игра — възрази Варя. Искаше ѝ се да го ядоса, да не се надува много.

— Моята специалност е медицинското електрооборудване — сериозно каза Костя, — сини лампи, солукси, кварцови лампи, ултравиолетови, бормашини. Вие обичате ли бормашините?

— Мразя ги.

— И аз. Ремонтирам ги.

И явно сметнал, че достатъчно е разказал за себе си, попита:

— Отдавна ли познавате Рина?

Искаше да разбере как е попаднала в неговата компания.

— Не, едва днес се запознахме. Тя работи в едно бюро със Зоя, а ние със Зоя живеем в един блок.

— В един блок ли? — кой знае защо, се учуди той. — А къде?

— На Арбат.

— На Арбат ли? — кой знае защо, той пак се учуди. — С татко и с мама?

— Нямам баща и майка, те отдавна са починали. Живея със сестра си.

Той я погледна недоверчиво. Ресторантските момичета все гледат да се самоизтъкнат или с някоя голяма сполука, или с голямо нещастие, всяка иска да има съдба. Кръгло сираче на седемнайсет години — и това е съдба.

Но пред него не седеше ресторантско момиче.

— А пък моите всичките са живи — каза Костя, — татко, мама, четирима братя, три сестри, дядо, баба — видяхте ли колко роднини имам.

— Всички ли живеят в Керч?

— Не, пръснаха се — уклончиво отговори Костя, — а в Москва нямам никого. И нищо. Дори жилище.

— Но къде живеете, щом е тъй?

— Под наем, в една стая в Соколники. Варя се учуди:

— Имате толкова приятели и те не могат да ви намерят стая в центъра?

Хрумна ѝ да го настани при Софя Александровна, нейната квартиранти скоро щеше да освободи стаята. Разбира се, преди да е говорила със Софя Александровна, нищо не биваше да обещава на Костя, но желанието да посрами неблагодарните му приятели надделя.

— Нищо твърдо не ви обещавам, но ще попитам една жена в нашия блок. Тя има свободна стая, може да ви я даде.

Той пак я погледна недоверчиво.

Но не, това момиче говореше сериозно.

— Би било чудесно — каза Костя, — би било просто великолепно. Тази жена има ли телефон?

— Първо аз трябва да говоря с нея.

Той се разсмя.

— Не ме разбрахте, не смятам да ѝ се обаждам. Телефон ми трябва заради моята работа.

— Има телефон.

Не биваше да казва за стаята. Може нищо да не излезе.

— Ами как от рибар станяхте електроспециалист?

— Какъв рибар... Живях край морето, затова казвам, че съм рибар.

— Аз пък никога не съм ходила на море — каза Варя. Той се изненада:

— Нито веднъж ли не сте виждали морето?

— Само на кино.

Сега той я гледаше в упор.

— А иска ли ви се?

— Има си хас!

Музиката замлъкна. Всички се върнаха на масата.

Костя се облегна назад, вдигна чашата си.

— Предлагам да прием за нашите нови познати: Варя и Зоя.

— Ура! — насмешливо подвикна Воля малкия.

Наздравниците наистина някак не подхождаха нито на тази компания, нито на момента, вече бяха пили и яли, на масата царуваше безредие, идваха някакви хора, сядаха, разговаряха.

До Костя застана младеж с очила, с професорска физиономия. Стиснал в ръка банкнота, по цвета и Варя разбра, че е десетачка, той попита:

— Четно, нечетно?

— Не играя — отговори Костя.

После реши друго.

— Чакай!... Варя, намислете си някакво желание. Намислихте ли?

— Намислих — каза Варя, без да е намислила нищо.

— Сега кажете: четно или нечетно?

— Четно.

— Четно ли? — поиска да повторят младежът.

— Четно — потвърди Костя.

Младежът сложи десетачката на масата. Какво видяха двамата с Костя върху нея? Костя се позасмя, прибра банкнотата и каза на Варя:

— Аз спечелих пари, а вие желание. Какво си намислихте? Тя каза първото, което ѝ хрумна:

— Да ме вземат на работа.

— Не може да сте си намислили това, естествено ще ви вземат. Той беше разочарован.

— Каква е тази игра? — попита Варя.

Костя оглади с ръце десетачката, показа й номера: 341672.

— Тук има шест цифри, вие избрахте четните: четири, шест, две, събрани правят дванайсет. А на него останаха нечетните: три, едно, седем, общо единайсет. Вашите правят повече, печелите десетачката. Ако неговите правеха повече, ние щяхме да му дадем една десетачка, разбрахте ли?

Варя се разсмя.

— Не е висша математика.

— И най-хубавото в нея е, че разтваряш юмрук и веднага виждаш дали си спечелил, или си загубил — каза той с детинска радост.

— А как се казва тази сложна игра?

— Комар. Не „шмендъофер“, а просто комар.

— Комар по савойски — каза Варя.

Костя се разсмя.

— Чухте ли бе? Чу ли, Льова? Комар по савойски!

— „Савой“ ли имахте предвид или Савоя? — С усмивката си Ика искаше да подчертае, че никой освен тях двамата не разбира разликата между ресторант „Савой“ и Савоя, най-малко пък Костя.

— Имах предвид ресторант „Савой“ — раздражено отговори Варя, недоволна, че Ика се подиграва на Костя.

— Ами разбира се, че ресторант „Савой“ — подзе Костя.

Съобразителен беше, долови разликата, макар да нямаше представа какво е това Савоя. Седеше на крайчеца на своя стол и беше метнал ръка върху облегалката на Вариния, но не я докосваше.

Завоюва я с примитивни средства, дързък е, настойчив, но не умее да запазва самообладание — Варя разбираше всичките му ходове. Но не и се искаше да го обижда, в края на краищата, както и другите тук, тя се наслаждава на живота за негова сметка. Пък и с нещо ѝ харесваше, беше не само ларж, но и добър, искрен.

Отново засвири оркестърът, всички отново отидоха да танцуват и Костя пак възпря Варя.

— Наистина ли никога не сте ходили на море?

— Нали вече ви казах — не съм.

Загледан право в очите ѝ, той бавно изрече:

— С влак до Севастопол, с автобус до южния бряг на Ялта. Заминаваме утре, докато имаме пари — той кимна към чантичката, — влакът тръгва следобед, вземи си най-необходимото, бански, рокля с презрамки, впрочем всичко може да се купи и там.

Варя го гледаше изумено. Как бе посмял да ѝ предложи такава нещo?! Нима му е дала повод? Как?

— Нямате с кого да прекарате поредния си отпуск ли? — попита тя, като вложи в тези думи цялото презрение и всичката ирония, на която бе способна.

Той гордо вирна глава и ясно произнесе:

— Аз никога нямам пореден отпуск, аз сам си давам отпуски, от никого не завися.

Сега тя разбра какво я бе привлякло в този човек: той е независим и ѝ предлага да сподели неговата независимост. Разбираше за какво ще я задължи евентуалното съгласие. Но от това тя не се страхуваше, това трябваше да стане рано или късно. Плашеше я друго. Той е комарджия, спечелил е пари, сега иска да ги пръсне с новичко момиче.

За да изясни, че ѝ предлага не само това пътуване, той добави:

— Останалото ще купим, когато се върнем.

Варя помълча, помисли, после каза:

— Как мога да тръгна с вас, нали изобщо не ви познавам.

— Ами тъкмо ще ме опознаеш.

— А защо ми говорите на „ти“, струва ми се, не сме пили брудершафт.

Той посегна към бутилката.

— Можем да пием.

Тя отстрани ръката му и макар да разбираше баналността на думите си, не намери други, попита:

— За каква ме мислите?

— Мисля, че си такава, каквато си. Ти си чаровно, чисто момиче — каза искрено той и сложи ръката си върху нейната.

Варя не си дръпна ръката. Той не стискаше дланта ѝ, не опипваше пръстите като плахите хлапаци, той простичко и меко

постави ръката си върху нейната и това ѝ беше приятно. Видя, че и на него му е приятно просто да държи ръката си върху нейната.

Той гледаше спокойно и снизходително шумната зала, независим, могъщ човек, с пари в джоба, седнал до момиче, единственото, на което има доверие, единственото, което признава тук. Нищо, че на света няма герои, този няма да застава мирно и да поглъща с очи началника си, няма да мъкне под конвой куфара си по перона... Без да гледа Варя, той внезапно промълви замислено:

— Може би до тебе ще стана човек.

И се намръщи. Извърна се настрана.

— Добре — каза Варя, — ще дойда.

17.

Саша метна теглича на врата си и се изненада колко леко се движи срещу течението голямата натоварена лодка. Въжето, праметнато през лъка — висок прът на носа, изтегляше лодката по оддора, успоредно на брега, изтегляше я леко, без миря — така Нил Лаврентиевич, пощаджията, наричаше ситните вълнички.

Прекосяваха реката с гребане. Саша и Борис сядаха на пейките, наместваха веслата във вилките и гребяха с всички сили, течението тук беше силно. Но дори из най-дълбоките места се виждаха шарените камъчета по дъното, толкова прозрачна и чиста беше водата. Само цветът ѝ се менеше в зависимост от времето, ставаше ту стоманеносива, ту тъмносиня, ту синкавозелена.

— Бързичко ще стигнем — бърбеше Нил Лаврентиевич, — млади момчета сте.

Нил Лаврентиевич, припрян нисичък селянин с дребни черти на подвижното лице, навремето бил златотърсач по Лена, после партизанувал срещу Колчак, сега бил колхозник. За партизанлъка си разказваше мъгляво, явно лъжеше, преразказваше чужди случки, а за златотърсачеството казваше истината. Ангарците си имали обичай — докато са ергени, да търсят злато. Върнеш ли се със златен пръстен на ръката, значи си добивал злато, можеш да се жениш! Та и Нил Лаврентиевич така: ходил за злато, върнал се, оженил се, натрупал имот — шест крави. Из тия места и десет крави не означавали, че си кулак, още повече че не наемал ратаи, не държал сепаратор за мляко, не търгувал с тунгусите. Есенно време ходел в гората, удрял за една зима по шестстотин-седемстотин белки, добре печелел от кожите. Сега белката се изместила на север, че и самурите я изстребили, па и колхозът искал да се работи. По-рано мъжете имали грижа за сенокоса, всичко друго по стопанството лежало върху жените. Сега не мож ги различи, мъж ли е, жена ли е, все са колхозници.

Така, слушайки дългите и широки приказки на Нил Лаврентиевич, те се движеха покрай брега, край надвиснали скали, по каменни сипеи или газеха — там, където скалите бяха съвсем досами

водата. Денем слънцето беше високо над главите им, прижурише, вечер се изгубваше отвъд гората и тогава лилави тайнствени светлосенки насичаха брега.

Току се мерне самотна рибарска лодка, край брега изскочи дървена плувка — тук се практикува самоллов или морда, проплува в далечината сал с кон отгоре — и пак нито човек, нито животно, нито птица. Плитчините шумяха, както шуми тайгата при силен вятър, водата прескачаше валчести камъни и канари, кипеше от водовъртежите, пръските искряха на слънцето. По плиткото всички теглеха въжетото, а Нил Лаврентиевич, прав в лодката, управляваше с кърмовото весло. И жена му, болнава, мълчалива, загърната в голям шал, влачеше с теглича.

Борис си ожули рамото, наби си краката по крайбрежния камънак, мрачно нареждаше:

— Володя Квачадзе нямаше да тегли лодката, щеше да ги накара да го возят.

— Теглим каиша, но пък без конвой — отговори Саша.

В село Голтявино на брега очакваха лодката местните заточени: дребна белокоса бабичка — в миналото прочута есерка: един анархист също дребен, белокоп, с весело добродушно лице, и едно поразително красиво младо момиче — Фрида. Бабичката се казваше Мария Фьодоровна, дядката — Анатолий Георгиевич.

Пощата не била идвала два месеца, тъй че Нил Лаврентиевич връчи на всеки по купчинка писма, вестници и списания, а на Фрида — и колет.

— Трети ден ви чакаме — весело каза Анатолий Георгиевич, — от сутрин до вечер.

— Разпределението ни забави, Натоллий Егорич — обясни Нил Лаврентиевич, — занапред няма да спираме, ще продължаваме направо за Дворец.

Тази новина бе оживено обсъдена: щом в село Дворец вече ще има пощенски клон, зимната поща ще идва по-бързо по Тайшетския път. От друга страна, създаването на нов пощенски клон може би предвещава административни промени. Може би в Дворец ще бъде новият районен център. И значи ще има ново началство, нова метла и тази метла ще бъде по-наблизо.

— Вземайте си багажа — разпореди се Мария Фьодоровна, — ще ви настаним за нощувка.

— Благодаря — отговори Саша. — Нил Лаврентиевич искаше да ни заведе на квартира.

— У Ефросиня Андриановна ли?

— У нея — потвърди Нил Лаврентиевич и измъкна от лодката чувала с пощата.

— Прекрасно, тогава довечера ще се видим, Фрида ще мине да ви вземе. Нали, Фрида?

Фрида четеше едно писмо от получените.

— Фрида, съвземете се!

— Да, да — момичето прибра писмото в плика и вдигна към Мария Фьодоровна огромните си сини очи. Черни кичури бяха разпилени върху вехтата блузка, свободно обгърнала тънката и талия.

— Ще наминете към нас — повтори Мария Фьодоровна, — ще поседим у Анатолий Георгиевич.

— При мене, при мене — Анатолий Георгиевич прелистваше някакво списание.

— Другари, имате време да четете — властно проговори Мария Фьодоровна, — тръгваме!

Борис вдигна колета.

— Вие имате багаж каза Фрида.

— Голяма работа!

С юначно движение Борис метна на рамо колета, взе в ръка куфара. От умората му сякаш не бе останала и следа.

— Засега оставете куфара, ще се върнете да го вземете — посъветва го Мария Фьодоровна.

Саша помогна на Нил Лаврентиевич да разтоварят лодката. Върна се Борис и те пренесоха всичко в къщата на брега.

Докато хазайката чистете риба и приготвяше вечерята, Саша и Борис излязоха.

— Е?! — Борис въпросително погледна Саша.

Саша се престори, че не разбира въпроса му.

— Приятни, мили, гостоприемни хора.

— Да — нетърпеливо подзе Борис, не са като ония от Чуна, приятелите на Володя, това са истински интелегенти, не ги интересува

в какво вярвате, интересува ви че сте същият заточеник като тях. Хора са!... Ами какво ще кажете за Фрида?

— Красиво момиче.

— Слабо казано! — възкликна Борис. — Суламит! Естер! Песен на песните! Това е трябвало да премине през хилядолетия, през изгнания, скиталчества, погроми.

— Не знаех, че сте такъв националист — засмя се Саша.

— Ако беше рускиня, нямаше да съм националист, ама сега, като е еврейка, веднага „националист“. Имам предвид типа, породата. Жена ми също беше от еврейско семейство, тя не струваше колкото малкото пръстче на Фрида. Каква осанка! Достойнство! Това се казва човек! Съпруга, майка, домакиня.

— Заговори еврейският съпруг.

— Да, защо не?

— Вие сте осъден, и тя е осъдена. Вас ви пращат в Кежемски район, тя живее в Богучански.

— Дреболия! Ако се оженим, ще ни съберат.

Саша се изненада от фантазьорството на Борис, но каза само:

— Може да е омъжена.

— Е тогава лошо.

В чиниите имаше риба, сметана, сладко от черни боровинки. Нил Лаврентиевич и жена му плюеха костите на масата. Саша вече беше свикнал с това.

Хазайката, пълна, будна по натура жена, се оплакваше от сина си: не искал да работи в колхоза, вербовчиците го подмамвали да иде на някакъв строеж в Русия.

— Най-големите разбойници — квалифицира Нил Лаврентиевич вербовчиците, — вариклечковци, само се шляят насам-натам.

Синът на хазайката, същинско циганче, любопитно поглеждаше Саша и Борис, мълчаливо слушаше упреците на майка си. Хазаинът, който също приличаше на циганин, седеше на пейката, пушеше. Борис поглеждаше към вратата, чакаше Фрида. Хазайката продължаваше да се оплаква от сина си:

— Тия дни намерих у него клечки, направил дупки по джобовете, крие си цигарите, па си пали джобовете. И кво не му харесва туканка? На работа дип го не пращаме, все е с тейко си. Още

птичка не се обажда, вече сме на полето. Началството иска, не иде да го ядосваш.

Синът мълчеше и все попоглеждаше Саша и Борис. И хазаинът мълчеше, и той явно носеше скитническа душа. А хазайката не спираше да се жалва: ще заmine момчето, ще попадне в лоша компания и хайде в затвора.

Влезе Фрида, поздрави, седна на пейката, без да пречи на разговора. Беше с ботуши, с вехто палто и шал, увит около главата и врата. Не си развърза шала, така си остана с него, докато чакаше да свърши вечерята.

Борис се надигна, нетърпеливо погледна Саша като подкана да побърза.

Близо до входа беше кътът с иконите, отсреща — ъглов шкаф, на него огледало, тюруче — макара конци, до нея викотерник — чист бродирай пешкир, по первазите — камъни, късчета минерали, семена в кутийки, разсад в саксийки.

— Анатолий Георгиевич ни е агроном, геолог, минералог, палеонтолог и не знам какъв още — Мария Фьодоровна се позасмя, — надява се да го оценят.

— Те края си да оценят — отговори Анатолий Георгиевич, — такова богатство като на Ангара нийде няма. Въглища, метали, нефт, гори, кожи, неизчерпаеми водни ресурси.

Той опипваше с тънките си пръсти камъните, парчета лава, късове скала, прошарена със сребърни нишки, щастлив от вниманието на слушателите си — други щяха да се появят може би след година, а можеше и изобщо да не се появят.

— Бил съм на заточение на Ангара още преди Февруарската революция — продължи Анатолий Георгиевич — и ето че пак съм тук. Но тогава моите статии за този край се печатаха, сега не смея и да помисля. Все пак се надявам, че записките ми ще бъдат полезни.

— Във връзка с развитието на втора металургична база на изток — каза Борис, като попоглеждаше Фрида — издирването на природни богатства е много важно. След Кузбас индустриализацията ще се придвижва насам. Въпрос на време.

Той произнесе това изтежко, като ръководител, поощряващ местни ентусиасти. Горкият Борис! Ииска да изглежда пред Фрида

важна личност, а значението му се състои в съвсем други неща.

Мария Фьодоровна насмешливо кимна.

— Хайде и вие: индустриализация, петилетка... Вас са ви лишили от свобода — за това помислете. Разсъждават какво щяло да стане с този край след петдесет години, какъв щял да стане Сибир... По-добре помислете в какво ще се превърне за тези години човекът, лишен от правото да бъде добър и милосърден.

— Все пак очевидните факти не могат да се отрекат — каза Анатолий Георгиевич, — в Русия се извършва промишлена революция.

Това белоконосото пухкаво старче някак не се вписваше в представата на Саша за анархистите.

— Какво тогава седите тук?! — възкликна Мария Фьодоровна. — Отречете се! Ще станете академик!

— Не — възрази Анатолий Георгиевич, — те трябва да знаят: инакомислието съществува, без инакомислие няма и мисъл. А трябва да се работи, човек не може да стои без работа. — Той посочи разсада: — Ето, отглеждам домати, дини.

— Заради тези домати вие пръв ще отпловате оттук — забеляза Мария Фьодоровна, — навирате се с вашите домати, а колхозниците трябва да решават въпроса със зърното. В Русия не можах да го решат, та им хрумна да го решават на Ангара, където от памтивека не са сели зърно.

Тя въздъхна.

— По-рано пак беше добре, заточените работеха на селяните или живеяха с изпратеното от къщи, почти никой не се интересуваше от тях. А сега има колхози, пръкна се началство, идват пълномощници, всяка непозната дума преиначават в агитация, каквото и да се случи в колхоза, търсят виновник, а виновника ей го — заточеният, контра революционери, той влияе на местното население, така влияе, че картофите не раждат, рибата не се лови, кравите не се отелват и не дават мляко. Фрида например са я нарочили, че била баптистка. Един точно така й рече: Я зарежете вашата баптистка агитация! Нали така ви каза?

— Да — усмихна се Фрида.

— Само едно постигнаха — позасмя се Мария Фьодоровна, — селянинът няма да се бие при една война. За какво да се бие? По-рано

се страхуваше, че ще се върне помешчикът, ще му вземе земята. А сега земята и без това му я взеха, за какво да се бие?

— Това е спорен въпрос — каза Саша, — за народа, за нацията има ценности, заради които ще се бие.

— А вие ще идете ли да се биете? — попита Мария Фьодоровна.

— Разбира се.

— И за какво?

— За Русия, за съветската власт.

— Та нали нас съветската власт ни докара в Сибир?

— За съжаление така е — съгласи се Саша — и все пак виновна е не съветската власт, а онези, които недобросъвестно се възползват от нея.

— На колко сте години? — попита Анатолий Георгиевич.

— На двайсет и две.

— Млад е — усмихна се Анатолий Георгиевич, — всичко е пред него.

— Че какво е пред него? — мрачно попита Мария Фьодоровна.

— На колко сте осъден?

— На три години. А вие?

— Нямам определени години — хладно отговори тя.

— Как така?

— Ами така. Започна се през двайсет и втора: заточение, Соловки, политически изолатор, пак заточение, очакват ме пак Соловки или политическият изолатор. Сега, разправят, ние, контрите, сме щели да усвояваме Севера. И на вас това ви предстои. Щом сте влезли в тази орбита, няма излизане. Е, може би Фрида — ако я пуснат — ще замине за Палестина.

— Смятате да заминете за Палестина? — учуди се Саша.

— Смятам.

— Какво ще правите там?

— Ще работя — отговори момичето, малко заваляше „р“-то, — ще обработвам земята.

— Вие умеете ли да я обработвате?

— Умея донякъде.

Саша се изчерви. Във въпроса му бе прозвучало недоброжелателство. „Вие умеете ли да я обработвате?“ А тя нали това прави тук, от това живее.

За да заглади нетактичността си, меко попита:

— Нима ви е зле в Русия?

— Не искам някой да може да ме нарича чифутка.

Тя произнесе това спокойно, но с онзи оттенък на несломимо упорство, което Саша бе виждал у хора, фанатично защитаващи идеите си. Нищо няма да излезе от намерението на Борис, освен ако възприеме нейния фанатизъм.

И Мария Фьодоровна, и Анатолий Георгиевич са отломки от онази кратка следреволюционна епоха, когато инакомислието се е възприемало като нещо неизбежно. Сега то се смята за противоестественно. Баулиновци, столперовци, дяковци са убедени в правото си жестоко да съдят стари, немощни хора, които смеят да мислят различно от тях.

— Имам една молба към вас — каза Мария Фьодоровна, — намерете в Кежда Елизавета Петровна Самсонова, и тя е бабишкел като мене, предайте ѝ това.

Тя подаде на Саша един плик.

Дали трябва да го вземе? Какво има в него? Защо не го изпрати по пощата?

Колебанието, мярнало се по лицето му, не убягна на Мария Фьодоровна. Тя отвори плика, в него имаше пари.

— Тук има двайсет рубли, предайте ѝ ги, кажете ѝ, че още съм жива.

Саша пак се изчерви.

— Добре, ще ги предам.

Отново плаваха нагоре по реката, минаваха през плитчини, сновяха от бряг до бряг. Беше горещо, но жената на Нил Лаврентиевич, както бе седнала на кърмата, загърната в шала, така си и седеше, и той не си сваляше брезентовия дъждобран.

Чуха някакъв далечен шум.

— Мурският праг — угрижено им обясни Нил Лаврентиевич.

Все по-често срещаша подводни камъни, течението ставаше по-бързо, шумът нарастваше, преминаваше в непрекъснато бучене, най-сетне стана бесен. Реката пред тях беше обвита в огромен бял облак, от водата стърчаха голи камъни, високо над тях се пенеха вълни, шумът приличаше на грохот от стотици артилерийски оръдия. Отляво с адски

рев от скалиста клисура изригваше река Мура. На мястото, където се вливаше в Ангара, се извисяваше огромна канара с гранитни зъбери.

Извлякоха лодката на брега, разтовариха я, пренесоха багажа отгатак прага, после се върнаха, примъкнаха дотам и лодката.

Борис вече не се уморяваше, напротив, оплакваше се, че се придвижват бавно, бързаше да стигне в Кежма, да се настани и да започне да действа за прехвърлянето на Фрида. Изобщо не се съмняваше, че ще се оженят.

— Няма нито годеник, нито съпруг. Някъде край Чернигов имала майка. Колко ли ѝ е трудно сама? Ще живеем в Кежма, няма да я пусна да работи, ще се занимава с къщата, ще имаме дете, и тук растат деца, като си изгърпим присъдите — ще заминем. Представяте ли си я в Москва, на театър, с вечерна рокля? За да си намериш хубава жена, си струва да поживееш на Ангара. Заточението е за три години, жената е за цял живот.

— Тя смята да замине за Палестина.

— Глупости! Ще ѝ мине. Още не се е почувствувала жена. Когато създаде семейство, дом, деца — от Палестина нищо няма да остане.

Саша си спомни упорития израз на красивото Фридино лице и се почуди на слепотата на Борис.

— Тя дори твърди, че вярва в бог — продължи Борис, — нима мислите, че е сериозно? Покажете ми един съвременен евреин, който сериозно да вярва в Йехова. За евреина религията е само форма на национално самосъхранение, средство срещу асимилацията. Но асимилацията е неизбежна. Дядо ми беше цадик, а аз не знам еврейски. Какъв евреин съм тогава, питам ви?

— Боря, вие я видяхте само за една вечер.

— За да разбереш един човек, са достатъчни пет минути. Аз ви видях в комендатурата и си казах: с него ще се сприятелим. И не сгреших. Жени пък съм виждал всякакви, от всички бои. Намеря ли истинската, никаква друга не ми трябва. А който е бил кротушко преди женитбата, се лепи за първата фуста, зарязва жена, деца, руши цялото семейство.

Каквото и да се криеше зад тези разсъждения — самота, съчувствие към момичето, попаднало като него в тези затънтени места

— това си беше любов, неочаквана у такъв делови човек, женкар и гуляйджия. Когато говореше за Фрида, нежност озаряваше лицето му.

Минаха през село Чадобец, където бе определен да живее покойният Карцев, минаха през други села, нощуваха у познати или родни ни на Нил Лаврентиевич.

Саша и Борис веднага след вечеря си лягаха, а Нил Лаврентиевич дълго се заседяваше с домакините. Идваха разни хора, през сън Саша чуваше тропане на врати, откъслеци от дълги мъжки разговори.

Ставаха рано, разбудени от миризма на пържена риба, от громола на затулката на печката, от разместваните по печката гърнета.

— Как спяхте, нещо не ви ли хапа? — питаше домакинята.

— Добре, благодарим.

Сутрин не се заседяваха на масата, бързаха да тръгнат. Навън вече се чуваха гласове.

— На работа гаче ни викат — обясняваше домакинята.

— Благодарим — Нил Лаврентиевич ставаше, оригваше се, небрежно се прекръстваше през устата.

След такива пренощувания в лодката Нил Лаврентиевич разсъждаваше:

— Какви колхози по нашите места? Земята е бедна, северна, замръзнала, не е Русия, зърното не стига за изнасяне, то е колкото да изхраниш себе си и децата. Какво можем да дадем на държавата, нищо не можем, освен белки. Навремето карахме говеда за продан на Лена, сега и за нас млечице няма. По-рано наемахме заточени, политически, да изкореняват гора, а сега не изкореняваме. И кедрови шишарки никой не добива.

Минаха покрай Калинински чифлик, село, построено през трийсета година от специални заселници, интернирани от Русия кулаци.

— Докараха ги чак в края на януари — разправяше Нил Лаврентиевич, — мъжете, дете бяха по-смели, отидоха в най-близкото село, Кода, май има осем версти, викат, приберете децата. Ама се уплашиха кодовчани, те са все от един род, Рукосуеви, и техните кулаци бяха изскубнали, най-богатите бяха откарали, та не посмяха. Мъжете се върнаха от гората да копаят землянки, ама можеш ли я изчовърка тая пръст в студа и снега. Кой умря, кой остана жив. Напролет изкорениха гора, разчистиха елите, ораха, сяха, работни хора

са и много ги бива. Сега живеят, садят домати. По-рано тука садеше домати Натолій Егорич, заточеният политикан, смееха му се, мира не му даваха, хората ни са диви, невежи, а сега на, доказаха им тия кулаци. Та тъй и държавата има полза от тях.

Последната фраза той произнесе важно и внушително, подчерта, че разбира интересите на държавата: и необходимостта от разкулачването, и ползата от отглеждането на домати.

Но колкото и да хитруваше, личеше си, че съчувствува на заселниците, нали и той има деца, и той е човек като тях. И че е потресен от събитията, не знае какво ще става по-нататък, дали няма и него да стигне участта на селяните от Украйна и Кубан, изскубнати от родните земи и прокудени неизвестно къде и неизвестно защо. Саша се вглеждаше в новите къщи, те не приличаха на местните. Обикновените руски къщи от греди с дървени стълбища към улицата и пръстени валове до стената — те бяха късчета от Русия, изскубната от родната земя, захвърлена в снега на тайгата, но съживена и опазена тук от руските хора.

Саша искаше да види тези хора, какви са сега. Но хората бяха на работа, селото бе тихо, мирно, спокойно, брегът беше същият като в други села на Ангара — с лодки, салове и мрежи.

Живеят като всички. Разбира се, тези, които са оцелели. На високото се мярна тайфа дечурлига. И те бяха от онези, които са оцелели, а не са замръзнали в снега. А може и нови да са се родили.

И отново тази спокойна, могъща река, сините скали, безкрайната тайга, слънцето в синьото небе, всичко това — щедро и обилно сътворено за благото на хората. Тихо течение, малки безименни прагове. На десния бряг е село Кода където всички са Рукосуеви и където заселниците са търсили помощ и не са я получили. И то е тихо, спокойно, безлюдно.

18.

„Добре, ще дойда“ — лесно ѝ беше да го каже снощи, когато седяха в ресторанта, когато свиреше музика и елегантни жени танцуваха с елегантни мъже, то беше друг, независим живот. И самият Костя, и неговото предложение да отидат в Крим бяха част от този живот, затова Варя би могла още снощи направо от ресторанта да замине за където и да е. Но днес тук, в тяхното общо жилище, в мрачната им стая всичко изглеждаше съвсем различно, нереално, неосъществимо, изглеждаше като игра, като празни ресторантски дрънканици. Във Викината компания така си бърбят за екскурзии в чужбина, в компанията на Костя — за пътувания до Крим или Кавказ.

Пък и какво представлява този Костя? Ресторантски играч на билиард, комарджия. С какви примитивни средства я подмамваше: сложи парите си в нейната чантичка, поръчваше скъпи ястия, редки вина, правеше се на крез, фукаше се... Колко такива момиченца е виждал той? Колко такива е подмамвал с разходки до Крим? Тя няма да се съблазни! Някакъв си билиардист не може да ѝ завърти главата като на някоя глупачка! Как би изглеждала, ако след Крим я зареже или я остави там, пак добре, ако ѝ даде пари за връщане, а не ѝ ли даде, ще има да се чуди как да се прибере, ще телеграфира на Нина — спасявай ме, сестричке!, — а Нина направо ще получи удар, от такова нещо на всеки може да му се пръсне сърцето: снощи се запознали в ресторанта, днес тръгват за Крим. И защо трябва да тръгнат точно днес? Какво е това бързане?

Ще говори със Софя Александровна, както му обеща. Ако тя му даде стаята, ще се запознаят по отблизо, тогава вече може помежду им да се породят някакви отношения.

Снощи след ресторанта Костя ги докара със Зоя до вкъщи с такси и на сбогуване каза:

— Утре не излизай, чакай да ти се обадя. Ще ти звънна преди обяд.

Вече е дванайсет часът и най-правилното сега е да излезе, да речем, да иде у Софя Александровна или при Зоя в работата ѝ. А ако

той се обади вечерта, да му каже: „Цяла сутрин чаках да се обадите, вие не се обадохте.“ Впрочем дали изобщо ще се обади? Сигурно е забравил какво е бърбил. Как може така изведнъж да замине за Крим? Да си зареже работата! Как ще намери билети? Дори на командированите, дето има резервация за тях, едвам им дават, а простосмъртните по цели седмици чакат на гарата. Да, спокойно може да си седи у дома. Унизително е да бяга. Обеща да чака на телефона — ще почака. Дори е интересно — дали ще се обади. И как ли ще се оправдава?

В дванайсет и половина Костя се обади и каза, че билетите са у него, влакът тръгва в четири, той ще мине да я вземе в три, иска да знае на кой етаж живее, в кой апартамент.

Варя се стъписа още щом чу гласа му, тези меки, но повелителни интонации. Както и снощи, той говореше бавно, ясно произнасяше думите, като леко ги провлачваше. Тя веднага си спомни лицето му, странния, зевзешки и същевременно недоверчив поглед, колко дълго той не го откъсваше от нея, неговата щедрост, размах и същевременно наивност: чудеше се, че тя живее на Арбат, беше разочарован, задето не си бе намислила това, на което той се бе надявал. Спомни си как се ядосваше на приятелите му: пият и ядат с негови пари, а го оставят сам. Как той каза: „Може би до тебе ще стана човек.“ И веднага се намръщи, засрамен от това признание.

Но как би могла да го излъже, да не удържи на думата си? Не биваше да му обещава, но му обеща! Езикът ѝ няма да се обърне, за да му каже „не“.

— Няма нужда да ме вземате от къщи — отговори Варя, — ще ви чакам на „Николский“, пред втората къща, броено от ъгъла.

— Добре, само да не закъснееш, че ще изпуснем влака.

Варя реши да иде до „Николский“ през вътрешния двор — на входа може да срещне Нина.

Куфар не ѝ беше нужен. Всичко, каквото имаше, беше на гърба ѝ. А другата рокля, сукманчето, пликчетата, комбинезона, чифт чорапи, четката за зъби, сапуна, гребена напъха в ученическата чанта.

И добре че не ѝ потрябва куфар — вътрешният двор беше затворен. Варя си спомни, че оня ден на Арбат затвориха всички тунели към вътрешните дворове. Арбат стана режимна улица, по нея

понякога минавал на път за вилата си Сталин. Трябваше да иде до „Николский“ по обичайния път. Има късмет, никого не срещна. Пък и да беше срещнала някого, какво толкова — носеше само ученическата чанта.

На Нина остави бележка: „Заминавам с приятели за Крим, ще се върна след две седмици, всичко хубаво. Варя.“

Пътуваха в международния вагон. Варя за пръв път в живота си виждаше такъв вагон. Когато пътуваха до град Козлов, сега той се казва Мичуринск, при леля си, те с Нина се возеха в общ. И познатите ѝ пътуваха в общи вагони. Беше чувала, че има вагони, разделени на затворени купета за по четири души. Но за купе за двама, с мивка, никога не беше чувала. И ето че пътува в такъв вагон, в такова купе, всичко е кадифе, бронз, дори дръжките на вратите са бронзови. В коридора има мека пътечка, на прозорците кадифени перденца, на масата лампа с красив абажур. Служител с униформа разнося чай в масивни чаши с поставки, вежлив, любезен, особено с Костя.

Варя разбираше, че в този вагон пътуват важни, може би прочути хора: в съседното купе — офицер с четири ромба на петлиците, висш военен чин, в следващото — красива възрастна дама с мъжа си, само актриса можеше да бъде. На Варя дори ѝ се стори, че я е гледала в някакъв филм. И в другите купета пътуваха може би народни комисари или заместници на народни комисари с куртки, бричове, ботуши — стандартното облекло на отговорните служители. Но и придружителят на вагона, и разносвачът на вина и закуски, и сервитьорът, дошъл да запише желаещите да обядват във вагон-ресторанта, а после сервитьорът и бюфетчикът във вагон-ресторанта се държаха с Костя особено любезно. В неговия облик, в обноските му имаше нещо, което веднага накара тези хора да поставят Костя по-високо от всички пътници.

Варя отначало се дразнеше от неговата грубовата фамилиарност, той говореше на целия обслужващ персонал на „ти“, но те усещаха в Костя своя човек и никой не му се сърдеше, смееха се на шегите му, с очевидно удоволствие изпълняваха исканията му. Костя приемаше старанията на сервитьорите с благосклонна усмивка, както подобава на човек, който се е издигнал на гребена на успеха и разбира, че успехът привлича хората към него. Но се държеше весело и дружелюбно.

Костя няма чинове, длъжности, звания, но не се нуждае от тях. Независим, влюбен в риска, той постига неща, които другите хора не биха постигнали. Кой може през юни, в разгара на курортния сезон, да намери билети за Крим в деня на заминаването на влака, и то в международния вагон, резервиран само за отбрани хора? А Костя успя, макар Варя да допускаше, че е платил двойна или тройна цена за билетите. Той щедро раздаваше бакшиши, не прибираше ресто, споделяше своя успех с хората.

С Варя се държеше, сякаш се познаваха от сто години и нямаше нищо чудно, че пътуваха двамата в отделно купе. За нищо не я разпитваше, сякаш вече знаеше всичко за нея, и за себе си нищо не разказваше, сякаш и тя знаеше всичко за него. Говореше ѝ за местата, край които минаваха, чувствуваше се, че не за пръв път ги вижда. Не я докосваше. Нито веднъж не се опита да я прегърне, да я целуне, някак да започне. Само когато стояха в коридора и гледаха през прозореца, сложи ръка на рамото ѝ, този жест и тази поза бяха обикновени и естествени — застанали в коридора някакви младоженци и младият съпруг е сложил ръка на рамото на младичката си съпруга. Във вагона към тях се отнасяха именно като към младоженци, усмихваха се и дори на Варя ѝ се стори, че им се любуват, особено на нея. Варя виждаше — това е приятно на Костя, поласкан е, че всички се любуват на неговата съпруга.

Само я тормозеше мисълта какво ще стане през нощта. Костя, разбира се, е убеден, че щом тя се съгласи да пътува с него, се е съгласила и на това. Мъжете изобщо смятат, че щом са поканили едно момиче на театър, на кино, на забава, вече имат право на това, и се ядосват и сърдят, когато не им го разрешават. А той я води в Крим, ще живеят в една стая в хотела, той ще я храни и пои... Не, подобна сделка не ѝ харесва, тя не е съгласна на подобна сделка. Не се е натрапвала, не го е молила, отива в Крим заради него, той я помоли, тя се съгласи да тръгне, не е давала съгласието си за нищо друго. На него му е приятно да се разходи из Крим с младо хубаво момиче, защо не, тя ще му достави това удоволствие.

Навън взе да се мръква. Костя се вгледа в очите ѝ, усмихна се.

— Всичко наред ли е?

— Всичко е наред — отговори му в тон Варя, макар че с падането на вечерта все повече я обземаше боязън.

Друго щеше да е, ако беше влюбена, ако си бе изгубила ума от любов. Но тя не си бе изгубила ума и не се знаеше дали ще го изгуби. Както на всички, и на нея ѝ бяха симпатични щедростта и размахът на Костя, но тя беше свикнала на по-голяма сдържаност. Костя е невъзпитан, той е от някакъв чужд свят. А тя, макар да е израсла на двора, все пак е възпитана. И приятелите ѝ са възпитани. Льовочка, Ика, Рина, Воля големия, Воля малкия — те са все интелigentни младежи, виж, обаче Костя, макар да е главният сред тях, не е интелigentен. И всички се присламчват към него, защото има нещо, което те нямат — пари, а Костя се заобикаля с тези младежи заради онова, което те имат, а той няма — интелigentността. Вярно, човек от народа е, провинциалист, такъв му е характерът, натурата, само така може да бъде възприеман. Но това не ѝ харесва твърде.

Харесва ѝ неговата независимост. Но лично тя може да бъде независима само ако сама се издържа. Дори да стане негова жена. Но иска ли да му стане жена — дори това не знае. Изобщо не са говорили за женитба. Тогава значи ще стане негова любовница? Но любовниците се обичат. Значи държанка? Не, тя няма намерение да става държанка. Ала каквото и да си мислеше. Варя разбираше колко несигурни са доводите ѝ. Онова, което трябва да стане, ще стане. Да се превзема би означавало да играе комедия.

19.

В село Дворец се разделиха с лодкаря и с мълчаливата му жена. Нил Лаврентиевич хукна за пощата, върна се с приемчика, измъкна от лодката чувалите, нещо се суетеше, спореше с онзи, не обръщаше внимание на Саша и Борис. Докарал е пътем заточеници, наредили са му, та затова ги е докарал.

— Да се отбием ли в комендатурата? — предложи Борис.

— Защо?

— Ще ни изпратят за Кежма.

— И без тях ще стигнем. Нарездането е у нас.

— Може да си имаме неприятности — намръщи се Борис, — защо не сме се явили да се обадим. Не бива да ги дразним за дреболии.

На Саша не му се ходеше в комендатурата. Една среща повече — едно унижение повече. Борис е обзет от желанието по-скоро да започне да действа, мисли само за Фрида. Чу, че Дворец ще става районен център и иска да установи тук някакви връзки, познанства, та после по-лесно да прехвърли Фрида или той да се прехвърли при нея. Фантазьор.

— Утре ще решим — каза Саша.

— Добре — съгласи се Борис, — постойте при багажа, аз ще потърся квартира.

Слънцето се скриваше зад облаците, духаше хиус — студен вятър откъм реката, шибаше гъвкавия ракитак на брега. Саша си наметна палтото, донесе куфара. Сърцето му се свиваше. Защо не отиде в комендатурата? Квачадзе щеше да отиде да си потърси правата, и Борис иска да отиде някак да си уреди работите, това е негово право. Виж, той не иска и няма да го стори. През тази седмица пътуване без охрана се бе почувствувал относително свободен. Нима свободата свърши? Не, няма да отиде. Може да е илюзия, самозалъгване, но нищо.

Върна се Борис и весело събщи:

— Сега ще ви запозная с една отломка от империята. Готвачът на Негово величество! Хранил е княз Юсупов и Григорий Распутин.

Невероятен чешит!

В къщата, където заведе Саша, на една пейка седеше дебел моравонос старец с ватирана антерия в защитен цвят и ватиран панталон, напъхан в ботуши с разрязани кончови. Подпухналото, гладко избръснато лице, равно щръкналият като мъх перчем бели коси издаваха в него градския човек.

— Запознайте се — възбудено изрече Борис. — Антон Семьонович! Главен готвач от двора на Негово императорско величество.

— Значи лейбготвачът — каза Саша и с интерес заглежда стареца.

Оня също внимателно огледа Саша изпод полузатворените си клепачи.

— Антон Семьонович го отзовават в Москва — продължи Борис, — ще готви на дипломати и посланици. Кюфтета „дъо волай“, сос „провансал“... Имах познати готвачи в Москва. Вярно, не могат да се сравнят с вашия мащаб, но ги има. Познавате ли Иван Кузмич от „Грандхотел“?

— Нещо не си спомням — отговори равнодушно Антон Семьонович: не може да помни всеки Иван Кузмич, но виж, всеки Иван Кузмич трябва да познава него, Антон Семьонович.

— Съвсем приличен готвач — продължи Борис, — наистина, когато има от какво. Ами салонния управител Алберт Карлович?

— Знам го — кратко отговори Антон Семьонович.

— Квалифициран, представителен — Борис още повече се оживи, като разбра, че имат общ познат.

— То с какво ли да се представиш — мрачно промърмори Антон Семьонович, — първо, второ, трето...

— Нали и аз това казвам — подзе Борис, — стига да има от какво. И за кого. Когато един бьоф-строганов е връх на мечтите ти...

— И един бьоф-строганов си има майсторлъка. — Антон Семьонович се поизвърна към хазайката, тя угрижено приготвяше вечерята.

— Кога заминавате? — попита Борис.

— Щом ме пуснат.

— Ами нали документът ви е в ръцете, така ми казахте.

— Работя в комендатурата, та затова протака, нали искат да ядат.

Хазайката почисти рибата, хвърли я в тигана.

Борис кимна към печката и каза:

— Представям си какво щеше да излезе от вашите ръце.

Антон Семьонович величествено премълча.

— Когато се върнем в Москва, ще ни нахраните, нали? — засмя се Борис.

Антон Семьонович го погледна, после с досадната настойчивост на пияница каза:

— Ако ще купуваме, време е.

Взе пари от Борис, тежко се надигна и излезе.

— Алкохолик — каза Саша.

— Не — възрази Борис, — затыжил се е за хора. Антон Семьонович се върна с бутилка спирт.

— Точно каквото трябва. В смисъл — за сърцето.

Той пиеше почти без мезе и веднага се напи. Вратът му стана морав, лицето злобно — човек, който гледа хем да се напие за твоя сметка, хем да те наругае. Борис не забелязваше това и продължаваше да изброява познатите си московски готвачи и салонни управители.

За какво сте тук? — попита Саша.

Антон Семьонович тежко вдигна очи към Саша, готов да прати на майната им тази случайна пиянска компания, тези московски хапльовци, които той явно искрено презираше най-вече заедно беше много лесно да ги избудалкаш.

Но срещна не деликатния поглед на московски хапльо, гледаше го московската улица, присмехулна, всичко разбираща и способна да натрие носа всекиму.

Антон Семьонович отмести тежкия си поглед и като пхтеше с усилие, неохотно каза:

— Работех в гостилницата в един районен център. Написах в менюто „мързелива зелена супа“. И прокурорът се заяде: „Защо мързелива?“ Бил съм се подигравал с ударниците. Показвам му готварската книга, хем издадена през трийста година, пише: „Мързелива зелена супа“. Ясно? Не, не било така! И тая книга я бил писал някой дърт реакционер.

От всичко, с което Саша се бе сблъсквал тук, това беше най-нелепият повод за заточение.

— Слава богу, всичко е свършило — съчувствено се обади Борис — реабилитирали са ви, връщате се вкъщи.

— Вкъщи ли?! — Антон Семьонович погледна Борис с омраза. — Къде ми е на мене къщата? В Бердичев ли?

Ха тъй! Ето един урок за Борис: Не се заплесвай по всяка съмнителна личност.

— Я чупка оттука, мамка ти!... — мръсно изпсува Саша.

— Не! — Борис стана, отиде до вратата, запъна я с куката.

— Ама вие какво, момчета? — неспокойно замънка Антон Семьонович. — Пошегувах се.

— За последен път се шегувах, пачавро — насмешливо изкриви устни Саша.

Борис се метна върху Антон Семьонович, притисна главата му към масата.

— Момчета, пуснете ме — хъркаше Антон Семьонович и забелваше гадните си безцветни очи.

— Не го довършвайте, Боря, оставете и на мен — каза Саша.

Тази подпухнала муцуна със забелени очи му беше омразна. Отрепка! На тях ще се подиграва. Гад! Дрипльо! Другар по заточение! Колега!

Отвратителна сцена, но ги бяха потопили на дъното на живота и с тези нищожества другояче не можеше.

— Извини се, гадино!

— Извинявайте — изхъхри Антон Семьонович.

— А сега върви на майната си!

Борис го изблъска през вратата, хвърли го от горното стъпало, уморено се отпусна на пейката.

— На ви един лейбготвач на Негово императорско величество — засмя се Саша.

— Сред такива хора е принудена да живее Фрида — каза Борис.

На другия ден намериха попътна лодка. Един магазинер от селска кооперация се съгласи да ги вземе, ако теглят лодката наравно с него и с лодкаря. До Кежма имало седемдесет километра и ако не им попречеше нещо, щяха да бъдат там след два дена. Това беше късмет.

Те занесоха багажа си на брега до огромната, тежко натоварена лодка, която им предстоеше да теглят. Около нея се въртеше магазинерът, мутрес весел младеж с брезентова мушама и бокари —

високи до чатала ботуши, напомнящи блатните, само че от камус — мека кожа от еленови крака.

— Скоро ли ще тръгнем? — попита Борис.

— Ще оформим документите и потегляме — отговори магазинера.

— Вижте какво, Саша — пак започна Борис, като дръпна Саша настрана, — все пак трябва да се отбием в комендатурата. Ще кажем, че сме намерили лодка, вече сме се натоварили, само сме се отбили да се обадим. Инак ще си имаме неприятности в Кежма. Този кучи син, готвачът на Негово императорско величество, не може да не ни е издал, че сме тук.

— Ваша работа — хладно отговори Саша, — можете да вървите, аз не искам, И не казвайте, че съм тук. Аз имам нареждане да се явя в Кежма, в Кежма ще се явя.

— Както искате — сви рамене Борис, — аз все пак ще отида.

В него бушуваше бесът на активността. Разпален от мисълта да се ожени за Фрида, той вече беше подчинил на нея всичко, страх го беше да не допусне някаква грешка.

Борис не се върна нито след половин, нито след един час. Магазинерът отиде да оформи документите, върна се, а Борис още го нямаше.

— Иди да потърсиш другаря си — каза магазинерът, — няма време, ще тръгнем без него.

Саша не знаеше какво да прави. Не можеше да остави Борис, но не искаше да иде в комендатурата, пък и късно беше, щяха да го попитат: Защо не дойде веднага?

— Да почакаме още малко.

Борис най-сетне пристигна, мълчаливо извади куфара си от лодката.

— Какво има? — попита Саша, вече досещайки се какво се е случило.

— Пращат ме в Рожково — отговори Борис. Беше блед като платно.

През Рожково, мъничко селце на левия бряг, бяха минали вчера с Нил Лаврентиевич.

— Как тъй решават без районния пълномощник?

— Имали право сами да определят местожителството.

— Я ги зарежете и да тръгваме.

— Взеха ми нареждането. Гласът на Борис трепереше.

— Не се тормозете — каза Саша, — щом пристигнете в Рожково, ще пишете до Кежма или до Канск, ще поискате да ви прехвърлят, нали в Рожково няма работа за вас. И аз, като отида в Кежма, ще кажа на пълномощника.

Борис махна с ръка.

— Всичко пропадна! Ах, какъв съм глупак!

На Саша му беше мъчно за Борис, не му се разделяше с него: добър другар беше, весел, сърцат спътник. Прегърнаха се и се разцелуваха. В очите на Борис блестяха сълзи.

Саша се качи в лодката. Лодкарят я оттласна от брега и също прехвърли борда. Известно време гребяха — лодките и мрежите на брега пречеха да теглят с въже. Саша виждаше скръбната фигура на Борис. Той гледаше подир тях, после взе куфара и се заизкачва по стръмнината.

20.

Сам сред пустинната река, Саша отиваше да срещне бъдещето си. Къде по-добре, къде по-зле, всички вече си намериха местата, а той не знае какво го очаква, къде ще го пратят. Никога вече няма да види Володя, Ивашкин, заточените, които бе виждал по селата, сигурно няма да види Борис, макар че ще живеят в един район. Горчилка заля сърцето му, бе загубил хората, с които измина първите стотици километри от пътя си.

На кърмата седеше лодкарят, неразговорлив четирийсетинагодишен мъж със сурово фелдфебелско лице. Саша и магазинерът теглеха лодката поред, а на плитчините — заедно.

Магазинерът се казваше Федя, демобилизиран червеноармеец, общително момче, работел в магазина в Мозгова, село край Кежма, важно се наричаше завеждащ селски магазин, бил зачислен в някакви курсове в Красноярск. Зимъска щял да иде да учи. Федя с космическо самомнение философствуваше за ролята на селския магазинер като проводник на държавната линия в селото. Нов тип селски активист, съобразителен, вземаш всичко за чиста монета с весела готовност, без съмнения и разсъждения, при това песнопоец и хармонист. Фактът, че Саша е заточен, изобщо не го вълнуваше. Значи такъв е редът, има хора, дето ги заточват, винаги ги е имало, от памтивека, хора като хора. А ако сега Федя служеше в комендантския взвод и му заповядаха да разстреля Саша, той щеше да го разстреля. Все защото тъй е подреден светът.

Федя разпитваше Саша за Москва, на коя улица е живял, хубава ли е тази улица, какви други улици има, какво работят родителите му, ходил ли е някога в Кремъл, виждал ли е другаря Сталин и другите ръководители, какви са цените в магазините. На всичко се чудеше, от всичко се възхищаваше. Москва беше върхът на мечтите му. И от Саша се — възхищаваше — кореняк московчанин! Черпеше го с цигари „Лукс“, предназначени за районното началство.

От време на време запяваше „Забравен и захвърлен“, песен, донесена тук от заточените и популярна на Ангара. Хубаво пееше!

„Никой няма да иде на гроба ми, знай, само рано напролет славей там ще ридай, ще ридай, ще засвири, ще отлитне без глас — гроб самотен тъй, както беше той преди час...“

Федя не бил ходил за злато, вече нямало такъв обичай. Затова пък преди казармата работил два месеца в експедицията на професор Кулик, търсили тунгуския метеорит, само че не го намерили, види се, потънал е в земята. На онова място се образували езера, после се заблатили, комарите много се развъдили, просто нямало спасение от тях, всички бягали. И Федя избягал, още повече че го викали в казармата. Тук започнали да викат в казармата от двайсет и шеста година, през двайсет и шеста открили и училище, дотогава нямало училища, от тукашните момчета само той бил грамотен, баща му го научил, той бил работил във факторията, търгувал с тунгусите.

— Див, необразован народ — добродушно разказваше Федя за тунгусите, — ама да крадат — не, такова нещо няма при тях. Наричат руснаците Петрушка, Ивашка, Павлушка, Корнилка... „Брашно мене даваш“, „Трябва малко-малко гледа“, „Продаваш две хляба“... Обичали тютюна, и мъжете, и жените пиели и пушели, и облеклото им еднакво — и на мъжете, и на жените. Децата пак можеш да ги различиш: момчетата имали една плитчица, момичетата — две. Обичали мъниста — накичвали се и по кожусите, и по камасините.

„Камус“ на тунгуски означаваше кожа от крак на елен или лос, от нея именно се правят ботушите — камасини. Тази дума порази Саша с приликата си с индианската мокасина. Този факт потвърждаваше, че тунгусите и северноамериканските индианци водят потеклото си от един корен.

Да можеше да дойде тук с експедиция да изучава диалектите или с геолози, в тази земя лежат несметни богатства. А той е заточен в затънтено село, без право да го напуска, три години ще си пилее времето без полза за себе си, без полза за другите.

Защо го сполетя всичко това? Дали той сам не е виновен? Ако беше разказал за Криворучко, сега щеше да бъде на свобода. А той не разказа, сметна това за безнравствено. Но какво е всъщност нравствеността? Ленин е казал: Нравствено е онова, което е в интерес на пролетариата.

Но пролетариите са хора и пролетарският морал е човешки морал. А да оставяш деца в снега е безчовечно и следователно

безнравствено. Да спасяваш собствения си живот за сметка на чужд също е безнравствено.

Последната нощувка бе в село Заимка, на един остров с неочакваното име Тургенев. Дълъг е двацет и два километра, в доения му край е село Альошкино, в горния — Заимка.

Къщата, където заведоха Саша, беше голяма, просторна, е пристройки и наслан с дъски двор. Хазайката беше едра, представителна старица, която навремето явно е била красавица, хазаинът — сгърчено възрижаво старче, синовете — от черни по-черни брюнети, с гърбави носове и гъсти вежди, същински кавказци, най-големият към четирийсетте, най-малкият на трийсетина, и те имаха жени и деца.

— Сега ще дойде отец Василий — каза хазайката, — с него ще вечеряте.

Дойде един свещеник с руса брадица, с иконописно добро лице, с дъждобран и ботуши, тук се преоблече в домашно расо. Хазайката сложи на масата сушена риба, пържени яйца и мляко. Отец Василий ядеше и разпитваше Саша откъде е и къде отива, къде е роден и какви са родителите му. Каза, че и той е заточен. Но не попита за какво е заточен Саша, и за себе си не каза.

След вечерята отидоха в стайчето, където беше креватът на отец Василий, имаше и малка масичка. Миришеше на нещо остро, църковно.

— Съблечете се, напарете си краката, ще ви олекне — предложи отец Василий и донесе котел с топла вода, усети мигновена слабост и блажено чувство на освобождаване от умората.

Отец Василий стоеше, подпрян на вратата, гледаше Саша с добрите си очи. Сега, когато го огледа по-добре, Саша видя, че е съвсем млад, в първия момент му се бе видял по-възрастен — поради брадицата, поради расото, поради това, че бе свещеник, а в представите на Саша свещеникът трябваше да бъде старец. Имаше чувството, че всички свещеници са от дореволуционните времена.

— Можем да напалим банята — каза отец Василий, — само че е на брега, на връщане ще настинете, а път ви чака.

— И така се чувствавам прекрасно, благодаря — отговори Саша.

— Тук се къпят в бани без комини — продължи отец Василий, — вие в Москва сигурно имате вана?

— Да, имаме вана.

— По нашите краища — каза отец Василий — също има черни бани, та дори се напъхват в печката и се мият. Тук народът е къде-къде по чистоплътен.

— Вие откъде сте? — попита Саша.

— От Рязанска област, Кораблински район, чували ли сте?

— За Рязанска област съм чувал, а за Кораблински район — не.

— Южни краища са нашите — усмихнат заразказва отец Василий, — ябълкови места. Тук няма да видите нито ябълчица, нито крушка, ще ви е мъчно за тях. Боровинките — това са плодовете тук. Е, и френско грозде, ситно, горско. Друго няма.

— Ще трябва да минем и без плодове — каза Саша, с наслада мърдайки пръсти в топлата вода.

— Със сапунче, със сапунче, я дайте аз да ви насапунисам — отец Василий взе сапун и гъба.

— Ама моля ви се, моля ви се, аз сам! — сепна се Саша.

Но отец Василий вече беше намокрил гъбата във водата, насапуниса я и започна да търка крака на Саша.

— Недейте! Бива ли, какво правите! — развика се Саша, опита да изтръгне краката си, като същевременно се страхуваше да не разплиска водата.

— Нищо, нищо — гальовно мълвеше отец Василий, разтривайки крака на Саша, — за вас е неудобно, а на мен ми е лесно.

— Не, не, благодаря! — Саша най-сетне му взе гъбата.

— Е, мийте се тогава — отец Василий избърса ръцете си с кърпата.

— Какво работите тук? — попита Саша.

— Работя, помагам на хазаите, стига ми, дето ме хранят. Добри хора са, отзивчиви. Ако се държите добре с тях, и те се държат добре. Нас сигурно ще ни махнат оттук.

— Защо?

— Заради колхоза. Няма лично стопанство, работа няма, а в колхоза не приемат заточени. Тук има колхози от специални заселници, от разкулачени, и там не ни вземат...

— Странни синове имат хазаите, приличат на черкези.

Отец Василий се усмихна.

— Съгрешила хазайката на младини. У тях живял на квартира заточен кавказец, красавец бил, разправят. Та се случил тоя грях.

— Изглежда, не се е случил веднъж — забеляза Саша, — трима са синовете.

— Той живял у тях девет години — на драго сърце обясни отец Василий, — после си заминал. Децата останали. Хазаинът ги има за свои, а те него — за баща. Тук открай време заселват заточени, народът се е омешал. Живеят добре, сговорно, ей го, и мен прибраха. Не са твърде вярващи, по тези места никога не е имало истинска вяра. Сибир е, но съвестта все пак си иска своето.

— Отслужвате ли обредите?

— Църквата е затворена... Тъй, поговоря с хората, утеша ги... Саша си избърса краката, обу чорапите.

— Лягайте да спите, починете си — каза отец Василий.

— Ще изнеса легена, тогава ще легна — отговори Саша.

— Аз ще го изнеса — отец Василий вдигна легена. — Вие не знаете къде.

После се върна с парцал, избърса пода, изнесе и котела.

Пак се върна, приготви постелята.

— Лягайте!

— Как? Ами вие?

— Ще намеря къде да легна, аз съм си у дома, лягайте.

— Дума да не става! Ще легна на пода.

— Подът е студен, ще настинете. А аз обичам да спя на печката.

— И аз обичам да спя на печката — каза Саша.

— Хазаите вече са си легнали, ще ги събудите — отговори отец Василий, — а аз ще легна тихичко, никой няма да ме чуе.

Той меко увещаваше Саша, но в кротостта му се чувствуваше твърдостта на човек, комуто нищо не ще попречи да изпълни дълга си. Неговият дълг беше да дава на ближния всичко, което има, а той нямаше нищо, освен леген с вода и тесен корав креват.

Саша легна на кревата, почувствува хладината на чаршафа, отдавна не беше спал на чаршаф, отдавна не се беше завивал с топло одеяло, протегна се, обърна се към стената и заспа.

В затвора сънят му беше станал лек, някакво утринно шумолене го събуди. Беше отец Василий, тъкмо ставаше от пода, където беше спал върху един кожух, завит с шуба.

— Ех, че сте — Саша седна на кревата, — а разправяхте, че ще легнете на печката.

— Опитах да легна — весело отговори отец Василий, — ама вече всичко беше заето. И тук се наместих хубаво, чудесно се наспах.

— Не бива да отстъпвате леглото си на всеки пътник, те са много, а вие сте един.

— Как ще са много? — възрази отец Василий, докато се вчесваше пред окаченото на стената джобно огледалце, после си върза малка плитчица. — От три месеца никой не е минавал оттук. И пътници не минават всеки ден, пък и ги разпределят по къщите поред. В годината един или двама се случват в нашата къща. Аз спя на този креват всяка нощ, безразлично ми е, а за вас все пак е почивка. Спете, има още време.

Той излезе. Саша се обърна на другата страна и заспа.

И отново отец Василий го събуди: върна се, свали калните си ботуши, облече домашното расо.

— Сега вече ставайте, измийте се, ще закусваме.

За закуска пак имаше пържени яйца, топли тиганици и пресован чай. Всички бяха отишли на работа, само старата стопанка шеташе край печката.

— На колко сте години? — попита отец Василий.

— На двајсет и две. А вие?

— Аз ли? — усмихна се отец Василий. — На двајсет и седем.

— И на колко сте осъден?

Отец Василий отново се усмихна.

— Не е много — три години. Две вече минаха, остана една. Тегли ме към родните места, а пък и не ми се заминава — свикнах.

— Ами живеете тук — обади се хазайката, — ще се ожените. Къде ще вървите? В Русия няма да ви дадат да служите на господата.

— На господата може да се служи навсякъде — отговори отец Василий.

Той се обърна към Саша.

— Отначало ще ви бъде трудно, после ще свикнете. Не падайте духом, не се ожесточавайте, след лошо винаги идва добро. Спомням си, четох Александър Дюма. Там е казано: негодите са мъниста, нанизани на броеницата на съдбата ни, мъдрецът спокойно ги

прехвърля едно след друго. Мирски писател, съчинявал е приключенски романи, а колко мъдро и хубаво се е изразил.

На прозореца се почука, викаха Саша да тръгва.

— Колко ви дължа? — попита той хазайката.

— Нищо не ми дължите — махна с ръка тя.

Отец Василий го дръпна за ръкава.

— Не я обиждайте.

Той изпрати Саша, помогна му да качи куфара. Лодкарят размота въжетото, отгласна лодката и седна до кърмовото весло. Федя праметна теглича през рамо и като пое напред, внимателно опъна въжетото, на няколко пъти се извърна към лодката да види как я извежда лодкарят. Щом се убеди, че лодката се движи правилно, каза:

— Като излезем в началото на реката, ще стане дълбоко.

Саша подаде ръка на отец Василий.

— Довиждане. Благодаря ви за всичко.

Федя весело подвикна:

— Потеглихме!

Приведен, изопнал въжетото, Саша пое напред.

— Господ да ви пази! — каза отец Василий.

ТРЕТА ЧАСТ

1.

За местоживеене на Саша определиха село Мозгова, на дванайсет километра от Кежда нагоре по Ангара.

С квартирата случи. Голяма заможна къща, хазайката — вдовица с двама големи сина и със съжителя си — не ангарец, външен човек, дошъл тук като войник. Навремето синовете не разрешили на майка си да се омъжи за него, за да не им е ортак на имота. Сега имотът беше включен в колхоза, но когато войникът се напиеше, в него се пробуждаше някогашната обида и той хукваше из селото зачервен, с разрошена побеляваща коса, заканваше се да убие заварениците, те го хващаха, заключваха го в килера да си отспи.

По-малкият син, Василий, хубаво момче с изваяно лице, сигурно бе преспал с всички моми в селото — тук нравите бяха свободни. Прибираше се призори, а понякога изобщо не се прибираше. Саша почти не го виждаше, а когато го виждаше, Василий мълчаливо му се усмихваше, беше неразговорлив, но дружелюбен.

По-големият, Тимофей, не се интересуваше от моми, вечер не ходеше по движението, винаги си спеше вкъщи. Без да иска разрешение, влизаше в стаята на Саша, оглеждаше нещата му: Това какво е, ами това?... Гледаше недоверчиво, мълчеше. Неговата безцеремонност дразнеше, но Саша търпеливо отговаряше на всички въпроси на Тимофей. Народът! Велик, могъщ, но все още див, необразован, пред него Саша, както и всички руски интелегенти, открай време изпитваше чувство на вина.

Веднъж Саша отиде с Тимофей да косят на острова. Не умееше да коси, но реши да опита. Саша гребеше, Тимофей беше на кърмата, управляваше лодката. На дъното имаше две коси, брус за клепане, маски против комари: една груба, от конски косми — на Тимофей, и копринената на Саша, купена в Канск по съвет на Соловейчик. Като оглеждаше мрежата на Саша, Тимофей каза:

— Това вие, гражданята, всичко си имате, пък ние, селяните, нищо си нямаме, нищо не сме виждали, хем на наш гръб живеете.

Тимофей развиваше в примитивна форма теорията за принадлежната стойност: той, изобщо селяните, създават материалните ценности, а Саша и хората като Саша нищо не произвеждат.

За това си мислеше Саша, натискайки с всички сили веслата, за да не ги отнесе течението по-надолу от острова — в ръкава то беше силно.

— Пращат ви тука ние да патим заради вас — продължи Тимофей, — живеете от нашата пот и кръв.

Саша не отговори. Какво можеше да отговори? Ако Тимофей бе поискал да разбере... Той нищо не искаше да разбира. Пред себе си има заточеник, безправен човек, може да му се подиграва.

— Шубето ли те подгони? Трепериш ли? — захили се Тимофей. — Като те шибна с косата, па хайде в реката — край с тебе! И нищо няма да ми направят, ще река, избяга в гората. Контри такива, троцкисти, кой ще ми дири сметка за такъв? Ясно?

Саша докара лодката до брега, нагази, изтегли я. Тимофей не се помръдна да помогне, седеше на кърмата и се хилеше и чак когато Саша съвсем изтегли лодката и хвърли веригата, слезе на брега.

— Защо не ме удави, а? — попита Саша.

— Ако знаеш много, ще те удавя, няма лъжа — закани се Тимофей.

— Ама трябваше да ме удавиш.

— Що пък?

— Защото сега ще те убия — каза Саша.

Тимофей отстъпи една крачка.

— Де, де, не си играй!

Пуст остров на края на земята. Някъде на другия му край работят косачи. Роят се и бръмкат комари, по реката никакъв друг звук не се чува. Светът не съществува, няма го човечеството, двамата са сами и ето, най-сетне Авел ще накаже Каин заради греховете, заради всичките му престъпления.

С впит в Саша напрегнат поглед Тимофей бавно отстъпваше заднишком, после се обърна и се втурна към лодката, към косите. Саша го настигна, удари го с юмрук в гърба, Тимофей падна във водата, стана, обърна се, Саша силно го удари по лицето, Тимофей пак падна и като разплискваше водата, запълзя към брега.

Не, няма да убие Тимофей, защо да загива заради някакво леке. Тимофей не ставаше, лежеше на брега и страхливо поглеждаше Саша. Гадна мутра!

Лошо... Лошо...

Саша отиде при лодката, изхвърли косите, бруса, мрежата на Тимофей, хвана веслата и загреба към селото.

На вечеря Саша заяви, че се мести в друга квартира.

— Зле ли ти е у нас? — попита войникът. — Даде на Тимошка да се разбере, добре стори. Никаквец, знае само да се заканва, от лошотията му хората мира нямат. А ти я какъв си юначага! На, ходи с Васка, всички моми са негови, може ла ти отстъпи някоя.

— По него учителката се заплесва! — разсмя се Василий.

Тимофей мълчеше и никого не поглеждаше.

Хубава къща. Но му беше неприятно да живее под заплахата на нечия отмъстителност, пък и бе рисковано в неговото положение. На сутринта Саша си пренесе багажа в друга квартира.

В тази къща освен кухнята имаше и още едно стайче, него му дадоха. Хазаите, двама старци, бяха по-бедни от предишните, но го хранеха сносно. Малко работеха в колхоза, по цял ден си седяха вкъщи, не се караха помежду си, бабата наричаше стареца си „моя сакатушко“, той беше малко патрав, дребничък. В къщата беше тихо: само старата шеташе с дилафа край печката и дядото удряше с брадвата из двора, поправяше нещо. В стаята миришеше на прясно измит под, по черните от времето дървени стени бяха окачени портрети на Ленин и Калинин и до тях изрязани от „Нива“ снимки на царското семейство в откритата каляска.

Понякога стареца го нямаше по цял ден, прибираще се вечер и на въпроса какво е правил в колхоза отговаряше:

— Ми квото ми наредиха, туй правих.

Тук колхоз беше условно понятие. Колективизацията беше започнала по-късно от другите области, а след статията на Сталин „Главозамайване от успехите“ колхозите се бяха разпаднали съвсем и новото им събиране бе станало година и половина-две по-късно. Пък и какво ли имаше за колективизиране? Краткият вегетационен период позволяваше зърното да се отглежда в количество, едва стигащо за изхранване на семействата. Ако пък това зърно им се вземеше,

откарването му с шейна на шестстотин километра разстояние или спускането му по Ангара през прагове и плитчини би било абсолютно невъзможно. Животновъдството? Всеки имаше по десетина крави, две хиляди глави на цяло село и около хиляда коня. Обобществиха ги, събраха ги в дворовете на изселените кулаци, умориха над половината стадо, зимите тук са сурови. Върнаха животните по дворовете, но не като собствени, а като колхозни, къде да предават млякото, на кого? Маслобойни няма, млекозаводи няма. Да го карат в Кежма за началството? Виж, за разлика от стадото, което намаляваше с дни, то се множеше. Оставаше основният поминък — ловът. Именно оттук, от Мозгова, се отделяше главната пътека към тунгусите, към Ванарава. Преди колективизацията предаваха белките в държавната кантора за доставка на кожи. А сега — трябвало чрез колхоза, колхозът обаче удържа половината от стойността. Къде да се даят? Ловците укриваха кожите, продаваха ги на тунгусите, във фабриките им плащаха истинската цена.

След година-две в центъра се сепнаха — намаля доставката на кожи! А това е валута! Изпратиха комисия, умуваха и тъй, и инак, най-сетне решиха: на ловците им пречи земеделието, в него е цялото зло, не се рентираща, държавата няма никаква полза от него, само вреда и загуба, затова районът трябва да се обяви за неземеделски, да се специализира за добив на кожи, а зърнени храни да му се доставят от други, земеделски райони, както се доставя зърно на евенките.

Сега вече колхозниците продаваха кожи на тунгусите заради хляба: забраниха им да сеят, а от другаде зърно не докараха, май забравиха. Пред началството се оправдаваха, че ето, белката отишла на север, до нея трябва да се ходи три седмици, да се градят зимовища на нови места, а тунгусите рушат зимовищата, стига се едва ли не до стрелба. В действителност те никога дотогава не бяха се сприятелявали толкова с тунгусите, заменяха кожите вече не само срещу хляб, а повечето срещу спирт. Във фабриките има всичко за евенките. И пиеха заедно.

Затънтеното сибирско село, което бе давало на държавата до сто хиляди кожи от белки в годината, което бе карало стада в Иркутск, което само се бе изхранвало със зърно, мляко и риба, престана да ловува, да сее пшеница, намали стадата си десеторно и заедно с други

приангарски села заживя на гърба на алтайския селянин, който и без това нямаше какво да яде.

И все пак Ангара не изпита глада в началото на трийсетте години. Спасиха я отдалечеността, изоставеността, вековната традиция на нейното всъщност натурално стопанство. Хранеше я реката — рибата с шапка да я гребеш: хариус, таймен, червена, която се качваше тук за мръстене; хранеше я гората с плодове и гъби; хранеше я добитъкът, който, макар че се смяташе за колхозен, си беше по дворовете, вече трета година фермата се строеше; хранеха я домашните птици, свинете и прасетата, овцете за вълна — и те не бяха обобществени. Най-важното беше, че нямаха план за доставки, освен за кожата, пък и той от година на година намаляваше, докато накрая районът бе обявен не само за неземеделски, но и за незверодобивен. Определиха го за стоково-млечен, задължиха го ежедневно да доставя мляко на районното началство, което кечгмекият колхоз вече не можеше да изхрани. Мозгова доставяше млякото редовно, не беше трудно, от две хиляди крави тук бяха останали двеста — натоварваш на каруцата десет гюма мляко и го пращаш.

Саша завари селото още не съвсем обедняло. Парите се ценяха: за квартира и храна той плащаше на хазаите дващест рубли, понякога донасяше съдина сметана — поправяше обществения сепаратор.

Сепараторът беше шведски, от края на миналия век, тъй нареченият лаваловски „Алфа С“, с чинийки, много сложен за демонтиране и почистване. Саша бе добил представа за устройството на сепаратора преди три години, когато ходи на производствена практика от института. Изпратиха автоколоната на село за прибиране на реколтата. От някакъв разкулачен беше останал един сепаратор, никой не му разбираше. Механикът на автоколоната разглоби сепаратора, почисти го и го сглоби. От любопитство и Саша направи същото и ето че сега му влезе в работа. Апаратът беше стар, резбата на оста се бе изтрила, гайката едва се държеше, нямаше с какво да се направи нова резба.

— Кажете на вашия председател — на няколко пъти обяснява Саша — да закара сепаратора в Кежма, там ще направят нова резба, инак съвсем ще излезе от строя.

Но или колхозничките не казваха това на председателя, или председателят нямаше време да се занимава със сепаратора.

Сепараторът е клубът на омъжените жени. Да идеш на сепаратора означава поне за час да излезеш от къщи, да си побъбриш, докато ти дойде редът — кратък проблясък в тежката орисия. Тук всичко лежи върху женските плещи: полето, градината, добитъкът, къщата. Истинският ангарец е ловец, скитник, той презира работата, особено домашната. Соловейчик беше прав: на двацет години тук жената е работен кон, на трийсет — кранта. Истинският ѝ живот е от тринайсет до шестнайсет години, преди да се омъжи. И макар че младото момиче работеше в колхоза и по къщата наравно с възрастните, вечер то имаше движението. Отпред в две редици крачеха момичетата и пееха, след тях, също в две редици, младежите с хармониста. Стигаха до края на селото, връщаха се, пак тръгваха нататък и тъй, докато мръкне, тогава се пръсваха на двойки по хармани и сеновали. Ако съпруг натякваше нещо на съпругата си, то беше именно че е останала читава. Тоест никой не я е харесал като мома.

Обратно на очакваното, инцидентът с Тимофей укрепи престижа на Саша в селото: заточеният бе имал смелостта да насвие местен човек. На тях, заточените, още от царски времена нищо не им се прощаваше — за кражба, пианство, сбиване мъстеше цялото село, виновен никога не се намираше. Вярно, така постъпваха с криминалните, политиканите не се биеха. А тоя, заточеният, разказваше магазинерът Федя, бил от самата Москва и от никого не се боял, защото знаел фатки — Федя употребяваше непознати думи, за да придаде повече тежест на собствената си образованост.

Именно благодарение на Федя Саша попадна в Мозгова.

За разлика от богучанския пълномощник на НКВД, онзи сънливец и мързеливец, кежемският пълномощник Алфьоров беше подвижен, болезнено мършав, той изгледа изпитателно Саша и отсечено го попита:

— С какво пристигнахте?

— С магазинера от Мозгова.

— Той замина ли си?

— Не.

— Щом е тъй, заминавайте с него за Мозгова — реши Алфьоров, като сигурно си направи сметката, че така ще има по-малко грижи — нали има вече място в лодката.

И Саша беше доволен: ще живее на дванайсет километра от Кежма, пък и вече има, колкото и да е, познат човек.

Една вечер Федя се отби у Саша, извика го да излезе. В уличката седяха на трупите парясницата Лариска, невзрачна, пъпчива, с малко кривогледи дръпнати очи, и Маруся, сестрата на Федя, квадратна добродушна мома с широко плоско лице.

Федя седна на трупите до Лариска и каза на Саша:

— Сядай до сестрата.

Маруся вдигна поглед към Саша, усмихна му се поощряващо: сядай, прегърни ме през раменете, виждаш ли какви широки, податливи рамене имам, и гърдите ми са едри, топли — ще се сгрееш.

И все пак той седна малко настрана. Нещо го възпираше. В Лукешка от Богучани имаше нещо живо, детинско, тя играеше с него наивно безсрамно, по нещо му напомняше Катя. А с тази квадратна дебелана не знаеше за какво да разговаря, сигурно не беше и нужно да разговаря, тя просто щеше да се търкули с него на сеновала...

Откъм улицата долитаха песни, звуци на хармоника. Мина учителката Зида; Нурзида Хазизовна, на 25–26 години, тук ѝ казваха Зина, Зинка, а учениците — Зинаида Егоровна. Бавно мина покрай уличката, където седяха Саша и новите му познати, погледна ги. Добродушно усмихната, Маруся подхвърли на Саша:

— Тебе дири.

— Защо мене?

— Хвърлила ти е око. Искаш ли да я доведа?

На Саша хареса доброжелателната ѝ откровеност: щом не искаш мене, вземи друга, аз ще ти я доведа. Простичко, без сръдни.

— Няма нужда.

— Какво не ти хареса?

— Кожа и кокал — отговори Федя вместо Саша.

— Да, ама роклите ѝ градски, гащите ѝ копринени — обади се Лариска.

— Пък под гащите кокалдаци — възрази Федя.

Той стана, протегна се.

— Айде, Лариска, тиганиците ще изстинат.

— А, завих ги аз в листа, топли ще са.

На двора Лариска каза:

— Качвайте се в плевнята, аз ще донеса тиганиците.

По една дървена стълба те се качиха на сеновала. Миришеше на ланшно сено. Нощта беше лунна, светла, белееше се кръглото Марусино лице, Саша чувствуваше очаквателния ѝ поглед, чуваше дишането ѝ. Федя порови под дъската, в ръцете му блесна бутилка, звъннаха чаши.

Саша смътно си спомняше тази нощ. Лариска и Маруся пиха малко, а той, за да не изостане от Федя, изпи половин водна чаша спирт, който опари гърлото му, после чаша вода, хапна сушена риба, а нататък си спомняше само, че се ерчеше и се хвалеше как умеели да пият в Москва. Почувствува се лек, нещо го повлече, дето се вика, морето му беше до коляно, искаше да се изтръгне от самия себе си, от горчивата си съдба, искаше още спирт. Федя вдигаше бутилката и му показваше, че няма вече.

После повръща, вече не на сеновала, а на земята, тя миришеше на тор, към него се навеждаха белите лица на Федя, на Маруся, тикаха в устата му някакво канче, наливаха вода във врата му, той се надигаше, мъчеше се да тръгне нанякъде, някаква сила пак го затискаше, повръщаше на дълги мъчителни пристъпи, звезди сияеха в далечното небе, някъде лаеха кучета, влачеха го, той не се оставяше, но вкъщи си влезе през прозореца, не искаше да буди хазаите, да става за смях.

На сутринта чу как хазаите се стягат за работа, престори се, че спи и наистина заспа, а когато се събуди, вкъщи нямаше никого. Стана, влезе в зимника, приятно го лъхна влажна прохлада на пръст, взе от полицата гърненцето със сметана, покрито с дървено капаче, качи се в кухнята, извади изпод месала един кравай, още топъл, мек, и го изяде, като го топеше в сметаната. Олекна му, спа до вечерта, излезе чак за вечеря. Хазаите нищо не го попитаха, но Саша беше сигурен — знаеха.

На другата сутрин се чувствуваше съвсем добре, но настроението му беше отвратително, не му се излизаше, страх го беше да не срещне Федя, Маруся, Лариска, да не види насмешливите им погледи, не разбираше как бе могъл да стигне до такава свинщина. Да преписе — беше му се случвало, но да се фука, да се големее — това никога не бе очаквал от себе си. И все пак наложи се да мине през кооперацията, свършиха му цигарите. Федя го посрещна с приветлива усмивка. Здравсти! Здравсти! Как ти е главата? Наред ли е? Е, бива, щом

е тъй! Даде му цигари, кибрит. Предложи му да си купи китара със самоучител. Изпратили му три броя, а нито тунгусите, нито чалдоните^[21] свирят на китара. Саша не си купи и после съжаляваше — щеше да се научи да свири.

На улицата срещна Маруся, тя вървеше с кобилица на рамо, носеше вода от реката, усмихна му се, сякаш нищо не се беше случило.

Селото не бе удостоило с внимание това произшествие, напразно се бе тревожил: напил се човекът, какво толкова. Пък и Федя беше наредил на момичетата да си траят, че спиртът бил кооперативен, аванта.

Единственият, който заговори със Саша за това, беше Всеволод Сергеевич, заточеник от Москва, слаб, жилав човек на около трийсет и пет години, но наглед по-възрастен: плешив, с месест нос, с тънки иронични устни. Той се засмя добродушно: случва се...

Не разказа за какво са го заточили — тук не беше прието. При пътуването си разказваха подробно, а тук се казваше само членът. Почти всички бяха осъдени по член петдесет и осми, алинея десета.

Всеволод Сергеевич отначало бил пратен в Кежма после го засилили в Мозгова: завъртял любов с някаква служителка от районния финансов отдел, а това било забранено на заточените. Можели да го изгонят и по-надалече, на сто километра оттук, разстоянията са големи, но го оставили на работа в Кежма, само дето бил принуден всеки ден да извървява пеша двайсет и четири километра. Но тая пролет го уволнили, от окръга изпратили друг счетоводител. Сега Всеволод Сергеевич работеше каквото намери в Мозгова: занимаваше се с дърводелство, косеше, събираше сено, копаеше зеленчукови градини, ловеше риба с мрежа, хвърляше селото в почуда с гащетата си — тук не бяха виждали такова нещо, ходеха с дълги гащи, помагаше на колхозния счетоводител — младо момче, завършило курсове в Канск.

Но смисъл на живота му бяха жените, говореше за тях откровено цинично. Щом видя, че Саша се намръщи, забеляза, без да се засяга:

— Какво ни е останало в този живот? Какво смятате да правите тук? Единствената ни радост е жената — друга няма да изпитаме. Ценете трохите, които ни подхвърля комендатурата. Мъж сте, значи все още сте човек.

Саша се дразнеше от тези разсъждения, но не отбягваше Всеволод Сергеевич. В него имаше нещо от Москва от двайсетте години, от Москва на детството му, от нейните лафове, вицове, цигански романси. Той пееше с приятен баритон: „Живет моя отрада в високом терему, а в терем тот высокий нет ходу никому...“ Имаше нещо от непринудеността и както Саша разбра по-късно, от човещината на онова време. В него не се чувствуваше Москва от трийсетте години. Явно отдавна я беше напуснал.

Когато научи как Саша е препил, нищо не каза, само се навъси:

— Това не е компания за вас. Обърнете внимание на учителката. Обаятелна, интелигентна! И нещо я е довяло на Ангара.

— И аз се изненадах — призна Саша, — че е дошла в това затънтено място.

— Явно катаклизмите на любовта — подзе Всеволод Сергеевич, — а жена, приближаваща трийсетте, самотна, при това жена източна — тя е такъв букет, такъв аромат...

— Не прилича на татарка — забеляза Саша.

— Сибирските татари съвсем са се смесили с руснаците — поясни Всеволод Сергеевич, — тоболските, томските, кузнецките татари са си всъщност руснаци, сибиряци. Мюсюлмани ли? Какви ти мюсюлмани в днешно време? То и православни вече не се намират!... Но националният характер, темпераментът, типът — това, разбира се, е останало, особено у жените — робиня на мъжа, вярна, предана, но и надменна. В погледа ѝ има нещо ханско... Признавам си честно: на мене ми даде пътя. Защо? Кой знае! Виж, вие сте друго нещо... На добър час, Саша! Всичко минава, остават жените, с които ни е събирал животът. Обърнете ѝ внимание, поразвлечете се. Такива жени са рядкост днес, повярвайте ми, такава дамичка е достойна печалба дори в Москва.

— Може да си има неприятности — каза Саша.

— Не вярвам, те няма да намерят друга учителка. И конкретен доносник липсва — никой не ѝ се натиска. Вярно, не е задължително да афиширате връзката. В краен случай ще идете в Савино или във Фролово, дамичката заслужава.

Редом с набитите, скулести селски момичета — босоноги, с дълги, развяващи се фусти, Зида, ниска, слабичка, приличаща на

хлапак, с тясната си и къса градска рокля изглеждаше чужда и беззащитна: самотна учителка, дошла кой знае откъде в затънтеното село в тайгата, където учението се смята за напразно губене на време, училището — за бreme.

Тя влезе в бакалницата, когато там беше Саша. Не влезе случайно. Сивите ѝ очи гледаха прямо, спокоен, открит, малко отнесен поглед. Мека, доброжелателна усмивка. Разговаряше със Саша простичко, като с познат, на село всички са познати. И все пак дълбоко в погледа ѝ се четеше още нещо...

Федя се оплакваше: вече втора година не докарват сапун, не докарали и пресован чай, и газ, а басмата, дето я докарали, не била от десена, който се търсел тук. Зида слушаше внимателно, разбираше грижите на Федя, отговаряше кратко, но така, както човек би трябвало да отговаря, когато не може да помогне с нищо освен с разбиране.

Саша прелисти доставените за продажба брошури за лена и памука. Тук не се отглеждаше нито лен, нито памук.

— В училище имаме прочитни книги, искате ли? — предложи Зида.

— Прекрасно!

— Елате довечера при лодките, ще ви донеса.

Каза това простичко, естествено, но тъкмо в минутата, когато Федя беше излязъл през задната врата в склада.

Вечерта се срещнаха на брега, край лодките, които миришеха на подгизнало дърво, риба и смола. Зида беше облечена с палто, закопчано догоре, но нямаше нищо на главата. На лунната светлина лицето ѝ, изразително и с правилни черти, изглеждаше съвсем младежко, на същинско момиченце, ако не беше погледът, издаващ опита на зряла жена.

— Не знам какви книги ви интересуват. Да идем у нас, ще ги разгледате.

Саша я привлече, целуна меките ѝ устни, тя затвори очи и той чу как бие сърцето ѝ... После Зида се отдръпна, бързо го погледна и като се освободи внимателно от ръцете му, прошепна:

— Почакай.

Оправи шалчето на врата си, хвана Саша за ръка и двамата тръгнаха по брега, после по някаква пътечка, покрай малки тъмни

бани, изкачиха се на височина.

— Постој малко тук, кога то запала лампата, ще влезеш.

Саша чакаше, облегат на почернелите греди на банята. В прозорчето блесна светлина. Саша прескочи плета, прекоси двора. Вратата беше отворена.

Отиде си от Зида преди разсъмване по същия път, покрай баните, по брега и от другия край на селото до вкъщи.

Не си уговориха среща, предстоеше им цял ден, спокойно щяха да се уговорят. Но стана така, че не се видяха, Зида замина за Кежма.

Късно вечерта Саша излезе. Селото спеше, но прозорецът на Зида светеше. Както и снощи, Саша прескочи плета, натисна дръжката на вратата, тя тихо изскърца и се отвори.

— Защо не си заключваш вратата?

— Ами нали може да дойдеш...

Зида говореше руски чисто, без акцент, а във всичко останало, както правилно беше забелязал Всеволод Сергеевич, беше източна жена — покорна, страстна, примираше от всяко докосване на Саша... „Какво правиш ти с мен...“ И същевременно в нея имаше източна сдържаност, дори потайност. За себе си разказваше малко и без желание, веднъж, не щеш ли, спомена за съпруг и веднага се поправи: бившия ѝ съпруг. В Томск при родителите ѝ останала дъщеря ѝ Роза, карала вече шестата година... Там, в Томск, Зида завършила педагогически институт, пет години учителствувала, после дошла тук. „Там всичко ми дойде до гуша.“ Но защо е дошла именно тук, на края на света, не казваше... „Така се случи...“ Мълком се съгласи със Саша, че отношенията им трябва да се запазят в тайна, защото Саша иска да я опази от неприятности, макар прекрасно да разбираше, че такава тайна на село е невъзможна. Но не възразяваше, за нищо не настояваше, нито сълзи, нито кавги, нито прояви на бурна радост, нито любовни признания. Само веднъж през нощта Саша се събуди и видя, че Зида не спи, а подпряна на лакът, го гледа.

Той я погали по бузата.

— Защо не спиш?

— Мисля.

— За какво мислиш? Тя се засмя.

— Мисля си къде ли се раждат такива красиви момчета.

[21] Местно название на сибиряците. — Б.пр. ↑

2.

Един ден дотърчаха да извикат Саша, че сепараторът пак се развалил. Наскоро го беше поправял и беше видял, че е безполезно — резбата беше изтрита, не държеше гайката, колко пъти им беше казал да го закарат в МТС-то, още не бяха го закарали.

И все пак отиде. Край сепаратора се тълпяха жени. Тук беше и председателят на колхоза Иван Парфьонович — як набит селянин, Саша не го познаваше лично, но беше чувал, че е суров човек, че поучава колхозниците си с юмруци. Сега с него разговаряше Зида, тя хвърли поглед на Саша.

— Добър ден — весело каза Саша, — какво се е случило?

Той и без това виждаше какво се е случило: сепараторът се беше разпаднал. Това трябваше да се очаква.

— Твоя работа ли е тая? — попита Иван Парфьонович.

— Защо моя? — отговори Саша. — Шведска работа е, този сепаратор са го изработили шведите.

— Швеция, Швеция — мрачно промърмори Иван Парфьонович, — счупил си го, сега си го поправяй.

— Не съм го счупил аз, никой не го е чупил. Този сепаратор е на сто години, резбата на вала му се е изтрила, няколко пъти съм казал — трябва да се закара в МТС-то, да му се нареже нова резба.

— На кого си казал?

Саша посочи жените.

— На всички, всички са чували.

— Не на тях, на мен си длъжен да докладваш, мамицата ти...

— Струва ми се, че не съм назначен при вас и не съм длъжен за нищо да ви докладвам.

— Ах, гадино, вредител такъв! — избухна Иван Парфьонович. — Счупил си сепаратора, а сега ще обвиняваш жените?!

— Как смеете да разговаряте така с мен?!

— Какво?! Да не смея да разговарям с тебе ли? Троцкист проклет! Къде се намираш ти бе! — Иван Парфьонович стисна юмруци.

— Намирам се пред един глупак, ясно? — ухили се право в лицето на Иван Парфьонович Саша. — От мене да го знаеш: пред един глупак.

Извърна се и си тръгна. Иван Парфьонович каза нещо подире му, но Саша не чу какво.

Същия ден привечер пред къщата спря каруца, от нея скочи непознат селянин, влезе и подаде на Саша бележка: „До зад. заселения А. П. Панкратов. След получаване на настоящето незабавно се явете при пълномощника на НКВД за Кежемски район др. Алфьоров в село Кежма.“ И подписът на Алфьоров, доста интелигентен, без завъртулки.

И самият Алфьоров се видя на Саша интелигентен, дори беше странно, че е само районен пълномощник. Не се разбираше какъв чин има: както и миналия път, когато Саша се яви при него, той беше в цивилни дрехи.

Канцеларията му се намираше в същата къща, в която живееше, заемаше предната ѝ половина. Но той прие Саша като на гости, в просторната стая, където едната врата водеше към канцеларията, другата към малката спалничка, третата към кухнята, оттам вееше хлад, през кухнята се излизаше на двора.

— Седнете, Панкратов. — Алфьоров му посочи стол до масата, той седна от другата страна любезен, оживен и на Саша му се стори, че е малко на градус. — Как се настанихте на новото място?

— Настаних се.

— Задоволява ли ви жилището, хазаите?

— Всичко е наред.

— Добре, много добре...

Алфьоров стана, извади шишето на висящата над масата лампа, запали фитила, регулира пламъка, сложи пак шишето. Тъглите на стаята притъмняха, масата се освети и Саша видя на нея лист хартия, веднага се сети, че това е оплакване срещу него.

— Тъй — каза Алфьоров и се намести удобно на стола си, — значи всичко е наред, всичко е благополучно, прекрасно, прекрасно... Виж, обаче това е лошо, Панкратов — той посочи листа, — оплакват се от вас: умишлено, вредителски, точно така е написано — вредителски е повредил единствения в селото сепаратор. Какво ще кажете?

— Не съм повреждал сепаратора — отговори Саша, — три пъти съм го почиствал, за тази цел той трябва да се разглобява, а това е доста сложна работа. Когато го разглобих за пръв път, видях, че резбата на вала се е изтрила, че гайката няма да се държи дълго и че сепараторът трябва да се закара в МТС-то и да се нареже нова резба. Всеки механик, всеки шлосер ще го потвърди. Веднага им казах и го повтарях, когато разглобявах сепаратора за втори и трети път. Така че нямам вина. Виновни са онези, които не го закараха своевременно в МТС-то. Аз не можех да го закарам, нямам право да напускам селото.

Алфьоров го слушаше внимателно, само на няколко пъти променя позата си, за да се намести по-удобно на стола, и при това някак особено попоглеждаше Саша. Сигурно е гаврътнал на обяд една чашка, сега е настроен да приказва, има достатъчно време.

— Добре — каза Алфьоров, — значи още при първото разглобяване сте видели, че резбата се е изтрила. Правилно ли ви разбрах?

— Правилно. И веднага предупредих...

— Това после. И казвате всеки механик, всеки шлосер ще потвърди, че с такава резба апаратът е негоден за работа.

— Разбира се, ще потвърди.

— Вижте сега какво, Панкратов. Механикът ще потвърди, че резбата е повредена сега, повтарям, сега. Но нито един механик няма да потвърди, че е била повредена преди месец, когато за пръв път сте разглобявали апарата. И ако го попитате: възможно ли е гражданинът Панкратов, когато е навивал гайката, да я е изкривил и да е повредил резбата? Какво ще отговори механикът? Да, ще каже, може и така да е станало, неправилно е навъртял гайката, затегнал е с ключа и е повредил резбата. Логично ли разсъждавам?

— Не, не е логично — отговори Саша.

— Така ли? — изненада се Алфьоров. — Пък аз мислех, че съм силен в логиката. Къде намерихте нелогичност, Панкратов?

— Когато за пръв път разглобих сепаратора, веднага казах, че трябва да го закарат в МТС-то и да нарежат нова резба.

— На кого казахте?

— На всички, които присъствуваха.

— А кои присъствуваха?

— Жени, колхознички, двајсетина бяха.

Алфьоров го загледа весело.

— Панкратов, вие сте умен, образован човек! Казаха ви им, а те според вас какво трябваше да направят?

— Да докладват на председателя на колхоза.

— Панкратов! Но те са неграмотни селянки, дори не са чували такива думи: резба, гайка, вал. Те не могат да ги изговорят. Нищо няма да посмеят да кажат на председателя, нали ще им отвърне: Не се навирайте, където не ви е работа. Пък и самите те не искат да им вземат апарата, ще го откарат и няма да го върнат, а така си работи, доволни са. Трябвало е вие да кажете на председателя, а не сте и в крайна сметка апаратът е излязъл от строя. Какво ще кажете сега за логиката ми?

— Не ме убедихте напълно.

— Така ли? Защо?

— Не съм на служба в колхоза, не съм вземал пари за поправянето на сепаратора, просто исках да помогна на хората. Въпросът е поставен така: дали съм повредил апарата, или не? И щом още при първото разглобяване публично, пред всички съм заявил, че той е неизправен, значи не съм го повредил аз. А всички могат за потвърдят, че го казах.

Алфьоров го гледеше усмихнат, после неочаквано тихо, дори тъжно попита:

— А ще потвърдят ли?

— Защо да не потвърдят? — отговори не твърде уверено Саша, изведнъж започнал да разбира колко неустойчива е позицията му.

— Ах, Панкратов, Панкратов — все така тихо и тъжно каза Алфьоров, — какъв наивник сте били. Къде живеете в Москва?

— На Арбат.

— Значи сме съседи с вас — замислено продължи Алфьоров, но не каза къде се намира московското му жилище. — Да, Панкратов, вие сте наивник. Представете си, извикват в съда тези жени. Първо, ще можете ли да кажете техните имена, пълните им имена? Едва ли. Второ, те ужасно се страхуват от съда и ще направят всичко, за да не се явят. Ако въпреки всичко успеете да закарате в съда две-три жени, те ще повтарят едно и също: Нищо не знаем, нищо не сме чули, нищо не сме видели. На едното блюдо на везните сте вие — заточен контрареволуционери другото — председател на колхоз, той е силата,

властта, той се разпорежда със съдбите им. За кого ще свидетелствуват? Слезте от небесата, Панкратов, и правилно оценете положението си. Нямайте нито един свидетел. А свидетели на председателя на колхоза са цялото село. И прокурорът има всички основания да ви обвини в умишлено повреждане на селскостопанска техника, тоест във вредителство. Разбира се, вие четете вестници?

— Още не получавам поща.

— Е, в Москва сте чели. Нали? Пълни са с материали за вредителството: с трактори, комбайни, вършачки, жътварки — навсякъде вредителство. Така ли е? Нарочно ли повреждат? Кой поврежда? Колхозниците? Защо? И излиза, че нямаме друг изход. Нашият селянин от векове е познавал само една техника — брадвата, а ние го качихме на трактор, на комбайн, на камион, той ги поврежда от неумение, от незнание, поради техническа и всякаква друга неграмотност. Какво да правим тогава? Да чакаме селото да се оgramоти технически, да преодолее вековната си изостаналост, селянинът да промени своя формиран с векове характер ли? А засега да повреждат трактори, комбайни, камиони, да се учат по този начин? Не можем за обречем нашата техника на унищожаване, твърде много кръв ни струва. Не можем и да чакаме — капиталистическите страни ще ни задушат. Имаме само едно средство, тежко, но единствено — страха. Страхът е въплътен в думата „вредител“. Щом си повредил трактора, ти си вредител, осъждат те на десет години! И за косачка, и за вършачка — пак десет години. Ето, тогава селянинът се замисля, тогава се почесва по врата, трепери за трактора, предлага бутилка на някой малко от малко знаещ човек — покажи, помогни, спасявай. Тия дни вървя аз по брега, гледам, едно младо момче седи в моторна лодка и плаче: „Дръпнах шнура, скъсах нещо, моторът не пали, ще ми лепнат пет години.“

Моторчето беше простичко, примитивно, отворих го, гледам, лостчето се изместило, закрепих го, моторът запали. А инак щяха да съдят момчето за повреждане на мотора, за проваляне на плана за доставка на риба или не знам за какво друго. Така се работи в съдилищата. И няма друг изход: спасяваме техниката, спасяваме промишлеността, спасяваме страната, нейното бъдеще. Защо не действуват така на Запад? Ще ви отговоря. Ние произведохме своя първи трактор през 1930 година, а те — през 1830-а, сто години по-

рано, те имат вековен опит, там тракторът е лична собственост и собственикът си пази имуществото. А нашето имущество е държавно, затова се налага да го пазим с държавни средства. Ако един малограмотен селски младеж осъждаме на пет години заради неумението му, че и на десет, като вредител, на колко ли трябва да осъдим вас, заточения контрареволуционер, при това почти инженер? Пък и всеки съдия ще ви осъди без колебание, с чиста съвест, нещо повече, чрез вас ще очисти съвестта си, ще си каже — онези злочести селяни ги осъдих по заповед, но поне този си заслужава. Не разбирате положението си, Панкратов! Мислите, че в заточение сте на свобода. Грешите! Ще ви кажа нещо повече: онези в лагера са по-добре, да, да, там е тежко, секат дървета в снега, студа и гладни, там са затворени зад бодлива тел, но всеки е заобиколен от затворници като него, никой по нищо не се различава от другите. Тук няма часови, няма наблюдателни кули, наоколо е гора, река, целебен въздух, но тук сте чужд, тук сте враг, нямате никакви права. Ще дойде хазайката ви и ще каже: Хулеше другаря Сталин. Ето ви подготовка на терористичен акт.

Той гледаше Саша усмихнат.

— Та тъй стои, Панкратов, въпросът по първата точка. За нея ще получите най-малко десет години. Разбрахте ли ме, Панкратов?

— Да, разбрах ви — отговори Саша.

Той добре разбра всичко. Щом Соловейчик беше заточен заради един невинен каламбур, Ивашкин за печатна грешка във вестника, готвачът заради думите „мързелива зелена супа“, щом за две подметки според закона от 7 август дават десет години, щом него самия бяха го затопили заради някакви глупави епиграми, то заради сепаратора, заради тази „селскостопанска техника“ ще си изпати зле.

— Чудесно — каза Алфьоров, — сега да минем към втора точка: „Дискредитиране на колхозното ръководство“. В присъствието на колхозниците вие сте нарекли председателя глупак. Нарекохте ли го?

— Да. Но той пръв ме напсува на майка, нарече ме гад, вредител, троцкист, контрареволуционер и не помня какъв още.

— Прав сте, зле е постъпил — съгласи се Алфьоров. — Но, Панкратов, представете си как заставате пред съда — вие и той. Вашата вина за повредата на сепаратора е доказана. И ето, председателят на колхоза, който милее за колхозното имущество, ви е нарекъл вредител. Правилно ви е нарекъл, дори ако в яда си ви беше

ударил, съдиите щяха да го разберат. А на псувните тук не обръщат внимание, за псувни не се съдят. А вие, не стига че сте повредили сепаратора, ами и публично сте го нарекли глупак. Той е председател на колхоз, неговата власт се крепи на авторитета му, а вие сте подронили този авторитет. Сега той трябва да напусне поста си. Ще ви друснат десет години, та колхозниците да знаят какво значи да оскърбяваш председател на колхоз, само така ще го уважават и ще му се подчиняват. Това е положението, Панкратов. Разбирате ли?

— Вече казах, че ми е ясно.

— Бих искал да чуя какво именно ви е ясно.

— Ясно ми е, че съм безправен човек, че всеки може да постъпи с мен както пожелае, че могат да ме съдят за вредителство, за подронване на престиж, че могат да ме оскърбяват и да плюят в лицето ми. Но имайте предвид, на оскърблението аз ще отвърщам с оскърбление, на храчката — с храчка.

Алфьоров го загледа с интерес.

— И ако искате да знаете — продължи Саша, — намирам аморални вашите разсъждения за вредителството. Допускам, че стават грешки, много грешки, на собствения си гръб ги изпитах. Но не мога да повярвам, че вредителството е измислено като метод на държавната и партийната политика, да допусна такава възможност би означавало да престана да вярвам в партията, а аз, независимо от всичко, което ми се случи, вярвам в партията.

Алфьоров продължаваше да го гледа с интерес.

— Друго?

— Казах всичко.

— Вижте какво — внушително произнесе Алфьоров, — относно теорията за вредителството ще си поговорим тепърва, ако имаме възможност, разбира се. Вие вярвате в партията, това е много хубаво. Аз съм член на партията отпреди революцията, стар болшевик съм, Панкратов, и сигурно не по-зле от вас се ориентирам в политиката на партията. Но сега разговаряме не за това, разговаряме за вас, аз трябва да реша как да постъпя с вас. Вие гледате на мен като на стражар и потисник. Безспорно аз осъществявам надзора над вас, това влиза в задълженията ми. Но същевременно отговарям за вас, за вашето поведение и между другото за вашата безопасност. Вие сте видели в Богучани тамошния пълномощник Баранов, нали? Видели сте този

службаш? Ако той беше на моето място, отдавна да сте в Канския затвор и да си чакате присъдата. Но аз, както сигурно сте забелязали, не съм Баранов. Разговарям с вас. Защо разговарям? От скука ли? Донякъде, не отричам. Но само донякъде. Най-важното е, че трябва да взема решение. Ако не го взема аз, ще го вземат други, и то с по-лоши последствия за вас. Във всеки случай като начало трябва да ви махна от Мозгова, оставя ли ви в Мозгова, това ще означава, че вие сте правият, а председателят — виновният, тоест ще ви подложат на опасност от нов конфликт. Председателят ще ви скрои номер, по-лош от този със сепаратора. Какво ще кажете?

Да се мести отново, да започва всичко отначало, да остави Зида, към която се привързва, Всеволод Сергеевич, с когото се сприятели, пак ново място: първо Канск, после Богучани, после Кежма, после Мозгова, сега другаде... Какво ще си помисли майка му... Ужасно е, вярно... От друга страна, Алфьоров е прав: не бива да остава в Мозгова — от Иван Парфьонович може да се очаква какво ли не. Но защо Алфьоров не реши сам? Защо пита него?

— Вие много убедително ми доказахте, че ще ме осъдят най-малко на десет години — каза Саша. — Какво значение има тогава къде ще дочакам съда. По-добре в Мозгова — сигурно няма да чакам дълго.

Алфьоров поклати глава.

— Знае ли се — дълго или не... докато пратят запитване в Канск, докато решат, може да мине много време, а през септември пътят ще стане негоден, значи отговорът ще дойде през зимата, след половин година.

Защо го усуква? Какво е намислил? Не е длъжен никого да пита. Може още утре да го прати в Канск с обвинение във вредителство, това е в негова власт. Какво иска от него?

— Постъпете както намерите за добре, и без това ще направите това, което сметнете за необходимо.

Алфьоров стана, отиде до скрина, наля от едно шише чашка тъмна течност, изпи я, обърна се към Саша.

— Искате ли една чашчица? Чудесно ликьорче.

— Благодаря, не искам.

— Не пиете ли?

— В такива ситуации — не.

— Добре правите, ако ви удари в главата, може да кажете нещо, което не трябва, да подпишете нещо, което не бива да подписвате.

Алфьоров изпи още една чашка, хвърли в устата си две боровинки.

— Чудесно ликьорче — повтори той, — хазайката го прави от някакви горски плодове, казва, че било полезно, особено за мъже. Вие сте млад, за вас няма значение, но на моята възраст не е излишно.

Той се върна при масата.

— Е, какво решаваме, Панкратов?

— Працвайте ме в Канск и толкова. Заточените имат една поговорка: влезеш ли по-рано, по-рано ще излезеш.

Алфьоров не реагира на шегата.

— Аз, Панкратов, знам, че не сте повредили сепаратора и не искам вашите десет години да лежат на моята съвест. И изобщо мога да не бързам. Да, да! Оплакването е тук, винаги мога да му дам ход.

Той пак се усмихваше. После стана, разходи се из стаята, затвори вратата към кухнята, оттам вече лъхаше доста силен студ, седна, сериозно и внушително каза:

— Връщайте се в Мозгова. Но имайте предвид, председателят няма да ви прости, дето сте го нарекли глупак. Обмислете поведението си, разделете се с илюзиите, не влизайте в конфликт с никого.

В гласа му Саша долови нещо човешко и все пак не биваше да се поддава, да се размеква.

— Може би не бива и от къщи да излизам?

— Ако е опасно, няма да излизате.

— А от какво да живея?

— Близките не ви ли працат колети?

— Працат ми, но майка ми получава нищожна заплата, работи в пералня, а баща ми отдавна не живее с нас.

— Лошо, но с нищо не мога да ви помогна. Другите заточени се уреждат някак. Изобщо заточаването по тези места е анахронизъм, останало е от предколхозните времена, когато заточените можеха да работят при частните стопани. Изглежда, скоро ще ви махнат оттук, ще ви преместят по градовете. Между другото каква специалност имате?

— Взеха ме от последния курс на транспортния институт.

— Мястото ви е в МТС-то — замислено проговори Алфьоров.

— Не познавам селскостопанската техника.

Алфьоров изведнъж отново се разсмя.

— Не познавате селскостопанската техника, а сте се захванали да ремонтирате сепаратора. И на туй отгоре ме обвинявате в слаба логика. Казвам го от самолюбие, като бивш философ. Но каква ли техника има тук! Щом различаваш зъбчато колело от болт, значи си техник. Директорът на нашето МТС е шлосер, главният механик — тракторист. А вие разбирате от автомобили, ще се оправите и с трактор. Когато пристигнахте, не знаех каква специалност имате, иначе щях да ви оставя в Кежма, виждате ли от какви дреболии зависи съдбата ви, ако тогава се бях сетил да попитам, щяхте да живеете в районен център и да работите в МТС... Добре де, пак ще се върнем на този въпрос, трябва да приключим с това — той посочи оплакването на Иван Парфьонович. — Връщайте се в Мозгова, но повтарям: бъдете предпазлив или както казват сега, бдителен.

Те излязоха на тъмната нощна улица.

— А каруцата ви си е отишла — каза Алфьоров. — Сигурно са сметнали, че няма да ви карат обратно.

— Нищо, ще си стигна сам.

— Дванайсет километра нощем през тайгата... Не ви ли е страх?

— Не, нощем мечките спят.

— Ако искате, останете да пренощувате — предложи Алфьоров, в съседната къща живее сестрата на моята хазайка, тя ще ви настани.

— Не, благодаря, няма нужда.

3.

Когато се върнаха от Крим, Варя и Костя заживяха у Софя Александровна. Квартирантката вече беше освободила стаята.

Софя Александровна понесе стоически омъжването на Варя: какво да се прави, още една жива душа се откъсва от Саша. Всичките му приятели го забравиха, не се обаждат, не питат, нито Вадим, нито Лена Будягина, за Юра Шарок пък да не говорим — той дори не я поздравява. Отначало Нина Иванова се отбиваше, а сега не се отбива, бойкотира Софя Александровна, задето даде подслон на Варя и Костя. Откровено казано, Софя Александровна дори се радваше, че тя не се отбива. Отначало Нина казваше, че арестуването на Саша е нелепа случайност, а после в думите ѝ започнаха да звучат нови нотки: сложна вътрешна и международна обстановка, изостряне на класовата борба, активизиране на антипартийните групировки както никога, сега е нужна особена определеност, яснота на позицията, а Саша за съжаление понякога поставяше собственото си разбиране за нещата над мнението на колектива. Изобщо намекваше, че арестуването на Саша не е съвсем случайно.

И само Варя не изостави Софя Александровна, а значи не изостави и Саша. Нищо не бе имало помежду им и все пак тя стоеше с нея на опашка пред затворите, приготвяше колети, защитаваше я от грубите клиенти в пералнята, със съчувствието си облекчаваше самотния ѝ живот. И го правеше не само от състрадание. Зад всичко това незримо стоеше Саша, интересът към него, съчувствието към неговата съдба.

Но какво да се прави. Животът си е живот. Софя Александровна изпитва към Варя майчински чувства, желае ѝ доброто. Вярно, доста рано се омъжи, дали ще бъде щастлива? Костя е щедро момче, с широка ръка, носи от ресторанта всякакви лакомства, веднъж домъкна огромна торта, връчи я на Софя Александровна, тя не знаеше какво да я прави — за да не се развали, я нарязва и я занесе на сестрите си; подаряваше ѝ разни дреболии: комплект дамски носни кърпички,

чорапи, подари ѝ дори чадър. И макар че Софя Александровна всеки път отказваше да ги вземе, невъзможно беше да се устои пред неговата щедрост.

И все пак, като мислеше за него, Софя Александровна изпитваше тревога. Никъде не работи — как е възможно това в наше време? Варя ѝ беше разказала, че той изобретил някаква амалгама за покриване на електрически крушки, получил патент, плащал данък, имал си работа с финансовия инспектор. Всичко това звучеше странно, сякаш се бяха върнали неповските времена. Думите „непман“, „непманско“ за нея бяха синоними на парвенющина, на показан разкош, на търгашество. И ето че сега от това завинаги изчезнало минало се пръкна този човек, който никъде не работи, води по телефона неразбираеми разговори, облича се с предизвикателна елегантност, именно както в онези времена се обличаха младите непмани. И на Софя Александровна ѝ ставаше мъчно, че Варя, момиче от трудово семейство, бе влязло в чужда среда; Костя всяка вечер ходеше по ресторанти, Варя, ако не всяка вечер, в събота и неделя беше с него непременно. Самата Варя ѝ призна, че Костя играе бiliarд, всъщност оттам най-вече и печели, а електрическите крушки, амалгамата само узаконяват положението му — уж живее от законни доходи. В действителност е комарджия, ресторантски бiliarдист, затова се прибира чак призори. Наложил се да му даде ключ от входната врата и да предупреди Варя: когато всички заспят, да сваля верижката, та Костя да може да си отключва. Това беше нарушение на установеното от години в апартамента правило: нощем вратата задължително да се обезопасява с верижка, но друг изход нямаше — ако верижката е закачена, Костя ще трябва да звъни.

Веднъж Варя забравила да сваля верижката, заспала, Костя се прибра в четири часа сутринта, събуди всички със звъненето си. Михаил Юриевич нищо не каза, но съседката Галя се развика: „Мъкнат се тук всякакви, не оставят хората да спят.“

Галя беше хвърлила око на стаята на Саша, те с мъжа си и с детето живееха на четиринайсет квадратни метра, а Софя Александровна даваше под наем излишна, ненужна ѝ стая, спекулираше с жилищна площ. Галя изостряше отношенията им, искаше да отбележи със скандал нарушаването на закона, да си извоюва стаята, това тревожеше Софя Александровна. Вярно, правото на Павел Николаевич на стая беше регистрирано в Московския

градски съвет, пък че в стаята живеела Варя — кого засяга това! Варя е регистрирана в този блок, нали не може с младия си съпруг да спи в една стая със сестра си! Софя Александровна им разрешава временно да живеят в свободната стая, това никого не засяга! Но Костя? Варя казва, че той е регистриран в Соколники, дали това е вярно? А ѝ беше неудобно да поиска паспорта на Вариния съпруг. Ако Галя извика милиция и излезе, че Костя няма московско жителство, тогава? И макар че не искаше да огорчава Варя, Софя Александровна реши да поговори с нея. Повод се намери скоро.

Варя боледуваше. Костя донесе от ресторанта ядене в канчета, той изобщо не ѝ разрешаваше да готви, не искаше тя да мирише на кухня, да си загрозява ръцете. Носеше скъпо ядене, и то не само за Варя, но и за Софя Александровна.

Обикновено яденето затопляше Варя, но този път Софя Александровна поиска да го сгрее.

Сложи телешките пържоли на тигана, из кухнята се разнесе миризма на вкусно, ресторантско ядене.

С кисела усмивка Галя подхвърли:

— Я как мирише... Слюнките да ти потекат...

Като се престори, че не забелязва иронията Софя Александровна каза:

— Варя е болна, Константин Фьодорович донесе ядене от ресторанта.

— Хубави са тия буржоазни манджи — с все същата усмивка продължи Галя, — а ние откога сме на една риба. Техният обед струва осем, че и десет рубли...

— Не знам колко струва — сухо отговори Софя Александровна и се извърна към печката.

— Откъде ли вземат пари хората — не мирясваше Галя, — нощем работи, да не е Нощен пазач, а?! Ама нощните пазачи вземат по-малко от портиерите.

— Оставете това, Галя, моля ви, недейте — каза Софя Александровна, — сваятна, добра жена сте, защо говорите така?

— Сега свестните най-много ги яхат — злобно тръсна Галя, — свестните днес влачат и рало, и вода. Свестните чакат по половин ден на опашка да си вземат продуктите по купоните, висят на стъпалата на

трамвая, като нищо може да паднат под колелата, а лошите се возят на таксите, от ресторанта не излизат.

Софя Александровна не отговори, занесе яденето в стаята. Но Варя забеляза в какво състояние е.

— От какво сте разстроена, Софя Александровна?

— Галя като ми ги наприказва едни сега в кухнята: буржоазни манджи, ходят по ресторанти, прибират се призори...

— Нея какво я интересува?

— Сигурно завивда...

— Мизерница! — каза Варя.

— А може би иска да заеме стаята на Саша.

— Нали се пази за Павел Николаевич.

— Тя смята така: ако докаже, че спекулирам с тази стая, ще ми я вземат.

— Страх ли ви е от Галя?

— Не ме е страх, но тези скандали...

— Мръсница! — изруга Варя. — Аз ще ѝ дам да се разбере, бързо ще ѝ затворя устата.

— Недей, Варенка, може да ви напакости.

— Че с какво, ако мога да знам, ще ми напакости тя?!

— Ако не на тебе, на Константин Фьодорович.

— Че той да не е крадец или мошеник?

— Какво говориш, Варя?! Но съгласи се, положението му е неопределено. Нали никъде не работи, не се води на служба.

— Не, води се — възрази Варя, — в задруга. А дето играе билиард, това е държавен билиард. На никого не е забранено.

— Варенка, аз нямам нищо против Константин Фьодорович. Но Галя може да използва обстоятелството, че не е регистриран тук.

— И аз не съм регистрирана.

— Но си регистрирана в този блок.

— А той е регистриран в друг блок, каква е разликата?

— Ти сигурна ли си, че има московско жителство?

— Ама разбира се!

В този категоричен по тон отговор Софя Александровна не почувствува увереност. Но не посмя да попита дали Варя е виждала с очите си тази регистрация. Каза само:

— И отношенията ви не са узаконени.

Варя се позасмя.

— В нашата страна фактическият брак е приравнен с официалния. Имаме общо домакинство, спим в едно легло, значи сме съпруг и съпруга.

— Варя, какво говориш?! — намръщи се Софя Александровна.

— Че какво толкова? Тия дни ходих в съда, гледаше се едно дело за издръжка. Съдията направо пита: Имаште ли общо домакинство? В едно легло ли спяхте?

Софя Александровна пак се намръщи.

— Софя Александровна, кажете ми направо: неудобно ли ви е да ни държите у вас? — сериозно запита Варя. — Страх ли ви е?

Софя Александровна отговори също сериозно:

— Докато не се настаните както трябва, в своя собствена стая, ще живеете при мен. Но трябва да направим така, че да нямаме неприятности. Съгласна ли си?

— Съгласна съм и ще помисля.

— И друго, Варенка, във вашата стая видях пушка, дори две.

— Това са ловджийски пушки. Костя е ловджия.

— Няма значение. Ти трябва да ме разбереш. Арбат е режимна улица и аз в моето положение не мога да допусна в къщата пушки. — Гласът на Софя Александровна зазвуча настойчиво. — Сега се гледа строго на тези неща. Ако Константин Фьодорович живееше в своя квартира, той щеше да отговаря, а в моята отговарям аз.

Тя помълча, после добави:

— Длъжна съм да запазя тази стая за Саша, тя е на Саша, длъжна съм да премахна от нея всякаква заплаха, дори най-незначителната.

— Добре — каза Варя, — вкъщи вече няма да има пушки.

Варя не беше виждала с очите си регистрацията на Костя. В Крим, в хотела, той представяше своя паспорт заедно с нейния, попълваше адресната карта, пишеше адреса: Москва и така нататък, тоест пишеше, каквото фигурираше в паспорта му, нали администраторката проверяваше.

И все пак Варя не бе държала в ръцете си паспорта на Костя. Ами ако греша, ако той не е писал „Москва“, а друг град? На нея ѝ е безразлично, но тя не може да подвежда Софя Александровна.

Още същата вечер каза на Костя.

— Софя Александровна се безпокои за регистрацията ти.

— Нали й казах къде съм регистриран, тя какво, не вярва ли?

— Вярва. Но Галя, съседката, плете интриги, иска да й отнеме стаята, крещи навсякъде, че Софя Александровна спекулира с жилищна площ. И ако излезе, че нямаш московско жителство, Софя Александровна ще си има неприятности.

— Да й покажа ли паспорта?

— Най-добре ще е.

— А кога? Когато се прибирам, тя спи, когато ставам, вече е излязла.

— Остави го, аз ще й го покажа.

Той я погледна изкосо.

— Не мога да си оставям паспорта, трябва ми. Утре ме събуди по-рано, аз ще й го покажа.

— Има и друго. Тя моли да не носиш вкъщи пушки.

— Но те са ловджийски, не са забранени.

— Няма значение, Галя може да направи донос за тези пушки.

— Кажй й, че имам документ, разрешение.

— Можеш да имаш разрешение за една пушка, а вкъщи са няколко.

— Ловджийските пушки са разрешени от закона и Софя Александровна да не се безпокои — раздразнено каза Костя.

— За нас има само един закон — Софя Александровна — каза Варя, — тя се разпорежда тук. Или ще се подчиним на изискването й, или ще трябва да се омитаме от дома й.

— Добре, да бъде, както казвате — недоволно избъбри Костя.

На сутринта стана, дълго се прозява и протяга, нали не беше свикнал да става рано, навлече си халата, взе от джоба на сакото си паспорта, почука на Софя Александровна, влезе при нея, после се върна.

— Всичко е наред.

И пак си легна.

Костя не й даде да пипне паспорта му, Варя си го отбеляза, но не искаше да мисли за това. През краткото време, откак живееше с Костя, бе свикнала с мисълта, че той е човек със сложна съдба и сложно положение, че за нищо не бива да го пита, той никога няма да разкаже онова, което не иска да разкаже. Родителите му, порусначени гърци,

азовски рибари, били разкулачени и изселени от Мариупол. Костя бил тогава моряк в търговския флот, намирал се в далечно плаване и само затова не го сполетяла участта на родителите му. Той призна, че когато се върнал от плаването и научил за изселването на семейството си, съжалил, че не останал в Пирея или Истанбул, сега щял да си живее живота там. Повече не опитал да работи във флота, там внимателно проверявали онези, които ще плават зад граница, тогава щели да разберат, че родителите му са разкулачени и да изселят и него. Дошъл в Москва, в столицата е по-лесно да те изгубят от очи, станал монтьор, сменял си работата, изобретил онази амалгама, влязъл в задругата, но основното му занимание бил билярдът. Бейлис, най-големият билярдист в Москва, забелязал Костя, въвел го в най-добрите билярдни зали, където били лесна плячка „баламите“, провинциалистите с натъпкани джобове, командировани с държавни пари. Към тях Костя бил безпощаден, подмамвал ги с малка печалба, а после ги обирал до шушка.

Веднъж Львовочка каза, че ако Костя живеел в Америка, щял да стане милионер. Ика насмешливо подметна, че милионери в Америка стават не само ваксаджиите, но и мафиотите. Варя избухна, посъветва Ика да си затваря устата. Но не каза на Костя за ваксаджиите, той не би го простил на Ика.

Като се омъжи за Костя, Варя прескочи много стъпала, изкачи се по-високо от Вика Марасевич, Нина Шереметева, Ноеми — те са зависими от любовниците си, а тя отива в ресторанта с мъжа си, него всички го познават, всички му се подмазват. Варя не им завиждаше и за чужбинските дрешки, които си препродаваха. Костя я водеше при най-добрите московски шивачи, обуцари и кожухари. Палтото ѝ уши Лавров, роклите — Надежда Петровна Ламанова, Александра Сергеевна Лямина, Варвара Степановна Данилова, дори Ефимова, сутиените — Лубенец, коланите — Кошке на Арбат, шапките — Тамара Томасовна Амирова, обувките ѝ изработваха Барковски, Гутанович, Душкин. Костя не признаваше евтини майстори, неговите костюми ги шиеше Журкович, най-скъпият шивач в Москва.

С една дума външно всичко изглеждаше ярко, празнично, красиво. Но Варя чувствуваше, че връзката ѝ с Костя не е за цял живот. Защо? Тя самата не знаеше. В миналото ѝ имаше много неща, които тя не приемаше, но всичко беше ясно и разбираемо. Сега нямаше яснота,

тя не знаеше накъде отива, накъде плува. Костя беше по-голям от нея с десет години, но нищо не беше чел, дори „Тримата мускетари“. От целия Пушкин знаеше само четири стиха: „И после сам, в борба нелека, въоръжен със тъпа щека, играеше билиард цял ден, в пресмятания вдълбочен...“^[22]. Но той беше умен и цитираше тези стихове не за да покаже, че Пушкин не му е чужд, а че на Пушкин, както и на него, не му е бил чужд билиардът.

Обичаше ли го? Трудно е да се каже. Това се случи в хотела в Ялта. Тя не се съпротивлява, може би от желание да изпита непознатото, за което ѝ бяха разказвали момичетата, а може би от желание да стане жена в истинския смисъл на думата.

Но дори след това между тях не се породила истинска близост, делеше ги нещо, вероятно възрастовата разлика?... Той плуваше чудесно и все пак на плажа тя се чувствуваше неудобно: набит, широкоплещест, но късокрак (костюмът прикриваше този недостатък), космат, и ръцете, и краката, и гърбът — всичко покрито с косми, а на гърдите с татуиран орел, на плажа Костя изглеждаше доста по-възрастен... Щом се приберяха в хотела, заключваше вратата, прегръщаше я, целуваше шията, гърдите ѝ, но тя се срамуваше от дневната светлина, страхуваше се, че когато слязат в ресторанта, всички ще разберат по физиономията ѝ, че това се е случило току-що. Когато си лягаше, Варя угасяше лампата — стесняваше се да се съблича пред Костя, стесняваше се да го милва, прегръща, целува. И не ѝ се искаше да го прави.

Новият живот не бе я разтърсил, не се чувствуваше упоена. Онова, което по-рано ѝ бе изглеждало недостижимо, изведнъж стана достъпно, ежедневно, сякаш винаги бе живяла така. Все така я привличаше празничността на вечерната ресторантска зала, харесваха ѝ красивите дрехи, но ѝ до дява ха продължителните проби, дразнеше я нелюбезността на шивачките, мъчителното чакане при фризьора Пол, макар че там се събираше целият московски бомонд.

Фризьорският салон се намираще на Арбат, до ресторант „Прага“. Костя навремето бе оборудвал този салон с лампи за сушене на косите, тъй че Варя, както и другите постоянни клиентки, влизаше през двора, през жилището. Впрочем фризьорът Пол, а всъщност Павел Михайлович Кондратиев, и жена му Вера Николаевна, маникюристка, кой знае защо, имаха по-специално отношение към

Варя. Тогава излизаше на мода шестмесечното къдрене, но Павел Михайлович отказа да накъдри така Варя:

— Как може да се разваля такава лице!

Чакащите за такава къдрене дами чуха това и естествено се обидиха. Но Варя това хич не я засягаше! Тя си имаше свои познати, своя компания, същата онази, на Костя. В ресторанта те все така седяха на една маса и Варя танцуваше само с тях. Костя от време на време излизаше за малко от билиардната, изпиваше чашка водка, хапваше нещо, галъвно прегръщаше Варя през раменете, сякаш канеше всички да се убедят, че тази хубавица е негова жена и цялата тази компания е негова компания, че всички ядат и пият за негова сметка. Варя дори подозираше, че Львовочка се облича с негови пари, такива шивачи не бяха за кесията на Львовочка. Но той беше безупречно момче, не играеше билиард, почти не пиеше, беше учтив, възпитан, любезен, при това беше обикновен чертожник, трудов човек. Костя имаше нужда от таква обкръжение, интелигентни младежи от добри московски семейства, беше му необходима и такава съпруга — чисто, скромно момиче. Това беше неговата витрина, неговото положение в обществото, неговото реноме в собствените му очи. Без да чете нищо, той знаеше какво четат другите, кой е на мода сега, кой е известен, не искаше да изглежда профан, добре запомняше имената, беше интелигентен и находчив.

Веднъж на масата Ика попита с тон, сякаш задаваше въпрос от викторина:

— Перспективен режисьор, два негови филма започват с „О“. Как се казва?

Костя успя да улови погледа на Ика, обърна се и мигновено отговори:

— Барнет.

Костя не обичаше киното, не понасяше задушните зали, предпочиташе естрадата, оперетата, балета, не беше гледал филмите на Барнет, но на въпроса на Ика пръв отговори той. И приятелски кимна на Барнет.

— Ходили сме заедно на лов — небрежно каза Костя.

— Да, да, спомням си — насмешливо подзе Ика, — разказвал си ни тази история: двамата сте убили вълк.

— Не с него, а с Качалов — отговори Костя, разтегляйки устни — и не вълк, ами вълче семейство. Случайно попаднахме на вълче леговище, убихме вълка, после вълчицата, а накрая взехме трите вълчета. Ти сигурно си виждал вълци? Ако не си, иди в зоологическата градина и ги виж, ама опазил те господ да ги галиш — ще ти откъснат ръката.

Той изпи още една чашка водка, наведе се към Варя и тихо каза:

— А ти, Ляленка, ми натякваш за пушките. Тези хора — той посочи с ръка залата — са готови да дадат какво ли не само за да ида с тях на лов. Утре ще идем в клуба на майсторите на изкуствата, ще видиш как ще ме ухажват.

— Но нали там пускат само артисти. Той искрено се изненада.

— Не ми ли вярваш? Ляленка, още утре отиваме там!

На другия ден Костя се прибра рано, за да се заеме с тоалета й. Отначало тя облече синия копринен костюм с плисирания рюш на полата и плисираната яка, после сивия атлазен казакин, украсен със златна нишка, за него трябваше тясна пола с цепка, после отворената кафява рокля. Варя беше поразена: толкова безпощаден във всичко, свързано с работата, Костя беше способен с часове да се любува на препените й, изпадаше във възторг, като я гледаше, радваше се като дете.

— Шик е, Ляленка, шик е.

Варя вярваше на вкуса му, но малко се плашеше да не би тамошните знаменитости да се държат с Костя пренебрежително. Какво представлява той за тях? Билярдист. Сега излиза, че бил и водач на ловци. И тя, съпругата на разводача, ще изглежда глупаво, ако е толкова издокарана.

Опасенията й излязоха напразни.

В този клуб ходеха и прочути, и не толкова прочути хора, но всички се преструваха, че се познават добре, за да подчертаят равенството в актьорския бранш. Там имаше и две бiliarдни маси. Костя игра малко. Стоеше до прочутия маркьор Захар Иванович, също негов приятел, даваше съвети на играчите, а ако играеше, залагаше малко, колкото да не обиди именитите си приятели. Тук, на „Старо-Пименовский“, той си почиваше от работата, ставаше весел, добродушен и Варя обичаше да идва с него.

Клубът се намираше в двора на бивша богатска къща, в един полусутерен, обзаведен с уютни старинни мебели. От двете страни бяха наредени сепарета, малки отворени ложи за по осемдесет души. Понякога Костя вземаше в клуба Львовочка и Рина, тогава заемаха отделна маса за четирима. А в сепаретата седяха големи компании. Костя ѝ показа Илински и Климов, Варя ги позна, беше ги гледала във филма „Процесът за трите милиона“. Позна и Смирнов-Соколски — той често изпълняваше своите фейлетони на естрадата в „Ермитаж“. Смирнов-Соколски седеше полуизвърнат към един плешив мустакат човек, нещо му говореше, прикрил устата си с ръка — може би не искаше да го чуят другите или молеше за нещо. Плешивият мълчеше, присвиваше малките си хитри очички — същински сит котарак.

— Този е Демян Бедни — каза Костя.

На Варя ѝ харесваше тук. Не сервираха водка и вино, само минерални води и сокове, за това предупреждаваше и плакатът: „Нарзанът не се сервира в чаши за водка“. За сметка на това кухнята беше великолепна, хранеха вкусно, управител на ресторанта беше най-добрият кулинар в Москва Яков Данилович Розентал, казваха му просто Брадата.

Като знак, че заведението е благоприлично, на стената се кипреше надпис:

*Запомни ти истина една:
в клуб отиваш ли, вземи жена.
Като буржоата не бъди:
с чужда не, със своята иди!*

Рина твърдеше, че първите два стиха са написани от Третьков, а вторите два — от Маяковски, малко преди смъртта му.

Рина имаше тук не по-малко познати, отколкото Костя. Добра компаньонка, тя с всички се разбираше, но умееше да държи хората и на разстояние. Варя почти нищо не знаеше за нея, живеела на Остоженка, до Зачатиевския манастир, в дървена къщичка, никого не канеше на гости, смееше се: „Всеки момент къщата може да рухне.“ Рина ходеше в клуба и без тях, но те никога не виждаха с кого е дошла и с кого си отива. Гостите се събираха към единайсет вечерта, когато

свършваха театралните спектакли, а се разотиваха в два-три сутринта. Нощем в пресечката ги чакаха файтони.

— Да те откарам ли? — питаше Костя Рина.

Тя кокетно вдигаше светлите си веждички.

— Ще ме изпратят...

Костя настаняваше Варя, тя се облягаше, наместваше се удобно. По „Старо-Пименовский“ излизаха на „Малая Дмитровка“, оттам поемаха по булевардите, градът ѝ изглеждаше почти непознат, безлюден в тъмнината, в безмълвието на спящите здания се таеше нещо тревожно. Варя мълчеше, подреждаше в паметта си впечатленията от вечерта.

Често от ресторанта посетителите се качваха в зрителната зала, където се уреждаха непринудени естрадни спектакли. Актьорите сами си пишеха пародии, сценки, скечове, понякога това правеха и писателите, всичко се изиграваше бляскаво, пееха цигани, пееше Русланова — такова нещо не можеше да се види в никой театър. Веднъж на сцената излезе Сергей Образцов, носеше беловежда и белобрада кукла. В залата избухнаха аплодисменти, хората се заизвъръщаха към Феликс Кон — началника на Главното управление по въпросите на изкуствата и председателя на клубната управа. Приликата на куклата с него бе поразителна. С гласа на Кон Образцов съобщи, че ще изнесе доклад „За съветската приспивна песен“. „Съветската приспивна песен — куклата насочи към залата показалеца си — това бил любимият жест на Кон — не е буржоазна песен, тя трябва да буди детето...“ И нищо, тук всичко се прощаваше. Изобщо Варя забеляза, че на тези хора се разрешават много неща.

Но Костя каза, че не могат да ходят в клуба повече от веднъж седмично: „Парите не се печелят в клуба, нали разбираш.“ И много твърдо спазваше това правило, само веднъж отстъпи пред молбата на Варя, когато инсценираха „Съд срещу авторите, които не пишат женски роли“. Съдия беше Наталия Сац, подсъдими — Катаев, Олеша и Яновски, а прокурор — Мейерхолд.

Варя и Костя седяха на седмия ред, на същия ред седяха Алексей Толстой, художниците Дени и Моор. Мярна се и Вика Марасевич, Варя за пръв път я виждаше тук. Виж, братчето ѝ Вадим, който бе станал литературен и театрален критик, вечно киснеше в клуба, въртеше се около именитите люде. Сега той вървеше между редовете, късогледо

присвиваше очи, търсеше свободни места. След него, очевидно той ги беше поканил, вървяха Юра Шарок и Лена Будягина. Лена позна Варя, приветливо ѝ кимна, след нея към Варя погледна и Юра, но Варя се извърна — не можеше да го понася.

Веднага си спомни посрещането на Нова година, скарването между Саша и Юра. И ето Саша е в Сибир, на заточение, а Юра и Вадим, Лена Будягина и Вика Марасевич се веселят в този прекрасен клуб.

Така замислена, Варя не чу какво каза Наталия Сац. Сепна се, когато започнаха да извикват „подсъдимите“. Пръв на сцената се изкачи Катаев. Оказа се, че гласът му е неприятен, гъгнив, сякаш беше настинал. Публиката не посрещна защитата на Катаев с голям възторг, ръкопляскаха му вяло, също тъй вяло ръкопляскаха и на Яновски... Затова пък след всяка реплика на Олеша избухваше бурен смях. Високият, с огромен нос Мейерхолд връхлиташе Олеша като ястреб. Дребничък, с хвърчащи във всички посоки коси, Олеша мълниеносно парираше ударите. Ярон, който седеше пред Варя, току се извъръщаше към Алексей Толстой, намигаше му радостно: гледаш ли го наш Юрочка, а междувременно поглеждаше и Варя. А след съда стана, обърна се направо към Варя, замря в нелепа поза, пречейки на хората да излизат, после заяви: „Погледнах една красавица и се вкамених като жената на Лот.“ Излезе смешно. Варя се разсмя.

— Вие актриса ли сте? — попита Ярон. — Защо не ви познавам?

— Не съм актриса, затова не ме познавате — сухо отговори Варя. Не искаше Ярон да възприеме смяха ѝ като поощрение.

Тя изпитваше сложни чувства към всички прочути хора. Изобщо не споделяше възторзите на Костя и Рина: те са комедианти, затова им разрешават да бърбят едно-друго. А тя предпочита да вижда актьорите на сцена, там им ръкопляска от сърце — талантът си е талант. Но да се запознава с тях? Защо? Позицията ѝ харесваше на Костя, той ликуваше вътрешно, но не я пускаше сама нито в клуба, нито на други обществени места, освен на кино със Зоя или Рина.

[22] Превод: Григор Ленков ↑

4.

След като срещна в клуба на майсторите на изкуствата Юра Шарок, Вика Марасевич реши да не ходи вече там. Защо излишно да се появява пред очите му? Стигат ѝ и срещите на Маросейка. Донасяше му поредния си доклад: на еди-коя си дата в еди-кой си ресторант на масата седяха еди-кой си хора, говореха за еди-кого си. Шарок изискваше тя дословно да възпроизвежда репликите на всеки, макар тези разговори да бяха толкова безлични, че тя не можеше да ги запомня. И Вика премина към съобщаване на новините...

...Ноеми все още се движи с японеца. Обаче един италианец иска да се ожени за нея и да я отведе в Италия...

...Появиха се двама нови немци, с тях ходят две момичета от „Метропол“ — Сусана и Катя. Не казват какви са тези немци.

...Хубавата Нели Владимирова се раздели с циганина Поляков и се омъжи за богатия френски търговец Жорж — голям апартамент, килими, старинни мебели, порцелан, кола...

Вика се стараяше да превръща срещите си с Юра в един вид великосветско клюкарствуване. На един шивашки син тези клюки би трябвало да допаднат. Но много скоро се убеди, че всичко това малко го интересува. Може би той поначало не очакваше от нея нищо особено: щом се е изложила с чужденци, да поработи...

Не, все пак той очаква нещо от нея... Но какво? Тя попиваше всяка негова дума, всяка реакция на произнесено име... И най-накрая схвана... Юзик Либерман! Ето кой го интересува! Всички смятаха, че този висок бърнест младеж е доносник от висша категория, той открито разказваше антисъветски вицове, позволяваше си рисковани шеги и закачки, от чужденци не се интересуваше, но пък имаше (вероятно благодарение на майка си) широки връзки в средата на отговорни служители с висок ранг, и то лични, интимни връзки. Юзик Либерман интересуваше Юра именно поради връзките си с отговорните служители, Юра събираше материали именно за тях. Няма значение какво говорят те. Дърдори само Юзик Либерман, но дърдори

на общата маса, всички се смеят, значи реагират, та излиза, че дърдорят всички.

Веднага щом усети това, Вика започна повече да се върти около Юзик, той на драго сърце я вземаше тук и там, после тя пишеше точни доклади у кого е била, кого е видяла, какво е чула. Това интересуваше Шарок, именно това му беше нужно, макар че Вика сигурно не му съобщаваше нищо ново в сравнение с докладите на самия Юзик. Но явно тя му беше нужна тъкмо за подобно потвърждение.

Вика не беше толкова глупава, та да покаже на Шарок, че е усетила Юзик Либерман, че е отгатнала задачата, която му е поставил Шарок. Не възнамеряваше да преувеличава ценността си за това учреждение, предпочиташе да изглежда пред Шарок малко тъпа, наивна, та да не изискват от нея нищо сериозно.

Хитрувайки с Шарок, тя пазеше от него най-важното: компанията големи архитекти, с които я бе запознал старият ѝ приятел Игор Владимирович, също архитект.

Отдавна се бе простила с мечтите и проектите да се омъжи за прославен летец, някой нов герой на Съветския съюз: къде ще ги търси тези летци, пък и жените им са едни простачки, а са кръшнанали, а са ги обадили в партийния комитет, в командуването, на самия Сталин, дори да успееш да отмъкнеш такъв, тоя „герой“ вече ще остане без никакво бъдеще, ще го пратят обикновен летец на Чукотка. Да замине за чужбина — това е химера. Ерик? Приятен мъж, но нищо особено, обикновен чужденец. Всеки ден взема вана, всеки ден се бръсне, сменя си бельото, мирише на хубаво. А по-нататък? Не бърза да ѝ направи предложение, без маменцето и татенцето не може да си позволи такава стъпка. Честта на фирмата! Татенцето, благородният баща ще цъфне в най-добрия случай след година, а тя ще е вече на дваисет и четири.

На Вика ѝ трябва човек с могъщо бъдеще. Такъв човек има, виден архитект, един от авторите на проекта за Двореца на Съветите — най-важния строеж в Москва, любимата рожба на Сталин. Още не е стар, на четирийсет и три години, младолик, строен, стегнат, много години е живял в Италия, изобщо европейец! Ето това ще бъде съюз! Не някакъв си летец с ботуши, а световноизвестен архитект и тя, Вика, негова съпруга, дъщеря на прочут професор, коренячка московчанка от старо интеллигентско потекло. На такава връзка никакъв Шарок,

никакъв Дяков не ще посмеят да посегнат, бързичко ще ги ударят през ръцете.

„Но как така, Йосиф Висарионович — ще каже в противен случай съпругът ѝ на Сталин, — ако ми нямат доверие, могат да ме контролират чрез други хора. Но да карат жена ми да ме следи е аморално.“

Охо, ще се зацурат тогава Дяков и Шарок, ще изхвърчат от топлите си местенца, а от техните местенца се отхвърчава надалече.

Е, вярно, Архитекта има съпруга. Съпругата, одесчанка като съпруга си, е живяла с него в Италия, поокършила се е там, постегнала се е: мършава брюнетка с голям нос, пуши дълги тънки цигари, примижава — късогледа е, но не носи очила. Има две вече самостоятелни деца от първия си брак, по-голяма е от Архитекта с осем години, той е на четирийсет и три, а тя на петдесет и една, хем тая гадина му изневерява с когото ѝ падне. Сегашният ѝ възлюбен е Коля Крилов, още съвсем дете, малък златокос хубавец от Подмосковието, време му е за казармата и тя се е захванала да го уреди за адютант при някой голям военачалник. Никъде не ходи с мъжа си, омръзнали са си за двайсет години. Той е по цял ден в ателието, понякога дори нощува там, често ходи в чужбина и съпругата му си развява байрака. А когато Архитекта заминава за краймосковския Дом на архитектите Суханово, любовниците спят в дома ѝ, той явно знае това и не се прибира неочаквано, не иска да стават скандали, които само биха го унизили. Както Вика се убеди, съпругата не го привлича като жена.

Няма да е трудно да победи тази итало-одеска дама. Във всеки случай връзката вече е налице, той е увлечен по Вика, прекарват в леглото ѝ упоителни часове, тя е млада, красива, опитна, умела, той е още силен и темпераментен мъж. И ден не могат да преживеят, без да се видят или поне да си телефонират.

Но те държаха тази връзка в тайна от всички. Хората познаваха като неин стар приятел само Игор Владимирович, той беше „минал етап“, знаеха, че именно с него, с Игор Владимирович, тя ходи в Дома на архитекта, в бившата къща на адвоката Плевако на Новинский булевард. Но мадамите не ходят там. Домът на архитекта още не е на мода, вярно, има ресторант, но третокласен. Организируют се изложби на проекти — кой ли се интересува от тях?

Толкова по-лесно беше на Вика да крие тази връзка. В Дома на архитекта тя ходеше само с Игор Владимирович, после към тях се присъединяваше Архитекта. Той смяташе тази конспирация за излишна, но ценеше деликатността на Вика, вниманието ѝ към неговите работи, тя идваше на обсъжданията на проектите, в които участвуваше Архитекта, внимателно слушаше споровете и препирните.

На обсъжданията идваха и възрастни архитектки, те не безпокояха Вика, безпокояха я хубавичките чертожнички от проектантското бюро, но Игор Владимирович каза, че за изтъкнат архитект, още повече за главен архитект сътрудничките на неговото бюро са неприемливи.

— Първият закон на съпромата — шегуваше се Игор Владимирович — гласи: всяка връзка ограничава една степен на свободата. А архитектът трябва да бъде абсолютно свободен в своето ателие.

Вика играеше ролята си чудесно. Дори Игор Владимирович повярва, че е влюбена в неговия приятел. За Архитекта това беше тежък период на борби между архитектурните течения, школи, направления, традиции. Италиански възпитаник, обиколил много страни и опознал съвременната западна архитектура, Архитекта възглавяваше школа, опираща се на класическото наследство, но признаваща модерните, преди всичко извисените конструкции. Много хора го нападаха, но Вика го обяви за гений, неговите здания, проекти, идеи — за гениални, говореше това на всички: и на приятелите, и на враговете му. Той е гений! Не гений, който ще бъде оценен след петстотин години, а гений съществуващ, признат. Всичко, до което се е докоснала неговата ръка, е гениално!

Да, тази роля беше правилно избрана и тя я играеше майсторски. За нищо не противоречеше на Архитекта, никога не спореше с него, не проявяваше капризи, не се сърдеше — с велик човек трябва да се държиш на високо ниво.

— Аз имам много недостатъци — му казваше, — но знаеш ли, нямам капчица женска дребнавост, гордея се с това, искам да ти е леко с мен, нищо да не те притеснява. Най-важното е ти да си спокоен.

Ако той не можеше да дойде на срещата, предупреждаваше я по телефона, съчувствено я питаше:

— Какво ще правиш?

Тя го успокояваше:

— Мили, не се тревожи, ще полежа, ще почета, ще отида до някоя приятелка, ще влезем в някое кино. Утре сутринта непременно ми се обади.

Естествено не лежеше на дивана, не отиваше у приятелка, нито на кино, тя си имаше свои работи: шивачки, обуцари, Юзик Либерман и Шарок — това се спазваше строго, засечките бяха недопустими. И с Архитекта не трябваше да стават засечки. Трябва да знае, че тя е верен, предан другар. Все пак дъщеря на професор е, от хетмански род все пак! Тя не е виновна, че се е родила тук, сред простаците, тя е аристократка в края на краищата!

Само веднъж Вика си позволи да избухне.

Това се случи в Музея на изящните изкуства, където бе уредена изложба на конкурсните проекти за Дворец на Съветите. Музеят беше препълнен от сутрин до вечер, дългата опашка се точеше по Волхонка. Архитектите, включително и чужденците, стояха край своите проекти, почти всички със съпругите си, даваха обяснения, отговаряха на въпроси. Вика ходеше там всеки ден, срещаше се с Архитекта, вече имаше много познати в тази среда, някои може и да се досещаха каква роля играе в живота на Архитекта, но тя се държеше скромно.

Беше шумно, оживено, публиката не намаляваше и само един човек нито веднъж не дойде в музея — съпругата на Архитекта.

— Не я упреквай — каза Архитекта, — през тези двайсет години достатъчно се е нагледала на моите проекти, омръзнали са ѝ.

— Но това е най-важният ти проект, делото на твоя живот!

— Виж, когато утвърдят проекта, когато връчват дипломите, тогава тя ще дойде — пошегува се Архитекта.

— О, да! Тогава тя ще стои до тебе, ще споделя триумфа ти!

Той я погледна внимателно, схвана намека ѝ: иска тя да стои до него, тя да споделя триумфа му.

Вика почувствува грешката си, хвана го за ръката.

— Аз за нищо не претендирам. Но за мен е непоносимо това равнодушие към тебе, към работата ти. Да стои до тебе само в дните на триумф — знаеш ли, това е... — Тя презрително изкриви устни. — Извинявай, изведнъж ми стана обидно за тебе.

На другата сутрин я събуди позвъняването на Архитекта. Днес огледът щял да бъде закрит, да не идва, а да чака той да ѝ се обади.

Закритият оглед означаваше, че изложбата ще бъде посетена от Сталин и от други членове на правителството.

Вика стоя цял ден вкъщи, не мръдна от телефона. Архитекта се обади привечер.

— Идвам.

Дойде с бутилка шампанско — беше денят на неговата, на тяхната победа. Сталин харесал проекта му.

На другата сутрин заминаха за две седмици в Суханово.

5.

Сталин седеше на верандата на вилата в Сочи, в плетено кресло, обърна лицето си към слънцето. Обичаше Сочи — то бе негова рожба, обичаше лятото на юг, нищо че лекарите му препоръчваха юг само есенно време. Но какво знаят лекарите? Той и като дете обичаше това време, обичаше да се катери по развалините на Горис-Цихе, древната крепост на хълма, построена от византийските императори. Там падна и си повреди ръката. Сочи му напомняше за Гори, макар че в Гори няма море и такава растителност. На масичката пред Сталин лежах няколко книги: Соловьев, Ключевски, Покровски, тук бяха и представените от референтите му „Забележки върху конспекта на учебника по история на СССР“. Тази работа се ръководеше от Жданов.

Това беше НЕГОВ избор. Тази година той взе Жданов от Горки и го направи секретар на ЦК. Не защото Жданов се справяше успешно с ръководството на края, със строителството на Горковския автомобилен завод. И други секретари на областни комитети се справят с работата си. И не защото Жданов беше само на трийсет и осем години, и другите секретари не са престарели: Хрущов, Варейкис, Ейхе са по на четирийсет, Хатаевич е на четирийсет и една, Кабаков — на четирийсет и три... Но Жданов е интелигентен човек, разбира от литература и изкуство. Не е интелигент от типа на всезнаещия Луначарски, не се надува с образоваността си, не се изфуква с чужди думи, не претендира за ролята на теоретик като Бухарин, но е интелигент. Един интелигентен човек е нужен в ръководството. Жданов е подходящ. Явно добре подготвя първото значително мероприятие, което му е възложено — създаването на Съюз на писателите. Предстоящият конгрес ще бъде повратна точка в отношенията между партията и интелигенцията: писателите са основният отряд на интелигенцията, винаги са претендирали, че са духовни водачи на народа.

В борбата за власт Ленин се опираше на интелигенцията. Това беше правилно: интелигенцията е извечният носител на инакомислието, инакомислието е добро оръжие в борбата за власт. Но

когато властта е извоювана, не бива да се опираме на интелигенцията — оръдие на властта е не инакомислието, а единомислието. РАПП^[23] и другите групички разделят интелигенцията, обричат я на разномислие. Необходима е организация, способна да осигури единомислие, такава организация ще стане Съюзът на писателите.

Горки е подходяща фигура за обединяване на писателите. По същината си той е ляв социалдемократ, силно клонящ към дребнобуржоазния либерализъм. Ленин много се занимава с него, и с право. Горки е голямо име, свързан е с големи западни писатели. Той не приема много неща у нас. Но животът в емиграция му показва, че там, в чужбина, няма перспективи. Истинският писател трябва да живее и да умре в родината си. Виктор Юго е можел да дочака падането на Наполеон Трети, защото онова, което е пишел зад граница, се е издавало във Франция. Руските емигранти не се издават у нас и няма да се издават, лудорията с Аркадий Аверченко няма да се повтори. Бунин. Какво постигна той? Нобелова награда на шейсет и три годишна възраст — какво от това? Кой чете Бунин? Ще умре забравен в Париж, те всичките ще умрат там, никой няма да остане в руската литература. Горки иска да остане, иска да има паметници в родината си. Разбираемо е. И той ще получи паметниците си. И събрани съчинения ще получи. Хонорари в чужда валута също. Самият той сега е валута, уважават го и западните, и нашите писатели, дори бившите „Серапионовы братья“ — Федин, Тихонов, те са истински писатели, таланти, опитни, те трябва на първо място да служат на делото на социализма. А РАПП ги изтиква от литературата, изтегля на преден план „пролетарските“ стихоплетци. Какво ще постигнеш с тези стихоплетци? Какъв литературен паметник ще оставят те на НЕГОВАТА епоха? Демян Бедни? От Демян ще остане само библиотеката му, разправят, имал хубава библиотека. Маяковски е способен човек, трябва да използваме стиховете му, но това е по-скоро политика.

Навремето и ТОЙ пописваше. Като семинарист занесе на Иля Чавчавадзе, редактора на „Иверия“, стихотворението си „Дила“ — „Утро“, под псевдонима Сосело, на семинаристите беше забранено да подписват стихове със собствените си имена. Тогава Чавчавадзе публикува пет-шест негови стихотворения, спомени за Гори, за баща му, за пътя към Атени, за бащините му гуляи с приятели. ТОЙ не

написа нищо друго — стиховете не бяха съдба за него. Хубави ли бяха онези, които написа? Никога не бе ги препрочитал. И все пак Чавчавадзе хвалеше неговото „Утро“...

*Цвят разтвори розата и нежно теменугата
прегърна.*

И високо в облаците чучулигата запя...

А двацет години по-късно, през 1916 година, в грузинския учебник на Якоб Гогешашвили за началните училища бе отпечатано „Утро“, пак под псевдонима Сосело. Щом двацет години след първата публикация Якоб Гогешашвили го бе избрал за учебника, значи в него е имало нещо, имало е някаква стойност. И все пак той не е роден за поезия, поетът не може да бъде борец — поезията размеква душата. Журналистиката става за борба, перото му добре служеше на Революцията. Той пишеше много, под различни псевдоними: Давид, Намерадзе, Чижиков, Иванович, Бесошвили, Като, Коба... Коба стана и негово партийно нелегално име, то му харесваше. Коба се казваше благородният герой от романа на Казбеги „Отцеубиецът“. Но това име стана известно на полицията, вече не можеше да подписва статиите си с него, затова се върна към други, различни псевдоними — К. Стефин, К. Сталин, К. Солин — докато най-сетне, май през януари 1913 година, във вестник „Социалдемократ“ се подписа Й. Сталин. Й това е името, под което днес го познава цял свят.

Той престана да пише стихове, не стана писател, но обичаше да чете, много четеше. Вече не си спомняше своите юношески увлечения, те се смесиха с по-късни — четеше и в затвори, и на заточение, професията на революционера предоставя достатъчно време за четене, нещо повече, задължава те да четеш.

Духовната семинария даваше образование в обема на една класическа гимназия. Изучаваше се латински, гръцки, староеврейски, френски, английски, немски. Но ТОЙ трудно усвояваше чуждите езици и когато беше на заточение, пак не учеше езици, чисто губене на време! Виж, руски научи добре, в семинарията се преподаваше на руски, а той учи там пет години. Само грузинският акцент му остана от детството, той не се и опитваше да се избави от него. Акцентът не е

най-важното. Знаем ги и руснаците: не ги бива да сложат правилно една запетая, едно ударение.

Второстепенни, посредствени писатели не четеше — за какво? Четеше класиците, необходимо е за един руски революционер... Гогол, Салтиков-Шчедрин, Чехов, Горки — те можеха да влязат в работа в борбата с властта, в дискусии ги използваха и опонентите — трябва да се знаят! Не обичаше и не четеше селските писатели, разните там Златовратски, Левитов, Каронин, че и Некрасов, Никитин и Суриков — те жалеха селянина, а самият селянин никого не жали — ТОЙ знае това добре, изпитал го е на гърба си.

Толстой е голям творец, но не е разбирал същината на властта, идеализирал е човека, поучавал е, напътствувал е и така е принизявал художествената си сила. „Огледало на руската революция“ — какво ли няма да кажеш, за да угодиш на интелегентните либерали! И Достоевски не е никакъв философ, и той като Толстой не е схващал добре механиката на обществената и държавната уредба. Но за разлика от Толстой, не е идеализирал човека, разбирал е неговата нищожност, подлата му същина, проповядвал е идеята за страданието, а идеята за страданието е мощно средство за въздействие върху хората, църквата го използва умело. Само дето Достоевски е писал скучно, лошо е писал, нехудожествено.

Най-великият руски писател е Пушкин! Всичко е разбирал, за всичко се е досещал, всичко е умел. Да вземеш само образа на Петър — какво проникновение! „Русия със ръка железна ти сам възправи отведнъж!“^[24]. Врѣх на творчеството му е „Борис Годунов“: „Глупав е народът ни и лековерен, радва се на чудеса и новини; виждат в Годунов болярите само равния на себе си... Ако ти си твърд и хитър...“ Точно казано! „Глупав и лековерен“ — ето същината на народа... „Хитрост и твърдост“ — ето същината на НЕГОВАТА власт. „Виждат само равния на себе си“ — това е същината на НЕГОВИТЕ противници. „Борис Годунов“ го порази още на младини, порази го образът на Отрепиев... „Беглец разпопен, а на години е двацет... А на ръст е дребен, грѣд широка, едната ръка по-къса от другата, коси червеникави...“^[25]. Може би беше чел Пушкин в семинарията. Пушкин беше включен в програмата, но истински той прочете „Борис Годунов“ по-късно, във физическата обсерватория, където работеше като статистик, след като го изключиха от семинарията. Сега пишат, че е бил изключен от

семинарията за пропагандиране на марксизма, той самият навремето бе писал в една анкета: „Изхвърлиха ме от Тифлиската духовна семинария за пропагандиране на марксизма.“ Друга беше причината — не беше внесъл таксата, макар че майка му всеки месец му пращаше парите, получавани от Егнатошвили. Но той не искаше да завърши духовната семинария, не възнамеряваше да става свещеник, по онова време вече беше свързан с марксисткия кръжок. Инак версията, че е изключен за пропагандиране на марксизма, е правилна версия, тя служи добре за оформянето на образа на вожда и следователно служи на революцията.

Именно във физическата обсерватория той препрочете „Борис Годунов“... „Беглец разпопен... А на години е двајсет... А на ръст е дребен, гръд широка, едната ръка по-къса от другата, коси червеникави.“ И той тогава беше на 20 години, и той една година преди да завърши семинарията се отказа от духовната кариера, и той е нисък на ръст, с широки гърди, и косата му е възрижава, едната му ръка е трудноподвижна. Той вече не беше хлапе, безплоден мечтател, разбира се, не правеше никаква аналогия между себе си и Отрепиев, пък и този неудачник не го привличаше. И все пак външната прилика го порази. Порази го и прозрението на Пушкин за причината на несполуките на Отрепиев: бърбив — издал огромната си тайна на една вятърничава полякия, наивен и с будна съвест, измъчвал се е от средствата, към които трябва да прибъгва всеки политик. „За Москва ще кажа пътя таен на вразите...“ Авантюрист-романтик, но не и политик! Всичко е имало в него: воля, честолюбие, храброст, плам, стремеж към победата, но и пълна неспособност да я укрепи, да се възползува от плодовете ѝ. Да стигнеш до висшата власт и да не я удържиш — такава е съдбата на пишман-политиците, да удържиш властта е по-трудно, отколкото да я вземеш. Отрепиев не я е удържал. Това не би се случило, ако след възцаряването си в Москва Дмитрий бе повторил поне една десета от онова, което е вършил царят, за чийто син се е обявил.

Впрочем той мисли така сега, а как е мислил тогава, не си спомня. Ясно си спомня само как го порази външната прилика. Порази го съдбата на избягалия калугер, възнесен до върховете на светската власт. С времето този образ бе избледнял в паметта му, изместен от други исторически личности, завладели въображението му. И все пак

нейде в недрата на мозъка му този образ бе съществувал. Дали не бе изплувал неосъзнато, когато срещна в Баку Софя Леонардовна Петровская, потомствената полска аристократка? Той ѝ харесваше — пролетарски нелегален революционер, карбонар, с орфан панталон, небръснат, мрачен, затворен, волеви и силен. Веднъж отиде в дома и, не я намери и когато отиде следващия път, тя със смях му каза:

— Съседското момиченце ми казва: Софя Леонардовна, търси ви някакъв страшен чичко.

Тогава той се позасмя, но остана доволен от характеристиката — искаше да се страхуват от него.

Софя беше деликатна жена с мек характер, грижеше се за него, всъщност тя беше най-голямата любов в живота му. Съчувствуваше на есерите, но никога не спореше с него, в нея я нямаше непримиримостта на партийните функционерки, не му натрапваше мненията си, напротив, отбягваше политическите спорове, виждаше, че всяко несъгласие го дразни. И не го дразнеше, беше единствената жена, която не го дразнеше. Ала отношенията им не продължиха много... Тя почина от туберкулоза.

Разбира се, той не е Отрепиев, тя не е Марина Мнишек. И все пак сега той допуска, че първите подбуждащи мотиви се бяха породили в него именно от тези образи, дремали нейде в далечните кътчета на мозъка му: полска аристократка и неизвестен, незавършил свещеник, нелегален, с още неясни, но амбициозни планове.

Един септември погребваха на Шиховското гробище Ханлар Сафаралиев, работник от нефтодобива, убит от черносотниците. Състоя се грандиозна демонстрация, ревяха заводските сирени, в колоната крачеше ТОЙ, крачеха Шаумян, Енукидзе, Азизбеков, Орджоникидзе, Джапаридзе, Фиолетов. ТОЙ държа реч, там беше и Соня. А половин година по-късно погребваха и нея на същото гробище. Нямаше демонстрация, не ревяха заводските сирени. Ковчега придружаваха съседки, познати поляци. Спуснаха я в ямата, засипаха я с пръст и си отидоха. А той остана, не искаше да се връща с непознати хора, нямаше за какво да разговаря с тях. Остана, приседна до прясната могилка.

Скалистият нос Шихово се вклиняваше дълбоко в морето, извисяваше се над Биби Ейбат, набучкан с безброй нефтени кули. Около тях не се виждаха работници, но кобилиците се движеха нагоре-

надолу, извличаха нефт. Пролетта едва започваше, но слънцето вече грееше силно. ТОЙ седеше сам на хълма, на скалистия нос Шихово, на брега на Каспийско море, гледаше залива, безбройните нефтени кули. Бе погребал Соня, единствената жена, която ценеше, но мъката му не бе всепоглъщаща. Той бе минал през затвори — и през Батумския, и през Кутаиския — и през заточение в Източен Сибир, беше избягал от заточение, бяха си отишли неговите съратници от „Месами Даси“, в затвора бе умрял Кецховели, умрял бе и Цулукидзе. Всички си отиват и ще си отидат, човешкият живот е само миг в този кръговрат. Има само днес — и то е миг, но за революционера е миг истински живот. Само революционерът и властникът разбират нищожността на човешкия живот, но само властникът има право да щади себе си. Собственият живот не струва нищо, докато се бориш за власт, но след като човек я завладее, животът му се превръща в награда за победителя. Сега ТОЙ е победител, ще съумее да запази живота си, защото ще съумее да запази властта си.

Всички революционери рискуват живота си. И той рискуваше, но беше предпазлив. Когато пристигаше в Баку, слизаше на Баладжари и отиваше до града пеша по морския бряг, покрай нефтените кули. Умореше ли се, присядаше на пътечката, както сега, обръщаше лице към слънцето, гледаше надолу към пътя, към кулите, към морето.

Какво ръководи революционера, какво го води по трънливия път? Идеята? Идеите завладяват много хора, но няма всички стават революционери? Човеколюбието? Човеколюбието е черта на мухльовците, баптистите и толстоистите. Не! Идеята е само повод за революционера. Всеобщо щастие, равенство и братство, ново общество, социализъм, комунизъм — това са лозунги, които вдигат масата на борба. Революционерът — това е характер, протест срещу унижението, самоутвърждаване. Него пет пъти го арестуваха, заточваха го, той бягаше от заточение, криеше се, не си дояждаше, не си доспиваше — за какво? Заради селяните, дето не щат да знаят нищо освен своя оборски тор? Заради „пролетариата“, тези работари? В Баку той често нощуваше в работническите общежития на Ротшилд в Баилово, хубаво се нагледа на „работническата класа“. В онзи бакински период вече беше виден партийен деец, лидер на болшеvizма в Баку. Всеки опит да се оспори това е обречен на неуспех. Той ще

съумее да пресече тези опити. Сталин стана от креслото; някъде над главата му летеше пчела, бръмчеше ли, бръмчеше досами ухото му. Сталин я отпъди, тя отлетя, кацна на масата, запълзя към пепелника, смачка я с тома на Ключевски.

— Подлост — каза на грузински, — подлост! — Отново се намести в креслото и мислено се върна към онези времена, към подлата брошура на Авел Енукидзе.

На Енукидзе, не щеш ли, му бе хрумнало да разкаже в тази брошура за тайната печатница, която работеше в Баку под нелегалното име „Нина“.

Печатницата бе подчинена на Ленин, кореспонденцията се водеше чрез Крупская, непосредствената работа ръководеха Красин, Енукидзе и Кецовели. Нито един човек освен тях, както пише Авел, не знаеше за нея, следователно не знаеше и ТОЙ, Сталин. На НЕГО, на Сталин, дори не бяха казали за печатницата.

Какво е ръководило Красин, този електроинженер на служба при Ротшилдовци и Манташевци, е ясно: Ленин му е заповядал да спазва максимална конспирация. ТОЙ не му се сърди: Красин отдавна умря. Умря и Кецовели. Пък и не тази малка печатница решаваше съдбата на революцията. Така стоеше въпросът тогава.

Другояче стои въпросът сега. Той не се нуждае от бакински, тифлиски, задкавказки лаври. Нужна му е истинска история на партията, а истинска история на партията е само онази история, която служи на интересите и авторитета на нейното ръководство.

Ако ТОЙ не е знаел за съществуването на нелегална печатница в Баку, под носа му, как може сега да се твърди, че ТОЙ е ръководил партията в Русия? Ако ТОЙ е ръководил партията, значи не може да не е знаел за съществуването на печатницата. Да се отрича това значи да се отрича неговата роля на пръв Ленинов помощник. Нима другарят Авел Енукидзе не разбира това? Не може да не го разбира. Защо тогава е издал брошура, от която личи, че другарят Сталин не е имал нищо общо с печатницата „Нина“? Защо е било нужно това на другаря Енукидзе? Какво така изведнъж го привлече историята? И на този човек той довери Кремъл, довери му живота си! Защо в комендатурата на Кремъл има толкова стари членове на партията? По такъв принцип ли се избира охрана? Ако за един охранник охраната е политическа задача, такъв охранник е несигурен: политическите възгледи се

променят. Дори личната симпатия е несигурна работа: от симпатията до антипатията има една крачка. Охранникът трябва да бъде предан на стопанина си като вълкодава — ето това е истински страж. Той знае само едно: за най-дребното провинение, за най-нищожното недоглеждане ще бъде лишен от живота си с все богатата и привилегиите. Ето така трябва да се подбира неговата охрана. А другарят Енукидзе държи за комендант на Кремъл Петерсон, бившия началник на влака на Троцки, човек на Троцки. Да не готвят дворецов преврат?! Енукидзе е с тях, това личи от нищожната му брошурка, чрез нея той се разобличи сам!

Тази подла провокационна брошура трябва да се направи на пух и прах. Авел, разбира се, ще започне да отрича, да плаче, да се кае, а каещият се човек е политически свършен човек. След всичко това вече никой освен близките и роднините му не се интересува дали той съществува физически. Роднините и близките ще го преживеят някак.

На кого да възложи да пише за тази брошура? Най-добре на някого от старите бакинци. Но кой остана от старите бакинци?

Орджоникидзе живя в Баку, работеше в Балахнински район, в нефтеното предприятие на Шамси Асадулаев — фелдшер в амбулаторията, малка къща в покрайнините на Рамани. ТОЙ добре си спомня тази къща: две стаи, в едната Серго живееше, а в другата приемаше болните. Хубава квартира за явки беше, удобна, кой ли не ходи при фелдшера. Там Серго работи около година, после идваше в Баку от време на време. Истински свидетел, хубав свидетел, но ще се извини със заетостта си, при това е приятел на Авел Енукидзе, как ще свидетелствува срещу приятеля си.

Вишински? Абсолютен негодник. Цял живот беше меншевик, то се знае, като меншевик може да не вършиш работа, само да говориш високопарно. През 1908 година в Народния дом в Балахани организираха съд срещу бакинските зубатовци — Шендрикови. Кой им беше защитник? Вишински. За една нощ говори пет пъти, така се опиваше от ораторското си изкуство този демагог, формалист! През лятото на седемнайсета се озова в Москва, бе началник на Арбатската милиция, тогава накачи но стените заповед за издирване и арестуване на Ленин, хем я беше подписал със собственото си име, тоя глупак: „А. Вишински“. След Октомврийския преврат измоли ТОЙ да го приеме, разкайва се, плака. Но нито с думичка не припомни как в Баиловския

затвор делеше с него колетите си, там бяха в една килия. Разбираше с КОГО разговаря, разбираше, че ТОЙ не би му простил такова напомняне, че в замяна на онези жалки колетчета получава живота си. През 1920 година ТОЙ му помогна да влезе в партията, през 1925-а — да стане ректор на Московския университет, през 1931-а — прокурор на РСФСР, сега Вишински е заместник на генералния прокурор на СССР, но не става за свидетел по бакинските работи — в партията го презират.

Остава Киров. Преди революцията не е ходил в Баку, но след революцията пет години ръководи Азербайджан, имаше достъп до всички архиви, добре изучи историята на бакинската партийна организация, буден човек е, има тежест. Тъкмо той би могъл да отговори на брошурата на Енукидзе, с авторитета си да опровергае ненужната на партията версия и обратното, да подкрепи версията, укрепваща авторитета на партийното ръководство. На думи той превъзнася другаря Сталин — думите не са достатъчни. Именно затова извика Киров в Сочи, да поработи пред очите му, да покаже какво представлява сега. Тримата ще бъдат добра компания. Например и тримата обичат музиката: той просто я обича, Жданов дори свири на пиано, Киров е едва ли не меломан, ходи на опера и не сядва в правителствената ложа, а в партера — на всичко отгоре е и демократ! Винаги е мечтал да прилича на интелегент, на младини е участвувал в студентски любителски спектакли, макар че е учил в занаятчийско училище. Той беше виждал някъде негова снимка, дали у Серго, дали пък у самия Киров, жена му, Маркус, как ли се казваше, Мария Лвовна, му я показва: момче с униформена куртка с копчета, с униформена фуражка с кокарда, на кокардата — кръстосани чук и гаечен ключ — емблемата на занаятчийското училище. Но за хора, дете не са наясно, изглежда като гимназиална, дори като студентска униформа.

Да, ама не щеше да дойде! Оправдаваше се с болестта си, лекарите му препоръчвали Минералните води. Какво ти е? Киселини... Че то кой няма киселини, това киселините болест ли са, ела тук, ще те излекуваме, ще поработиш с нас. „Какво разбирам аз от история...“ „Ами ние какво разбираме? Но работим, и ти поработи с нас.“

Да поживее тук, да му се повърти пред очите, всъщност никога не са живели заедно. Преди революцията изобщо не са се срещали,

два-три пъти се видяха по време на Гражданската война. По-тясна връзка възникна помежду им, когато Киров оглави азербайджанската партийна организация, тогава идваше в Москва на партийни конгреси, на пленуми на ЦК, просто по работа. Правеше благоприятно впечатление, Орджоникидзе даваше за него добри отзиви, в чужбина не е ходил, не е емигрирал, кадрови партиен деец, непримирим противник на Троцки, Каменев, Зиновиев, Бухарин, макар че с последния поддържаше дружески отношения. Той го издигаше. На Десетия конгрес — кандидат-член на ЦК, на Дванайсетия — член на ЦК, през трийсета година го включи в Политбюро. Той го изпрати в Ленинград, повери му събарянето на тази вечна крепост на фрондорството, високомерието и опозицията. Той не оправда надеждите. Не надви града, а напротив, оглави го, завоюва си евтина популярност, сега се стреми към всесъюзна популярност, в противовес на другаря Сталин иска да изглежда умерен, добър, великодушен. Изказа се в Политбюро срещу езекутирането на Рютин, после срещу езекутирането на Смирнов, Толмачов, Ейсмонт. Повлече подире си и други членове на Политбюро. Дори Молотов и Ворошилов се колебаеха. Единствен Лазар беше категорично за разстрел.

Великодушieto на победените е опасно: врагът никога не ще повярва в твоето великодушие, ще го смята за политическа маневра и при първа възможност ще те нападне. Само наивник може да разсъждава другояче. Киров е опасен идеалист, изисква материални блага за работническата класа, не разбира, че материално осигуреният човек не е способен на жертви, на ентузиазъм, превръща се в дребен буржоа, в еснаф. Само страданията пробуждат най-великата народна енергия, тя може да бъде насочена и към разрушение, и към съзидание. Човешкото страдание води към бога — върху този основен постулат на християнската религия народът е бил възпитаван цели векове, той е влязъл в плътта и кръвта му и ние трябва да го използваме. Социализмът е земен рай, по-привлекателен от митичния рай на небесата, макар че и за неговото постигане трябва да се премине през страдания. Но народът, разбира се, трябва да бъде убеден, че страданията му са временни, че служат за постигането на великата цел, че върховната власт познава нуждите му, грижи се за него, защитава го от бюрократите, каквито и постове да заемат те. Върховната власт е ВСЕЗНАЕЩА, ВСЕВИЖДАЩА и ВСЕМОГЪЩА.

За какво мислеше вчера в тази връзка? За снабдяването на населението? За отменянето на купоните за продукти? Но това е решен въпрос, от първи януари купоните се отменят. Та за какво мислеше все пак? Аха! Вчера мислеше за разговора си с градинари, естонеца Арво Иванович. Арво Иванович бе взет в правителствената вила от почивната станция „Ворошилов“, той е местен човек и както му бяха докладвали, човек абсолютно проверен, женен за руския, цял живот е живял в Сочи, слави се като най-добър овощар. Сталин не беше срещал естонци в Кавказ, макар да знаеше, че в началото на века от Прибалтика в Сухумски окръг са се преселили няколкостотин естонци и на Черноморското крайбрежие са се появили три-четири естонски села, естонците имат същия поминък като местните жители: овощарство, скотовъдство, само че техният добитък е по-едър от местния. Виж, че естонци са се преселили и в Сочи, това не знаеше. Арво Иванович изглеждаше петдесетинагодишен, беше набит, скулест, със светлокестенява коса и светли очи, обличаше се като всички естонци, с жилетка и винтяга, но кавказките си шалвари напъхваше в чувяки^[26]. Руски говореше с акцент, понякога смешно изопачаваше думите. Вчера подрязваше цветята, Сталин следеше работата му, и той обичаше цветята. Арво Иванович нещо мрачно си мърмореше и Сталин го попита от какво е недоволен. Арво Иванович отговори, че в магазина ударили жена му в кантара и на туй отгоре ѝ взели повече пари. Вечерта Сталин каза на началника на охраната: с жената на Арво Иванович постъпили така и така в магазина. Предайте на секретаря на Градския комитет: виновните да бъдат строго наказани.

Руският търговец открай време си е мошеник, мошеник е останал и днешният магазинер. След закона от 7 август ги е страх да крадат от държавата, сега крадат от населението. Народът вижда това, но нищо не може да стори. Значи вместо народа нещо трябва да направи ТОЙ. ТОЙ не ходи по магазините, но добре познава нуждите и страданията на своя народ. Сталин стана и от верандата влезе в стаята. Там зад голямото секретарско бюро седеше Товстуха. Той го взе в Сочи. Тук работят учени историци, трябва да имат подръка интелигента Товстуха, заместник-директора на ИМЕЛ^[27], той знае история и разбира от каква история се нуждае сега партията. Колкото до текущите работи, и Товстуха се оправя с тях — дълги години е бил негов секретар. При това е бил болен от туберкулоза, да се попече на

слънце, я какъв е слаб, прегърбен, покашлюва, гледа изпод вежди, лекарите му докладваха — няма да изкара дълго. Жалко, верен човек е!

— Пригответе проекторешение на ЦК — каза Сталин. — За борба с удрянето в кантара на купувачите... Не... на потребителите... И за маменето в сметките... По-точно така: против нарушаването на цените на дребно в търговията. Трябва да се подберат факти, да се посочи, че това противоречи на грижите на партията за широкия потребител. За тези факти да се наложи мъмрене на народния комисар по търговията Микоян, на председателя на Центросоюз^[28]. Зеленски, на председателя на ВЦСПСЗ^[29]. Шверник — профсъюзите също трябва да следят трудещите се да не бъдат мамени и оскърбявани. Постановлението трябва да бъде строго. ЦИК да издаде указ: за мамене на купувачите — десет години!

— Подбирането на факти ще отнеме време.

— Тогава напишете просто така: В ЦК постъпиха... Не! ЦК има на разположение факти. Така напишете.

Сталин се върна на верандата и пак седна в креслото, обърна лице към слънцето, отново се замисли за Киров. Наричат го наследник. А нали ТОЙ е по-голям от Киров само със седем години, за какво наследяване може да става дума? Не се знае кой ще умре по-рано, кавказците живеят дълго. Значи имат предвид наследяване не след смъртта МУ, а преди нея. Няма да дочакат. Конвент, какъвто е изпратил на гилотината Робеспьер, не му е нужен. Робеспьер е направил фатална грешка, като е запазил конвента. Наполеон е разформировал конвента и добре е сторил, затова Наполеон е велик човек, а Робеспьер, независимо от цялата си жестокост, си остава един бърлив адвокат.

При едно от идванията на Киров в Москва се събраха у Орджоникидзе. Бяха той, Серго, Киров, Ворошилов, Микоян, Каганович също, макар че Серго не беше го поканил. Не можеше да го понася. Но ТОЙ каза: Хайде, Лазаре, Серго ни кани на вечеря. Вече не си спомня по какъв повод Киров спомена, че е обичал математиката, физиката, химията, че е завършил занаятчийското училище с награда, после е постъпил в подготвителните курсове към Томския технологически институт, готвил се е да стане инженер. Между другото дали именно там не се е запознал с Иван Будягин? И Будягин е карал тези курсове, сигурно оттам води началото си тяхната дружба.

Киров е човек с макар и ниско, но техническо образование, със склонност към техниката, ами прекрасно, той ще ръководи промишлеността. Да раздели промишлеността на машиностроене, химия, строителство и така нататък. Тези оформили се апарати, тези обръчи трябва непрекъснато да се разбиват, да се разбъркват, разбъркват като тесте карти. Именно такава промишленост трябва да управлява другарят Киров като член на Политбюро и секретар на ЦК. В това няма нищо срамно: в периода на индустриализацията на страната да ръководиш основното звено на икономиката — промишлеността — не е срамно. Виж, ако другарят Киров не се съгласи, ако не пожелае да се премести в Москва, значи, че иска да остане независим, автономен, иска да следва своята особена линия.

[23] Руска асоциация на пролетарските писатели (1925–1932) — Б.пр. ↑

[24] Превод: Любен Любенов ↑

[25] Превод: Христо Радевски ↑

[26] Кожени обуца с мека подметка (Кавказ, Крим). — Б.пр. ↑

[27] Институт „Маркс-Енгелс-Ленин“ при ЦК на КПСС. — Б.пр.

↑

[28] Централен съвет на потребителските дружества. — Б.пр. ↑

[29] Всесъюзен централен съвет на професионалните съюзи. —

Б.пр. ↑

6.

Такава мъка Саша не бе изпитвал нито в Бутирка, нито при прехвърлянето насам. В Бутирка го крепеше надежда — ще разберат истината, ще го пуснат, при прехвърлянето имаше цел — да стигне до определеното място, да се настани, търпеливо да изживее тук определения срок. Надеждата го правеше човек, целта му помагаше да живее. Тук нямаше нито надежда, нито цел. Искаше да помогне на хората да използват сепаратора, обвиниха го във вредителство. Алфьоров му го доказа с желязната си логика. И пак той всеки момент може да го смачка, като пусне в ход оплакването на Иван Парфьонович. Как се живее така? За какво му са учебниците по френски, които очаква от Москва, за какво му са книгите по политикономия и по философия? Пред кого ще се изявява, с кого ще говори на френски? С мечките в тайгата ли? Дори Алфьоров да не му направи нищо, как и с какво ще живее тук? Ще подшива валенки — на това може да се научи. Ето каква е участта му. Да забрави, всичко да забрави! Идеята, с която расна, е под властта на баулиновци, лозгачовци, дяковци, те погазват тази идея и мачкат хората, които са ѝ предани. По-рано мислеше, че на този свят трябва да имаш силни ръце и несломима воля, иначе ще погинеш, сега разбра: ще погинеш именно заради силните си ръце и несломимата си воля, защото твоята воля ще се сблъска с още по-несломима, ръцете ти — с още по-силни, в тях е властта. За да оцелееш, трябва да се подчиниш на чуждата воля, на чуждата сила, да се пазиш, да се приспособяваш, да живееш като заек, да те е страх да надникнеш иззад храста, само на такава цена можеш да се опазиш физически. Струва ли си да живееш по такъв начин?

Саша си седеше вкъщи, опитваше се да чете. Старият хазаин нещо поправяше на двора, дялкаше с брадвата, еднообразните, монотонни удари навяваха още по-силна мъка. Старецът излезе нанякъде, но Саша пак не можеше да чете, захвърли книгата. Не ще понесе такъв живот, не ще го понесе. После легна на кревата, заспа, но и насън не го напусна усещането за нещастие, събуди се уплашен, сърцето му блъскаше лудо.

Какво иска от него Алфьоров? Неговата доброжелателност не е случайна, сигурно има определена причина да го остави тук. Логично беше да му припише тази вина, за да оправдае съществуването си тук. А той го пусна да се върне в Мозгова, намекна, че може да го прехвърли в Кежма, да работи в МТС, нищо не поиска в замяна. Опитва се да го предразположи или обратното, да го деморализира? Иска да го докара до отчаяние, да го държи в неведение, в напрежение, във вечен страх — видя ли, тук имам материал срещу тебе, очаквай пак да те извикат, няма да намериш спокойствие. Страшно, страшно...

Старата му викна през вратата:

— Ще ядеш ли?

— Не, зъбите ме болят — отговори Саша.

Два дена не излезе от къщи, седя на двора, помага на стария. Знаеше, че Зида го очаква, тревожи се, но и нея не искаше да вижда, тя беше свидетелка на позора му, ще започне да го утешава, ще бъде още по-унизително. Пък и всичко, и всички са му безразлични. Трябва да сложи край! Вече няма да се измъкне от този кръг... Но майка му? Тя няма да понесе това, не може да и нанесе такъв удар, ще трябва да влачи ярема, само колкото майка му да знае, че е жив, само майка му да не губи надежда.

На третия ден намина да го види Всеволод Сергеевич.

— Какво става с вас? Защо не излизате? Болен ли сте?

— Здрав съм.

— Алфьоров ли ви притесни?

— Доказа, че съм вредител и че дискредитирам колхозната власт. Логично го доказа, убедително.

Всеволод Сергеевич се засмя.

— Какво се чудите толкова? Той е философ по образование.

— Така ли?

— Представете си. Не се заблуждавайте от длъжността му. Той е голяма фигура, величие, има три, а може би и четири ромба, повече, отколкото имат началниците му в Канск, затова не си облича униформата. Между другото бил е в чужбина, а е попаднал тук. Страхувам се, че е наш бъдещ, така да се каже, колега по съдба. А може и да изскочи пак нагоре, всичко зависи от някакви висши, неизвестни нам обстоятелства. Във всеки случай логично ви е доказал,

че въз основа на председателското оплакване може да ви смачка. Повредили сте сепаратора и сте нарекли председателя глупак. Това ли ви инкриминираше?

— Това.

— Видяхте ли. Искам да ви успокоя. Още същия ден откараха сепаратора в Кежма, направиха всичко, което бяхте казали, докараха го обратно и той работи прекрасно. Можете да излезете и да се убедите.

— Нямам никакво желание.

— Така ви искам, Саша. И един съвет от мене: повече не го докосвайте. Тъй че, мисля, темата за вредителството отпада. Не се тревожете.

— Не се тревожа. Просто съм отвратен.

— Разбирам. И ако ми позволите да бъда откровен с вас, ще ви кажа още нещо. Може ли?

— Разбира се.

— Вие, Саша, безусловно сте човек. Истински човек! Съветски човек! Не е комплимент, а констатация. Това е прекрасно — да бъдеш истински, вдъхновен, съветски човек. Но искате да останете такъв дори в нашето особено положение, искате да постъпвате така, както трябва да постъпва съветският човек. А така не може, Саша: за околните вие не сте съветски, вие сте антисъветски човек. И всички гледат на вас и вашите действия само по този начин. Вървите си по улицата и гледате — сепараторът не работи, понеже знаете устройството на сепаратора, веднага отивате и го поправяте. А председателят на колхоза, а пълномощникът, имам предвид не Алфьоров, а някой друг, обикновен, те мислят по друг начин: защо тоя се вре при сепаратора? Ясно, за да го повреди. Врагът поврежда и пакости където свари — надявам се, знаете чии са тези думи?

— Знам.

— Не искате да бъдете въвн от обществото, но трябва да се съобразявате с положението си. Нарекохте председателя глупак — това е основната ви грешка. Ако го бяхте напсували на майка, нищо. Но глупак е оскърбителна, унижителна дума, в нея се крие превъзходство, излиза, че вие сте умен, а той е глупак. Алфьоров не ви ли предложи да се преместите в друго село?

— Предложи ми.

— Е, какво? Отказахте ли? Заради Нурзида Хазизовна?

— Нито отказах, нито се съгласих. Казах му, решете вие, не искам да му бъда задължен.

Всеволод Сергеевич помисли малко, после каза:

— Няма нищо, може би сте постъпили правилно. Макар че в друго село щяхте да живеете по-спокойно. Тук вече имахте един инцидент със сина на бившата си хазайка, сега пък с председателя, не се ползвате с добро име. Но да се надяваме, че всичко ще се размине. Сега, Саша, вие сте в стресово състояние. Нервите ви са били стегнати като пружина: арестуването, затвора, прехвърлянето, нашата Мозгова, квартирата, грижи. И щом всичко това мина, пружината е избила от първия нов натиск. Всички сме преживели това. Важното е да не ви стане хронично. Но вие сте силен, волеви младеж, сигурно ще го превъзмогнете. И ето единствения извод: не влизайте в конфликти с тях и внимавайте с учителката, сега ще ви следят, имат ви зъб, като нищо може и за това да ви търсят отговорност.

Той отиде до кревата на Саша, потупа го по рамото.

— Стига! Ставайте! Да идем да играем преферанс.

— Слаб играч съм!

— Няма значение. Картите са ни разтухата: криминалните играят елементарно на комар, ние преферанс. Обръснете се, че я как сте обрасли, облечете се и да вървим. Време е да се запознаете с местната интелигенция.

Не му се ходеше, но Всеволод Сергеевич настоя и Саша разбра, че е полезно да види как се справят с живота тук другите хора.

Михаил Михайлович Маслов, мъж на около четирийсет и пет години с мрачно, измъчено лице, бе дошъл тук преди година от Соловки. По стойката му можеше да се предположи, че е бивш офицер.

— А ние вече мислехме, че няма да дойдете — злъчно подхвърли той на Всеволод Сергеевич, когато се появиха у тях двамата със Саша.

— Ще успеете да ни биете — добродушно отговори Всеволод Сергеевич.

По време на играта Михаил Михайлович не ги оставяше дълго да мислят, препираше ги, мърмеше ги заради несполучливите ходове. Само Саша не мърмеше — човек от друг, враждебен свят — затова го отделяше от другите със своята сдържаност. И той не беше симпатичен

на Саша, Саша не обичаше такива раздразнителни, придирчиви хора, от общуването с баща си знаеше, че това не е участ, а характер.

Четвърти партньор по преферанс им беше Пьотр Кузмич, бивш търговец от град Стари Оскол, Воронежка област. Започнал излежаването на присъдата си на Нарим, завършваше го тук, на Ангара. Беше над шейсетте, набит, широкоплещест, широк и в гърдите, с къса прошарена черна брада, с ботуши с напъхан в тях панталон и старо сако, протрито и лъснало на лактите и реверите. Той единствен на драго сърце разказваше за злочестините си.

— Когато не разрешавах, не търгувах — разказваше Пьотр Кузмич, — когато разрешиха — продавах каквото беше нужно на селяните: коси, сърпове, вили, разни бои, лепила, масла, на това между другото са ме учили от дете. В селото имаше кооперация, а селяните идваха при мене, доставях всичко навреме, знам кога какво трябва на селянина. По-нататък ясно: финансов ревизор, после друг, носят ти ту данък, ту облагане, ту самооблагане. В затвора ми искаха златото, ама откъде да го взема? Моето злато е желязото: чембери, профилна стомана, за шини, покривна ламарина. Злато съм виждал само навремето, онези царските пет и десет рубли.

Пьотр Кузмич разказваше добродушно — нали и на следователя търсели отговорност.

— Добре де, аз съм търговец, лишенец, ами какво са виновни децата? Да не са си избирали бащата и майката? И те искат да живеят, като другите да стават пионери, комсомолци, а ги гонят отвсякъде. Малкият, Альошка, му сече пипето, отиде в Москва, нареди се в завода, изпраща ми вестник: „Аз, еди-кой си, скъсвам с баща си, нямам връзки с него.“ Мъчно ми е. Гледал си го, поил си го, хранил си го, а сега — отричам се. Ама какво да прави, няма как другояче. Пък и наистина смяташе, че е вредно да се търгува, от чужд труд, викаше, живееш... Я вземи поразвърти в дюкяна бъчвите с безира или лемежите, или сандъците с пироните, та ще видиш какъв е трудът ни... Ама хайде! Влезе Альошка в института, решил да учи за агроном, той си обича земята. Живее в Москва, в общежитие, а жената по цели нощи не спи — гладувало детето. Изпратих една трийсетачка, той я върна — идеалист... Добре, щом си идеалист, стой си гладен! Да, ама сърцето на майка му пак се къса, изпратила му по земляци парче сланина, домашни млинове, поръчала да не казват, че са от нея.

Земляците отишли в общежитието, Альошка го нямало, оставили му пакета на нощното шкафче, там до всеки креват имало нощно шкафче, четирима живеели в стаята. Идва си Альошка, гледа пакета — кой го е донесъл? Земляците ти го донесоха, обяснили му. Не, рекъл, това е от родителите ми, ще го върна. А момчетата му рекли: защо ще го връщаш, ще я изядем тая кулашка сланина — млади момчета, яки, пък гладни. Излапали те и сланината, и млиновете. А после един от тия, дето лапали млиновете, да вземе да пише в ядката, че моят Алексей получава колети от родителите си, демек излъгал е, че е скъсал всякакви връзки с тях. Изключили Альошка от комсомола, от института, пак работи в завода. От своите се отрече, а тия, дето се прилепи за тях, пък от него се отрекоха...

— Сто пъти сме го слушали това — прекъсна го Михаил Михайлович, — гледайте си картите.

— Защо да не разкажа на момчето — кротко възрази Пьотр Кузмич, — може и на него да му е интересно. Живи ли са родителите ви?

— Живи са — отговори Саша.

— Нищо ли не им направиха?

— Защо да им правят нещо?

— Ако искат, ще намерят защо. Пък и тъй, мигар им е леко: синът им е на заточение. По-лесно ще им е сигурно те да са в Сибир.

— Криво жалите децата си вие — укорно издума Михаил Михайлович, — изпратили сте му храна, та сте му съсипали живота. Нямало е да умре без вашата храна, другите студенти как живеят. С право се отричат от нас — ние сме свършени хора. „Революцията е локомотивът на историята“, сгази ли ви, примирете се!

— Излиза, че и синът не е син, и бащата не е баща.

— Точно така — все по-раздразнено продължи Михаил Михайлович. — „Почитай баща си и майка си“ — това е от бога, а бог на никого не е нужен. Тяхната религия е равенството. И така ще стане навсякъде, ще направят световна революция и ще изравнят всички.

— Пресилвате с вашата световна революция — намеси се в разговора Всеволод Сергеевич, — самите болшевики се отказаха от нея. Държавата — ето религията на руския човек, той тачи царя като бог. И се подчинява. И не иска никаква свобода! Свободата би се превърнала във всеобщо клане, а народът иска да има ред.

Предпочитам не Степан Разин, не Емелян Пугачов, а Ленин, дори Сталин.

— Тъкмо затова сме тук я.

— Да. А при Стъпка или Емелка щяхме да висим на някое дърво. Болшевиките спасиха Русия, запазиха една велика държава. При тъй наречената свобода Русия щеше да се разпадне на части. Новият самодържец укрепва Русия — чест и хвала нему, пък после каквото даде господ.

— Държавата трябва да защитава своите граждани, а вашата държава воюва с тях — каза Михаил Михайлович, — с мен, с вас, с Пьотр Кузмич, воюва със селянина, на който се крепи държавата, дори ето — той кимна към Саша — и със своите воюва. Аз съм руснак, и аз съм за Русия, но не за такава Русия.

— Друга не ще да има — засмя се Всеволод Сергеевич.

Посещението у Михаил Михайлович не премахна мрачните мисли на Саша, не облекчи натежалата му душа, не премахна отчаянието.

Тези сменовеховски^[30] и антисменовеховски приказки са му познати и безинтересни. Човечен беше само разказът на Пьотр Кузмич, не можеше ли непът да се ликвидира без ексцеси... Да прекършат живота на момчето само защото другарите му го придумали да изяде изпратеното от майка му парче сланина! Страшно...

Към тази мъка се прибави и тревогата за майка му — още не бе получил от къщи нито едно писмо.

Всяка сряда заточените се събираха на брега на Ангара, чакаха пощенската лодка — главното събитие в техния монотонен живот. Жени плакнеха пране, деца се къпеха, излизаха от водата треперещи от студ, заточените се разхождаха по брега и се взираха в мъгливия речен хоризонт. Най-сетне отдолу се показваше мъничка точица, вълнението нарастваше — дали е пощата, или не е. Пощаджията, с брезентово наметало с отметната назад качулка, хвърляше на брега чувал с шперплатова табелка „Мозгова“, раздаваше пощата, вземаше писмата за изпращане.

Саша също слизаше на брега, заедно с всички чакаше пощата, но получаваше писма само от Соловейчик — „До заточения Наполеон“, точно така беше написал на плика, той все още се шегуваше, клетият

Соловейчик, отново беше изпълнен с оптимизъм, изпратил молба да прехвърлят него при Фрида или Фрида при него. От Москва, от майка си Саша не получаваше нищо. Беше телеграфирал от Канск през май, тогава изпрати и първото си писмо. Да речем, че отговорът е пътувал една седмица до Канск, да предположим, че писмото е пристигнало в Канск, когато пощата за Богучани вече е била заминала, значи е стояло там още една седмица. Още една се е мотало из Богучани, докато е било преадресирано до Кежма. Общо три седмици, а той е тук повече от месец. Всеволод Сергеевич го успокояваше:

— Първото писмо винаги се чака дълго. Вие си правите ваши сметки, а пощенската служба — свои. Понякога писмата от Москва пътуват три седмици, понякога три месеца, защо — никой не знае. Хвърлили го по погрешка в друг чувал, счупила се каруцата, оставили пощата в селсъвета, половината изпогубили. Ако пощаджията изтърве чувала в Ангара, има да чакате цял живот. Пък и нашият скъп другар Алфьоров умира от скука, затова с удоволствие четете писмата ни, а ако някое особено му хареса, да речем, с литературните си качества, може да го държи цял месец, може и изобщо да си го остави за спомен. Неточно пресмятате времето, може да са объркали нещо в телеграмата ви от Канск, може първото ви писмо по някакви причини да не е стигнало до майка ви, значи е получила само второто и ще трябва да чакате отговора още месец-два. Имайте търпение, приятелю.

Всеволод Сергеевич бе прав и все пак, като гледаше как другите получават писма, вестници, колети, а той не, Саша се тормозеше. С всяка поща пращаше на майка си по две три писма, пишеше, че се е наредил добре, че жилището му е чудесно, хората наоколо също са чудесни, че няма нужда нищо да му изпраща, от нищо не се нуждае.

Тъжен се прибираше от брега, вървеше по селската улица, хората го поздравяваха, сякаш нищо не беше се случило, сякаш не него бяха обвинявали във вредителство, сякаш бяха викали в Кежма друг човек. И той разбираше, че от гледна точка на селото наистина нищо не се е случило, че той никого не интересува, както са го докарали, така и ще го откарат, такива като него тук са виждали със стотици. Свикнали са с мъртви, с убити хора, с безследно изчезнали, дори не са подслонили децата на специалните заселници.

И председателят на колхоза Иван Парфьонович не обръщаше внимание на Саша, гледаше го равнодушно, нали съобщил където

трябваше, там да си решават, той си има свои грижи.

На няколко пъти срещна Зида, тя го гледаше въпросително, той ѝ кимаше за поздрав, но не спираше, виждаше вечер светлинката в прозореца ѝ, но не отиваше. Мъчно му беше за нея, но не можеше да надвие себе си, не му беше нито до нея, нито до друг, нито да каквото и да било.

Общуваше само с Федя, отбиваше се в бакалницата ту за едно, ту за друго. Федя се държеше с него все така приятелски, веднъж го помоли да му поправи велосипеда.

— А, без мене — отговори Саша, — вече нищо няма да ви ремонтирам, оправяйте се сами!

— Ти заради сепаратора ли? — сети се Федя.

— Ами и заради него да е!

— Може пък да се размине — неуверено проговори Федя.

Саша изтръпна. Значи в селото разбират, че въпросът изобщо не е приключен. Може да се размине... А може и да „не се размине“. Знаят, че ако някой е обвинен във вредителство, отърване няма...

— Мисля, че ще се размине — малко по-уверено продължи да размишлява Федя, — сепараторът работи, откараха го в МТС-то и там казаха, че резбата се е изтрила, значи ти си бил прав. Пък и той не е лош човек.

— Кой?

— Иван Парфьонович, председателят, не е лош човек, стопанин нали е, можем да го разберем. Белката отиде надалече, кравите изпомряха, зърно не докарват, селяните хукнаха по строежите, иди, че работи само с жените. А жените гърлото ще му прегризят за сепаратора, искат си го. Е, казал ти две приказки, да беше преглътнал, а ти се държиш на голямо.

— Добре — прекъсна го Саша, — дай ми цигари, кибрит, налей ми газ — че да си вървя!

— Хайде де, Сашка, бъди човек, веригата ми се е свлякла, не мога да я наместя, после ще пийнем по чашка, имам пушена рибка, аз да съм ти сторил нещо лошо, а? И на Иван Парфьонович казах: не биваше тъй, Иван Парфьонович, той е градско момче, московско, искал е с добро, казвал е на жените, ама жените — дървени глави! Ще се уреди, Саша...

— Добре — съгласи се Саша, — покажи ми тоя велосипед.

Федя го преведе през бакалницата в задния двор, изнесе от къщата велосипеда. Докато го разглобяваше, опипвайки втулката, зъбчатките, звената на веригата, гайките, Саша си спомни велосипеда, който имаше като дете, стар, дамски, сглобен от части на най-различни велосипеди. Тогава караше добре, изправяше се на седалката, караше гърбом към кормилото, скачаше назад, пускайки велосипеда да мине под него. Максим Костин тичаше след него по двора, по улицата, Саша му даваше да се повози, а понякога и го возеше: Макс седнаше на седалката, а Саша въртеше педалите прав — нали дамските велосипеди са без рамка.

Велосипедът припомни на Саша вилата на Клязма. Много момчета и момичета имаха велосипеди, и то не комбинирани като неговия, а „Дукс“, „Айнфилд“. Струваха скъпо, но и хората тук не бяха бедни — „специалисти“, лекари, адвокати... Децата ходеха да се къпят на Клязма, а по-често на Уча — тя е по-широка. Пътечката се виеше покрай релсите, ту се спускаше в дерето, ту се изкачваше досами платното, изпод колелата пръскаше чакъл, вятърът шибаше в лицето.

Привечер курортистите се събираха на перона, разхождаха се, до като чакаха московския влак, добре гледани жени с леки летни рокли с дълбоки деколтета посрещаха мъжете си, солидни мъже в шантунгови костюми, с тежки чанти.

Саша идваше на перона, тикайки велосипеда, чернокос, гол до кръста, широкоплещест, почернял от слънцето, с хубав равен младежки загар. Жените го гледаха, усмихваха се, питаха: „Чие е това шоколадово момче?“ Това беше приятно на Саша, беше му сладко, тревожно. Само малко го дразнеше думата „момче“.

Вечер играеха на криеница в края на гората. Едно момиче, не си спомня името му, слабичко, високо, с едри колене, се криеше заедно: с него, притискаше се уж без да иска. Саша чувствуваше сухото му горещо тяло, искаше му се по-силно да го притисне, но не се решаваше, грубо му каза: „Не се върти, мястото ли не ти стига?“

Желанието се пробуди в него рано, но той го потискаше — тази слабост е недостойна за мъж, така мислеше тогава, на своите тринайсет години. Момчетата из двора говореха цинично за момичетата, лъжеха, хвалеха се, тези приказки отвращаваха Саша, той не играеше на „оракул“ с целувки — то беше пошло, еснафско, човек трябва да има други, по-висши интереси. Беше горд, не искаше да

изглежда слаб, страхлив. В училище, на двора си бе създад име на силно и храбро момче, никой не знаеше какво му струва това, какво преодолява вътрешно.

Той отхвърли момичето с едрите колена и то се лепна за Яша Рашковски, Саша досега помни името му, беше стройно момче от семейство на известни московски балетисти. И той учеше в балетната школа към Большой театър, беше с година или две по-голям от Саша, имаше бегач „Дукс“, с него изпъкваше сред велосипедната компания и веднъж предложи да отидат да се къпят не на Уча, а на Клязма, там намерил място, от което хубаво се скачало във водата.

Отидоха до Клязма, слязоха от велосипедите, съблякоха се, момчетата останаха по плувки, момичетата по бански, но скочи само Яшка — урвата наистина беше много удобна, стръмна, надвиснала над водата, но прекалено висока, дванайсетина метра, момичетата дори се страхуваха да застанат там, надничаха към водата, легнали на ръба. Момчетата не се решаваха да скочат, прекалено високо беше. Яшка скочи изопнат, изчезна във водата, после изскочи, с размах доплува до брега, където той беше полегат, и по стръмната пътечка се изкачи до урвата. Момичетата го гледаха с възхищение, и онова, с едрите колена, също. Яшка Рашковски беше възпитано момче, не се надуваше със скока си, не се фукаше, никого не подсторваше да скочи, легна на пясъка, подложи гръб на слънцето.

Саша беше скачал от кейовете, от лодка, но от кула или от висока урва никога. Но нали Яшка скочи, защо и той да не може? Трябва да скочи, да надвие страха си. Плува добре, добре се гмурка, най-важното е да се държи изправен, да се изопне като струна, да не плъосне по корем или по гръб, да влезе във водата с крака. Подтикваше го не чувството не на съперничество, а стремежът да преодолее страха си. Ако не скочи, ще се ядосва и рано или късно пак ще дойде, ще скочи. По-добре сега.

Стана, протегна се...

— Трябва да се топна...

Пристъпи към урвата и скочи, потъна дълбоко във водата, направи няколко бързи, припрени движения, за да изплува, озова се на повърхността, легна по гръб, пое си дъх... Отгоре, от урвата, го гледаха, и Яшка го гледаше, и онова момиче...

Тези детски спомени още повече разяждаха душата му: за какво калява волята си, за какво си изковава характер?

Някой го извика, той веднага позна гласа на Зида, озърна се, тя стоеше на дървената верандичка.

— Отбих се при майката на Федя, донесох ѝ лекарство.

Саша знаеше, че Зида носи лекарства от Кежма, лекува селяните, помага им с каквото може, знаеше също, че учениците често отсъствуват или направо напускат училище, а в самото училище учебниците, тетрадките, дори моливите не достигат. Зида се мъчеше да издействува нещо от Кежма, ако не успяваше, минаваше с това, което имаше, обикаляше родителите, уговаряше ги да върнат децата в училище, понякога успяваше, понякога не. Разбира се, браво на нея, силна е, не се оплаква, но защо ѝ е всичко това, защо се измъчва доброволно в тази дупка?

— Защо не идваш? — тихо попита Зида.

— Настроението ми е отвратително.

— Намини, Сашенка, домъчня ми за тебе...

— Ако ме видят, ще има да патиш. Да не мислиш, че не разбират за кого гориш газ нощем?

— Вече няма да паля. Щом се стъмни, ела. Ще изпържа прясна риба, тиганици.

Нейната близост, гласът ѝ, познатият аромат на евтиния ѝ парфюм развълнуваха Саша.

— Ще прием с Федя, как да дойда пиян?

— Какъвто си, такъв ела.

— Не мисли за тази глупава история, не се тормози — говореше му Зида, — Алфьоров отишъл в МТС-то, казал да ремонтират сепаратора, още същия ден го поправили. Той самият не иска да се води следствие.

— Откъде знаеш?

— Каза ми директорът на МТС-то, приятелки сме с жена му.

Измислила го е за негова утеха. Алфьоров може и да е ходил в МТС-то, да се е интересувал от сепаратора, но сигурно тя самата е молила директора по-бързо да го ремонтират. На Зида той каза:

— Щом тази история свърши, ще измислят друга. Ще намерят нещо.

— Всичко, което се случи с тебе, е случайност, такова нещо тук никога не се беше случвало.

— Слушай — изведнъж се сети Саша, — а твоят познат директор не може ли да ме изиска на работа в МТС-то? Сигурно им трябва хора.

Тя се надигна на лакът, погледна го, лицето ѝ беше съвсем близо, под лунната светлина, проникваща през малките прозорчета, изглеждаше неестествено бледо.

— Искаш да се преместиш в Кежма ли?

— Миличка моя — каза Саша, — нали трябва да работя нещо, от нещо да живея.

Тя отпусна глава на възглавницата, замълча. Не иска той да се премести в Кежма, страхува се да не го загуби. Какво да се прави, тя и тъй, и тъй ще го загуби. Дори благополучно да изтърпи срока на присъдата си, и там, на свобода, няма право да свързва бъдещето си с никого. Върху него ще тегне съдимост, завинаги ще остане в ползрението на дяковците, може ли да поеме отговорност за още една съдба, за още един живот, да обрече Зида на митарства и скитни. Ще трябва да се запилее нанякъде, да се изпари, да се скрие безследно, да скъса всичките си стари връзки, той е белязан. Трябва да бъде сам. Не знае дали ще може да защити собствения си живот, но със сигурност не ще може да защитава два живота.

— Пошегувах се — каза Саша, — недей моли за мен. И тъй, и тъй няма да ме вземат на работа. Пък и в Кежма има по-голяма опасност да се натопя в някаква история. Там всичко ще стоварват върху мен.

Зида протегна ръка в тъмното, намери главата му, погали го.

— Не се огорчавай, млад си, всичко е пред тебе. Колко ти остава? Две години.

— Две години и четири месеца — уточни Саша.

— Ще отлетят бързо, Сашенка. Ще те освободят, ще си заминеш.

— Къде? — попита Саша. — В Москва няма да ме пуснат. Значи пак ще скитам, на всичко отгоре с член петдесет и осми в биографията.

— Защо не заминеш на друго място, например при нас, в Томска област...

Той долови в думите ѝ нещо недоизказано.

— И каква полза от това?

— Там не те познават... — отговори Зида и той отново долови недоизказаност: не се решава отведнъж да му каже каквото иска.

— Виж какво, в паспорта името ми ще бъде изписано ясно и ще личи, че съм осъждан. Това се прави така: в паспорта в графата „Въз основа на какви документи е издаден“ се пише: „Въз основа на точка II от Постановлението на СНК^[31] СССР от еди коя си дата...“ — а то е постановление за паспортната система и нейните ограничения. Тъй че, където и да замина, в Томск или в Омск, вече съм осъждан, разбираш ли?

— Разбирам, но паспортът може да се изгуби.

Той се разсмя.

— Ако беше толкова лесно, всички осъждани отдавна да са се отървали и от паспорти, и от съдимости. Засега, мисля, никой не е успявал. При издаването на нов паспорт се прави запитване, където трябва, и всичко се изяснява.

— Там имам познати, всичко могат да уредят.

— Нямам намерение да живея с незаконен, фалшив паспорт.

— Всичко ще бъде законно, но ще трябва да си смениш името.

— Как така? Интересно!

Зида отново се надигна на лакът, наведе се към него.

— Ако след заточението заминем оттук двамата и там се регистрираме, по закон ти можеш да вземеш моето фамилно име и ще ти издадат нов паспорт. И в графата, за която говориш, ще пише: „Издаден въз основа на брачно свидетелство.“ Ще бъдеш Ицхаков вместо Панкратов, и това име не е лошо.

— Значи ще стана мюсюлманин — засмя се Саша, — а няма ли да ме накарат да се обрежа?

— Говоря ти сериозно. Имам там сигурни хора.

— Сега ли го измисли?

— От памтивека живея в Сибир и знам, хората така правят. Не ти се натрапвам, просто мисля как най-добре да излезеш от това положение. А после, ако искаш, можем да се разделим, ти ще си останеш Ицхаков, но с чист паспорт. Ще ми направиш талак.

— Какво значи талак?

— По татарски — развод. Когато мъжът изгонва жена си, той три пъти произнася думата талак.

Горката Зида, смята, че я очаква щастие, но щастие не ще види нито тя, нито той. Тя му предлага вариант за заешки живот, под чуждо име, с чужд паспорт. И ако някъде срещне някой познат, ще трябва да му обяснява, че вече не е Панкратов, а Ицхаков, защото, видите ли, се е омъжил. И ако дяковците се доберат до него, ще злорадствуват и ще тържествуват: опитал се да се скрие зад гърба на жена си, не, драги, от нас не можеш се скри зад ничий гръб. И не случайно живееш с фалшив паспорт, на честния съветски човек не му трябва фалшив паспорт, честният съветски човек не си променя името.

Но не искаше да обяснява всичко това на Зида. Защо да я обижда.

— Разбери, Зида — каза Саша, — когато човек постъпва на работа, трябва да попълни анкета, да напише автобиографията си, къде е роден, къде е учил, какви се родителите му и какви се родителите на родителите му. Няма начин да укривя Панкратов. Ще започнат издирвания и всичко ще се разбере.

Тя настояваше:

— Ще заминем в някой отдалечен район, ще станеш шофьор или механик, за такава работа не се попълват анкети, не се правят издирвания.

— Стига — каза Саша, — разговорът ни става безсмислен. С това име съм се родил, с него ще си умра. Без промени.

[30] Сменовеховство — обществено-политическо течение на руската буржоазна интелигенция през двайсетте години, предимно емигрантска, постепенно ориентираща се към признаване на революцията в Русия. Названието иде от печатния му орган „Смена вех“ (Париж, 1921–1922 г.). — Б.пр. ↑

[31] Съвет на народните комисари (1917–1946). — Б.пр. ↑

7.

Финансовият инспектор обвини Костя в укриване на доходи и му наложи огромен данък, ако не го платеше, щеше да влезе в затвора. А засега описаха имуществото на Костя — там, където бе регистриран, в Соколники, макар че това имущество, както той твърдеше, принадлежало не на него, а на бившата му съпруга Клавдия Лукяновна. Така Варя научи, че той не е разведен.

Ако Костя от самото начало й беше казал, че е женен, но не е успял да оформи развода си, Варя не би обърнала на това особено внимание. Но той скри, затова не бе показвал и паспорта си, такива уловки са унижителни. Първият сигнал от другия, неизвестния живот на Костя.

— Ляленка — убеждаваше я Костя, — не можех да постъпя другояче. С Клавдия Лукяновна се разписах само заради московското жителство, като й платих много пари. Не съм ти казвал това, страхувах се, че няма да ме разбереш. Но такива сделки се правят с хиляди, инак хората не биха получили московско жителство. За да се отпиша от жилището на Клавдия Лукяновна, трябваше да се регистрирам някъде другаде. Къде? При кого? Кой ще ме регистрира? Софя Александровна ли? Кой ще й разреши? Да се регистрирам при тебе? Нина няма да го допусне, тя не ме признава за човек.

— Какъв е изходът тогава? — попита Варя. — Клавдия Лукяновна да остане твоя официална съпруга, а аз фактическа?

Той отговори с достойнство:

— Оборудвам сложни електроприбори в един научноизследователски институт при Академията на науките. Те строят блок за своите служители и ми обещаха стая.

Както винаги, Костя изрече това внушително: институт, Академия на науките, сложна техника... Но на Варя не й се вярваше.

— Щом искат да ти дадат стая, трябва да те назначат на щат.

Като разтегляше устните си и бавно изговаряше думите, Костя отвърна:

— Добре... Не исках да ти казвам, но се налага... Ти как мислиш: че ми дават поръчките заради черните ми очи ли? Не, Ляленка! Давам половината на онзи, който поръчва. И за да получават пая си, те трябва да ме държат на хонорар, на голям хонорар, но той е голям само на хартия — половината отива за тях. А данъка плащам върху цялата сума — какво ми остава? Ни-щич-ко! Нито копейка! А нали с тебе трябва да живеем от нещо. Затова не написах в декларацията две дребни суми от някакви болници. Бирникът се заяде заради тях. Повярвай ми! Отдавна бих зарязал тези работи, да вървят по дяволите. Протаках само заради този институт, надяхах се на стая. И слава богу, че не се разписахме с тебе, инак щяха да описват имуществото у вас.

— Ами Клавдия Лукяновна?

— Какво Клавдия Лукяновна?

— На нея защо са й описали имуществото?

— Не се тревожи за Клавдия Лукяновна. Тя няма лесно да им се остави, изпадала е и в по-тежки положения. За нищо и за никого не се тревожи, всичко ще се уреди, всичко ще мине. Ако не ти казвам всичко докрай, то е заради твоето спокойствие, за мен най-важното е ти да си спокойна!

Той говори дълго — когато трябваше да убеди някого в нещо, намираще хиляди думи, стотици доводи.

Вярваше ли му Варя? Искаше да му вярва, инак как щеше да живее с него. Но с горчивина си мислеше, че никой не е независим, Костя също и може би той е най-зависим от всички. Льовочка зависи от службата си, макар и нищожна, но легална, от заплатата си, макар и мизерна, но законна. Костя е зависим от стотици неща, опасността го дебне на всяка крачка. Днес е богат, утре може да стане по-беден от всички, днес е на гребена на живота, утре може да го съборят чак на дъното.

Варя не знаеше как се измъкна Костя от тази история. Но явно се бе измъкнал. Две седмици почти не се прибираще, не ходеше по ресторанти, по билиардни, две седмици трескава, неизвестна за Варя дейност, докато най-сетне й каза, че е платил целия данък. Но с онази задруга е свършено завинаги. Варя не знаеше какви са сега плановете на Костя, той не я посвещаваше в тях, а и тя не го питаше.

Каза й само, че е започнал работа в ателие за ремонт на пишещи машини на улица „Херцен“, разбирал от пишещи машини. Даде й телефонния номер на ателието, но я предупреди, че е трудно да го намери там: в десет сутринта отива по различни учреждения да ремонтира пишещите им машини, а понякога, ако получи поръчката предния ден, още от къщи тръгва по клиенти. Варя много бързо се досети, а после се и убеди, че Костя само се води на работа в ателието, че други майстори изпълняват неговите наряди и съответно получават заплатата му. Това даваше на Костя официално положение — служител в ателие за ремонт на пишещи машини. А единствено негово занятие и единствен източник на доходи му стана билиардът, само билиардът.

И тогава Варя твърдо реши: Край! Стига! Време е да започне работа!

Льовочка и Рина обещаха на Варя да й помогнат. Те работеха в бюро по проектиране на хотел „Москва“, там, където и Зоя. Всъщност Варя би могла да си намери работа без ничия помощ: чертожници-копироващи се търсеха навсякъде, на всички дъски висяха такива обяви. Но най-добре е да работиш с познати. Льовочка и Рина казваха, че хотел „Москва“ е най-големият и важен строеж в столицата, подчинен е непосредствено на Моссъвет, заплатите са завишени, столът е много добър. Новото здание ще бъде съединено с „Грандхотел“ и тогава този хотел ще бъде един от най-големите в Европа. В Бюро са се събрали най-добрите архитекти, художници, инженери и техници. Льовочка и Рина хвалеха най-вече своя ръководител и го наричаха със странното име Игор — млад талантлив архитект, един от авторите на проекта, внимателен, добър, отзивчив. И ако Варя се изяви, Игор има властта да я издигне, както е издигнал Льовочка — той вече е техник. И на Рина предстои такова назначение. Бюро се намира на петия етаж на „Грандхотел“, на Охотний ряд, от нейния блок на Арбат е само на седмата спирка, и трамваите са два: номера четири и седемнайсет. Това обстоятелство особено подчертаваше Зоя. Тя работеше в същото бюро, но в друг отдел.

В деня, който й определи Льовочка, Варя отиде в „Грандхотел“.

Дюкяните по Охотний ряд, църквиците и другите постройки между „Грандхотел“ и Манежа бяха съборени, строежът беше ограден със стобор. Варя влезе в хотела през входа откъм Воскресенския

площад. Портиер с ливрея я сподире с поглед, но не я попита къде отива. Нищо не я попита и служителят при асансьора, който я качи на петия етаж.

Щом излезе от асансьора, Варя, както ѝ бе обяснил Лъвочка, свърна наляво и тръгна по дълъг коридор, като гледаше номерата, останали по вратите от времената, когато етажът още е принадлежал на хотела. Щом видя номер 526, отвори вратата.

В също такава стая бяха живели с Костя в Ялта, в хотел „Орианда“ — високи тавани, високи възтесни прозорци. Само че вместо хотелска мебел, тук имаше три обикновени бюра, на тях, върху скосени поставки — чертожни дъски.

До прозореца работеше Лъвочка, той се извърна, приветливо се усмихна на Варя, като лъсна кривото си зъбче, остави тушовката.

— Дойде ли? Браво!

— А къде е Рина?

— Излезе. Скоро ще се върне. Донесе ли си дипломата?

Той хвърли поглед върху зрелостното свидетелство на Варя.

— Чудесно! Хайде!

Отвори вратата към съседната стая.

— Може ли, Игор Владимирович?

И без да чака отговор, влезе, повел подире си Варя.

Още щом чу това име, Варя моментално схвана всичко. Как не се сети по-рано? Игор — така са преиначили името Игор. Дори през ум не бе ѝ минало, че това е същият Игор Владимирович, с когото Вика я бе запознала в „Национал“. Ако се беше сетила по-рано, нямаше да дойде тук. Но беше късно. Игор Владимирович я видя, веднага я позна, веждите му учудено се повдигнаха, той стана, излезе иззад бюрото, приветливо и същевременно въпросително, дори малко стъписано усмихнат.

— Ето, Игор Владимирович — каза Лъвочка, — това е момичето, за което ви говорих, тъй да се каже, гражданката Иванова, има диплома. Варя, покажи си дипломата.

Варя пак извади от чантичката си свидетелството, сложи го на бюрото.

— Седнете, моля — покани Варя Игор Владимирович и си седна на мястото.

— Да си вървя ли? — попита Лъвочка.

— Да, да, вървете, благодаря...

Льовочка излезе.

Игор Владимирович прочете свидетелството на Варя.

— Работили ли сте някъде?

— Не.

— Да, да, разбира се, това свидетелство е само на три месеца — той се усмихна, — каква неочаквана среща. Льова ми говори за вас, много ви хвали, но изобщо не очаквах, че сте вие.

— И аз не очаквах да видя вас — каза Варя.

Първото смущение премина, но кой знае защо ѝ стана тъжно. Беше виждала Игор Владимирович само веднъж, преди три или четири месеца, а ѝ се струваше, че оттогава е минала цяла вечност... Разходката из Александровската градина, разговорът за Бове, бягството от пазача, скъсаният чорап — това се върна някъде много отдалече.

— Малко сте се променили — каза Игор Владимирович, — поточно пораснали сте малко.

— Омъжих се — обясни Варя. Струваше ѝ се, че с това съобщение внася пълна яснота в отношенията им.

— Тези сведения стигнаха до мен — усмихна се Игор Владимирович.

„От Вика“ — помисли си Варя.

— Е, добре — каза Игор Владимирович делово, — да минем на въпроса. Нямате стаж, ще трябва да започнете като копировачка.

— Знам.

— Обичате ли да чертаете?

— Обичам.

— Чудесно. Възможни са два варианта: да работите или в общото чертожническо ателие, или в моята група заедно с Льовочка и Рина. Кой ви харесва повече?

На Варя ѝ се искаше да работи не в общото ателие, където не познаваше никого, освен Зоя, а тук, с Льова и Рина. Но това означаваше да работи близо до Игор Владимирович и под негово ръководство. Разбира се, тя няма нищо общо с него, поседяха един час в „Национал“, разходиха се из Александровската градина, побъбриха... Сега е омъжена, но въпреки това и сега му харесва, тя го чувствуваше, виждаше смущението му — ще бъде неудобно да работят заедно.

И затова Варя отговори:

— Не знам. Все ми е едно.

— Започнете при нас — предложи Игор Владимирович, — в началото ще ви бъде по-леко, ако сте заедно с приятелите си, с Льова, с Рина. А когато посвикнете и се поогледате, ще решите къде ви е по-добре. Съгласна ли сте?

Тя кимна.

Той ѝ подаде лист хартия и писалка, продиктува ѝ молба за приемане на работа. Прочете го, прикрепи с кламер към него дипломата на Варя, стана и като държеше всичко това в ръка, отвори вратата към съседната стая, пусна Варя да мине напред. Там освен Льовочка, вече беше и Рина, тя окуражаващо ѝ намигна.

— Льова — каза Игор Владимирович, — скоро ще се върна, а ти засега обясни на Варя в какво се състои работата.

Той излезе, Рина се разсмя.

— Виждаш ли каква чест ти оказва, лично отиде да оформи назначението ти.

— Страх го е кадровикът да не я уплаши — обади се Льовочка. — Всичко се нарежда. Рина преминава на длъжност техник, а ти ще се трудиш на нейно място, под моето върховно ръководство.

А нали Рина я бе видяла с Игор Владимирович в „Национал“, дали не намеква за това?

— Той ми предложи и общото ателие — отговори Варя, като така отхвърли намека на Рина.

— Странно — каза Льова, — бяхме се уговорили да работиш с нас. Обещал съм и на Костя.

— Какво си обещава на Костя? Да ме наглеждаш ли?

— Е, защо говориш така, Варя? Просто му обещах да ти помагам на първо време... Я стига! Ето твоята маса, виж: дъската, линеала, уреди ще вземаш от магазинера.

— Докато не си набавиш собствени — забеляза Рина.

— Това ще стане по-късно, когато спечели много пари — възрази трезвомислещият Льовочка. — И с нашите служебни уреди може да се работи нормално.

Той отвори шкафа, показа ѝ чертежите, кое къде се намира, откъде какво да взема. Рина подхвърляше разни шеги, изобщо всичко беше мило, приятно, весело.

Така ги завари Игор Владимирович.

— Запознавате ли се с работата?

— Разбира се.

— Варя, елате при мен за малко.

Те се върнаха в кабинета му. След като седна и покани Варя също да седне, Игор Владимирович каза:

— На заявлението ви има резолюция на началството, утре сутринта започвате работа. Ето ви дипломата. И освен това...

Заедно със зрелостното свидетелство той ѝ подаде огромна анкета, цели четири страници, кисело се позасмя.

— Това ще попълните вкъщи, утре ще го донесете, за да го дадем в отдел „Кадри“. За пръв път постъпвате на работа и не сте се сблъскали с подобни анкети — по-глупаво нещо не съм виждал, но такива са формалностите, трябва да ги спазваме. Родителите ви живи ли са?

— Не.

— Аха. Значи просто ще напишете датата на смъртта на всеки, не попълвайте никакви сведения за тях. И още един въпрос... Само че ме разберете правилно, той е продиктуван от чисто делови съображения: бракът ви регистриран ли е?

— Не.

— Ето защо ви питам: в анкетата има много въпроси за съпруга, за неговите роднини, дядовци, баби, всичко това се попълва много трудно, вие и съпругът ви може да не знаете много неща, ще трябва да пишете писма, да питате... Но щом бракът ви не е регистриран и нямате деца, можете да не пишете за него и да не отговаряте на всичките тези безбройни въпроси.

Варя мълчеше, не можеше отведнъж да схване какво се крие зад думите му. Най-вероятно говореше сериозно и в това не се криеше никаква двусмисленост. Но беше някак оскърбително. Вика му е надрънкала: представете си, омъжена е за един билиардист, занаятчия ли е, частник ли, изобщо тъмна личност. И ето, Игор Владимирович се опасява, че това ще усложни приемането ѝ на работа. Чудо голямо! Хайде де! Може да отиде и на друго място, не толкова важно, дето няма такива анкети.

Точно отгатнал мислите ѝ, Игор Владимирович каза:

— Постъпете, както сметнете за необходимо. Ние ще ви вземем на работа независимо от всичко. Просто исках да ви облекча при изпълнението на това неприятно задължение, главоболно и губещо време.

— Ще видя — сдържано отговори Варя.

— Съветвам ви отначало да напишете отговорите на отделен лист, да проверите добре всичко, а после да ги прехвърлите в анкетата, за да няма грешки и поправки, инак ще ви накарат да я попълните отново.

— Добре, така ще направя.

— Е, прекрасно — Игор Владимирович стана, — очакваме ви утре. Започваме в девет, свършваме в четири. Надявам се, че при нас ще се чувствувате добре.

За вкъщи Варя си тръгна пеша, покрай Университета, после по Воздвиженка и по Арбат.

Неприятното чувство, което ѝ остана след разговора с Игор Владимирович за анкетата, не можеше да помрачи общото радостно настроение, пробудено от докосването до истинския живот. Львовочка и Рина са чудесни хора! За тях ресторантите, паркът „Ермитаж“ са нещо второстепенно, а главното е работата на огромния строеж в центъра на Москва. Чертожните дъски, линеалите, кривките, тушовките, миризмите на туш и тънко подострени моливи ѝ напомняха за училище, за уроците по чертане, на тях беше най-редовна. Всичко това ѝ обещаваше нов, интересен живот.

Колкото до Игор Владимирович, не биваше да се смущава от него, тя не беше виновна пред него, напротив, бе постъпила честно, бе отказала да иде с него и Вика във „Въженцето“, той и тогава ѝ се бе видял човек от истинския, а не от Викиния живот, не можеше да го мами. Освен това тогава ѝ се видя стар. А всъщност сигурно е връстник на Костя.

Съветва я да не вписва мъжа си — не иска да ѝ се развали анкетата. Дори прочутият архитект има страхове. Но тя не се страхува от никого. Какъвто и да е Костя, не смята да го крие. Какво ги засяга мъжът ѝ, неговите роднини, не те, а тя постъпва на работа при тях, нека я проверяват.

Вкъщи Варя седна до масата, разтвори анкетата, разгледа я.

Оказа се, че тя съдържа не четири, а осем страници, въпросите отначало я хвърлиха в недоумение, сменено от негодувание, ярост и накрая от пълно объркване.

Както я бе посъветвал Игор Владимирович, сложи пред себе си лист хартия, чернова, записваше отговорите първо в нея.

1. „Фамилно име, собствено, бащино. При промяна посочете какво име сте носили по-рано.“ Тъй, това е ясно: Варвара Сергеевна Иванова, не съм променяла името си.

2. „Година, месец, дата и място на раждане.“ И това е ясно: пети април 1917 година, Москва.

3. „Националност и гражданство (ако сте били чужд поданик, посочете)“. И това е ясно: руския, гражданка на СССР.

4. „Съсловие или социален произход преди революцията (селяни, еснафи, търговци, дворяни, почетни граждани, с духовно звание, военни и т.н.)“. Нейните родители са били учители, какво ли е това съсловие? Трябва да попита Нина. Но как ли се чувствуват горките хорица, чиито родители имат духовно звание — „попска дъщеря“, или са от военното съсловие — „офицерско синче“.

5. „Образование“. Това е лесно: завършила съм средно училище с усилено изучаване на чертане.

6. „Какви чужди езици владеете?“ Отговор: немски, слабо.

7. „Партийност и партиен стаж“. Безпартийна.

8. „Кога сте постъпили във ВЛКСМ?“ Не съм постъпвала във ВЛКСМ.

9. „Ако сте членували във ВКП (б) или ВЛКСМ по-рано, посочете кога, причината за излизането. Членували ли сте в други партии?“

Варя написа: не съм членувала нито във ВКП (б), нито във ВЛКСМ, нито в други партии.

10. „По време на членуването във ВКП (б) или ВЛКСМ налагани ли ви са наказания (къде, кога, от кого, какви, за какво, снети ли са, ако са снети, от кого)?“ Отговор: Тъй като не съм членувала никъде, не са ми налагани никакви наказания и съответно не са снемани.

11. „Имали ли сте колебания относно линията на ВКП (б), участвували ли сте в опозиционни и антипартийни групировки (къде, кога, в какви)?“ Тук тя ще отговори така: Тъй като не съм членувала във ВКП (б), не съм провеждала нейната линия, затова и не съм се

колебала, не съм членувала в опозиционни и антипартийни групировки.

12. „Вие или ваши роднини привлечани ли сте под съдебна отговорност или под следствие, подлагани ли сте на арести или наказания по съдебен и административен ред, лишавани ли сте от избирателни права, понастоящем вие или ваши роднини намирате ли се под съд и следствие, отбивате ли някакво наказание?“

Тя няма никакви роднини в затвора, под съд или следствие. Пък и изобщо няма роднини освен лелята в Козлово, но може пък някой от роднините на тази леля да лежи в затвора или да е лишен от избирателни права? Разбира се, ще пише „не“, но има чувството, че нещо крие, и там, в отдел „Кадри“, ще ѝ посочат някой арестуван роднина, за когото тя и представа си няма. Нима и Софя Александровна е попълвала такава анкета, когато е започвала работа? И е трябвало да пише за Саша?

13. „Били ли сте в чужбина, в коя страна, кога, какво сте правили там...“ Не съм била.

14. „Имате ли вие или вашата съпруга (съпруг) в момента или имали ли сте в миналото роднини в чужбина (какви, къде)?. Поддържате ли (поддържали ли сте в миналото) връзка с тях, посочете дали някой ваш роднина е бил чужд поданик.“

В нейното училище учеха деца на бивши дворяни от арбатските улички, всички те не можеше да нямат роднини в чужбина, много потомци на Пушкин и Толстой живеят в чужбина. Интересно как ли тези нещастници отговарят на въпроса, нали трябва да се пише „къде“, а кой знае „къде“, след като всички се страхуват да си кореспондират с хора в чужбина.

15. „Вие или ваши роднини били ли сте в плен или интернирани по време на Империалистическата или Гражданската война?“ Виж ти, стигнаха вече и до Империалистическата война!

16. 17, 18, 19, 20, 21. Служба в Червената армия, партизани, нелегалност, ранявания, контузии. Всичко това — не!

22. „Посочете кой от роднините ви (изброени в т. 27) е членувал в други партии, преди революцията е работил в полицията, жандармерията, прокуратурата, съда, във ведомството на затворите, в погранична или конвойна охрана.“

Тъй, да видим какви роднини са изброени в т. 27? „Съпруга, съпруг, деца, майка, баща, братя, сестри. Съпругът посочва както своите роднини, така и роднините на съпругата, съпругата посочва както своите роднини, така и роднините на съпруга...“ Боже мой! Значи трябва да посочи не само всички свои, но и всички роднини на Костя, и да напише дали преди революцията не са служили в погранична или конвойна охрана! Дали самият Костя знае това? Откъде накъде човек трябва да отговаря за роднините на жена си или мъжа си?

24. „Сегашен адрес“. Ясно...

25. „Всички предишни домашни адреси, от деня на раждането...“ За нея е лесно — не е живяла никъде освен в този блок на Арбат. Но ако тази анкета попълва възрастен човек, колко адреса трябва да помни? И то от деня на раждането! Ами ако родителите му са починали, откъде ще знае адресите си от дете?

26. Ето най-гадният въпрос, за който я бе предупредил Игор Владимирович: „Сведения за вашите близки роднини (Посочете сведения за съпруга, деца, майка, баща, братя, сестри. Съпругата посочва в анкетата си сведения за съпруга си и своите близки роднини). Фамилно, собствено, бащино име, роднинска връзка, година, месец, дата на раждане, място на раждане, националност, партийност, месторабота, адрес и длъжност, местожителство, адрес. Същите сведения за роднините на съпругата, съпруга.“ Значи трябва да попълни тези сведения не само за Нина и покойните си родители, но и за всички роднини на Костя, а той има петима братя и две сестри и всички те са пръснати из Съюза, а баща му и майка му дори са разкулачени.

Сега разбра: предупреждението на Игор Владимирович е било предизвикано от най-добри подбуди. Но тя не желае такова съглашателство, няма да се приспособява, не знаят те с кого си имат работа!

Добре, какво друго има тук?

„Външни белези: ръст, коса, очи, други белези.“

Оставаше да поискат и пръстови отпечатъци. А, не, това е вече прекалено! По дяволите! Няма да отговаря на такъв унизителен разпит. Ще си намери място, където не искат такива анкети, и в обикновените, редови бюра са нужни чертожници-копировачи. В краен случай

изобщо няма да започва работа, ще се подготви за кандидатстване и догодина ще подаде документи за Архитектурния институт. Не иска стипендия, ще каже на Костя: „Не ми купувай скъпи дрехи, с тези пари ще уча.“ Лисичата наметка, която ѝ подари наскоро, сигурно струва две или три годишни стипендии. Ако продаде всички парцали, парите ще ѝ стигнат за няколко години. Да, но пък ще бъде студентка, ще учи, няма да я проверяват до кътните зъби. И когато стане дипломирана архитектка, няма да смеят да ѝ тикат под носа такива анкети.

Варя сгъна анкетата, хвърли я на масата — утре ще я покаже на Костя, и той да се посмее.

Облече си домашния пенъоар и окачи роклята в гардероба. Но когато вече затваряше вратичката, изведнъж ѝ се стори, че нещо в гардероба липсва... Ами да! Нямахме я същата онази лисича наметка, която Костя ѝ бе подарил наскоро. Наметката струваше луди пари, за нея са отишли шест или дори осем лисици. Варя я беше слагала само веднъж, когато ходиха на „Старо-Пименовский“.

Варя измъкна от гардероба роклите, палтото, жакета, прерови всичко, наметката я нямаше. Всичко си беше на място, само наметката липсваше. Първата, за която помисли Варя, беше съседката Галя. Или синчето ѝ Петка — петнайсетгодишен гамен.

Софя Александровна вече се бе прибрала от работа. Варя почука, влезе при нея и плътно затвори вратата зад гърба си.

— Софя Александровна, изчезнала е лисичата ми наметка.

— Как така е изчезнала? — смая се Софя Александровна.

— Тази сутрин висеше в гардероба, а сега я няма.

— Ти добре ли потърси?

— Прерових целия гардероб. Откраднали са я!

— Откраднали? Кой?

— Не знам кой. Може би Галя или синчето ѝ Петка.

— Но нали те нямат ключ от твоята стая... Толкова години живея с тях. Такова нещо не се е случвало.

— По-рано Петка е бил малък, а сега порасна и е започнал да краде, няма нищо чудно.

— Трябва да се обадим в милицията — каза Софя Александровна.

Но на Варя не ѝ се искаше да се обажда в милицията, без да пита Костя. Защо? И тя не знаеше защо. Но чувствуваше: първо трябва да каже на Костя, после да се разправя с милицията.

— Трябва да почакаме Костя.

— Какво говориш, Варенка?! Константин Фьодорович ще си дойде късно. Трябва незабавно да се обадим в милицията. Инак после те ще кажат: защо не съобщихте веднага?

— Откъде ще знаят кога съм отворила гардероба. Ще отида утре и ще кажа: току-що отворих гардероба и открих липсата.

— Утре ще им е по-трудно да търсят — настояваше Софя Александровна, — трябва да се търси по горещите следи, без отлагане. Разбирам, всичко това е много неприятно, но няма друг изход. Тази наметка струва цяло състояние. Ако ли я е откраднал Петка, не бива да му се прощава — инак той ще продължава да ни краде. Това вече няма да е живот!

— Сега ще намеря Костя и ще се посъветвам с него — каза Варя.

Тя се облече, наметна шлифера и излезе.

Какво я възпря да телефонира в милицията, от какво се опасяваше, защо хукна при Костя? Може би заради финансовия инспектор? Нали той беше описал имуществото на Костя. В милицията можеше да попитат откъде има толкова скъпа наметка, тогава ще трябва да каже, че я ѝ е подарил Костя, значи... Какво значи? Тя самата не знаеше какво. Само ясно съзнаваше, че не бива да съобщава в милицията без знанието на Костя. Нали дори не знае откъде е тази наметка. Костя я донесе, разгъна я.

— Премери я! Наметката ѝ стоеше чудесно.

— Подарявам ти я.

— Благодаря. Колко струва?

— Има ли значение? Струва. Скъпо струва.

Наметката беше нова, очевидно беше купена от ръка или ушита от някой нелегален кожухар, а може да беше и от торгсина. Във всеки случай не беше крадена, ако беше крадена, Костя нямаше да ѝ позволи да я облече в актьорския клуб. И все пак не ѝ каза откъде я е купил. Всичко, което се отнасяше до Костя, винаги бе свързано с опасението да не го подложи на удар с нещо.

Намери Костя в билиардната на „Метропол“. Варя на можеше да понася билиардните — не са място за жени. Само мъже: трезви, пияни,

полупияни, гледат я — кой с любопитство, кой насмешливо, като някоя досадница, дошла да прибира мъжа си. Задимено, задушно, бледи лица, изпити мутри.

Костя не забеляза Варя, не виждаше нищо освен топките, дупките и своята щека, следеше удара на противника, нещо си записваше на плочата, веднага се обръщаше пак към масата — напрегнат, съсредоточено разпален.

Варя не разбра кой победи в завършилата партия. Костя каза нещо на маркьора, той започна да подрежда нова пирамида, Костя отново взе да натрива щеката с тебешир и едва в тази минута хвърли остър напрегнат поглед наоколо и видя застаналата до вратата Варя. Но не се изненада, сякаш я бе очаквал, само още повече се навъси и се приближи до нея с щеката в ръка.

— Ела да излезем!

Излязоха в коридорчето пред билиардната, там имаше два малки дивана, фотьойл и както си помисли Варя, сигурно беше мястото за пушене. Отведнъж се успокои: от израза на Костя разбра, че няма нужда да се обажда в милицията...

— Какво има? — попита Костя, без да поглежда Варя.

— Изчезна наметката.

— Каква наметка?

— Лисичата, дето ти ми я подари.

Няколко секунди той мълча, загледан настрана, сякаш не разбираше за какво му говори. И Варя си помисли, че пред нея стои човек, когото изобщо не познава.

Най-сетне той каза:

— Ще ти купя друга, по-хубава. Случи се така, че загубих, не можах да намеря пари и се разплатих с твоята наметка, инак щяха да ме убият. Иди си вкъщи, и аз ще се прибера скоро.

Варя се върна вкъщи.

— Е, какво? — попита Софя Александровна.

— Константин Фьодорович е занесъл наметката при кожухаря, трябвало нещо да се поправи. Добре че не се обадохме в милицията.

Варя отиде в стаята си, свали шлифера, събу обувките, седна на дивана и се замисли.

И тъй, той е проиграл наметката. Не се знае и откъде я е взел. Може да я е спечелил от играч като него, оня също да е проиграл наметката на жена си.

Не ѝ е жал за наметката, чудо голямо! Но — днес наметката, а утре — палтото, вдругиден — обувките. Пияницата пропива вещите на жена си, комарджията ги проиграва. Вика, Ноеми, Нина Шереметева са леки момичета, но те не рискуват да видят дрехите си на раменете на друга жена. Днес той проиграва дрехите ѝ, утре може да проиграе нея самата. Каква глупачка е била! Помами се по неговата мнима независимост. Сега научи цената на тази независимост. Сега тя зависи от търкалянето на топките по билиардната маса.

Такава съдба не я привлича, тя не може да зависи от него, не желае, подаръците, които той после проиграва, не ѝ трябва, тя няма да завърши висше образование с негова помощ. Може да разчита само на себе си. По дяволите анкетата! Навсякъде има анкети, тази процедура съществува навсякъде, по-добре да премине през нея там, където има приятели, отколкото на друго място, сред чужди и непознати хора. Игор Владимирович е прав — няма да пише за Костя, стига им и това, което ще напише за себе си. Пък и защо да пише за Костя? Сега всичко е ясно, никога не я е напускало чувството, че този брак е случаен и не ще трае дълго.

А за себе си не е трудно да напише. На всички гадни въпроси има един отговор — не! Колкото до покойните мама и татко, трябва да пита Нинка, Нинка всичко знае.

Вярно, Нинка я бойкотира заради Костя, не идва, не се обажда, когато се срещат на двора, само сухо кима. Нейна си работа! Но е длъжна да и даде сведения за баща им и майка им, те не са само нейни родители... но дали Нина си е в къщи сега?

Набра номера, Нина си беше в къщи.

— Варя се обажда, сега ще дойда при тебе, по работа.

— Щом е по работа, ела — сухо отговори Нина.

Не биваше да се обажда, излезе, сякаш искаше разрешение.

Трябваше просто да отиде.

8.

Ако Варя се беше омъжила несполучливо, Нина би взела участие в съдбата на сестра си, би я защитила, утетила. Но това, което се случи беше не просто несполука — то беше измяна на всичко чисто, безкористно, с което бяха расли, с което ги бяха възпитавали докато бяха живи родителите им.

Веднъж Нина срещна на двора Юра Шарок и той й каза:

— Твоята Варя се е свързала с крадец.

Нина не обичаше Шарок. Но Лена Будягина пак беше с него, заради Лена Нина не искаше да се кара с Шарок. И все пак предупрежденията му не й трябваха.

— Но защо крадецът е на свобода?

— Ще го опандизят, щом му дойде времето — обеща Шарок.

Дали Юра казваше истината, или лъжеше, този така наречен съпруг на Варя безспорно бе съмнителен човек, човек от друг свят, който дълбоко отвращаваше Нина, свят на ресторанти, комарджии, спекуланти и мошеници. Те с Варя бяха от различните страни на барикадата. И не случайно бе я приютила Софя Александровна — и тя е от другата страна на барикадата, не може да прости на съветската власт интернирането на Саша. Но дори това да е грешка, съветската власт не е виновна, никоя власт не е застрахована от грешки. И когато в страната се води ожесточена класова борба, когато партията е принудена да ликвидира останките от враждебни партии, фракции и опозиции, грешките още повече са неизбежни.

А със Саша — че това грешка ли е? Лена Будягина под строга тайна й каза, че Юра Шарок й разправил за антисъветската организация, съществувала в института, където учеше Саша, как те го използвали, а той ги защитавал, как го арестували заедно с тях. Наистина осъдили го само на три години задължително заселване, защото разбрали, че не е ръководителят, но той не можел да не понесе някаква отговорност, още повече, намеквал Шарок, че на следствието се държал предизвикателно, не признавал грешките си, като се надявал

на могъщия си вуйчо — Рязанов. Но намесата на Рязанов, както и намесата на Иван Григориевич Будягин, не помогнали.

Софя Александровна би трябвало да се примири, възрастен човек е, редно е да разбере. Но тя е намразила всички, иска и другите да се чувствуват зле, фактът, че прие Варя с нейния аферист, е предизвикателство не само към Нина, но и към всички приятели на Саша.

Впрочем, ако си говорим честно, Варя избра този път още в училище: момчетии, червило, модни дрешки. Нина и тогава не можеше да се справи с нея, не може и сега. Значи тъй ще бъде! Сега, каквото и да се случи, да се оправя сама. Да не разчита, че ще регистрира мъжлето си тук, жилището е тъкмо за двама. За един крадец, аферист, за един играч на билиард не ще пожертвува дори сантиметър! Да живеят както щат и където щат. Варя безспорно идва заради жилището.

Но Варя дойде за съвсем друго. Трябвали й сведения за попълване на анкета, а анкетата й трябвала, за да започне работа.

Варя — на работа?! Неочаквано! Странно! Някак не подхожда на сегашния й начин на живот.

— Къде ще започваш работа, ако не е тайна?

— Не е тайна. В Бюрото за проектиране на хотел „Москва“. Нина всичко разбра: явно не започва работа от много хубав живот, мъжленцето й сигурно е загазило. Но не взе да я разпитва. Ако трябва, сама ще й разкаже.

— Какви сведения ти трябват?

Варя й подаде анкетата, посочи точка 27: „Сведения за вашите близки роднини...“

— Напиши ми ги на листче, а после аз ще ги нанеса в анкетата.

Тя седна, огледа стаята.

Нова беше само окачената на стената снимка на Максим Костин. Военна гимнастърка, кубчета на петлиците, добродушно, простовато, хубаво лице. Значи Нина си пише с Макс. Защо ли не се омъжи за него, подходат си. След време ще стане майчица-командирша, и това й подхожда.

Всичко останало в стаята си беше същото. На лавицата за книги, до детската енциклопедия беше снимката в рамчица — татко и мама на младини; масата с олющена мушама; подпетените чехли под кревата на Нина, а на нейния, Вариния — ярка забрадка на възглавницата, до

него — бронзовият атлет с крушката в протегнатата мускулиста ръка. Варя не бе занесла у Софя Александровна дори чаршафите си и грамофона — там не й трябваха. И макар скоро да разбра, че много неща са й нужни, предпочиташе да купи нови. Отби се само веднъж — за зрелостното свидетелство, тогава Нинка я нямаше вкъщи и слава богу, че я нямаше.

Но сега, когато седеше и оглеждаше стаята, познатите вещи, когато вдишваше познатите миризми, отново се почувствува предишното момиченце, стана й чоглаво и ясно разбра, че въпреки вечните досадни забележки на Нина, може да бъде спокойна само тук, тук е домът ѝ, тя няма друг дом и скоро не ще има.

Нина ѝ подаде листа със сведенията.

Варя ги свери с анкетата, всичко беше наред. Нина беше отговорила на всички въпроси.

— Да, добре, благодаря ти... Е, хайде довиждане.

— Всичко хубаво.

Правилно ли се държа със сестра си? Че как другояче можеше да се държи? Да скача от щастие? Задето Варя започва работа? Всички работят. Това е нещо елементарно. Варя не ощастливява никого. Би могла да следва, но иска да бъде копировачка, всеки сам избира пътя си. Говорим за женското достойнство, но появи ли се мъж, забравяме за него.

Варя както и да е, тя е момиче, възпитано от двора, от улицата... Но Лена Будягина, боже мой, Лена, зряла жена, израснала в такова семейство! Тогава, през зимата, сега Нина знаеше, Ленка бе правила нелегален аборт от Юра, за малко не умря, а той, негодникът, нито веднъж не отиде в болницата, появи се след половин година и Ленка пак се събра с него. Не го ли вижда какво представлява? В НКВД работят не само истински чекисти, и там има доста лепки — Юрка е една от тях. Ленка не може да не го знае. И ето ти нова история, нова „трагедия“ — Юрка живеел и с някаква друга жена. И Ленка, вместо да забрави това нищожество, пак се измъчва, страда. Нина мразеше у жените тази зависимост от мъжете, виждаше това у собствената си сестра и фактът, че тя щеше да започне работа, нямаше да промени същността ѝ. Тъй че засега няма никакъв празник, нито причини за тържествуване.

Лена призна на Нина в момент на отчаяние, че Юра ѝ изневерява. Но без никакви подробности. „Той ми изневерява“ — тази беше единствената фраза, която произнесе.

А подробностите, тоест единствената подробност беше, че Юра ѝ изневерява с Вика Марасевич. Те се сблъскаха лице в лице на Маросейка, в един блок на „Старосадский“, на стълбищната площадка. Лена излезе от асансьора и в същата минута Вика затвори след себе си вратата на същия апартамент, където отиваше Лена. Гледаха се слисано няколко секунди, после Вика каза „Здравей“, същото измънка в отговор и Лена. Вика влезе в още отворения асансьор, затвори вратата.

Първото, което понечи да направи Лена, беше да избяга, изтича надолу по стълбището, на по-долния етаж спря, пое си дъх и се послуша... Долу тропна вратата на асансьора, значи Вика си бе тръгнала. Нека се отдалечи още... Лена бавно слезе на по-долния етаж... Боже мой! Значи тогава, когато посрещаха Нова година, всичко това не е било случайно, това е стара история, всички са виждали отношенията им, само тя е била сляпа. И Нина тогава вдигна скандал на Юра, и Саша направо пред Юра я попита: „Не може ли да си намериш по-голямо леке?“ Юра не я бе щадил никога, и досега ѝ приглява от миризмата на синап. В болницата ѝ казаха: „По чудо останахте жива“ — а той се беше уплашил, криеше се, не дойде нито веднъж. И днес я е чакал в леглото, от което току-що е станала Вика, Сигурно не само тя ляга в това легло. Дори не се е посвенил да ѝ определи среща в един ден с Вика, почти в един час.

И едва тогава Лена се сети, че бе дошла към четири, а Юра ѝ беше казал да дойде в пет, но тя бе забравила и дойде в четири, както обикновено. Един час той почива! Кучи син, развратник! Можеше да поиска и двете да легнат с него в леглото. С него е свършено, завинаги! И без обяснения. Тя не желае да слуша лъжливите му оправдания.

Вечерта Юра ѝ се обади по телефона, капризно попита защо не бе дошла днес.

— Забавиха ме в службата.

— Ще можеш ли да дойдеш във вторник?

— Не.

— А кога?

— Не знам. Ако мога, ще ти се обадя. А ти вече не ме търси. Довиждане, Юра.

От какво ли е недоволна? Шарок недоумяваше. Уж всичко вървеше добре, не се срещаха прекалено често, работата му бе такава, ходеха на театър, на кино, в Клуба на актьора, на изложби... Какво се прави на важна? Странно!

Шарок много скоро научи причината за нейното недоволство.

След като се сблъска с Лена, Вика се смути само в първия момент. Разбираше, че Лена е дошла тук по повод, съвсем различен от нейния — от Вадим знаеше, че отношенията между Юра и Лена са се възобновили. И той бе допуснал Лена да я види тук, в тайната квартира! Издал я е! Лена, разбира се, ще поиска от Юра обяснения и тогава Шарок ще признае, че тази стая не е само за интимни срещи. Но тайни сътрудници не се издават, той ще отговаря, задето бе допуснал да се срещнат.

Тази мисъл веднага я успокои, Вика схвана какъв шанс ѝ се отваря: сега вече Юрочка ще бъде принуден да я пусне, сега вече няма как да се измъкне. Днес той ѝ се подигра, сега ще плати за този унизителен разговор.

Разговорът беше такъв.

— Юра — каза Вика, — аз ще се омъжвам.

— Така ли? — весело отвърна той. — Интересно, за кого?

Тя каза името на Архитекта. Шарок знаеше това име. Но не се изненада особено.

— Честито. Прочута личност.

— Сталин е харесал проекта му.

— Видях този проект на изложбата — съдържано отговори Шарок, уж дори не смееше да говори за проект, одобрен от самия Сталин.

— Ще трябва да се разделим с тебе, Юра.

Той се престори, че не я разбира.

— В какъв смисъл?

— Сега съм съпруга, знаеш чия. Променя се начинът ми на живот, край на ресторантите, старият кръг от познати отпада.

— Ще се срещаш с други хора.

— Не, мъжът ми живее много затворено. От 9 сутринта до 11 вечерта е в ателието, а аз го чакам вкъщи. Сама. Но това дори не е най-важното. Не мога, нямам право да крия нищо от него.

— Ами недей да криеш — спокойно каза Шарок.

— Тоест как... Да му разкажа за нашите срещи ли?

— Ако смяташ, че е необходимо, разкажи му.

— Но аз съм се подписала, че няма да разгласявам това, което върша.

— В интерес на семейното ти огнище ти разрешавам да разгласиш — захили се Шарок.

— Но той веднага ще ме напусне. Шарок сви рамене.

— Защо? Защото изпълняваш дълга си ли?

Тя загледа Шарок с широко отворени очи. Та той чудесно разбира, че тя никога на никого не ще каже това. Но не иска да я изпусне от ноктите си, иска да долага за собствения си съпруг и нито за миг не се съмнява, че ще я накара да го прави. И все пак тя отговори така:

— Добре, ще му кажа всичко.

Той изкриви устни.

— Разкажи му, разкажи... А и ние ще добавим едно-друго. Ще му изброим всичките ти чужденци. — Той се захили. — Ти пък ще му обясниш кое какво им е на чужденците... С тях сигурно по-сладко се спи?...

— Юра, какво говориш?

Той удари с юмрук по масата, закрещя:

— Знам аз какво говоря!... Ти, курво, спиш с тях, влачиш се по стаите им, здраво си се обвързала с чуждестранните шпиони. До уши си в калта. Та тъкмо ще разкажеш на мъжленцето си какво им е привлекателното, а той да те слуша.

— Юра, как можеш? Виждала съм тези хора само на маса.

— Лъжеш! Спала си с тях. Последния път беше с шведа. Ние познаваме и него, и всички, които си имала преди него, всички до един. Какво, руснаците не ти ли стигат! С какво са по-лоши, отговаряй!

Можеше да бъде и по-учтив, тя спа и с него, нали е руснак... Но си премълча, смазана от неговата осведоменост. А той продължи, загледан с омраза във Вика:

— Ах, това са просто таткови познати, прочути хора, нали... Професор Крамер, Росолини, Курт Зандерлинг — в гласа му се долавяше погнуса. — „Талантливи цигулари“, ах, ах, Фриц, Ханс, Михел... Съвсем по роднински. Котенца! А тези котенца са активни дейци на нацистката партия, фашисти, шпиони! И японците, с които гуляеш, всичките до един са шпиони, и то големи, има и полковници. Не знаеш ли за какво идват при нас, колко ни обичат? Мърсувала си с тях, а сега идваш: Пуснете ме, инак ще кажа всичко на мъжа си. Не, драга, няма да му кажеш, ние сами ще му разкажем, пък да видим дали ще се ожени за тебе?!

Тогава тя млъкна безсилна, обречена.

Но сега, крачейки по Маросейка, Вика не се чувствуваше нито безсилна, нито обречена. Обърка сметките шивашкото синче! По негова вина тя е разобличена. Не го убеди доводът с омъжването, ще трябва да се съобрази с други доводи. Ще трябва, Юрочка, ще трябва.

В неделя Вика му телефонира вкъщи.

— Юра, здравей, Вика е на телефона, трябва бързо да се видим.

— Какво се е случило?

— Не е за телефон. Ако искаш, ще намина към тебе, ако искаш, да се срещнем навън, да се разходим.

Страх я беше да иде на Маросейка. Страх я беше да остане насаме с Шарок. Но и Шарок не можеше да ѝ предложи Маросейка, днес не беше негов ден там. Разбираше, че Вика пак ще захленчи за мъжа си, тъй че няма нищо спешно. Но в настойчивостта на Вика се криеше нещо тревожно. И все пак той недоволно промърмори:

— Какво е това бързане? Ще се видим, когато трябва, ще поговорим.

— Въпросът не търпи отлагане — настояваше Вика. — И не е в твой интерес да отлагаме.

— Нищо, нищо, ще потърпиш.

— Добре, щом е тъй — студено произнесе Вика, — предупредих те, после се сърди на себе си.

— Това какво е, закана ли?

— Мисли каквото искаш. Питам те за последен път, можеш ли сега да излезеш на Арбат?

— Веднага ли?

— Може след един час, може след два, определи кога ти е удобно.

— Добре, след един час ще се срещнем на Собача площадка, имам път нататък.

— Да поседнем — предложи Вика и посочи една празна скамейка в градинката.

— Не — възрази Шарок, — да се разходим по онази уличка, отивам към „Воровский“.

Тръгнаха по „Трубниковский“.

— Та какво, казваш, се е случило?

— Какво се е случило ли? — повтори насмешливо Вика. — Ами това, че квартирата, в която се срещаме с тебе, Юрочка, не е редно да се превръща в място за любовни срещи.

Шарок веднага разбра всичко: тя е срещнала там Лена. Но за да спечели време, поиска тя да повтори:

— Какво, какво?

— На стълбищната площадка се срещнахме с Лена Будягина. Дори се поздравихме, все пак съученички сме. Тя естествено се досети защо идвам при тебе, нали знае къде работиш. Значи съм разкрита, вече не ставам за твоя сътрудничка, Юра. Да се разделим като приятели.

Той крачеше, мълчаливо я слушаше, обмисляше ситуацията. Работата е ясна: Лена е дошла един час по-рано, всичко е объркала тая кокошка! Сблъскала се е с Вика, обидила се е, затова не иска да се срещат, е, да върви по дяволите! Само неприятности му носи. Но и Викиният номер няма да мине, ха, решила е да го шантажира, глупачката!

Вика изведнъж го хвана под ръка, усмихна се, гальовно се взря в очите му.

— Не се сърди, Юрочка! Ти се поизложи, но си умно момче, ще оправиш всичко и никой няма да научи за резила ти. Нали аз съм още по зле: сега не мога никъде да изляза, всички ще ме избягват, ще трябва да си стоя вкъщи.

Той не си издърпа ръката. Хитра женичка е все пак, дума да няма, нагла, безпощадна. Всъщност точно такава жена му трябва на него, не като оная мокра кокошка! С тази би отишъл далече. Нищо, че

оная е дъщеря на Будягин. Будягин отдавна вече го чака килията в Бутирка, а тази е от неутрално, професорско семейство.

Но беше късно да мисли за това.

— А не ти ли хрумна и друго: Лена те е видяла и е помислила, че си ми любовница?

Вика се спря, и Шарок бе принуден да спре. Тя вече не се усмихваше, гледаха го сиви безпощадни очи.

— Не ме смятай за глупачка! Поддадох се на Дяков, защото се стъписах, и подписах документа, който той ми пробута. Но ти не си Дяков, все пак познаваме се от деца, ти си приятел на брат ми, идваш у дома, освен това си спал с мене... Би могъл и да ме пощадиш — не ме пощади. Сега аз няма да те пощадя, имай предвид: Ще изпратя писмо на Ягода как си си уредил бардак на „Старосадский“ и как си ме разкрил пред една от любовниците си, а тази любовница е дъщеря на заместник-народен комисар и моя приятелка от детинство. Това писмо е готово, написано. Ако сега ме арестуващ и откараш, писмото ще замине. Имай го предвид.

— Да те арестувам, да те откарам — презрително промърмори Шарок. — На кого си потрябвала?

И тръгна напред. Тя тръгна до него, но вече не го хвана под ръка.

— Щом не съм ви потрябвала, още по-добре, да се разделим. Ще стигна до крайност, пред нищо няма да се спра, няма да отстъпя.

— Ах, колко ме уплаши!

Без да обръща внимание на думите му, тя продължи:

— Аз вършех всичко честно. Срецах се с отвратителни хора, с този Либерман, но ти ме издаде заради любовните си срещички. Ще видим дали това ще хареса на началниците ти.

— Не заплашвай, не заплашвай — кисело се усмихна Шарок, — това няма да ти помогне, само ще ти навреди.

— И ти не ме заплашвай, от нищо не ме е страх. Омъжих се, уредих си живота и ще го защитавам. Нека загина, но и с твоята кариера ще е свършено, такава неща няма да ти простят. А ако постъпиш благоразумно, всичко ще си остане между нас. Можеш да ми вярваш.

— Виж какво — този път спря Шарок. — Лена наистина те е видяла, тя ми направи сцена, признах ѝ, че имахме връзка с тебе, нали наистина имахме?... Обещах ѝ вече да не се срещам с тебе. И можеш

да бъдеш спокойна: Лена няма да каже това на никого. От тази страна нищо не те заплашва. Колкото до писмото ти, то няма да стигне до целта си. Лена фактически е моя жена, сблъскала си се с нея, случва се, ще накараме жена ми да се подпише, че няма да разгласява тази среща и толкоз. С писмото си ще постигнеш само едно: ще те прехвърлят при друг, не съм сигурен, че така ще е по-добре за тебе.

Вика го слушаше напрегнато, гледаше го право в очите със сивите си безсрамни очи.

После твърдо, решително и злобно каза:

— Добре тогава, всеки ще тръгне по свой път. Всичко хубаво.

Но той я възпря.

— Чакай, има още нещо. Миналия път ти ме помоли да те освободя от сътрудничество. Бях длъжен да докладвам за тази молба на началника си, още същия ден подадох рапорт. Не знам какъв ще бъде резултатът. Потърпи малко.

— Колко време трябва да чакам? — попита Вика, разбирайки, че Шарок е измислил това току-що, че не е подавал никакъв рапорт, но може би ще подаде, значи се страхува.

— На следващата ни среща ще получиш отговора. Да чака десет дена! Пак да ходи в тази квартира?

— Добре — каза Вика, — ще почакам десет дена.

9.

Вика няма да отстъпи. След като се е омъжила за Архитекта, си е въобразила, че силата е на нейна страна. Силата, разбира се, е другаде, но Вика е нахална, решителна, на всичко е способна и трябва да си признае: той ѝ даде някакъв коз.

Затова Шарок сметна за разумно да каже на Дяков:

— Виктория Андреевна Марасевич се е омъжила за Архитекта, иска да изглежда пред мъжа си примерно момиченце.

— Хленчи ли?

— Скъсала с компанията на Либерман, не се срещала със старите си приятели, не ходела по ресторанти, седяла си вкъщи. А нови познанства още нямала. Може би не е зле да я пуснем временно, да посвикне с новото си положение, да влезе в нов кръг, да се сдобие с нови познати, около Архитекта се въртят много хора, и все интересни.

— Това е разумно — съгласи се Дяков, — нека си почине. Сега виж какво, Шарок...

Дяков поразмести листовете по бюрото си, това движение означаваше, че събира мислите си, обмисля думите, които ще произнесе.

— Да, виж какво, значи — продължи Дяков, — този разговор да си остане между нас — той внушително погледна Шарок, — от Ленинград пристигна другарят Запорожец, иска да вземе в Ленинград три четири сигурни момчета от централния апарат. Разбира се, на по-високи длъжности, с по-високи чинове и заплати. Сред набеязаните е и твоята кандидатура. Какво мислиш по този въпрос?

Шарок сви рамене.

— Какво мога да мисля? Където ми наредят, там ще отида. Надявам се, московското жилище няма да ми бъде отнето?

— Разбира се, в него живеят родителите ти. Ще поработиш година-две в провинцията, впрочем каква провинция е Ленинград? Втора столица. Ще се върнеш с по-висок чин и на по-висока длъжност. Помисли! Това не е заповед, въпросът е поставен на доброволни начала. Много хора искат да работят със Запорожец, той е добър човек,

весел, умее да защитава момчетата си. Това е предварителен разговор. Той лично ще разговаря с тебе, може да се спре и на друга кандидатура. Ти помисли, според мен работата е перспективна.

Неочаквано, но интересно предложение. Не може цял живот да се стои в централния апарат, не е прието, трябва известно време да поработиш в провинцията и да се върнеш в Москва с опит от практическата работа по места. Ленинград е най-добрият вариант, не е някоя провинциална дупка, пък и е само една нощ път от Москва. И Запорожец сигурно скоро ще смени стария Медвед... Значи заедно с него ще се издигне и той, Шарок. Изобщо той трябва да има опора тук. Дяков не става за опора, той е пешка. Березин? Да, голяма фигура, но не се разбират с Ягода и вероятно ще го прехвърлят в Далечния изток. А да ходи в Далечния изток — не, по-добре в Ленинград.

С една дума предложението хареса на Шарок. И с Лена раздялата ще дойде от само себе си. И с брат му. Брат му доизлежава присъдата си, ще се върне и да си урежда живота сам, да не търси помощ от него.

На Маросейка посрещна Вика в добро настроение.

— Е, приятелко, радвай се, пускаме те където ти видят очите. Не заради Лена. Докладвах, че си срещнала жена ми и този въпрос е приключен. А отменяме нашите срещи, защото ръководството сметна доводите ми за разумни, ти си стоиш къщи, примерна съпруга си, каква полза от тебе? Изкарай си медения месец.

— Благодаря — отговори съдържано Вика. — Ами това... Моята декларация?

— Декларацията ли? Предадена е в архивата. Искаш си я обратно ли?

— Да.

— Е, ти вече прекаляваш! Кой ще ни позволи да извадим документ от досие? Прощнуровано е, предадено е в архивата, там го четат мишките.

Вика разбираше — с този документ той пак ще я държи в ръцете си. Но засега е свободна, а после ще видим.

— Благодаря, Юра — каза тя и стана, — надявам се, че в такава обстановка — тя посочи с жест стаята — и в такива роли вече никога няма да се срещнем.

— Никога — потвърди усмихнат Шарок.

Отговорът му беше искрен. Вече никога няма да се занимава с Вика Марасевич. Когато възникне необходимост, а необходимост безспорно ще възникне, с нея ще се занимава друг.

А той мислено вече се готвеше за отпътуването за Ленинград. Никога не беше ходил в Ленинград. Много негови съученици пътуваха дотам през ваканциите, това минаваше за особен шик — да прекараш ваканцията си в Ленинград, имаха там роднини, познати, той нямаше никого в Ленинград. И за това завиждаше на арбатските интелегенти, както впрочем и за много други неща. Сега и той заминава за Ленинград, няма да търси подслон у роднини, а ще бъде на отговорна работа, отначало ще живее в хотел, а после ще му дадат жилище.

Същия ден беше на доклад при Березин, занесе му документи за подпис.

След като подписа документите, Березин каза:

— Предстои набор за висшата школа на НКВД. Искате ли да учите?

Шарок се смути. И висшата школа е нещо примамливо, подготвя служители от най-висок ранг. Да, но Ленинград?

— Не знам — неуверено отговори Шарок, — нали другарят Запорожец искал да ме вземе в Ленинград.

Березин внимателно го погледна, после наведе глава, скри погледа си.

— Е, това е друга работа, въпросът отпада.

Лицето му беше непроницаемо.

Шарок излезе от кабинета. Березин заключи вратата след него. В същата връзка ключове намери ключ от касата в ъгъла, отключи я, сложи до нея стол и заизважда върху него папките от касата, като ги прелистваше една след друга.

Най-сетне намери папката, която търсеше, отдели я, останалите върна в касата, като ги подреди по същия начин, както бяха по-рано, а вместо отделената папка, мушна лист хартия, та после да я върне на предишното ѝ място.

Внимателно прелисти папката, спря се на интересуващата го страница... Запали цигара.

Информацията, която Березин случайно получи от Шарок, потвърди подозренията му: в Ленинград се подготвяше някаква акция.

Първи тласък за това подозрение му даде изпращането на Алфьоров в Източен Сибир. А нали Киров искаше да го пратят при него. Но вместо в Ленинград, изпратиха Алфьоров на Ангара, като районен пълномощник: трябвало, видите ли, да се уточнят някои аспекти от дейността му в Китай, а засега да поживее в Сибир. Алфьоров дори не бе допуснат в Москва, наредиха му да спре в Канск, а оттам бе препратен в района.

Вместо Алфьоров, за Ленинград замина Иван Запорожец. Висок, широк в раменете, „левент“, шегаджия и зевзек, любител на виното и жените, пее хубаво. Живееше на Палиха, веднъж се оплакваше, че в жилището му нямало вана, жена му го тормозела заради тази работа, тя беше красавица, Роза Проскуровская...

Березин пак се наведе над бюрото, прегледа досието на Запорожец. Бивш ляв есер, но успял да остане в централния апарат на ЧК. Разбира се, запазил го е Ягода, те винаги са заедно. В списъка на проведените от Запорожец операции най-голямата е изпращането му в щаба на Махно. Авантюрист с късмет. Сега подготвя нова авантюра. Един човек на Березин от обкръжението на Запорожец му бе предал копие на прехванато писмо от някой си Николаев. Странно и плашещо писмо... Березин го препрочете.

Леонид Николаев. Влязъл в партията през 1920 година на фронта, на шестнайсетгодишна възраст. От работническо семейство и също работник в миналото. До 1934 година работил в Ленинградската РКИ^[32] като инспектор по цените. От РКИ, пишеше Николаев, го махнали поради интригите на затаили се в апарата на областния комитет троцкисти и го прехвърлили в един завод. Но секретарят на заводската партийна организация, също троцкист, го изпратил по партийна мобилизация в транспорта. Той е готов да работи навсякъде, където го изпрати партията, но го изпраща не партията, а троцкистите, които искат да го изгонят от Ленинград. Той отказал да замине. Изключили го от партията, от месец март е безработен. Писал на другаря Киров двайсет писма с молба да разгледа въпроса му, писал на другаря Киров за троцкистите, надигнали глава в ленинградския апарат. Но не получил отговор на нито едно писмо. Или другарят Киров не смята за нужно да му отговори, или писмата не стигат до другаря Киров. Виновно за това е троцкисткото обкръжение, на което другарят Киров сляпо се доверява. От своите трийсет години той,

Николаев, е прекарал четиринайсет в партията, не си представя своето съществуване без партията, докаран е до крайност и е способен на всичко...

„Способен на всичко...“ Какво означава това?

Самоубийство? Човекът е четиринайсет години в партията и разбира, че никого няма да уплаши с такава закана. Терористичен акт? За такава неща не се пише, не се предупреждава, за подобна закана се разстрелва. А ето че е писал, заканва се. Може би психически не е в ред?

Към кого са отправени тези закани? И най-важното: Запорожец работи с този човек. За какво му е?

В качеството на какви взема Запорожец новите хора в Ленинград? Кого трябва да заместят те? С каква цел? Защо е тази секретност? Дори той, Березин, членът на колегията, научава за това случайно.

Сталин не е доволен от положението в Ленинград — това е общоизвестно. Исква от Киров репресии срещу така наречените участници в зиновиевската опозиция, настоява за терор в Ленинград. С каква цел? Като детонатор за терор из цялата страна? Киров отказва и очевидно задачата на Запорожец е да провокира инцидент, който би помогнал да се преодолее съпротивата на Киров. Но каквото и да организира Запорожец, следствието ще се води в Ленинград, Киров няма да изпусне от ръцете си това следствие, няма да отстъпи, ще пренесе въпроса в Политбюро.

Значи Запорожец трябва да организира нещо такова, което да зашемети всички и пред което Киров ще бъде принуден да отстъпи.

Но какво ще бъде то? Диверсия, взрив, железопътна катастрофа? С такова нещо Киров не може да бъде неутрализиран! Убийство на някой от съратниците му? Чудов, Кодачки, Позерн?... За това ли пазят Николаев? Много по-страшно е, но пак няма да отстранят Киров от следствието.

Какво тогава?

Березин добре помнеше думите, които Сталин му бе казал през 1918 година в Царицин. Сталин поиска да бъдат разстреляни няколко военни специалисти измежду бившите офицери от царската армия. Березин, тогава началник на специалния отдел, му доказваше, че

обвиненията са неубедителни и разстрелът ще предизвика много усложнения и проблеми.

Сталин поучително му отговори:

— Смъртта решава всички проблеми. Няма ли го човека, няма ги и проблемите.

И Сталин излезе прав. Получи се телеграма разстрелите да се отменят, но хората вече бяха разстреляни. Не се породиха никакви проблеми.

Такава е философията на този човек. Дали ще я приложи сега? Да, безспорно да! Той, Березин, не може да заговори открито, една непредпазлива дума — и ще бъде унищожен. Но има възможност да предупреди.

Вечерта Березин се отби у Будягин. Живееха в различни входове на Петия дом на Съветите и макар че малко се познаваха и рядко се срещаха, изпитваха симпатия един към друг: и двамата бяха от железната фаланга на старите болшевики, изминали еднакъв житейски път и необременени от честолюбиви амбиции.

Березин не изказа пред Будягин никакви подозрения. На Будягин му бе достатъчен фактът, че Березин бе дошъл в дома му, бе дошъл за пръв път в живота си, уж за някаква книга по икономика на Далечния изток, която можеше да си изиска от всяка библиотека. В достатъчна степен оцени Будягин и мярналото се в разговора съобщение на Березин, че Иван Запорожец подбира за Ленинград група свои хора и че това се пази в най-строга тайна.

След като изпрати Березин, Будягин отиде в кухнята, запари си силен чай. Жалко, че Ашхен Степановна я нямаше, искаше му се да обсъди с нея съобщението на Березин, то беше тревожно.

На сутринта Будягин подмина своя кабинет, влезе при Съомушкин и кимна към вратата на Орджоникидзе.

— Тук ли е?

— Тук е — отговори Съомушкин.

Като разказваше на Орджоникидзе, че на Запорожец му назначават нови хора за Ленинград, Будягин не спомена за Березин. В такива случаи източникът на информацията не се споменава.

Орджоникидзе се замисли. Ако новите назначения са обичайна ведомствена интрига в апарата на НКВД, Медвед щеше да докладва за това на Киров. Обаче заинтересовани хора го съобщават чрез Будягин

на него, члена на Политбюро, личния приятел на Киров. Значи информацията е не от вътрешноведомствен, а от общополитически характер.

— Ти какво мислиш за това? — попита Орджоникидзе.

— В Ленинград се готви нещо. Целта е да компрометират Сергей Миронович.

— По какъв начин?

— Трудно е да се каже. Искат да предизвикат репресии, да го поставят пред необходимостта да ги извърши. А ако отново откаже, да го махнат от Ленинград.

— Очевидно е така — съгласи се Орджоникидзе.

И през ум не им мина онова, за което веднага се досети кадровият чекист Березин.

[32] РКИ (Рабкрин) — работническо-селска инспекция (1920–1934), народен комисариат, орган за държавен контрол. — Б.пр. ↑

10.

Заболя го зъб. Той отдавна се клатеше, но под куката на бюгелната протеза се държеше устойчиво. Снощи обаче, когато си сваляше протезата, Сталин усети болка. Пак си я сложи, кукичката фиксира зъба. Но когато го докоснеше с език, зъбът се клатеше и му се струваше, че го боли венецът.

Сталин си легна, без да свали протезата, и прекара нощта спокойно. На сутринта внимателно я свали, поразклати зъба с език, после с пръсти — клатеше се, дощя му се да го изтръгне, да го изхвърли от устата си с език. Сталин нареди да извикат от Москва зъболекар. Привечер му докладваха, че доктор Липман и един зъботехник-протезист са пристигнали със самолет и ще отседнат във вила номер три.

— Щом се настани, да дойде — нареди Сталин.

След половин час лекарят дойде — красив добродушен еврейин на около четирийсет години. Той вече беше лекувал Сталин, Сталин беше доволен от него, дори веднъж беше казал: „Ръцете ви са погальовни, отколкото на Шапиро.“

Шапиро беше предшественикът на Липман. И той беше добър специалист. Но Сталин не обичаше лекари, които разпитват, опипват, преслушват, предписват лекарства, но нищо не ти обясняват, не ти казват от какво си болен, какво целят предписанията им, държат се прекалено многозначително, превръщат професията си в тайнство, в загадка. У дребничкия мълчалив Шапиро тези черти бяха особено неприятни.

Липман, напротив, обясняваше какво прави, какви са зъбите на Сталин, как трябва да се грижи за протезата, а когато за пръв път извади зъб на Сталин, не го хвърли в плювалника, както правеше Шапиро, а го показа на Сталин, показа му в какво се бе превърнал коренът и защо този зъб непременно е трябвало да бъде изваден. Сталин казваше със смях: „Хем ти вади зъбите, хем ти замазва очите.“

Виждаше, че Липман се страхува от него, в това нямаше нищо особено — всички се страхуваха. Но ако ръцете на един зъболекар

треперят от страх, той може нещо да оплеска. И затова Сталин се държеше приветливо с Липман. Днес, както обикновено, го попита:

— Как живеете, как сте вкъщи — всичко наред ли е?

Макар че не знаеше абсолютно нищо за дома и семейството на Липман.

— Всичко е наред, Йосиф Висарионович, благодаря. — Липман отвори куфара си, доста голям, почти като пътнически, извади инструментите и възглавницата, която прикрепи към креслото. Това, че слагаше възглавницата предварително, също харесваше на Сталин. Шапиро го правеше, когато Сталин вече седеше в креслото, а на Сталин винаги му беше неприятно някой да се върти зад гърба му.

След като намести възглавницата и провери добре ли е закрепена, Липман покани Сталин да седне. Сталин седна. Липман му върза салфетка, с меко движение настани главата му на възглавницата.

— Удобно ли ви е?

— Добре е.

— От какво се оплаквате?

— Зъбът ми се клати, особено когато е свалена протезата.

— Сега ще видим — Липман подаде на Сталин чаша вода, — изплакнете, ако обичате... Така, добре... Сега, моля, отпуснете глава назад... Така, чудесно...

С внимателно движение Липман свали протезата, опипа зъба. Пръстите му бяха меки, миришеха на нещо приятно — спретнат лекар... После потърси сред подредените на масата инструменти, извади ръчно огледалце, отново огледа зъбите, каза:

— Този зъб трябва да го извадим, няма друг изход, той ще ви причинява само неприятности, а полза никаква, протезата не се държи на него. Много лош зъб.

— Колко време ще отнеме това?

— Е, раничката, надявам се, ще заздравее за два-три дена, ще направим протезата за едно денонощие. Мисля, че ще отидат пет дена, не повече.

— И аз пет дена ще ходя без зъби — намръщи се Сталин.

— Защо без зъби — усмихна се Липман, ще липсват само горните кътници. Разбира се, може временно да се приспособи и тази протеза — Липман повъртя в ръцете си старата бюгелна протеза, — тогава ще ви липсва само един зъб. Но при всяко неправилно захващане

може да повредите здравия зъб — твърде голямо натоварване пада върху него. Защо да рискуваме? Ще потърпите ли няколко дена?

— Добре — съгласи се Сталин. — Кога ще вадите?

— Когато пожелаете, може и сега.

— Защо не утре сутринта?

— Може и утре сутринта.

— Днес имам гости, неудобно е да приемам гостите си без зъби, как мислите?

— На гостите — усмихна се Липман, — ако искат да похапнат, им трябва техните собствени зъби.

Сталин се изправи. Липман бързо му развърза салфетката.

— Почивайте — каза Сталин, — утре сутринта, след закуска, ще ви поканят.

Киров пристигна следобед. Сталин беше наредил на Жданов да го въведе в работата им върху учебника по история и да го покани на вечеря.

Вечеряха тримата: Сталин, Киров и Жданов.

— Добре че дойде, Сергей Миронович — каза Сталин, настанявайки се като домакин на почетното място, — защото Андрей Александрович — той кимна към Жданов — нито пие, нито яде, седи на масата като Исус Христос, иска и мене да умори от глад. А по този въпрос аз съм съгласен с Чехов: всички болести са измислени от лекарите. Трябва да се яде всичко, наистина по малко, в разумни количества. Полезни са кавказките подправки: кинза, тархун, джонджоли... Плодовете са полезни, сухото вино също, грузинското е хубаво. Пий, яж — всичко ще ти е от полза. Виждаш какво има на масата, ти си кавказки човек. Да не си забравил в Ленинград какво е хачапури, какво е лобио, какво е сациви?

— Не съм забравил — отговори Киров, засмя се и си сложи в чинията по малко от всяко ястие, — всичко помня и обичам всичко.

— Не знам каква кухня е на мода сега в Ленинград — замислено продума Сталин, — по-рано сред дворяните беше на мода френската, сред народа — немската: кренвирши, салами. А сега?

— Сега е на мода пролетарската кухня — каза Киров, — зелева супа, борш, кюфтета, макарони. Каквото даваме срещу купоните, това яде народът.

— Да, купоните — все така замислено каза Сталин, — ще ги отменим.

Киров изобщо не реагира на тези думи: отменянето на купоните за продукти от първи януари беше решен въпрос.

— Тази година се очаква добра реколта — продължи Сталин, — зърното трябва да ни стигне. Получихме сведения от Казахстан, пишат, че реколтата е незапомнена, от десетки години не е имало такава, надяват се да получат по двайсет и пет центнера от хектар. Страх ме е, че твоят приятел Мирзоян няма да се справи с такава реколта.

— Мирзоян е енергичен човек, няма да се изложи.

Сякаш нечул репликата на Киров, Сталин замислено продължи:

— Богатата реколта, разбира се, е хубаво нещо, но крие и опасност: сварва хората неподготвени, донася настроения на самоуспокояване, благодушие, безгрижие. Богатата реколта е хубаво нещо, когато вече е прибрана, транспортирана, без разхищения, без разпиляване.

Киров знаеше, че Сталин нищо не говори току-така, че не случайно започна разговора за Казахстан. На масата Сталин обикновено не захващаше делови разговори, днес захвана. Започва отдалече, говори банални истини — по този начин поднася най-неочаквани решения. И пак за селското стопанство. Преди месец, на Юнския пленум на ЦК, Киров бе критикуван за неизпълнение на и без това занижените планове по доставките на зърно и месни продукти. Нямахме никакви занижени планове. Бе направено обикновено уточнение по отделни култури — за едни планове бяха повишени, за други — намалени. Сталин не разбира много от тези неща, не познава селското стопанство. Нямахме никакво изоставане, за Ленинградска област юни не е решаващият месец за доставките. Но Киров не възрази срещу постановлението: партията се подготвя за отменяне на купонната система, всички сили трябва да се съсредоточат върху осигуряването на страната със зърно, всички трябва да се стегнат и ако някой трябва да бъде критикуван, хубаво е това да се направи с водеща партийна организация — ще бъде добро предупреждение за останалите. Нормално, Киров не съзря в това нападка лично срещу себе си, макар че още по-полезно щеше да бъде да се позоват на московската, на столичната организация. Недостатъците бяха същите, а тук доставките започваха по-рано. Но московската организация се

възглавява от Каганович, а Сталин не иска да го засяга — характерното за него политиканство: да обидиш едного, да възнаградиш другото и да ги настроиш един срещу друг. Навремето Степан Шаумян казваше: „Коба има змийски ум и нрав.“ Но Киров беше над всичко това: когато се решават партийни въпроси, няма място за лични обиди. При това Киров презираше Каганович. Във всеки случай Киров разбираше причините за юнското решение на ЦК за изоставането на Ленинград, а разговорът за доставките от Казахстан му беше необясним. Участието му в работата върху учебника по история е фикция, какъв историк е той! И Сталин не е историк, но се смята за такъв. Но защо го извикаха?

— Добре — внезапно каза Сталин, — защо тъй неочаквано заговорихме за реколтата, за Казахстан, за Мирзоян? Тук имаме една работа — въпросите на историята. — Той се обърна към Жданов: — Обяснихте ли на Сергей Миронович в какво се състои работата?

— Обясних му. Предварително — отговори Жданов.

— Трябва да поемем в свои ръце историческата наука — мрачно произнесе Сталин, — инак тя ще попадне в чужди ръце, в ръцете на буржоазните историци. Впрочем нашите историци не са по-добри. Изобщо не говоря за Покровски, в действителност и той е буржоазен историк.

— Безспорно Покровски допусна грешки — възрази Киров, — но Ленин го оценяваше другояче...

Сталин не откъсваше от Киров изпитателния си поглед.

— А как го оценяваше Ленин?

— На вас сигурно ви е известно писмото му до Покровски по повод „Руска история в най-сбит очерк“?

— Какво е писал на Покровски там?

Хем знае какво е писал Ленин на Покровски, добре знае, но иска да го улови в неточност.

— Не си спомням текста дословно... Можем да погледнем, писмото е публикувано неведнъж. Но Ленин го поздравяваше за успеха му, пишеше, че книгата му е харесала изключително много, че трябва да се преведе на чужди езици.

— Да — съгласи се Сталин, — Ленин обичаше да прави комплименти, така е. Но същевременно предложи книгата да се допълни с хронологически показалец, за да не изглежда

повърхностна... Именно в тази забележка се крие истинската оценка на Ленин...

— Аз не съм историк — каза Киров, — но не мисля, че е така. Общата оценка беше ясна, точна и похвална. Предложението да се състави хронологически показалец не беше нищо друго освен частна добавка, която не изключваше общата положителна оценка. Покровски написа своята книга през 1920 година, всъщност тя бе първият опит да се осветли историята на Русия от позициите на марксизма-ленинизма. И той написа тази книга, предназначена за широките маси, по поръка на Ленин. Въпреки всичките си недостатъци тази работа имаше големи достоинства — ние сме се учили по нея. Разбира се, науката напредна и сега вероятно е нужен нов учебник, но да се хули работата на Покровски, както правят някои историци, не е правилно, гоненията срещу нея през последните години са недопустими и в бъдеще, Покровски безспорно беше честен човек...

— Ето виждаш ли — позасмя се Сталин, — а казваш, че не разбираш от история... Ти можеш всички да ни обориш по историческите въпроси. И си прав, трябва да се създаде нов учебник по история. Именно за това те поканих, ти не искаше да дойдеш, а излиза, че си нужен именно тук. Но сега не става дума за Покровски. Аз говоря за някои членове на партията, стари членове на партията. Ето, другарката Надежда Константиновна също се зае с историята. Ти четеш ли спомените ѝ за Ленин?

— Четох ги — кимна Киров.

— А статията на Поспелов в „Правда“ по повод тези спомени?

— И нея четох.

— Хубава статия, умна — Сталин се обърна, взе една папка от масичката за списания, прелисти я, извади изрезка от „Правда“, огледа отбелязаните с червено места, — ето... Поспелов пише: „Крупская безкритично преувеличава ролята на Плеханов в историята на нашата партия, а Ленин рисува като почтителен ученик на Плеханов.“ Правилна мисъл. Защо е правилна ли? Защото Крупская гледа на тези фигури от позициите на далечното минало, а Поспелов — от позициите на днешния ден. И като изхождаме от опита на днешния ден, при цялото си уважение към Плеханов, въпреки високата оценка на неговата дейност, сега не можем да поставим тези фигури една до друга.

Киров все така внимателно слушаше Сталин. Той добре си спомняше статията на Поспелов. Въпросът, разбира се, не беше в Плеханов. „Престъпно“ беше следното изказване на Крупская: „След Октомврийската революция започнаха да се издигат хора, на които условията на нелегалност не позволяваха да се разгърнат... Един от тези хора беше другарят Сталин.“ Киров чудесно си представяше как ли ще се разяри Сталин от тези редове и разбираше, че отговорът няма да закъснее. Така и стана. Отговори Поспелов с дълга статия в „Правда“, в нея той критикуваше разни страни на мемоарите с цел да изкаже следната основна постановка: „И в периода на нелегалността водещата роля на такива авторитетни организатори — вождове на партията, като Сталин и Свердлов, беше напълно очевидна за основните болшевишки кадри, работещи не в чужбина, а непосредствено в Русия.“ Разбира се, не беше вярно. Но Сталин не понасяше и най-незначителното разклащане на версията, че още преди революцията е бил вторият човек в партията, че Ленин е ръководил партията от чужбина, а той, Сталин, я е ръководил в Русия. Това твърдение не беше истина, но спомагаше за сплотяването на партията около новото ръководство и Киров го приемаше като версия. Ала едно е да приемаш една версия като политическа необходимост, друго е искрено да вярваш в нея.

Сталин се усмихна кисело.

— Всички се втурнаха да пишат мемоари. Авел Енукидзе — и той.

Сталин пак се обърна към масичката за списания и извади от същата папка брошурата на Енукидзе, показа я на Киров.

— Чете ли я?

Киров беше чел брошурата на Енукидзе и разбираше какво в нея не допада на Сталин. За момент в него пошавна желанието да каже, че не я е чел и така да избегне разговора. Но тогава Сталин ще му предложи да я прочете и разговорът пак ще трябва да се състои.

— Да... Хвърлих й един поглед... Попадна ми...

Сталин долови уклончивостта на този отговор.

— „Попадна ми“, „хвърлих й поглед“ — повтори той. — Виж сега какво, от тази брошура излиза, че за съществуването на печатницата „Нина“ са знаели само трима души: Красин, Енукидзе и Кецовели. Откъде е известно това на Авел Енукидзе?

— Той беше един от ръководителите на печатницата.

— Именно „един от“... Ръководеха я и Красин, и Кецховели. И Кецховели не криеше от мен дейността ѝ. Но Красин и Кецховели не са живи. Жив е само Авел Енукидзе. Обаче фактът, че е жив, не му дава право да представя историята на печатницата така, както му изнася, а не както беше в действителност.

— Очевидно Енукидзе не е знаел, че сте били в течение — каза Киров, вероятно е бил сигурен, че Лениновата директива се изпълнява точно.

— Каква директива? — сепна се Сталин.

— Директивата в смисъл, че никой освен Красин, Енукидзе, Кецховели и словослагателите не бива да знае за печатницата.

— Ти откъде знаеш, че е имало такава директива?

— Това е общоизвестен факт.

— Какво значи „общоизвестен“? Измислил го е Енукидзе и всички са повярвали. Печатницата наистина бе подчинена на задграничния център. Но от какво следва, че аз нищо не съм знаел за нея? Да, ръководеше я лично Ленин, но това изобщо не означава, че, както пише Енукидзе: нито един човек освен тях не бил знаел за нея. И ако другарят Енукидзе наистина мисли така, защо не е проверил тези факти, защо не е попитал бакинци от онзи период? И защо излиза с тази брошура именно сега? Защо подчертава именно тази подробност? Защо му е нужно всичко това? Това му е нужно, за да опровергае тезиса за приемствеността на ръководството, за да докаже, че днешното ръководство на ЦК не е пряк наследник на Ленин, че преди революцията Ленин е разчитал не на днешните ръководители, а на други хора, нещо повече, оказвал е доверие на тези хора, а на днешните ръководители не е оказвал доверие. В чия мелница налива вода другарят Енукидзе?

— Не вярвам другарят Енукидзе да си е поставял такава задача — възрази Киров, — мисля, че просто е разказал това, което е знаел. Може да не е знаел, че Кецховели ви е информирал. Убеден съм.

— Не виждам защо си убеден — студено отговори Сталин, — не виждам защо си толкова сигурен. Другарят Енукидзе не е за първи ден в партията, другарят Енукидзе е член на Централния комитет на партията, другарят Енукидзе не може да не обмисля политическите последствия от постъпките си, другарят Енукидзе не може да не

разбира на чии интереси служи неговата брошура. Ако тази брошура беше написал обикновен историк, можеше да не обръщаме внимание: историците могат да сгрешат, историците често са в плен на голите исторически факти, историците като правило са лоши диалектици и изобщо не разбират от политика. Но нали тази брошура е написана не от обикновен историк, а от един от ръководителите на партията и държавата. С каква цел е написана? Доцяло му се да пише мемоари ли? Рано му се е доцяло. Другарят Енукидзе още е млад човек, с него сме почти връстници, а аз още не се смятам за старец и не възнамерявам да пиша мемоари. Това не са мемоари, това е политическа акция. Акция за извращаване историята на нашата партия, акция за дискредитиране на днешното ръководство на партията. Ето каква цел си е поставял другарят Енукидзе.

— Мисля, че малко сгъстявате боите — намръщи се Киров, — просто на Енукидзе не му е работа да пише такива брошури, той не е историк, нито писател. Съмнявам се, че е искал да дискредитира партийното ръководство. Той е честен, искрен човек и ви обича.

Сталин гледаше Киров изпод вежди, от упор, очите му бяха жълти, тигрови. Все по-раздразнен и затова със силен акцент, той каза:

— Честност, искреност, обич — това не са политически категории. В политиката има само едно: политическа предвидливост.

Разговорът ставаше тягостен. Напоследък със Сталин изобщо трудно се разговаряше, а когато беше ядосан — особено.

— Можем да поправим другаря Енукидзе — примирително каза Киров, — да му посочим неговата некомпетентност по въпросите на историята.

— Да — подзе Сталин, — ако някой историк беше написал това, би могъл да го поправи друг историк. Но го е написал член на ЦК, един от изтъкнатите ръководители на страната. Трябва да го поправим на същото ниво — той гледаше Киров от упор, — ти пет години възглавява бакинската партийна организация, най-авторитетно ще бъде да го направиш ти.

Киров остана като гръмнат. Такова нещо досега не беше се случвало. Той, членът на Политбюро, трябваше публично да засвидетелствува, че Сталин е бил ръководител на печатницата „Нина“, за чието съществуване изобщо не е знаел, тук Енукидзе беше прав. Защо това предложение се прави на него? Проверяват лоялността

му? Тя е достатъчно проверена и ако е необходимо да бъде проверена още веднъж, няма да е по този начин.

— Никога не съм се занимавал с история — каза Киров — и не съм в течение на конкретния въпрос. Освен това през периода, за който става дума, не съм бил в Баку.

— Добре — спокойно отговори Сталин, — щом не искате, недейте. Надявам се, че в партията ще се намерят другари, способни да отговорят на Авел Енукидзе — той се обърна към Жданов. — Централният комитет на партията не бива да се занимава с този въпрос. Това е проблем не на цялата партия, а само на една нейна организация, закавказката организация. Закавказката организация да се занимава със своята история. Извикайте другаря Берия, изложете му позицията на Централния комитет. Той е секретар на Закавказкия краев комитет — това е в неговата компетенция.

11.

На другата сутрин след закуска Сталин нареди да извикат зъболекаря.

Липман дойде с куфара си, подреди инструментите, приготви легенчето, настани Сталин в креслото, върза му салфетката.

— Как спахте? — попита Сталин.

— Чудесно — Липман пълнеше спринцовката, — по-хубаво здраве му кажи, тихо, спокойно — с меко движение на ръката той положи главата на Сталин върху възглавницата, помоли го да си отвори устата, — не знам за другите хора, но на мен шумът на морския прибор винаги ми действа добре...

Сталин май почувствува леко убождане във венеца, може би му се стори — по физиономията на Липман нищо не личеше, той се взираше в устата му и все така се усмихваше. После се отпусна назад, постави ръцете си на коленете и все така усмихнат, каза:

— Да поседим малко, упойката да подействува, можете да си затворите устата, може да говорите, да се разходите, но по-добре е да поседите.

Венецът изтръпваше, натежаваше, сякаш се наливаше с нещо. На Сталин и по-рано му бяха вадили зъби с местна упойка, но не си спомняше колко трябва да чака, за да подействува упойката.

— Дълго ли ще чакаме? — попита той.

— Десетина минути според мен. Отворете устата още веднъж да погледна.

Той отново огледа устата, прокара по венците някакъв метален инструмент.

— Скоро ще се замрази, потърпете.

Той гледаше Сталин спокоен, добросърдечен, беше направил инжекцията успешно, без да причини болка, другарят Сталин трябваше да бъде доволен от него.

Сталин наистина ценеше хората, които си разбират от работата и я вършат добре. Този лекар сигурно ще живее сто години: доволен е от работата си, от живота си, от положението си. Работи в Кремъл, лекува

членовете на Политбюро, сигурно добре му се плаща — ще се намерят завистници, непременно ще се намерят. Но този лекар, изглежда, няма да им обърне внимание: човек без честолюбие, каквито са повечето хора на земята. Някога, още съвсем млад, ТОЙ започна борбата заради тях, докато не разбра другите, истинските ѝ мотиви. Но сега ТОЙ управлява тези хора, те вярват в него като в бог, а в бог може да се вярва само сляпо и безогледно, те ГО наричат баща, хората уважават само тежката, строга, но здрава и сигурна бащина ръка. И този му е предан само заради чувството на докосване до НЕГО, в обкръжението му трябва да има и такива хора. Не само охранници-вълкодави, не само помощници-честолюбци, но и простодушни, скромни, обичащи ГО и предани НЕМУ хора.

Липман седеше до него, поглеждаше часовника си, усмихваше се на Сталин, от време на време го помолваше да си отвори устата, опипваше венците с някакъв инструмент и след един такъв оглед показва на Сталин извадения и стиснат в клещите зъб.

— Кога успяхте?! Дори не почувствувах нищо.

— Нали го извадих с упойка. И зъбът едва се крепеше, можех да го извадя, както казваме ние, с пръсти.

— Ами защо не го извадихте?

— Е, тогава щяхте да почувствувате.

Сталин изплю в подложеното легенче дълга окървавена слюнка, изплакна устата си, още веднъж плю.

— Ще ви помоля два часа да не ядете нищо. — Липман му подаде чиста салфетка. Сталин избърса устните си. — И изобщо днес да не ядете нищо топло.

Той взе от масата протезата, повъртя я в ръцете си.

— Хубава протеза, добре е направена, от чудесен материал: сплав от злато, платина и паладий. Сега вече няма да ви трябва — ще направим нова. Само че, знаете ли, Йосиф Висарионович, не е ли по-добре да ви направим обикновена протеза?

— Какво значи обикновена?

— Ето тук, виждате ли, зъбите са съединени с метална пластинка, а ние ще я направим изцяло пластмасова.

— Защо е нужно това?

— Разбирате ли, Йосиф Висарионович, металната протеза се закрепва за зъбите с ей тези две кукички, ние ги наричаме кламери.

Докато протезата е лека — и на зъбите е леко. Но на вашата има вече седем изкуствени зъба, това е тежко, прекалено тежко. А на новата протеза ще добавим още един зъб, тя ще натежи още повече, натоварването ще се увеличи. Докато плаковата протеза залепва за небцето и може да издържи всякакъв брой зъби.

— Искате да ми направите старческа протеза.

— Защо старческа? Старците носят изцяло изкуствени челюсти, те нямат зъби, а вие имате свои зъби. И дай боже, още дълго ще ги имате.

Преди няколко години, когато извадиха кътниците на Сталин и за пръв път му предложиха да му направят протеза, той се умърлуши: край! Старец с изкуствени челюсти! Беше виждал как старци си ги свалят за през нощта и ги слагат в чаша с вода. Така си сваляше протезата тогава още не толкова старият Солц, те живееха заедно в Петербург в конспиративна квартира, именно у Солц за пръв път видя изкуствена челюст. Когато говореше, а той винаги говореше развълнувано, челюстта му падаше, Солц я подхващаше с език, фъфлеше, произнасяше думите неясно — неприятна гледка.

Но зъболекарите му обясниха, че му предлагат не изкуствена челюст, а златна пластинка, на която ще бъдат закрепени изкуствени кътници, и той ще има с какво да сдъвква храната си. Направиха пластинката, той свикна с нея, не му пречеше, нямаше усещането, че е беззъб. После, когато му извадиха още два зъба, предложиха да направят частична плакова протеза, каквато предлага сега Липман, и му сочеха същите доводи, но той отказа, направиха златната бюгелна протеза, която сега Липман държи в ръцете си, и независимо от всички предупреждения, тази протеза му служи добре.

Сега Липман пак му предлага да си направи старческа протеза. Липман какво ли разбира, той вижда в НЕГО пациент и забравя, че ТОЗИ пациент го гледат милиони хора и той не може да застане пред тях с изпадаща челюст, не може да фъфли, да говори, сякаш има каша в устата.

— Направете златна — каза Сталин.

Липман не посмя да възразява повече.

— Добре, слушам. Ако раничката ви наболява, вземете хапче пирамидон, ако трябва, извикайте ме. А утре ми разрешете да видя как върви заздравяването.

— Утре по това време ще ви поканят.

Липман си тръгна. Сталин отиде до огледалото, отвори уста, озъби се... Грозновата картина, горе само пет зъба, жълти, одимени... Нищо, Жданов ще го изтърпи няколко дена с пет зъба. И Киров ще го изтърпи.

При мисълта за Киров Сталин се намръщи. Не иска да се включи в борбата, не иска да укрепи ръководството на партията!

Този ден Сталин не прие никого, да мине упойката, раничката да заздравее. Както нареди лекарят, два часа не яде нищо, за обед му сервираха студен борш от цвекло и позатоплени кюфтета — правилно, нали няма с какво да дъвче. Раничката не го болеше, венецът също, не се наложи да взема пирамидон.

На сутринта дойде Липман, огледа устата, доволно каза:

— Всичко върви прекрасно, след два дена започваме.

— Как си почивате? — попита Сталин. — Не скучаете ли?

— Какво говорите, Йосиф Висарионович, имам ли време да скучая? Наблизо е морето, плажът, пък и гледам, на бюрото хартия, подострени моливи, седнах да пиша.

— А какво пишете?

— Специален труд по протезирането.

— Желая ви успех.

Сталин обядва и вечеря сам: не му се излизаше на общата маса без зъби. Но трябваше да работи. Вечерта при него дойдоха Жданов и Киров. Седнаха на верандата, запрелистваха вестниците.

— И тъй, Хитлер е пожизнен фюрер на германския народ и райхсканцлер на империята.

— Току-виж, обявил се за император — засмя се Киров.

— Няма да направи тази глупост — забеляза Жданов.

— Да — съгласи се Сталин, — няма смисъл: императори е имало много, а пожизненият фюрер е един, само той. Пък и няма деца, не може да създаде династия... — Очите му се плъзгаха по страницата на вестника. — Ето, Зиновиев пак е изригнал статия, всеки ден пише. Който и вестник да разгърнеш, все срещаш имената на Зиновиев, на Каменев, на Радек. Пишат, пишат, пишат...

— Нямаат си друга работа, затова пишат — каза Жданов.

— Но ето кое е интересно — продължи Сталин, — всяка статия възхвалява другаря Сталин — той бил такъв, онакъв, велик, гениален, мъдър, едва ли не по-голям от Маркс, Енгелс, Ленин. Защо го възхвалява? Нима може Зиновиев искрено да възхвалява другаря Сталин? Не може! Той мрази другаря Сталин. Значи лъже, не пише каквото мисли. Защо лъже? Нали добре разбира, че никой, включително и другарят Сталин, не му вярва. Страх ли го е? От кого го е страх, нали никой и с пръст не го бутва.

— Иска да докаже, че се е разоръжил, че за нищо не претендира — каза Киров.

— Да допуснем — съгласи се Сталин, — съмнително е, но да допуснем. Обаче той се унижава. А никой никога не забравя собственото си унижение. Всичко може да се забрави: оскърбления, обиди, несправедливости, но нито един човек не забравя унижението, то си е в човешката природа. Зверовете се преследват, бият се, убиват се, изяждат се, но не се унижават взаимно. Само хората се унижават. И нито един човек не забравя унижението си и никога не прощава на онзи, пред когото се е унижавал. Напротив, намразва го завинаги. И колкото повече Зиновиев възхвалява Сталин, колкото повече се унижава пред него, толкова повече ще мрази другаря Сталин. И Радек се престарава, възхвалява, но Радек е дърдорко, несериозен човек, вчера възхваляваше Троцки, днес Сталин, утре, ако трябва, ще възхвалява Хитлер. На такъв му дай сандвич с горчица — ще го излапа, ще се оближе, че и благодаря ще каже. Но Зиновиев и Каменев — не, други са техните амбиции, цял живот са се гласили за вождове, и сега се гласят. Още повече че армията им расте, към тях се присъединиха Бухарин, Риков и компания.

Киров сви рамене.

— Зиновиев и Бухарин — каква връзка има между тях?

— Сергей Миронович — меко проговори Жданов, — ами нали Бухарин тайно тичаше при Каменев, търсеше съюз с него.

Жданов харесваше на Киров, но все пак има въпроси, които членовете на Политбюро обсъждат само помежду си. Жданов не е член на Политбюро. Сталин започна този разговор пред Жданов нарочно, за да изтъкне, че не вижда разлика между Киров и Жданов.

— Вижте какво, другарю Жданов — сухо възрази Киров, — това беше преди осем години, когато ръководството на партията още не

беше се стабилизирано, когато Зиновиев и Каменев претендираха за властта. Сега те добре разбират, че вече нямат шансове, примирили са се с положението си, с поражението си дори само защото дълги години се разкайваха, компрометирани са и аз мисля, че вече на нищо не разчитат.

Жданов искаше да отговори. Сталин го възпря с жест.

— Политиците винаги претендират за властта. И колкото повече се унижават, толкова повече се надяват да отмъстят за униженията си. Те на никого не ще ги простят, на първо място на мене и на тебе. Зиновиев смяташе Ленинград за бащиния, преди Четиринайсетия конгрес ленинградската организация гласува за Зиновиев, срещу партията. А сега вече осем години ленинградската организация се възглавява от другаря Киров и ленинградската организация следва другаря Киров. Ленинградската организация вече не ще да знае никакъв Зиновиев, тя знае само Киров. Ще ти прости ли това Зиновиев? Не, няма да ти го прости. И при първа възможност ще ти отмъсти.

— Не разбирам за какво говорите — Киров сви рамене. — Не разбирам, не виждам, не се досещам как, по какъв начин, с чии ръце те се канят да ми отмъстят.

— Ръце винаги ще се намерят — отговори Сталин, — за такава работа винаги се намират ръце. Още повече ще се намерят в Ленинград, там има много зиновиевски коренчета, ти не искаш да ги изскубнеш, вярваш на всичките тези уж разкаjali се и уж разоръжили се хора.

Сталин втренчено загледа Киров. Чужди очи, лице със следи от сипаница. Тези следи все пак развалят лицето. И му стана неприятно. Като помисли човек: голяма работа, следи от сипаница! Но е неприятно! Следите от сипаница по лицето на Киров му напомниха, че и той има такива.

— Другарю Сталин — твърдо каза Киров, — през двайсет и пета година ленинградската организация гласува за Зиновиев. Но нали още през двайсет и шеста тя вече гласува за нас, за Централния комитет. Това са редови членове на партията. През двайсет и пета партийните ръководители от горе до долу ги уговаряха, а ако си говорим честно, им заповядваха да гласуват за ленинградското ръководство, да не гласуват би означавало да нарушат партийната дисциплина. За

съжаление такива са недостатъците на демократическия централизъм: всяка партийна организация временно може да последва своето ръководство по погрешен път. Редовите партийни членове не са виновни и ние нямаме право да ги наказваме за това.

— „Редовите партийни членове“ — позасмя се кисело Сталин, — лоши партийни членове са те, щом един секретар на районен комитет може да ги настрои срещу партията, срещу нейния Централен комитет. Ленинградските комунисти далеч не са толкова простодушия, колкото се мъчиш да ни ги представиш. И до ден днешен смятат града си за люлка на революцията, а себе си за авангард на руската работническа класа. И друго: в Ленинград останаха не само онези, които са гласували в името на партийната дисциплина, но и онези, които са ги принудили да гласуват. И те се пишат разкаяли се, но тяхното разкаяние по нищо не се различава от разкаянието на Зиновиев и Каменее, те очакват своя час, разбират, че този час може да настъпи при най-дребната безредица в партията, в страната, в държавата. Достатъчно е да премахнат мене, тебе, двама-трима члена на Политбюро и ето ти я безредицата, тогава те не ще закъснеят да се възползват от нея — опитни политици са. Ние пък с тебе изобщо не можем да очакваме пощада от тях. Ако докопат властта, ще избият всички ни до крак. А ти им се доверяваш, либералничиш с тях. Мислиш, че ще ти кажат благодаря? Не, драги! А ти се разхождаш по улиците, сядаш в партера на театъра. Непредпазливо, много непредпазливо. Нима не разбираш? Нима Политбюро трябва да издаде специално решение за твоята охрана?

— Моля да не се вземат никакви решения — побърза да каже Киров, — моята охрана е достатъчна и сигурна.

— Ти смяташ така — възрази Сталин, — а Политбюро може да има друго мнение по този въпрос. Има определен ред за охраняване членовете на Политбюро, единствен ти го нарушаваш.

— Аз съм в Ленинград осем години — каза Киров, — през тези осем години нищо не ми се случи. Не е имало и намек за нещо подобно.

— Вчера не е имало, днес няма, утре може да се появи — възрази Сталин, — нищо не е вечно, нищо не е безкрайно. Идването на Хитлер на власт кардинално променя обстановката. Сега опозиционните сили в нашата страна ще получат подкрепа в лицето на милитаристичните

стремежи на Германия. Безспорно тези милитаристични стремежи са насочени преди всичко към Запада. Но Западът се мъчи да ги пренасочи към нас. Подобен обрат може да създаде у нас кризисна обстановка. Кой ще се възползува пръв от нея? Опозиционните сили... Какви опозиционни сили имаме ние в нашата страна? Монархисти? Кадети? Есери? Меншевики? Те не съществуват, пометени са завинаги, неспособни са да се възродят, народът навеки се свърза със съветската система. Значи единствената опасност се крие в опозиционните сили вътре в съветската система, вътре в партията. Кой са те? Троцкистите, зиновиевците, бухариновците. Разбират ли това самите те? Безспорно го разбират. А засега маневрират. Главната им задача е да се опазят, да опазят кадрите си. Ама, ще кажете, били малко? Няколко хиляди души? А колко бяхме ние, болшевиките, през седемнайсета година? Също няколко хиляди души. Но ние правилно се възползувахме от ситуацията и победихме. Какви основания имаме да смятаме, че хора като Зиновиев, Каменев, Бухарин не ще съумеят да се възползуват от подходящата ситуация, щом имат зад гърба си не хиляди, а десетки хиляди спотаили се привърженици? Нима всички бивши меншевики няма да подкрепят Зиновиев? Нима разкулачените селяни, есерите, кадетите няма да подкрепят Бухарин? Те ще гледат на Зиновиев и Бухарин като на трамплин, като на временни, но единствено приемливи фигури в дадената кризисна ситуация: народът ги познава, партията ги познава. А дето са се разкайвали и са признавали грешките си — никой няма да си го спомни. Какви по-големи грешки направиха Каменев и Зиновиев през седемнайсета година — и нищо, всичко им простихме, всичко забравихме. Петнайсет години Троцки се бори срещу Ленин, но щом премина към болшевиките, веднага всичко му простихме, всичко забравихме. Народът се интересува не от миналото на политическия деец, а какво представлява той днес, в дадения момент. Зиновиев, Каменев, Бухарин отлично разбират всичко това — то е елементарна стратегия. Най-важното за тях е да се опазят, да дочакат своя час. В това отношение са по-хитри от Троцки. Троцки бе лош политик, с нищо не се съобразяваше, и кадрите му с нищо не се съобразяваха, ние ги познаваме всичките, държим ги под око. Зиновиев и Бухарин са по-хитри, навреме капитулираха, не разкриха кадрите си, тези кадри са се спотаили и са готови да надигнат глава всеки момент. Много са, твърде много: всички обидени в партията,

всички обидени в страната. Голям и опасен потенциал. А ето че „ние“ се грижим за този потенциал, пазим го, не даваме косъм да падне от главата му.

— Ленинград ли имате предвид? — попита Киров.

— Да — хладно отговори Сталин, — имам предвид Ленинград като повалена опора на опозицията и другаря Киров като човек, който не желае да повали тази опора.

— Не е така — спокойно възрази Киров, — историята на партията ни учи и на друго. В партията винаги е имало разногласия по въпросите на стратегията и тактиката, имало е спорове и дискусии. Но щом партията е вземала решение, дискусиите са приключвали, никакви опозиции вече не са съществували и никой от бившите опозиционери не е бил отхвърлян. Напротив. Ленин ни учеше на грижливо, другарско отношение към онези, които са се заблуждавали по едни или други въпроси. Аз напълно отговорно заявявам: в ленинградската организация няма никакви троцкисти, зиновиевци, бухаринци. Безспорно ние се сблъскваме с отделни антипартийни, антисъветски настроения, но те подават глава най-вече от средата на буржоазните класи и нямат никакво отношение към бившата опозиция. И ленинградските работници комунисти, които през двацет и пета година гласуваха за Зиновиев, отдавна скъсаха със Зиновиев, отдавна забравиха за него. Да ги репресирам след осем години, задето в името на партийната дисциплина са гласували за своето ръководство — не мога и няма да го направя. Ако смятате политиката ми за неправилна, можете да ме отзовете от Ленинград, но докато съм в Ленинград, няма да променя тази политика.

Напрежението, което през цялото време се усещаше у Сталин, изведнъж спадна и той спокойно, дори равнодушно каза:

— Партията не може да има отделна политика във всеки град, партията провежда единна политика в цялата страна и всеки секретар на областен комитет е длъжен да се подчинява на тази политика. Ние ще обсъдим в Политбюро линията спрямо бившите зиновиевци. Но докато я обсъдим, искам да внимаваш, да вземеш предвид моите предупреждения: зиновиевци се активизират. Разполагам с по-широка информация от твоята. Прекалено доверчив си, Сергей Миронович. Внимавай излишната ти доверчивост да не те подхлъзне.

— В какъв смисъл?

— Ти си виждал Зиновиев и Каменев само по трибуните на конгресите, а аз съм изял с тях чувал сол, с Каменев сме били заедно на заточение. Те са измамници, лъжци, лицемери и фарисеи. И онези, които ги подкрепят, са лъжци, измамници и фарисеи. Не им вярвай, те са способни на всичко. И те мразят. И колкото повече им угаждаш, толкова повече ще те намразват. Между другото това е една от причините, поради които бих искал да се прехвърлиш в Москва. Ако вместо теб там отиде друг човек и се справя също тъй добре с Ленинград, ще разберат, че причината за успехите не е само в другаря Киров, а в партията, че ленинградските комунисти следват не просто другаря Киров, а партията. И вече няма да гледат накриво твоя заместник. Нали си секретар на ЦК, отдавна трябваше да се преместиш в Москва, един секретар на ЦК трябва да живее в Москва. Ще проведеш в Ленинград отменянето на купоните, ленинградчани да те запомнят с това, това да бъде твоят, тъй да се каже, прощален акт и се прибирай в Москва.

Сдържайки избухналата ярост, Киров наведе очи. Намекът, че ламти за популярност, беше груб. Всичко беше ясно: Сталин иска да го изтегли от Ленинград, иска той да му е подръка, в Москва, иска да го подчини напълно.

— Другарю Сталин — каза Киров, — моля да не ме отзовавате от Ленинград, докато не приключим реконструкцията на града. Аз я започнах, искам аз да я завърша.

Киров произнесе тези думи с тон, който говореше, че това е окончателното му решение.

Сталин разбра и спокойно попита:

— А кога трябва да приключи реконструкцията?

— Надявам се, до края на тази петилетка.

— Добре, щом е тъй — пошегува се Сталин, — ще се постареем да изпълним петилетката за четири години, та по скоро да те имаме в Москва.

12.

Варя идваше на работа точно в девет часа, нагласяше на дъската листа кадастрон с чертежа, който ѝ предстоеше да копира, върху него синкаво копирно ленено платно, забождаше всичко с кабарчета, леко натриваше с машинно масло, както я бе научил Льовочка, то правеше платното прозрачно като стъкло, чертежът се виждаше ясно и тушът не се разливаше. Чертежа бе подготвил Льовочка — след като бе станал техник, той бе преминал на моливна работа, с тази дума определяше своето доста високо положение. Чудесно момче, но без техническо образование, тъй че много се гордееше със званието си техник-конструктор. Игор Владимирович нахвърляше скицата, по нея Льовочка изпълняваше чертежа на кадастрон, а Варя го копираше. Чертежът се изпращаше за светлинно копиране, където от него се получаваше и отпечатваше синьо хелиокопие — работните чертежи, те се предаваха на строежа, хотелът се строеше наблизко. По чертежите на Льовочка се работеше леко, той даваше, както казваха тук, „висока графика“ — ясно, качествено изображение. Когато предаваше чертежа на Варя, Льовочка в най-общи черти ѝ обясняваше какво представлява той — прозорци, врати, детайл от вестибюла на хотела, от хол на етаж, от банкетна зала в ресторанта. Не навлизаше в подробности. Подробности ѝ обясняваше Игор Владимирович, той излизаше от кабинета си, заставаше до Варя, навеждаше се над чертежа: тази линия означава еди-какво си, а онази — нещо друго... Дружелюбно казваше:

— Каквото не ви е ясно, питайте, не се стеснявайте...

Льовочка и Рина ѝ казаха, че Игор Владимирович обяснявал по същия начин и на тях, когато били обикновени копирувачи, искал да копират не механично, а с разбиране. Имало началници формалисти, дойде, погледне, па ти каже: „А, драги, лошо... Я сваляй и започвай отначало.“ Игор Владимирович никога не казвал така, държал се не само като началник, но и като педагог. Излизаше, че Игор Владимирович се държи с Варя като с всички, не прави разлика. Но Варя виждаше, че отношението му към нея е по-различно и за да не го поощрява, питаше за всичко Льовочка или Рина.

Бързо усвои работата, не изпитваше нито вълнение, нито страх, нито несигурност. Уредите — линеала, линиите, триъгълниците, кривките, пергела, тушовката — познаваше от училище, умееше добре да изопва пауса, пълнеше тушовката настрана, за да не капне върху чертежа, а ако се случеше да капне, много сръчно почистваше с бръснарско ножче, тъй че и следа не оставаше, дори Львовочка и Рина ѝ се чудеха. Учудваше ги също и с уменията си да нанася кривите линии без кривка, с тънкото перце.

В дванайсет часа тяхната голяма весела компания отиваше да обядва в закрития стол на ъгъла на „Тверская“ и „Белински“. Обедът — зеленчукова салата, зелева или някаква друга супа, каша с малка мръвка или кюфте, възрядък компот — струваше само четирийсет копейки, и то без да откъсваш купон за продукти. Освен това от бюфета човек можеше да си купи и да си вземе за вкъщи сандвичи със салам, кашкавал, сельодка също без купон. В бюрото работеха около четирийсет души, от тях половината бяха момичета — младички, хубави, някои от тях Варя беше срещала в парка „Ермитаж“, в „Национал“, в „Метропол“. Който отидеше по-рано, заемаше ред за касата, всички бяха задружни, шегуваха се и началниците на тези момичета — архитекти, инженери, техници — също се държаха скромно, приятелски.

Връщаха се на работа по двама, по трима, кой когато свършваше с обяда. Зоя ѝ показваше оградения със стобор строеж на хотела, там сега се наливаха основите, извършваха се и другите подземни работи — нулевият цикъл. Зоя разказваше с ококорени очи:

— Миналата година сринаха Охотний ряд, разните дюкяни, складове, а в тях имаше цели пълчища плъхове, нали в Охотний ряд се продаваше месо, риба. И представяш ли си, всичките тези плъхове нахлуха в „Грандхотел“, настаниха се по етажите, сновяха из стаите, тлъсти, огромни колкото котки. Ужас! Умирахме си от страх, момичетата се качваха по масите. Специални екипи изтребиха плъховете, дори се наложи хотелът временно да бъде затворен.

Зоя изобщо не се променяше. Вечно възбудена, екзалтирана, натрапчива, многословна. Никой в бюрото не дружеше с нея, от Зоя никой не се интересуваше. Тя не беше интересна и на Варя, но Варя на можеше да я отблъсне, търпеливо изслушваше дрънканиците ѝ — Зоя преливаше от слухове.

— Проектът на хотела е създаден от Игор Владимирович и от още един архитект — бърбеше Зоя, — те получиха първа награда на конкурса, а им друснаха за съавтор академик Шчусев, не стига това, ами назначиха Шчусев за главен ръководител. Разбира се, мъчно им е. Шчусев дори не стои тук, а в ателието си на „Брюсовский“, в блока, където живеят Качалов и други прочути артисти. Нали го знаеш?

— Не го знам, а ти откъде го знаеш: да не ходиш на гости на Качалов? — присмехулно питаше Варя.

— Не му ходя на гости, но знам къде е блокът. Носила съм чертежи на Шчусев.

Варя беше виждала Шчусев, той почти всеки ден идваше в бюрото, приятен дядка на около шейсет години. Веднъж се отби в тяхната стая. Львовочка тъкмо правеше перспективата на хотела за някакво голямо началство. Работата беше спешна, той чертаеше денонощно.

Шчусев погледна чертежа, одобрително кимна.

— Много добре, само че прозорците трябва да се начертаят потесни.

И излезе.

Львовочка като гръмнат се тръшна на стола.

— Какво има? — попита Рина.

— Между прозорците имам тухлена зидария. Ако изтъня прозорците, ще трябва да прерисувам всяка тухла. Още една нощ.

— Ако искаш, ще ти помогна — предложи Варя.

Не се наложи да помага на Львовочка. Игор Владимирович каза:

— Нищо не пипайте. Утре ще му кажете, че сте го направили. На другия ден Шчусев пак се отби.

— Направихте ли каквото ви казах?

— Да.

— Виждате ли, това вече е съвсем друго нещо.

После дълго се смяха на случката. Шчусев изобщо беше обект на шеги. Той бе проектирал страничната фасада на хотела, която гледаше към Манежа, във вид на колони, поддържащи корпуса, където щеше да се намира ресторантът. В бюрото наричаха този корпус „сандъка“ насмешливо, но с обич. Всички тук бяха ентузиастични на строежа, ядосваха се от поправките, радваха се на успехите, бяха малък, но задружен и сплотен колектив.

Игор Владимирович никога не критикуваше Щчусев и не разреша ваше на никого да прави това в негово присъствие, никога не оспорваше указанията му, но правеше всичко както си знаеше, като в случая с прозорците. Поведението му харесваше на Варя, все пак Щчусев е това! Ако Игор Владимирович го иронизираше, би унизил самия себе си. А Игор Владимирович е личност! Когато преглеждаше скиците и схемите на своите подчинени, той нахвърляше с черен въглен — тук го наричаха „сос“ — няколко щриха и това бяха неговите указания, те се изпълняваха безпрекословно. Коректен, сдържан, елегантен. Много момичета бяха влюбени в него, но неговата репутация в този смисъл беше безукорна.

Веднъж се връщаха от стола четиримата: тя, Игор Владимирович, Рина и Льовочка. Рина и Льовочка вървяха малко напред, а Игор Владимирович и Варя един до друг. Игор Владимирович ѝ посочи с очи прозорците на „Национал“ и каза:

— Това нищо ли не ви напомня?

Варя минаваше покрай „Национал“ два пъти дневно, когато отиваше и когато се връщаше от стола, и той, общо взето, нищо не ѝ напомняше. Веднъж беше идвала тук с Вика, отдавна, през пролетта, и впечатленията от другите ресторанти, където бе ходила с Костя, бяха изместили спомена за това посещение.

— Спомням си нещо — спокойно отговори Варя, — тук се запознахме с вас, тогава бях с Вика Марасевич.

— Ами спомняте ли си Александровската градина? Пейката, която преграждаше входа, свирката на пазача... Нашето бягство... Вашия скъсан чорап...

Явно тези спомени му бяха скъпи. Те накараха и Вариното сърце да трепне — друго време, друг живот, други надежди... Но в тона на Игор Владимирович долови очакване... Защо? Тя си има мъж! За дълго ли? Сега вече сигурно няма да е за дълго. И все пак...

— Да — равнодушно отговори Варя, — имаше нещо такова...

Дума да няма, Игор Владимирович ѝ харесваше. Но само като човек. И тогава, в „Национал“, тя веднага разбра, че той не е като Вика и нейните приятели. И сега го видя в работата му, сред толкова бележити хора. Идваше Щчусев, идваше известният художник Лансере, който бе изрисувал залите на Казанската гара, сега щеше да

рисува тавана в главния ресторант при новия хотел, идваше един американец, консултант по хладилниците и другата най-модерна кухненска техника, идваха архитекти и инженери, за да съгласуват някои подробности от проекта. После Львовочка ѝ казваше имената на тези хора — кое от кое по-прочути.

Вечер на Варя не ѝ се тръгваше от работа, не ѝ се прибираше вкъщи — тя не може да живее живота на Костя, не го обича, просто го съжалява. Тогава той ѝ казваше: „Може би до тебе и аз ще стана човек.“ Празни думи, не стана и няма да стане човек.

След историята с наметката се държеше така, сякаш нищо не беше се случило: такъв е животът на комарджията, днес печели, утре губи, днес е богаташ, утре може и за хляб да няма. Това е, трябва да потърпим, да преодолеем временните несполуки. Варя мълчеше, той разбираше, че тя не приема доводите му, виждаше нейната отчужденост, затвореност. И все пак упорито искаше да я приобщи към своя начин на живот. Веднъж донесе златна гривна, сложи я на ръката ѝ, небрежно подхвърли:

— Носи я!

Тя свали гривната, остави я на масата.

— Няма да я нося.

— Защо?

— Никога не съм носила златни украшения и нямам намерение да нося.

Той я прониза с бесен поглед, но се въздържа.

— Можеш и да не я носиш, гривната е твоя.

Прибра гривната в кутийката, грижливо я зави в хартията, пъкна я в чекмеджето и го заключи, после са пошегува:

— Една дама трябва да има ковчеже за бижута. Но докато нямаш ковчеже, да остане тук.

Тя нищо не отговори, знаеше — тази гривна ще изчезне също така внезапно, както се бе появила.

Същия ден той остави в чекмеджето и пари. Варя не ги пипаше, дори не знаеше колко са.

— Защо не вземаш пари? — попита я веднъж той.

— За какво ми са? Ти не се храниш вкъщи, а аз обядвам в стола.

— И за обед се плаща.

— Стига ми и заплатата.

Скоро парите изчезнаха, изчезна и златната гривна. Пари на нея не ѝ трябват, гривната не ѝ трябва, но е длъжна да му каже за изчезването им, за да няма недоразумения.

— Ляленка — гальовно отговори Костя, — прости ми и този път, ще си ги върна, не се ядосвай.

— Не се ядосвам и не е необходимо нищо да връщаш. Не ми трябват нито парите, нито гривната. Те изчезнаха и аз сметнах за необходимо да ти съобщя. Макар да ми беше ясно, че си ги взел ти.

Той повиши глас:

— А щом ти е било ясно, че съм ги взел аз, защо трябваше да ми съобщаваш?

— Неприятно ли ти е да ти съобщавам такива неща? Не носи вече скъпи вещи и пари, пази си ги на друго място.

— Какво искаш да кажеш?

— Тук не е заложна къща, нито е спестовна каса. Там ще бъдат на по-сигурно място, а тук аз и Софя Александровна отговаряме за тях.

— Не искаш да разбереш в какви условия живея аз.

— Да, не искам. Не мога нито да разбера, нито да приема такъв живот.

— Разговаряш с мене като с чужд човек.

Тя се обърна, погледна го право в очите.

— Да, ние сме чужди хора и най-правилното ще бъде да се разделим.

— Ах, така значи! — Той изкриви устни, бавно изговори думите: — Когато имам късмет, съм добър, а щом късметът ме изостави, вече не съм нужен.

— Добре знаеш, че не е така. Не съм ти се натрапвала да ме водиш в Крим, не съм ти искала скъпи кожи и златни гривни. Просто се убедих: ние нямаме и не можем да имаме общ живот.

Той все така презрително процеди:

— Започваш любовчица с архитекта ли?

— Глупак! — пренебрежително му отговори Варя. Но си взе едно наум: някой е изключкарствувал. Но кой? Львовочка или Рина?

— То се знае, глупак съм — той проточваше думите, беше вбесен, но се сдържаше, — ресторантите, видите ли, не ѝ харесвали, а къде се запознахме, не беше ли в ресторант, а?

— Искаш да кажеш, че си ме прибрал от ресторанта, че съм ресторантска развратница ли?

Той се поопомни.

— Искам да кажа само едно: запознахме се в ресторант, и недей да изопачаваш думите ми.

— Няма какво да изопачавам и изобщо нямаме какво да обсъждаме. Трябва да се разделим. Незабавно! Още днес да освободим тази стая.

Той вдигна вежди учудено, дори насмешливо.

— Днес ли?... Интересно... А къде ще се преместим?

— Аз вкъщи. А ти имаш жилище, в което си регистриран.

Той пак изкриви устни, този път подигравателно.

— Нали ти казах: тази регистрация е формална, не мога да живея там. И никъде не мръдвам оттук. Тук ми харесва.

Усмихна се широко, победоносно, разбираше какъв удар нанася на Варя, тържествуваше, понеже видя нейната тревога. Варя наистина изпадна в смут. Не можеше да остави Костя при Софя Александровна. Тя не ще може да се справи с него, не ще посмее да го изсели чрез милицията, ще се уплаши от скандал, ще се уплаши да не ѝ отнемат стаята. Господи, колко лекомислено постъпи, в какво положение постави Софя Александровна.

— Софя Александровна даде тази стая на мен.

Той я пресече:

— На нас! Не „на мен“, а на нас. И между другото аз я плащам.

— Ще ти върна тези пари.

— Виж какво сега, чуй ме внимателно — натъртено произнесе Костя, — когато се запознахме, още тогава, в „Савой“, ти ми каза за тази стая, обеща да поговориш с хазайката, значи я нае за мен. А сега, видите ли, трябвало да се измитам оттук. Къде да отида? На улицата ли? Не, не мога да живея на улицата, ще живея тук. А ти можеш да живееш където искаш.

Варя седеше умърлушена... Безпощаден, неподбиращ средствата, непознаващ снизхождението човек. И този човек тя бе наричала свой съпруг. И което е най-ужасно: принудена е да търпи всичко, няма право да го остави при Софя Александровна.

Костя се наслаждаваше на нейното унижение, на безсилието ѝ.

— Щом не искаш да живееш с мене — твоя си работа, не сме сключвали брак, всеки да си върви по пътя. Не ти се натрапвам. — В гласа му пак прозвучаха горди нотки. — Изобщо на никого не се натрапвам, включително и на Софя Александровна. Ще се махна от тук, ще освободя стаята. Но не и преди да си намеря друга — в центъра, с телефон, с всички удобства. Ще ми бъдат необходими два-три месеца. Дали ще остана тук сам, или ще останем двамата — това ми е безразлично, няма да си пречим. Такива са моите условия: два-три месеца. Впрочем ако намеря стая по-рано, по-рано и ще изляза — той пак се ухили, — ако си много, ама много заинтересована, помогни ми да си намеря нова стая.

Иска да спечели време, надява се да си възстановят отношенията, надява се тя в края на краищата да се примири с неговия живот. Напразно се надява. Но има мъртва хватка, тя е в клопка и няма изход. Никога няма да изложи на опасност Софя Александровна.

— Не мога да ти помогна за стая — каза Варя, — но съм съгласна да почакам два месеца.

Той я прекъсна:

— Казах два-три месеца.

— Добре, нека са два-три. Но ти ще ми обещаеш, че след два-три месеца ще освободим стаята.

Той се усмихна с предишната си широка, обаятелна усмивка.

— Ето че се разбрахме. Защо да се караме, да си късаме нервите?! И тъй, мир! Ура! Защо не отидем да го полеем някъде?

— Вече никъде няма да ходим с тебе. Оставам тук само заради Софя Александровна, заради нейното спокойствие. За всичко останало забрави. Ще спя на това диванче.

— На това диванче ли — той се засмя, — а ще се събереш ли?

— Ще се събера, не се тревожи.

— Твоя си работа.

Как можа да се измами така? Не успя да съгледа, да разгадае какво се крие зад неговото показно благородство и независимост. Как се поддаде на евтините думи „До теб и аз ще стана човек“, той всъщност смята себе си за истински човек. В своя клас тя беше най-красивото, най-способното момиче, нейният успех беше най-високият, всички останали бяха с една глава по-долу от нея, но нито едно от тях,

от тези интелигентни арбатски момичета не се остави да го прелъже играч на билиард.

Непременно трябва да помисли за живота си, най-сетне да разбере какво представлява.

Варя отново препрочете графологичното заключение на Зуев-Инсаров, пазеше го в същия плик, в който го бе получила, марката на плика представляваше три профила: работник с каскет, червеноармеец с будьоновка, брадат селянин с калпак.

„Исклучително интелигентен, много надарен човек. Критичен ум. Налице е силна воля, но волевите прояви често носят импулсивен характер. В поведението си проявява самостоятелност и решава всичко без помощта и съветите на други хора. Задълбочен, умее самостоятелно да се ориентира в научни проблеми. Склонност към творчество в областта на науката, може би неизявена поради слаба целеустременост. Сърдечен човек, способен на големи жертви, но рязко променя мнението си за хората след скарване. Самолюбив и обидчив човек, не разрешава да го разубеждават в нещо, което вече е решил. Избухливост и остър език. Смел и не винаги предпазлив човек. В дълбоките преживявания затворен. По отношение на близките донякъде деспотичен. Човек със замах, не умее да си отказва удоволствия. Обича самоуверените хора, не понася мекушавите. В отношения, свързани с пари, безупречна честност, често до своя вреда. Донякъде злопаметен, но не отмъщава, а смазва враговете си с презрение. Изострена чувствителност. Крие дълбоките си душевни сътресения и ги изживява сам. Раздвоен и непостоянен характер, жизнелюбието се редува с меланхолия. В интимните отношения не понася фамилиарността и еднообразието. От гордост може да скъса всякакви отношения дори по незначителен повод. Графолог Зуев-Инсаров“.

Относно надареността и способностите — кой знае, вероятно прави такива комплименти на всички. Впрочем не беше писал това за Зоя. Но тази характеристика обяснява много неща за омъжването и семейния ѝ живот... Обича самоуверените хора, всичко решава сама, не понася да ѝ противоречат, не е предпазлива, не умее да си отказва удоволствия — точно тези черти я подхлъзнаха. Положителна характеристика, тя не я показва на никого само защото в нея има прекалено много хубави неща за личността ѝ. Най-вярното е, че крие и

изживява сама дълбоките си сътресения. Изживява сама и това, което ѝ се случи.

Сега те с Костя почти не се виждаха. Както обикновено, той се прибираще след полунощ, Варя спеше на диванчето, сутрин отиваше на работа, когато той още спеше. Костя не ѝ се натрапваше, държеше се приятелски, като че проявяваше снизхождение към женските ѝ капризи, в чекмеджето пак се появиха пари, веднъж тя видя в гардероба боти с козината навън, нейния номер. Костя търпеливо чакаше. Тягостни можеха да станат почивните дни, но Варя не ги използваше, в бюрото, както и във всички учреждения, имаше непрекъсната работна седмица, плаващ график за почивните дни, работата беше много и началството се радваше, когато служителите не си вземаха почивните дни. Те щяха да се прибавят към отпуска ѝ. За къщи също вземаше работа, гледаше да припечели повече, та да не зависи от Костя, дори почти не ходеше на кино със Зоя.

В свободните вечери Варя отиваше при Михаил Юриевич, в стаята, претъпкана с шкафове, рафтове и етажерки с книги, албуми и папки. В нишата, образувана от книжните рафтове, беше тесният креват, в другата ниша — бюрото, отрупано с бурканчета, тубички с лепило и бои, чаши с четчици, писалки, моливи, имаше и ножици, бръснарски ножчета и други инструменти, с които работеше Михаил Юриевич. До бюрото имаше старо кресло с висока облегалка и продънена седалка. Варя се покатерваше в него и сядаше с подвити нозе.

Уютно миришеше на бои, на лепило, уютно изглеждаше Михаил Юриевич — старомоден ерген с пенсне. Той работеше някъде, излизаше рано, прибираще се от работа точно в шест, а ако се забавяше, донасяше нова книга, гравюра или репродукция — в това се състоеше животът му. Сам подвързваше книгите, подлепваше страниците, беше съставил сложен каталог, по който бързо намираще по безбройните рафтове всичко необходимо. Вземеше ли Варя книга, той с ревнив, напрегнат поглед следеше как я държи, как прелиства страниците, дали я оставя на мястото ѝ.

Михаил Юриевич харчеше за тези книги цялата си мизерна заплата, живееше като аскет, зиме и лете ходеше с един и същ костюм, излъскан на лактите и реверите.

— От всички човешки изобретения — казваше Михаил Юриевич, залепвайки на тънък прозрачен лист хартия полуизгнила страница, — най-великото е книгата, от всички хора на земята най-удивителното явление е писателят. Ние познаваме Николай Първи и Бенкендорф само защото са имали честта да живеят в едно време с Александър Сергеевич Пушкин. Какво щяхме да знаем за историята на човечеството, ако я нямаше Библията? За Франция, ако ги нямаше Балзак, Стендал, Мопасан? Словото е единственото, което живее вечно.

— Ами пирамидите, храмовете — възразяваше Варя, — ами архитектурните паметници, великите живописци на Възраждането?

— За да се наслади на произведенията на Микеланджело и Рафаел, човек трябва да отиде в Рим, Флоренция, Дрезден, да посети Лувъра или нашия Ермитаж. Но при Данте или Гьоте не е необходимо да ходя, те са винаги с мен. — Михаил Юриевич обгърна с поглед полиците и шкафовете.

— Тази библиотека е вашата крепост, вие се криете в нея — усмихна се Варя и каза, че си е купила книга на Пилняк.

— Казват, че бил добър писател — съдържано отговори Михаил Юриевич, — сега има много интересни писатели! Зошченко, Бабел, Тинянов... Но хората на моята възраст, Варенка, предпочитат да поддържат старите си познанства. С познатия автор се чувствавам като с изпитан приятел, когато го препрочитам, се връщам в младостта си, в детството, пътешествувам из своя живот.

Понякога Михаил Юриевич измъкваше изпод кревата или иззад бюрото плетени куфари в калъфи от зебло, развързваше калъфите, изваждаше връзки списания: „Мир искусства“, „Веем“, „Аполлон“, „Золотое руно“, отпечатани на разкошна хартия, украсени с винетки и орнаменти от прочути майстори.

— Това очевидно вече никога няма да се върне — казваше с тъга той, — разцветът на символизма, разцветът на руското изкуство... Беноа, Сомов, Добужински, Бакст...

— Аз пък обичам „передвижниците“ — каза Варя, — те са велики художници, техните творби живеят вече толкова години, а „мирискусниците“^[33] вече почти никой не ги знае.

Михаил Юриевич я погледна косо през стъклата на пененето си.

— Сега не ги признават, не ги пропагандират, но те имат безспорни заслуги: високохудожествена графика, изящна орнаменталност, изтънченост.

Не биваше да казва, че днес никой не познава „мирискусниците“. Михаил Юриевич се огорчи.

— Михаил Юриевич, готова съм да стоя при вас с часове, не вили уморявам?

— Ама моля ви се, Варя, ни най-малко! Радвам се, че идвате.

Той често си спомняше за Саша.

— Саша е художествена натура. Той е простодушен, съзерцателен, много е наблюдателен, оценките му за прочетеното говорят за добър вкус. Ала времето стимулира активните страни на характера му и той не тръгна по пътя, който му сочеше природата. Но Саша широко използваше библиотеката ми, много четеше.

— Какви книги обичаше той?

— Прекрасно познаваше класиката, особено Пушкин. Можеше да рецитира по цели страници от Пушкин, добре познаваше Толстой, Гогол, Чехов, Салтиков-Шчедрин. Не обичаше Достоевски.

— И аз не обичам Достоевски — каза Варя, — измъчвам се, като го чета.

— След време може и да го обикнете... Да, та за Саша. Обичаше французите, особено Балзак и Стендал, нали ги чете в оригинал.

— Така ли? — учуди се Варя. — В нашето училище се учеше немски.

— Саша е завършил сигурно пет години преди вас, а тогава се учеше и френски, и немски. По-късно е останал само немският. Имам доста хубава библиотека на френски и Саша четеше в оригинал. За съжаление не отиде да учи филология, сметна, че на страната са нужни инженери. Впрочем ситуацията, в която попадна, може да промени житейския му път: страданието изостря душевната наблюдателност, развива художествената дарба, пък и след заточението едва ли ще може да се върне към обществена работа.

— Може да преразгледат делото му, може да го освободят, нали изобщо не е виновен.

Михаил Юриевич поклати глава със съмнение.

— Да го освободят ли? Не съм чувал за такива случаи. Пак добре, ако го освободят, когато му изтече присъдата.

— Тоест как така? — смая се Варя.

— Не твърдя, но допускам: може и да не го освободят, знам такива случаи — на политическите им удължават срока. В нашия вход живее една Травкина, познавате ли я?

— Виждала съм я. Познавам дъщеря ѝ.

— Вие познавате по-малката ѝ дъщеря, а голямата е на заточение, мисля от двайсет и втора година, ту в Соловки, ту в Нарим. Впрочем тя е есерка, не иска да се отрече от възгледите си, може затова да е. Със Саша може да не се случи същото.

Той гледаше Варя изкосо през пенснето си.

— Не бива да казвате това на Софя Александровна. Да се надяваме, че със Саша всичко ще мине добре.

— Разбира се, нищо няма да ѝ кажа, това ще я убие, тя живее само с тази надежда: отново да види Саша, в това се състои животът ѝ.

— Добре тогава. И ние ще чакаме. Саша ще се върне и след време ще развие таланта, който му е дала природата. За политика Саша е твърде простодушен, доверчив, там са нужни други качества. Когато го изключиха от института, посъветвах го да замине при баща си, при вуйчо си, това щеше да го спаси, щяха да го забравят. Не ме послуша, свято вярваше в справедливостта — ето ви още едно доказателство за неговата активност.

Можело да не освободят Саша?! Това порази Варя. И през ум не ѝ беше минавало, че вече няма да го види. Живее в неговата стая, сред неговите вещи, до майка му, фактът, че го няма тук, е сякаш нещо временно, случайно. Но никога да не се върне? Каква нелепица! Нечестно е, несправедливо, незаконно!

Какво ще стане тогава със Софя Александровна? Тя брои дните до неговото завръщане, най-важните събития в живота ѝ са писмата от Саша. Тя ги четеше на Варя — немногословни, остроумни, изпълнени с нежност към майка му, с желание да я ободри, да я утеши. От нищо не се оплакваше, нищо не искаше, пишеше често, но писмата идваха нередовно. Саша номерираше писмата, случваше се по-късни да идват по-рано. Софя Александровна се тревожеше: може в неполучените писма да има нещо важно, затова да не са дошли. Варя я успокояваше, обясняваше ѝ колко сложен е пощенският път от Сибир. И излизаше права — писмата пристигаха.

Варя помогна на Софя Александровна да приготви колета със зимните дрехи, Саша трябваше да ги получи, преди есенната киша да развали пътищата. Палто и ушанка той имаше, с тях го изпратиха на заточение. Софя Александровна му изпрати валенки, два чифта вълнено бельо, вълнени чорапи, шал, пуловер. Варя подреди всичко в шперплатов сандък, обши го със зебло, написа адреса с химически молив, за да не се бави с тези неща в пощата. Когато приготвяше и изпращаше колета, отново си спомни как бе обикаляла със Софя Александровна да търси Саша, какви човешки страдания и мъчения бе видяла тогава по опашките пред затворите.

Спомни си как в „Арбатски зимник“ той осъждаше лекото момиче, но се застъпи за него като за дама. Ето такъв е целият Саша. И на Нова година даде на тоя мръсник Шарок да разбере, не му позволи да обижда Нина, всички си мълчаха, а той — не. И в Сибир се озова, защото не е искал да бъде подлец. Стенвестника са издали няколко души, а той е поел цялата отговорност. Ама бил вървял покорно между конвоирите? А какво е можел да направи? Сам, без оръжие, а те бяха трима с пушки. Тогава той й се видя жалък. Каква глупост! Кръстът, който бе понесъл Саша, не го принижаваше, а само го извисяваше. Сега, след като видя други хора, тя разбра това.

В чекмеджето на бюрото бяха тетрадките му от института, моливите, писалките, някакви болтове и гайки, сигурно от велосипед, под бюрото — гири, в шкафа — книги, може би не само негови, а и на родителите му, библиотека, която се натрупва в един дом с десетки години. И все пак Варя намираше неговите книги, на Саша... Жул Верн, Фенимор Купер, „Капитан луда глава“, „Сребърните кьнки“ — книгите на детството му, шесттомник на Пушкин, издание на Дервиен от 1912 година, еднотомник на Гогол, Лермонтов, „Война и мир“ на Толстой, „Тил Ойленшпигел“, „Калевала“, „Песен за Хайауата“, „Кръв и пясък“ на Бласко Ибанес, „Кира Киралина“ на Панаит Истрати, книгите на Илф и Петров, Зошченко, Бабел, Шолохов, десетте тома на Малката съветска енциклопедия.

Тя си спомни как в „Арбатски зимник“ танцуваха и тя се притискаше до него, как се притискаше до него и на Нова година, когато си спомняше това, дори сега изпитваше вълнение. Разбира се, той й харесваше, може дори да е била влюбена в него, но не го е разбирала, понеже беше свикнала да го смята за голям мъж. Не,

разбираше го, затова го покани на пързалката, искаше да се пързалят заедно, да го държи за ръка...

Във всяко писмо Саша ѝ пращаше поздрави. Две думи в края на писмото: „Поздрави Варя.“ Може би от учтивост, заради добрите ѝ отношения със Софя Александровна. Но когато предаваше поздрави, назоваваше по име само Варя, не и другите: „Поздрави роднините и всички познати.“ Варя долавяше нещо важно в това, нещо недоизказано, но ясно за двамата. Тя също молеше Софя Александровна да му изпраща нейните поздрави.

— И ти му драсни няколко реда — предложи ѝ веднъж Софя Александровна.

Но Варя още не беше готова за това, струваше ѝ се срамно да пише празни думи, глупаво беше да пише „идвай си по-скоро“, това не зависеше от него. А не се решаваше да напише нещо съществено, да му даде да разбере, че мисли и тъгува за него.

И тя каза:

— Че какво ли да му пиша? За нашето бюро ли? Какво интересно има в това?

[33] „Мир искусства“ — художествено обединение, сформирано в края на 90-те години на XIX век, съществувало до 1924 г., оглавявано от С. П. Дягилев и А. Н. Беное, същевременно редактори на едноименното списание. — Б.пр. ↑

13.

При Михаил Михайлович Маслов пристигна жена му — Олга Степановна. От Калинин до Красноярск с влак, по Енисей с параход, после с попътни лодки нагоре по Ангара през плитчини и прагове. И всичко това, за да се срещне за три дена с мъжа си.

Приятна жена с бавни движения, с приветлив поглед. Не се били виждали седем години. Имали две деца. Къде, кога, при какви обстоятелства са се оженили? Той — бивш офицер, тя — счетоводителка.

Като я гледаше, Саша изведнъж реално и ясно си представи Михаил Михайлович млад, красив, видя до него Олга Степановна, млада, изпълнена с надежди и радост, техните стройни фигури, лицата им, озарени от щастие. И също тъй реално и ясно, до най-малки подробности си представи истинския им живот, пресован в седем страшни години.

Олга Степановна бе пристигнала сутринта, с пощата, а вечерта Михаил Михайлович покани всички на преферанс. Това учуди Саша, той си беше мислил, че Михаил Михайлович и Олга Степановна ще прекарат всичките тези три дена само двамата. Вярно, новият човек тук, особено от свободния живот, е събитие, но все пак... Толкова години не са се виждали и може би още толкова няма да се видят, а той ги кани на преферанс.

Още по-поражен остана Саша от раздражението, с което Михаил Михайлович разговаряше с жена си. Това беше дори не обичайната за него злъчност, а пресилена, подчертана грубост, студените очи ставаха бесни.

Тя не играеше, седна до мъжа си, заничаше в картите му, мълчеше, но си личеше, че умее да играе. И само веднъж, след като Михаил Михайлович сбърка нещо, каза:

— Трябваше да минеш метър. Михаил Михайлович чак подскочи.

— М-мо-ля да не ми се подсказва! Аз си знам как да играя.

— Не ти подсказвам, нали играта свърши — отговори тя, кротко усмихната, прощавайки на мъжа си и призовавайки всички да извинят този осакатен от живота характер.

На всички им стана неудобно. Пьотр Кузмич изпръхтя, Всеволод Сергеевич прехвърли разговора върху друга тема и само Саша, кипнал от гняв, но въздържано стана и помоли да приключат играта.

Със Саша си тръгна и Всеволод Сергеевич. По пътя Саша му каза:

— Маслов е говедо! Жената е изминала заради него такъв път, вярна му е, а той така да разговаря с нея!

— Да, тя е самоотвержена жена — съгласи се Всеволод Сергеевич. И с двусмислената си усмивка добави: — Но дали му е вярна, не знаем.

— Всеки съди за другите по себе си...

— Мен ли имате предвид? — позасмя се Всеволод Сергеевич.

— Вас.

— Зле ме познавате — възрази Всеволод Сергеевич, — аз високо ценя постъпката на Олга Степановна. Но помислете си за нейния живот там, в Калинин. Млада, красива, самотна...

— Говорите гадости.

— Вие сте романтик, Саша — добродушно възрази Всеволод Сергеевич, — затова впрочем ви обичам. Във вашата наивност има нещо от безкористността на онези, първите... Безспорно Олга Степановна е жена от саможертвения тип, а това е висшият тип жени. Но не забравяйте, тя е майка на две деца, трябва да работи, а нашите работодатели не обичат твърде контрите, техните жени и деца. Човек ще се позамисли, Саша! Особено когато децата искат да ядат, при това не веднъж, а три пъти на ден. Вие, драги, още не познавате реалния живот, все още витаєте в облаците.

— Има неща — каза Саша, — които човек не може да върши при каквито и да било обстоятелства. И вие нямате причини да твърдите, че Олга Степановна е престъпила някак принципите си.

— Не твърдя, но допускам такава възможност.

— И за това нямате причини. Знаем едно: тя не е изоставила Маслов, не се е отрекла от него, не се е омъжила за друг, изминала е такъв път, за да го види, а той я нагруби.

— Да — съгласи се Всеволод Сергеевич, — той се държа като невъзпитан човек. Тъкмо затова се опитвам да разбера защо.

— Чудно ли е — изкриви устни Саша, — простак и толкова. Вие казвате, че нашите условия принуждават жената да се дължи аморално. Но позволете, какви условия принуждават Маслов да се държи просташки? Не стоварвайте всичко върху съветската власт, тя не е виновна в случая. Маслов злоупотребява със слабостта на жена си, тя е по-слаба от него, както е слаб всеки деликатен човек пред простака и грубиянина.

— Чудя ви се, Саша — каза Всеволод Сергеевич, — вие все още боравите със забравени от вашето поколение понятия. Може би тъкмо затова сте попаднали тук? Открай време ли сте такъв или тук се променихте?

— По нищо не се различавам от другарите си — възрази Саша, — просто вие не ни познавате. И Ленин не е отричал вечните истини, той самият е израснал с тях. Думите му за особената класова нравственост са били предизвикани от изискванията на момента, революцията е война, а войната е жестока. Но по своята същина нашите идеи са човечни и хуманни. Онова, което за Ленин е било временно, предизвикано от жестоката необходимост, Сталин превърна във вечно, постоянно, превърна го в догма.

— Вие не сте говорили за Сталин и аз нищо не съм чул — пак се засмя Всеволод Сергеевич, — колкото до Маслов, страхувам се, че опростявате много неща. Животът е сложен и не се побира в никакви схеми, особено животът на хора като Маслов. При цялото си благородство, Саша, вие имате една мъничка слабост: от късчетата на вярата си се опитвате да слепите друг съд. Но няма да излезе нищо: късчетата се съединяват само в предишната си форма. Или ще се върнете към своята вяра, или ще я отхвърлите завинаги.

Пред къщата на Всеволод Сергеевич се сбогуваха.

Саша видя светлинка в прозореца, Зида го чакаше. Слезе към реката, откъдето обикновено се изкачваше към нейната къща. Но не му се отиваше. Любовта носи радост, украсява живота... Но ако живот изобщо липсва, никаква любов не може да го украси.

Добре де, ще поседи на брега, после може и да иде. Сега често се заседяваше на брега в лодката, загледан в реката, в прокараната от

луната сребърна пътечка по водата.

Това, което му предлага Зида, не е изход. Тя се задоволява с малко, това говори добре за нея, но защо живее в такава дупка? Коя е тя? Натикала се е в отдалечения кът, крие се от някого или от нещо и иска и той като някоя хлебарка да се натика в дупката. Не, той няма намерение да живее живот на хлебарка. Няма да го превърнат в хлебарка.

Чу стъпки. Нима е Зида?

Лунните лъчи едва пробиваха ниско висящите облаци. Саша едва различаваше фигурите на крачещите по брега хора и едва когато те минаха съвсем наблизко, позна Маслов и Ольга Степановна. Те не виждаха Саша и спряха зад накачените по колове мрежи.

— Ольга, умолявам те, изслушай ме...

Саша не знаеше какво да прави. Не стана веднага, мислеше, че Маслови ще отминат, но те спряха наблизко и вече беше неудобно да покаже, че чува разговора им.

— Разбери, умолявам те — продължи Михаил Михайлович, — не мога да постъпя другояче. Остави ме, зачеркни ме от живота си, отречи се заради децата, заради себе си. Омъжи се, смени своето име и името на децата, избави се от моето име. Защо трябва да се погубвате заради мене? Не спя по цели нощи, мисля за тебе, за децата, ще те изгонят от работа, ще те заточат. Не ми причинявай тези мъки! Малко ми остава да живея, но искам да умра спокоен, трябва да знам, че ти и децата сте в безопасност.

— Боже, боже, как можеш да говориш така?!

— Мога да говоря всичко — аз съм изхвърлен от живота. Защо дойде? Как ще обясниш това там? Ще ти дам писмено съгласие за развод, ще кажеш, че си идвала специално за него. То не е нужно за развод с осъден, но не си знаела, мислела си, че е нужно, затова си дошла.

— Не аз измъчвам тебе, а ти мене — каза Ольга Степановна, — да се прибираме, студено ми е.

Най-сетне получи писмата от къщи. И както правилно му бе предсказал Всеволод Сергеевич, отведнъж цяла връзка — осем, майка му ги беше писала всеки ден, и всичките до Богучани. Саша подреди писмата по датата на пощенското клеймо и ги прочете в този ред.

Майка му почти нищо не пишеше за себе си: „С мен всичко е наред, работя, и в работата ми всичко е наред“, за баща му изобщо не пишеше, значи съвсем я бе зарязал, за Марк нищо, сигурно не беше идвал в Москва, не пишеше за Нина и за другите приятели, значи не се отбиват да я видят, споменаваше за сестрите си, и с тях всичко било наред. Най-важното в писмата ѝ бяха въпросите: „Как се чувствуваш, как се настави, как се храниш, какво ти трябва, пиши непременно, не се притеснявай, всичко ще ти намерим и ще ти изпратим.“ И беше ясно, че майка му живее само с мислите за него, със своята мъка и страдание. Но майка му бе устояла, не беше сломена, живееше заради него и той беше длъжен да живее заради нея, докато е жив той, ще бъде жива и тя. Не беше самотна, във всяко писмо пишеше за Варя. „Ние идвах: при тебе с Варя“ — това означаваше, че по затворите са го търсили заедно. „Когато с Варя стояхме по опашките“ — Саша разбираше по какви опашки са стояли.

Всички приятели го бяха изоставили. И само Варя, малката Варя не бе оставила майка му. Саша си я припомняше, нейното фино прозрачно лице, малайските очи, косата, подредена на спретнато бретонче над високото чело, погледа, с какъвто красивите петнайсетгодишни момичета смущават момчетата, голите ѝ колене, на които в училище си пишела пищовите, тази малка женичка, грациозна, изящна... Спомняше си как тя стоеше на входа с хлапетии като нея, с тъмно палто с небрежно вдигната яка. Спомняше си колко се радваше, че седи в „Арбатски зимник“, спомняше си как танцуваха с нея... „Където и да скитам в пролетта цъфтяща, сънувах дивен сън, че ти си с мен...“ И как се притискаше до него, пускайки в ход своите простички средства за прелъстяване...

Варя единствена не е изоставила майка му, била е край нея в най-тежките дни. Именно такъв човек, устойчив и безстрашен, е нужен на майка му. Кой ѝ е пратил тази опора? Нежност към това мъжествено девойче прониза Саша. А той ѝ четеше нотации, гледаше на нея с очите на Нина. Колко ограничен е бил тогава!

В техния вход живееше старата Травкина с по-малката си дъщеря. По-голямата беше на Соловки, есерка ли беше, меншевичка ли, нещо такова. Никой не общуваше с Травкини. Старицата мълчаливо прекосяваше двора, слаба, изправена, с черно палто и черна старомодна шапка. Дъщеря ѝ също мълчаливо прекосяваше двора. В

живите ѝ очи се четеше нещо жално умилкващо се, но в погледите на околните срещаше равнодушие или злорадство.

И Саша ги гледаше с неприязън — семейство на врагове.

Под също такива погледи сега минава през двора майка му, майката на врага. Но тя не е самотна, тя има Варя, Варя споделя несгодите ѝ, облекчава страданията ѝ.

Пощата идваше всяка седмица. Саша отнасяше вкъщи писма, понякога колет, обшит с бяло грубо платно, изпъстрено с кафеникави питки червен восък, отнасяше препоръчани пратки, стегнато увити в амбалажна хартия с жълти ивици засъхнало лепило. На пратките с четлив чертожнически шрифт бе изписано, разбира се, от Варя: „Кански окръг, Кежемски район, село Мозговая.“ Такъв беше и адресът на писмата. Саша поправяше майка си: „Не Мозговая, а Мозгова“ — но тя продължаваше да пише така, както смяташе, че е по-правилно.

За да удължи удоволствието, Саша преглеждаше писмата, прелистваше вестниците, прочиташе най-интересното, оставяше ги настрана, отваряше колета. Бисквити, бонбони, какао, сушени или консервирани плодове, все ужасно скъпи неща. Саша забраняваше на майка си да му праща продукти, но тя пак пращаше.

След като прегледаше всичко и си представеше какво удоволствие го очаква, Саша пристъпваше към самото удоволствие, към празника, очакван цяла седмица. Отново, сега вече бавно и внимателно, препрочиташе писмата. Майка му пишеше всеки ден, с продължения, като отбелязваше датите и номерираше писмата — не всички се получаваха. Във всяко писмо имаше поздрави от Варя, само поздрави, самата тя не му пишеше. Защо? И той ѝ пращаше поздрави, а веднъж в писмото до майка си добави: „Мила Варя, благодаря ти за всичко“ — може след като прочете това, да му пише.

Щом прочетеше писмата, Саша се заемаше с вестниците, удължавайки удоволствието близо два дена, а ако имаше и списания, по цяла седмица. Вестниците бяха четени, не миришеха на прясно печатарско мастило, както миришеха в Москва, рано сутрин в павилиона на ъгъла на Арбат и „Плотников“. Понякога липсваше вестник от някоя дата, Саша потискаше в себе си яда, не биваше да се сърди на майка си — тя прави всичко за него, този яд иде от нетолерантността, сред която е израсъл. Разсеяността на майка му

напомняше за техния дом, за детството — това е по-скъпо от липсващия вестник.

Спрели трамваите по Арбат, асфалтирали улицата, Саша не си представяше Арбат без трамваи. На Арбатския площад издигнали станция на метрото, дощя му се да я види с очите си... Течеше втората година от петилетката, от конвейерите слизали автомобили и трактори, високите пещи давали чугун, мартеновите — стомана, хората извършвали трудови подвизи, а край тях — безброй съдебни процеси, подсилване на репресивните органи, установено било наказание за бягство зад граница — разстрел, а за семейството на избягалия — десет години затвор, те да отговарят за престъпление, което не са извършвали. Всичко това — за укрепване властта на един човек. И този човек е символ на новия живот, символ на всичко, в което вярва народът, за което се бори, заради което страда. Значи всичко, което се върши в негово име, е справедливо?

Пристигна писмо от баща му. „Извинявай, че толкова дълго не ти писах, не можех да науча адреса ти“ — обичайният намек за глупостта на майка му — не е могла дори да съобщи точния адрес на сина си. Той не допускаше, че майка му не е знаела къде се намира Саша, бе възприел това като опит да го отдалечи от сина му — един от безбройните упреци, които Саша слушаше, откак се помнеше.

Баща му пишеше, че разбира колко голямо е нещастieto, сполетяло Саша, но Саша е млад, животът е пред него, всичко ще се уреди, не бива да пада духом. Каквито и да са отношенията в тяхното семейство, а те са такива не по негова вина, той му е не само баща, но и истински и верен приятел, Саша трябва да знае това.

Саша остави писмото настрана. Обзе го тягостното чувство, което изпитваше при всеки контакт с баща си. Той никога не беше се интересувал от живота на Саша, занимаваше го само един живот — неговият собствен. И ако го тревожеше нещастieto, сполетяло Саша, то само защото това нещастие бе внесло неудобства в неговия живот, бе нарушило реда в него, а редът бе същността и философията на неговия живот.

Когато Саша беше малък, той идваше в стаята му, палеше лампата, будеше го, обръщаше го на дясната страна — да се спи на лявата е вредно, човек от детинство трябва да се учи да спи правилно. Събираше учебниците и тетрадките от бюрото на Саша, подреждаше

ги на спретната купчинка, всяко нещо да си знае мястото. И всичко трябва да се приготвя от вечерта, сутрин човек бърза за работа, и с тези неща трябва да се свиква от детинство. На Саша му се спеше и за да си отиде баща му по-бързо, не възразяваше, пък и безполезно беше да възразява, баща му недочуваше, искаше да му повтарят, дразнеше се, беше сигурен, че Саша нарочно говори тихо.

Редът, редът, редът! Самият той го спазваше и искаше същото от другите: вкъщи, на улицата, в работата — негодуващ, яден и агресивен педант. „Борба със загубите в производството“ — тази беше главната тема на неговата рационализаторска и изобретателска дейност. Залогът за успешно производство (той беше технолог в хранителната промишленост) е чистотата. Пак тя, чистотата, е залог за физическо и нравствено здраве, залог за порядъчност и дълголетие. Разпиленият човек не може да бъде порядъчен човек! Ред, чистота, хигиена! Плодовете, както и зеленчуците, трябва да се измиват в няколко води, после да се обелват, макар че и в кората се съдържат полезни хранителни вещества. Той белеше ябълката бавно, тъничко-тъничко, ядеше я също бавно, съсредоточено, много добре съдъвкваше храната, изяждаше всичко до троха, а и малкия Саша караше да си изяжда всичко. Нищо не бива да се разпилява, нищо не бива да остава в чинията!

Дрехите и обувката носеше с десетки години. Всяка нощ поставяше обувката си на перваза, за да се проветряват, а преди това ги лъскаше в коридора, коридорът им беше тесен, баща му с неговите обувка, четки, кутийки с вакса, с постлания на пода вестник пречеше на всички, разбираше го и предварително се подготвяше за отпор. Никой не смееше да го закача, не им се разправяше с него. Той обаче обръщаше внимание и на най-дребната немарливост на съседите. Гръмогласно, та да го чуе целият апартамент, се възмущаваше, че лампата в клозета не е угасена или че кранът на чешмата в банята не е добре затворен, всички се спотаяваха в стаите си, най-сетне някой не издържаше, изскачаше в коридора, приканваше го да каже кого точно има предвид, започваше кавга с взаимни упреци и обвинения.

Този войнстващ педантизъм, нелеп и непоносим в домашното ежедневие, беше обратната страна на уважението му към труда. Той беше добър служител, висококвалифициран специалист, обичаше работата си, притежаваше учудваща работоспособност, но не се

разбираше с началството, беше във вечен конфликт с колегите си — всички са безделници, пройдохи, негодници! Не го интересуваха нищо друго освен изобретенията и рационализаторските предложения, за нищо друго не говореше. Саша го съжеляваше, търсеше контакт с него и не го намираше — общуването с баща му беше непоносимо. Когато разказваше за служебните си неприятности, той настояваше Саша да споделя омразата му към неговите врагове. Надуваше главата на Саша с безброй имена на хора, които той не познаваше и попитаха ли го „кой беше този човек?“, се ядосваше: „Нали съм ти разказвал за него още миналата година, но работите на баща ти не те интересуват!“

Даваше на Саша статиите си за литературна обработка, макар че Саша не познаваше терминологията на хранителната промишленост. Вместо да му обясни, баща му негодуваше: „Толкова ли е трудно да се запомнят елементарни неща.“ Саша не обичаше да чете работите му и това засилваше отчуждеността помежду им.

Всеки обитател на апартамента влизаше по свой начин. Галя тръшваше вратата, префучаваше по коридора, Михаил Юриевич влизаше тихо, деликатно, почти не се чуваше. А баща му раздражено завърташе ключа в ключалката, все се намираше нещо, което да го ядоса: втората врата не била плътно притворена, та топлината от жилището изтичала към стълбището, изтривалката не била сложена където трябва. На кого може да попречи тази изтривалка! Какви хора, а!

В стаята влизаше навъсен, не поздравяваше — нали сутринта, слава богу, се бяха виждали, мрачно се оглеждаше, търсеше някаква нередност, но нищо не намираше, майката грижливо разтребваше, преди той да се прибере. Мълчаливо се събличаше, окачваше балтона си на закачалка в гардероба, сваляше сакото, обличаше кабинетната пижама, отиваше да се измие, от банята се чуваше недоволното му мърморене и най-сетне сядаше на масата, сподиряше с мрачен поглед всяко движение на майка му, гнусливо оглеждаше чинията, вилницата, лъжицата, ножа, внимателно ги избърсваше със салфетката, после мълчаливо и съсредоточено се хранеше — единственият момент, когато не правеше забележки: човек не бива да се разсейва, когато храносмила. Ако свършеше преди майка му, мрачно питаше: „Ще има ли второ? О, ще има, значи, благодаря!“ Ей така разговаряше.

И все пак — баща! Добър или лош, баща е — част от живота ти, от детството ти, от всичко онова, за което сега Саша си спомняше с тъга и нежност. Не смяташе, че баща му е жесток, жесток беше неговият егоизъм. Знаеше си само своята работа, своето здраве, своите удобства. И затова бе наказан със самота, но не разбираше истинските причини за нея, приписваше ги на хорската злоба. И това го правеше още по-самотен. Саша го съжаляваше, особено сега, когато сам изпита що е самота.

Изтичаше август, настъпваше кратката есен, тайгата започна да изжълтява. Денем беше топло, безветрено, нощем — студено, дори много студено, земята изсъхваше, втвърдяваше се, тук-там за изненада на Саша, кой знае защо, ставаше червена, тънка корица лед покри около бреговете недълбоката Мозгова, лед хрупаше под краката по коловозите и ровините из пътя. Вечерно време по брега на Ангара тичаха зайци, от тайгата се дочуваше тръбно бучене — започваше любовният период на лосовете. А след още една седмица тайгата отхвърли иглиците и листовината си, остана гола и мъртва. По езерата крещяха гъски, огромните им ята, разтеглени на триъгълник, отлитаха на юг. Слънцето се показваше за малко, вечерите ставаха дълги като зиме.

После по Ангара тръгна ледена каша, пощата секна, сега вече до зимата, до тръгването на шейните. Прекъсна се единствената връзка със света, с дома му, с майка му, с Варя, тя нито веднъж не му писа, но Саша чувствуваше присъствието ѝ във всяко писмо. Без писмата, без вестниците, без милия Варин почерк на колетите му стана още по-чоглаво. Зида му носеше по нещо от кежемската библиотека, стари, вече четени книги, но от време на време се случваше и по някоя нова: „Педагогическа поема“ на Макаренко, „Човек мени кожата си“ на Бруно Ясенски, „Енергия“ на Гладков. Зида докарваше книгите с някоя попътна каруца, по-често обаче ги донасяше. Саша се ядосваше: защо ги мъкне? Тя се смееше: някой ѝ помогнал, пък и не ѝ тежало — две-три книги са.

Той отиваше да ги взема денем не защото бе загубил благоразумието си. Отношенията им си оставаха тайни, открито стана само познанството им. И той се държеше именно като обикновен познат: отбиваше се денем, понякога с Всеволод Сергеевич,

поседяваха заедно вечер. Но когато оставаше за през нощта, както и преди, си тръгваше в зори, минаваше през задните дворове, прибираше се вкъщи откъм другия край на селото.

Зида усещаше неговото отчуждаване, охладняването му, веднъж каза:

— Недей да мислиш, че искам да те оженя за себе си. Ти сигурно си имаш някоя в Москва, а при мен идваш така, от тягост, от скука. И въпреки това аз се радвам на щастиято си.

Той нежно я погали по бузата, но не възрази: всъщност тя вярно го каза, добре беше, че го разбираше. Беше права също, че той си има момиче в Москва, там той има Варя, това момиче се бе загнездило в сърцето му.

Саша не можеше да си представи как ще доживее до зимата без поща. Ама нали другите живеят, независимо дали е зима или лято, свикнали са с положението си, защо и той да не може да свикне? Всички еднакво са сполетени от тази участ, защо той да не може, да не иска да носи кръста си, както го носят останалите? Защо да не може да търпи, както търпят те?

Не желае да се примири, не може да търпи, защото всички тези понятия — смирение, търпение — винаги са му били чужди като признак на слабост. А силата според предишните му представи е на страната на други хора, той се бе равнявал по тях, към тях бе причислявал и себе си. Тук бе станало обратното: онези, на които бе гледал отвисоко, се бяха оказали по-силни от него именно защото умееха да страдат и търпят. По-рано той беше силен сред силните, бяха го изтръгнали от обичайната обстановка, бяха го лишили от средата, в която бе съществувал, и той бе разбрал, че няма на какво да се опре, че сам за себе си е нищо. А тези хора разчитат само на себе си, на собствените си сили, макар и мизерни, те са им достатъчни, за да изтърпяват безропотно всички несгоди, да живеят с надежда.

До такива безжалостни към себе си изводи стигаше Саша. И въпреки това не можеше да надвие отчаянието си — още едно доказателство за нищожността на волята му. Не мислеше за нищо освен за своето отчаяние. Селските новини, бъркотиите в районния отдел по образованието, разхайтените ученици — какво го интересуваха те? Безинтересно, чуждо, скучно...

Рано сутрин вземаше съчмалийката на хазаина и неговата лайка Жучок и отиваше в гората да бие лещарки, връщаше се по пладне, а два-три часа преди залез отиваше пак, дори не защото това време се смяташе за най-доброто за лов. Искаше да се изтощи с ходене, та някак да се отърве от проклетите мисли. Съчмалийката беше стара, но съчмите бяха добри, номер шест — най-подходящият. И Жучок беше хубаво куче, вълчи тип: заострена муцуна, дръпнати очи, в тъмното те светеха с червеникаво пламъче, остри щръкнали уши, як мускулест врат, пухкава опашка, завита на пръстен и метната на гърба. Съобразително куче, бързо подплашваше лещарката, тя излиташе на дървото, притискаше се до ствола му, ставаше почти незабележима, особено когато кацаше на ела, покрита с лишей. Жучок я лаеше, привличаше върху себе си вниманието на птицата, Саша стреляше от около дванайсет крачки, лещарката падаше, Жучок се втурваше и се връщаше с птицата в зъбите. От всеки лов Саша занасяше на Зида по пет-шест лещарки, тя ги изпичаше в сметана, ставаха много вкусни и Саша ядеше с удоволствие, особено когато успяваше да се сдобие при Федя с малко спирт, а обикновено успяваше, защото носеше лещарки и на него.

Веднъж Федя каза на Саша:

— Много лещарки носиш, ама гледам, ходиш доста далеч в гората, внимавай да не те срещне мечка.

Саша сви рамене.

— Нещо не съм срещал мечки, сигурно са забравили вашите места.

— Ще срещнеш някоя, дето ще си ги спомни — загадъчно отговори Федя. Но Саша не обърна внимание на думите му: местните хора обичат да подкачат заточените, не ги признават за ловци.

На другия ден пак реши да тръгне за гората. Но Жучок го нямаше нито на двора, нито на улицата, а пък това куче беше свикнало всяка сутрин да ходи с него на лов, чакаше, подскачаше от нетърпение. Саша подсвирна, но не чу в отговор лай. Може би хазайката го беше взела на фермата или пък хазайнът в Кежма? Саша реши да тръгне без кучето, ловът няма да бъде толкова сполучлив, но той има точно око, ще успее да забележи накъде ще хвъркне обезпокоената лещарка.

По познатата пътечка излезе на полянката, също позната, тук се разхождаха лещарките... Под краката му шушнеш шумата,

жълтеникава, суха, попукваха тънки клонки. Изпърха лещарка, кацна на едно дърво. На Саша му се счу, че наблизко изпърха още една, но не се обърна, страх го беше да не изгуби от погледа си първата. Саша я виждаше ясно, дори му се струваше, че тя го гледа с любопитство как вдига пушката, как се прицелва... Саша стреля и в същата секунда се разнесе друг изстрел, съвсем наблизко изсвири куршум... Саша отскочи зад дървото... Бяха стреляли по него, боен куршум беше, а не сачма и онова, което бе взел за излитане на втора лещарка, е било човешки стъпки.

Тези мисли префучаха в главата му за миг, той стоеше, притиснат до дървото, притаил дъх, вслушваше се в гората... Беше съвсем тихо. Саша понечи да стреля по мястото, откъдето бе прозвучал изстрелът, но се сети, че е заредена само едната цев на пушката му и ако стреля сега, ще остане беззащитен. Свали пушката и внимателно започна да зарежда втората цев, патроните бяха в джоба му... Ала още щом шавна, прозвуча втори изстрел, куршумът се заби в дървото...

Саша бързо вкара втория патрон, вдигна спусъците и пак се спотаи в очакване. После чу шумолене, пукане на клони и най-сетне тропот на крака — човекът, който бе стрелял, бягаше... Всичко утихна.

Саша изчака малко, вслушваше се в гората и не смееше да излезе от убежището си. После, приведен, тръгна в посока, обратна на онази, в която бе избягал човекът, вървеше не по пътеката, а напъряно, като се провираше през ниско надвисналите клони на дърветата, и излезе край Ангара. Но не слезе към брега, а стигна до селото по края на гората.

Но кой бе стрелял? Случаен скитник, за да му вземе пушката? Едва ли. Той си имаше пушка. Беше стрелял човек от тяхното село, Тимофей, да, той! Федя не току-така го бе предупредил, ето каква мечка е имал предвид. Явно Тимофей се бе хвалил, че ще отмъсти на Саша, а тук отмъщават с куршум от засада, с жребие, парче олово, с което се стреля по мечка. Нали можеше Федя да го предупреди ясно — да знаеш, Тимофей се заканва да те убие, — но не, не го предупреди, не е искал да се намесва, опасявал се е, че като научи за заканите на Тимофей, Саша ще се оплаче на властите и ще го пише свидетел. Ако Тимофей бе убил Саша, всички щяха да си премълчат. Какво ги интересува Саша? Днес е тук, утре го няма, а с Тимофей и с роднините на Тимофей има тепърва да живеят. И Федя щеше да си премълчи. И

никой нямаше да се занимава с този въпрос, щяха да го отпишат като умрял, на кого му се води следствие тук, на края на света.

Чак когато се прибра и се просна на леглото, Саша разбра над каква пропаст бе стоял преди малко. Животът, който му изглеждаше несвършващ, можеше да секне в един миг: от куршум, на преобърнатата лодка, при изнурително придвижване към мястото на заточението, от случайна болест, и никой не ще му се притече на помощ, смъртта му няма да развълнува никого, на никого не е потрябвал, никой няма да го защити, няма на кого да се оплаче! На Алфьоров? Той ще попита: защо подозирате именно Тимофей? Ах, навремето сте го били? Не е бивало да си разваляте отношенията с местното население, и те са хора, имат си свое достойнство, свои нрави, трябва да се съобразявате с тях. И друго: имате ли право толкова да се отдалечавате от мястото на заселването си? Имате ли право да използвате огнестрелно оръжие? И от факта, че жалбата му ще остане без последствие, той ще стане още по-беззащитен, враговете му ще се почувствуват съвсем безнаказани.

Разгласяването няма да промени нищо. Той трябва да се защитава сам. Но как? Да не ходи в гората? Тимофей може да го причака на брега на Ангара или просто да го убие, когато си е вкъщи, с изстрел през прозореца. И как ще живее под вечния страх от куршум в гърба? Не му стига другото, ами и това! Каква нелепост! Сам си е виновен! Защо се сближи с Тимофей? Защо отиде с него на сенокос? Трябваше да стои по-далеч от тях, а той се отпусна, държеше се като равен с равни и Тимофей е сметнал, че търси покровителството му, страхува се от него, та е решил да се погаври! А отпорът го е вбесил, решил е да отмъсти. Човек не бива да бъде високомерен, но и не бива да се умилква на хората, хората са различни.

Привечер Саша се отби в магазинчето на Федя, почака хората да се разотидат и каза:

— Прав беше, в гората ви се въдят мечки. Федя извърна очи.

— Глей ти...

Не разпитва, разбра за каква мечка става дума.

Саша излезе от магазинчето и на минаване покрай Тимофеевата къща забави крачка. Дали да влезе? Да погледне този мръсник? Не, трябва да се въздържа, никакви необмислени постъпки.

Саша разказа тази история само на Всеволод Сергеевич и го предупреди: Зида нищо не знае.

Всеволод Сергеевич помрачня.

— Това е по-сериозно, отколкото си мислите.

— Добре го разбирам. Разбирам също, че ако ме убие, ще остане безнаказан.

— Внимавайте — посъветва го Всеволод Сергеевич, — не ходете сам в гората, искате ли да ви правя компания?

— Добре, ще видим — избегна отговора Саша.

Вкъщи попита хазаите къде е бил Жучок сутринта. Оказа се, че не са го вземали никъде.

— Рекох си, че е дошъл с вас в гората — отговори хазайката.

Ясно, било е работа на Тимофей, той е скрил някъде Жучок.

А Жучок лежеше на дървената верандичка, поглеждаше ту стопанката си, ту Саша, чувствуваше, че говорят за него. Саша го потупа по муцуната.

— Утре с тебе отиваме на лов за мечки, Жучок, готви се!

Саша намери в килера на хазаина кюлче олово, насече от него жребия. Зареди едната цев със сачми, другата с олово, нека Тимофей само опита.

Но Саша не можа да отиде в гората.

Рано сутринта, когато още беше в леглото, дойде разсилният от селсъвета, донесе му бележка:

„До задължително заселения А. П. Панкратов. След получаване на настоящето ви се предлага да се явите в село Кежма при пълномощника на НКВД за Кежемски район В. Г. Алфьоров.“ — и подписът на Алфьоров, вече познатият подпис, без завъртулки.

14.

Львовочка каза на Варя, че е време да стане член на профсъюза. Чиста формалност, но трябва. Варя подаде заявление.

Излезе, че не е чиста формалност. В профсъюза приемаха на общо събрание, задаваха същите въпроси, каквито имаше в анкетата. Варя се ядоса и на въпроса „омъжена ли сте“ искаше да отговори „да, омъжена съм“, но в анкетата беше отговорила друго, ще започнат да задават въпроси, това още повече ще я унижи, затова каза „не, не съм омъжена“, видя учудването по лицето на Зоя и някои други момичета, но никой нищо не попита. Задаваха и въпроси за политиката: кой е председател на ЦИК, на Совнаркома на СССР и Совнаркома на РСФСР, каква е разликата между изграждането на социалистическото общество и изграждането на основите на социалистическото общество и какво именно вече е изградено у нас. Варя беше смаяна: добре познатите ѝ хора, с които се виждаше всеки ден, с които беше вече в най-приятелски отношения, изведнъж бяха станали мнителни, готови да я уличат в лъжа, сякаш вършеха кой знае колко отговорна държавна работа. Дори физиономиите на Рина, на Львовочка, дори на Игор Владимирович бяха станали съсредоточени. Каква глупост, нали и без това ще я приемат в профсъюза, тя вече е проверена по анкетата, всичко ѝ е наред. Изпълнява се някакъв ритуал, някакво привидно обсъждане, привидна работа, с която всички са свикнали.

Въпросите свършиха. Стана Игор Владимирович и каза, че Иванова работи в неговото бюро, отнася се добросъвестно към задълженията си и напълно заслужава да бъде член на профсъюза. Варя остана поразена от изтъркано-формалните думи, с които си служеше Игор Владимирович.

Всички единодушно гласуваха за. С това събранието свърши.

И щом хората напуснаха местата си, лицата им се преобразиха: служебният израз бе сменен от спокоен — бяха изпълнили обществения си дълг, поздравяваха Варя, бързаха за вкъщи.

Игор Владимирович предложи да слязат на втория етаж в ресторанта, да отпразнуват приемането на Варя в профсъюза. Рина

заяви, че не е облечена като за „Грандхотел“ и предложи „Въженцето“ — по-простичко е и ще ги обслужат по-бързо. Льовочка я подкрепи — сметката ще трябва да плати Игор Владимирович, неудобно е да го вкарват в големи разходи. На Варя никъде не ѝ се ходеше. Хайде, Рина и Льовочка както и да е, те са дребни служители, треперят за местата си. Ами Игор Владимирович?! Нима не може с нещо да се разграничи от останалите? От какво се бои, нали е прочут архитект?! И той говори същите думи, макар да разбира тяхната баналност, нелепостта на цялата процедура. И изведнъж си каза, че Саша Панкратов, който може и да е намирал смисъл в тези събрания, все пак щеше да си остане личност. Сигурно щеше да стане и да каже, че е безсмислено да ѝ задават въпроси, след като всичко е написано в автобиографията ѝ, защо трябва да си губят времето, разбира се, той щеше да каже точно това, той е личност, а Игор Владимирович не е!... И затова на Варя не ѝ се ходеше никъде, но веселбата се устройваше в нейна чест, не беше удобно да откаже.

„Въженцето“ се казваше един второразреден ресторант на ъгъла на „Рождественка“ и улица „Театралная“, срещу паметника на създателя на първата печатница Иван Фьодоров. Намираще се в сутерен, стените му бяха облицовани с немного дебело въже, от него идваше и името му. Варя никога не бе ходила във „Въженцето“. Тук нямаше билиард, затова Костя не се мяркаше там. Веднъж Вика я беше канила, между другото заедно с Игор Владимирович, но тогава тя не отиде, предпочете компанията на Льовочка и ето че е тук с Игор Владимирович.

Във „Въженцето“ не завариха никакви познати. Рина каза, че тук се събирали всички само в петък, на „печен скопен петел“. Под думата всички Рина подразбираше постоянните посетители на ресторанта.

— Все пак доста хора има — забеляза Игор Владимирович, като огледа ниския сводест салон.

— Нали е център, след работно време идват много хора — поясни Льовочка.

— Работното време на служителите свършва, а на уличниците започва — подзе Рина, без да се стеснява от Игор Владимирович. Тук не беше началник, а участник в почерпката.

Влизаха и излизаха хора, влязоха три момичета и седнаха близо до тяхната маса. Варя им обърна внимание само защото не ѝ убягнаха

мигновените и май тревожни погледи, които си размениха Рина и Льовочка.

Бяха ресторантски момичета, от онези, за които Рина подхвърли, че работното им време тепърва започва. Най-големият празник за тях било преди работа да поседят ей така в ресторант, без мъже, да похапнат със свои пари, да си побъбрят за своите женски работи, сами да бутнат бакшиш на келнера, да се почувствуват жени като другите.

Едно момиче седеше с гръб към тях. Съседката ѝ се наведе и ѝ каза нещо, тя се обърна към масата на Варя, небрежно кимна на Рина и Льовочка. Те също ѝ кимнаха с престолено радостни усмивки. Но тя гледаше не тях, а Варя, усмихна се леко подигравателно, после се извърна към приятелките си, каза им нещо, те високо се разсмяха. Беше доста слаба блондинка със сближени очи, сигурно на около двайсет и пет години, с бледо, явно някога хубаво лице, облечена прилично, но без екстравагантност.

Варя пак улови тревожните погледи, които си размениха Льовочка и Рина, а и тя изпита неудобство: прекалено упорито, насмешливо, дори подигравателно я гледаше тази госпожица.

— Каква е тази мамзел? — попита Варя.

— Май съм я виждала някъде, не помня къде — отговори безгрижно Рина, но безгрижието ѝ беше изкуствено. А мадамата познаваше и Льовочка, значи не бяха се виждали ей тъй случайно.

Явно и Игор Владимирович усети неудобството, погледна си часовника като знак, че не може да се заседява много, вдигна чашката си.

— Честито, Варя, вие вече сте пълноправен трудец се, желая ви успех.

Всички пиха.

На онази маса момичетата отново се разсмяха на нещо, което каза блондинката.

Игор Владимирович пак погледна часовника си.

— Бързате ли? — попита Рина, също готова да си тръгне оттук.

— Ами, май че ми е време...

— Разбира се — подзе Льовочка.

Блондинката се обърна към тях.

— Льовушка!

Лъвочка отиде до тяхната маса, наведе се към блондинката, заговориха. Лъвочка се усмихваше мило, гальовно потупа блондинката по рамото и се върна. И на съседната маса пак избухна смях — блондинката беше казала нещо остроумно.

Когато се върна, Лъвочка пак така мило заговори за джазовия оркестър на Скоморовски, който започваше гастроли в Москва. Рина слушаше бърбренето му, но Варя виждаше, че е разтревожена.

Блондинката стана, приближи се до тяхната маса, бегло огледа Варя, Игор Владимирович. Държеше цигара.

— Ще ви се намери ли кибритче?

Във всяко нейно движение се чувствуваше уж сдържана фамилиарност, скривано, но прозрачно предизвикателство. Игор Владимирович ѝ подаде кутийка кибрит. Тя драсна клечка, запали, после внезапно се обърна към Варя.

— Как си живеете с Костя?

— Клава, Клава — Лъвочка я хвана за лакътя.

— Че какво толкова? Интересувам се. Тя му е новата жена, аз съм старата, номер двеста, а тя е двеста и първи. Та как, викаш, си живеете? Още ли не ти е лепнал нещо?

Варя отначало не разбра въпроса, помисли, че Клава намеква за бременност.

— Клава, веднага престани! — строго се обади Рина.

— Стига ма! — грубо отговори блондинката — млъквай. Варя най-сетне схвана смисъла на въпроса и спокойно, ясно произнесе.

— Гражданко проститутка, я се махнете оттук!

Всички се стъписаха, онемяха в очакване да стане скандал. Игор Владимирович с неочаквано висок, изтънял глас закрещя:

— Веднага се махнете от нашата маса. Не се закачайте! Май отдавна не сте нощували в милицията? Набързо ще ви го уредя.

— Ах, ах, че ме уплаши... — истерично се разкикоти блондинката.

Приятелките ѝ, наскачали от местата си, вече я влачеха към тяхната маса. Тя се дърпаше и крещеше:

— Аз се държа с нея като със сваяна жена, а тя ме обижда, мръсницата! Свършила не свършила училище, и вече се продава, а ще обижда мене!

Игор Владимирович повика сервитьора, плати сметката.

— Въобразява си, че му е жена, а той ѝ е мъж — вилнееше блондинката, — той има такива жени цял вагон и една каручка отгоре, всичките му влачат трипера... Що не попита Рина, и тя го беше пипнала, а сега му е подложила младичко маце, пачаври с пачаври!

Най-сетне излязоха от ресторанта.

— Аз съм наляво — каза Льовочка, той живееше на „Сретенка“, — хайде стига, зарежете я, някаква откачена, е, всичко хубаво!

Варя, Рина и Игор Владимирович тръгнаха надолу към Театралния площад.

— Каква гадина! Какви ги наприказва! Какви ги наизмисля! — възмущаваше се Рина.

— Не бива да се ходи в такива заведения — обади се Игор Владимирович.

— Където и да бяхме, можехме да се сблъскаме с тази психопатка.

— Не се огорчавайте — каза Игор Владимирович на Варя, — не обръщайте внимание, това са житейски дреболии.

— Аз не се огорчавам — мрачно отговори Варя.

Прибра се вкъщи. Беше десет часа, късно беше за работа, време за лягане, пък и да имаше време, не би могла да работи, беше потресена, зашеметена от случилото се във „Въженцето“. Не беше въпросът за Рина и Льовочка, те са приятели на Костя, а Рина явно е била и нещо повече от приятелка, фигурира в „списъка“ му, такива са нравите на техния свят. За Игор Владимирович тази истина за нейния брак, разбира се, беше неочаквана. Но и за нея бяха неочаквани поведението на Игор Владимирович на събранието и този негов изтънял от уплаха глас в ресторанта. Ако я бяха закачили хулигани, той сигурно щеше да вика за помощ с този свой изтънял глас. Овца и страхливец при това. Саша щеше да я защити другояче. Тъй че с Игор Владимирович са квит. Срамуваше се пред самата себе си, една ресторантска уличница бе разговаряла с нея като с равна, защото порано негова държанка е била тя, а сега държанката е Варя. Още не бе изпитвала такова унижение. Как ще иде утре на работа, как ще гледа хората в очите?

Какво да прави, господи, къде да се дене от всичко това?! Да плюе на всичко, да се върне при Нина, но не може, няма право да бъде

нечестна спрямо горката Софя Александровна. Костя с неговото нахалство съвсем ще ѝ отрови живота. Да доведе в една къща авантюрист, а после да избяга — такова нещо няма да си прости. Да му вдигне скандал? Нищо няма да постигне освен шумотевица в апартамента и още по-големи неприятности за Софя Александровна.

На вратата се почука.

— Влезте.

Беше Софя Александровна.

— Добър вечер, Варя.

— Добър вечер, Софя Александровна, седнете, как сте?

Софя Александровна седна, внимателно погледна Варя.

— Нещо си притеснена май?

— Просто съм уморена, имахме събрание, приеха ме в профсъюза.

— То е една формалност, но все някога трябваше да се направи.

Софя Александровна пак се вгледа във Варя.

— Варенка, виж какво исках да ти кажа... Днес Константин Фьодорович дойде с някакъв човек, дори не затвори вратата, разглобяваха някакви пушки, тракаха със затворите. Нали се разбрахме, Варя, как може такова нещо?

Варя отвори гардероба. Зад дрехите бяха поставени две ловджийски пушки.

Седна на кревата, безсилно отпусна ръце.

— Много съм виновна пред вас, Софя Александровна. Нямах право да го доведа тук.

— Но нали си му жена.

— Жена... Каква жена съм му аз, какъв мъж ми е той?! Не разбирам какво ме беше прихванало. Не живея с него, почти не го виждам, отдавна не сме мъж и жена.

Софя Александровна мълчеше.

— Но нищо не мога да направя, в клопка съм — отчаяно каза Варя.

— Как така в клопка? — учуди се Софя Александровна. — Не те разбирам, в каква клопка? Не сте сключвали брак, ти си свободен човек, сама се издържаш.

— Да, така е. Но не мога да се махна оттук.

— Защо?

— Защото тогава той няма да си излезе. Точно така ми каза: можеш да си вървиш, на мен и тук ми е добре. Вярно, обеща да си намери друга стая, но лъже, няма да търси. Не мога да го оставя тук, вие няма да се справите с него. Виждате, дори когато съм тук, носи тези пушки, а няма ли ме, изобщо не очаквайте да се церемони, дори няма да ви пусне в стаята.

Софя Александровна я погали по главата, усмихна се. И Варя видя, че усмивката ѝ е същата като на Саша, и той се усмихваше така. И очите им са еднакви.

— Варенка, Варенка — ласкаво подхвана Софя Александровна, — тревожиш се за мен, добра душице. Не бива да се тревожиш за мен. Ако наистина си решила да се разделиш с него...

— Ние сме разделени отдавна!

— Случва се човек да се скара, моето момиче, младежите вземат всичко насериозно, разделят се, после пак се събират...

— Да се скара... — Гласът на Варя потрепери. — Той проиграва дрехите ми. Спомняте ли си наметката? Тогава ви излъгах, той я беше изгубил на билиард. И мене ще заложи, ако се случи. Всичките му работи са съмнителни, разните лампи и електроприбори са само афери, имуществото му е описано, страхувах се, че ще дойдат и тук, но слава богу, не дойдоха, бившите му любовници ме оскърбяват. Не мога да го гледам, а вие казвате — скарване... — Тя се разплака.

Софя Александровна пак я погали по главата.

— Успокой се, моето момиче, бива ли така да се отчайваш, не е станала катастрофа, повярвай ми! Защо не ми разказа всичко по-рано?

— Срам ме беше — преглъщайки сълзите си, отговори Варя.

— Защо ще те е срам, глупачето ми, та аз съм стара опитна жена, двете бързо щяхме да намерим изход, отдавна да сме го намерили. Кажете, искаш ли да останеш при мен или ще се върнеш у вас?

— Разбира се, бих искала да остана при вас. Но това е невъзможно, Софя Александровна, невъзможно е. Ако остана тук, той няма да се махне, а ако се махне, ще ви безпокои по телефона, ще вдига скандали, ще ви отрови живота. Трябва да ви отърва от него.

— Не се тревожи — хладнокръвно отговори Софя Александровна, — сама ще се отърва от него. Ако си решила твърдо...

— Софя Александровна!

— Добре, добре... Тогава си събирай багажа и се връщай при Нина. Останалото ще свърша аз.

Нейната твърдост и хладнокръвие поразиха Варя. Същият беше и Саша. Господи, изобщо не я е познавала, досега бе виждала в нея само смазана от мъка майка и този образ бе засланиял истинския характер на Софя Александровна.

— Няма да взема нищо, купено от него.

— Както искаш, но се стягай по-бързичко, че може да дойде.

Костя никога не се прибираше толкова рано. Но Варя разбираше, че Львовочка или Рина непременно ще му съобщят за скандала във „Въженцето“ и той всеки момент може да довтаса вкъщи. Докато събираше багажа си в куфара, Варя каза:

— Няма да мога да отнеса всичко на един път, трябва да си взема и чертожната дъска, и линеала. Може ли да оставя някои неща във вашата стая, после да ги взема?

— Защо питаш?!

Варя си облече палтото, взе в едната ръка куфара, в другата — дъската и линеала.

— Излез през задния вход, да не те срещне.

— Много важно! Само за вас ме е страх.

— Вече ти казах, не се тревожи за мен — твърдо произнесе Софя Александровна, — но все пак излез през задния вход, да не става скандал на стълбището.

— Добре.

Варя целуна Софя Александровна.

— Благодаря ви за всичко и ми простете.

— За какво има да ти прощавам, детето ми, аз съм ти благодарна, задето не ме изоставяш. Когато всичко се оправи, върни се при мен, ще се радвам.

Варя отключи вратата на техния апартамент, стаята не беше заключена, на масата Нина преглеждаше тетрадки.

Видя Варя с палтото, с куфара, с чертожната дъска.

— Свърши ли семейното щастие?

Варя остави на пода куфара, дъската — на кревата.

— Свърши.

15.

Варя беше нервна, очакваше, че Костя ще се прибере рано и ще започне да я търси по телефона. Не я потърси. Значи, както винаги, се е прибрал късно.

На другия ден в Бюрото два часа преди края на работния ден Игор Владимирович извика Льовочка на телефона в неговия кабинет. Не беше в реда на нещата това обаждане.

След няколко минути Льовочка се върна и каза, че всъщност търсят Варя.

— Костя ли е?

— Да.

— Той откъде знае този телефон?

Вместо отговор Льовочка сви рамене.

— Не е редно да говорим по телефона на Игор Владимирович. Имаме общ телефон, той знае номера му.

Льовочка пак сви рамене.

— Казва, че било спешно, трябвало да говорите незабавно. Попитях Игор Владимирович може ли да те извикам, той каза, че може.

— Иди и му кажи да се обади по общия телефон.

— Ти иди и му кажи, аз не съм предавателна инстанция.

— Не си предавателна ли? А кой му е докладвал за „Въженцето“? Ти, нали?!

Варя го каза напосоки, но улучи.

Льовочка се върна в кабинета, после излезе и мрачно каза:

— Днес в пет те чака пред входа на Парка за отдих и култура.

— Искате да се полюеем на люлките ли? — насмешливо попита

Варя.

— Предадох ти, каквото ми каза.

— Да не сте се скарали? — Рина не откъсваше очи от чертежа.

— А тебе какво те интересува?!

— Питам просто така...

— Мълчи си тогава!

Когато се прибра, Варя най-напред се обади на Софя Александровна, тревожеше се за нея.

— Какво стана, Софя Александровна?

— Всичко е наред.

— Той напусна ли?

— Да.

— И си взе багажа?

— Да.

— Как успяхте?

— Успях... Когато дойдеш, ще ти разкажа.

Не иска да говори по телефона, правилно. Варя нямаше търпение да научи как Софя Александровна е успяла да изгони Костя, но трябваше да дочака Нина, да се разберат как ще живеят занапред, не е хубаво всяка да има отделно домакинство, срамота е пред съседите.

Варя извади всичко от куфара, окачи роклите си в гардероба на старите им, познатите места, прегледа чекмеджетата на бюрото си, всичко си беше както преди, нищо не беше пипано или размествано, сякаш Нина бе знаела, че тя ще се върне. Сестра ѝ е все пак, и домът си е нейният, родният. Тя нагласи на масата чертожната дъска и започна да работи.

Така я завари Нина. Варя ѝ се усмихна, попита я дали е гладна, посочи ѝ сандвичите, които бе донесла от работата си. Нина също се държеше миролюбиво, приближи се до дъската, попита какво чертае Варя, внимателно изслуша обясненията ѝ. За домакинството каза, че тъй като и двете обядват в стол, проблеми няма. Варя възрази: има наем, телефон, газ, електричество, закуска, вечеря, тя ще участвува в тези разноски наравно със сестра си. Разбраха се да записват общите разходи и в края на месеца да делят сумата по равно.

После пиха чай с донесените от Варя сандвичи, бърбиха, Варя разказа за строителството на хотела, за колегите си, нейната разпаленост хареса на Нина. Но за Костя — нито дума. И Нина не попита, когато му дойде времето, сама ще ѝ разкаже.

Може би чак към десет часа в коридора ечна телефонен звън. Слушалката вдигна Нина.

— Варя, тебе търсят.

Нина я загледа тревожно и въпросително. И Варя почувствува — Костя е.

Той беше.

— Льова предаде ли ти молбата ми?

— Предаде ми я.

— Защо не дойде?

— Вече не се люлея на люлки, пораснах.

— Трябва да поговорим.

— Слушам те.

— Не е разговор за телефон. Трябва да се видим.

— Нямаме за какво да говорим и да се виждаме.

— Много е важно. За мене, за тебе, за Софя Александровна.

То се знае, лъже, шантажира. И все пак тя се разтревожи.

Добре, ела утре в четири пред „Грандхотел“. Ще поговорим.

— Не, трябва да говорим сега, веднага, ти дори не можеш да си представиш колко е важно, утре вече ще бъде късно. Излез на Арбат за няколко минути.

— Добре — каза Варя, — сега ще изляза.

Тя се върна в стаята, наметна си шлифера.

— Скоро ще си дойда.

— Той ли е? — кратко попита Нина.

— Да.

— Искаш ли да дойда с тебе?

— Защо?

— Знам ли...

Варя се засмя.

— За нищо не се тревожи.

Костя се разхождаше край техния блок с палто с вдигната яка, с ниско нахлупен каскет, та напомняше детектив или пък гангстер от американски филм, в такъв вид той никога не беше се явявал пред Варя. Идиотски маскарад.

Тръгнаха по Арбат.

— Кой вдигна слушалката?

— Сестра ми.

— Знае ли, че дойде да се срещнеш с мен?

— Разбира се.

Завиха по „Плотников“, после по „Кривоарбатски“, стигнаха до поляната срещу училището, приседнаха на една пейка. Вече беше тъмно, смътно светеха уличните фенери, прозорците на блоковете, по улицата рядко минаваха хора.

— Не бива да ходиш по ресторанти без мъжа си — започна Костя, — може да си спечелиш неприятности. Ако беше с мен, никой нямаше да те закачи, но си отишла без мен, затова си си изпатила.

— Преди тебе — отговори Варя, — когато, тъй да се каже, няхах мъж, никой не се заяждаше с мен, никой не ме оскърбяваше. Тази особа ме оскърби именно защото бях твоя жена, затова ме сметна за уличница като нея.

— Тя е психопатка — възрази Костя, — болна жена е...

— От какво е болна?

— Нали ти казвам: психично болна. Психопатките могат да плещят каквото си щат.

— Нямам време, Костя — прекъсна го Варя, — чака ме сестра ми. Тази психопатка не ме интересува, както и случката във „Въженцето“. Ние с тебе се разделихме.

Той замълча, после изведнъж се усмихна, опита се да хване Варя за ръката.

— Почакай, Ляленка, не се горещи. Разбирам, сърдита си ми, но нали двамата не живяхме чак толкова лошо. Ти правеше каквото си искаше: пожела да работиш — започна работа, ако искаш да следваш, ще ти помогна, с мен си като в крепост.

Тя си дръпна ръката.

— Костя, не си прави илюзии. Всичко е свършено.

Устните му злобно се изкривиха.

— Не! Ти обеща да почакаш, докато си намеря стая. А сега останах на улицата, нямам къде да нощувам.

— Не е вярно. Ти сам каза: безразлично ти е къде ще живея аз — у сестра си или у Софя Александровна. Оставих ти дрехите, които си ми купувал, вземай ги, можеш да ги проиграеш на билиард, можеш да ги подариш на мадамите си. Тъй че сметките ни са чисти.

— Не — изкриви устни той, — не са чисти, далеч не са чисти. Какво си казала за мен на Софя Александровна?

— Аз ли? Нищо.

— Лъжеш!

— Не лъжа. Разказах ѝ само за наметката, бях длъжна да ѝ кажа, инак тя щеше да извика милиция и ти щеше да си имаш неприятности. Пък и не е необходимо да ѝ казвам, тя добре вижда всичко. Обеща да не носиш пушки вкъщи, а вчера си донесъл. Всичко ми дойде до гуша и се магнах. А ти постъпи, както искаш.

— Знам как да постъпя, не се тревожи за мен — мрачно издума Костя, — ще си разчистя сметките с тази мадама, ще ѝ дам да се разбере, ще ѝ разкатая фамилията...

— За кого говориш? — не разбра Варя.

— За твоята Софя Александровна, тая дърта маймуна, ще ѝ припомня едно-друго, ще я науча аз нея. „У нас няма закони, абсолютно беззаконие...“ И за другаря Сталин... Опандизили, значи, синчето ѝ и тя вече плюе нашето правителство...

Варя беше очаквала всичко, но не и това.

— Костя, какви ги говориш?! Опомни се!

— Както вие с мен, така и аз с вас. Върнала ми била парцалките, с парцалки смяташе да се откупиш, а! Няма да мине!

— Ах, негоднико! — задавено кресна Варя. — Доносник излезе! Само опитай! Нищо няма да сториш на Софя Александровна, запомни! Ако кажеш макар и думичка за нея, аз ще свидетелствувам, че не тя, а ти си говорил всичко това, ти, разбираш ли, ти. Аз съм единственият свидетел и ще повярват на мен, а не на теб. Ще кажа, че си я набедил за отмъщение, задето не ти е позволявала да държиш вкъщи оръжие, а ти си държал, и то на режимна улица. Само пръста си да мръднеш, само да закачиш Софя Александровна, ще те направя на бъзе и коприва. И никой няма да ти помогне — всичките тези Рини, Львовочки, всички ще те продадат.

Тя не можеше да говори. Гняв, злоба, възмущение я давеха.

— Говори, говори, за последен път говориш, за последен — гласът на Костя премина в шепот, — за последен, защото сега ще те застрелям.

И още щом каза това, Варя моментално се успокои. Той държеше ръката си в джоба, имаше револвер „Смит и Уесън“, веднъж ѝ го бе показвал, беше казал, че револверът е на някакъв негов именит приятел, взел го да го поправи, разбира се, лъжеше, той вечно лъжеше. Но Варя изобщо не се страхуваше от него, няма да я застреля, не ще

посмее. И Софя Александровна няма да клевети, ще се уплаши. Обзе я лудешка храброст и безгрижие — само да опита, нека!

— Така ли? — подигравателно се усмихна тя. — Ще ме застреляш, значи? Ясно, затова ме попита дали сестра ми знае при кого съм тръгнала. Знае, знае, че при тебе, тъй че стреляй, ще увиснеш на бесилката, има кой да се погрижи. Страхливец! — Гласът ѝ се надигаше до крясък. — Стреляй, страхливецо, страхливецо, стреляй!

Пердетата по прозорците се раздвижиха, хората се вираха в мрака...

Варя продължаваше да вика:

— Хайде, стреляй де, защо не стреляш, страхливецо, животно!

— Ей, какво става там? — чу се от един прозорец силен мъжки глас.

По уличката започнаха да спират минувачи.

— Недей крещя, психопатко. Каквото и да правиш, няма да се изплъзнеш от ръцете ми.

Обърна се и бързо се отдалечи.

— Вече смятах да те търся — каза Нина, когато Варя се прибра. — Какво стана, ако не е тайна?

Варя се засмя.

— Нищо особено, заканваше се да ме застреля.

— Ха, и тая си я биваше?! — възмути се Нина. — Той да не е забравил къде живее?!

— Просто е глупак, нищожество.

На другия ден след работа Варя се отби у Софя Александровна. Тя седеше до масата и пишеше, сигурно писмо на Саша.

— Е, Софя Александровна, разкажете как мина?

Софя Александровна остави настрана перодръжката, свали си очилата.

— Казах му да си върви. Той се опита да спори, после си тръгна.

— Не, разкажете ми по-подробно, моля ви.

— Казах му, че бях забранила да носи вкъщи пушки, а той продължава да носи, че съм те смъмрила и ти си отишла у сестра си, затова го моля да си върви, още повече че съседите са против вратата да не се обезопасява с верижката. Той започна да ме нагрубява, да се заканва, да дрънка разни глупости, че съм спекулирала с тази стая...

— Негодник!

— Заявих му, че още днес ще окача верижката и никой няма да му отвори, а ако тропа, ще извикаме милицията, ще заявим, че спекулира с пушки, че е човек без определена професия, всички съседни са против него, че и участъковият се е интересувал от него. Той пак започна да ме заплашва, а аз му казах: „Синът ми е арестуван и заточен, вече знам пътя и до прокурора, и до следователя, и до адвоката, с нищо не можете да ме уплашите, по-добре помислете за себе си и ако утре сутринта не напуснете, после не се сърдете на мен, пред нищо няма да се спра.“ И така си излязох. А на сутринта той си изнесе багажа, своя.

— Как така своя? Ами моите дрехи?

— Твоите ги остави.

— За да има повод да дойде да ги вземе.

— Може би се надява да се сдобрите?

— Няма да го дочака.

— А едно нещо изобщо не очаквах — каза Софя Александровна, — че ще ми върне ключовете, мислех, че ще трябва да сменяме бравите.

— Предвидлив е — позасмя се Варя. — Ако в апартамента стане кражба, заподозрени ще бъдат онези, които са имали ключове, затова ви ги е върнал.

— Възможно е — съгласи се Софя Александровна.

— А за дрехите не се безпокойте, ще ги взема вкъщи и ако дойде за тях или се обади по телефона, кажете му: Варя си ги взе, говорете с нея.

— Правилно, дрехите са твои, носи си ги.

— Ще видим — отговори неопределено Варя, твърдо решила още утре да предаде дрехите чрез Льовочка.

Тя нежно прегърна Софя Александровна.

— Толкова съм виновна пред вас, заради мене изтърпяхте какво ли не.

— Какво говориш, детето ми, забрави това, не се страхувай от него, такива са силни само със слабите, храбри са само с плахите.

— Знам това — позасмя се Варя, — снощи ме извика навън, заканваше се да ме убие.

— Така ли?

— Да, да, аз му се надсмях и си отидох.

— Браво, точно така с него!

Самата Варя беше доволна от себе си, чувствуваше своята сила, своята независимост. Да, да, най-сетне независимост! Не се подчини на чуждата воля, успя да прекрачи всичката тази кал, какво, че бе стъпила накриво, какво, че бе сгрещила, нали в края на краищата човек се учи от грешките си. По цял свят хората се борят за къшей хляб, за място под слънцето, навсякъде се приспособяват към обстоятелствата, важното е да останеш човек, да не позволиш на никого да тъпче достойнството ти. Тя постигна това и може да бъде горда.

— Писмо на Саша ли пишете?

— Да, детето ми, на Саша. Трябва да го пратя още утре, страх ме е, че няма да стигне преди развалянето на пътя. През октомври и ноември, докато Ангара не се заледи, връзките с онези места са невъзможни. Искам непременно да получи писмото ми с последната поща.

Варя си представи Саша, застанал самотен на брега на далечната сибирска река, и също и се допря да му напише поне две думи, да му достави малко радост. Сега, след всички изпитания, през които бе минала и в които бе устояла, отново й беше леко на душата, затова й беше леко и да пише на Саша — най-добрия човек, когото познаваше.

— Може ли да му напиша няколко думи?

— Ама разбира се, Варенка — зарадва се Софя Александровна, — той ще бъде щастлив, та нали никой освен мене не му пише.

Варя взе лист пощенска хартия, помисли, топна перото в мастилницата и написа:

„Здравей, Саша! Сега съм у майка ти, пишем ти писмо. Ние сме добре, майка ти е здрава, аз работя в Моспроект...“

Помисли малко и добави:

„...Колко ми се иска да зная какво правиш сега...“

16.

Пребиваването в Сочи беше тягостно за Киров. Участието му в работата върху учебника беше формално: четеше написаното от референтите, одобряваше одобреното от Сталин. Разбираше, че Сталин прекроява историята не само за да възвеличи собствената си личност, но и за да оправдае своите минали, сегашни и бъдещи жестокости. Ала не можеше да възразява, безсмислено беше да спори по теоретически въпроси, не е теоретик, нито историк, Сталин има на разположение цял легион историци и теоретици, способни да докажат каквото и да било. Не бива да се меси в тези неща. Но не бива и да пише статии за ролята на Сталин на Кавказ.

Киров пет години бе възглавявал азербайджанската партийна организация, бе опознал из основи нейната история, ролята на Сталин в Баку му беше добре известна, тя беше роля на редови професионален революционер. По-особената му роля в Баку се измисля сега, със задна дата, както впрочем и много други неща. Той, Киров, също взема участие в това. Но това бяха въпроси, свързани с глобалните проблеми на историята, с твърденията, че Сталин е наследник на Ленин, това беше необходимо на партията, той, Киров, приемаше тези твърдения, трябваше да се съгласи с някои отстъпления от истината. Обаче всичко вече бе приключено, борбата бе завършила, за какво му бяха сега на Сталин лаврите на ръководител на печатницата „Нина“? Искане чрез него, чрез Киров, да си разчисти сметките с Енукидзе ли? Той няма да участвува в това.

В Баку познаваше всяка улица, всяка къща, предприятие, нефтена кула; тогава нищо в представите му не се свързваше със Сталин. Сега Баку се превръща в мемориал на Сталин, на живия Сталин. Улици, райони, нефтени предприятия, институти, училища носят неговото име. Дори в Баиловския затвор е открит музей, макар че никой не знае в коя килия е лежал Сталин. Не посмяха да попитат самия него, в подобен въпрос той би могъл да заподозре намек за незначителността на самия факт, би могъл да си помисли, че бакинци изобщо не са сигурни дали такъв мемориал е необходим. Решиха сами

въпроса, избраха килия, в която беше лесно да се пробие врата отвън, та когато я разглеждат, екскурзиантите да не минават през целия затвор. Създадоха музея, развеждат екскурзиантски групи, макар Сталин да знае, че това е измама. Впрочем Киров вече неведнъж бе подхвърлял, дори бяха разговаряли за това с Орджоникидзе: в съзнанието на Сталин, когато ставаше дума за миналото му, границите между реалността и легендата се заличаваха.

Но за Киров тези граници не бяха се заличили и той не възнамеряваше да създава нови легенди. Сталин настоява той да присъствува в Сочи — жалко за загубеното време. Мястото му е в Ленинград, предстои отменяне на купоните за продукти. След четири месеца гражданите на СССР ще могат свободно да си купуват хляб. Това събитие доказва жизнеспособността на колхозния строй, създаден с цената на неизброими загуби, страдания и жертви. Подобно мероприятие не бива да се провали, трябва внимателно да се готвят за него, особено в районите, неподсигурени със собствено зърно, един от тях е Ленинград. Вместо това той мързелува в Сочи.

Забележките по конспекта на учебника по история Киров четеше на плажа, дори не ги четеше, а ги преглеждаше отгоре-отгоре, прехвърляше лист след лист и ги притискаше с камък да не ги духне вятърът.

Ограден с гъста двойна метална мрежа, плажът беше пуст. Вдясно и вляво от мрежата беше забранената зона. Пред входа на плажа в будка с телефон седеше дежурният часови, друг се разхождаше по асфалтираната пътека покрай външната ограда. Само гостите използваха плажа. Сталин не се къпеше и не се печеше. Обслужващият персонал на вилите и охраната се къпеха на друго място.

Киров срещаше тук само един човек — зъболекаря, който бе пристигнал от Москва. Той се държеше с Киров почтително, но без подмазване, спокойно, доброжелателно. Този човек с мек глас и съдържани обноски плуваше отлично и си личеше, че всичко тук — морето, слънцето, пясъкът на плажа — му доставя наслада. Киров винаги изпитваше удоволствие, когато виждаше как хората се радват. Разбира се, хората са умеели да се радват и преди хиляда години и ще се радват, докато на земята съществува живот. Но все пак Киров не можеше да не свързва радостта, която виждаше у съветските хора, с

държавата, която представляваше той, със строя, който бе укрепвал и укрепваше, с новото общество, което строеше. Усмивката, която виждаше, смехът, който чуваше, бяха награда за него и неговата партия, оправдаваха твърдите, понякога сурови решения, които се налагаше да вземат. Като марксист той разсъждаваше мащабно и все пак сред хилядите и милионите за него винаги съществуваше отделният човек. Аудиторията не беше безлика за него. Когато се качваше на трибуната, той се стремеше към взаимно разбиране с всеки слушател, може би в това се състоеше и тайната на неговото ораторско изкуство.

Никога не пренебрегваше и личното общуване, на драго сърце се включваше във всякакви разговори. И зъболекарят му беше интересен. Разговаряха за най-обикновени неща — за температурата на водата, за сероводородните извори на морското дъно, за въздействието на мацестинските води върху човешкия организъм. На Киров му харесваше, че Липман говори за всичко не като лекар, а просто като събеседник; дори за зъбите, по които беше специалист, говореше само най-достъпни неща: коя четка за зъби е по-добра — голямата или малката, с какво е най-добре да се изплакват зъбите. Но Липман нито веднъж не спомена кого лекува, нито веднъж не изрече името на Сталин.

— Мацеста прави чудеса — говореше Липман, — един съсед от общата квартира беше пълен инвалид, не можеше да ходи, а след Мацеста тича като осемнайсетгодишен.

— Хубава квартира ли имате?

— Как да ви кажа... Прилична стая в общо жилище, деветнайсет квадрата, на „Вторая Мешчанская“ — близо е до центъра, имам личен телефон в стаята. Вярно, съседите се сърдят, настояват телефонът да се изнесе в коридора, аз нямам нищо против — нека го ползват хората, но Санитарното управление на Кремъл не разрешава. Те поставиха този телефон, по него ме викат при пациенти.

Киров знаеше, че кремълските лекари не ги викат, а ги закарват при високопоставените им пациенти. И не им казват при кого точно ги карат. Орджоникидзе се смееше веднъж: „Разбираш ли, вземат с колата моя лекар да го докарат тук, но не му казват името ми. Лекарят обаче си знае: щом шофьорът е Иванов, значи го карат при мене. Ако е Петров, значи — при Куйбишев. Ето такива игри си играем...“

Духна вятър, по морето плъзнаха ситни вълнички.

— Край брега има много медузи, на буря е — каза Киров.

Ей такива фрази си разменяха, докато лежаха на пясъка, плуваха в морето или се обтриваха след къпането. Лекарят виждаше листовете, поставени до Киров, не искаше да му пречи, държеше се деликатно.

Но Киров четеше „Забележките“ почти без да вниква в смисъла им. И тъй, и тъй е ясно в каква насока се преразглежда историята, подробностите вече нямат значение. Мислеше за Сталин. Той изобщо много мислеше за него през последните години. Но в Ленинград от тези мисли го отвличаше работата. Тук нямаше работа, тук беше Сталин. Киров се срещаше с него всеки ден и неотстъпно мислеше за него.

През всичките тези години бе подкрепял Сталин, неговата линия, беше се борил с враговете му, беше повдигал авторитета му, беше постъпвал така искрено, убедено, макар че много лични черти на Сталин му бяха неприятни. Но човек трябва да умее да разграничава личните качества от политическите. Не вярваше твърде на обещанието на Сталин да си вземе бележка от критиката на Ленин и да се поправи. Киров вярваше в друго: лошите черти в характера на Сталин са се изострили поради вътрешнопартийните борби. Когато те се уталожат, ще отпадне необходимостта от крайности. И тогава отрицателните черти в характера на Сталин ще отстъпят място на хубавото, което трябва да бъде присъщо на един ръководител на велика страна, ако той иска да заслужи благодарната памет на потомците. А Сталин иска това.

Ала надеждите на Киров не се оправдаха. Напротив, колкото повече укрепваше положението му, толкова по-нетолерантен, капризен, злобен ставаше Сталин, плетеше задкулисни интриги, насъскваше един срещу друг ръководителите на партията, направи органите за сигурност основно оръдие на ръководството. В Ленинград при Киров началникът на НКВД Филип Медвед се подчинява на областния комитет, но другите секретари на областни комитети разказват, че на места органите стават все по-независими от местното партийно ръководство, подчиняват се само на центъра, проникват във всички държавни звена, основното им оръдие е осведомителството, принуждават дори комунистите да се следят взаимно. Мария на няколко пъти разтревожена му бе казала, че го следят. Хайде, Мария му е жена, нормално е да се тревожи за него, но и София, сестрата на

Мария, жена хладнокръвна и закалена, член на партията от 1911 година, също го потвърждаваше. Киров не споделяше тези тревоги, в Ленинград никой няма да позволи такива работи, изглежда Борисов, началникът на неговата охрана, прекалено често разместваше хората, затова се създаваше впечатление, че го следят. В Москва е друго, там контролират всяка негова стъпка, там следят всички членове на Политбюро, кой с кого се среща, кой у кого ходи, всичко това е отвратително, в партията не се е случвало нищо подобно, а ето че сега се случва и няма спасение. Подозрителността на Сталин нараства, той на никого не вярва, невъзможно е да бъдеш откровен с него, всеки момент може да използва откровеността ти срещу теб. Всичко това създава усещане за несигурност, тревога, дори безпомощност. И в същото време не може да се опълчиш срещу Сталин. В това се състои трагедията. Методите му са неприемливи, но линията е правилна. Той превърна Русия в могъща индустриална държава. Да се опълчиш срещу Сталин означава да се опълчиш срещу страната и партията. Никой няма да те подкрепи. Пък и да те подкрепи някой, с кого може да бъде сменен? Много хора биха искали да видят него, Киров, на поста генерален секретар — той не иска това, не му е по силите, не е теоретик, а практик на революцията. Може би най-яркият спомен от революционната му младост е собственоръчно изработеният от него хектограф, на който студентите печатаха позиви. Тогава много се гордеше с този хектограф — първия му веществен, материален принос в делото на революцията. Винаги са го привличали и радвали именно такива истински, нагледни резултати от труда му и от труда на хората, които ръководи. Стига му и това, че е комунист, член на партията и партията му оказва високо доверие. Но Сталин не се съобразява с ръководството на партията, сформирано след смъртта на Ленин, с ръководството, което защити Лениновото наследство от посегателствата на Троцки и Зиновиев. Това ръководство вече не се нарича колективно и наистина не е: ръководител на партията е Сталин. Но нали ядрото остана. И Ленин беше ръководител на партията и държавата, но той се съобразяваше с ядрото, което го заобикаляше. Съобразяваше се въпреки съществуващите разногласия. Сталин пренебрегва Политбюро, сега хора като Жданов, Маленков, Берия, Ежов, Мехлис, Поскръбишев, Шкирятов, Вишински са поставени по-високо от членовете на Политбюро. Ясно разбира каква цел преследва

Сталин, като иска от него репресии срещу бившите зиновиевци: да създаде обстановка на терор в момент, когато няма никакъв повод за терор. Ала Сталин иска да управлява с помощта на страха и само на страха — това му е нужно за укрепване на неговата еднолична власт. И не се знае до какво ще доведе това. Сега Киров с горчивина съзнаваше каква грешка допусна партията, като не последва съвета на Ленин и не освободи Сталин от поста генерален секретар. Трябваше да го послушат. Троцки пак нямаше да вземе връх — той е чужд елемент в партията. Зиновиев и Каменев също нямаше да завземат ръководството — партията не им вярваше. Партията щеше да бъде възглавена от своето истинско болшевишко ядро, от днешното й Политбюро, в което щеше да се намери място и за Бухарин, и за Риков, и дори за Сталин, но като равноправен член на ръководството. Да, непоправима грешка. Невъзможно е да отстранят Сталин. Невъзможно е и да го убедят в каквото и да било. Когато му говориш, той се съгласява само привидно, един вид маневра, отдалеч подготвя политическите си ходове. Зад неговите невинни на пръв поглед предложения да напише статия срещу Енукидзе, да се премести в Москва се крият някакви далечни политически съображения. Ленин правилно бе писал: Сталин е капризен. Но същевременно е търпелив, настойчив и винаги довежда докрай замисленото. Той знае тайната на властта. Опростената му семинаристка логика, семинаристкия му догматизъм са разбираеми и импонират на хората. Успя да внуши на народа убедеността, че е всезнаещ и всемогъщ. На народа харесва неговото величие, харесва му, че след толкова години разруха, гражданска война, вътрешнопартийни борби е въведен ред, той отъждествява този ред със Сталин. Вече е невъзможно да се промени каквото и да било. Осъзнавайки собственото си безсилие, Киров изпадаше в отчаяние.

Когато през 1926 година започна работа в Ленинград, Киров разбираше сложността на задачата си. Комунистите от Ленинград гласуваха за Зиновиев. Като задействува всичките си организационни и пропагандистки средства, Централният комитет за кратко време ги убеди да гласуват срещу зиновиевската опозиция, за решенията на Четиринасетия конгрес, за линията на ЦК. Тази беше първата в историята на партията акция, след която десетки хиляди комунисти се отказаха от вчерашните си възгледи и гласуваха за други, които до вчера бяха осъждали. И тази акция проведе той, Киров. Горчива беше

победата му. И всичките му усилия през тези години бяха насочени към възстановяването на чувството на вътрешно достойнство у ленинградските комунисти, към заличаването на душевната травма, която им бе нанесъл. Да, той е за желязна дисциплина в партията, но на партията не ѝ трябва безсловесна, покорно гласуваща маса — той не желае да ръководи такава партийна организация. Революционният Питер трябва да си остане люлката на Октомврийската революция, питерските работници — авангардът на руската работническа класа, Ленинград — градът на прогресивната европейска наука, на прогресивното изкуство и култура. Именно затова беше против преместването на Академията на науките в Москва. Не срещна подкрепа в Политбюро, там се ръководеха от простото съображение: науката служи на социалистическото строителство и следователно трябва да е близо до центъра, който ръководи това строителство, близо до народните комисариати и директивните органи. Киров не беше съгласен. Но не го подкрепиха, присмяха му се: Киров не иска да пусне от Ленинград дори престарелите академици. И Сталин му се присмя. Но Сталин добре разбираше — Киров е против всичко, което наранява самолюбието на ленинградчани.

Във всеки случай неговата политика, политиката на Киров, даде резултати. Дълги години тактично, настойчиво убеждава ленинградските комунисти, че смята неправилното им гласуване в навечерието на Четиринайсетия конгрес на партията за случаен епизод без никакви последствия, че недоверието им към Сталин е неоснователно, че политиката на Сталин е единствено правилната. А не беше лесно да убеди в това ленинградските комунисти. Политическото ниво на ленинградските комунисти е високо. През тези години се проведе колективизацията с крайностите при разкулачването, с неубедителните маневри на Сталин по повод „главозамайването от успехите“. През тези години страната изтърпя глада, строгото нормиране на продукти и стоки, Киров правеше всичко ленинградчани да бъдат сити, затова често влизаше в конфликт с московските комисариати. Но и Ленинград изпълняваше задълженията си пред партията. Десетки хиляди комунисти изпрати Ленинград през тези години на село като два̀сет и пет хилядници, в политотделите на МТС-тата и совхозите, в транспорта и на най-големите строежи на петилетката. Ленинград се лиши от своята партийна работническа

гвардия. Изисквайки и приемайки тези жертви, партията сякаш връщаше на червения Питер неговата роля. Значи инцидентът с гласуването преди Четиринайсетия конгрес и свързаното с него недоверие към ленинградските комунисти бяха забравени изцяло и завинаги.

И ето, когато раната зарасна и вече не болеше, Сталин реши да я развреди отново, след осем години реши да напомни на ленинградчани онзи епизод, да накаже, да отмъсти, защото зад Сталиновото искане „да се ликвидират спотаилите се и неразоръжилите се“ се криеше стремежът да се разгроми ядрото на ленинградската партийна организация. Киров няма да допусне това. Политбюро ще го подкрепи. Пък и самият Сталин няма да се реши да влезе в открит конфликт по такъв въпрос, разбира, че Политбюро няма да е на негова страна. Сталин не ще успее да превърне Централния комитет на партията и неговото Политбюро в послушни изпълнители на неговата воля. И това е гаранция, че Сталин никога не ще успее да се възцари над партията.

Сталин направи много за реконструкцията на страната и като всеки исторически деец наложи върху епохата отпечатъка на своята личност. Ленин би осъществил тази реконструкция с по-приемливи средства. Но Ленин го няма, тук е Сталин. Ленин ходеше с обувки, Сталин носи ботуши. Безспорно е обаче, че Русия се превръща в една от могъщите индустриални страни в света, в страна на прогресивната наука, на мощната техника, на високата култура. Тя не може да се управлява с терор. Науката, културата, техниката изискват свободна размяна на мисли. Насилието ще стане преграда по пътя на развитието на страната. Марксизмът учи, че обективните исторически закони са над отделната личност и са по-могъщи от нея. Логиката на историческите процеси е неумолима. Сталин ще бъде принуден да се подчини на тази логика. Трябва да се даде път на историята, да се работи, да се развива промишлеността, науката, културата, естествено противодействайки на всякакви крайности.

Най-важното е... Киров стана, беше му омръзнало да лежи, най-важното е да се пазят, да се бранят партийните кадри. Докато основните болшевишки кадри са живи и силни, партията е несъкрушима.

— Поизгорели сте — каза Липман на Киров, — облечете си ризата, че после ще трябва...

Не успя да се доизкаже, в будката на дежурния иззвъня телефонът. Киров и Липман се обърнаха нататък. Дежурният дойде при Липман и каза, че канят доктора да се качи в първа вила.

— После ще трябва да си намажете кожата със спирт, за да не ви боли — каза Липман на Киров, като се обличаше припряно.

17.

Липман прегледа венеца, съобщи на Сталин, че заздравяването върви добре и след около два дена той ще пристъпи към протезирането.

— Защо не утре? — попита Сталин.

— Може и утре — усмихна се Липман, — но по-добре вдругиден.

— Е, вие си знаете — навъси се Сталин, — как върви работата ви?

— Ще започнем работата, след като направим отпечатък.

— Имах предвид книгата ви — раздразнено поясни Сталин.

— Извинете, не се сетих веднага... Благодаря, работя.

Сталин се изправи.

— Всичко хубаво.

Не лекарят дразнеше Сталин, дразнеше го поведението на Киров. Други конфликти не бяха имали, Киров редовно се явяваше на обсъжданията на забележките по конспекта на историята, мълчаливо се съгласяваше с всичко, но се държеше като човек, когото принуждават да се занимава с безинтересна и ненужна нему работа. Тези срещи ставаха тягостни. Сталин би могъл да отпрати Киров, но не искаше открит разрив. Трябваше да търпи и Сталин търпеше. Но нервите му бяха опънати. Само той си знаеше какво му струват външното спокойствие, хладнокръвието и невъзмутимостта. Умееше да се сдържа насаме със себе си, иначе не би съумявал да се сдържа и пред хора. И ако все пак избухваше, правеше го не спрямо човека, който го бе раздразил. Този път си го изкара на лекаря.

Липман дойде в определеното време и започна да прави гипсовия отпечатък. Сталин не обичаше тази процедура, не обичаше момента на ваденето на гипса от устата, все му се струваше, че заедно с гипса лекарят ще му изпочупи останалите зъби, не обичаше трошиците гипс в устата си...

— Мисля, че всичко е наред — каза най-сетне Липман, — май не стана лошо. Само че, Йосиф Висарионович, защо все пак не направим обикновена протеза?

Сталин удари с юмрук по перваза.

— Каза ви се на руски език, искам златна!

— Добре, добре — побърза да изрече Липман, — ще я направим, както казахте, до утре сутринта ще бъде готова.

Сталин мълчаливо наблюдаваше как Липман с треперещи ръце си прибира инструментите. Уплаши се, глупакът! Какво му става на тоя народ?!

В един момент Липман спря да прибира инструментите, плахо помоли:

— Йосиф Висарионович, трябва да подбера цвета за зъба, ако обичате, седнете за още една минутка.

Сталин пак отметна глава на облегалката, отвори уста. Липман дълго сравнява зъби с неговите, един, втори, трети, изглеждаше угрижен, дори уплашен, това продължи доста, на Сталин му омръзна да седи с отворена уста.

— Кога най-сетне ще свършите?

— Сега, сега — протакаше Липман и продължаваше да сравнява различни зъби. После явно взе някакво решение. — Можете да станете, Йосиф Висарионович. Ще се постарая да свърша до утре сутринта — угрижено говореше той и затваряше куфарчето си.

На другата сутрин Сталин нареди да извикат зъболекаря.

— Другарю Сталин — каза Товстуха, — още не е свършил, каза, че ще бъде готов утре.

Сталин помрачня.

— Извикайте го при мен.

След няколко минути Липман дойде запъхтян.

— Обещахте ми да направите протезата за днес. Защо не изпълнихте обещанието си?

— Не можах, Йосиф Висарионович.

— Какво ви попречи? — Сталин гледаше лекаря със своя особен, тежък поглед, от който всички се страхуваха.

Липман разпери ръце.

— Кажете истината.

— Разбирате ли — плахо подзе Липман, — от всички изкуствени зъби, които съм донесъл, нито един не подхожда по цвят на вашите.

— Защо не сте взели от онези, които подхождат?

— Взех всичко, което имаме, включително и с цвета, използван при вас по-рано.

— Е, и какво тогава?

— Цветът на зъбите, особено на пушачите, се променя. Зъбите, които съм донесъл, са близки по цвят до вашите, много близки, но все пак има малка разлика в оттенъка.

— Много ли се забелязва?

— Не много. Но един специалист би я забелязал.

— Какво ме интересуват специалистите?

— Не бих искал някой да каже, че не съм ви обслужил както трябва.

Сталин иронично изкриви устни.

— Заради вашето самолюбие аз трябва да ходя без зъби. И докога ще ходя така?

— Помолих да се обадят в Москва и оттам да ми пратят още зъби — посочих номерата по каталога.

Сталин втренчено погледна Липман.

— Но нали сте донесли всичко, което имаме в Москва?

— Ще намерят...

— Откъде ще намерят?

Без да повдига очи, Липман издума:

— От Берлин.

— От Берлин ли?!

— Посочих номера от немския каталог.

— Защо не ми казахте веднага?

Липман не отговори.

— Някой ви забрани, така ли? — изкриви устни Сталин.

Липман мълчеше.

— Кой ви забрани?

Липман мълчеше.

— Товстуха ли?

Липман едва забележимо кимна.

— Чуйте тогава — внушително произнесе Сталин, — имайте предвид: на другаря Сталин МОЖЕ да се казва всичко, на другаря

Сталин ТРЯБВА да се казва всичко, от другаря Сталин нищо НЕ БИВА да се крие. И още: НЕВЪЗМОЖНО Е ДА СЕ СКРИЕ НЕЩО от другаря Сталин. Рано или късно другарят Сталин ще научи истината.

Забавянето с протезата, разбира се, беше неприятно, но това в края на краищата щеше да се уреди. Обаче фактът, че бяха накарали лекаря да лъже, бе възмутителен. Никой от неговото обкръжение няма право да го лъже, дори с една думичка. Малката лъжа води до голямата лъжа. Ако обкръжението му го лъже за дребни неща, то е несигурно обкръжение. Всички, като се започне с членовете на Политбюро и се свърши с готвачите в кухнята, трябва да знаят, че на другаря Сталин се казва истината, само истината и нищо освен истината.

След като пусна лекаря, извика Товстуха.

— Защо сте накарали лекаря да ме лъже?

— Причината е следната — каза Товстуха. — Вчера докторът докладва, че не разполага със зъби с нужния цвят, такива зъби можело да се намерят само в Берлин. Веднага се обадох на Литвинов, издиктувах му всички данни по каталога, Литвинов се обади на Хинчук...

— Ама Хинчук още ли е в Берлин?

— Да, Суриц едва днес заминава за там.

— Тъй... По-нататък?

Литвинов ми съобщи, че всичко вече е купено и днес ще бъде доставено в Москва. Надявам се, привечер материалът ще бъде тук, докторът каза, че за една нощ ще направят зъбите.

— През нощта да спят, нощем нищо свястно няма да направят. Но въпросът ми беше такъв: Защо сте накарали лекаря да ме лъже?

Отговорът беше неочакван:

— Страхувах се, че ще забраните да се изписва материал от Берлин.

Товстуха се бе опасявал от неговата скромност. Fino ласкателство! А може и наистина да е мислил така, решил е да поеме цялата отговорност, да рискува? Той е проверен, предан човек. И все пак не може да се търси спасение в лъжата!

— Вие сте направили всичко вчера без мое знание — каза Сталин — и следователно сте ме поставили пред свършен факт. Дори да съм недоволен от действията ви, днес е късно да ги отменям. Но защо сте принудили лекаря да ме лъже?

— Опасявах се, че той ще ви каже всичко и вие ще забраните.

Сталин направи няколко крачки по верандата, спря се, изведнъж си помисли, че не би било зле пак да започне да взема бром. След тази подла статия на Рнукидзе започна да спи зле. Киров не оправда надеждите му, отклони молбата му да разкритикува Енукидзе, пребиваването на Киров в Сочи не укрепва нервната му система. Но той трябва да разграничава сериозните неща от дреболиите. Не бива да се нервира за глупости. Зъбите, изписани от Берлин, са нищо и никакво, дреболия! Товстуха говори искрено, дори убедително. И все пак лъжата трябва да се пресече още в зародиш, веднъж завинаги!

Сталин отново помрачня, отиде и застана много близо до Товстуха, прониза го с поглед Товстуха се изчерви, отстъпи една крачка.

— Не искам да бъда заобиколен от лъжци и измамници, аз трябва да имам абсолютно доверие на хората, които ме заобикалят! Хората, които ме заобикалят, не може да лъжат дори за дребни неща, това дори през ум не бива да им минава.

На Товстуха му се стори, че Сталин произнесе последната фраза вече с по-миролюбив тон.

— Извинете ме, постъпих необмислено.

Но Товстуха бе сгрешил. Сталин отново го измери със страшен поглед.

— Ще наказвам строго и за най-дребната лъжа. Особено строго онези, които принуждават обслужващия персонал да лъже. Надявам се, че ме разбрахте?

— Да, другарю Сталин, това вече няма да се повтори.

На другия ден следобед Товстуха докладва, че лекарят е готов.

— Нека дойде.

Липман дойде, виновно усмихнат, поздрави отвори куфарчето си. Като се разхождаше из кабинета и наблюдаваше какво прави лекарят, Сталин каза:

— Мислихте ли върху вчерашния ни разговор?

— Да, разбира се, Йосиф Висарионович.

— Разговарях по този повод с другаря Товстуха, излезе, че той ви е принудил да ме излъжете.

Липман сложи ръка на сърцето си.

— Другарю Сталин, не сме искали да ви лъжем! Другарят Товстуха ме помоли да не ви безпокоя, да не ви огорчавам с такова дребно усложнение. Пази боже, как ще ви лъжем!

— Да не ме безпокоите, да не ме огорчавате — я стига, да не сме деца, ние сме възрастни хора.

Сталин седна в креслото, отметна глава назад, Липман изплакна новата протеза в чашата, отръска капките, е меко движение, внимателно я постави на мястото. Протезата беше със златна дъгичка.

После започна обичайната процедура по напасването на протезата с молив, с артикулационна хартийка... Стиснете зъбите. Разтъркайте зъбите... Впрочем тя продължи кратко време, протезата стоеше добре.

— Май че всичко е наред — каза Сталин.

На тръгване Липман го помоли да не сваля протезата до утре, а ако му пречи, да го извика.

Не се наложи да го вика, протезата стоеше добре, Сталин беше доволен и когато Липман дойде след два дена, му каза:

— Протезата е много удобна, никъде не ме убива, не ме безпокои. Имам чувството, че я нося отдавна.

Все пак Липман го помоли да седне, свали протезата, огледа венеца, после пак я сложи.

— Да — потвърди, — май е станала добре.

— Виждате ли — каза Сталин, — а вие бяхте против златото.

Липман мълчеше, после, като се поколеба малко, каза:

— Другарю Сталин, щом сте доволен от работата ми, искам да се обърна към вас с малка молба.

— Добре — навъси се Сталин, не обичаше така направо да му отправят молби. За това си има определен ред има си хора, те подготвят въпроса, знаят кои молби трябва да му се докладват и кои не. Нескромно е да се обръщат с молби лично към него.

Молбата се оказа неочаквана.

Липман извади от куфарчето си малък пакет, разви го, там имаше плакова протеза.

— Другарю Сталин, моля ви да поносите тази протеза само един ден. Вижте коя ви е по-удобна и сам решете.

Сталин изумено вдигна вежди. Та нали ясно му бе казал, че предпочита златна, дори бе ударил с юмрук по масата, та лекарят бе

загубил ума и дума. И ето че сега упорито настоява. Де да го знаеш, може и да е прав.

— Добре — неохотно се съгласи Сталин.

Лимпан смени протезите. Процедурата по напасването, както и първия път, мина бързо. Май че стана добре.

— Утре, ако обичате, ме извикайте — каза Липман — и ми кажете коя ви е по-удобна. Която е по-удобна, нея ще оставим.

На другия ден предиобед Сталин извика Липман.

— Трябва самокритично да призная, че излязохте прав. С тази протеза ми е по-леко и удобно, но нали тя може да се счупи. Направете ми една резервна.

Лимпан грейна в усмивка.

— Разбира се, и десет, ако искате.

— Закусихте ли?

— Да, разбира се.

— Е, нищо, ще хапнете още веднъж с мен.

Той го заведе в съседната стая, на масата имаше вина и студени закуски.

— Водка и коняк нямам, не пия, и другите не съветвам. Виж, виното е съвсем друго нещо. Какво предпочитате?

— Не разбирам от вина — смути се Липман.

— А трябва — каза Сталин, — човек трябва да разбира от вина. Кафе изобщо не пия, пия чай, но рядко. Предпочитам виното. Две-три чашки вино хем ободряват, хем не размътват главата.

Той наля вино в две малки, почти ликьорени чашки.

— За протезата, която направихте, да живее дълго. Хапнете си.

Липман си взе сандвич с пастет.

— Искате ли още малко да си починете в Сочи? — попита Сталин.

— Тук е прекрасно, но трябва да се прибирам в Москва, на работа съм, ако, разбира се, не съм ви нужен вече.

— Ще кажа на вашето началство, че съм ви задържал. Живейте, къпете се, пишете книгата си.

— В Москва ме чакат пациентите ми. Започнал съм лечението на някои, свалил съм им протезите, извадил съм им зъби, стоят с отворени уста и ме чакат. Какво да се прави?

— Така е — съгласи се Сталин, — кога искате да летите?

— Колкото може по-скоро. Добре би било утре.

Сталин отвори вратата към кабинета, извика Товстуха.

— Утре изпратете доктора със самолет за Москва, снабдете го с всичко необходимо — той посочи бутилките, — ей с това вино например...

Излезе някъде и се върна с голям панер, пълен с грозде, подаде го на Липман.

— Ще го занесете ли до Москва? Ако ви тежи, ще ви помогнат. — Той се обърна към Товстуха: — В Москва нека го посрещнат, да го закарат до вкъщи. Довиждане, докторе! Бъдете здрав!

След като изпрати лекаря, Сталин нареди да поканят при него Киров и Жданов.

Жданов докладва забележките, разработени от референтите върху последната глава на курса по история. Сталин го слушаше и се разхожда из стаята. Киров седеше до масичката за списания, рисуваше си нещо на лист хартия. Това дразнеше Сталин, макар че самият той имаше този навик — докато слуша, да чертае или рисува. Но за него това беше начин да се съсредоточи, а за Киров, обратното, да се разсее, да покаже, че всичко това малко го интересува, че му е чуждо.

Сталин с нищо не издаде раздражението си, напротив, когато Жданов свърши, каза:

— Мисля, че забележките са уместни, можем да ги приемем. Твоето мнение, Сергей Миронович?

— Нямам възражения — без да откъсва очи от рисунката си, отговори Киров.

Сталин взе от бюрото си сведението за зърнодоставките, подаде го на Киров.

— Виж!

В сведението с червен молив беше подчертан Казахстан — седемдесет процента изпълнение на плана, общо взето, среден показател.

— Мирзоян изостава — каза Сталин, — опасенията ни излязоха правилни.

— Не е чак толкова зле — отговори Киров, — седемдесет процента... Но наистина трябва да го поскастрим.

— Зад тези средни проценти се крият дълбоки недостатъци в отделни области — възрази Сталин и взе от бюрото още един лист, разгледа го, — например Източноказахстанската област е изпълнила плана за доставките само трийсет и осем процента. И то в условията на тази прекрасна реколта. Но тази прекрасна реколта е сварила ръководителите на края неподготвени, както и предполагахме, внесла е настроение на самоуспокояване и благодушие. В донесението от Казахстан се отбелязва лошото използване на машините, антимерханизаторски настроения, разпиляване и разхищаване на държавни средства, проникване на чужди, престъпни елементи и мошеници с партийни билети в джобовете в апарата. Необходимо е това положение спешно да се оправи, инак после ще стане късно. Казахстан ще провали доставките, това може да се отрази тежко върху зърновия баланс на страната особено сега, когато отменяме нормирането на хляба. Мисля, че трябва да изпратим някого в помощ на другаря Мирзоян.

— Дали няма да се обиди? — усъмни се Киров. — Ще излезе, че не вярваме в неговите сили. Защо не му пишем да постегне кадрите, да му предложим помощ с хора, с транспорт?

— Защо ще се обижда? — изкриви устни Сталин. — Не може да се обижда на партията. Ако всеки вземе да се обижда на партията, какво ще остане от нея? Вярно, трябва да бъдем тактични, няма да пращаме инструктор, а ще пратим секретар на ЦК... Слушай, Сергей Миронович, защо да не идеш тъкмо ти. Приятели сте, пък и почетно е там да отиде член на Политбюро!

Киров изобщо не беше очаквал подобен обрат. Да замине за Казахстан, да се откъсне от Ленинград най-малко за месец... Впрочем Сталин може да го задържи тук, в Сочи, през целия септември. Но Сталин не иска да го задържи тук, отношенията им са обтегнати и разбира се, най-добре е да се разделят. Дали Сталин не използва Казахстан, за да го отпрати? Просто да го върне в Ленинград, би означавало, че съвместната им работа не е потръгнала, провалила се е. А така има благовиден предлог — трябва спешно да се помогне на Казахстан и по ред съображения е най-добре да изпрати Киров, включително предвид личното му приятелство с Мирзоян. В този случай внезапното му заминаване от Сочи няма да предизвика никакви приказки. Съмнение буди само едно: Сталин заговори за Казахстан

още първия ден след пристигането на Киров тук. Защо ли? Предварително е очаквал, че работата няма да им потръгне? Предварително е подготвял заминаването му? Може и така да е, Сталин е предвидлив. Във всеки случай това предложение му дава възможност по-скоро да замине оттук. Разбира се, можеше да се намери и друг претекст, още по-просто би било да го пусне в Минводи — за това и претекст не е нужен, лекарска препоръка е. Но вече беше отказал да пише за Енукидзе, отказа също да се премести в Москва, един трети отказ окончателно ще изостри отношенията им.

— Добре — каза Киров, — щом трябва, ще замина.

— Трябва, ти сам добре го разбираш, пък и — Сталин посочи листовите на конспекта по история — тази работа, като гледам, не те привлича твърде, нали?

— Да, така е — потвърди Киров, — какъв историк съм аз...

— Виждаш ли! А там те чака жива работа. Няма да ти отнеме повече от месец, хем и ще помогнем на Казахстан, ще осигурим хляба. Какви са сложнотиите в Казахстан? Първо, далеч е от центъра, в покрайнините е. Второ, има пъстро и фактически ново земеделско население. Там се заселиха много бивши разкулачени селяни. Сред тях има и добри, прилежни трудови хора. — Той се обърна към Жданов: — Ако не ви затруднява, Андрей Александрович, проверете, вече помолих да се изготви указ за възстановяване правата на бившите кулаци, особено на младежта, през последните четири-пет години тя се изяви добре на новите места... Да, сред тях има и трудолюбиви хора, но много са озлобени, вредят ни. От друга страна, още не сме възпитали у нашите хора, у редовите работници, у обикновените труженици елементарен трудов морал, стремеж да вършат работата си колкото може по-добре, не сме развили в тях чувство на гордост от качеството на работата им, от професията, от собствения им работнически авторитет. Ето, при мен дойде един зъболекар от Москва, лекува ми зъбите, предложи ми свой вариант, аз отказах. Той започна да настоява, бях принуден дори да повиша тон, не се съдържах... Но интересното е друго: той направил и моя, и своя вариант и ми предложи да опитам и двата — първо моя, после неговия. Опитах — неговият вариант излезе по-сполучлив, което си признах самокритично. По този начин той доказа, че е бил прав, защити своя вариант. Защо го направи? Можеше спокойно да изпълни искането ми

и спокойно да си замине. Не, той настоя на своето, не се уплаши да настои, не се уплаши да наруши ясната ми забрана. Защо не се уплаши? Надвило е професионалното му достойнство. Значи е истински професионалист, човек с високо чувство на професионална гордост, такова чувство трябва да възпитаваме и ние у нашите хора. И когато възпитаем това чувство, ще отпадне необходимостта от принудителни мерки. Но засега това го нямаме, засега много говорим за преданост към делото, кълнем се, поемаме обещания, а обещанието ни трябва да бъде само едно — пред собствената ни трудова съвест, пред собствената ни трудова гордост, като например гордостта на грузинските винари или, да речем, на този зъболекар.

— Този зъболекар е приятен човек — усмихна се Киров.

Сталин се спря.

— Той и тебе ли е лекувал?

— Не, виждахме се на плажа. Добре плува!

Сталин мълчаливо се разходи из кабинета, после каза:

— Значи никак не си скучал, пък аз мислех, нашият Сергей Миронович си умира от скука с тези конспекти.

В гласа на Сталин Киров долови добре познатите му ревниви, подозрителни нотки.

— Плажът е пуст, освен мене и доктора, никой не се къпеше. Впрочем виждал съм го само два пъти, направи ми добро впечатление.

— Да, разговорлив е — равнодушно потвърди Сталин.

Киров добре познаваше и това негово равнодушие.

Сталин пак тъй мълчаливо се разходи из кабинета, после застана срещу Киров и попита:

— Можеш ли утре да излетиш за Алма Ата?

— Разбира се.

— Е, прекрасно, щом е тъй.

Вечерта, докато подписваше документите, Сталин каза на Товстуха:

— Зъболекарят Липман да се замени с друг. И като помисли малко, добави:

— Уволнете го от кремълската болница, но не го закачайте.

18.

Както и миналия път, Алфьоров беше цивилен, както и миналия път, прие Саша в стаята си, помести един стол към масата за хранене. Проста маса, скована от дъски, а столовете — градски, с меки седалки.

— Седнете, Панкратов, искате ли чай?

Подобно гостоприемство не предвещаваше нищо добро.

— Благодаря, закусил съм.

— Чаша чай няма да ви попречи, нали идвате от път. С какво дойдохте?

— Пеша.

— Ами ето, тъкмо затова...

Алфьоров отвори вратата към кухнята.

— Анфиса Степановна, я ни сложете самоварчето.

Върна се при масата, дружелюбно погледна Саша.

— Е, как е, Панкратов, работи ли сепараторът?

— Не знам, не ме интересува.

— А трябва да ви интересува. Ще ви кажа, че работи. И трябва да благодарите за това на мен... Аз помолих в МТС-то непременно да го поправят. Още същия ден го поправиха.

Значи Зида не беше го излъгала.

Алфьоров бегло погледна Саша.

— Както разбирате, направих това далеч не от алтруизъм. А защото щом наш наблюдаван е повредил някой апарат, наше задължение е да го поправим.

— Вашият „наблюдаван“ не е повреждал апарата.

— В селото са на друго мнение по този въпрос. Така или иначе, сепараторът е поправен, инцидентът е изчерпан. Впрочем нека се изразим по-точно: притъпен е. Заявлението срещу вас е при мен — той посочи чекмеджето на бюрото си, — не смятам да ви шантажирам, но за него може да си спомни председателят на колхоза. Впрочем пак ще се върнем към този въпрос! А ето го и чая!

Жена на средна възраст, снажна и хубава, със самочувствие, с дълга пола и къса блузка, внесе самовара, сложи на масата чиния с

боровинки, друга с риба, запечена с яйца, с пирожки, пълнени също с риба, с два вида боровинки.

— Аз сам си запарвам чая — говореше Алфьоров, докато го приготвяше, — голямо изкуство е, ще знаете, научих се в Китай.

Сложи чайника върху поставката отгоре на самовара, покри го със сгъната кърпа.

— Докато стане чаят, хапнете — Алфьоров посочи с широк жест масата.

— Благодаря, чай ще пия, но не съм гладен, закусил съм.

— Е, както искате, пък ако ви се прияде, хапнете, апетитът идва с яденето. Как живеете в Мозгова, скучаете ли?

— Няма нищо весело.

— Вярно, не е цвете — съгласи се Алфьоров, — впрочем там има доста интересни хора. Всеволод Сергеевич Жилински, философ, ученик на Бердяев. Навремето е можел да замине за чужбина, отказал, според собствените му думи — от обич към Русия. Сега, то се знае, би заминал, но е късно. Щом човек обича Русия, трябва да работи за нея, а не против нея. Прав ли съм?

Саша сви рамене.

— По принцип сте прав, но не знам какво е вършил той против Русия.

— И Жилински, и всички други ще ви уверяват, че са ги пратили тук невинни. Но повярвайте, тук невинни не пращат.

Саша се позасмя иронично.

Иронията му не убягна на Алфьоров.

— Имате предвид себе си, но вие сте съвсем друго нещо. Вашето заточаване иде от нашите вътрешнопартийни проблеми, както е казал Пушкин: „Старинен братски спор...“ Попаднали сте в определена ситуация, държали сте се не твърде благоразумно в нея. Да не мислите, че аз съм дошъл в тази дупка по собствено желание? Видяхте богучанския пълномощник, нали? Тук такъв е напълно достатъчен. Аз, както и вие, надявам се, разбирате, съм нещо по-различно. Но и аз в своята ситуация не бях на висота и ето че попаднах тук. Е, та какво? Аз съм комунист и изпълнявам дълга си. Впрочем говорехме за Жилински... Умен човек, начетен, но си отваряйте очите с него.

— Почти не общувам с него, така — добър ден, довиждане.

— Волю-неволю ще трябва да общувате — възрази Алфьоров, — три години не се живее мълчешком, контактите са неизбежни. При вас е и Михаил Михайлович Маслов, бивш полковник от Генералния щаб.

— А, той пък никак не ме интересува — каза Саша, сметнал, че вече се досеща каква цел преследва Алфьоров.

— Безспорно — подзе Алфьоров, — друго поколение, друга формация. Онези, с които сте пътували насам, са ви по-близки, макар и само по възраст. Квачадзе например... Кореспондирате ли си с него?

— Не, дори не знам къде е.

— Но защо така сте забравили спътниците си? — полюбопитствува Алфьоров. — Впрочем разбирам ви: Квачадзе е троцкист, и то — закоравял. Но виж, Соловейчик...

— Със Соловейчик си пишем от време на време.

Разбира се, можеше да не му казва това, можеше да го попита: За какво ме повикахте? За разпит ли? Тогава го провеждайте, както е редно, разговори като този не ми харесват. Но Саша нищо не каза. Алфьоров не му е сторил нищо лошо, иска да разговарят човешки, добре, той ще приеме такъв разговор.

— Кога получихте последното му писмо?

— Вие не знаете ли? — отвърна Саша. — Мислех, че сте в течение на кореспонденцията ми.

— Да, понякога се налага да преглеждаме пощата на задължително заселените, това влиза в нашите задължения — потвърди Алфьоров, — но аз не го правя редовно, само когато сметна, че е нужно.

— Моите пликове винаги пристигат отворени.

— Какъв смисъл има да ги залепвам отново — засмя се Алфьоров, — и без това ще видите, че са били отваряни. Но повтарям, правя това само с някои писма, може да съм пропуснал последното от Соловейчик.

— Случило ли се е нещо с него? — попита Саша.

— Нищо особено. Моли да го преместим в Голтявино, твърди, те имал годеница там. Вярно ли е?

— Да — потвърди Саша, — там има годеница. Виждал съм я лично, когато минавахме през Голтявино.

— Допускам, че има годеница в Голтявино. Но това не му дава право да напуска самоволно определеното му местожителство. А той е

ходил без разрешение в Голтявино. Бих могъл да не обърна внимание, младежка работа, любов и така нататък. Но Голтявино е под надзора на Дворцовската комендатурата те не искат да гледат на това през пръсти.

— Не знаех нищо — каза Саша. — Но можем да го разберем. Защото ако някой е попаднал тук случайно, това е именно Соловейчик, човек, който изобщо не се интересува от политика. При това е човек широк, общителен, всички тези ограничения са голямо бремене за него. Наистина странно е, че се е решил да го направи, но любовта не знае граници.

— Това е лирика, Панкратов, сантименти, на официален език го наричаме бягство! И за бягство се наказва не само избягалият, но и тези, които са му помогнали да избяга. В Рожково има и други заточени, той е напакостил на всички.

— Ако някой избяга от Мозгова, аз ще отговарям ли?

— Да, представете си: един бяга, всички отговарят. И трябва да пазим невинните хора от егоистите, които мислят само за себе си. За всяко подготвящо се бягство трябва да се съобщава на властите, такъв е редът. И трябва да ни помагате в това. Ето, вие твърдите, че сте честен съветски човек. Помагайте тогава!

— Такъв значи искате да ме направите?!

— Е, ама защо го приемате така, Александър Павлович? За провокаторство у нас е определено извънредно строго наказание. Не искаме от вас да ни съобщавате за настроенията, за разговорите. Искаме да предотвратим бягствата, да спасим лекомислените хора, които бягат, и доверчивите хора, които създават условия за това. Ще ви прехвърлим в Кежда, механики МТС-то, ще се движите свободно из района, ще се срещате със заточени, включително и с такива, които се канят да избягат. Говорете им да не го правят. В краен случай ни съобщавайте, за да можем да предотвратим бягството. Ще бъдете осигурен материално, ще живеете в районен център, а не на село и ще спасявате хората от безразсъдни постъпки.

— Напразно си губите времето — каза Саша, — няма да върша това, което искате от мен. Намирам го аморално.

— И моята работа ли намирате аморална?

— Вие сте на служба и изпълнявате служебните си задължения. А аз съм заточен и също ще изпълнявам задълженията си.

— Какви са те?

— Да изтърпявам присъдата си.

Алфьоров помълча, после се усмихна и каза:

— Александър Павлович, поставяте ме в много затруднено положение.

— Не ви разбирам.

— Вие казахте „любовта не знае граници“, да допуснем, че сте прав. Но вашата жена е учителка. Можем ли ние да поверим възпитанието на подрастващото поколение на жена на политически нелоялен човек?

— Аз нямам жена, откъде ви хрумна? Учителката ли? Отбивам се при нея само понякога, за книги, това е.

— Александър Павлович, ние с вас сме мъже и добре се разбираме. Не съм разчитал на друг отговор. Но учителката е ваша жена. И ако сте благоразумен, ще преместим в Кежма не само вас, но и нея, и тук ни трябва учители.

— Нямам никаква жена — навъси се Саша, — със същия успех можете да нарочите за моя жена коя да е жена от Мозгова. Ако сторите нещо на учителката, ще извършите огромна несправедливост.

— Никой не смята за я закача, но ние сме длъжни да я опазим от чужди влияния. Да речем, като ви преместим другаде.

— Вие решавате! — Саша въздъхна облекчено. Да прави каквото ще! Ще се премести в друго село, само да не закачат Зида.

Алфьоров стана, разходи се из стаята...

— Кажете, Панкратов, как си представяте живота си по-нататък?

— След заточението ще се върна къщи, ще действам делото ми да се преразгледа.

— В Москва няма да се върнете, ще получите минус за нея.

— Не само в Москва може да се работи.

— Преразглеждане на делото ли? — продължи Алфьоров. — Едва ли ще го постигнете. Тази съдимост ще си я носите цял живот.

— Случва се да свалят съдимостта.

— Случва се — съгласи се Алфьоров, — но за заслуги пред държавата. А аз не виждам у вас особен стремеж да извършите нещо значително. Чувствате се оскърбен.

— Не съм оскърбен, но няма да забравя как мама се мятеше в коридора, когато ме арестуваха. Няма да забравя също как следователят ми приписваше несъществуваща вина.

— Е, добре — Алфьоров пак седна срещу Саша, да минем на въпроса. Соловейчик е избягал!

Той изпитателно се вгледа в Саша. Саша се втренчи смаяно в него.

— Не може да бъде. Соловейчик не е толкова глупав, той добре разбира, че няма къде да избяга.

— И все пак е избягал, писал ли ви е нещо за това?

Саша иронично се усмихна.

— Да се бяга е глупаво, а още по-глупаво е да се пише за това.

— Дума да няма — съгласи се Алфьоров, — и все пак вие сте единственият му другар тук, единственият му приятел.

— Искате да ме обвините в помагачество ли?

— Панкратов — внушително произнесе Алфьоров, — отношението ми към вас е много по-добро, отколкото смятате. Никой не ви обвинява в такова нещо. Но Соловейчик вероятно добре е обмислил маршрута на бягството си. Възможните маршрути са два: първият — по Ангара към Енисей, вторият — през тайгата към Канск. И по единия, и по другия няма да стигне далеч, още в първото село ще го задържат. Ако тръгне да заобикаля селищата, ще му е нужен голям запас продукти, а той го няма. Но е възможен и трети път — нагоре по Ангара, към Иркутск. Този път е по-дълъг, но по него е Мозгова, където живее вие, а още по-нагоре има две селища, в които живеят съмишленици на неговата годеница. Не е изключено да е избрал именно този път, не е изключено да ви се обади.

— Как тъй ще ми се обади? Пред очите на цялото село ли?

— Това не знам. Може и да не се обади. Но може и да се обади. В такъв случай ще трябва добре да обмислите поведението си.

— Да го задържа ли? — засмя се Саша. — Ами ако не съумея?

— Не е нужно да го задържате, ние сами ще го задържим. Добре ще е да го придумате да се върне. В такъв случай обвинението в бягство ще отпадне, ще се приеме просто като самоотлъчка, ще можем да се ограничим само с мерки от административен характер. Говоря ви честно, Панкратов, не искам бягства, подобно извънредно произшествие не е от полза и за мен.

Саша чувствуваше, че Алфьоров говори искрено. Но не вярваше в бягството на Соловейчик, може да е бил на лов из тайгата и да се е загубил.

— Та така, Панкратов — заключи Алфьоров, — придумайте го да се върне, какво по-лесно от това. Ако пък не се върне, съобщете в селсъвета или в колхозната управа, те знаят как да постъпят.

Той помълча, после добави:

— Отнесете се сериозно към този въпрос, Панкратов, едно укривателство на беглец или помагачество може да имат сериозни последствия за вас. Приемете това като предупреждение.

Соловейчик е избягал! Саша не можеше да повярва. Би могъл да допусне, че Соловейчик се е обесил, удавил — с живота му и без това е свършено. Та нали и той бе помислял за самоубийство? Но да избяга?! Практичният, разумен Соловейчик отлично разбира колко нелепа е подобна постъпка. С много по-голям успех би могъл да избяга от Канск — качваш се на влака и заминаваш. Тук можеше да се надява да се съберат с Фрида, а ако е избягал, значи завинаги е изгубил тази надежда. Ще изтормозят и Фрида. А нея той никога не би подложил на такъв удар.

Но каква мрежа плете Алфьоров? Приятелят ти е избягал от заточение, внимавай да не се наложи ти да отговаряш, по-добре се скрий зад нашия широк гръб! Живееш с учителката, тя може да пострада заради тебе, и това е причина да се скриеш зад нашия широк гръб! В Мозгова си без работа, кой ще те храни три години? А аз ще ти дам работа, няма да натежаваш на близките си. И не забравяй, че още не си се отървал от историята със сепаратора, заявлението ей го тук, в чекмеджето е. Примитивно.

Но същевременно Саша чувствуваше у Алфьоров една необичайност, нестандартност, не е като Дяков, друго му е нивото, бил е в Китай, а Дяков друг път ще го пратят в Китай. Да, но Дяков е в Москва, в централния апарат, а Алфьоров е тук, на края на географията. Сигурно нещо е сгазил лука. Очите му са неспокойни, признак за собственото му неустойчиво положение. В него го няма грубото нахалство на Дяков. Може би не е службаш?...

На Всеволод Сергеевич Саша каза, че са го викали заради Зида, не каза нищо за бягството — не вярваше в това бягство.

Всеволод Сергеевич се отнесе към въпроса спокойно.

— В краен случай ще заминете за Савино или Фролово — не е голяма жертва за двата месеца щастие. А на Нурзида Хазизовна нищо няма да ѝ сторят, тук тя е по-ценна от Алфьоров. Могат да намерят друг пълномощник за това място, а друга учителка — не могат.

На Зида Саша каза за Соловейчик, очакваше, че и Зида няма да повярва. Но Зида повярва.

— Бягат от мъка — каза тя, — дори и много разумни хора. Обезумяват от мъка и бягат. Често се случва.

Колкото и да е странно, разговорът с Алфьоров успокои Саша, сложи край на мъките му: Алфьоров потвърди онова, за което и той бе мислил — трябва да се прости с Москва, не може да се надява на преразглеждане на делото. Вече е отписан. Щом е тъй, трябва и той да се пренастрои. Най-сетне прие участта си, почувствува, че може да се владее. Никакви илюзии. Случаят му не е по-специален, такива като него са безброй. И трябва да намери в себе си сили да издържи.

Веднъж срещна на улицата Тимофей. Той го изгледа подплашено, понечи да подмине по-встрани, но Саша му прегради пътя.

— Дали стреляш зле, Тимофей, или пушката ти не струва?

— Кво, кво, я стига! — замънка Тимофей и заотстъпва назад, както тогава, на ливадата, сигурно се страхуваше, че Саша ще го удари.

— Не бой се — изкриви устни Саша, — тук нищо няма да ти сторя, ама паднеш ли ми още веднъж в гората, ще те застрелям като куче. Ти имаш жребие, аз пък куршум и цев с нарези — ще те уцеля! Ако аз не те уцеля, други ще те уцелят. И ние си имаме своя мъст. Запомни, животно!

Каза това и си продължи пътя. С такива — само така. Цяла Ангара знае как в затвора са видели сметката на онези момчета, дето убили заточениците на канския път. И Тимофей знае. Вече няма да припари наблизо, страхливецът! На тръгване към гората Саша зареждаше цевите със сачми, но в джоба си слагаше жребие. И не излизаше сам. И без Жучок не тръгваше. И не стоеше на открити места. И всеки път минаваше по различна пътечка.

На втория или третия ден след разговора с Тимофей Саша пак излезе в гората. Внезапно Жучок се спря, подушил нещо, и се втурна в

гъсталака. Безумният му лай се чуваше съвсем отблизо, не беше призивен, а злобен, задъхващ се, явно лаеше по човек, а може би и по мечка. Саша се спотаи зад дървото, презареди пушката, вкара по едно жребие в двете цеви.

Лаят нарастваше с бясна сила, ту се отдалечаваше, ту приближаваше, изглежда, Жучок ту отскачаше, ту отново се нахвърляше срещу някого. Разбира се, не е Тимофей, Жучок познава всички хора от селото, може да лае така само срещу непознат или мечка.

На Саша му се привидя човек зад дърветата, счу му се шумолене, може би движение на въздуха или пращане на съчки... Жучок изскочи на полянката, хвърляше се срещу някакъв непознат, а оня го отпъждаше с дълга дебела сопа. Саша веднага го позна. Беше Соловейчик — с ватирани панталони и елек, с ушанка, ботуши за блато, с наскоро пусната брада, отслабнал. Не беше лесно да го познае човек, но Саша го позна по фигурата, по движенията, с които се бранеше от кучето, а може би някъде дълбоко в душата си бе допускал възможността Борис наистина да е избягал и предположенията на Алфьоров да са правилни: че е избягал именно в тази посока.

Подвикна на кучето, отиде при Соловейчик.

Прегърнаха се.

— Да влезем пак в гората — каза Саша.

Навлязоха в гъсталака и приседнаха под едно дърво, където беше сравнително сухо. Соловейчик свали раницата си, сложи я на земята, облегна глава на дървото, затвори очи.

— Зло кученце имаш.

— Понеже е видяло непознат... Гладен ли си?

— Сега не, ял съм — Борис кимна към раницата, — какво, знаеше ли вече за мен?

— Вика ме Алфьоров, пита за тебе.

Борис се беше полуизлегнал със затворени очи.

— Защо го направи? — попита Саша.

Соловейчик се закашля, дълго и мъчително го давиха хрочки.

— Молих ги да ме преместят при Фрида или нея при мен. Отказаха. Тръгнах веднъж при нея. По пътя ме задържаха. Избягах. В Рожково ли да се връщам. Ще ме затворят и ще ми припишат бягство.

Затова поех насам. Ще ме търсят по-надолу или по Канския път, а през това време може да успея за стигна до Братск.

— Алфьоров предположи, че и насам може да тръгнеш.

— Каза ли ти го?

— Да.

Борис замълча.

— До Братск има цял месец път. Тия дни започва зимата. Ще замръзнеш в гората — каза Саша.

— Нямам друг изход — уморено отвърна Борис, — ако стигна, ще стигна, ако не — не.

— А какво ще стане с Фрида?

— Няма да пострада. Тя нищо не знае. След пристигането ни тук не съм я виждал. Какво като съм ѝ писал? Писал съм на много хора.

— Не е точно така — възрази Саша, — обявил си я за своя годеница, значи ти е близка, ще я викат.

— И тебе са викали, какво си могъл да кажеш? И тя нищо няма да може да каже.

— Слушай, не е ли по-добре да се явиш в Кежма при Алфьоров? Ще обясниш, че си отивал при него, за да го помолиш да ви събере с Фрида. Тогава ще бъде съвсем друго: не си бягал от района, сам си се явил в Кежма.

— Същото е с бели конци — намръщи се Борис. — Отивал съм в Кежма — та нали ме задържаха не по пътя за Кежма, а обратното, по пътя надолу. Не, няма да ида при Алфьоров — ще ме прати в Канск.

— До Канск няма път — каза Саша, — ще има едва след месец, не по-рано. В Кежма няма и затвор, къде ще те държат? За Алфьоров е по-изгодно да приеме версията ти: дошъл си да молиш за събирането ви с Фрида. Сам ми каза: не искам извънредни произшествия. А дето са те задържали долу, няма значение. Ще кажеш, че в Рожково е нямало лодка, а си се надявал да намериш някъде към Кода или Пашино.

— Алфьоров вече със сигурност ме е обявил за беглец — възрази Борис. — Щом те е викал, значи е взел мерки.

— И все пак — настояваше Саша — това е единственият ти шанс. Не можеш да стигнеш до Братск, ще те хванат още в първото село и тогава вече не може да не ти припишат бягство.

— Няма да се отбивам в селата.

— А какво ще ядеш?

— Ще ми дадеш малко лапачка — сланина, сухари, захар, ако имаш...

— То се знае, ще ти дам! Но докога ще ти стигне, колко можеш да носиш?! Сега в гората не се намира нищо за ядене — зима е. Нямаш пушка. От глад ще се предадеш още в първото село. Разбери, става дума за живота ти. Ако се явиш при Алфьоров, ще останеш жив. И ще имаш шанс да се отървеш. Продължиш ли, ще загинеш в гората или ще те хванат — и тогава вече нямаш никакви шансове.

Борис мълчеше, полуизлегнат със затворени очи, сякаш не слушаше какво му говори Саша. Може да беше задрямал.

— При мене ли ще пренощуваш?

Без да отваря очи, Соловейчик отрицателно врътна глава.

— Ще ме пипнат. И ти ще загазиш.

— За мене не се тревожи.

Борис отвори очи, заговори неочаквано енергично:

— Ако ме видят тук, Алфьоров ще тръгне по тази следа. А аз трябва да измина само около седемдесет километра — там ще ми помогнат. И тебе не мога да излагам на опасност. Ти дори няма да можеш да кажеш, че не си знаел за бягството ми. Алфьоров те е предупредил. Хайде да се разберем така: ти не си ме виждал и аз не съм те виждал! Каквото и да се случи и когато и да се случи, ако ще след година, след две, след десет — не съм те виждал и ти не си ме виждал.

— Е, твоя си работа — каза Саша, — и все пак мисля, че правиш грешка. След два часа можеш да бъдеш в Кежма. Алфьоров ще те понакастри и толкоз. Е, гаранция няма, но мисля, че точно така ще стане. Повтарям, това е единственият ти шанс.

— Всичко е решено — твърдо изрече Соловейчик, — можеш ли да ми намериш сланина, сухари, захар?

— Сланина мога, за захар ще се помъча, сухарите трябва да се пекат, ако почакаш, ще има и сухари.

— Не мога да чакам. Донеси хляб вместо сухари.

— Борисе! — каза Саша. — Помисли си, моля те. Не мога да разбера на какво разчиташ. Да речем, че успееш да стигнеш до Братск. Това е изключено, но да допуснем. Ами после?

— Там ще ме изпратят до Иркутск, ще се кача на влака и ще ида в Москва.

— Защо?

— Ще търся правда.

Саша си помисли, че той нещо е мръднал, каква правда е решил да търси? А може би има и нещо друго, но Борис не му го казва? Може би има верни приятели по пътя? Приятели на Фрида? Щом трябва да измине още седемдесет километра, значи във Фролово, Савино или в Усолцево. Но те всичките са на острови, как ще премине Ангара? Ангара още не е замръзнала и няма да замръзне скоро — тук течението е бързо. И все пак разчита на нещо. Изглежда и тук, в заточението, има някакви връзки, възможности, за които Саша не подозира. Винаги бе смятал, че държавата е всесилна, всезнаеща, всепроникваща. В действителност не е така, държавата може да бъде измамена. Зида му предлагаше други начини. Може би и Соловейчик има свои начини, само че Саша не ги знае.

— Колко време ти трябва, за да изтичаш до селото?

Това беше молба да побърза. Саша стана.

— След около три часа ще се върна.

— Ще те чакам.

Борис пак се облегна на дървото и затвори очи.

Всичко преди — арестуването, затворът, заточението — беше несравнимо с това, което ставаше сега. Тогава нямаше абсолютно никаква вина, сега за пръв път престъпваше закона. Помагаше, след като бе предупреден. Разбира се, Борис няма да го издаде и въпреки това „помагачество за бягство“ ще фигурира в досието му. И два пъти повече ще го е яд да плаща за това: бягството на Борис е нелепост — или ще погине по пътя, или ще го хванат.

Но от всяко положение е длъжен да помогне на Борис. Важно е само никой в селото да не заподозре нещо. Да помоли за сланина и хляб хазаите си? Но за кого? Явна улика. Единственият човек, който може да му помогне, е Зида. Ако няма, ще иде у съседите. Тя редовно купува продукти, никой няма да се усъмни. Парче сланина, хляб или питки, два пъти твърдо сварени яйца, има захар, у него се намират и бонбони, прати ги майка му от Москва, сол...

Ще каже на Зида: Намери! Трябват ми, за какво — не питай и забрави това.

Зида нищо не го попита. Отиде у съседите, донесе сланина, сушене месо, питки, свари яйца, извади захар, бонбони, хубаво опакова всичко и го подреди в торба от грубо платно, с каквито местните ловджии ходеха в гората.

И тъкмо по тази торба той разбра, че тя се досеца.

На вратата се обърна.

— Не съм вземал нищо от тебе.

Каквото и да се случеше, както и да свършеше всичко, Зида нямаше нищо общо.

Зида кимна.

— Добре.

Щом чу стъпките на Саша, Борис отвори очи, понадигна се, завъртя глава, сякаш да отърси съня, премести продуктите в раницата си, не взе само солта.

— Имам.

После се изправи. Саша му помогна да пъхне ръце в ремъците на раницата.

— Е, приятелю, сбогом!

Борис несръчно — пречеше му раницата — прегърна Саша. Разцелуваха се.

— Утре от сутринта ще бъда на това място — ако решиш друго и се върнеш, ще се видим.

— Няма да реша друго — отговори Борис, — внимателно ли изпипа всичко?

— Не се тревожи.

19.

Орджоникидзе остана недоволен от инцидента с комисията на Пятаков, недоволен беше, че Марк Александрович фактически беше изгонил комисията от завода, недоволен беше и от мъмренето, което получи от Сталин по вина на Марк Александрович. Тогава Сталин подкрепи Марк Александрович, обаче няма нито един документ, узаконяващ започнатото от него жилищно, комунално и битово строителство. Има думи, а думите се забравят. Засега няма официално одобрение, положението на Рязанов е рисковано.

И затова Марк Александрович на драго сърце прие предложението на редакцията на списание „Болшевик“ да напише статия за работата на завода и за проблемите пред родната черна металургия. „Болшевик“ е най-авторитетното партийно списание, статията ще помогне на завода: доставчиците и сродните предприятия ще я възприемат като директива. И най-важното: статията ще даде възможност публично да се фиксира и следователно да се узакони започнатото строителство.

Марк Александрович написа статията за две вечери. Основните положения в нея бяха следните.

Американците прекалено набързо разработиха проекта на завода, той се нуждае от поправки. Марк Александрович изброи най-важните. Но същевременно призова нашите металурзи по-широко да бъдат запознавани с най-добрите образци в работата на американците и подробно посочи точно в какви отношения изоставаме от тях.

Но главната задача на черната металургия на Изток е да се задържат висококвалифицирани кадри. Оттук и необходимостта от широко жилищно комунално, културно и битово строителство. Марк Александрович изброи вече извършените работи (заради които бе идвала комисията), отбеляза ги като постижения, одобрени от Централния комитет на партията (имаше предвид думите на Сталин), и посочи, че заводът ще продължи тази си дейност.

В заключение Марк Александрович рязко разкритикува нередовните доставчици. В средата на ноември статията излезе на

страниците на списанието, а в края на ноември Марк Александрович пристигна в Москва за пленума на ЦК.

Пленумът обсъждаше само един въпрос — отменянето на купонната система за хляба и другите продукти от първи януари 1935 година.

Във всички изказвания пролича загриженост: купоните съществуваха от 1928 година и осигуряваха макар и недостатъчно високо, но стабилно ниво на снабдяване. Сега ще бъде въведена свободна търговия, ще се задействува пазарът, който сме отвикнали да ръководим.

Сталин не държа реч, седеше мълчаливо в президиума.

Последния ден на пленума в една почивка в коридора при Марк Александрович дойдоха Орджоникидзе и Киров.

— Ето — каза усмихнат Орджоникидзе, — с тебе иска да се запознае Сергей Миронович, статията ти му е харесала.

Киров стисна ръката на Марк Александрович.

— Да, сериозна и умна статия. Всичко, за което пишете, се отнася не само за новите райони, но и за старите. Проблемът за стабилните кадри сега става първостепенен навсякъде. Харесва ми и вашият призив да се учим на някои хубави неща от американците, не е срамно да се учиш дори от капиталистите. Колкото до критиката ви срещу някои ленинградски предприятия, обещавам ви да поправа положението.

— Благодаря ви, това ще бъде най-голямата награда за нас — отговори Марк Александрович.

Орджоникидзе добродушно каза:

— Голям дипломат ни е той. Чрез тази статия узакони официално всичките си незаконни разходи.

— Недейте така, Григорий Константинович — възрази Марк Александрович, — просто фиксирах онова, което вече бе създадено и одобрено...

Орджоникидзе не успя да отговори. До тях се спря Сталин. Дори не бяха забелязали откъде се бе приближил.

— За какво спорите?

— Разговаряхме за статията на другаря Рязанов — отговори Орджоникидзе.

— Каква е тази статия? — попита Сталин и хладно погледна Орджоникидзе, Марк Александрович, но сякаш не забеляза Киров.

— В последния брой на „Болшевик“ — отговори Киров.

— Не съм я чел — все така, без да поглежда Киров, каза Сталин.

И продължи нататък.

Марк Александрович се загледа след него, в тесния му, леко приведен гръб в куртка със защитен, почти кафяв цвят, и сърцето му се изпълни с гордост. Току-що, само преди минута бе стоял до него, до Киров и Орджоникидзе, бяха разговаряли пред очите на целия пленум. Сталин не беше чел неговата статия в „Болшевик“, това е естествено, докато е подготвял пленума, отменянето на купонната система, не е имал време дори да прелисти списанието. Достатъчно е, дето я е прочел и я похвали Киров. И приятелското отношение на Орджоникидзе показва, че вече не му се сърди, действията на Марк Александрович в завода са узаконени, статията изигра ролята си. Всичко е наред, напразно се беше тревожил. В една епоха на велики дела всичко истинско, полезно неизбежно побеждава, защото е направлявано от НЕГОВАТА мъдра мисъл, от НЕГОВАТА могъща ръка. Ето, ТОЙ крачи по изпълненото с хора фоайе, уж никой не му прави път, не прави дори крачка встрани и все пак пътят е свободен, пътят пред НЕГО е свободен, той крачи спокойно, без да бърза, стъпва леко с меките си ботуши, уж никой не го поглежда, не се извъръща, но всички знаят, че минава Сталин. Сталин влезе през вратата, която водеше към стаята за президиума, и едва тогава Марк Александрович забеляза, че Орджоникидзе се е подпрял на стената и с треперещи ръце вади от едно шишенце таблетка нитроглицерин, слага я под езика си.

— Какво ти е? — попита разтревожено Киров.

Орджоникидзе си пое дъх.

— Нищо ми няма.

Марк Александрович го хвана под ръка.

Орджоникидзе меко отстрани ръката му.

— Григорий Константинович, да отидем до здравния пункт, наблизко е...

— Няма нужда, мина ми.

— Не — решително каза Киров, — ще си идеш вкъщи. Хайде, ще те изпратя.

Неприветливостта на Сталин не беше неочаквана за Киров. Отношенията им се развалиха още в Сочи, Сталин всъщност го изгони оттам в Казахстан. Киров беше в Казахстан от шести до двайсет и девети септември, а когато се върна в Ленинград, Медвед, началникът на управлението на НКВД, му докладва, че заместникът му Иван Запорожец, дори без да съгласува с него, с Медвед, е довел от Москва, от централния апарат, свои хора, които своеволно е назначил на ключови постове в секретно-политическия отдел, и изобщо демонстрира, че е автономен и подчинен само на Москва. Подобно положение е нетърпимо, в НКВД не може да има двама началници, единият от които е подчинен на Областния комитет, а другият — на Москва. Затова Медвед моли да се настоява за незабавно отзоваване на Запорожец и неговите хора, назначени без съгласуване с местните органи.

Въпросът беше деликатен. Безспорно тези назначения бяха санкционирани. Вероятно бяха направени дори по личното нареждане на Сталин с цел „изкореняване остатъците от опозицията“, напук на него, на Киров — щом не искаш ти да го направиш, ще го направим без тебе, тъкмо затова Запорожец изтъква своята автономност. Да поиска отзоваването на Запорожец би означавало да влезе в пряк конфликт със Сталин, и то по деликатен кадрови въпрос, а в подобни въпроси Сталин не търпи ничия намеса.

И все пак да допусне съществуването на такъв автономен, неподчинен на областния комитет орган в Ленинград би означавало след време напълно да изтърве властта от ръцете си.

Киров събра в кабинета си членовете на бюрото на областния комитет, само членовете на бюрото, без секретарите, без техническите изпълнители, без протоколист, и предложи на Медвед да повтори информацията си, а на членовете на бюрото — да изкажат мнението си. Мнението беше единодушно: да се настоява за незабавно отзоваване на Запорожец и неговите хора.

Киров вдигна слушалката на телефона и се свърза с Москва.

— Сега ще докладвам — отговори Поскръбишев.

Чакаха дълго. В кабинета на Киров беше тихо, всички мълчаха, разбираха, че Сталин не случайно не вдига слушалката. Най-сетне я вдигна.

— Слушам ви.

— Другарю Сталин — каза Киров, — Запорожец своеволничил, не се подчинява на началника на НКВД Медвед. Бюрото на областния комитет моли да отзовете Запорожец от Ленинград.

Сталин не отговори, после попита:

— В какво конкретно се състои своеволието му?

— Ето последния случай — каза Киров, — довел е от Москва хора на Ягода, пет души, без знанието на Медвед ги е назначил на отговорни постове в секретно-политическия отдел...

— Виж какво — отговори Сталин, — това са вътрешни размествания в апарата на НКВД.

— Но аз секретар ли съм на областния комитет или не? — гневно произнесе Киров и удари по масата с длан.

— Какви са тези детински въпроси? — възрази Сталин. — НКВД е нов народен комисариат и като във всеки нов народен комисариат, и в него е неизбежно разместването на кадри. Практически е невъзможно да се съгласува всяка кандидатура с всички местни организации.

— Бюрото на областния комитет и лично аз решително настояваме за отзоваването на Запорожец — заяви Киров.

— Обясних ви всичко, както можах, по-добре не мога — студено изрече Сталин.

И затвори.

Известно време всички мълчаха. После Киров се обърна към Медвед:

— Виж какво тогава, Филипе, в управлението командуваш ти, бюрото на областния комитет признава само тебе. Пресичай из корен всички самостоятелни действия на Запорожец, ние ще те подкрепим.

След като изпрати Серго до дома му, Киров се върна на пленума. Прозвуча звънецът, почивката свърши, участниците в пленума влизаха в залата. Но Марк Александрович чакаше Киров.

— Извинете, Сергей Миронович, как е Григорий Константинович?

— Мисля, че всичко е наред, легна си, Зинаида Гавриловна ще повика лекар.

Но Орджоникидзе забрани да се вика лекар. Чувствуваше се по-добре, стана от леглото, но реши да не се връща на пленума, знаеше

какво е проекторешението, ще го гласуват и без него.

Премести се в креслото, замисли се...

Днес по време на двете минути разговор със Сталин във фоайето той съвършено ясно разбра отношението на Сталин към Киров. Орджоникидзе добре познаваше Сталин, знаеше какво означава Сталин да разговаря с един човек, без да го поглежда...

Смрачи се, в другите стаи запалиха лампите, при него надникна Зинаида Гавриловна.

— Как си?

— Добре съм, но не пали лампата тук — помоли Орджоникидзе, — искам да поседя сам.

Седеше и мислеше. След съобщението на Будягин за странните преустройства в ленинградския НКВД той на няколко пъти се опита да отвори дума пред Сталин за Киров, искаше да проучи ситуацията, но Сталин отбягваше този разговор, а после неочаквано го започна сам.

В Политбюро се обсъждаше съобщението на Киров от Казахстан за хода на зърнодоставките и Сталин сякаш между другото, без никаква връзка с обсъждания въпрос, каза:

— Предлагам на другаря Киров, като секретар на ЦК, да се премести в Москва — отказа. Докога ще стои в един и същи град? Осем години вече! Стига! Не можем да си позволим такъв разкош — да държим Киров в Ленинград. Киров е кадър от съюзен мащаб, нужен е на цялата партия.

Нищо друго не каза, премина към следващия въпрос.

А след заседанието, когато всички се бяха разотиили и в кабинета бяха останали само Сталин, Каганович, Молотов, май беше останал и Куйбишев, Сталин каза на Орджоникидзе:

— Поприказвай с Киров, нали сте приятели, да дойде в Москва. В централното ръководство ни е нужен руснак. Ние с тебе сме грузинци, Каганович е евреин, Рудзутак е латиш, Микоян — арменец. Колко руснаци имаме? Молотов, Куйбишев, Ворошилов и Калинин — малко са.

След завръщането на Киров от Казахстан Орджоникидзе отиде до Ленинград и му предаде предложението на Сталин. Киров отново отказа. Като му съобщи за търканията им със Сталин в Сочи и за последвалия конфликт във връзка със Запорожец, той спокойно и уверено заяви:

— Няма да позволим на Запорожец да вилнее из Ленинград.

Колко наивни са били всички те, колко наивни — и той, и Будягин, и Киров. Нима Сталин не е разбирал, че Киров няма да се стресне от Запорожец? „Изкореняването на остатъците“ е само прикритие, камуфлаж, Запорожец нищо няма да изкорени там, няма да му позволят.

Какво да предприеме?... Остава само едно: да спечели време. Трябва да задържи Киров в Москва поне няколко дена, седмица. Да обмислят всичко, да се посъветват с другари, може да успеят да придумат Киров да се премести в Москва. И най-важното: неочакваното оставане на Киров по-дълго в Москва може да сепне Сталин, той може и да отстъпи, може да отзове Запорожец.

Киров се прибра от пленума почти в единайсет часа. Орджоникидзе му отвори.

— Оборави ли се? — весело попита Киров с влизането. — Как се чувствуваш?

Орджоникидзе седна в креслото, пое си дъх.

— Зле съм, Серьожа, зле съм, постой при мене два-три дена.

Както си подреждаше чантата, Киров се извърна.

— Какви ги приказваш? На първи декември, вдругиден, ще докладвам пред партийния актив... За пленума...

— Е, хайде сега, един доклад... — с усилие си пое дъх Орджоникидзе, — Чудов, Кодацки не могат ли да докладват? Поживей при мене, Серьожа, може вече да не се видим...

Киров отиде при него, хвана ръката му, погледна го в очите.

— Я не мисли за такива работи. И си легни, извикай лекар. Пристъпите на стенокардия винаги са придружени с такъв страх. Стегни се. Къде да се обадя за кола?

— Аз ще се обадя.

Орджоникидзе стана от креслото, отиде в другата стая, набра гаража по вътрешния телефон, извика своя шофьор Барабашкин.

— Василий Дмитриевич, ела с колата, ще закараш Киров до гарата. — И съвсем тихо, като закри слушалката с длан, добави: — Ама ще направиш така, че да закъснее за влака. Ясно?

Орджоникидзе се върна в трапезарията, Киров вече си беше приготвил чантата и с палто, прав, разговаряше със Зинаида Гавриловна.

— Я по-добре остани с мен два-три дена, а — тъжно издума Орджоникидзе, — Серьожа, остани!

— Не мога, нали ти обясних, на първи декември имам актив.

Пред входа кратко свирна автомобил.

Киров прегърна и целуна Орджоникидзе, прегърна и целуна Зинаида Гавриловна, по приятелски строго ѝ каза:

— Не го оставяй да ти се качва на главата, накарай го да се лекува.

Взе си чантата и бързо излезе. Часовникът показваше единайсет и половина.

Още преди пощата Барабашкин спря, слезе, вдигна капака.

— Какво стана?

— Нещо в захранването не е в ред, Сергей Миронович, сега ще го оправя.

— Не, няма да чакам.

Грешката на Барабашкин беше, че спря близо до трамвайна спирка. Към нея тъкмо приближаваше четворката, чийто маршрут беше към гарата, и Киров успя да скочи вътре. Кондукторът го пусна във вагона на „Стрелата“ минута преди тръгването на влака.

20.

Саша излезе от къщи още по тъмно и рано сутринта беше на мястото, където вчера се раздели с Борис. Ето и дървото, под което бе лежал той. Саша подсвирна, веднъж-дваж подвикна на Жучок, та Соловейчик да разбере, че е тук, но никой не се обади. Саша се въртя из гората до здрачаване, но не, Борис го нямаше, значи бе решил да не се връща. През следващите дни Саша сменяше маршрутите, обикаляше все по-надалеч. По елите като дебели възглавници вече бе натрупал сняг, той покриваше на пухкави парцали земята, нападалите съчки, скованите от лед блата. Саша се движеше с усилие, често спираше, слушваше се, но гората беше безмълвна. Само от време на време изпъшкваха замръзващите дървета или пък потракваха кръсточовки, прелитайки от ела на ела, отърсваха скрежа от клоните и ронеха по снега люспи и излющени шишарки.

По едно време Саша вдигна от леговището му един бял заек и той хукна между дърветата, изопнал на гърба дългите си уши. Виждаше и белки, явно наскоро родени, неопитни: седи си на клона със заметната на гърба опашка, чопли шишарка, бързо-бързо я върти с лапички и отгоре гледа Саша право в очите. Зърна и една мишкуваща лисица, тя бавничко подтичваше по снега, от време на време спираше, слушваше се дали няма да изписка под снега някоя мишка и чуеше ли писък, веднага се хвърляше към нея и бързо, като куче разравяше снега. Саша видя и как се храни един глухар: внимателно пристъпвайки по девствения сняг, откъсваше листа от хвойновите клонки, боровинкови филизи, още непокрити съвсем със сняг, та дори и връхчета от млади елички.

Цяла седмица скита Саша из гората, но Соловейчик не се появи, значи много се беше отдалечил, а може и да бе загинал в гората, да бе замръзнал, болен, може да бе потънал под леда, да се бе изгубил и умрял от глад.

Но не бяха го хванали. Ако го бяха хванали, всички щяха да научат. Едно бягство е събитие, улавянето на беглец е още по-голямо

събитие, такава новина се пръсва из цялата Ангара, започва се разследване, разпити: кой е помагал, кой го е крил и му е давал храна?

Заточените в Мозгова също обсъждаха бягството на Соловейчик. Но тъй като никой освен Саша не го познаваше, а и Саша не разправяше много-много, че го познава, бягството се обсъждаше изобщо, тоест колко е безперспективно и обречено. Дори да се измъкнеше от Сибир, пак беше загубен — в нашите условия е невъзможно да живее в нелегалност. Всички бяха единомисленици в това заключение.

Но същевременно всички разбираха, че бягството на Соловейчик ще има последствия, да оставят работата така би означавало да поощрят и други бягства. Щом беглецът не може да бъде наказан, трябва да накажат останалите, да ги изтръгнат от местата, с които са свикнали, да ги лишат от възможност да се издържат, заточените трябва да знаят, че ще трябва да отговарят за всеки избягал и са длъжни да предотвратяват бягствата. И наистина скоро всички заточени от Рожково бяха пръснати из други села.

В Мозгова изпратиха двама: някакъв Каюров и една жена, както разправяха, партиен член едва ли не от хиляда деветстотин и пета година, със странното фамилно име Звягуро. Казваше се Лидия Григориевна. Състарена, грозновата, с издадени зъби, тя пристигна не сама, а с едно шестгодишно момченце, Тарасик.

Докараха я вече с шейна. Тя спря пред къщата, в която живееше Саша, влезе при него и каза:

— За вас ми беше говорил Соловейчик. Бихте ли ми казали къде мога да намеря квартира?

— Ще помисля — отговори Саша, — влезте, седнете.

— Трябва да освободя шейната.

Излязоха навън. В шейната, увит в шал, седеше Тарасик. Лидия Григориевна го взе, Саша прибра багажа й — два протрити куфара, овързани с въже, всички се върнаха в къщата. На улицата изскърцаха плазове — шейната замина.

Лидия Григориевна развърза шала на Тарасик, свали му дрехата, нещо като кожухче, и калпака, каза му да седне на пейката.

Тарасик седна и току поглеждаше Саша.

Саша отвори вратата към кухнята и помоли хазайката да дойде. В стаята заедно с хазайката дойде и хазайният.

Саша посочи Лидия Григориевна.

— Моя позната е, къде да я настаним?

Старицата погледна момченцето.

— Внук ли ви е?

— Внук — помрачня Лидия Григориевна.

— С дете гаче трудно се намира. Палави са децата...

— Той не е палав — каза Лидия Григориевна.

— Знаеш ли го! — промърмори старата.

— Нима сте имали тук заточени с деца? — попита Саша.

Хазайката не отговори, продължи да разглежда момчето.

— Как го викат?

— Казва се Тарас.

— Брюханови може да дадат една стая — каза старецът.

— Брюханови имат смахнато момиче.

— То е кротко, няма да ги закача.

Лидия Григориевна пак помрачня.

— А кой освен Брюханови може да ни вземе?

Старата се замисли.

— Сизих? — попита тя стареца.

— Голям пияч е той — одобрително отвърна старецът.

— А, не, не искам, Тарасик се страхува от пияни хора.

— Придирчива си — неодобрително забеляза старата, после се обърна към Саша: — Отскочи до Верхотурови, живеят до учителката.

По пътя към Верхотурови Лидия Григориевна каза:

— С дете трудно се намира квартира, макар че на никого не пречи. Друго ги плаши: ако ме приберат, детето ще остане при тях. И докато началството го прати в детски дом, може да мине и година, че и две, има главоболия, трябва да пишат по разни инстанции, а те не знаят да пишат.

Верхотурови поискаха трийсет рубли на месец.

По физиономията на Лидия Григориевна Саша разбра, че тя сега ще се откаже. Прихвана я за лакътя.

— Добре, днес ще се пренесат.

Лидия Григориевна беше недоволна.

— Не биваше да се съгласявате от мое име, не мога и нямам намерение да плащам толкова пари.

— Моето съгласие изобщо не ви задължава, винаги можем да се откажем. Ще постоите час-два при мен, ще си починете, ще хапнете, а аз ще пообиколя да потърся. Ако намеря нещо по-евтино, ще видите и ще решите. Ако не намерим веднага, ще се настаните у Верхотурови, пак ще търсим.

— Верхотурови направо ги изключвам — заяви Лидия Григориевна, — имам само двайсет и пет рубли. Какви са тези цени? В Рожково плащам петнайсет рубли.

— Тук е по-скъпо — съгласи се Саша, — Рожково е много отдалечено село. А Мозгова е близко до Кежма, до районния център, там цените на жилищата са високи. Аз плащам двайсет, на вас ви увеличават с десет заради момчето. Колкото до парите, ще ви дам назаем, ще ми ги върнете.

— Няма да взема от вас — възрази Лидия Григориевна, — племенникът ми от Ярославъл ми праща пари, но сега започва тая бъркотия с пощата, патила съм от преадресиране, та знам, пак добре, ако получа след половин година. В Рожково печелех от шев. Хазайката ми имаше шевна машина, а тук дали ще намеря?

— При нас е пълно с модаджийки — весело каза Саша, — гледат от районната интелигенция. Очаква ви широка клиентела. А машина ще намерим.

— Да, но както и в Рожково, ще ми плащат с яйца, сметана, риба. Племенникът ми праща по двайсет рубли на месец, това е сумата, която мога да плащам.

Саша изпрати Лидия Григориевна до вкъщи, помоли хазайката да им даде с Тарасик чай, а той тръгна към Зида. Тя познава всички хора в селото и ще може да му даде добър съвет.

Вратата на Зида беше отворена, но нея я нямаше. В печката тлееха дърва, на масата имаше учебници и тетрадки, значи вече се беше върнала от училище. Зида не даваше учебниците на учениците, караше ги да си подготвят уроците в училище след часовете: „Вкъщи не учат, с учебниците покриват гърнетата с мляко, късат тетрадките за цигари...“

Машинално зараглежда детските драскулки, после вниманието му привлече една дебела тетрадка с платнена подвързия, истинска обща тетрадка, същите използваше и той в Москва, в института. Саша машинално отвори и нея.

Още без да чете, по датите в текста — август, септември, октомври, ноември, по главните букви „С“ — тоест Саша, „В. С“ — Всеволод Сергеевич, по мярналите се пред очите му фрази: „Вчера той каза“, „Той е много смел и благороден“, Саша разбра, че това е дневникът на Зида. Първата му реакция беше да затвори тетрадката, толкова ниско не може да падне — да чете чужди дневници. И все пак... Ако това се беше случило в Москва, в миналия му живот, не би посмял да отвори чужд дневник. Но тук, в неговото положение... Та нали тя пише за него! Какво ли пише? Защо ли се доверява на хартията? Той е длъжен да знае какво е написано тук, всяка негова стъпка, всяка негова дума може да бъдат изтълкувани превратно. Нещастие то може да дойде от всяка посока, дори от жената, която го обича. Всъщност какво знае за нея? Защо е тук? В тази дупка!

Той се разходи из стаята.

И какво означават думите „той е смел и благороден“? Намек, че снабди Соловейчик с продукти, че не издаде избягалия заточеник ли?! Тези две думи са достатъчни, за да предизвикат жестока разправа със заточениците в Мозгова. Заради доверието, което ѝ оказа, може да пострада хората. Тя, разбира се, не желае зло никому, но защо записва? Нима не разбира неговото положение? Защо е оставила дневника на масата? Случайно ли? Забравила е да го скрие ли? От лекомислие ли?

Той пак походи из стаята, откъсна от една цепеница брезова кора, хвърли я в печката, опалената от огъня кора моментално се сви на тръбичка и в следващия миг пламна.

Да погледне ли дневника? Да прочете ли какво пише за него, веднъж завинаги да се убеди какво представлява тя в действителност? Но направи ли това, ще престъпи границата, разделяща почтения човек от непочтения. Впрочем късно е, прекалено дълго се колеба... Чу стъпките ѝ на двора, после как си изтрива краката в пруста. Тя влезе и му се усмихна.

— Отдавна ли ме чакаш?

Вместо отговор той ѝ посочи дневника.

— Какво е това?

Тя усети гнева в гласа му, разбра, че е отварял дневника, смути се, после погледна Саша с ясни, открити очи.

— Това е моят дневник.

— Защо водиш дневник?

Тя не отговори веднага.

— Обидило ли те е нещо в него?

— Не чета чужди дневници. Но... Очевидно пишеш нещо и за мен?

— Да, пиша.

Погледна я, после попита:

— Защо си тук, Зида?

Тя наведе глава, замълча, не отговори.

— Питам те: какъв вятър те е довял тук?!

Тя прошепна:

— Никога няма да ти кажа.

— Твоя си работа, но аз трябва да зная какво пишеш за мен.

Тя му подаде тетрадката.

— Чети.

— Няма да чета дневника ти. Но те моля да откъснеш от него всички страници, в които пише за мен, и да ги изгориш ето в тази печка. И повече нищо да не пишеш за мен. Вече съм ти обяснявал положението си, жалко, че нищо не си разбрала.

Тя замислено прелисти дневника, подгъна няколко страници, подаде тетрадката на Саша.

— Това е за тебе, прочети го.

— Казах ти ясно и разбрано: няма да чета. Откъсни ги и ги изгори.

Разбираше колко жестоко е да настоява. Но друг изход нямаше! Постъпката на Соловейчик би струвала скъпо на хората, които и без това бяха нещастни. Не искаше някой да пострада заради нейното лекомислие.

Зида отиде до печката, приклепна, отвори чугунената вратичка, откъсна от дневника една страница, хвърли ѝ един поглед, смачка я и я пусна в огъня. Прочете, смачка и запрати в огъня втора, после трета, четвърта... Седеше на колене пред печката, с гръб към Саша, късаше страници от тетрадката, смачкваше ги и ги хвърляше в огъня, вече без да ги чете, явно последните страници от дневника всичките бяха за Саша, а може вече да ѝ беше безразлично, късаше всичко наред.

— Горещо е — каза изведнъж.

Едва сега той забеляза, че не я е оставил да се съблече, беше с кожух, валенки, шал, както беше влязла от студа.

Сега я съжаляваше, яд го беше на себе си. Отвратително, ужасно! Той не можеше да дочака кога най-сетне ще свърши това мъчение, измислено от него.

Зида стана, сложи на масата остатъците от тетрадката, усмихна се през сълзи.

— Това беше!

Саша излезе от къщата. Ужасно, всичко е ужасно! Гадно! Но не можеше да постъпи другояче. Сега живее по други закони. Може би Зида ще разбере това и ще си останат приятели.

Отби се в магазинчето на Федя и го попита за квартира. Добави, че наемателката е с шестгодишно дете, шие хубаво и хазайката трябва да има шевна машина.

— Защо не я пратим при Лариска? — предложи Федя. — Живее сама. И машина има. Обича нови дрешки, не умее да шие, ето ѝ шивачка вкъщи. Може и на Маруска да ушие нещо.

— Ами Лариска ще се съгласи ли?

— Като ѝ кажа, ще се съгласи.

Уговорката стана. Саша пренесе куфарите на Лариса Григориевна у Лариска, прегледа шевната машина, смаза я. Машината беше стара, но добра марка, „Сингер“.

— Желая ви успех — каза Саша, — ако ви потрябва нещо, викайте ме...

Интересуваха го подробностите около бягството на Соловейчик. Но Лариса Григориевна нищо не му разказа и Саша сметна, че е неудобно да пита.

Когато разбра, че Саша е настанил Лидия Григориевна у Лариска, Всеволод Сергеевич с обичайната си усмивка каза:

— Съдружие на блудница със стара мома. Но тя е с дете, та няма къде да се дява. Между другото знаете ли какъв е този Тарасик?

— Каза, че ѝ е внук, но не ми се вярва.

— Той е син на умрели тук спецзаселници или официално — кулаци.

Саша се учуди.

— Взела е детето да го гледа? Мъжествена постъпка.

Всеволод Сергеевич поклати глава.

— Или опит да намери цел в живота, да се вкопчи в нещо, каквото и да е то.

— От каквото и да е продиктувана постъпката ѝ — каза Саша, — тя е благородна и човечна. Лично у мен тази постъпка поражда надежда, че дори в тези страшни условия се утвърждават висшите човешки ценности. Състраданието е една от тях.

— Мисля си за метаморфозите на нашата действителност — на свой ред каза Всеволод Сергеевич, — не е изключено навремето Лидия Григориевна да е разкулачила родителите на Тарасик и да ги е затопила в Сибир. А сега тя самата е в Сибир и отглежда сина им, понася заради него мъки и лишения. Този факт не подкрепя ли тезата за изкуплението?

— Зле съм запознат с християнското вероучение — отговори Саша, — но мисля, че нещо по-висше от всякакви религии и идеи е ръководило Лидия Григориевна — способността да се жертваш в името на другите хора. И фактът, че тя се проявява дори тук, всичко това, повтарям, ми вдъхва надеждата, че човешкото у човека не е убито и никога не ще бъде убито.

Когато предлагаше пари на Лидия Григориевна, Саша разполагаше само с трийсет рубли. Ще си остави няколко рубли за цигари и газ, все някак ще изкара, затова пък ще помогне на Лидия Григориевна. А на своите хазаи ще плати в края на ноември или в краен случай през декември, когато започнат да докарват пощата с шейна.

Както и предполагаше, пощата дойде в началото на декември. И както очакваше, беше голяма: пари, колет със зимни дрехи, надписан с четливия чертожнически почерк на Варя, много писма от майка му, много вестници. На пощенските клейма бяха отбелязани август, септември, тук-там и ноември — изпратеното преди развалянето на пътя се бе смесило с изпратеното след него, значи предстои му да получи още много пратки, които са на път.

Очакваше го цяла седмица удоволствие, та дори две — идеше великолепен декември.

Както винаги, отначало той прегледа писмата, като ги подреди според датите на изпращане. Майка му не съобщаваше нищо ново, пък и какво ли ново можеше да ѝ се случи? Поздрави от лелите, от Варя, нищо за баща му, за Марк, за колегите. Саша отваряше всеки плик с тайната надежда да види поне две думи от Варя, нали вече ѝ беше

писал. Но писмо след писмо: „Поздрави от Варя“, „Поздрави от Варя“. И на пратките — чертожническият ѝ почерк.

Когато вече бе загубил надежда, отвори последното писмо и долу на втората страница видя бележчицата от Варя:

„Здравей, Саша! Сега съм у майка ти, пишем ти писмо. Ние сме добре, майка ти е здрава, аз работя в Моспроект. Колко ми се иска да зная какво правиш сега. Варя.“

Той препрочете тези редове: „Колко ми се иска да зная какво правиш сега...“ Боже мой! Колко би искал да знае какво прави тя сега, да я види, да я чуе, да се докосне до нея, да погали лицето ѝ... „Колко ми се иска... Колко ми се иска...“ Той изпита остро, пронизващо чувство на обич и влечение към това момиче, изведнъж си го представи тук, край себе си...

Сърцето му се разтупка, стана, обиколи стаята, посъвзе се, прегледа вестниците от август и септември, но току вземаше писмото и препрочиташе тези редове: „Колко ми се иска да зная какво правиш сега...“

Всичко е пред него, дявол да го вземе, всичко предстои! Той има Варя, сега го знае със сигурност. „Колко ми се иска да зная какво правиш сега...“ Има Варя, има майка, около него има хора, с него са мислите, идеите му, всичко, което прави човека човек.

През малките квадратни прозорчета в стаята проникваха слънчевите лъчи. В къщата беше добре затоплено, уютно. Какво толкова, живее се! Онези, които нямат покрив над главата, те са зле.

Някой влезе в пруста, повъртя се, избръска с метличка снега от валенките си, отвори вратата. Беше Всеволод Сергеевич.

— Влизайте — зарадва се Саша, — съблечете се.

Всеволод Сергеевич си свали кожуха, калпака, разви шала, сложи на печката ръкавиците си... Поразтърпка се из стаята, потривайки измръзналите си ръце, кимна към масата.

— Пощата ли преглеждате?

— Да, много писма получих. Сигурно и вие?

— Какво ново? — отговори с въпрос Всеволод Сергеевич.

— Нищо особено... Писмата са от мама, от приятелите. Радвам им се.

— Разбира се, разбира се — сякаш не го бе чул, отговори Всеволод Сергеевич.

— Какво ви е? — попита Саша. — Нещо сте угрижен?

— Лошо става, Саша, лошо... — Всеволод Сергеевич продължи да кръстосва стаята, търкаше ли, търкаше ръцете си.

Първата мисъл, която му се мярна, беше за Соловейчик... Нима са го хванали?

— Така ли? Какво се е случило?

Всеволод Сергеевич застана пред Саша.

— На първи декември в Ленинград е убит Киров.

— Киров ли? — слисано попита Саша. — Кой го е убил?

— Не знам подробности. Предадено е правителствено съобщение: На първи декември в шестнадесет часа и тридесет минути в град Ленинград, в Смолни, от ръката на убиец, изпратен от врагове на работническата класа, е загинал Киров. Човекът, който е стрелял, е задържан. Личността му се изяснява.

— Имате ли вестник?

— Нямам вестник, но това е сигурно. Има и второ съобщение — убиецът е някой си Николаев. И трето — делата за терор се разглеждат в течение на десет дена без участие на страните, тоест без защита, без никакви обжалвания, без никакви помилвания, разстрелват веднага след издаване на присъдата. Та тъй, Саша! „Убиец, изпратен от врагове на работническата класа“, не е лошо, нали...

— Какво особено намирате в тези думи? Не те са най-важното.

— Така ли мислите? — отвърна Всеволод Сергеевич. — „Убиец, изпратен от врагове на работническата класа“ — и веднага: „Личността на човека, който е стрелял, се изяснява.“ Как така, къде е логиката? Личността е още неизвестна, но вече е известно от кого е изпратен... Необяснимо, необяснимо... Впрочем дори е много ясно...

— Казват, че Киров бил честен човек, добър оратор, любимец на партията. Кой е посмял да вдигне ръка срещу него?

Всеволод Сергеевич седна на пейката, облегна глава на стената.

— Който и да го е направил, Саша, с абсолютна сигурност мога да ви кажа: идат черни времена.

Москва 1966–1983

ПОСЛЕСЛОВ

На 20 юни 1944 година гвардейският стрелкови корпус, командван от генерал Максим Иванович Костин, пристигна в района на гара Рафалувка, западно от град Сарни, и се разположи в горите източно от Ковел.

Предислокацията бе извършена в пълна тайна. Войската се разтовари на почти незабележими спирки и гарички и внимателно маскирана, навлезе в горите. Генерал Костин нареди да се придвижват само нощем, забрани къпането и прането в реките и езерата, забрани радиовръзките, нареди да се сведат до минимум телефонните разговори, като се провеждат шифровано и кодирано.

Максим Иванович Костин бе командувал полк край Москва, дивизия в Сталинград. На Северен Донец пое корпуса, участва в Изюм-Барвенковската и в други настъпателни операции, в освобождаването на Донбас, във форсирането на Днепър, в боевете на реките Ингул и Южни Буг, в освобождаването на Одеса. Около него падаха хора, много хора, Максим Иванович подписваше сведенията за загубите: убити, ранени, безследно изчезнали. Хората, техните живот и смърт бяха събираемите на войната. Заповедите, които той издаваше, също бяха събираеми на войната и се изпълняваха безпрекословно. Зад добродушието на генерала се криеше умение да подчинява хората на поставената задача, зад неговата простоватост — гъвкав ум на военен тактик, способен да взема смели, неочаквани решения, зад външната му сговорчивост — задълбочено разбиране на служебните отношения, умение да маневрира в нужния момент. Лично го познаваше и го ценеше Жуков, това му създаваше известни лични усложнения с командването на армията, но непосредствеността и добродушието на този висок, възпълен за трийсет и петте си години млад генерал, откритото му селско лице смущаваха дори страховития командарм Чуйков.

Корпусът пристигна на 20 юни, а три дена по-късно, на 23 юни, започна операцията „Багратион“, чиято задача беше да се освободи

Белорусия и да се излезе на старите държавни граници. В операцията участваха 166 дивизии. Но армията, в чийто състав влизаше корпусът на генерал Костин, не бе въведена в бойните действия. Малко по-късно ѝ предстоеше да разкъса немската отбрана на Ковелско-Люблинското направление и да излезе на Западен Буг, за подготовката на това настъпление ѝ бе даден горе-долу месец — твърде кратък срок, като се вземат предвид големите загуби на частите в предишните тежки боеве, недостатъчният личен състав и тежкия релеф на местността.

Корпусът бе провеждал предишните операции на юг, в степите на Украйна и Молдавия, а тук му предстоеше да настъпва през блатисти гори, нарязани от рекички и ручеи със заблатени брегове. Сега войската се учеше да разчиства пътища и пътеки от препятствия, вълчи ями, мини, да преодолява плитки водни прегради, да строи настилки през блатата, да минава през тресавища и торфени пластове. Корпусът получи голямо попълнение от местното, освободено от немците население, попълнение без военни знания, то трябваше да бъде обучено поне да борави с оръжие.

До командните пунктове на дивизията Максим Иванович стигна с вилиса си, по-нататък продължи на кон. Територията, заета от дивизиите на корпуса, представляваше гигантско блато, тук-там обрасло със смесена гора: бор, бреза, елха, дъб. Сред блатото бяха пръснати пясъчни островчета, но въпреки това и тук земянките се пълнеха с вода, затова войниците предпочитаха палатките, застлани с борови клонки. Прави са, мислеше си Максим Иванович, юни е, топло, войниците трябва добре да се напиват, да бъдат добре нахранени, строго следеше за това.

На 3 юли нашите войски завзеха Минск, разкъсаха фронта по дължината на 400 километра и продължаваха стремително да се придвижват напред. Това известие завари Максим Иванович в командния пункт на полка, той си помисли, че сега срокът за настъпление на корпуса може да се промени и затова се прибра по-рано от обикновеното. Но от щаба на армията не бяха получени никакви нови нареждания. Максим Иванович прекара и тази вечер, както винаги: събра щаба, каза от какво не е доволен, разпредели задачите, изслуша докладите.

Когато ги пусна, вече след дванайсет, Максим Иванович разкопча яката на китела си; беше задимено, трябваше да проветри. Той не пушеше, но не можеше да го забрани дори в своя блиндаж. Наблизо ритмично бучеше генераторът, щяха да го изключат, щом Максим Иванович си легнеше.

— Другарю генерал — докладва адютантът, — очаква ви новият началник на автослужбата.

— Какво иска?

— Да докладва за пристигането си, за застъпването на длъжност.

— Да докладва на началник-щаба.

— Казах му, но той настоява.

— Добре, да влезе.

Максим Иванович се наведе над картата. Мисълта, че настъплението може да бъде ускорено, не го напускаше. При това трябваше да бъдат готови, заповедта можеше да дойде всеки момент...

Вратата скръцна. Максим Иванович вдигна глава от картата, обърна се...

На прага бе застанал офицер със стар, но по мярка шинел с полеви пагони, с фуражка, с груби ботуши. Лицето му не се виждаше, колебливо светещата крушка огряваше само масата с разгънатата на нея карта...

И все пак на Максим Иванович му се стори, че забеляза нещо далечно познато в тази фигура, която го очакваше мълчаливо и напрегнато до вратата, нещо тревожно пошавна в душата му...

— Другарю генерал! Гвардейски майор Панкратов се явява на ваше разположение.

Свали ръка, остана в стойка „мирно“.

Не може да бъде... Нима?!

— Предписанието ви! — с внезапно прегракнал глас продума Костин.

Офицерът извади от планшета предписанието, пристъпи напред, подаде го на Максим Иванович.

Но той се извърна към масата, поизтегли кабела, лампата се издигна, огря целия блиндаж и когато Максим Иванович отново се обърна към офицера, вече ясно видя — Саша беше!

Максим Иванович взе предписанието... Да, наистина Александър Павлович Панкратов...

Вдигна очи... Гледаше го неговото детство, младостта му, неговият Арбат... И Максим Иванович не се сдържа, неволно запита:

— Саша, ти ли си?

Гласът му потрепери...

— Аз съм — отговори офицерът.

Саша... Жив... Откъде се взе? Как? Как е могло да се случи?

Максим Иванович бе преживял не само войната, той бе преживял и предвоенните години — и 37-ма, и 38-ма, и 39-та. Пред очите му арестуваха, обявяваха за врагове на народа добри командири, верни негови другари, изпитани в боевете в Испания, на Хасан, на Халхин-Гол. Наистина ли бяха врагове? Той не искаше да вярва и не можеше да не вярва, иначе не би могъл да служи на делото, на което бе отдал живота си. Най-правилно беше да не мисли за това. Тези хора изчезнаха, преминаха в друг, непознат за него свят, от който никой не се връща.

И ето че от този свят се появи Саша. След десет години! Как ги е преживял? Как е оцелял? Защо е изпратен именно при него, в неговия корпус? Какво се крие зад това? Не биваше да показва, че го позна, не биваше да го нарича Саша...

Офицерът отново вдигна ръка до козирката.

— Разрешете да доложя, другарю генерал?!

Изговаряше думите ясно... Неговият глас е, на Саша... И все пак, все пак...

— Свободно! Слушам ви.

Саша свали ръка.

— Другарю генерал! За да има пълна яснота. Съден съм по член петдесет и осми, това фигурира в личното ми досие. Не съм се натрапвал за вашия корпус. Не исках да идвам при вас. Но заповедта си е заповед. С нищо не можех да я оспоря. Единственото, на което бих могъл да се позова, е нашето старо познанство. Но командването не би приело такъв довод. А хората, които трябва да ме наблюдават, биха го взели предвид. Това би могло да усложни вашето положение. Затова моля да ме върнете в щаба на фронта: аз съм майор, а тази длъжност трябва да бъде заемана от полковник, това е убедителен мотив. Подобно решение ще бъде най-правилното и за вас, и за мен.

Максим Иванович не отговори. Боже мой! Та това е предишният Сашка, когото той толкова бе обичал. Сашка, честният, прямият,

принципният, той не иска да създава неприятности на никого, всичко поема около себе си. Какъв ли живот е преживял, но си е същият, съвсем същият! Младостта на Максим Иванович отново се възря в него — открита, смела, безкомпромисна. И в тези разгорели се спомени той видя и себе си като предишния Макс, засрами се от моментната си слабост: забрави какъв е всъщност, разколеба се, поддаде се на нещо, зародило се през ония смутни години.

— Разрешете да напусна, другарю генерал?

— Стига, Саша — каза Максим Иванович, — събличай се, да полеем срещата.

— Максим — сериозно произнесе Саша, — именно затова не исках да дойда при тебе, прекалено добре те познавам.

... Буца заседна на гърлото на Максим Иванович, той си пое дъх, сложи ръка на рамото на Саша.

— Благодаря ти, Саша... Благодаря ти, че така си мислил за мене. Стига, я сядай!

Той бързо се отдалечи от Саша, отвори вратата, нареди на адютанта:

— Дай ни две капки с мезе и чай.

— Максим — пак подзе Саша.

— Стига! — прекъсна го Максим Иванович. — Аз съм старши тук — и по длъжност, и по чин.

Така си представям срещата на моите двама герои. Но дали тази сцена ще остане такава и в бъдеще, на знам. Героите на един роман имат свойството да заживяват собствен живот, на автора остава само да го записва. Не знам също дали ще успее да допише следващия си роман. Но ако съдбата ми подари още няколко години, надявам се да изведа повествованието си до 1956 година, до Двайсетия конгрес, когато бяха върнати на живота хиляди абсолютно невинни хора и честните имена на онези, които вече не можеха да бъдат върнати на живота.

Издание:

Анатолий Рибакон. Децата на Арбат
Издателство „Христо Г. Данов“, Пловдив, 1988

Редактор: Пенка Кънева

Художник: Божидар Икономов

Художник-редактор: Веселин Христов

Технически редактор: Васко Вергилов

Коректори: Жанета Желязкова, Таня Кръстева, Донка Симеонова,

Мая Поборникова

Руска, 1 издание

ЕКП 07/9536375611/5617–183–88

Издателски № 2648. Формат 60x90/16

Издателски коли 30,50. Условно издателски коли 36,39

Дадена за набор на 29.XII.1987 г. Излязла от печат на 30.III.1988

г.

Печат и подвързия Д.П. „Д. Благоев“

Цена 4,78 лв.

Анатолий Рыбаков. Дети Арбата. Журнал „Дружба народов“, №
4, 5, 6/1987 г.

Лев Аннинский. Отцы и сыны. Журнал „Октябрь“, № 10/1987 г.

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.